

F
75

8/2135

1907

BUDAPESTI SZEMLE.

SZERKESZTI ÉS KIADJA

CSENGERY ANTAL.

TIZENHATODIK KÖTET.

~~OSZK
KÖNYVELOSZTÓ
FŐLOSPÉLDÁNY~~

~~KIRÁLYI
JÓZSEF
EGYETEM~~

PEST,

NYOMATOTT EMICH GUSZTÁV, M. AKAD. NYOMDÁSNÁL.

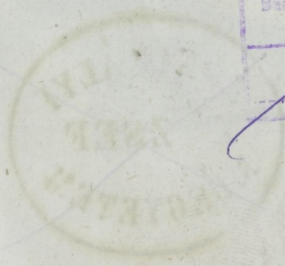
1862.

~~OSZK~~

8/2132

BUDAPESTI SZEMLE

Bünyes Miklós Ezeres	
Könyvtár	
Könyvtár	
186	

Orsz. Levéltár Könyvtára
22100/19 68 N. 77.

BOD PÉTER ÉLETE ÉS MUNKÁI

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Az eddig mondottakban azon — úgyszólván — rég ismeretes rajzát fogta megismerni a figyelmes olvasó az emberi életnek, a mint az különböző korszakain át, ezek természete szerint változó viszonyok, öröm és szenvedés, küzdés és önmegadás közt rendszeren le szokott folyni; szinte lehetne azt mondani, színpadi nézőjátéknak, minőt majd minden nap látunk, könyvnek, melynek példányai még sok helyt találhatók, episodnak, minökből gyűjtögetik egybe az írók az emberiség művelődésének változatos történetkönyvét. S mégis a mint egyik színmű és könyv inkább megragad s tartósabban gyönyörködtet mint a másik: szintűgy van oly egyéni élet, melynek már egyes részei is feltűnő hatást gyakorolnak ránk, szebb mozzanatai mintegy búbájosan vonzanak magukhoz; midőn pedig egészen előttünk áll, mint egy kitarult tenger, vagy mintegy felnyílt rónaság, megdöbbsent, bámulásra kész, sőt tiszteletre gerjeszt. S ezek a részletek, ezek a mozzanatok azok, a miket csak kevesek életében találunk fel, melyekben önálló s egészen külön egyéniségök ki van fejezve, melyek őket a közönséges emberek sorából, életüket a mindennapi élet szokásos mértéke alul kiemelik.

Bod Péternek már származása, valamint gyerek- s ifjúkori sorsa nem mindennapi életviszonyok közt szövődik, s benne az esetlegesség az önakarat szabad elhatározásával oly csodásan párosul, élete folyama s elményei oly sajtászerűek, hogy az ő magán- és közléte, mint emberé, egyedül magára tekintve is, sok mások fölött képes érdekelni. Hátha még szellemi működésének különböző köreiből veszszük vizsgálat alá, ha mint az egyház tevékeny szolgáját s mint író és hazafit nyilvános és közhatású cselekedetei szempontjából tekintjük: ekkor az érdekeltség részvétté lesz, s az ő alapos megismerésével az iránta való elismerés egyszerre fog bennünk megszületni.

Őt mint papot és írókat mindig egy tisztán meghatározott cél vezette. Egy gyakorlati életelv éltető melege, egy mély meggyőződés erős érzete által látszik áthatva lenni élete minden szakában, polgári működése minden phasisáiban: világítani s világitni! E volt az ő feladata, ez kalauzoló csillaga, ebben telt öröme.

Az olvasó előtt már ismeretes, hogy folyvást tanult, s a mit tanult, annak másokkal közlésére folyvást kereste az alkalmat. Ez úton magának nemes kedvtelést szerezvén, embertársainak és a közügynek kívánt használni. „Kősziklán épült ház ostroma“ című legelső munkája is,¹⁾ mely 1738-ból és így még tanuló korából való, eleven kinyomata emez érzületének. „Ez historiát“ — mond gr. Bethlen Katához írt ajánlatában — „nem tudván: legyen-e magyarul vagy nem, e szomorú napok-

¹⁾ Kősziklán épült ház ostroma, vagy oly rövid de világos história, melyben a magyarországi protestans ekklesiák nyomorgatások közönségesen, nevezetesen pedig az 1673. eszt. Pozsonyban citáltatott papoknak halálra sententiáztatások, tömlőözöztetések, gályákra való vitétesek s eladattatások és onnan csudálatosan kiszabadulások világ eleiben adattatott a Krisztusnak ez sok nyomoruságokból kiszabadult szolgálai által 1676-ban, mely magyarra fordított 1738. siralmas esztendőben a n.-enyedi Collegiumban. Ajánlva bethleni gr. Bethlen Kata asszonynak, 160 l. mutatóval. 4-edrét. Kézirat (gróf Kemény Coll. Minor. M. S. Histor. Thom. XXXII. 1 darab. Ismét a kolozsvári ref. Collegium könyvtárában, b. Bánffy-theka II. polcz. 5. sz.

ban, ¹⁾ magyarra fordítottam, melynek kezdete igen megegyez ez jelen való esztendőben történt kedvetlen dolgokkal, mert akkor is a rebellio neve alatt fogták el az urakat és papokat. Néhol adtam is hozzá“ — mondja tovább — „másunnan is, világosításnak okáért, s még a mellé ragasztottam némely városoknak azután való üldöztetésekét; úgy a könyvekből is jegyzettem meg azokat a nagy familiákat, melyek reformálódtak és a reformatiót elősegítették.“ „Mindezeket Nagyságodnak — így végzi ajánló levelét — ez irásokban azért küldöttem, hogy ha tetszeni fog, maga előtt olvastassa fel. Ugy remélem, hogy Krisztus kísérteteit szenvedő szolgálainak historiája unalmas nem lesz.“²⁾

Ime, a fürkésző tudni vágyás, gyűjtői és írói hajlamai a csirázás pontján, ime, ifjui munkásságának első zsengeje! Nem önálló alkotás e mű, fordítás Lampe historiájából, de élénk előadása, tiszta írásmódja, meglepő elmejárása pedig már ekkor sejteti a leendő tudóst és író.

Határozottabban van kifejezve azonban ez irány Bibliai Lexikon, Biblia-Historia, és Judás Lebbeus című három első nyomtatott művében.³⁾ Az elsőről csak annyit em-

¹⁾ Már fennebb volt említve a reform. főurak elfogatása.

²⁾ Aláírva: „N.-Enyed 1738. Szent-mihályhó 23-án. Nagyságod igen alázatos szolgálja, alumnussa

Bod Péter.“

³⁾ I. Szentírás értelmére vezérlő magyar Lexicon, melyben a szentírásban előforduló példázások (typus) és ábrázolások (emblem) lelki értelmek szerint röviden kivilágosittatnak, sok dolgok a zsidó és görög régiségekből kimagyaráztatnak, és így a szt. írást érteni kívánók e szándékjokban felsegíttetnek. Bod Péter, a hévizi reform. ekléziában és udvarban a Krisztus evangyéliumának méltatlan sáfára; (a kezeim közt levő példányt) nyomtatta Győrben Streibig József könyvnyomtató. 8-ad rét. Ajánlva van gr. Bethlen K a t a gr. Széki Teleki József öszvegyének, Sorostélyon Karácsonhó 8-án, 1746. 1—312 lap, kettős mutató táblával.

Erről azt jegyzi meg önéletirata végén, hogy Hévizen írta, előbbben pártfogónője nyomatta ki Kolozsvártt 1746. 400 példányban, a papirosat maga a grófné adván, pénzt fizetvén 270 magyar forintot. Correctora volt Szathmári Pap Zsigmond, kinek és a könyvnyomtató-

ltek meg, hogy abban a sz. írásban előforduló különösebb szólás formáknak, képeknek, példabeszédeknek és ábrázolatoknak, mint például az alpha és omega, a menyasszony és figefa, a talentum és magvető jelentéseinek magyarázatát adja betűrendben, röviden és egyszerűen, a végre, hogy — a mint maga mondja — „a sz. írást vizsgáló olvasók ez által az eféle szólások formáit, melyeket tulajdonképen érteni nem lehet, jobban által láthassák és a természeti dolgok boritékjok alatt minémü lelki dolgok legyenek,

nak sok ajándék ment. Másodszor maga nyomtattatta ki ugyan Kolozsvártt sok bővítéssel 1757. 500 példányban. Nyomtató volt Páldi, fizetett érte 265 forintot. Ebben senki segítségére nem volt, csak pártfogónőjének elegyedett bele 40 forintja. Tehát a győri a harmadik kiadás.

II. A szent Bibliának Historiája, mely az Istennek ő és új testamentumi szent beszédének megirattatása, annak mind ez ideig csudálatos megtartatása, különböző nyelvekre, azok között a magyar nyelvre fordíttatása és azokon való kinyomattatása rövideden előadatik Bod Péter, a hévizi reformata eklézsiában és m. udvarban a Krisztus képében követséget viselő szolgálta által. (A kezeim közt levő példány) Szebenben nyomtatott Sárdi Sámuel által 1748. 8-adrét. Ajánlva van gr. Bethlen Imrénnek és neje gr. Gyulai Klárának, Hévizen, febr. 1-én 1748. Ajánló levél 1—11 lap. Előljáró beszéd I—V. Püspöki helybenhagyás I—II. a könyv 1—176 lap.

Önéletirata végén erről azt írja, hogy ezt is kétszer nyomatta ki, elsőbben 1748-ban az asszony, gr. B. K. adott hozzá papirosat, de maga fizetett érte 117 forintot; másodszor 1756-ban 1000 példányban, fizetett érte 229 forintot, ebből gr. Teleki László fizetett 54 frtot.

III. Szent Judás Lebbeus apostol levelének tanításokban foglalt magyarázatja, melyet az egyszer igaz hittel megajándékozott híveknek a hitben való megerősítősökre, a hitért megkivántató tusakodásra való serkentésekre és a sok nyomoruságok között való vigasztalásokra; az Istennel pedig nem gondoló, bűnben élő bűnösöknek rettentésekre, megtérítésekre s Istenhez való vezéreltetésekre elmondott s mostan közönségessé tett Bod Péter, eddig a hévizi reform. ekklesia s m. udvarban, már pedig a m. igeni szent gyülekezetben a Krisztus szolgálja. (Az előttem álló példány) nyomtatott Szeben-

a Biblia olvasása közben könnyebben észre vehessék. Azért ajánlja pedig a hajdani derék Bethlenek derék utódinak, hogy megmutassa, hogy hozzámutatott jó indulatjokról nem feledékeny, hanem azt illendőképpen meghálálni igyekszik.“

A második kihoz irt előbeszédében továbbá leírja a Biblia fontosságát, s minden népeknél való becsültetését, és elmondja, hogy minden nemzet igyekszik, annak értelmét előadó és világosító könyveket írni a gyengébbek kedvéért. Ezután a hazai viszonyokat érintőleg „a mi nemzetünket sem lehet egészen vádolni“ — jegyzi meg — „hogy elmulatta volna, ha szintén vagyion is benne sok hidegség az Isten útjaihoz; magyar nyelven is adtak ki sok szép könyvek, ilyenek: a Dominica-k, Postilla-k, a szentírás könyveire való magyarázatok,“ egyszersmind az ide vonatkozókat egyenként felszámolja. Végre magára tér át. „Én is“ — így szól — „mivel hogy engedett nekem az Isten jó patrona asszonyom mellett csendességet, kivántam azt nyilván valóvá tenni, hogy az én időtöltésem nincsen az írárok vizsgálása nélkül, és azon voltam, hogy általam is mások vezéreltetnének a sz.-írás igaz értelmére. E végre választottam olyan materiát a szent Biblia körül való munkára, melyet tudtomra magyarul még eddig senki ki nem adott. Mert eddig az ideig fordultak meg kezemen 340 s több különös materiákról különböző emberektől irattatott könyvek, melyek 1536. esztendőől fogva bocsáttattak világ eleibe, de még eddig a tölem elválasztott materiákat, hogy magyarul valaki kiadta volna, sehol sem láttam. Ez előtt a magyar leksicont bocsáttattam közre“ — úgy mond tovább — „most ezt nagyobb részint annak árából keresett pénzzel nyomtattatom ki — ítéljenek iránta, a mint tetszik, nekem tudom sok fáradságomban áll azon része, mely vagyion a magyar bibliáról.“

Tárgyára szállván, ezt négy könyvre osztja, melyek közül

ben Sárdi Sámuel által 1749. Sadrét. Ajánlva volt gr. széki Teleki Lászlónak s nejének gr. Rádai Eszternek, Sorostélyon, december 1-jén MDCCXLIX. 1—XII. lap. Elöljáró beszéd. I—VII. l. Püspöki helybenhagyás I—II. A könyv maga 1—253 l.

Önéletírata végén erről azt jegyezte fel: nyomtattattam Szébenben 1749. 600 példányt, fizettem érte 204 forintot, gr. Teleki László és neje 50 forintot.

legközérdekűbb s magyar irodalom-történeti szempontból egyzersmind a legbecsesebb is a n e g y e d i k. Ebben a Bibliának a reformatio előtti állapotját röviden érintvén: az az utáni korszakot kimerítő tárgyalás alá veszi, s Pesti Gábor 1536-ban megjelent első magyar bibliáján kezdve a XVI. XVII. és XVIII. század biblia kiadásain át lemegy egészen az 1717-iki Bél Mátyás által kiadott, és 1736-iki (Torkos Andrástól fordított) bibliáig, s oly sok ismeretet tanusítólag értekezik róluk, hogy e czikk ökori irodalom történetünknek egyik legszebb gyöngye.

A h a r m a d i k nak ajánló-levelében a hitet és jó cselekedeteket, mint az embertől elválaszthatlan kötelességeket fejtegeti. „Ezt tették — úgy mond — régen a próféták, azután az apostolok, végre azok, kik az Isten beszéde hirdetésére vannak rendelve — a papok. Ezek kötelessége terjeszteni a hitet, a mi a tudomány cselekedni a jót, s ezzel példát adni a világnak. „Mivel — így szól tovább — engem is az Isten e hivatalra állított, arra tartozó dolognak tartom a tanultabb nemzetek szokása szerint, melyeknél bővölködnek a sz. irás értelmét világosító jó könyvek, hogy ne csak élönnyelvel, melyet a szél a levegőben eloszt és elfelejtet, hanem irással is, a mely sok esztendőök után is fenmarad, a bűnben élőket rettentsem és a megtérésre hívjam, az istenfélőket pedig a kegyelem szerint erősítsem és vigasztaljam, magamra is tartozónak állítván, a mit az Isten Ezekielnek mondott: „Őr-álló ú l a d t a l a k t é g e d e t a z I z r a e l h á z á n a k.“ A mostani időkre is illik — folytatja tovább — „az apostol levele; ma is elmondhatni: sok a tudomány, kevés a jó lélek; mert most a tudatlan is tudós és a tudós sem kegyes, sőt a tudósok gonoszabbak“ . . . Ajánlja pedig az illetőknek azért, mert ők kivételek, mert serkeni őt arra hozzá sokszor mutatott jó indulatjok, melyet elhallgatni, a hol alkalmatosság van rá, háládatlanság lenne. „Legyen ez háládatosságom bizonyítványa, a míg ez az irás megmarad — megmarad pedig ez hosszas időkre“ — s végre azért ajánlja nekik, hogy nevék legyen paizs gyanánt azok ellen, kik másokat örömeztőbb gyaláznak, mint követnek a jóban. Előbeszédében kifejti, hogy ezen munkája is a sz. irás könnyebb megérthetőségét kívánja eszközölni. Végre maga a könyv a felvett sz. író leveleinek kimerítő magyarázatát adja.

E nemű műveihez sorozom én még természetete és tartalmánál

fogva, Szent Heortocrates¹⁾ Beszélgetés Isák és Bethuel leánya Rebeka között²⁾ valamint Magyar új Testamentum³⁾ című dolgozatait is, melyek közül a második előttem csak címéből ismeretes; a harmadikról önéletiratában van az alább látható jegyzés; életiróinál nincs sehol róla emlékezet; az első közkézen forog. Ennek előszavában okát adja annak, hogy a keresztyénség nagy része az apostoli kor egyszerűségére vágyván visszamenni, ünnepek és egyházi szertartások tekintetében, a reformatio alkalmával nem csak a hit elveit tisztította meg, hanem az ünnepek és vallási szertartások nagy részét is megszüntette, s csak azokat tartotta meg, melyek a Krisz-

¹⁾ Szent Heortocrates vagy a keresztyének között előforduló innepeknek és a rendes kalendáriumokban feljegyeztetett Szenteknek rövid históriájok, mely a szava bévehető hiteles írókból egybeszedegettetett és magyarra fordított, közönséges haszonra intéztetett egy bújdosó magyar (Bod Péter) által, 1757. esztendőben. Újból kiadatott Szatsvay Sándor költségével, Pozsonyban, Véber Simon Péter betűivel. 1786.

Erről azt jegyzette meg önéletirata végén, hogy ő azt Szebenben nyomatta ki 1761-ben. 1000 példányban, fizetett érte 200 frot. 100 forintját Málnási László fizette le, de azután ő megfordította. „Ugyanekkor — jegyzi meg — Danszkai József ajándékozott 20 forintot, gr. Gyulai Ferencz 5 forintot.“ Úgy vélem, hogy az első kiadásra: „Oppenheim 1757.“ csak színből van téve, hogy a censura figyelmét kikerülje.

²⁾ Beszélgetés Isák és Bethuelleánya Rebeka között házassága alkalmatosságával. Nyomtattatott Pesten. Az év nincs kitéve. 8-adrét 24 lap.

³⁾ Magyar új Testamentum. Erről csak Önéletiratában láttam annyi emlékezést: „A magyar új Testamentumot akarván kinyomtattatni a kolozsvári könyvnyomtatóval Páldi István urammal, mely még tökéletességre nem ment, előre fizettem készpénzül flor-hung. 100, borúl pedig 72 frt. együtt 172 frt.“ Elkészült-e e munka, vagy valamelyik fennebb ismertetettnek volt előbb ily czime, vagy ez is eltévedt? meghatározni nem tudom. Leginkább lehetne a Biblia-Históriának II. részét ennek tartani, feltéve, hogy azt külön akarta kiadni. Czime legalább ezt sejteti.

tus jótéteményeire való megemlékezést örökítették meg az emberiség között. Elhárintja magától ama gyanusítást, mintha ő az által, hogy az ünnepeket és szertartásokat ismerteti, egyszersmind helyeselné is; csak azért teszi, hogy legyen tudva, mi volt azok eredete, nevedése, s mint tartják meg az illetők. „A mi az eklésia tudományával egyez, igaz és helyes; a mi nem — úgy mond — te se tartsd annak, meg se botránkozzál rajta. Istent féljed — így végzi — a királyt tiszteljed, felebarátodat szeressed.“

Mind e műveinek valamint nyomtatásban megjelent¹⁾ és

¹⁾ Nyomtatásban megjelent egyházi beszédei közül előttem ezek ismeretesei :

1. Szépen fénylő s ékeskedő, de hirtelen elhervadt s porban esett korona, r. sz. birodalombeli mélt. gr. széki Teleki Mihály úr ő nagysága, felséges és kegyelmes királyi asszonyunknak tanácsos híve, udvari aranykulesos komornyikja, nemes hazájának, méltóságos uri familiájának. apostoli szent vallásának ékes koronája. Világi életének virágjában, méltóságának fényeskedő állapotjában ötönd napi betegsége által 1745-ik esztendő sz. Mihály havának 10-ik napján elhervadván hirtelen a porban esék Hévizen. Mely ékes koronának elhervadását s porban való takartatását, az idvezült Úr testének koporsóba zárattatásakor az Jeremiás próféta siralmas életéből tett tanítással, az egybengyült sokasággal könyves szemmel, megkeseredett sívvel szemléltette Bod Péter, a hévizi m. udvarban a Krisztus szolgája. Hévizen MDCCXLV. esztendőben, sz. Mihály hava 12-ik napján. Kolozsvárt nyomtattott. S. Pataki József által 1749. eszt.

2. Tiszta fényes drága bibor, mélyet a már áldott emlékezetű m. izraelbeli nagyanya néhai méltóságos gr. Bethlen K a t a asszony ő nagysága virágzó idejében, a m. gr. Haller László urnak, azután a M. R. Sz. B. gróf urnak széki Teleki József urnak szerelmes házas társa, egész életében ugyan, de kivált szép hírrel-névvel tündöklő özvegységében magának megszerzett és Isten kegyelme által felöltözött. Melytől midőn meghidegedett teste a fogarasi templomban a gyülekezet előtt tanubizonyságot tett, és életének folyását s boldog megoszlatását versekbe foglalván, jó patronájához való háladatosságának megbizonyítására kibocsátott Bod

nyomtatatlan ¹⁾ egyházi beszédeinek is czélja — úgy lát-szik — a volt, hogy külföldön szerzett ismereteit hazájába átültesse s így az egyház kebelében a biblia alapos megismer-tetésével s köz olvasmánná tételével a protestantismusnak, úgy

Péter, tanuló diák korában a megboldogult asszonynak alumnusa, az után egynehány esztendőök alatt udvari papja, most pedig a m. igeni ekklesiában, a Krisztus szolgája. Kolozsvártt nyomtatott Páldi István által 1762-ik esztendőben.

3. Örökké élő és az halál porán felyül álló GOEL. Avagy a halandóságnak és romlandóságnak sokféle terhei kö-zül Istenének látását óhajtó és a feltámadás által örökéletre megju-lását váró JÓBNAK az örökké élő GOEL ÚR JÉZUS KRISZTUSBAN ve-tett bizodalmaról rövid halotti tanítás, melyet a már áldott emléke-zetü, igaz hittel élő, reménységgel ékeskedő mélt. gr. Rá d a i E s z - t e r urasszonynak, a mélt. r. sz. b. gr. széki Teleki László ur-nak — a királyi felség hazáját szerető hasznos tanácsu tanács úr hi-vének, aranykulcsos komornyikjának és főpohárnokjának, az erdélyi református ekklesiák és iskolák főcurátorának, szerelmes hités tár-sának, világi élete kedves párjának elromlott teste eltakarittatása al-kalmatosságával, a geryeszegi templomban megkeseredett szívvél elmondott sz. Iván havának 16-ik napján M D.CCLXIV. esztendőben Felső Csernátóni Bod Péter. 4-rét.

¹⁾ Kinyomtatatlan egyházi beszédeit Önéletirátában maga elősorolja; idő rendbe véve ezek: 1) 1750. aug. 16-án prédikált Turóczi István Mária nevü leánya felett. 2) 1754. r. sz. b. gr. Teleki Sándor felett. Zsoltárok könyve LXXXII. r. 6. 7. verseiből. 3) 1755. jun. 15-én a dévai köz-zsinaton. Kolosse II. lev. 16. 17. ver-seiből, az ekklesia szertartásairól. 4) 1759. gr. Teleki Lajos felett Sárpatokon. 5) 1760. Pünkösöd napján Konczán Ka-pronczi György felett. 6) Diódon Biró József és Lajos testvérek felett, kik egymásután harmadnappal haltak meg. 7) Ugyan-azon évben május 1-jén Nyakó György fia felett. Amos III. k. 6. vers. 8) Ugyanazon évben jun 5-én Sajó-Udvarhelyen liber báróné Brugier Karolina m. gyerőmonostori Kemény János özvegye felett. 9) 1764. jun. 17-én gr. Teleki Lászlóné felett, Geryeszegen. 10) 1765. dec. 8-án I. Ferencz római császár emlékezetére, a ki halt meg aug. 18-án.

szólván, a nagy tömegnél új alapot s szilárd földet szerezzen, osztályfeleivel a theologiai tudományokat megkedveltesse, szóval az akkori politikai viszonyok nyomasztó légkörében meglankadt vallásos élet megelevenítésére hasson.

A mint gr. Bethlen Kata udvarából M. Igenbe ment át, új irányt tűzött maga elé: az egyház történetekre való előkészületets annak megírását. Hogy munkálkodásában ezt az egymásutánt tartsa, partfogónőjének lelki iránya, a kor és nemzet szüksége és saját írói talentumának fejlődése hozta magával. Pártfogónőjének vallásosságát látva, korát és nemzetét ismerve, lehetlen volt jókor meg nem győződnie arról, hogy amannak rokonszenvét leginkább az által biztosíthatja, valamint ennek is szívéhez és elméjéhez bemenetelt csak úgy képes magasb s egyetemesb igazságok és eszmék számára szerezni, ha bennök a vallásos érzést életre költi, azt ápolja, ha a vallás magasztos tanainak, az egyház rendtartásainak észszerű ismeretét eszközli, szóval: ha őket magasabb igazságok elfogadására fogékonyokká teszi. Eddigi munkássága, mind e célra vezető lépcsők voltak. S ő azt elérte: művei elárasztották a két hazát, százan-kint vették meg buzgó főranguk s osztogatták ki vidékeiken, megrendelték a könyvárusok, maga is ajándékozott barátnak, ismerőinek, s a szegényebb sorsuaknak.

Midőn már hír-neve s olvasó közönsége volt, s ekkép egy magasabb pályához az út meg lön nyitva: az egyháztörténet-írás mezejére lépett át, s itt első műve, k ö z ö n s é g e s e g y h á z t ö r t é n e l m e ¹⁾ melyben a keresztyénség s a keresztyén hitfelekezetek

¹⁾ Az Isten vitézkedő Anyaszentegyháza állapotjának és világ kezdetétől fogva a jelenvaló időig sokféle változásnak rövid históriája, mely az Isten magyar népének hasznára egybenszedegettetett és a dolgok nagyobb megvilágosíttatásáért a világ négy fő mappáival kiadattatott Basileában. Imhof Rodolf János által 1760.

Erről ön éle t i r a t a végén ezek vannak sajátkezüleg feljegyezve: Baselben nyomtattattam az ekklésiai históriámat 1760. Igért a könyvnyomtató 500 példányt, a melyet még eddig sem vettem, előre pedig megfizettem 300 forintot, a correctornak adtam 6 aranyat, a vecturáért 3-t, mely teszen 45 frtot. Ennek alkalmatosságával adott

történetei, kezdet óta a XVIII. század közepéig terjedőleg elő vannak adva, különös tekintettel a reformationnak Magyar- és Erdély országban való elterjedésére. Röviden könnyen felfoghatólag van szerkesztve, ámbár rajta a kezdet nehézségei és hiányai látszanak, mindazáltal mint úttörő mű, céljának megfelelt. E mellett van előadásában valami báj, melyet nem magyarázhatunk meg magunknak, de éreznünk kell. Nekem legalább úgy tetszik, mintha megelevenednének az alakok tolla alatt, mintha erősebben bizonyítna az ok, találóbban színezne a szó, ha ő mondja; úgy tetszik, mintha magát látnám s századában lennék, midőn őt naiv egyszerűséggel, de valódi erővel és teljesen meggyőzőleg hallom beszélni. E műve irányát és indokait az előbeszédben ő maga vallja be. „Minden régi pogány és az újabb keresztyén nemzetek is emlékezetben tartották az ő viselt dolgaikat — kezdi előbeszéde bevezetését — mindeniknek van mind a világi, mind az ekklesiái dolgokra tartozó magok nyelveken irt historiájok. A mi magyar nemzetünk volt még eddig olyan szegény, melynek az új testamentumi időt a mi időnkig, s abban véghez ment kivált ekklesiái dolgokat előadó historiája a maga nyelvén nem találtatnék, úgy, hogy a kik idegen nyelveken nem tudnának, azok kénytelenitnének vakok lenni az ő idejek előtt véghez ment dolgokban. Oly tudatlanok is abban, hogy ha valaki valamely historiát beszéll előttök, csudálva hallgatják, melynek az az oka, hogy a magok nyelvökön históriás könyvek ninesen, az idegen nyelveket kevesen tudják, a kik tudják is, a könyvek szűk voltak miatt, olvasás által magukat tökéletesekké nem tebették. Adott volt ugyan ki olyan historiát Heltai Gáspár s Benczédi Szé-

generalis gr. Bethlen Farkas a kérésre 5 frt. Obrister Gyulai Ferencz ur 5 frt. L. b. Naláczai Sára, Barçai Gergelyné 50 forintot.

Ugyanerről a p i k ö l t s é g - j e g y z é k é b e n e v a n f e l j e g y e z v e : Basileában nyomtatott história exemplárt vettem kezemhez egyet T. József által, Kendeffi Elek úr által másodszor 20. dec. 1762. 12. exemplárt 1764. die 8. junii vettem kezemhez Kolozsvárról t. püspök Verestői György uram által 50-t, melyet hozott le Bécsből m. b. Weselényi Farkas urfi, küldötte Türi Sámuel uram. 1764. 20. junii Gernezyezegen vettem kezemre 30 historiát Bethlen Imre uramtól, sub titulo puskapor. Türi Sámuel küldötte Bécsből.

kely István (1558) egy kronikácskát, a mult seculumban pedig Lisznyai Kovács Pál egy mást, de mindazok igen elfogytak s ritkán lehet megtalálni, mind pedig azok külső dolgok körül levén foglalatosok, kevés találtak benne, a mit hasznosan fordíthatna a maga épületire, kivált az, a ki az ekklesiái dolgokban kíván tanúságot venni a Krisztus idejétől fogva a jelen való időkig. Elmémre vevén — folytatja tovább — én is ez nemzetünkben való fogyatkozást, kívántam munkás lenni abban, hogy ha csak valami részben is ezen hijánosság kipótoltassék. E végre gondolkoztam volt, hogy magyar nyelvre fordítanék valami ekklesiái historiát, de minek utánna néhányat egybeszedtem volna, hogy a jobbikot elválasztanám, azokat megvizsgálván helyesebbnek ítélem, hogy azokból formálnék egyet, a mely lenne nemzetünknek közvetlen állapotjához alkalmaztatott, és eképpen készített ez az ekklesiái históriának rövid summácskája.“

Ez után az írásban általa követett elveket adja elő, melyek közül, a harmadikat, mint ide tartozót, jónak látom egész terjedelmében ide igtatni: „A mennyiben lehetett — így szól — igyekeztem magyarul írni és a deák szollás formákat kikerültem, de teljességgel elkerülni nem lehetett, mert már némely szók úgy belé elegyedtek a magyar nyelvbe, hogy elszakasztani onnan éppen nem lehetne, mint *f u n d a m e n t u m*, *m ó d*, *m a t e r i a*, *f o r m a p r ó b a*. stb. Ezek és hasonlók úgy magyar szókká váltak, hogy a melyeknek helyökre állottak, azok elvesztek, és már ezek nélkül nem lehetünk. Továbbá némelyek úgy felvétetődtek, hogy magyar szólások formájokra mondanók ki, meg sem értenék, így: *m e t r o p o l i t a*, *a r c h i m a n d r i t a*, *A l b e r t u s M a g n u s*, *E r a s m u s R o t t e r d a m u s* stb. Végre, mert kénytelen voltam én is magamat a közönséges szokáshoz szabni, utálván és kerülvén a különözö és újjító nevet, mely igen könnyen szokott támadni néha a jó végre intézett cselekedetből is. Bizonyos az, hogy szerettem volna én az embereknek kivált nevöket a magyar nyelvnek folyása szerint előadni, de úgy, ha előbb egy néhány értelmes emberekkel egyet érthettem volna ezen dolog iránt; mert másképpen ennek több haszna nem lett volna, mint a boldog emlékeztü Apáczai Csere János fáradságának, a ki majd mindenféle tudományhoz tartozó szókat magyarul adott elé, melyben ötlet vagy senki vagy igen kevesen követték. E végre azért igen jó volna tudós

emberekből álló magyar társaságot a magyar-nyelvnek ékesgetésére — mint más nemzetekben vagyon — felállítani.“

„Csudálatos dolog az, így szól tovább — hogy Európában csak magánosan állván a magyar nyelv, és annak más nyelvekkel atyafisága sem lévén, régen írott könyvekkel is nem segítetvén, még is eddig épségben megmaradhatott. A melyen még azon sok nyelvet értő Skaliger is méltán csudálkozott, holott a görög, deák, vandalusok, anglusok, francziák nyelvek elváltozott, ez pedig — a mint lehet iránta itélni — még eddig a maga formáját megtartotta. Igaz ugyan, hogy elegyedtek ide is a szomszédos nemzetek nyelvekből sok szók, mint görög, török, német s kivált tót- és deákból. de ezek a nyelvek valóságát még meg nem változtatták. Most mindazonáltal ha valaha, közel van a magyarnyelv a megzavarodáshoz és abból következő romlásához először, mivel a szent-írás magyarázó, hogy tanítások ékesebb és hathatósabb legyen, minden harmadik szó közé deákot elegyítnek, miket pedig magyarul mind hathatósabban s mind érthetőbben lehetne kimondani, úgy, hogy a deák nyelvhez nem értő együgyű ember is megérthetné. Másodsor, a törvény tudósok is oly nyelven kezdettek beszélni, melyen a deáktalan magyarok nem értenek. Harmadsor, a vitézi rendek, a kik néhány esztendőttől fogva francziául kezdettek beszélni magyarul, pedig többnyire azok, kik franczia kakas szót sem hallottak.“ Mindkét osztálybeliektől példákot idéz s kimondja, hogy a mely szókat azok diákosan és francziásan roszul mondanak, magyarul sokkal hathatósabban ki lehetett volna mondani: „Nem vagyok abban a tévelygésben — így zárja be szavait — a melyben látom lelni többnyire a magyar tudós embereket, hogy a deák, franczia s más nyelveken kiadott dolgokat magyarul hathatósan és illendőképen nem lehetne kimondani; lehet, sőt a mi nyelvünk igen alkalmas akár mely dolgoknak kifejezésekre. De ennek megmutatását s nyelvünk romlása több okainak is előadását máskorra halasztom. . .“

Ime, a nemzeti nyelv iránti mély érzés s a hazafiúi indokolt aggodalom jövőjéért! Ime, a tudós társaság eszméjének első megvillanása egy erdélyi igénytelen falusi pap fejében ez előtt 100 esztendővel!

Ezt követte nem sokára kéziratban levő közönséges

m a g y a r e g y h á z t ö r t é n e l m e ¹⁾ latin nyelven oly czélből írva, hogy a külföldön kinyomattatván, a tudós

¹⁾ *Historia Hungarorum ecclesiastica inde ab initio novi Testamenti ad nostra usque tempora deducta.* Az előttem álló példány a n.-enyedi ev. ref. Collegiumé, melynek czimlapját maga Bod Péter saját kezével írta. A belső czimiratban: „inde ab initio novi Testamenti“ helyett ez áll: *inde a nato mundi Salvatore.* Három kötetből áll ívrét alakban, mindenik négy újj vastag, a kötetek ironnal vannak lapozva, az I-ső áll 533. a II-ik 442. a III-ik 510 oldalból. Négy könyvre oszlik s ezek fejezetekre; mindenik könyvnek és fejezetnek külön czíme és külön-külön §-okra vannak osztva. A §-ok tartalma az oldal szélén ki van jelölve. Az első kötetben van két könyv (*Liber*), az első könyvben XV. fejezet (*caput*). E szerint:

Liber Primus complectitur res praecipue ecclesiasticas apud Hungaros ab initio novi Testamenti per Secula ab initio Regni Regis Geizae, qui principiatum in iit anno Christi DCCCCLV. indeque ad annum MD. ad initia fere Reformationis. Ezt követi az előszó (*Proloquium*) s ezt a fejezetek. Az első fejezet szól a magyarok különböző elnevezéseiről. A 2-ik az avar magyarokról. 3. A magyarok régi lakhelyeikről, egy földabrosszal. 4. Pogány isteneikről. 5. Keresztyén vallásra térésökről szt. István előtt. 6. Nagy Károlynak a magyarok megtérésében való igyekezetéről. 7. Keresztyén vallásra térésökről Geyza és szt. István alatt. 8. Megtérésökkel kapcsolatos mesékről. 9. A magyar korona és királyság származásáról. 10. A magyarok keresztyén vallásáról a X. században. 11. Azon vallásról, melyet a rom. Cathol. vallásra tértökkor követtek. 12. A kun magyarok keresztyén vallásra téréséről. 13. Az ünnepekről s különösen a vasárnapról. 14. A valdensiek hitének a magyarok között fentartásáról. 15. A magyarországi huszszitákról. 16. Az erkölcsök megromlott voltáról a reformatio előtt.

A második könyv czimírata ez:

Liber Secundus, complectitur *Historiam* Reformationis resque ecclesiae in Hungaria et Transilvania Seculo XVI-o usque ad Pacificationem viennensem gestas, quae fuit anno MDCVI. Ali XVIII, fejezetből. Az 1-ső szól a reformatio alkalmatosságáról. 2. Kezdetéről Magyar- és Erdély országban. 3. Előmeneteléről a mohácsi vész után. 4. Előmozdító okairól. 5. Pártfogóiról Magyar- és Er-

világ által is olvasható legyen. Itt már akár az adatok bőségét s érdekes voltát akár a feldolgozási ügyességet nézzük, a mély buvárt és sok oldalú történet-író-t kell benne megismernünk.

délyországban. 6. Akadályairól. 7. Az azt terjesztő papokról (be-türendben). 8. A magyarországi ekklesiák számáról. 9. Az erdélyiek-ről. 10. Az erdélyi reformatus püspökökről. 11. Az egyházi kormány eredetéről Magyar- és Erdélyországban. 12. A magyarországi és erdélyi reform. ekklesiák Confessioiról és Cathechismusairól. 13. A szer-tartásokról. 14. Az iskolák eredetéről. 15. A reformatusok és luth.e-ranusok közötti vitákról. 16. Az unitariusok eredetéről Erdélyben s Dávid Ferencz megszenteltatásáról. 17. A jezsuitákról. 18. Az egyház nyomorúságos állapotjáról Báthori Istvántól Bocskaiig.

A II ik kötetben van a munka III-ik könyve e szerint:

Liber Tertius res ecclesiae in Transilvania et Hungaria a pacificatione Viennensi, anno 1606 conclusa ad compositionem Szathmariensem anno 1711 factam complectitur. Áll XIX. fejezetből. Az 1-ső szől, az egyház állapotáról Bocskai halálától II. Mátyásig. 2. Ferdinánd uralkodásától Leopold uralkodása kezdetéig. 3. Az egyház elnyomott állapotáról Leopold alatt. 4. A reform. ekklesiák állapotáról, s a papok gályára huzoltatásáról. 5. A protestansok állapotáról Leopold haláláig. 6. A protestansok állapotáról az ausztriai ház uralkodása alatt a Szathmári békekötésig. 7. A reformatus fejedelmekről. 8. A főurakról. 9. Azon reformatus papokról, kik nevéket irás által örökitették. 10. A reformatusoknak a lutheranokkal való vitatkozásáról. 11. Az unitariusokról Erdélyben. 12. A szombatosokról. 13. A Jesuitákról. 14. A négy bévett vallás egyesüléséről. 15. Az egyházi személyekről. 16. A zsinatok nevezetesebb határozatairól a XVII. században. 17. A biblia magyar fordításai- és kiadásairól. 18. A magyarországi s erdélyi nyomdákrol. 19. A fejérvár- enyedi Collegiumról.

A III. kötetben van a IV. könyv e szerint:

Liber Quartus complectitur res ecclesiae in Hungaria et Transilvania a Compositione Szathmariensi ad praesens usque tempus. (1765.) Áll XVI. fejezetből. Az 1 szől: az ekklesiák állapotáról VI. Károly után. 2. A pesti vallási bizottság munkálkodásáról. 3. Az erre jött kir. válaszokról. 4. A vallás állapotáról Erdélyben VI. Károly alatt. 5. A vallás állapotáról Magyarországon Maria Theresia alatt. 6. Erdélyben. 7. A reformatusok politikai- egyházi főtaná-

E művében van letéve a magyar egyházi történetek mezején gyűjtött roppant ismeret-tömege. Gazdag tárháza ez a legritkább és becsesebb adatoknak, legyenek azok erdélyi, magyarországi vagy külföldi íróknál levéltárakban és gyűjteményekben feltalálhatók.

csásár Erdélyben. 8. Az egyházközi- és közzsínatokról. 9. A reform. és luther. egyházak közötti vitákról. 10. A reformatus főurakról Erdélyben. 11. A baseli magyar Bibliáról. 12. Az enyedi Collegiumnak a Szathmári bekekötés ótai viszontagságairól. 13. A debreczeni iskoláról. 14. A kolozsvári gymnasiumról. 15. A marosvásárhelyi Collegiumról. Utolsó feljegyzett tény: „Incze Istvánnak mathesis és philosophia tanárrá lett beigtatása, a ki azt Erdélyben legelsőbben tanította Wolf rendszere szerint.

Erről szükségesnek látom megjegyezni a következőket:

Önéletiratában 1765-ből Bod Péter ezt írja róla: „Bécsi Agens Türi Samuel ur volt nálam 19-ik martii három napig; hozta magával *Pray Annales Hung.* 2-ik darabját; adtam 12 aranyat; mivel ez előtt már sokszor küldött volt könyveket. Elvitte¹⁾ *Continuationem Historiae Ecclesiae Libr. IV,* közel 200 árkos oly végre, hogy Belgiumban azt is, a mi Gerdesiusnál van, kezéhez veszi és nyomtatásra valamely Bibliopolának eladja. stb.“ Tehát a három első könyv már nála, vagy Gerdesiusnál volt, s most elvitte a folytatást — a 4-ik könyvet. De ki nem adták soha, hogy Türi visszaadta volna, arról nincs emlékezés sem Önéletiratában, sem házi diariumában. Ki tudja mi lett sorsuk. Tudtom szerint ma Erdélyben két teljes példány van. Az egyik az enyedi ref. Collegiumé verhenyős színű kemény táblába kötve, metszett bőrsarokkal és szeglettel. A kötetek első bal oldalán mindegyiken ez van írva: *Accessit libris Bibliothecae Ill. Coll. N. Enyediensis 1789.* A címlapon fenn az első kötetben e van írva 134 árkos, a második kötetben 110 árkos, a harmadik kötetben nincs ez, de lapszáma ironnal jegyezve 510. — Ezt tanácsos Salamon József ur az enyedi könyvtárból még 1348 előtt használatra kivévén a nagy-enyedi többi könyvek sorsát — a vég elpusztulást — így kerülte ki. Mind három kötetet maga az író átnézte, a hibákat kijavította, sok helyt egész lapokat, sőt ivateket írt be saját kezűleg. E példányból csak a IV. könyv XI-XII. fejezete hiányzik. E hiteles, s maga az író által kijavított példányból másolatott le az, mely Pesten Török Pál superintendens ur bir-

Ugy látszik *Lampe* nyomán indult, s nagy részben az ő adatait is felhasználta, de a míg amaz úgy szólván csak idő rendben egymás-mellé fűzi, ez féldolgozza, formába önti az adatokat s azokból önálló és szerves egészet alkot. Többi műveiben a tudomány egyik vagy másik ágához szól e vagy ama részét tilteti át a magyar irodalomba; itt egy addig csaknem parlag mezőt egészen művelés alá vesz. Kutató szelleme a magyar-egyház történelem határait szélében hosszában bejárja s mindenütt erős nyomait hagyja munkásságának; korszakokra derít világot, kérdéseket hoz tisztába, tényeket állapít meg, elítélt emberek s kárhöz-tatott elvek és idők felől hoz napfényre megigazító adatokat s igazságokat, szóval: mindenütt alapot vet, vagy bevégzett épületet hagy maga után, s ekkép Párizzpápaikat, Hanert, Schmeizelt, Timont és Iliát, szóval valamennyi kortársát meghaladván, történetírói képessége s készülsége egész nagyságában mutatja ki magát.

tokában van. A másik teljes példány van a m. vásárhelyi Teleki-könyvtárban 1094. 1095. 1096. könyvtári számok alatt, bőrkötésben ily cím alatt: *Petri Bod Historia Ecclesiae Hungariae*. Tom. I. II. III. in fol. Másolat, jó olvasható írással írva, tartalom mutató nélkül, lapozva csak a 4-ik könyv van, (531-l.) Van még két csonka példány, egyik gr. Kemény József gyűjteményében ily cím alatt: *Petri Bod Historia Ecclesiastica Transilvaniae*. Erre elől gr. Kemény ezt jegyezte fel: „Est solum Liber III. ab anno 1606 usque 1711, et hoc etiam non usque ad finem, in Folio.“ Hátrább pedig ugyan gr. Kemény ezt jegyezte: „Continuatio hujus Mspti sed nec haec quoque complete habetur in Mspto Hermanyiano“ — Ez is egyszerű másolat, még pedig a harmadik könyvnek csak első három fejezetét és a IV-nek LII. §-át foglalja magában, s az LIII §-ból 6 sort, mely így végződik: „Bona verba dantur illustri viro intercessori, unde aegidi. — — —“ Itt vége van. (Lásd *Coll. Majer Msptorum Histor.* Tom. XXXVIII. in folio.) A másik csonka példány az én birtokban van, ily cím alatt: *Petri Bod Historia Ecclesiastica. Liber Quartus* stb. iv alak, három újj vastag, lágy kék táblába kötve, az Író saját kézírata; tesz 140 ívet, a lapok számozva nincsenek.

Azonban hadd közöljek még némieket e művéhez irt előszavából. Itt is legelőbb a nemzet hátramaradottságára mutat rá; mondja, hogy az úgy tekintetik a Krisztus előtti négy ezer évben, mintha nem is létezett volna, csak azért, mert róla emlékezet a közírásokban nem volt. Sőt Krisztus után is ezer évig mély sötétség fedi egyházi történeteit, s a mi van irva, görög és római írók irták. Atilla utáni történeteink alig tesznek egy lapot, a vallásra tartozók pedig nem is említetnek. Voltak ugyan a kik ebben fáradoztak — így szól tovább — mint Szilágyi B. István váradi tanár, Kaposi Sámuel abauji tanár, Burius János, Otrókocsi Ferencz, Párizspapai, Haner, s végre debreczeni Ember Pál, kinek adatait Lampe Adolf Frigyes egybeszedte. De munkájának bevégzését egyiknek háhala, a közzé tételt a másiknál a hazai mostoha körülmények meggátolták. „Hazámtól távol — folytatja tovább mintegy ihletve — a tudományok szentelt helyein mulatásom alatt, kimondhatlan vágy ébredt lelkemben, egyházi történeteinket megismerni. Megszerezvén az ide tartozó könyveket, miután szomjam kielégítve nem lön, a jelebb könyvtárakat felkerestem, a régi kronikákat, különösen pedig a Magyarországgal szomszédos népek írásait, a minők a byzantiumi, osztrák, német, cseh, siléziai, lengyel történetek felől való régi és új gyűjteményeket és irott könyveket megolvastván, egy kis gyűjteményt állítottam össze, s így azokból és hazámba visszatértem után szerzett jeles hazai íróktól kapott munkák segítségével irtam az első könyvet, a másodikat és a többbit pedig a Magyarországon és Erdélyben kiadott hasonló munkákból, országgyűlési törvényczikkekéből, magán- és közlevél tára kból, káptalanokból és másunnan gyűjtött hiteles oklevelekből. Munkámban sok helyt szó szerént idéztem kútfőimet, a honnan az írásnak némi egyenlőtlensége származott; de az én fő czélom a volt, hogy megértessem.“

E munka ikertestvére, sőt mondhatni ugyanazon munka: magyarúl irt egyháztörténelme, ¹⁾ melynek czélját elő

¹⁾ A magyar nemzet Krisztus urunk születésétől fogva a jelen időkig való ekklésiai historiája, kidolgozta Bod Péter. Áll két kötetből ivalakban s négy könyvre oszlik. A könyvek részekre. Az I. II. III. könyv és a IV-nek négy

szavában így jelöli meg: „Nekem — ugy mond — ez irásban czélom az, hogy a mit eleitől fogva mások a magyaroknak

része §-okra osztik s foglal magában CCCCLIV §-t. A IV. könyvnek ötödik és további részeinél a §-kra osztás nincs meg. Elöttem két példány ismeretes Erdélyben. Egyik a n. enyedi ev. ref. Collegium birtokában van, bőr sarokkal, kemény táblába kötve 1833-ki másolás. Az I. kötetet Almási Ferencz végzett deák, a II-at Bodnár Károly theologus írták le. A lapszám kitéve egyiken sincs, vastagságuk jó két új. Minő példányból írták nincs kitéve. Ez tehát egyszerű másolat. Másik példány az enyim, mely az előbbiből van másolva. Az eredeti Enyed hamvai közt van.

Ez az egész munka a hason tárgyu latinnak magyar fordítása. Csak a belső elosztás más. Az első kötet magában foglalja az I. II. és III-ik könyvet, mutató táblával. Az I. könyv áll I-VI részből, s magában foglalja a magyarok nevezeteit, lakhelyeit, pogány-korszakbeli isteneinek ismertetését, a 8-ik században való megtérésüket, N-Károly ebéli fáradozását. A II-ik könyv áll X. részből, az első szól a magyarok megtéréséről a 10-ik században, a továbbiak az ezzel egybekötött mesés dolgokról, a magyar korona és királyság eredetéről, a magyar királyról s a magyarok vallásának a görög vallással való rokonságáról, a kún magyarokról, az innepekről és vasárnapról, a valdensiek hitéről, a husszitákról, az erkölcsöknek a reformatio előtti megromlottságáról. A III-ik könyv áll XVII részből, az első szól a XVI-ik században Magyarországon történt dolgokról a bécsi békekötésig (1606) s jellese az első rész a reformatio alkalmatosságáról, a továbbiak a reformatio Magyar- és Erdélyországban elterjedéséről a mohácsi vész előtt és után, a reformált főrendekről, a reformatio akadályairól, a reformált tanítókról, a zsinatokról, a magyarországi ekklesiákról, a Confessiokról és Catechismusokról, az éneklésről, az iskolákról, a reformatiora indító okokról, a vallásos vetélkedésekről a lutheranusokkal, az unitariusokról, a jezsuitákról, az ekklesiák nyomoruságaival Báthori Zsigmondtól Bocskaiig, az új kalendariumval való bajokról, az időszámítási tábláról.

A második kötetnek nincs mutatója; magában foglalja a IV. könyvet, szól az ekklesiái dolgokról Erdélyben és Magyarországon 1606-tól 1711-ig a szathmári békekötésig. Áll XV. részből, az első szól az ekklesiák állapotáról Bocskai halálától II. Mátyásig, az az utániak II. Ferdinánd alatt Leopold uralkodása kezdetéig, a pro-

Istenhez térésekről, isteni tiszteletekről, ekklesiai dolgairól egy vagy másképen megírtanak, azokat egybeszedve, az maga nemzete állapotját tudni kívánó keresztyén magyar Izraelnek eleibe adjam azoknak summáját. Előre pedig szükség lesz némelyeket a magyarok régi nevezeteikről, lakhelyeikről stb. megjegyezni, hogy aztán a következők mind jobb móddal adathassanak elő, mind pedig jobban megértethessenek.“

E két mű tartalmának ismertetése, a kettőnek csaknem ugyanazonságát világosan mutatja. Lényegesen csak abban különböznek, hogy egyik latin, a más magyar nyelven van írva és hogy a latinban sok czikk bővebb mint a magyarban, és megfordítva, továbbá, hogy a magyar szövegű csak a szathmári békekötésig terjed. Ily részletes ismertetést több okoknál fogva látam szükségesnek. Először, mert íróink e műveket gyakran megkülönböztetés nélkül idézik, holott ebből zavar következhetik. Másodsor, mivel az az író szellemi munkásságának nagy mérvűségét azok előtt is kétségtelenné teszi, a kik azt épen nem, vagy kevéssé ismerik. Végre pedig annak könnyebb kitanulhatására, hogy miután azok kinyomtathatását nem eszközölte, a nagyobb fontosságú czikkeket kiszakasztva formába öntötte, s kibővítvén mint önálló műveket ő vagy barátai kiadták. Így tétetett közzé a már fennebb említett Biblia historiája című könyvében a Biblia magyar fordításairól és kiadásáról való czikk (a latin Eccl. Hist. II. kötete III. könyve XVII. fejezetéből kivonva). Így született a Smyrnais.

festansok nyomoruságáról Leopold alatt, a 10 évig tartó protestans üldözésről s a papok gályákra vitetésekről, a protestansok állapotjáról Magyarországon Leopold haláláig, az erdélyi reformatusok állapotjáról az ausztriai ház alatt Leopold haláláig, a reformatus erdélyi fejedelmekről, az író reformatus papokról, az erdélyi reformatus püspökökről, a magyarországiakról, a reformatusok és lutheranusok közötti vetélkedésekről, az Unitariusokról, a szombatosokról, a jezsuitákról, a négy bévett vallások egyesüléséről, a fehérvár-nagy enyedi Collegiumról. Utolsó feljegyzett tárgy az: „hogy 1736-ban főgondnokká lett báró Kemény Sámuel, doboka megyei főispán, és Alvinczi Gábor gubernialis secretarius.“

Polykárpus című könyv¹⁾ (a latin Hist. I. kötete II. könyve X. fejez. a II. kötet III. könyve XVII. fejezetéből kiirva). Továbbá így

¹⁾ Smyrnai szent Polikárpus, avagy sok keserves háboruságok között magok hivataljokat keresztyéni szorgalmatossággal kegyesen viselő erdélyi reformatus püspököknek historiájok, melyet ez keresztyéniségben vég-szegelet, sokszor tatár égette, török hammazta országnak szennyes köporai közül egybeszededetett F. Tsernaton Bod Péter, a M. igeni Ekklesiában a Krisztus szolgája. I—XX. 1—216 lap, igazítással 217. mutató táblával 8-ad rét. Az év nincs kitéve, de eddig a püspök helybenhagyása keltéből következették, hogy az 1766-ban jelent meg.

Azonban Önéletiratában ez tisztán meg van határozva. „Nyomtattattam — úgymond — „1766. Enyeden Sm. sz. Polykárpus t ezer exemplárt; árkossát félpotrájával fizetvén fl. hung. 225. Tiszt. Berzetei József uram adott bele f. hó 5 dr. 10; küldött kezembe mlgs gr. Telcki László ur ennek nyomtatására 217 m. for. melyekről adtam ilyen recognitiót: A Mlgs R. sz. Birodalombeli gr. széki Teleki László ur ő nagyságának, a cs. és kir. apostoli Felsőnek erdélyi királyi Guberniumában belső Tanácsának és Erdélyben főpohárnok mesterének, b. e. kegyes házastársának a néhai gr. Rádai Eszter asszonynak édes férjének akarátja szerént tett testamentumi rendelkezésének gyümölcséből smyrnai sz. Polikárpus nevű könyvecskének kinyomtattatására adott a mlgs fennebb nevezett gróf ur kétszáz tizenhét ./. 217 m. forintokat, melyeket hozott kezembe tiszt. Szathmári Mihály uram. Melyet bizonyítok ezen írásom által keresztyéni jó lélekkel ezen áldott igaznak örökkévaló jó emlékezetére. Küköllőváron a generalis synodus alkalmatosságával sz. Iván havának XI-ik napján 1766-ik esztendőben. Bod Péter.“

Ugyan ide azt jegyezte fel: „Gróf Kendeffi Elek hunyadvármegeyi főispán ur ajándékozott nekem könyvnyomtatásra 100 ./. száz m. forintokat d. 24. junii a feredőn.“

Házi Diariumába pedig azt jegyezte: „Smyrnai sz. Polykárpus nyomtatódott ki az enyedi sokadalom tájban 1000 exemplár, az ára ment fl. hung. 225 árkossát félpotrájával számítva — volt XV árkos, kifizettem Enyeden f. hó 220 dr. 66. Vettem kezemhez elsőbbsen 332 exemplárt, elajándékoztam 77.

jött ki nyomtatásban Erdélyi Féniks¹⁾ czimű kiadványában ama becses czikk a magyar- és erdélyországi nyomdák-ról (a latin *Histor. I. kötete II. könyve 18-ik fejezetéből*) Igy lőnek felvéve később megjelent a hátrább tüzetesen említendő Magyar Athenas czimű művébe (a latin *Histor. Eccl. III. kötete III. könyve 9-ik fejezetéből*) s protestans tudósok és írók; Gerdesius *Scrinium Antiquarium* czimű könyvébe; *Tractatus de primis reformatorebus in Hungaria et Transilvania* (*Hist. Eccl. I. kötete II. könyve 7-ik fejezetéből* és ismét: *De patronis de formationis in Hungaria et Transsilvania* czimű czikkei. *Hist. Eccl. I. kötete II. könyve 5-ik fejezetéből.*²⁾ Végre halála után nyolcz évvel

¹⁾ Erdélyi Féniks Tóthfalusi Kis Miklós avagy prof. Pápai P. Ferencznek a könyvnyomtatás mesterségének találásáról és folytatásáról a Tóthfalusi Kis Miklós emlékezetére írott versei, melyeket mind az magyarországi és erdélyi könyvnyomtató műhelyekre és könyvnyomtatókra, mind nevezetesen a Tóthfalusi Kis Miklós életére és jó emlékezetére tartozó szükséges és emlékezetes dolgokkal bővítvén, világ eleiben újabban kibocsáttatni kívánt F. Tsernatonni Bod Péter. Nyomtatott 1767 Eszt. 1—51 lap 8-ad rét.

Erről önéletiratában ez áll: „Tiszteletes Málnási László Uram (Lásd ismertetését *M. Athenas Töllözás* czimű toldaléka 355 lapján) ajándékozott nekem könyvek nyomtatására a magáéból 1767. eszt. die — may száz m. f. 100. melyeket fizetett ugyan az *M. Athenásért*, de azzal jött világra az Erdélyi Féniks, melyért fizettem fl. hung. 48. dr. 96.“

Házidiariumában pedig ez: „Erdélyi Féniks, Tóthfalusi Kis Miklós emlékezete, nyomtatta Kis György Enyeden 1000 exemplárt, árkossát másfél pénzért, ment az ára ad fl. h. 48. dr. 96. Kezembe adta 14 may.“

²⁾ Megtalálható a m. vásárhelyi könyvtárban 302, 303, 304 és 305 számok sily czim alatt: *Scrinium Antiquarium, sive Miscellanea Groningana nova, ad Historiam Reformationis Ecclesiasticam praecipue spectantia. Inseruntur Tractatus varii generis, Epistolae, Orationes, Biographia, et simil. Sive nunquam antea editae, sive ita factae rariores, ut pro ineditis haberi possint. Groningae et Breae. Apud H. A. I. Spondan et G. W. Rump. Bibliopolas.*

Sófalvi József nevű barátja és tisztelője: „*Historia Unitariorum in Transilvania* ¹⁾” című művét, (a latin Hist. I. kötete II. könyve XVI. feje. és a II. köt. III. könyve XI. fejezetéből) adta ki.

Ajánlja a porosz királyi tudományos Akadémia gondnokainak, elnökének és tagjainak: Daniel Gerdes SS. Th. Doctor et Professor in Universitate Groning-Omlandica (Ommelandia=Frizia tartományának neve Groninga körül) 4-edrét. Az első kötet megjelenési éve MDCCLVIII. Áll 8 kötetből, minden kötet két részből. Vannak magyar történetre vonatkozó cikkek az I. kötet 373. II. köt. 751, a VI. köt. 508—559. lapjain. Bod Péter említett két értekezése a VII. kötetben jelent meg MDCCLXII—III-ban, mely foglal magába 1—750 lapot, s a Bod Péteré van az I. rész 133—174. és a II. rész 346—374-ik lapjáig. Gerdes előszóval közli, melyből némieket ide igtatni szükséges. „A kezeid közt¹⁾ levő értekezés — így szól a tudós szerkesztő — Erdélyben Igenben paposkodó tudós Bod Péternek *Historia Ecclesiastica Hungariae et Transilvaniae* című sok munkával és különös szorgalommal dolgozott nagyszerű művéből van véve, melynek kézírata az én írószekrényemben van, s ott várja a megjelenhetés vidám napját. Ajtai Mihály enyedi tudós hittanár küldötte volt Honert János leydai híres tudorhoz ezelőtt körül-belől hat évvel, a végre, hogy annak kinyomtatását eszközölje. De nem akadt kiadó. E közben a jeles férfi meghalt, s a felküldő jónak látta, azt hozzám tenni át, hasonló végre. Én sem voltam oly szerencsés, hogy találhassak kiadót. Miért is, hogy az olvasóval legalább megízleltessem ezen nevezetes művet, jónak láttam, abból két cikket közölni; és ezt annyival bátrabban és szivesebben teszem, mivel az nem csak a magyarországi reformatio teljes ismeretére vezet, hanem tárgyánál fogva mindenkit képes gyönyörködtetni és oktatni. E cikkeket úgy igtatta be a tiszteleltre méltó férfi, hogy a rend minden megzavarodása nélkül, külön is közölhetők s gyönyörrel olvashatók. stb.“

¹⁾ *Historia Unitariorum in Transilvania, in dea prima illorum origine ad recentiora usque tempora ex monumentis authenticis Concinnata per Petrum Bod de F. Tsernáton, dum viveret Ecclesiae Reformata M. Igeniensis V. D. M. in Transilvania, ac primum quidem dioeceseos ejusdem nominis, mox Synodi generalis notarium, ex Msspto a uctoris nunc primum edita. Lugduni Batavorum. Impensis Joannis le Mair. Anno 1776. I—VIII. 1—187. lap. 8-rt.*

Smyrnai sz. Polykárpus-hoz irt előszavából néme lyek közlését czéломra tartozónak látom. „Leirtam — úgymond — a mennyire lehetett röviden püspökjeink életeknek lefolyását: mit cselekedtek, mit szenvedtek a haza változásai közt, hol laktak s multak ki? Néha fordulnak elő a haza dolgai is, a melyekbe azok is hivataljokra nézve beleelegyedtek . . . Senkinek sérelmére, gyalázatjára nem szándékoztam csak egy szót is ejteni, hanem az Isten dicsőségét abban is terjeszteni, és a jó embereknek jó emlékezetjeket fenntartani. Tisztességes ember szemétdombon hivalkodni nem szereti, mikor jó illatu virágokkal teljes kertben mulathat. Ugyanazoknak megeshetett fogyatkozásain az olvasót megállítani nem czéloztam, sőt inkább, hogy az ő virtusoknak és jó cselekedeteknek édenkertjébe bevivén, ott gyönyörködtesse magát azok szemlélésével . . . Avagy Isten is nem a feledékenység tengerébe kívánja-e meríteni az emberek erőtlenségeit?”

A könyvnek három része van. Az elsőben le van írva a püspökségnek általában — a másodikban az erdélyi s jelesen a reformált püspökség eredete — a harmadikban kezdődik a püspökök sora Alesius Dénesen, s mindegyiknek élete s püspöksége alatt az egyház beléletében és külső viszonyaiban történt nevezetesebb változások egy-egy részben vannak tárgyalva a XXIV kig, Verestói Györgyig (1765); a tárgytól el nem térve, személyekkel keveset bajlódva, kronistai modorban van inkább írva, mint bírálólág, de a létező adatok mindenünnen összekutatva s feldolgozva. Mondanom sem kell, hogy mindezt a tudós világ nagy tetszéssel fogadta.

Ily gondolkodás- és írásmód mellett feltűnő azon tildözés, melynek az író részben e könyveiért ki volt téve, a mit fennebb ismertettem. Személye ellen volt-e az inkább intézve mint a könyv tartalma ellen? Ótet akarták-e büntetni, vagy másokat az írástól elrettenteni? — meghatározni nehéz. Tán mindkettőnek vegyülése volt. Vagy ama mondat teljesebék be itt is: *Habent sua fata libelli.*

Azonban Bod Péter munkás szelleme itt sem nyugodt meg. Mint a sas, mely a földről felszállván, előbb alant körben kering, később mérföldnyi magasságba emelkedik s körforgásával csaknem túlhaladja a láthatárt: úgy ő is az eddiginél magasabb és egyetemibb álláspontra emelkedett, egy tágasb és az egész ha-

zát érdeklő téren folytatta munkásságát: a hazai köztörténe-
tek mezején. S ennek is oka a magyarnép jellemében, ismeretkö-
rének tágulásában s az ő tökélyre törekvő nemes természetében
van. Az alatt míg ő az egyházi történelem mezején dolgozott, könyv-
re könyvet adott ki, miket akkora számban vett és olvasott a
még akkor parányi magyar olvasó közönség, hogy ma, a megtiz-
szereződött számnak is becsületére válnék, s ekkép mintegy téjjel
és mézzel táplálta közönségét: ez alatt író és olvasói egyiránt
férfivá növekedtek. A mint biblia históriai dolgozataiból szület-
tek egyház-történelmi nagy művei: úgy voltak ezekből létesülen-
dők s részint létesültek is hazai köztörténeti nevezetes dolgozatai,
melyek némely történelmi kérdést csaknem kimerítőleg tárgyal-
tak. Ilyenek:

1.) *Brevis Valachorum Transilvaniam incolentium Historia* című latinul írt műve,¹⁾ melynek mind
tárgya, mind feldolgozása a legnagyobb figyelmet érdemli, mivel azt
már ma, az adatok hiánya miatt úgy megírni nem lehetne. Elő-
szavában munkáját azzal indokolja, hogy mivel az Oláhokról ed-
digelő oly kevesen írtak, sőt egy Lucius Dalmatán és Timonon
kívül alig is emlékeztek meg róluk: azért ő ez elmellőzött nem-
zet közönséges, nevezetesen pedig a rom. Catholicusokkal 1698.
kezdődött egyesítése történeteit a feledékenységtől meg akarta
menteni. E műnek két része van: az I-ben tárgyalva van az Olá-
hoknak általános története u. m. 1.) Eredetök. 2.) Vallásuk. 3.) Egy-
házi férfiak. 4.) Zárdáik. 5.) Templomaik s isteni tiszteletök mód-
ja. 6.) Ünnepeik. 7.) Bőjtjeik. 8.) Menyegzői szertartásaik. 9.) A

¹⁾ *Brevis Valachorum Transilvaniam incolentium Historia, in qua populi valachici in Transilvania status Civilis et ecclesiasticus, profani item et sacri ritus, praecipue vero unionis cum rom. Catholicis inde ab anno 1698. adtentatae et ad praesens usque tempus magno nisu, variis modis procuratae momenta enarrantur ac exhibentur. Auctore Petro Bod de F. Tsernaton V. D. Ministro. Kész mű. Áll 1—603 lapból 4-edréthben előszóval, tartalom nélkül. Megvan az én gyűjteményemben is, melyet a szerző eredeti kéziratából másoltam le. Megtalálható még az unitariusok kolozsvári collegiumában, a Gedő-féle könyvtár P. osztályában. II. polczon, 36. szám alatt. A példány, melyből másolták, nincs kijelölve.*

keresztség közöttük. 10) Az úri vacsora. 11) Penitenciáik. 12) temetkezésök. 13) Pománáik. A II-ban: az oláhoknak Erdélyben a más vallásokkal való egyesülése történetei, jelesen 1-ször a nemzeti fejedelmek alatt a reformátusokkal 2) A római Catholicusokkal 1431 - 1764-ig. 3) Károly alatt. 4) Mária Theresia alatt. 5) Az oláhok mozgalmairól Sofron nevű izgató kaluger pap alatt. 6) Az oláhok ügyében kinevezett Buccov-féle bizottságról, Buccov haláláig, a mi 1764. május 18-án történt.

2) *Siculia Hunno-Dacica* ¹⁾ Egyike tanulságosabb műveinek, latin nyelven írva, tárgyazza a székely földleírását. Oszlík 14 fejezetre. I. a székelyek eredete és régisége. II. Földjük, székeik. III. Háromszék és az oda való fő király bíróság. E szék falvanként egészen le van írva. IV. Csikszék. V. Udvarhely-szék. VI. Maros-szék. VII. Aranyos-szék. VIII. A székelyek hajdonkori állapotja, IX. A székelyek elvesztett és később visszanyert szabadsága s többféle viszontagságaik. X. Az ausztriai kormány alatti állapotjuk. XI. A székelyek ősi szokásai és törvényei. XII. A székelyek legfőbb tisztviselője vagy ispánja. XIII. Vallása. XIV. A székelyek tudományossága s régi betűik. Nincsenek benne új adatok, de az addig ismertesek gondosan vannak összeállítva, s józan ítélettel megbíralva. Benkő *Imaginatiōis Siculicacae* című munkája, kivált pedig *Specialis Transilvaniájában a Terra Siculorum* című rész sokat foglalnak ebből magukban.

3) *Gellius Transilvanicus* című ²⁾ részint magyar részint latin nyelven írt s kéziratban levő adatgyűjteménye.

¹⁾ *Siculia Hunno-Dacica*. Áll 1—125 ivrétű lapból. Megvan a m.-vásári Teleki könyvtárban 1028. szám alatt: *Collectanea Hungarica* című gyűjteményben, a 14. pont alatt.

²⁾ *Gellius Transilvanicus, seu observationum historicarum sacri ac civilis argumenti, praecipue ad historiam nostri temporis et res transilvanicas facientium CENTURIAE*. Quas ut otinendo negotiaretur in litteras retulit Petrus Bod de F. Tsernaton V, D. Minister Magyar-Igeniensis.

Ez kéziratban megvan a m.-vásárhelyi könyvtárban 1511. könyvtári szám alatt, világos kék kemény kötésben, veres hátczimlappal. E mellé van kötve *Gellius Molnarianus*,—méről hátrább lesz szó.

Ide sorozhatónak vélem egy kis saját kezűleg leírt k r o n i k a i j e g y z é s é t, ¹⁾ melyről csak azt lehet tudni magából a jegyzésből, hogy az Bod Péter kézírata; honnan írta egybe, nem jegyezte meg. Érdekes adalékok az illető évek történelméhez.

A könyv 4-edrét alaku, széle metszetlen, kevés kivétellel Bod Péter kézírása. Balfelől a lapokon mindenütt e van felül írva: Gellius, jobbról pedig nagyobb részint: Transilvanicus, néhány lapon: Dacicus; három lapra ez is rá van írva Cent. I. Az egészet az író maga számozta; terjed 1—409 lapra, a 186—87 lap között valamint a 190 lap után is valami hiányzik, de ez a lapok számozása előttinek látszik. A második rész (Gellius Molnarianus) elibe egy nyomtatvány van kötve, mely annak természeténél fogva az első részbe (Gellius Transilvanicus) a 214—15 lapok közé lett volna kötendő. Tán vétségből lön ide fűzve. Mint majd minden művének, ennek is jelszava — motto — van és belső czimlapja, szintaz, a mi a táblán kívül van, hatszoros vonallal négyszög alakban körülvéve. Áll két Centuriából; az első foglal magában az 1. laptól a 164-ig száz adatot vagy cikket; a legelső 1573-ról van: *Suspirium Francisci Davidis ad Christum*, latin nyelven költ 1573, april 22-én; a legutolsó 1763-ról Békesség tractája Mária Theresia és a prusszus király közt. A második Centuria terjed a 165—409 lapig; áll százhat adatból vagy cikkből; első *Epigramma de moneta in Coronatione Caroli Septimi* (latin versekben), az utolsó: a tordai quartáról, artic. 1. 1690. Ezután van 11 cikk, szám nélkül, vegyes tartalmu. Ez egy valódi kincsestár. Sokat vett fel műveibe, jelesen a hátrább ismertetendő *Hungarus Tymbaules* című könyvében több itt közölt sirvers és emlékirat megvan, de azért ennek becsét egy e korszakban dolgozó erdélyi történetíróra nézve meghatározni nem lehet.

¹⁾ Némely Erdélyben történt dolgoknak 1676. esztendőttől fogva való feljegyzése. Ily című — hátrább ismertetendő könyvből: *Consistorialia* stb. két iv és három levél. 4-edrét. A legelső adat martius 31-ről van MDCLXXVI-ból, a legutolsó 1718 ból. A végső lapon van négy kis vers: a tavasz-, nyár-, ősz- és télről, s legalól ez: 1698. esztendei kalendariumból. Ez, és azon körülmény, hogy pár helyt kalendariumból való la-

Továbbá a Magyar- és Erdélyország történeteiről irt munkák és írók bíráló ismertetését.¹⁾ Eunek céljáról előszavában azt írja, hogy a ki a magyar történeteket ismereni akarja, szükséges, hogy a legjobb írókat vegye kalauzúl, mert ezeknek ismerése a tudásnak már egy részét teszi.

E munkára—ügymond tovább—ő a kezdők kedvéért vállalkozott, s műve első részében a történetírási gyűjteményeket ismerteti öt fejezetben; jelesen az elsőben: 1) A Sámboki gyűjteményt, 2) a Bongarsiusét, 3) a Schwandnerét. 4) Bélét, 5) a Zwittinger, Soterius és Schmeitzel gyűjteményeit. A másodikban 8 fejezet-

pok is vannak belefűzve, azt sejtetik, hogy valamennyi jegyzés, régi kalendáriumokból való.

¹⁾ *Necessaria ac utilis Scriptorum Historiae Hungariae Notitia, in qua auctores veteres ac recentiores, qui Historiam Hungariae ac Transilvaniae integram vel ex parte, civilem aut ecclesiasticam, adcurate vel minus tradidere, cum crisi plerumque recensentur. Opera et studio Viri Clarissimi Petri Bod in ecclesia reform. M. Igeniensis V. D. M. Sardini. Anno MCCLXVIII. 4-edrét, kézírásban. Előszó I—VI, tartalom 1—130. Megvan ez gr. Lázár Miklós könyvtárában; a gr. Kemény József kéziratái között: Collectio Minor Mscriptorum Historicor. T. XXVIII. Nr. 1, végre a m.-vásárhelyi Teleki-könyvtárban, két példányban; először 1510—B. szám alatt, világos kékes keménytáblájú kötésben, veres hátczimmal; latinul van írva, terjed 1—96 lapra 4-edrétben. Ez egészen Bod Péter kezeirása, a lapok számozva is vannak tőle. Hozzá van kötve még egy latinul irt csonka dolgozat Erdélyről; ez más írás, czimje: *Liber I. Literarius*. Ezután van *Cap. I. de scriptoribus Rerum Trannica*. Áll 24 lapból s 35 § ból. Tovább megint Bod Péter saját kezeirásával: *Synopsis Historiae Litterariae Hungariae*. Alább: *Pars prima: De Scriptoribus rerum theologicar*. Latinul van írva és vázlatnak látszik. Másodszor megvan ugyan e dolgozat, ugyanazon szám és A. jegy alatt. Ez is 4-edrét kemény kötésben van, hátirattal. Az 1-ső lapon van gr. Teleki Sámuel név aláírása, s a czimlapon a „recensentur“ szó után, ugyan a gróf kezeirásával: *Opera et Studio Viri Clar. Petri Bod in Eccl. ref. M. Igeniensis. V. D. M. Lejjobb a másoló írása: Sárdini Anno MDCCLXVIII*. Ebben az első lapok oldalszélein gr. Teleki Sámuelnek is vannak jegyzései.*

ben az írkat, és pedig 1) azokat, kik a magyarok őskoráról irtak. 2) A kik sz. Istvántól Mária Theresiáig. 3) A kik a királyok viselt dolgairól, a hadakozásokról, országgyűlésekről irtak az 1000-ik évtől, koráig. 4) A geographiai és topographiai írkról. 5) Azokat a kik a régi Dáciáról. 6. Kik az új Dáciáról vagy Erdélyről. 7) A kik Magyar- és Erdélyország egyházi történeteiről irtak. 8) A Magyar- és Erdélyországot tárgyazó kéziratban lévő történeti kéziratokról; ilyet 29-et számlál elő a következő sorban: 1) Joannes Decius Barovius (sintagma Institutionum). 2) Steph. Szamosközi, (Historia). 3) Casparus Boithi (de rebus gestis magni Gabr. Bethlen. 4) Franciscus Mikó (de rebus gestis Sigismundi Báthori). 5) Eustachii Gyulafi (Commentarii de rebus gestis sui temporis). 6) Martini Opitii (Dacia antiqua). 7) Davidis Fröhlichii (Chronologia Pannonica). 8) Joannis Gálfi (Historia sui temporis). 9) Ambrosii Simigiani (Histor. Rer. Hungar.) 10) Joannes Kemény) Vita propria). 11) Joannes Bethlen Cancell. (Continuatio Historiae ab anno 1663 usque 1674. 12) Nicolai Comitiss Bethlen (Descriptio propriae vitae) 13) Michael Cserei (Vera Historia Transilvaniae). 14) Georgius Haner (Historia Daciae antiquae). 15) Andreas Scharsius (Ordinata Digestio Status Saxo. eccles. in Transsilvania). 16) Martinus Schmeitzel (Notitia Transsilv.) 17) Ejusdem (Notitia Hungariae), 18) Ejusdem (Bibliotheca Hungarica). 19) Ejusdem (Anecdota ad Hung. et Transsilv. Statum internum spectantia). 20) Ejusdem (Antiquitates Tranniae). 21) Davidis Hermanni (Juris prudentia Ecclesiastica). 22) Ejusdem (Annales rerum Trannico — Ecclesiasticarum). 23) Ejusdem (Annales rerum Trannicae politici). 24) Joannis Buri (Historia Hungariae Ecclesiastica). 25) Joannis Rezikii (Gymnasiologia). — 26) Historia Hungariae eccl. Scholastica. Danielis Krmani. 27) Gabrielis Hevenesi (Thesaurus.) 28) Francisci F. Otrókosi (Collectiones variae.) 29) Miscellanea Collectaria, ubi inter alia aliquot Centuriae Epistolarum Regis Hungariae Mathiae I. et Principis Gabrielis Bethlen continentur.

E nemű műveibez tartozik mint kuffő tanulmányozási munka: Gróf Bethlen Kata magyar bibliothekájáról készített lajstroma ¹⁾

¹⁾ Gr. Bethlen Kata magyar bibliothekájának lajstroma. A m Vásárhelyi Teleki-könyvtárban 12 szám alatt

melyről csak annyit kívánok megjegyezni, hogy e könyvtári lajstrom egyik forrása volt vallási és egyház történeti műveinek, valamint a M. Athenasban letett bibliographiai széles ismeretének is.

Végre czimöknél fogva szintűgy ide sorolhatók a következő eddigelő előttem ismeretlen munkái: Polycarpus sive monumenta varia, ¹⁾ Cartophilax (historicus) igeniensis, ²⁾ Notitia Hungariae geographico-politica, ³⁾ Pelologus seu monumentorum superioris seculi authenticorum collectio ⁴⁾ Cinnus Academicus (vegyes dolgok gyűjteménye) ⁵⁾ Fűveskert, két könyv-

kemény kék táblába kötve, veres hátczímmel jegyezve 4-edrét alakban látható Bod Péternek saját kezével írt ily czimű munkája: „MAGYAR BIBLIOTHEKA, avagy mindenféle, kiváltképpen pedig theológiára tartozó magyar könyveknek listájok, melyeket maga számára gyűjtögetett a méltóságos gróf asszony bethleni BETHLEN KATA asszony, a néhai idvezült r. sz. b. beli gróf ur széki Teleki József uram, a maga idejében Fejér vármegyének érdemes főispánjának árva özvegye. Ki özvegységének már XXII. esztendejét Istenével való társalkodásban és jó könyvek olvasásában, Isten és emberek előtt való kedvességben tölti. A melyeknek ily * csillagoécska van elejekbe téve, azok nem találatnak, a mlgos asszony bibliothekájában, hanem a magam catalogussából tettem ide.“ Az egész magyar nyelven van írva, 30 nem számozott levelen, vagy 60 lapon. Az írók betűsorban vannak, s nevök után következnek munkáik címei, és hogy azok hol, melyik évben s hányszor adattak ki. Végén e jegyzés áll: „Mostan Göttingában mulatozó kedves jóakaró barátja Halmágyi István uram kérésére, Magyar-Igenben írta junius 1-ső napján 1752. eszt. M.-Igeni pap Felső-Tsernatoni Bod Péter.“ A czimlapra elől gr. Teleki Sámuel, saját kezével ezt írta: „Autographum Viri Claris. Petri Bod.“

¹⁾ Döbrentei közleménye az „Erdélyi Múzeum“ 1816-ki VII. füz. 182-ik lapon, 9. sz. alatt.

²⁾ Ugyanott, 11. szám alatt.

³⁾ Ugyanott 12. sz. a.

⁴⁾ U. o. 14. sz. a.

⁵⁾ U. o.

ben, ¹⁾ *Magyar Grammatica*, ²⁾ *Lexicon Glossarium, in quo voces historiae juridicae redduntur hungarice*, ³⁾ *Vespera Hévizzienses*. ⁴⁾ Ezen művei- és gyűjteményeiről csodálatos, hogy sem Benkő, ki neki úgyszólván tanítványa volt Transilvaniájában, ⁵⁾ sem az akkor tájban élt és írt Seivert erdélyi tudósokról való tudósításai-ban ⁶⁾ e munkák tartalmát ismertető részletesb említést nem tettek, sem pedig e század elején Döbrentei, a nagy emlékeztű tudósnek fiától kapott felvilágosítások nyomán ⁷⁾ azok mivoltáról, terjedelméről és hol megtalálhatóságokról értesítést nem adott. Kedvetlenül kell kimondanom, hogy valamint írott adatokból, úgy gr. Kemény, Mike, s a magam gyűjteményéből ezekre nézve a leggondosabb nyomozás után is, semmi felvilágosítást nem kaphattam. Vajjon azok is az 1848^s „ki n. enyedi szomorú katasztropha áldozataivá lettek? Vagy tán más czimek alatt mások nevét örökítik irodalmunkban? Vajha e kételyemet, s a halhatatlan érdemű férfi művein s ekképen irodalom-történetünkön is borongó eme homályt, egykor egy szerencsésebb nyomozónak eloszlatni sikerülne!

E — merem mondani — bámulandó sokaságu gyűjtemény és kész dolgozatok — úgy látszik — részint elemei voltak kész és nyomtatva is megjelent s csaknem naponként készült műveinek, részint pedig anyag és előkészület valamely nagyobb szerű köztörténelmi mű megírásához, a mire azonban a Gondviselés — nemzetünk nagy kárára — neki érkezést és életet nem adott. E tér egyedül az, melyen való munkássága, úgyszólván, derekán szakadt meg.

¹⁾ U. o. 10. sz. a.

²⁾ U. o. 13. sz. a.

³⁾ U. o. 15. sz. a.

⁴⁾ U. o.

⁵⁾ Benkő *Transilvania Generalis. Pars II. pag. 461--464.*

⁶⁾ Johan Seiverts. *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihren Schriften. Presburg. 1785.*

⁷⁾ A Döbrentei szerkesztette „Erdélyi Múzeum“ fennebb idézett és több lapjain.

Szerencsésebb volt a másik — ezzel egy természetii s egy czélből is mivelt — mezőn: a hazai irodalom történetéhez való előkészületeiben s végrehajtott munkáiban. Jövőbe beható elméje jókor átlátta: mily nagy kincsset bír a haza tudományyal foglalkozó tanult fiaiban. Látta ő, hogy ezek után megy a nép, ők ültetik át a külföld műveltségét, vagy fejtik ki benn az ismereteket, ők képezik a nemzeti polgárisodás hévmérőjének fokait, az ő életök s munkásságuk mintegy tükörben mutatja a közerkölcsiség s hazai tudományosság állását; s ekképen az ő hirnevők a hazáival karöltve jár, dicsőségök a haza dicsősége.

Ez irányban írt művei egész sort képeznek. Legnevezetesebb s mint ilyen, le g e l s ő helyen említendő a *Magyar Athénás*¹⁾ című, melyet ajánlott Teleki József, Sámuel és Ádám grófoknak. Ez ajánlat, úgyszólván apotheosisa a Telekiek tudomány-szeretetének s új vonásokat ad Bod Péter jelleméhez. Azon Teleki Mihály utódainak mondja őket, a ki 18 év alatt 18 ifjat taníttatott külföldi akademiákon, kinek legkedvesebb barátai a jeles papok és tanárok voltak, a ki a külföldi tudósoknak ajándé-

¹⁾ *Magyar Athénás*, vagy az Erdélyben és Magyarországon élt tudós embereknek, nevezetesebben a kik valami világ eleiben bocsátott írások által ismeretessékké lettek s jó emlékezeteket fenhagyták, históriájok, melyet sok esztendőök alatt, nem kevés szorgalmatossággal egybeszedegtetett és az mostan élőknek s ezután következőknek tanuságokra s jelen való felsekentésekre közönségessé tett F. Tsernátoni Bod Péter, a m.-igeni ekklésiában Krisztus szolgálja stb. 1766. A nyomtatás helye nincs kitéve. S épen ezért volt a kormány részéről a fennebb előadott hosszás és szigorú nyomozás.

Önéletirata és házi diariuma tisztán felvilágosítanak ez iránt. Az elsőben ezt írja: „a *Magyar Athénást* nyomtattattam s jött világ eleibe 1767. eszt. nyomtattak 1000 exemplárt, fizettem érte flor. hung. 360.“ Más helyen: A *Magyar Athénást* nyomtatták Szebenben, végződött el májusban. Ismét más helyen: Az *Athénást* ajánlottam gr. Teleki József, Sámuel és Ádám uraknak, az utolsó 11-ik junii ajándékozott 60 frt. *Diarium* ában pedig ezt írja: A *M. Athénást* nyomtatta Sárdi uram . . . kezemhez vettem 25. maji; magam vittem el Kolozsvárra 80 exempl. aug. 17. 1767.

kot küldött, hogy az erdélyi ifjak iránt rokonszenvenvel legyenek; azon Teleki Sándorénak, a ki házi ezüstjét verette pénzzé, hogy külföldre ifjakat küldhessen, s egy remek török kardját adta Leopold királynak azért, hogy engedélyt adott a végre, hogy az 1704-ben elpusztult enyedi collegium megépítésére Angolhonban segédelmet gyűjtsenek; végre azon Teleki Pálénak, a ki számtalan külföldi akademiát járt megtanulás kedvéért — s végre rájok tér át, a kiknek könyvét ajánlja „Eleikről szállott tehát“ — így szól lelkesedve — „Nagyságtokra a tudományok szeretete, de magok is éj-napi fáradsággal szerezték meg azt. Megvan Nagyságtokban is az, a mi ezekből foly, hogy azokat szeressék, becsüljék s velek társalkodni kissebbségnek ne tartsák, sőt igyekezetekben elősegítsék, a kik a tudományokban fáradsznak. Én hozzáam is“ — folytatja tovább — „ámbár méltatlanhoz, kibem tudomány, csak annak szeretete van, Nagyságtok eleitől fogva jó indulattal voltak, melyet, hogy örök emlékezetben hagyjak a magyar nemzethen, ez kis könyvecskének uri nevekre való írásával, és az Nagyságtokhoz való háladatosságom emlékoszlopává emeljem, illendő, sőt szükséges dolognak tartottam. Jó igyekezet az inkább, mint könyv, mivelhogy eféle írások a mi hazánkban nem voltak sem deák nyelven, annyival inkább a mi született nyelvünkön.“ Ezután Zwittinger munkáját¹⁾ és Rotarides M. H. töredékét²⁾ említi meg, kik mindketten csak némi részt közlöttek abból, a mit tudtak s leírni akartak. „Én is szándékoztam“ — mondja folytatólag írásom által főképen a mielőttünk hazájoknak hasznokra s ékesítésére s Isten dicsősége terjesztésére élt jó embereknek a feledékenység által eltemetett emlékezetjeket a mennyire lehetett, megújítani. Több húsztendejénél, hogy e végre, a mint a dolgokra keresve vagy történetből akadtam, jegyezgetéseket kezdettem tenni, de terhes és lélekben járó hivatalom miatt, a hol gondolhattam volna is, hogy találok valamit, nem utazhattam. Azonkívül is pusztá és parlag földre esett az én aratásom, melyet sokszor itt koborló pogányoknak, pokol szomszédoknak, és a szelid műzsákkal ritkán egyező

¹⁾ Specimen Hungariae Litteratae stb.

²⁾ Historiae Hungariae Litteratae Lineamenta Altonaviae et Servestae 1785. 4-to.

haragos Mársnak tüze annyira elperzselt, hogy még csak tollózni is alig lehet rajta. Nem is egy embernek tehetségéhez volt, hogy mindent lásson, megolvasson és rendbeszedjen; mások ezen a nyomon járván többre mehetnek. Én valamire érkezhettem, ide egybeszedtem, hogy a kinek tetszik vegye hasznát...“

Előbeszédében, melyet a hazáját és nemzetét igazán szerető olvasóhoz intéz, védelem alá veszi nemzetünket azért, hogy sok századokon át nincsenek magyar nyelven írott emlékeink; e nemben legelsőnek teszi az I. Lajos végzeményei közötti magyar eskü formát (1312, 1382-ből); ámbár állítja, hogy még a XVI. században is forogtak a magyar tudósok kezeiben egészen eredeti magyar betűk. Ezután némi önérettel írja: „hogy a magyarok között is szinte mint más nemzeteknél voltak minden időben nagy tudományu böles emberek; de mivel sok ideig csak nem mindig helyről helyre bújdosának s Pannoniában lételek óta vagy mint támadók vagy mint támadottak, életeket többnyire fegyverben töltötték: írásaik, a mik voltak is, elvesztek; a török is sok ízben olyanná tette Erdélyt és Magyarországot, mint a kisépsett házat, melyben semmi sem marad, úgy, hogy felejténék az iskolákat és műzsák szállásokat, hanem keresnék a kősziklák hasadékait, barlangokat és havasokat, melyekben életeket megtarthatnák. IV. Béla idejében két esztendeig laktak a tatárok Erdélyben és Magyarországon: mit nem emésztett meg akkor a pogányság tüze mindenütt! Ez fő oka írások nem lételének és a tudós emberek kevés számoknak. Voltanak, voltak — így kiált fel tovább mintegy szemrehányást kifejezőleg a kor és megelőző tudományos férfiak irányában — „de csak ezelőtt kétszáz esztendővel is kik voltak tudománnyal ékeskedők? nem tudjuk, ha csak iminnen amonnan valami poros írásokban elő nem fordúlnak — magokkal együtt emlékezeteket is eltemette a veszedelmes idő... A végre van tehát ez az írás“ — mondja tovább — „hogy az Erdélyben és Magyarországbán élt tudós embereket, kivált a kik valami világra bocsátott munkájok által emlékezeteket fenhagyták, régi eltakartatott, megavúlt hamvokból megelevenítse és újonnan világra hozza. Kevesen vannak ugyan, a kik itt megjelenhetnek, mivel csak ötven esztendő alatt is többen éltenek, mint ezek mindnyájan; de ezeket is sok vigyázással és fáradsággal

lehetett visszahívni az életre; közel eltöltének húsz esztendőök s többek is a míg az végre mehete.“

Maga a könyv betürendben, velős rövidséggel, ritka bő tárgy ismerettel írva 600 író hazafinak és honleányának tartotta fenn emlékezetét, ismertetve életöket s nagy részben oly műveiket, melyeket már ma csak egy-két közkönyvtárban lehet látni, sokat pedig többé sehol sem. Úgy vélem: elég, a végén álló 240 magyar könyv czimének áttekintésére utalnom az olvasót a végett, hogy meggyőződjék arról, hogy ámbár a *M a g y a r A t h é n á s*, írójától jöltevőinek emlékoszlopául van szánva, mindazáltal az mégis leginkább az ő nemzeti hűségének s fáradhatlan buzgalmának emlékét hirdeti, hogy oly korban foglalkozott nemzeti irodalmunk történetével, midőn ezt kevesen tették, s magyar nyelven kivüle senki.

M á s o d i k műve e téren a *H u n g a r u s T y m b a u l e s*; ¹⁾

¹⁾ *H u n g a r u s T y m b a u l e s seu grata ac benedicta hungarorum quorundam, Principium, Heroum, Magnatum, toga et sago, domi militiaeque insignium viro rum eruditione ac prudentia clarorum, foeminarum honestatis fama ac pietatis studio illustrium ex Epitaphiis renovata memoria, quam ex cineribus excitavit Petrus Bod. Impres. Anno 1764.* (A nyomtatás helye nincs kitéve, de alább kitünik) I—IV. 15 lap. 8-adrét.

H u n g a r u s T y m b a u l e s c o n t i n u a t u s stb. (a további czim épen az, a mi az elsőben.) Az ajánló levél kelte s az alábbi adatok szerint nyomtatott 1766.

Erről *Ö n é l e t i r a t á b a n* ezt írja: „Nyomtattattam 1764, négyszáz exemplárt; fizettem érette árkossát nyomtatva pro flor. hung. 7 dr. 40 in summa f. h. 25.90 p.“

Más helyt: *A T y m b a u l e s C o n t i n u a t u s t* nyomtattattam Enyeden 400 exempl. árkossát 7 fl. 40 dr. együtt ment ára ad flor. hung. 29. dr. 60. Septemberben.

H á z i d i a r i u m á b a n pedig ez áll: „*T y m b a u l e s C o n t i n u a t u s*, alkudtam meg Kis György enyedi tipographus ő kigyel-mét, a nyomtatásra előre 2. sept. 1766. a régi alkalom szerint in flor. hung. 7 dr. 40; nyomtattattam 400, megyen az egész munka ad flor. hung. 29 dr. 60. kifizettem. 10. octóber 1766.

Ennek h a r m a d i k füzetét is említi Benkő ily czim alatt:

harmadik *Hungarus Tymbaules Continuatus* — című. Tartalma címében ki van fejezve. Jeles hazafiak és honleányok sír- és emlékiratainak gyűjteménye. Ajánlva az első senkinek sincs, a második iktári gr. Bethlen Sámuelnek. „Kicsiny ugyan-e könyv“ — így szól az elsőhöz irt előszavában — „de a sötétből világosságra hozott nagy és nemes neveket foglal magában. Méltatlanság lenne, hogy örök feledés fedje azokat, kik a hazát hirökkel töltötték be, korukat jeles tetteikkel ékesítették s hon, mint a csatatérek, mint a kisebb csillagok közt a hold, aként fénylettek. Az ősök példája halkan a velőkig hat s Miltiades győzelmei nem hagyják alunni Epaminondást. Brutus emlék oszlopára e volt írva Romában: *V a j h a' é l n é l!* (Utinam viveres!), a mely mint egyszerű emlék is az erényt dicsőítette. Minden nemzet tiszteletben tartja nagyjainak emlékét: márványból és ércből való oszlopokat állítanak nekik. Erdélyben is a fehérvári templomban a nemzet hőseinek emlékei és címerei zászlókkal, réz, ezüst és márvány emlék táblákba vésve tartattak fenn s tetteiket felirásokkal halhatlanították. De már ma csak árnya van fenn ezeknek. 1603. és 1658. elpusztították..... A magyaroknál az ősök tetteit versekben örököltették; innen származtak a sirkő felirások, melyek olykor csak könyvekbe irattak, máskor kövekre stb. Én“ — úgymond folytatólag — „régii kövekről és könyvekből ezeket azért irtam ki, hogy mintegy hamaivaikból feltámasztván, emlékek tiszteltessék, s az utódok ebben, mintegy titkórben, látván nagy eldödeiket: nyomokban járásra buzduljanak. A erény fenköve, az ősök jó emlékezete. stb.

Magában a többnyire latin tartalmu könyv két füzetében, melynek tán azért előszava is latin, szent Istvánon kezdve XVII. királyuak és királynénak adja siri emlékiratát, aztán majd mindenik erdélyi nemzeti fejedelemét, és számos jelesekét. Az első füzet foglal magában IV. csomót (*fasciculus*), a második (*Tymbaules Continuatus*) az V. VI. és VII. csomót (*fasciculus*) s együtt 180 emlékiratot. Benkő szerént a harmadik füzet is el volt készülve, de mi lett ennek sorsa, előttem nincs tudva.

Tymbaules deno Continuatus, s kétségkívül utána Seivert és Horányi is. Azonban ez csak kéziratban lehet. Hol? kifürkészni nem tudtam.

Ide tartoznak még 1) *Litterata Panno-Dacia*.¹⁾ 2) *Gellius Molnarianus*.²⁾ 3) *Redivivus Albertus Molnár Szentziensis*,³⁾ valamint 4) ehez kötve: *Redi-*

¹⁾ *Litterata Panno-Dacia*, seu *redi viva Eruditorum Hungariae et Transilvaniae*, qui *seculo XVI. vixerunt memoria*. E munka a m.-vásárhelyi Teleki könyvtárban 1510 $\frac{A}{2}$ szám alatt van meg, bőrhátú, kemény tábláju kötésben, veres hátezzimmel, ily czim alatt: „*Petri Bod Litterata Panno-Dacia stb.*“ 4-edrétben idegen kézzel írva, latinul; se előszava, se jegyzések nincsenek Bodtól.

²⁾ *Gellius Molnarianus*, seu *Miscellanea de vita, studiis, peregrinatione, scriptis, conjugio, amicis, patronis et vario per omnem vitam statu Alberti Molnár Collectio*, qnam ex autographis maximam partem in *Archivo Albo Carolinensi conservatis huc transscripsit, aliundeque Collegit Petrus Bod de F. Tsernaton stb Anno 1763.*

Ez a fennebb már ismertetett *Gellius Transilv.* czimű gyűjteménynyel van egybekötve, annak 2-ik részét teszi, s 1511. sz. alatt a m.-vásárhelyi könyvtárban megtalálható. Van benne CXVII. czikk külön-külön szám alatt, s leghátul hét czikk szám nélkül. Többnyire ez is Bod Péter kézírása, kivéve a 351 — 53. lapokon a CV. cikket. Áll 1—383. lapból, de a 19-ről a 192-re ugrás van. Úgy látszik, hogy e gyűjtemény rendeltetése eleinte a volt, hogy a *Gellius Transilvanicus II. Centuriájának* legyen alkatrésze s tartalma ugyanott a 190. lapon álló *Albertus Molnár Szentziensis et quae ad ejus memoriam faciunt* czimű XV. czikkel együtt adassék elő; de az író annak terjedelmes voltát látván, ott az egyszerű megemlítést elégnék látta, s ide tartozó adataiból egészen külön gyűjteményt, a *Gellius Molnarianus*-t, állította egybe. A lapokon legfelül itt is balról mindenütt ez áll: *Gellius*, jobbról *Molnarianus* és felváltva *Dacicus*, *Transilvanicus*. Az első czikk ez: *Alberti Molnár acta et studia*, a legutolsó öt illetőleg a CXVII-ik: *Chronographia Alberti Molnár* a 378-ik lapon. A gyűjtemény legutolsó cikke: *Studiosi Heidelbergae 1601.* (383-ik lap.) Ezután van egy üres lap 184. számmal jegyezve.

³⁾ *Redivivus Albertus Molnár Szentziensis*,

viva Eliae Veresmarti Superintendentis Baroviensis memoria? ¹⁾

E kézirati művek elsője három könyvre van osztva, az sive grata et immortalis apud hungaros viri eruditione clari ac laboriosissimi Alberti Molnár memoria, quam ex libris in publicum editis ac literis variorum ab ipsomet primum curiosae collectis; ab aliis vero ad praesens usque tempus sollicite conservatis, magna cura ac diligentia renovavit Petrus Bod de F. Tsernaton. V. D. Minister M. Igeniensis. 1763. Ivkrét 1—127 lap. Megvan a m.-vásárhelyi Teleki-könyvtárban 1100. szám alatt, kék kemény táblába kötve, veres hátezmizettel, a mindjárt következő kézíráttal egybekötve; egészen a Bod Péter kezírása, érdekes jegyzetekkel betűrendben készült kettős tárgymutatóval és előszóval. Van még egy másik példánya is ugyan e szám és A jegy alatt, más kézzel írva, ily hátezmizettel: Vita Alberti Molnár. Ennek nincs előszava, s a legutolsó 8 sor és tárgymutató is hiányzik.

¹⁾ Rediviva Eliae Veresmarti Superintendentis Baroviensis Memoria, quam ex ejus litteris renovavit Petrus Bod. V. D. Minister in eccl. M. Igeniensi 1763. 13. decembris. Ivkrétben 4 levél, egybekötve az előbbi kézíráttal. (Redivivus Albertus Molnár Szenz) a m.-vásárhelyi Teleki könyvtárban. A czimlap előtti lapon ez áll, Bod Péter saját kezével írva: „Hoc Schedisma recommend. D. Breitingero, ad in ferend. Museo Helvetico, quod ab aliquo tempore coepit edi Turriae. Sem elő- sem zárszó nincs.

E két művéről Önéletrajzában azt jegyzette meg: „1765. bécsi agens Türi Sámuel vitte el tőlem. 2) Redivivus Albertus Molnár Szentziensis, Historia vitae Alberti Molnár 36 circiter plagulis Constans. Ennek copijája nem maradt meg nálam. Remélem, hogy meg nem csalatkozom. Türi uram ígérte, hogy eljár híven az dologban, a melyet felvállalt is magára nagy indulattal. Ha cselekszi Isten megáldja érette. 3) Rediviva Eliae Veresmarti memoria, qui fuit superintendentens in Barovia. Hanc ut in seratur Museo Helvetico Tiguri sub cura I. Jacobi Breitingeri prodeunti, illam vero ut in Helvetia committat evidam typographo ad edendam in lucem.“ Teljesítette-e Türi ígérését, vagy nem? előttem ismeretlen. Hogy itt — az elsőket illetőleg — már, kissébb terjedelmű műről van szó, bizonyos. Lényegben talán nem lesz különbség.

I. könyv 1—400 lapig terjed, tartalom-mutatója van s Melius Péteren kezdve 139 tudóst és kitünő embert említ meg a XVI-ik századból; a II-ik könyv a XVII-ik századiakat ismerteti és 1—401 lapig terjed, tartalommutatóval; a III-ik a XVIII. századbelieket s 1—252 lapig terjed, tartalommutató nélkül. Úgy látszik: a Magyar Athénáshoz e kézírata adta az anyag legnagyobb részét. Néhol egész cikkek változatlanul át vannak ebből véve, mások módosítva, rövidebben vagy hosszabban; de olyanak is vannak abban, melyek itt nem fordulnak elő s megfordítva: ebben ismét olyanok, mik a Magyar Athénásba nincsenek felvéve: így a XVI. századból szám szerént 28, a XVII-ikből 16, a XVIII-ikből 13 tudós.

A második alól, a jegyzésben, van ismertetve.

A harmadik munka egészen a Bod Péter kezeirása, kivéve Asztalos András leveleit, melyek magyarul vannak írva. Tíz fejezetre oszlik, s természetesen mindenik a Molnár Albert életét tárgyalja: egy része megvan a Gellius Molnarianusban is.

A negyedik rövid megemlékezés egy jeles egyházi férfira, a ki Magyarország déli részén buzgó barátja volt a reformatio ügyének; a Gellius Molnarianusban lévő LVI. levél szóról szóra benne van.

Ezek első tekintetre kisebb jelentőségűeknek tetszenek, de ha egy felől azon nagy szolgálatokat nézzük, miket ama jelesek korokban a tudomány és vallás ügyének tettek, más felől az e műben egybegyűjtött adatok bőségét s érdekes voltát vesszük fontolóra, ezek is irodalmunk kincsei közé méltán lesznek sorozhatók.

És itt történet-nyomozói s történetirői munkássága, határát érte. Azonban ezen belől esik egyházi közszolgálatok időszaka is, a melyen ő — bármily igénytelennek tessenek is sokak előtt — szint-úgy mint úttörő, mint vezérszellem tűnt fel, rendszert alkotott, oktatta korát s fáklyát adott a jövődőség kezébe, szóval: hatalmas lelke itt is maradandó nyomokat hagyott maga után. Valóban, e férfiú Isten áldása volt valamerre járt, mert minden munkáját Isten és a hazaszeretet nevében kezdette. Midőn új pontra jutott élete pályáján, első dolga volt megtudni, minő ott a tér, mivelt-e vagy parlag, van-e tenni való, vagy minden kész? Éles

látása azonnal átpillantotta a helyzet minden viszonyait, s tette azt, a mit azok s nemes lelke rá kötelességül szabtak. Az egyházvidék, melyben ekklesiája volt, jegyzőjévé választván őt, ez rá nagy felelőség terhét tette. Egyház-fenyítéki és házassági, valamint válási ügyekben, mint bírónak s olykor előadónak kellett működnie, a mi történt, annak köztekintélyt, a mit ítéltek, hivatalos érvényt neki kellett adnia. Így történt, hogy a mit hivatali elődei kétszáz évig gyakoroltak: hogy t. i. emlékezetből vagy idegen értesülésből, lelkiismeret sugallatából, vagy a jegyző könyvek porai közt alvó közvégzések szerint ítéljenek, eskessenek vagy válaszszanak — ő azon volt, hogy egyházi igazgatásnak és egyházi perfolytatásnak, esketésnek és elválasztásnak állandó szabálya, szilárd alapja s meghatározott törvényes formája legyen. Ily czélből írta: *Judiciaria Fori Ecclesiastici Praxis*¹⁾ és *Synopsis juris Connubialis*²⁾ című könyveit, valamint ezért gyűjtötte egybe: *Constitutiones*

¹⁾ *Judiciaria Fori Ecclesiastici, Praxis seu de modo procedendi in judiciis ecclesiasticis, liber singularis, quam propriis et volentium usibus concinnavit Petrus Bod, de F. Tsernaton. V. D. Minister M. Igeniensis, Anno 1757. Cibinii. Excudebat Samuel Sárdi. I—XII. 1—176. lap.*

²⁾ *Synopsis Juris Connubialis, sive tractatus de jure connubiorum, in quo varii casus matrimoniales circa sponsalia repudia ac divortia incidentes referuntur, examinantur et doctorum sententiis, Patriae legibus, Synodorum Provincialium actis ac decisionibus determinantur. Studio et labore Petri Bod de F. Tsernaton. V. D. M. in ecclesia M. Igeniensi ac venerabilis Dioeceseos Albo-Carolinensis Notarii. Cibinii Typ. publica impressit Samuel Sárdi.*

Erről önéletirataiban e van följegyezve: „Kezdettem nyomtattni Szebenben 1763. eszt. *Synopsis Juris Connubialis*t, hatszáz exemplárt ad az könyvnyomató, melyért fizettem 110 for. Ennek alkalmatosságával gróf Bethlen Imre ur ő nagysága adott két belga aranyokat, melyek tesznek f. h. 9 dr. 95. Mígos gróf Rádai Eszter asszony Teleki Lászlóné asszony ő nagysága a fontatásának, szótetésének haszna zsengejéből adott 12 hollandiai aranyokat, melyek tesznek hijánosok lévén . . . (forint értékök nincs kitéve). Ugyan ezen *Synopsis*t ajánlottam gróf Székely Ádám urnak, a ki is kül-

ac Determinationes Consistoriales¹⁾ cím alatt az egyházi fő tanácsi és zsinati közvégzéseket és Canonokat. Ezek tartalmával, valamint az író indokaival is az olvasó az elő szavakból legjobban megismerkedhetik.

Az első höz írt ajánló levelében előadja röviden a magyarok között uralkodott törvénykezés történetét I. Károlyig, érinti az ő perlekedési rendszeren tett javításait, Verbőczy Háromas könyvét, az erdélyi külön törvényeket; azután az egyházi törvénykezésre tér át, előadja, hogy a catholicusoknál az egyházi jog (jus canonicum) szerint ítélnék, mely a pápai leiratokból, és a conciliumok végzéseiből áll; a reformatusoknál szintűgy bizonyos egyházi szabályok szerint, melyek a zsinatok végzéseiből, az első reformatorok és más egyházi írók munkáiból vannak a gyakorlat által megalapítva. „Más nemzeteknél — így szól — bőségben vannak az oly könyvek, melyekből a kezdők az egyházi jog elveit és a perrendtartást megtanulhatják; nálunk csaknem semmi kézi könyv sincs, a mivel tudatlanságunkat elűzzük, gyöngeségünket támogathassuk Ezért a szükség és saját gyöngeségünk tudása bírt arra, hogy gondosan egybegyűjtven az e czélra tartozó könyveket, ezen törvénykezési kalauzt csak mintegy darabosan — mert másképpen nem lehetett — elkészítem.“ Ezután számot ad arról, kik műveit s gyűjteményeit használta, érinti, hogy élőknek is kikérdezte észrevételeit s tanácsukkal élt, hozzá tevén, a mit maga is tapasztalt papi szent hivatala folytatása alatt. „Vajha — így végzi — más tudósabb és e szakban jártasabb, a mi egyházi állapotunk-

dött ad expensas typographicas die 25. october 1763. f. h. 120. Fizettem a typographusnak 600 exemplárokért f. h. 120. Négyszáz exemplár bekötésért a könyvkötőnek. f. h. 40.

¹⁾ *Consistorialia, seu Constitutiones et Determinationes Consistoriales in generalibus synodis provincialibus inde ab anno 1599. ad praesens usque tempus pro re nata factae. Quase protocollo superattentiali in hunc fasciculum collegit Petrus Bod de F. Tsern. V. D. Minister in ecclesia M. Igeniensi. Anno MDCCLXIII. 4-edrét 1—130 l. E mellett három főkormányi rendelet, az egyházi fegyelem tárgyában, s végén, a fennebb már ismertetett krónikai jegyzések 1676-tól 1718-ig.*

hoz, canonainkhoz és folytonos szokásos gyakorlatinkhoz képest s azzal megegyezőleg összeállitná s nyilvánosságra bocsátná.“¹⁾

A második a t gróf Székely Ádám kir. kamarásnak ajánlotta, mint a tudomány és tudósok barátjának. Ebben a házasság szükségét és hasznait, s kivált kellemeit költőileg rajzolja, példákkal mutatván meg a nőtlenség káros voltát. Ezután művének czélját röviden érinti, pártfogóját buzdítja, hogy házasodjék meg. „Mit ér — így végzi ajánló levelét — hogy tanulás és tapasztalat kedvéért hosszas utazásod alatt Németország böles Pallásait, Hollandia fényes Dianáit, a paradicsomi London jeles Venusait, Páris francia Minevált, Olaszhon dicső Junoit láttad: ha hazád Penelopei közül nem választasz, a ki szerelmed minden sugárit magában egyesítse s remes tüzével melegítsen. A pálma a többi fák társaságától elküőnitve elterméketlenül, egyesülve ismét termékenynyé válik. E példát kell neked is követned, hogy gyümölcsöt teremj a társaság számára. Válaszsz, a kinek mondhasd: Egyedül te vagy nekem kedves! (Elige cui dicas: Tu mihi sola places!)“

E mű ki nyomtatására a püspök is engedélyt adván, levelében azt mondja: hogy bámulta, hogy oly régóta nem vette levelét; azt vélte — úgy mond — hogy beteg, vagy valami munkán dolgozik. Örvend, hogy a hozzá küldött könyvből az utolsóról győződött meg, s őt dicséretekkel halmozza el.

Ez ajánlatot a jó akaró s a társaságot kedvellő olvasóhoz írt egy más ajánlat követi. Ebben előadja: mit hittek a házasságról a régi tudósok, s mit tart felőle a kereszténység, hogy az abban való végintézkedést a fejedelmek maguknak tartották fenn mindenütt, s nálunk is a magyar királyok alatt számos törvények keltek e tekintetben. Ez után elmondja: mily sok baj van a közéletben a házas felekkel: mennyit panaszoznak,

¹⁾ Ez ohajtás maig sem teljesült. Csak annyi történt e tekintetben, hogy kis-baczoni Benkő László, benedeki ev. ref. lelkész és k.-fejérvári egyházvidéki jegyző, a derék szerző fennebb ismertetett művét magyarra fordítván s némi bővítésekkel megtoldván: Megújított Egyházi Törvénykeztesítő czim alatt 1833-ban kiadta. Nyomatott Kolozsvárott az ev. ref. Collegium betüivel. 8-adrét. Előszó I—XI., a könyv maga 1—301 lap, mutató táblával.

veszekednek, válnak el és békélnek meg, és különféleképen terbelik az egyházi szolgálakat, mily nehéz kérdések fordulnak gyakran elé, s mily bajos ezekben határozni, kivált nálunk, a hol nincsenek ilyekben utasító könyvek, a hol az ötvenedik sem hallotta eféle könyveknek hírét. „Ezért írtam én“ — úgymond — „e könyvet tudós férfiak munkáiból; s köz zsinatok végzéseiből a végre szedtem össze, figyelmeztvén a hazai törvényekre is, hogy atyámiai és szolgatársaim, kik e mesterséges fogásokban járatlanok, az abban felhozott eseteket s eligazított ügyeket látván: az előttük megforduló peres felek ügyeit jobban elhatározhassák.“

E két művének alapelvei az egyházi törvénykezés és házassági s elválási ügyekre nézve a hazai összes protestans hitfelekezeteknél mai napig sinormértékül szolgálnak, s egyik másik felekezet csak némely pontokban az alkalmazásnál tér el azoktól, tehát, mint közszükséget pótlók, egyetemes érdekűek.

A harmadik — úgy látszik — egy magán használatra készült Canon-gyűjtemény, az erdélyi ref. püspöki levéltárból Bod Péter által nagyobbára sajátkezüleg leírva. És e gyűjtemény a most írt levéltárnak 1849 ben a n. enyedi szomorú katasztropha alkalmával történt elhamvadása által jelentékeny fontosságra emelkedett, ebben maradván fenn annak tartalma, és így méltán állithatni: hogy ez az erdélyi reformáltak egyetemes igazgatása és fegyelemi szabványait foglalja magában, s e szerint kézi könyve az egyházi kormányzásnak. Vajha akadna, a ki e gyűjtést korunkig lehozván, a kettőből egy egészet alkotna s ez által mind egyházi autonomiánknak emléket állítna, mind pedig a mult idő tapasztalataiból a jelennek tanulságot nyújtna!

A szellemi munkásság még két egymással merőben ellenkező terén hagyott hátra Bod Péter egy-egy nyomtatott művet, t. i. a magyar humoristika és szótár irodalom terén. Az elsőnek czíme: Szent Hilarius¹⁾ s ezzel a nevettetve s elmés vidámsággal

¹⁾ Szent Hilarius, vagy szívet vidámitó s elmét élesztő, kegyességre serkentő, rövid kérdésekbe és feleletekbe foglalt dolgok, melyek mind az hasznos időtöltésre s mind az épületes tanúságra egybeszedegettetvén, kibocsáttattak Bod Péter által. Az első kiadás helye nincs kitéve, de Szeben volt, a mint alább ki fog tűnni, 1760, előszó I—XVIII. a könyv I—194. l. mutató táblával, 8-adrét. A második kiadás

tanító iránynak lön egyik úttörője; a másik, a Páriz-Pápai, latin-magyar és magyar-latin szótárának¹⁾ újabb bővített kiadása, mely által a magyar tanuló ifjúság előtt a latin classica irodalom tudományos kincsekben gazdag mezejét kívánta feltárni.

Előbeszédeit itt is használnom kell, mivel azok egyfelől őt, mint korának szigorú erkölcsbíróját tüntetik föl, másfelől, mivel azokban a magyar ősrégi irodalomnak oly mezeit tárja elénk, melyek egykor be voltak népesítve munkásokkal, rakva a magyar szellem különböző műveivel; míg ma nagyobbára zárt kripták, melyeknek kulcsát csak egy két avatott bírja, tartalmának némi részét csak néhány régiségbúvárnak ismeri. Az elsőhöz írt előbeszédében annak okául: miért nevezte könyvét így, azt adja, hogy az abban foglaltakkal az olvasónak akart vidámságot szerezni. „De ez nem is új — úgymond — adott volt már ki egy ily nevű könyvet 1650-ben. Páncotai Ferencz. Más nemzeteknél mindenféle mulatságos könyvek vannak, melyekkel szomorú állapotjokban magokat ártatlanul megújítani s a mulatságot szerző szók, dolgok és históriák által hasznos tanúságot venni szoktak.

1768. a kiadási hely megjelélése nélkül jelent meg; áll előszóból s 1—152 lapból, mutatóval; a harmadik Komáromban 1789. 8-adrét 162 lap.

Erről Önéletiratában ez áll: „Sz. Hilariust nyomtattattam Szebenben 1760 (valósággal 1762)-ik esztendőben. Ezer exemplárért fizettem a könyvnyomtatónak f. h. 170. dr. 50. Ennek alkalmazásával Mlgos gr. Bethlen Ádámné Bánffi Klára asszony ajándékozott könyvnyomtatásra 3 hármastáblás aranyakat, a melyek tesznek f. h. 44. dr. 50.“

Házi diáriumában pedig ez: Vettem kezemhez 536 exemplárt, miket eladás végett kiosztottam, ajándékban adtam 24 exempl.

¹⁾ Francisci Paris-Pápai M. D. Dictionarium latino hungaricum et hungarico-latino-germanicum, proverbii selectioribus interspersis, Glossariolo voces medii et nostri aevi, in Historiis et Regum Hungariae Decretis occurrentes insolentiores explicante, Nominibus propriis apud Hungaros usitatis, Nummorum hungaricorum, hebraicorum, graecorum, Romanorum tabellis, Siglarum romanarum expositione, aliisque necessariis et jucundis accessionibus locupletatum,

Magyar nyelven is vannak ilyek felesebb számmal, mintsem valaki gondolhatná. Kivált a XVI. században sokak adattak világ eleibe, ha szintén akkor oly bőlesek és gazdagok nem voltak is az emberek, mint a jelenvaló megpompásult, megpirosnadrágosult, sárgacsizmásult, megposonivállasult, elkényesedett százban.

studio suo vulgavit Cibinii typis Samuelis Sárdi, Anno 1767. Petrus Bod; nagy 8-adrét, két kötet. Ez az első kiadás czímlapja.

Másodszor 1782-ben, harmadszor 1784-ben ugyancsak Szebenben adatott ki; negyedszer Posonyban és Szebenben, melynek czímlapja ez: *Dictionarium Latino-Hungaricum, succum et medullam purioris latinitatis, ejusque genuinam in linguam hungaricam conversionem, ad mentem et sensum proprium scriptorum classicorum exhibens: indefesso plurium annorum labore, subcisivis et ordinariis negotiis, temporibus collectum, et in hoc corpus exactum a Francisco Paris-Papai, Medicinae Doctore, ejusdemque facultatis in celeberrima Academia Basiliensi Assessore, et in illustri Collegio Nagy-Enyediensi Professore publico.*

Nunc vero

Pro verbiis selectioribus interspersis, Glossariolo voces medii et nostri aevi, in Historiis et Regum Hungariae Decretis occurrentes insolentiores etc. explicante, nominibus propriis apud Hungaros usitatis, Nummorum hungaricorum, hebraicorum, graecorum, Romanorum tabellis, Siglarum romanarum expositione, aliisque necessariis et jucundis accessionibus locupletatum, intentione ac labore

PETRI BOD

de F. Tsernáton V. D. Ministri M. Igeniensis.

Editio nova, aucta et emendata.

Novae huius editioni additum est in Temo II. Repertorium Germanicum alphabetico ordine redactum.

Posonii et Cibinii

Typis et sumptibus Joannis Michaelis Landerer et Martini Hochmeister Typographorum et Bibliopolarum C. R. P. 1801. — nagy 8-adrét. Ennek második magyar-latin-latin-német részét Eder F. Károly szerkesztette.

Erről önéletiratában ezt írja: A *Dictionarium Pápaianum* végződött el ebben az 1767. eszt. szeptemberében. Nyomtattatott a deákjában 6000 exempl, a magyarjában 3000 exempl.

Ilyenek elsőben a valóságos históriák: Heltai Gáspáré, Tinódi Sebestyéné, Sztárai Mihályé, Valkai Andrásé, Nagy Bartasai (helyesebben Nagy-Báczai) Mátyásé, Csanádi Demeteré, Temesvári Istváné, Kákoni Péteré, Huszti Péteré, Csáktornyai Mátyásé, Ilosvai Péteré, Liszniai Pálé, Forró Pálé, Balog Györgyé, Paskó Kristófé, Pető Gergelyé, Kálnoki Sámuelé, Spangár Andrásé, Tserényi Mihályé. Másodszor: a költött históriák: Telemakus, Pontziánus, Fortunatus, Gismunda históriája, Markalfnak Salamonnal való beszélgetése, Markus Aurelius vagy fejedelmek serkentő órája. Harmadszor költött beszédek, apologusok, fabulák: Esopus stb. Negyedszer, példabeszédek: mint gr. Haller János Hármas Históriajának második része, a mely példabeszédekből áll. Ötödösor, éles, elmés, szüros együttvaló beszélgetések, szatírák, orozázó versek; ilyen Dórel József nemes embere, nemes asszonya, udvari embere, kik nem régen kezdettek magyarul beszélni. Hatodszor, időtöltésre intézett könyvek: így írt egy valaki könyvet a semmiről, Dion megdicsérte a haját, üstököt, Sinesius a kopaszságot, Rotterdami Rézmán a bolondságot; a mi nyelvünken Oroshegyi Mihály a fenyőfák hasznos voltáról, Köröspataki János Lupuj vajdáról írt stb.“

Ezután indokait adja elő: „Ez irást is — úgymond — azért szedegettem össze nagy részén más nyelveken írt mulatságra és az elme élesztésére írt könyvekből, hogy az olvasó a külső dolgok által vezéreltessék a mennyei és lelki dolgokra, hogy a gyarlósághoz szokott emberi elme a jónak magvát szándéka ellen is magába vegye. Vannak ebben költött és valóságos históriák, apologusok, költött és példabeszédek, mind azon egy hasznos végre. A fák, füvek, víz, kő s minden teremtett dolgokról felhozott példázatok azért vannak, hogy mint egy kézenfogva vezetgessenek és serkentgessenek a jónak követésére. A mi tán valakinek nem tetszik — így zárja be szavait — gondolja meg, hogy az Isten is az esztendőnek részeit a természetben különböző módon osztotta: a tavasz jóillatu virágokkal gyönyörködtet, a nyár, ősz, sokféle drága gyümölcsseivel kedves, a tél hóval, hideg esővel, dérrel, fagygyal kedvetlen. Talán ő is életének nem tavaszán van, hanem a deres, zuzmorázós telére jutott, és így nem a materiában, de benne van a fogyatkozás.“

A könyv maga I—XIII. részből áll. Az elsöben vannak Is-
tenre és a vallásra vonatkozó elmésségek, 2) a világra, 3) az em-
berekre közönségesen, 4) a férfiakra és asszonyokra, 5) a külön-
böző sorsokra és emberi cselekedetekre, 6) a bünre és annak bünt-
tetésére, 7) az időre, 8) gazdagságra és szegénységre, 9) tanulásra
és tudományra, 10) az élő állatokra, 11) vízre, fára, köre vonat-
kozók, 12) orvosokra és halálra, 13) az örökkévalóságra. Együtt
az 1760-iki kiadásban 684., az 1768-ikiban 508 elmés mondás
és példázat.

E műnek ugyanegyik főiránya vallás erkölcsi, s annálfogva
a vallásosok közé lett volna sorozandó; de mivel a víg és elmés
elem benne túlnyomó, jónak láttam amattól külön választva, e
helyen adni, mert én ebben mai humoristikai és adoma-irodalmunk
bölcsőjét látom, s annak kiindulási pontjának tekintem, annyival
inkább, mivel az előtte való időkben létezett és általa elősorolt
ily irányu magyar könyvek közül már ma valósággal csak néme-
lyek léteznek, mint irodalmi ritkaságok egy-két könyvtárban, míg
az övét az irodalom csaknem közös birtokának lehet ma is mondani.

A másodiknak előszava — ha lehet e kifejezéssel él-
nem — az ő hattyu dala, de egyszersmind fenkölt lelkének, mély
hazaszeretetének bizonyítványa is. Azt mondja, hogy közel nyolez
évig dolgozott e szótáron; érinti: mily sok akadálylyal kellett
küzdenie; a lexicographiának az olasz Perottus Miklóson s a ma-
gyar Molnár Gergelyen kezdve (1556.) csaknem egész történetét
adja Páriz-Pápaiig, jellemző észrevételeket téven mindegyik mű-
vére, s a haladási pontokat kijelölvén. Diesöitöleg emlékezik kü-
lönösen azon ismeretlen magyar tudósról, a ki a Calepinus Am-
brus öt nyelvü szótárához a magyar részt adta, s a kinek ki nem
tudhatóságát sajnálkozva említi. S a mikor mindazon segédköny-
veken átment, melyekkel Páriz-Pápai koráig, a magyar ifjuság
a római nyelv ismeretére lön vezetve, felkiált: „ime tiszteletre-
méltó barátom“ — értvén Málnási László barátját, kihez előszava
intézve van — „ezek voltak előttünk a magyar és erdélyi isko-
lákbán a latin nyelv emeltyüi! De nem volt kítárva azon kütfő,
vagyis egy oly kézi szótár, melynélfogva a tiszta latinságnak ve-
lejét és javát elsajátítani s azt magyarra helyesen átfördíteni lehe-
tett volna. E bajon kívánt segítni Páriz-Pápai. De az ő kiadása
50 év alatt annyira elfogyott, hogy bármily magas áron sem lehet

megszerezni. Senki sem látott utána. Az egy Wagner gyűjtötte össze a szólás módokat, (phraseologia) de ez a szótárt nem pótolja. Ez engem nyugtalanított. Tudakozódtam a nyomtatóknál, miibe kerülne s kiadnának-e egy ily művet, de nagy költségvetést csináltak, s a remélhető nyereség csekélységét akadályúl hozták fel. Végre akadt egy. . . . Így láték dologhoz. . . . Mi új van benne, látni fogja, a ki gondosan átforgatja. Sok ismeretes — az elsőtől kibagyott — szót felvettem, sok orvosi szót beigtattam, a válogatottabb példabeszédeket más szótárak példájára illő helyökre közbeszóttam, orthographiai és régiségi tekintetben sok javítást tettem, az egyházi históriákban s a királyok végzeményeiben előforduló idegen származásukat megmagyaráztam. Elkülönítettem azért, nehogy a nem magyar szárnyan repülő ifjak a törpét magassal, a négyszögöt kerekkel cseréljék fel. Ott vannak a szomszéd országoktól vett tulajdon nevek, a magyar nyelv természetete szerint honosítva, a melyek némi hasznot és gyönyört ígérnek; a pénzekekről készült táblázat, a könyvszerzők művei olvasásában azt kedvelőknek némi könnyebbségökre lesz. A római jellemetük (characteres) és jegyek, melyeket a Kirschius szótárából vettem át, a régi művek olvasását szintűgy elősegítik; a philosophusok megjegyzései és más járulékok semmi kárt sem, sőt tán némi hasznot tesznek. . . . A magyar részben sokat irtam magam saját jegyzéseim s tapasztalataim után, sok létezöt megváltoztattam; a német részről nem is szólok, mely most legelőször tevékeny könyvnyomtatónk Sárdi Sámuel szorgalma által járult hozzá.“

Ezután a támasztható ellenvetésekre tér át, melyek megczáfolása után így szól : „Azt is szememre vethetik: miért nyultam ehez, mi talán mások munkakörébe vág. Megszűnhettem volna — úgymond — valóban e foglalatósságtól, ha mások megelőztek volna; de mivel tétlenül hallgattak, akaratom ellenére is e nehéz munkáh oz kellett fognom. És rám nézve ez valóban terhes volt. . . . Mit gondolsz már most, drága barátom — így végzi előszavát — mi lesz munkám jutalma? Vajjon kedvezöbben fognak-e rólunk ítélni korunk Aristarchusai, mint magáról e nagy tudományu szerzőről (Páriz Pápai) a maga korabeli kritikusok?.. Hadd fenjék nyelvöket és tolljukat a mint tetszik most is, mi még is a mit az ekklesiára nézve hasznosnak, az iskolákra nézve

szükségeseknek véltünk, Isten segítségével, míg erőnk engedi, a tudományok méltósága pártolónak paizsa alatt tenni fogjuk.“

Magáról a műről nincs miért szólnom. Ismeri azt minden tudománnyal foglalkozó; azzal él latin nyelvi szükségeiben immár három embernym. Olyan az, hogy korának és szerzőjének egyiránt becsületet szerez.

És itt munkásságának is véghatárához jutottam. Elöttem sem nyomtatva megjelent, sem kéziratban levő több műve nem ismeretes. A mikről írtam, mind bírom, vagy láttam és olvastam. Ezek hitelességéről jót állok. Benkő és utána a Siebenbürgische Quartalschrift, Horányi s többen több műveit említik, de részletes ismertetés nélkül. Hátrább ezekről külön lesz szó. Most csak kettőre figyelmeztetem az olvasót. Először azon nagy különbségre, a mi Bod Péter élete és illetőleg folytatott munkássága története között van: míg az elsőnek — a magán ember sorsának rajza a legegyszerűbb, s alig tölt be néhány lapot, egy-két óra negyedét, addig a közügynek szentelt munkássága nagy eredményei bámulást érdemlők, azoknak csak némi körvonalozása is ivekre terjed s órákig képesek elfoglalni a figyelmes elmét. A mi rá nézve azon lélekemelő igazságot alapítja meg, hogy az ő élete egyenlő volt a munkálkodással! Hogy az ő közéletéből sok a szép és feljegyezni való! Másodszer, azon szintűgy nagy különbségre, a mi köztünk és más nemzetek hasonló irodalmi viszonyai közt létezik. Más nemzeteknél a tudomány egész nemzeté, úgy szólván egyetemes; múltja és jelene mintegy egybe van növe, az újkor tudományossága a régiből fejlődik, de aztán abban a régi is él; köz, nagy élénk irodalmi életük van, számtalan biographiai, encyclopaediai vállalat és mű foglalkozik kizárólag az írók életével és műveikkel. Irodalmuk története minden irányban a legapróbb részletekig meg van írva. Ott az ismertetések, essay-k írása könnyű, mert az írók maguk és műveik ismeretesek: bírja, olvasta, ismeri a nemzet — hivatkozhatni rá. Nálunk még egészen máskép van. Árpád- és vegyes házi királyaik alatti irodalmunk emlékét, a legnagyobb részt eltemette az idő és háborúk dűlása. A nemzeti fejedelmek alattiakat jelenkorunktól elvágta egy hosszú áldástalan század. Őskorunkból egyetlen eposztöredék sem maradt reánk,

csak egypár költőiségéből kivetkőztetett monda; a középkor felett csak itt-ott tör át a sötétség, sőt ha csak a mult század íróiról s munkásságáról akarunk is a nagyobb olvasó közönség előtt beszélni: írot és munkáit együtt apróra ismertetünk kell. Egyetlen könyvtárunk sincs, mely a régi irodalmat egészen magába foglalná, sőt a melyek az ilyesekben a leggazdagabbak, a rendzetlenség miatt majd nem hozzáférhetlenek. S mi kevés az, mi a régi irodalomból új kiadást ér. Egy szóval tény az, hogy a XVI. XVII, sőt XVIII. században élt írókat és munkáikat is csak a tizedik olvasó ismeri, a századik bírja, s tán csak az ezredik tanulmányozza. Minden korszak mintha egészen újból akarná kezdeni tudományi haladását: nem építhet a multra, feledi régi jeleseit, nem tanulmányozza hajdani alapos tudományu, hű nemzeti érzésü s olykor martyr jellemü nagy férfait; s bár e tekintetben napjainkban némi javulás mutatkozik, de mégis csak a kezdet kezdeténél vagyunk. Legyen ez egyszersmind igazolás arra nézve, hogy e pont alatti ismertetéseim oly terjedelmesek. Nekem, Bod Pétert illetőleg, úgy szólván — egy század mulasztását kellett helyrehoznom; mert a mit e részben íróink eddigelő tettek, az ő irodalmi érdemeivel arányban valóban nincsenek!

III.

Lássuk már, mit tettek kortársai és a később élt írók a végre, hogy Bod Péter életében s munkáiban nyilatkozó szelleme s kiváló egyénisége kellően ismertetve s főleg a theologiai és egyháztörténeti irodalomra azon termékenyítő, nemzeti művelődésünkre pedig azon jótékony batást gyakorolja, a mire az képes lett volna? A róla írt életíratí czikkek áttekintéséből a felelet azonnal ki fog tűnni.

Legelső, a ki róla írt — tudtom szerint — Horányi¹⁾ volt; Memoria Hungarorum című könyvében neki és műveinek egy egész czikket szentel.

Először leírja hol, mikor, kiktől származott; hol és miként tanult, hogy növekedett, mikor ment külföldre s jött onnan visz-

¹⁾ Memoria Hungarorum. Viennae 1775. I. kötet. 8-adrét 305—311. lapokon.

szá, mikor lett s meddig volt gr. Bethlen Kata udvari papja, mikor tették át Igenbe, s hogy 1768-ban halt meg mellbeli vízkór-ságban (Hydrops pectoralis) és szélütésben (paralysis). „E nagy férfi — így nyilatkozik tovább róla — elméjének jeles emlékeivel nem köznapilag diszitette volna Erdélyt és köztiszteletet vívott volna ki, ha tekintettel lévén egyházi állására és a körülményekre, szelidebben és ildomosabban irt volna. stb.“

Ezután nyomtatásban megjelent munkáira megy át s azokat röviden megnevezve, elősorolja. 1) Magyar Lexicon. Ékes kivonat — úgymond — mitől a dicséretet nem vonhatni meg. 2) A biblia históriája. Ebből csak az első kiadást említi. 3) Judás Lebbeus. 4) Sz. Heortocrates. 5) Judicia ria fori Eccl. Praxis. 6) Közönséges eklésiai Historia. 7) Szt. Hilarius. 8) Hungarus Tymbaules, két rész. 9) Smyrnai sz. Polykarpus. 10) Magyar Athénás. „Ez és a megelőző könyv“ — jegyzi meg — „szinte világos veszélybe vitte a szerzőt, mivel éles írás módja által az uralkodó vallás és nemzet irányában boszus lelket (infestum animum) árult el, holott a jámbor historicusnak gyűlölségtől és szeretettől mentnek kell lenni.“ 11) Dictionarium stb. 12) Erdélyi Féniks. 13) Synopsis stb.

Kiadatlan munkáiból pedig megemlíti: 1) De origine et Antiquitatibus Siculorum. 2) De origine Valachorum. 3) Historia Reformationis in Hungaria et Transilvania. 4) Martyrologia. 5) Collectiones variae sub titulo: Noctes Heviziensis. „Van még — így végzi tudósítását — sok más is, melyeket én nem ismerék.“¹⁾

¹⁾ Maga, Bod Péter az általam fennebb ismertetett Önéletrata végén „A magamtól iratott és nyomtatott könyvekről“ irt cikkben, munkáit így sorolja elő: 1) Magyar Lexicon. 2) Biblia históriája. 3) Judás apostol levele magyarázatja. 4) Tiszta fényes bibor. 5) Szent Heortocrates. 6) Baselben nyomtatott egyházi történet. 7) Sz. Hilarius. 8) A magyar új Testamentum. Erről egy életrója sem szólott. 9) Synopsis. 10) Hun. Tymbaules. 11) Sz. Polykarpus. Ezentúl nincs számozás, de a munkák így következnek. 12) Erdélyi Féniks. 13) Magyar Athénás. 14) Pápaiantum Dictionarium.

Többet ír róla pár évvel később Benkő József Transilvania Generalis¹⁾ című munkájában. Ő is legelőbb röviden azt mondja meg, hol s kiktől vette származását, hol tanult, s hogy készült, hol minő hivatalokban szolgált, mily buzgón igyekezett a hazai dolog megvilágosítására, hogy a mi üres ideje maradt hivatalától, mindazt a közjóra szentelte, sokszor éjjelénappalát tudós foglalatosságai között nyugtalanzkodva töltötte. Ezután elősorolja, nyomtatott műveit 15, a kéziratban lévöket 20 pont alatt; de csak címöket adja a lehető legrövidebben észrevételek nélkül; az elsőket ily renddel: 1) Synopsis. 2) Judiciaria Fori Eccl. Praxis. 3) Hungarus Tymbaules (Enyedini) 1764. 4) Hungarus Tymbaules Continuatus, ibidem. 5) Dictionarium stb. Erről azt jegyzi meg, hogy a Páriz-Pápai munkáját mind a magáéval, mind a másoktól kapott szögyűjteményekkel és megjegyzésekkel megtoldotta. A német részről azt írja, hogy — a mint ő értette — az a Felmer szorgalmának köszönhető s hogy — a nyomtatási költséget Sárdi adta. Azonban mind a két állítást megigazítja az általam fennebb közlött Ön életrajz, melyben erről Bod Péter saját kezűleg írott tiszta adatot hagyott hátra. 6) Biblia historia. 7) Sz. Judás Lebbeus. 8) Magyar Leksikon. Erről azt írja, hogy kétszer adatott ki. 9) Sz. Hilarius. 10) Ezt Heortocrates. 11) Smyrnai sz. Polikarpus. 12) Magyar Athenas. E két utolsóról azt jegyzi meg, hogy azok felsőbb parancs nyomán eltiltattak és összekerestettek. Máshelyen pedig²⁾ ugyanezekről így ír: „Mivelhogy császári fejedelmi parancsral szigorúan el volt tiltva — azt kívánván a nemzet unioja és a közbéke is — nehogy bármely vallásu hazafi más vallások ellen való könyvet adjon ki, és hogy az iskolákon kívül vitatkozások ne hallassanak: ez okból a M. Athénás és a Smyr. sz. Polykarpus forgalomból kivételtet! Tehát Benkő is csak annyit ír, hogy eltiltattak és beszédettek. Innen az is látszik, hogy Benkő, a fennebb idézett főkormányi betiltó rendeletet is-

¹⁾ Transilvania Generalis Vindobonae 1778. II. köt. 461—464. lapokon.

²⁾ Transilvania Generalis, CCLXIX. §-ban.

merte. 13) *Historia Ecclesiastica*, magyarul (Basilea)
 14) Erdélyi Féniks (Enyed). 15) Tiszta fényes bibor.

A kéziratokat pedig így sorolja elő: 1) *Historia Hung. et Transilv. Ecclesiastica*. II. kötet iv rét. Ez is meg van fennebb igazítva, mit hátrább a Döbrentei közleménye még bizonyosabbá tesz. 2) Annak némelyrésze magyarul II. kötet, ivrét. 3) *Noctes Hévízienses seu monumenta quodam ad Historiam Ecclesiasticam et civilem pertinentia*. 4) *Vesperae Hévízienses*, különböző gyűjtemények. E két pont alatti műről ennél több felvilágosítást sehol sem lehet kapni. 5) *Valachorum Transilv. Historia*. 6) *Siculia, seu Historia Siculorum*. 7) *Antiquitates Hungaricae*. 8) *Gellius Transilv.* 9) *Chartophylax, seu Collectio monumentorum quorundam*. Ivret. 10) *Res Unitariorum et Hist.* 11) *Gellius Molnarianus, seu vita et facta Alberti Molnár*. 12) *Etymologicum Hungaricum*. 13) *Tymbaules denuo Continuatus*. 14) *Bibliotheca, seu notitia auctorum rerum hungaricar. stb.* 15) *Lexicon glossarium, in quo voces stb.* 16) Szent Vincentius vagy Martyrologia. 17) Magyar könyves ház (Bibliotheca Hungarica.) 18) Historiára utat mutató *Lexicon*. 19) Közolgokról való elmélkedései Bod Péternek. 20) *Descriptio vitae suae*, magyar nyelven. A 7. 9. 12. 13. 16. 17. 18 pontok alatti kéziratokról sehol semmi felvilágosítást találni nem tudtam. Kéziratban lévő műveiről azt jegyzi meg Benkő: „hogy ezeknek tökéletességre vihetését a halál nem engedte meg. Meghalt 1768-ban.“ „Emelkedett egyenes lelkű férfi volt — írja — s magas termetű, hasas, tiszteletet parancsoló tekintetű. A könyvek olvasásában és gyűjtésében fáradhatatlan. Valóban méltó munkát tenne, a ki ezen nagy férfinak élete folyamát az ő életiratából hü ecsettel lerajzolná.“

Benkő a munkák elősorolásában sem készülések és megjelenések időrendét, sem azok természetes és tudományi ágak szerinti beosztását, sőt az író által Önéletirata végén megállított rendet sem követte. Hibető, hogy ő, valamennyit látván és ismervén; a mint éppen kezébe jöttek, a beosztást illetőleg, meghatározott elv nélkül sorolta elő.

Benkő után csak hamar ismét Horányi közölte némely mű-

veinek czimeit, *Nova memoria Hungarorum*¹⁾ czimű munkájában. A nyomtatottak közül ezeket említi meg. 1) Tiszta fényes drága *Bibor*, vagy is gróf Bethlen Kata felett mondott beszéd. 2) Rádai Eszter nemes asszony felett mondott halotti beszéd. 3) Unitariások historiája, kiadta 1776. Sófalvi József helvét hitű előbb Kendi-Lónai ékeszóló pap, most a kolozsvári ev. ref. Collegium theologia tanára. „Szerfeletti rövidségét — ügymond — nem köszönik meg a göttingai könyvkiadók.“

Az I. kötetben megnevezett kéziratokat így pótolja ki: az 1. és 2. szám alatt azokat említi, melyeket Benkő; a szintűgy Benkő által közlöttek közül a 3. 4. 5. 6. szám alattiakat, már első alkalommal²⁾ közölve, most 3. 4. 5. sz. alatt említi a Benkőnél 7. 8. 9. szám alatt levőket, a 10 és 11 szám alattiakat — az Unitariásokat illetőt fennebb sorolá elő, Molnár Albert az illető gyűjteményét mellőzi; 6. 7. 8. 9. szám alatt említi a Benkőnél 12. 13. 14. 15. szám alatt levőket; Benkőnél a 16. pont alatt levő munkát — Magyar könyves ház — jsmét mellőzi, s a 10. 11. 12. számok alatt elősorolja a Benkőnél 18. 19. és 20. szám alatt láthatókat. Végre a Benkő tudósítása végén levő jellemzést adja pár szó változtatással.

Ezt követték a szász tudósok a *Siebenbürger Quartalschrift*³⁾ czimű folyóiratban. Az ebben foglalt tudósítás első része, t. i. Bod Péter gyerek- és ifjúkori élete, valamint nyomtatásban megjelent könyveinek ismertetése Horányitól, második része pedig, — a kéziratokról szóló — Benkőtől van véve. A nyomtatott könyvek között a 1. 2. 3. 4. 5. 6. és 7. szám alatt épen azokat és oly renddel sorolja elő, mint Horányi, 8-iknak teszi: Tiszta fényes drága *Bibor*. 9-nek *Synopsis*, 10. 11. 12. 13. szám alatt, a mi Horányinál 8. 9. és 10. szám alatt van feljegyezve. 14. Erdélyi Féniks. 15. Páriz-Pápai *Dictionarium* a.

A kéziratok közül az 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. szám alattiak Benkőtől vannak szó szerint véve, a 8. szám alá ugyancsak a 10. sz.

¹⁾ *Nova Memoria stb.* Pest. 1792. 498—500. lapon.

²⁾ *Memoria Hungarorum* imént említett lapjain.

³⁾ *Siebenbürgische Quartalschrift* 1798. VI. kötet 149—157 lapokon.

alatti (Gellius Transilvanicus) tétetett, a 9. szám alatti Benkővel ismét egyezik; a 10. sz. alatt a Benkőnél 11. sz. alatti (Gellius Molnarianus) áll, s a Benkőnél 10. sz. alatti — az Unitariusokról szóló mű — itt is kihagyatott; a 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. számok alatti művek Benkőnél 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. számok alatt megtalálhatók.

Ez ismertetésben három észrevétel van: „hogy Bod Péter termékeny író; hogy Smyrnai Sz. Polykarpus és M. Athenás czimű könyveit legfelsőbb parancs folytán betiltották, s író és nyomtató pénz büntetésre ítéltettek, hogy azonban Bod, szerencséjére már az örökkévalóságba átköltözött volt.“ — Ez fennebb meg volt igazítva. Végre az oláhokról írott könyvére ezt jegyzi meg: „vágy-nám olvasni.“

Továbbá Döbrentei adott róla és munkáiról az „Erdélyi Muzéum“-ban ¹⁾ terjedelmes ismertetést. Legelől bocsátja, hogy milyennek kell lenni az életírásnak. „Mikor egy nevezetes embernek — így szól — egy későbbi korrallal való megismertetését csak némely, az ő környütlállásait tárgyazó adatok nyomán visszük véghez: ezt életírásnak nem nevezhetjük. Életírás az, a mi az elébe vett deréknek, jellemzésével a psychológiát gazdagítja, munkáinak megbíralása által az azokban való jót megerősíti, a hibákat felfedezi. Az életírónak — mond tovább — „philosophnak kell lenni s egyszersmind szélesen kiterjedő kritikusnak. De ő ezt tenni nem szándékszik, csak némely adatokat közöl róla.“

Ezután adatainak kütfejét mondja meg. „Benkő Transilvaniájából tudta meg — úgymond — hogy Bod Péter a maga életét magyarul leírta, de ennek holléte ismeretlen volt.“ Végre Kerekes Ábeltől úgy értesült, hogy ennek a néhai fiánál, déézi orvos Bod Eleknél kell lenni. Ehhez fordult tehát, s ez atyja kézírásaiból a nevezetesebbeket s inkább közönség elibe tartozókat kiszedegette. „Ezen híreket (tán adatokat) tehát a közönség neki köszönheti.“

Döbrentei aztán a kivonatokat ismét kivonatozta, s Bod Péter élete nevezetesebb változásait közli.

Ezután nyomtatott munkáit sorolja elő 14. pont alatt, még pedig egészen azon sorban, a mint őnéletirata végén írva

¹⁾ Erdélyi Muzéum 1817. VII. kötet, 174—183. l. l.

van, s a mint fennebb látható. Kéziratai közül 16 ot nevez meg, melyeket szükségesnek látok itt azon oknál fogva elősorolni, mert közlő az egyenes örökösöktől nyert adatokból dolgozott, s másfelől köztük néhány olyan is van, miket Benkő sem ismert: 1) Magyar- és erdélyországi szentegyházi história 2 kötet, ivrét, saját kezeirása. 2) Ugyanez deákul, más által leírva, s harmadik kötettel megtoldva, az utolsó mintegy 200 iv. 3) Közönséges szentegyházi história.¹⁾ 4) Cinnus Academicus.²⁾ 5) Necessaria ac utilis Scriptorum Historiae Hungariae Notitia. 6) Historia Valachorum in Trannia. 7) Sículia Hunno-Dacica. 8) Vesperae Hévízienses. 9) Polycarpus sive momenta varia.³⁾ 10) Fűves kert, két könyvben.⁴⁾ 11) Cartophylax- (historicus) Igeniensis.⁵⁾ 12) Notitia Hungariae historico-geographico-politica.⁶⁾ 13) Magyar Grammatica.⁷⁾ 14) Paleologus seu monumentorum superioris seculi authenticorum Collectio.⁸⁾ 15) Lexicon Glossarium, in quo voces historicae, juridicae redduntur Hungaricae. 16) Kősziklán épült ház ostroma.

Némely jegyzeteket is tesz. A Bíró testvérek felett mondott beszédét nevezetesnek mondja, jóakaróit, a kik munkái kinyomtatásában segítették, megnevezi, barátjai közül azon Csereyt, a kit Benkő is említ, kiemeli, termetéről Benkő jellemzését ismétli, kéziratban levő munkáinak meg nem jelenhetését részint a költség nem létének, részint annak tulajdonítja, hogy nem voltak készen. „Most már“ — így végzi ismertetését — „munkáinak

¹⁾ Erről sehol másutt semmit sem olvastam.

²⁾ Erről sem.

³⁾ Ez talán egy lesz a Benkő által 9. szám alatt említett.

⁴⁾ Erről sem tudunk semmit.

⁵⁾ Erről sem.

⁶⁾ Erről sem.

⁷⁾ Erről csak annyit tudunk — a mint ez fennebb a baseli história előszavában közölve volt — hogy ily tárgyú könyvet írni valóban akart.

⁸⁾ Ez is ismeretlen. Hova lettek mindezek, mi sors érte? előttem titok.

érdemét vagy hiánosságait kellene megítélnem, mert a jelenkor-
nak úgy használunk, ha egy elhunyt érdemes férfinak dolgozásá-
ban a jobbat kimutatjuk s a ténem oly szorgalommal átnézett
helyeket felfedezzük, hogy lássák mások, mit kell kerülni.“ De
ő — úgymond — csak az Athenást bírja. Ebbe tehát nem eresz-
kedhetik.

Azonban egy — a jelenre inkább, mint a múltra vonatkozó
— észrevételt még is tett: hibáztatva könyveinek hosszú czimét,
s jelesen a gr. Bethlen Kata felett mondott beszéd czimében: a
„tisztá, fényes, drága“ — kifejezést: „Bod Péter idejé-
nek — úgymond — ez megengedhető, a mikor józtlenségi kritika
sehol se látszik; de unalommal kell olvasnunk, mikor némelyek
halotti s más prédikációikat még most is úgy felpiperézik. Bár
valaha iskoláinkban a mesterkélő pipere helyett józan természet-
tisztá izlést tanítnának!“ Ezután áldást kíván az olyanok porára,
kik a nemzet tudományos műveltsége végett fogyhatatlan szorga-
lommal dolgoztak. „Maradjanak — mondja — előttünk hív
tiszteletben s mi mostaniak igyekezzünk őket követni, s a hol
szükséges, menjünk tovább nemes haladással a dicső pályán. Bod
Péter kéziratai azt gyaníttatják, hogy azokban sok a hasznos.
Ezek nagyobb részint az enyedi reform. Collegium könyvtárában
hevernek¹⁾ tehát az odavaló érdemes professoroknak kellene azok-
nak, valamint a Benkő József kéziratainak is kiadásában mun-
kálkodni.“

Döbrentei után a „Közhasznú esmeretek tárá“ban²⁾
van róla rövid emlékezés, írta Fábri Pál; itt műveiben két osztály
van megkülönböztetve ú. m. isten-tudományra s rokontárgyuakra
tartozók, s mint ilyek említettnek: 1) Lexicon, 2) Biblia-
história, 3) Judás Lebbeus, 4) Sz. Heortocrates, 5)
Praxis Fori Eccl., 6) Eklésiai (Baseli kiadás) Histó-
ria, 7) Synopsis Juris Con.; továbbá a hazai polgári és
egyházi történet esmeretre tartozók, s mint ilyek említődnek: 1)
Tymbaules II. füz., 2) Polykarpus, 3) Athénás, 4)
Unitáriusok Tört., 5) Magyar- és Erdélyország
egyh. tört. Noctes Heviz. Valachor. Hist. Siculor

¹⁾ 1848—49. — fájdalom — semmivé tette.

²⁾ Közhasznú esmeretek Tára, 1831. II. köt. 294. l.

Hist. Antiquitates Hungaricae. Notitia authorum Hungar. Magyar könyvesház, Historia Lexicon, melyek közül az 5. szám alattin innen levők nyomtatlan maradtak. Ezekon kívül említve van Szótára, végre kéziratok közül Ethymologicon Hungaricum című műve és önéletrajza. Ezt követőleg tanár — most nyugalomban levő iskolai tanácsos Salamon József írt róla, az Erdélyi Prédikátor társban¹⁾ életét tekintve eddigelő legkimerítőbben. Ez életrajz részletes és hü. Azcképe is mellékelve van, azon credeti olajfestvényről, mely ma az Erdélyi Muzeum termeit ékesíti.

Nyomtatott művei közül 14 et azon sorban ad elő, mint Döbrentei, s megtoldja a következőkkel: 15) Tractatus de primis Reformatöribus. 16) Tractatus de patronis reformat. Hung. et Transilv. Mindkettő Gerdesius — általam is fennebb említett — könyvében. 17) Historia Unitariorum. 18) Gr. Rádai Eszter felett mondott beszéd.

A kéziratokat is 1—16-ig bezárólag szintén azon sorban adja elő, de ezeket is megtoldja, a kinyomtatás végett Gerdesiushoz felküldöttekkel ú. m. 17) Redivivus Albertus Molnár Szencziensis. 18) Rediviva Eliae Veresmarti memoria. 19) Vitae propriae descriptio. Író tehát részint Döbrentei után, részint önéletrajzából dolgozott, sőt ez utolsóhoz becses adalékokkal járult, munkáinak különböző kiadásait megemlítvén s utódairól az olvasónak felvilágosítást adván.

Méltánylólag — mondhatni — kegyelettel emlékszik meg a jeles, jeles társáról, s buzdító szót intéz kór- és kartársaihoz, az ő példájának követésére kívánván őket serkenteni. „Bod és Benkő — úgymond — a XVIII. század e két nevezetes tudósa, tömérdek munkássága s közhasznu férfiai, egyházi rendünkhöz tartoznak. Méltó dicsekedésünk, ha érdemeiket becsülni tudjuk, s jeles tulajdonaikat közhasznu munkássággal követni is igyekezzünk. Benkő viszontagságait egy atyafi kéz közölte. Bod Péterről az „Erdélyi Muzeum“ adott értesítést. Most közöljük életrajzát — míg munkáinak ismertető bírálása követhetné — mint

¹⁾ Erdélyi Prédikátor Társ 1834. III. füzet V — XVI. lap.

hálás tisztelet tartozását.“ . . . Midőn két első nyomtatott művét előszámlálta, azt mondja róla: „Itt kitért a theologia mezejéről s egyházi jegyzővé választatván: a két hazabeli egyházi törvénykezés megbecsülhetlen hasznára készítette *Synopsis Juris Connubialis* és *Praxis Fori Ecclesiastici* című műveit, melyek hollandiai törvénytanulásának s egyházi hivatalra való nyomos előkészületének voltak gyümölcse.“ „Ézután — mond folytatólag — figyelmét jeles hazánkfiak emléke örökítésére szentelte.“ Továbbá Szótárának is több kiadásait nevezi meg: az első t. i. az 1767-iki N.-Szebenben; második ugyancsak, szebeni 1782-ben; harmadik is szebeni 1787-ben; negyedik pozsonyi és szebeni 1801-ben. Végre így zárja be ismertetését: „1744-ben 32 éves korában lépett ki a munkás életre, s meghalt 1768-ban. Ha azon 25 évet tekintjük, melyek papi hivatalba lépése és sirba szállása közt lefolytak, s ide gondoljuk a papi szolgálatra, hivatalos utazásra fordítani kellett időt szinte hitel felett valónak tetszhetik oly temérdek munkásság! Tiszteletes férfiak! Ezerek hunyhatnak el rendüinkből, míg egy Bod Péter születik. De a tudományos munkásság csakugyan elhivattatásunkra tartozik, és a fáradhatatlan szorgalom sokat vihet véghez. Ezzel szerezhetünk becsültetést magunknak s hivatalunknak mi is, és ezzel tiszteltetik meg legméltóbban a Bod Péter emlékezte is!“

Ez időtájban az ausztriai sajtóban is volt róla rövid említés téve az *Oesterreichische National-Encyclopedie*¹⁾ című időszaki irat I. kötetében. Említve van itt néhány sorban Bod Péter születése, tanulása és papi szolgálata helye és ideje munkái közül a *Praxis fori*, *Synopsis* és a halála után 1776-ban megjelent *Unitariorum Historia* című műve melyet becsesnek mond, valamint kéziratairól is azt jegyzi meg, hogy azokban Magyar- és Erdélyország történeteire nézve sok érdekes van.

Van még némi töredékes rajz életéről a *Magyar Lajos*, szerkesztette „Életelvek képekben“²⁾ című folyóiratban

¹⁾ *Oesterreichische National-Encyclopedie*, I. Band A—D. Wien 1835. 321—322. lapokon.

²⁾ „Életelvek képekben.“ Szerkeszti *Magyar Lajos* 1844. I. év II. évnegyed 12. sz.

arczképével együtt. Itt említve van röviden és hiányosan: hol született, mikor ment Enyedre, akademiákra, mikor lépett két ízben házasságra, melyik évben lett egyházi főjegyzővé, s mikor halt meg. Munkái közül pedig meg vannak nevezve: 1) Közönséges ekklesiái Historiája. 2) Szótára. 3) Rádai Eszter feletti beszéde, mint kinyomatottak; kéziratai közül pedig: 1) Magyar- és Erdélyország szentegyházi Historiája. 2) Közönséges szentegyházi Historiája. 3) Füves kert. 4) Magyar Grammatika. 5) Paleologus. 6) Lexicon Glossarium.

Ismertette továbbá Bod Pétert mint író, Baló Benjamin a Pesti Napló 1854-iki másod évi folyamában „Jeles Iróink csarnoka“ czimű állandó tárczai rovatban¹⁾. Legelőbb helyt kér e csarnokban számára, ki arra, hogy ott helyet foglaljon, sőt tiszteltessék, méltó úgy az időért, melyben írt, mint nemes lángjáért, mely őt nyelvünk s tudományunk ügyében hevíté, és vas szorgalmáért, mely a hazának annyi tudománykincset és érett gyümölcsöt termett, hogy ha nemzetünknek Pantheonává volna, Bod Péter ezekért abban érdemelne helyet. „Azon idő között, a melyben Bod Péter élt és a mai között, nagy különbség van: — ügymond — ma van Akademiánk s élénk időszaki sajtónk, mely buzdítja, méltányolja az író; akkor nem volt. A XVIII. század közepe táján alig pislogott Magyarországon és Erdélyben egy-egy mécs, mely mellett magyar könyv készült s ez is többnyire fordítás volt. A mágnások a nemzetiség kérdésében elváltak fogulva, a nemzeti nyelv csak a köznépuél élt tisztán, a törvény-tudók és papok latinoskodtak, a katonaság elkezdett francziásodni.“ Mindezt Bod Péternek — fennebb ismertetett — Baselen megjelent Egyház Történeteinek előszavából támogatja. „Ma“ — mondja tovább — „irodalmunk egy fejlődésben levő reményteljes ifju, akkor egy tántorgó öreg, diestelen multtal a feledés sírdombja mellett. Ma kitüntetik az érdemes író, díjazják: Bod Péter kilátás nélkül fáradozott: neki annál nagyobb az érdeme, mert ő még az emlékezetre sem számított. Mint a selyem

¹⁾ Pesti Napló, 1854. II. féltév. 225 — 1368. szám. Oct. 1. a 3-ik lapon álló tárczában ily czím alatt: Jeles Iróink csarnoka XXXI. Bod Péter szül. 1712. megh. 1768.

eresztő bogár, mely csak drága fonalat ereszt, s ereszti azt jutalomra való kilátás nélkül, és mindaddig, míg mozogni bír: úgy természetéhez tartozott Bod Péternek is az irodalmi munkásság — lelkéből ömlött ki a sok tudomány selyem. A tudományos műveknek fonalakeze alatt, és a gondolat agyában, egyszerre szüntek meg, egy órában szakadtak el. Lelke nemes lángját bizonyítják — mond még tovább — magyarul írt számos művei, melyek akár számukat, akár tartalmukat nézzük, őt legtermékenyebb íróink sorába képesek emelni; továbbá azon szemrehányás és gúny, melylyel a latinosan írókat nem egyszer illette. Való, hogy ő is írt latin nyelven, de az által is a magyar névnek akart külföld előtt becsületet szerezni.“ Hozhatna fel — mondja író folytatólag — sok példát arra: mint szíven viselte ő a nemzeti becsületet, magyar Grammatikája pedig, melyet ezelőtt száz esztendővel írt, kétségtelenül bizonyítja nyelvünk iránti kegyeletét. A legnagyobb súlyt azonban munkássága sok és nagy eredményeire fekteti. „Már maga a protestans lelkészi hivatal is elég munkát ad annak, a ki azt, mint Bod Péter, nem csak kenyérért viszi. Azért csudálkozva kell kérdenünk: honnan vette az időt 37 önálló munka készítésére? A sajtó nem győzte tevékenységét, s ezért maradt — úgy kell lenni — 19, kéziratban. Vannak ezek között vékony kötetek is, de ha csak a vastagokat nézzük is, sok a csodálni való.“ Ezután némely munkáit sorolja elő, így legelől egyházi történelmi nagy munkáját, mely — a mint hátrább írja — Baselben kijött halála után kilencz évvel, mely egyedül is megbecsülhetetlen kincse egy könyvtárnak. Az után Synopsis, Praxis Fori, Hungarus Tymbaules, Sz. Polykarpus, Magyar Athénás című műveit, Páriz-Pápai féle szótárát, Füves Kertét, Magyar Grammatikáját említi meg; Vitae propriae Descriptio című művéről pedig azt állítja, hogy külföldre küldötte kinyomtatás végett. „E munkákat, kivált szakembernek, bírni valódi kincs. És ezen termékeny szellem 32-ik éve előtt semmit sem írt, hanem itthon és külföldön gyűjtött, s megrakodva, élte delében kezdett íráshoz, s addig írt, míg élte napját a halál éje elsötétíté.“ Képességéről így nyilatkozik: „Bod Péter nem volt lüngelme, hittani és világnézeteiben időkorán feljül nem emelkedett, de mindenütt a tudomány mélységein járt és drága gyöngyöket hozott fel onnan, és bírván mély tudománya

mellett a közlésnek égi ajándékát, könnyen érthetővé tette minden mánkáját.“ Salamon tanár életrajzáról azt mondja: hogy abban minden munkája elő van adva. Végre ezekben fejezi ki egész életét és jellemét: „Őt felső Tsernáton szülte, Nagy-Enyed nevelte, Magyar-Igen bírta, művei által pedig az egész nemzeté lett. M. Igenben ma tán egy ember sines, a ki tudja, hol domborult egykor Bod Péter sírja, de a rögök között rég elporladottnak eltűnt sírhantja felett, megáll most is mint őrangyal a hű emlékezet, s így szólamlík meg: Bod Péter él!“ Említve volt röviden élete és munkássága a „Magyar-Irók“¹⁾ című életrajz-gyűjteményben is. Itt munkái közül a következők vannak megnevezve: Leksicon, Biblia-historia, Judás Lebbeus, sz. Heortocrates, Bazeli Ekkl. Hist. szt. Hilarius, szt. Polykarpus, Athénás, Erdélyi Féniks, Páriz Pápai szótára, Tymbaules II. füz. Ez megjegyzések nélkül a „Közhasznú-esmeretek Tárá-ból van véve.

Ezt követte Nagy Iván rövid cikke „Magyarország csalá dai“²⁾ című művében; ő egy két adatát Szirmaytól vette (Comitatus Zempl. notit. topogr. 72, 305 l. l.) Elmondja hol született, tanult, paposkodott, mikor halt meg; írja, hogy számos munkát írt és adott ki, s megemlíti egyedül a Magyar Athénást, és azt, hogy Péter nevű fia a Guberniumnál szolgált 1794. — Új benne az, hogy halálát 1769-re teszi.

Legutoljára tanár Szilágyi Sándor írt róla, a Budapesti Szemlében megjelent: Erdély irodalom története című cikksorozatában.³⁾ „A XVIII század második felében megjelent becsesebb munkák sorát“ — mondja a többek közt — „Bod Péter egyik ünnevelt munkája nyitja meg: a Magyar Athénás E férfi gazdag tárgy ismerettel fogott munkához. „Közel eltöltenek“ — úgymond bevezetésében — „„husz esztendők s többek is, a míg véghez mehetett.““ „S valóban bámulnunk kell szorgalmát, a mit e téren kifejtett. Mert minden sora hirdeti, hogy az

¹⁾ Magyar írók, Életrajz-gyűjtemény, gyűjték Ferenczi Jakab és Dánielik József Pest, 1856. 8. ad rét. 59—60 l. l.

²⁾ Magyarország Csalá dai, Nagy Iván, 1858. I. II. füz. 136. lap.

³⁾ Buda-Pesti Szemle, 1859. VII. füz. 233—234 l. l.

irodalom minden ágát jól ismerte, hogy gazdag gyűjteményeket tanult által, s az életrajzokat többnyire magokból az eredeti forrásokból, a könyvekből s előszavakból állította össze. Vallás dolgában mindenütt elfogulatlan. De hogy e részben is oly türelmes és oly igazságos, mint kortársai közül kevesen, már ez is méltánylatot érdemel. Mert nem felekezetesség, hanem tiszta egyszerűséget vezetett tollát. . . . Az egyes cikkekben minden írónak előlbocsátja életrajzát s lajstromba szedve elősorolja munkáit — mindnyáját szótár alakban, betűrendben, hogy annál közhasznóbbá tegye. Hogy a munkák czimeit nem adja mindég pontosan, annyival inkább sajnálhatjuk, mivel kimutatható, hogy azok legnagyobb része forgott kezében.“ . . .

„Egy más latin gyűjteménye“ — folytatja tovább — „M a g y a r T y b a u l e s . . . különösen az életrajzokhoz mellőzhetlen munka.“

Ennyi, a mit Bod Péterről és munkáiról írva találtam. Kisebbsé tudósítások, rövid említések, vagy tán egyik másik művének bírálatai, a múlt század végén s ennek elején írt folyóiratokban jelenhettek meg, mint például az Unitariusokról írt művéről, a T u d o m á n y o s G y ű j t e m é n y 1831-ik évi I. füzetében; de olyan a mi akár életét, akár műveit érdemileg s nagyobbacska terjedelemben tárgyalná, alig hiszem, hogy figyelmemet elkerülte volna.

És most életírónak ezen elősorolt tudósítás tétéleire kell észrevételeimet megtennem.

Horányi amaz indokolatlan állításával: hogy Bod Péter írásmódjában az uralkodó vallás és nemzet (ha ugyanez itt szabatos kifejezés) irányában boszús lelkűséget tanusított, szemben áll Szilágyi S. azon szintűgy általánosságban kifejezett nézete, hogy ő a vallás dolgában elfogulatlan s kortársainál türelmesebb és igazságosabb. Egyik sem idézván bizonyításokat: az olvasónak szükségképsaját tanulmányozása alapján kell eligazodnia s határoznia. Annyi áll, hogy Horányi itéletét a nevezetr két műből (Athenas és Polykarpus) megállhatólag indokolni nem lehet. E mérték alá esik ama másik állítás is, hogy ha Bod Péter szelidebb és ildomosabb modorban írt volna, a köztiszteletet inkább kivívta volna. Nyomatott műveiből ezt sem lehet igazolni; inkább nyomatatlan egyháztörténelme azon helyeiből, hol a reformatiót

megelőző idők erkölcsi állapotjáról ír. Egyébiránt ez, akár az életrajzot, akár Bod Péter munkái ismertetését tekintsük, az első tudósítás, az úttörő dolgozatok becsével és hiányaival egyiránt bír. Nevezetes benne az, hogy a Bod Péter halála okát—a nyavalyát, melyben meghalt — itt látjuk legelőbb kifejezve. Minő kútüből vette, nem mondja meg. Hihetően ez értesítés is attól van, kitől Bodra vonatkozó egyéb adatait kapta.

B e n k ő értesítésében az életrajz arányban van munkái címének ismertetésével. Rövid, de velős mindenik. Benne az életírásra sok a használható elem. Az ő és Döbrentei közleményei azok, a miket az utánok élők és írók, az egy Salamont kivéve, felhasználtak. Ebből egyik fennebbi nézetem erősítésére nézve kiemelem azt, hogy ő is, bár egykoru történész, és a reformált egyház belviszonyaival ismeretes, nem írja: hogy Bod és hibáztatott munkáinak kiadója megbüntettettek, csak azt, hogy ismeretes két könyvét eltiltották és beszédtek. A mit pedig e két munkáról tovább mond, úgy adja elő, hogy első tekintetre mindjárt kitetszik, miként az nem annyira az ő saját nézete: mint inkább az általam felhozott kormányi rendeletnek részint tartalma, részint közjogi magyarázata, mit neki elmondani az akkori szigorú sajtóviszonyok és az óvatosság tettek kötelességévé. Végre ama tévedése, mintha Bod Péter életrajzát magyarul írta volna meg, a fennebb előadottakból megigazítható.

H o r á n y i második tudósítása egyszerű pótlása az első azon részének, melyben munkái vannak elősorolva. A *Siebenbürgische Quartalschrift* czikkéről, ismertetésekor elmondtam a szükségeseket. Abban egyetlen, mások által nem említett tény jön elő: az elítéltetés, de ez nincs bizonyítva.

Nevezetesebb a *Döbrentei* közleménye. Ennek érdeme az, hogy az illetőnek mind élete viszontagságai, mind munkái kinyomozásában fáradozott, s hogy a kútű közvetlen közlébe jutni igyekezvén: az életírás mindkét ágában új részleteket hozott napfényre, sőt — legalább címük szerint — szinte mind egyik munkáját megismertette az irodalommal. Lelkesítő szavai is korszerűek lehettek abban a sivár korban, sőt az el nem fásult lelkekre még ma is van hatásuk. Azt azonban megjegyzem: hogy

a Döbrenteitől megrótt hosszú könyvezim azért, hogy ma nem bírja tetszésünket, Bod Péter korában aligha megrovás tárgya lehetett; minden akkori írónknál úgy látjuk azt. A magárol írt önéletírásról már Benkónél elmondottam nézetemet. Különös Döbrenteinek azon naiv vallomása, hogy ő Bod Péternek csak *Athénás* című könyvét bírja. Így nem esuda, ha ismertetése elején a biographiának egy szintoly szép mint gyakorlati meghatározását sőt csaknem elméletét adja, s mikor az olvasó kíváncsiságát szépen felébresztette, a dologra tér és kijelenti, hogy ő Bod Péter életrajza megírására illetékeseknek sőt mintegy kötelezetteknek a n. enyedi collegium tanárait tartja, mint a hol az erre szükséges anyag jobbára letéve van, s csak — némely adatokat közöl. Azon kegyelet, melylyel szól maga s felhívja a nemzetet, hogy jeleseire megemlékezzék, szép lelkéről és arról tesz bizonyosságot, hogy az irodalom és nemzeti alapu tudományosság fontosságát ismerte, s azért buzgott.

Legméltóbb azonban Bod Péterhez a tanácsos és volt tanár, Salamón Józseftől közölt életrajz és ismertetés. Ebben az adatok részletesen, de választékosan, férfiu nyugodtsággal, de a valódi egyszerűet ihletettségével, s a mi, oly kedveltető, egyszerű világos nyelven vannak alóadva. Bennem annak elolvasásakor azon ohajtás támadt: vajha irodalmuk a nagy tudomány s erős ítéletü férfitől ama jelesünk irodalmi munkásságának bíráló ismeretetését vehette volna, vagy ezután vehetné!

Az *Oesterreichische National-Encyklopedie* című időszaki írat néhány szóból álló értesítését, valamint a Magyarit is csak dolgozatom teljességéért tartottam szükségesnek megemlíteni. Ez utóbbi csak gyerekeknek írt vállalathoz volt alkalmazva s így is pongyolán. A „*Közhasznú ismeretek Tára*“ és „*Magyar írók életrajz gyűjteménye*“ című könyvek tudósításai Encyklopediai czéljoknak megfelelők.

A *Pesti Napló* nevezett tárczairója komolyabban foglalkozik a tárggyal. Terjedelmes ismertetésemmel, egyszersmind arra érdemes voltát is akartam jelezni. Bod Péter írói előnyeit szépen s okadatolva fejtegeti. De nekem — a mennyire az idézett adatokból következtetni tudok — a kimondott magasztaló ítélet még sem látszik eléggé indokoltnak. E felett észrevételeim is vannak több pontra. 1777-ben — a mennyire én kinyo-

mozhattam — Bod Péternek Egyház történelme sehol sem nyomtatott ki. A mi pedig nemzetiségi tekintetben a fő urak ellen felhozott s Erdélyre is kiterjesztett terhes vádat illeti, legyen szabad ellene mondanunk. Erdélyben az aristocratia társalgási nyelve mindig magyar volt, a magyar könyv olvasása sem ment ki soha divatból, sőt magát Bod Pétert is csaknem kizárólag főurak és úrnők támogatták irodalmi pályáján. Továbbá azon könnyedén odavetett állításnak, mintha művei azért maradtak volna kéziratban, hogy nyomtatásukat a sajtó nem győzte, nincs alapja. Okozta ezt — mint Benkő és Salamon helyesen állítják — legnagyobb részben az, hogy nem volt kiadó, és hogy némelyek nem voltak elkészítve kiadásra. Végre önéletírátnak kinyomtatás végett külföldre küldése, sem jegyzeteiből, sem munkáiból ki nem tűnik. Ha azonban tény, csak a kútfő megnevezése által megállítható. Ellenben a szellemi erejéről adott mérték helyesen van eltalálva. Az elporlott sírdomb helyét pótolja a nemzet emlékezése, s az alatt nyugvó porokat őrző angyalok a Pesti Napló- belihez hasonlóan írt czikkek is.

Nagy Iván ismertetése rövid — Szilágyi é szakavatott kéz műve, de keskeny körben forog, parányi részét érinti azon roppant mezőnek, melyet Bod Péter munkálkodva bejárt. Két művéhez szól hozzáértőleg, kitűnő méltánnyalattal.

Bizton állítom, hogy a Bod Péterről eddigelő megjelent ismertetések — ámbár némelyike becses adatokat tartalmaz, sőt többnek egybeállításai is jeles — irodalomtörténeti szükségcinknek nem felelnek meg. Egyikben inkább életére van gond fordítva, másokban csak munkái sorolhatnának elő szárazon, tartalomismertetés és elemzés nélkül, harmadikban mindkettő hiányos; a negyedik becsét némely indokolatlan állítások s megállapítatlan tények csonkítják meg; a többi után mondja az első adatait nyomozás s újabb adatok közlése nélkül. Csak kettőben egyeznek meg mindnyájan: kútfőt Döbröntein kívül egy sem nevezett meg, s az elősorolt művek tartalmára vonatkozó ismertetését mindenik másra bízta; a kik hozzá szóltak is, nagyobbára az általánosság terén maradtak. Bod Péter életét s irodalmi munkásságát egész egyetemességében, kora politikai és vallási viszonyaira való tekintettel ismertető dolgozat még eddig hiányzik.

IV.

Az olvasó előtt áll Bod Péter élettörténete, saját jegyzeteiből állítva össze. Ezeket használnom a teljes hitelességre törekvés tette kötelességemmé. Sajnálom, hogy magán életére vonatkozó ismertetést nem esatolhattam hozzá. De ezt csak baráti, hivatalos és tudományos levelezéseiből s az egykoriak magán feljegyzéseiből tehettem volna, a mikhez teljességgel nem juthattam. A kit Bod Péter élete érdekelni fog, e téren még hasznos szolgáltatot tehet irodalom-történetünknek. A levelezések gyakran sok új adatot nyújtanak, egészen sajtószertű világításban mutatják az író és közpálya emberét. Átalában régibb időkben éltek magán jellemét csak így ismerhetni meg teljesen; mert az egyén, úgy a mint van, csak itt nyilatkozik. Nyilvánosság elé szánt dolgozatokban, sőt a legegyszerűbb levélben is van egy kis feszség, némi ünnepi szín és formai keresettség nyoma.

Munkáiról szintűgy egy teljes czim- és tartalomtárt nyújt ez életrajz, melyben töle sok, s nagyobbára szó szerént van idézve. Fennebb érintett indokaimat most még csak azzal toldom meg, hogy itt is a hitelességre törekvés vezérlett. A mit egy becsületes feddhetlen életű ember szabad önelhatározásból mond magáról — gondolám — jogom van, sőt kötelességem sajátjának tartani és szavai szerént ítélnem meg. Másfelől mindig bántott az, hogy ily nevezetes írónkról és munkáiról osztályfelei, úgy mint maguk irodalomtörténetünk nyomozói, csak töredékesen írtak, munkáit oly hiányosan idézték. Hadd legyenek már egyszer az olvasó közönség előtt az elszórt adatok jól-rosszul, de összeállítva.

Egy tekintet van csak, a mire figyelmeznem kellett: vajjon írónk nem volt-e önhitt és önnagyozó? Mert ez esetben értesítéseivel az igazságtól félrevitt, s nekem is félre kellett volna viunem az olvasót. De erre nézve ott voltak tettei, mint életének s önéletírási adatainak kritikai mértéke, ott maguk a könyvek tartalmai, melyek előszavaiban elveit érzületének és lelkének élő kifejezéseit adta elő: összehasonlíhattam, ellenőrizhettem, és valóban tettem is. De ott volt még egy más biztosítéka is a tény-előadás igaz voltának: az egykoriak vagy-utána hamar következik sajtó útján nyilvánosságra jött tudósításai. E volt oka, hogy az életrajznál mindazok, a miket Bod Pétertől eddig írtak s ki-

adtak, részletesen s bírálólág ismertetve vannak. A mit ő magáról átall elmondani, elmondották ezek, egyik egyet, másik mást; a mit elfeledett, pótolták kortársai, a miben őt gyarlóságai félre vezették, ezek észrevették; a hol az ő élete folyamának leírását a halál félbeszakítá, ezek, habár töredekesen is, tovább folytatták.

Úgy tünik fel nekem e pillanatban helyzetem, mint azon kertészé, a ki virágos kertébe vezeti a tőle virágot kérőt, rámutat illatozó tábláira, s szabad választást enged; vagy mint a gyümölcs-tényész-tő, a ki gyümölestára egész gazdagságát mutatja meg a hozzá útasításért folyamodónak. Nézze ön — ügymond — e különböző csoportokat! valamennyi más meg más válfaj, tetszésére bizom a tanulmányozást; vagy a minő azon régiségöré, ki egy gyönyörű kép mozaikdarabokból álló alkatrészeit külön külön mutatja meg az útonak. Szép és érdekes mindenik, de azért, ha a kertész bokrétába fűzi, a gyümölcsész kosárban mind egymás mellé teszi a válfajok példányait, a régiségör egybe is alkotja az előmutatott műrészeket: mind a hatás, mind az élvezet nagyobb lesz, mintha ezt maguk a nézők tennék meg. Én is mondhatnám az olvasónak: Ime irodalom-történetünknek egy félig eltemetve volt Herculanuma, régi műkincesivel, nagyszerű romjaival, a nem ismertetés sötétéből napfényre hozva: építse fel a tisztos romokat! Ime egy mult századi derék magyar író és hazafi történeti alakjához a szellemi és erkölesi nagyság minden elemei! alakítsa egészszé, öntse össze egy képbe! Nem kétlem, hogy olvasóim közül ezt sokan művészileg tennék meg. De ez engem e köteletség alól nem ment föl. Én is megteszem tehát. Nekem úgy is gyönyör e jelesünkkel foglalkoznom.

Egy ember életének megítélésénél kettőre kell figyelemmel lennünk: milyen volt valakinek magán — milyen nyilvános élete? Az elsónél az ember, önmagára nézve, az utolsónál a hazafi, a társadalmi érdekek szempontjából jó tekintet alá. De egyiket a másiktól elválasztani nem lehet. Szép élet csak az, melynél a kettő összhangzásban van. Tiszta jellemnek csak az mondható, melyhez sem a magán, sem a nyilvános életből szeay nem tapad. A magán élet — úgy szólván — egy alsóbb fokú lét, a hol az egyén övével, önmagának és övéinek él, szolgáltatva másokat s a polgári viszonyokat önjavukért. A közélet ellenben, mint egy magosabb pályafutás, melyben a szív és lélek eszményi

tárgyak iránt is fogékonnyá válik, a közügyet és hazát foglalja be szeretetébe, eszmékért lelkesül s igazságot keres és szelleme fensőbb származásának adja jelét. Az első bölcsője, az utolsó tágas termő mezeje a férfíti erénynek.

Bod Peter élete — a mint én őt felfogom — eleven kinyomata, mintegy megtestesülése a magán élet és közpálya e szép őszhangjának. Az elsőre b á z i n a p l ó j a , s ö n é l e t i r a t á n a k számos helye, az utolsóira megismertetett irodalmi munkássága nyújtják az adatokat.

Gyermek- s ifjúkorát mellőzve, ott veszem vizsgálat alá, a hol az egyéni tettekre az egyéni felelőség elvét szabni közvéleménynek és historiának egyiránt joga van — a férfikor küszöbén.

A gondviselés őt egy buzgó és tehetős s e mellett felvilágosult főrangú hölgy kegyeibe éppen akkor juttatta, midőn élete válponton állott s jövendője felett a sors kockát akart vetni. Ez őt felsőbb tanulásában, családi életében, munkálkodásában s munkái kiadásában, szóval: lelke magas vágyai elérésében segítette, élet-szerencséjének közvetve megalapítója lett. E hölgy- és akarata iránti tisztelete, hűségérzése és hálája szívében haláláig tartó volt, minek nem egyszer adta nevezetes bizonyosságát. Hitvesei és gyerekei voltak a második — az elsőnél természetibb, szorosabb és édesb — kötelékek, melyekkel élete egybe volt fűzve. ¹⁾ Ezek iránt a legbensőbb szeretettel, viseltetett, dolgozván érettök a

¹⁾ Családi körét tette fennebb ismertetett két neje, s következő teljes kort ért gyerekei:

1) K a t a , Deák Jánosné, m.-igeni papné s időteltével fehérvári egyházkerületi esperesné, kinck egyik leányát vette nőül néhai ev. ref. püspök Bodola János.

2) Péter, szül. 1761. oct. 9-én, a főkormányzékhez felelősküdt irnoknak 1783. nőül vette 1796. Csüdör Katát; meghalt mind másod osztályu irnok 1809. június 2-án.

3) Julián a Köllöntiné, szül. 1763. octob. 14-én.

4) Elek, míg élt déési orvos; szül. 1767. január 13-án, neje Vásárhelyi Kovács Juliána, n.-enyedi orvos Kovács Sámuel és Gyujtó Sára leányuk. Ezek gyermekei 1) K a t a , Kelemen Benjáminné, kiktől az Erdélyi Muzeum a derék nagyatya olajban festett eredeti arcképét s önéletiratát bírja. 2) Péter, szül. 1807-ben. Bécsben az

jelenben gondoskodván jövőjükről, nevelvén, féltvén az utolsókat, elárasztván mindnyájokat komoly lelke végnélküligyöngédségeivel. Az olvasó már ismeri: hogyan siratta meg első nejét, mily bensőleg szerette a másodikat, mint rázta meg egyik gyermekének halála s mily magasztalt lélekkel emlékezik gyakran a többi élőről. Első nejétől vala első szülötte Kata, édes anyát születésekor elvesztvén: kereszt- és gyámnyjává pártfogó grófnéja lett, s haláláig magánál tartotta. Úgy kell lenni, hogy e viszony a gyerek gondolkozás módjában nyomokat hagyott, különben szinte meg nem lehet fogni azt a figyelmet, azt a mondhatni szerelmes kényeztetést, melyben őt részeltette. Vagy tán az első neje emlékezetének vitt áldozat volt. Mellette dajkát tartott, azt ragaszkodásáért ajándékozta, „Kati előkötőjéért 60 drt. jó féle gyöngyért egy Izabel a királyné-féle szép aranyat és kettőt más félét, bársony mentéjéért négy vállal együtt 100 frt. fizetett;“ pénzét s annak kamatnövekedését minden két-három év mulva

erdélyi udvari koraltnokságnál hivataloskodott. 3) Elek, thordai orvos, született 1813. april 3-án.

Meghaltak: 1) Zsigmond szül. 1751. dec. 13 án. 2) Mária szül. 1753. dec. 26-án. 3) Pál, szül. 1755. jun. 28-án. 4) Zsuzsanna, szül. 1757. mart. 25-én. 5) Zsigmond, szül. 1759. febr. 4-én. 6) Egy meg nem keresztelt 1760. január 10 én. Ezek közül négynek sirkövet állíttatott, a mely ma is látható a m. igeni temetőben; keletre eső baloldalon a felirat van:

Pignoribus caris maesti posuere parentes,
 Petrus Bod Christi Verbique Minister in Igen,
 Atque Susanna Comes vitae Bányai, ambo dolentes.

Jobb oldalon:

Flores ante diem caduci
 Sigismundus annor. IV. mensi VI.
 Maria — — diei IV.
 Paulus — — mensium XI.
 Sigismund alter — diei I.

Susanna in Algyógy expectat resurrectionem.

Ugyan a jobb oldalon van egy nyitott biblia, kézben tartva.

Baloldalon czimer, tetején korona, közepén kar egyenes kardot tartva — nemzetségi czimerök.

megszámította; második nevével való megelégedését, annak egészségi változásait, gyerekeinek születésük napját, betegségét gondosan feljegyezte, a meghaltakat pedig szomorú szívvel hagyja emlékezetben, s nevéket mindanyiszor nagyobb betűkkel s aláhúzással írta; szóval: minden mutatja, hogy övét, irántuk gyöngéd figyelemmel viseltetve, boldogította s velök boldogan élt. Szegényes állapotban maradt székely rokonaihoz idegenséget nem mutatott: örökségét csekély árban azok használatában hagyta, haszonbérben vásznat fogadott tőlük, s olykor bort adott vissza helyette; „bibliáért az atyafiaknak“ — írja egy helyt házi naplójában — „12 ftot s 24 drt fizettem, szép erős kötésű drága könyv mindegyik„; czimeres nemes leveleket, azon okból — ugymond — nehogy valaha egészen semmivé legyen, a fehérvári káptalanból átiratta.¹⁾

Rokon érzéssel viseltetett a szegény sorsu tehetséges tanuló ifjakhoz, valamint általában a nevelés ügyéhez: a közvizsgálatokat látogatta, szótárát különösen amazok érdekében adta ki; költés jegyzékében állandó rovatot képeznek ily czimű kiadásai: „Benkő Akademiánsnak adtam jun. 11. 1673. — Deák Jánosnak, (a ki később Katáját nőül vette) Incze, Kis Zalányi, Baricz s más Akademiánsoknak egy vagy több forintot, Türi Sámuel kedves tanítványának két aranyat. stb.“

Magán életének egyik ritka vonása a rendszeret, isten e különös ajándéka, régiség kedvelő, gyűjtő embereknek úgy látszik közös erénye. Bámulást érdemel az a mindenre kiterjedő figyelem és pontosság, a melyel e férfi házi dolgait intézte s olykor a legcsekélyebb körülményről is éveken át jegyzést vitt. Napjainkban a századik embernél sem látunk az övéhez hasonló költségjegyzéket, s még kevésbbé naplót. Minden bevételeit, kiadásait, adósainak nevét, az adósság tárgyát, pénz, napszám, vagy termény volt az, felvétele idejét, bejött kamatait, tel-

¹⁾ Utódai 1793-ban nemességök bebizonyítása végett perbe idéztetvén: a törv. királyi Tábla azon év febr. 27-én nemességöket ítéletesen megállította, a fiskus fellebbezte, a kir. főkormányzékhez, mely hosszas függőben létel után 1843. dec. 19-én, a kir. tábla ítéletének helybenhagyása mellett az ügyet az udvarhoz terjesztette, a hol az aztán végképen megállapodott.

jesítését, honnan miféle könyveket vett s mit adott érettek, mit fizetett „Novellákért“, tantára vagy gallesre és tenta-species-re, papirosra, mennyit adott könyvvásárlásra ¹⁾ nyomtatásra, ²⁾ mennyit kapott jó akarótól, mennyit vett be az eladott példányok árából — mindezt szorgalmasan feljegyezte. 1756-on kezdve min-

¹⁾ Házi naplójában következő könyvei vannak bejegyezve: Rubricae Juris ung. 1734. Verböczius Illustratus Tyrnaviae 1753. Guidonis Ferrarii de rebus gestis Eugenii Principis. Aug. 1757. Michaelis Ambrowszky: Imago Orbis Agr. in 8-vo. Posthuma memoria Josephi Eszterházi Tyrnav. 1754, in 4-to. Articuli Diaetales ab anno 1715. Tavernicales, Jazyg. in 8-vo. Bellarm. Testam. Physic. Desericus 5 kötet. Martylogia, Plutarchi Moralia, Triga Pastoralis, Arnoldi Corv. Jus Canon. Actiones funebres, Grammatica Cellarii, Bochart Tom. 36. Scultesius Postilla, Relandi Collectio de nomine Jehova, Elsserii Annales, V. der Muellenfor. conscientiae, Jonii Elegiae, Drabicius, Kunitsii Siculia, Vitringa in Esaiam, Disputatio Albana Logika, Verestói-tól, Melotai Irtoványa, Regulae jur. Canon. Magyar Florus, Cautio criminalis, Speculum variorum Casuum, Confessarius, Grotii Annales de reb Belg. Sleidan de statu, Kirschii, Cornucopia, Boerhavii Chemia, Lampe Theol. Actor. Muralti Zoologia, Ikkenii Antiquitates, Káldi Bibliája, Plinius, Historia Mundi, Marosi Arithmetikája, Hármashistória, Esopus, Hatvani Agendája, Heltai krónikája, Enyedi György munkája, Camerarii horae suae, V. Til Annalyticon, Magyarosi, Panoplia, Leges Congregationis, Scultensii Grammatica, Scapula, Lexicon graecum, Polykritikái.

²⁾ Önéletirata végén a hol könyveit előszámlálja, a 8-ik pont után e jegyzése áll: „Ezek szerint az 1763-ik eszt. májusának 3-ik napjáig való költségeim, melyeket könyvek nyomtatásokra fizettem, mennek fel ad flor. hung. 1742. A mivel mások segítettek, térszen flor. hung. 303 dr. 50. A többit pótoltam magamtól és az exemplárok árókból, ú. m. f. h. 1438 dr. 50.“ Megjegyzendő, hogy a

den év végén összeszámítja költségét¹⁾ s így tovább. 1756-tól 1765-ig való költségei együtt 4687 m. ft. 58 drt. tesznek. Ebből is harmadrész könyvnyomtatásra ment; jövedelmének más két harmadából nagy rész ment el: könyvekért Pestre, Németországra, antiquariusoknak vagy árverésen való könyv vásárlásokra²⁾ tudományos levelezésre könyvkötésre³⁾ stb. Mi más kiadási rovatok azok mikre ma a dicsőültnek osztálysorsosai jövedelmeiket fordítják!

Magán jellemének még egyik feltűnő vonása a szerénység s azon nemes báladatosság, melylyel szellemi munkássága gyámolítói iránt fogyhatlanul viseltetett. Tanuságot tesznek erről munkáihoz írt előszavai s az ajánló-levelek, melyekben a mig amazok nevét az utókor tiszteletének adja át: addig

pártfogóknak ajánlott könyvei többnyire ezután jelentek meg.

¹⁾ Tanulságosnak látom házi naplójából tíz évi költségjegyzékét ide igtatni:

1757-ban	költött	224	mfrtot	88	drt.
1757-ben	"	358	"	18	"
1758 ban	"	397	"	12	"
1759-ben	"	596	"	20	"
1760-ban	"	663	"	84	"
1761-ben	"	387	"	24	"
1762-ben	"	540	"	81	"
1763 ban	"	390	"	78	"
1764-ben	"	487	"	36	"
1765-ben	"	641	"	17	"

a tíz év alatt összesen 4687 " 58 "

²⁾ Ön éle t i r a t á b a n a 67-ik lapon a következő érdekes feljegyzést találok: „Enyeden oct. 12-én kotyavetyére tették az néhai Bardotz Pál uram könyveit és a Collégiom bibliothekájából is holmi régi könyveket; ott voltam én is, és vettem felesen, melyeknek árrok ment ad flor. hung. 34 dr. 66. Jelen volt az auction a méltóságos gróf Teleki Sámuel urfi is, és vásárolt igen sokat, mint Erdélyben legnagyobb könyvekhez értő bibliopola.“

³⁾ Az ily kiadások házi naplójában állandó rovatot képeznek: Egri nevű könyvkötőnek Lexicon kötésért, könyvek kötésére, typographusnak, levelekért Gronnigába, Leydába stb.

saját jelleméhez a két legszebb vonást adta. Valóban, e ritka tudományosság s ily sok érdem mellett jól esik a vizsgálónak, benne sem a szív felfuvalkodottságát, sem az elme fennhőjázásra való hajlamát nem tapasztalni!

Ennyit magán élete jellemzéséül. Ezekben nyilatkoznak azon főbb lelki vonások, melyeknél fogva neki, mint magán embernek erkölcsi alakja képzetünkben önként megalakul.

Ámde ez — ellenvetik némelyek — bármily szívemelőnek lássék, csak első miveltség-foki jelenség, alig néhány lépés — a természeti állapoton túl. Szeretni azokat, a kiket velünk vér, vagy természet kötött egybe, a kiknek mi életöröminket köszönhetjük, rendet tartani dolgainkban, a mi nélkül megzavarodik életünk folyása, s halálával lenni azok iránt, kik érettségünk áldozatokat tettek — mind erre maga a természet is képes elvezetni egy lelkes lényt. Úgy van. De ha mégis meggondoljuk, hogy százak közül alig találjuk fel egynél-kettőnél, a többieket állati ösztön és indulatok vezetik, magán életviszonyaikból folyó kötelességeiket egyedül az anyagi érdekek szempontjából nézik s vagy nem, vagy csak immel-ámmal teljesítik, a kiket az ég boldogításokra s gondviselésök alá adott, maguktól elidegenítik, mások szolgálatával élnek s maguk el sem ismerik, s mások iránt hasonlókat tenni sem hajlandók: el kell hinnünk, hogy az első mégis egy magasabb földi rendeltetés tiszta tudalmából, az emberi szívben és lélekben levő erkölcsi érzések és igazságok iránti hódolatból származik, hogy az ily élet, jelenjék meg bármily földicsak alakban, folyjon le bár viszontagságok között, mégis a rokonszeny és szeretet hatalma, az erkölcsi elvek irányzó befolyása által mintegy megdicsőül, egy magasabb szellemi léttel jó kapcsolatba. Bizonyára annyi szép érzés, oly tisztán és nemesen élvezett földi boldogság, annyi egymástól vett és viszonzott jó cselekedet, a kötelességeknek, melyekkel miénk s mások velünk rokon ezélu s egybeköttetésben élő lények irányában tartozunk, oly élénk érzése és hív betöltése, a mi egy deréknek magán életét díszíti, az örök szép és jó ihletéséből és befolyása alatt kell hogy történjék, s figyelemre és okulásra sőt tiszteletre érdemes.

Nézzük őt nyilvános életében mint papot és író.

Szerintem három dolog jellemzi kiváltképen a közpálya emberét: ha fogékony a közérdek iránt s ezekért áldoz és tesz; ha

megismeri a jót s cselekszi; ha szereti a munkásságot, és azt önjavára s a köz tudvra fordítja. Ezekben vannak kifejezve azon gyakorlati életszabályok, azon – úgy szólva—közmorál, mely mint a mágnes a földet: úgy kell hogy áthassa a társadalmi viszonyban élőket. Csak ez elvek közérvényben léte s életünkre való irányzó befolyása mellett lehetséges az, hogy mint a társadalom tagjai helyünket emberül betöltsük; ez elvek tiszteletben tartása s követése védi meg a társadalom kebelében az erkölcsi jó és szép magvait, s képezi azoknak egyik fő biztosítékát.

Bod Péter élete itt nyeri azon magasb jelentőséget, hogy irodalomtörténetünkben kitiüntetető figyelem tárgya legyen, s hogy kivált mint egyházi szónok és tisztviselő az utókor elé példányképpül állíttassék. Mint papnak, egyházi tisztviselőnek és írónak munkássági célja, szenvedélye, bálványá a közérdekek, a közügy, az egyház virágzása s a nemzeti becsület emelése volt. Minden tette, minden írása ezt mutatja. A jó és szép érzése s eslekvési vágya egészen betöltötte lelkét. Nem tudom meghatározni, mennyi hiúsági elem vegyült hozzá — mert hiszen ezt gyarló természetünktől tán külön gondolni sem lehet—de hogy az ő közügyszeretete bámulásra méltó, hazafisága magasztos, munkálkodása eredményei nagyszerűek, úgy hiszem: az olvasó velem egyült kész elismerni. Meggyőző bizonyítványai ennek ötvenhatra menő részint nyomtatott, részint nyomtatatlan kisb-nagyobb theologiai és történelmi művei.¹⁾

¹⁾ Szükségesnek látom műveinek összevont kimutatását ide iktatni.

1) Önéletírása és naplója . . .	2	kézirat
2) Theologiai és egyházi . . .	5	nyomtatott
" " "	1	kézirat (fordítás)
3) Prédikáció . . .	3	nyomt.
" " "	10	kézirat
4) Egyházi történelmi . . .	5	nyomt.
" " "	2	kézirat
5) Hazai történelmi . . .	3	kézirat
" " " " " "	1	"
6) Irodalom-történelmi . . .	3	nyomt.
" " "	4	kézirat

Egy igénytelen lelkész és ennyi tudás! 24 évre terjedő férfikor és ily óriási munkásság! Bizony bizony lélekemelő csak a rá gondolás is!

Volt az ő idejében s van ma is elég lelkész, kik magukat s kiket a világ eszes embereknek, jó papoknak tart. Vannak az egyházi hivatalok különböző fokozatin számosan, a kik munkakörüket betöltik, de minden jövődre való hatás nélkül, az elsőnek — gyakran — valóban kenetes-imái s beszédei saját egyházuk szűk körében elhangzanak s elhalnak; az utolsók hivatalos működésének hatása, élőkkel együtt a sírnál, maradandó nyom nélkül, megszűnik. Bod Péter munkássága, volt legyen bár a templom vagy írószobája falai közt: ezeknek szűk körén mindig túl, messzebb, küljebb ható eredményű volt, mindig az egyház és haza közéletével, magasb érdekeivel érintkezett; imái és beszédei, eszméi és tanai, tettei és példája nyomtatott műveiben az egyházba és irodalomba mentek át, a nemzeti műveltség előmozdítóivá, terjesztőivé váltak, az emberiség szellemi életének közös folyamába vegyültek — egyetemes hatást gyakoroltak korukra. Ő a tért, melyre mint munkás lépett, egészen betöltötte: szántott, vetett, szellemének erejével éltette hallgatóinak lelkét, szívének tisztult érzelmeivel ihlette szívöket, templomban és azon kívül útmutató, serkentő, példaadó volt. És ez úgy is volt rendén. A pap, mint olyan, csak a templomé és hiveié. Kétségkívül szép, sőt ez az első szükség, ha imái emelnek, beszéde gyógyít és vigasztal, ha hallgatóival úgyszólván testvériségben él.

Ennek is megvan érdeme; de munkássága csak akkor válik egyetemes hasznúvá, közfigyelem tárgyává, midőn szakmájához tartozó s más tudományos művei az irodalom közkincesivé válnak, miket ezrek imádkoznak után, miket az egész nemzet olvas. A papi hivatal az osztályát illető szokásos tiszteletet adja meg neki

7) Egyházi törvénykezés	2	nyomt.
" " "	1	kézirat
8) Bibliographiai	2	"
9) Humoristikai	1	nyomt.
10) Szótár irodalmi	1	"
11) Ismeretlen tárgyú s terjedelmű 10	"	"

együtt 20 nyomtatott, 36 nyomtatatlan = 56.

mint papnak, a nemzeti életre kibató tudomány, iróság, mely egyedül önérdeme, azonfelül emeli — a valóban tisztelt hazafiak sorába.

S miért volt mind ez? Mert ő egyházi pályájára komolyan s alaposan el volt készülve. Az olvasó emlékezni fog akadémiai tanulmányaira s munkáinak előboesátott ismertetésére. Sőt arra egész életén át készült, úgy, hogy róla elmondhatni: „a jó pap holtig tanul.“ Valóban lehetlenség is bármely pályán nagyobbacska sikerrel munkálkodni, ha annak feladatát, történeti multját, tudományi kiucseit nem ismerjék.

Bod Pétert e téren a sokattudás s másoknak tanítására való sikeres igyekevs, saját állása iránt való tisztelet és mély kötelességérzet, korára s a jövőre való együttes hatás jellemzik.

Tekintsük mint író-t.

Volt amaz időben hazánkban sok tudós és író, de némelyik latinul írt, mit a nemzet legnagyobb része nem értett; a másik magyarul, de készületlenül, a miből ha olvasták is, építést nem nyertek; a harmadik elfogultan, miáltal az igazság nem megtalálva, de eltévesztve lön; olyan is volt, a ki írásával idegen érdekeknek szolgált, s műveivel nemzetiségünkre károsan hatott. Bod Péter csak külföldön való kiadásra szánt műveit írta latinul, a többit nyelvünkön, a kor szükségéhez mérten, s a magyar geniushoz illő szabadelvűséggel. Nyelve szabatos volt és tösgyökeres magyar, tárgyai korszerűek, irmodora könnyű, hogy a nép megértette, a felsőbb osztálybeli élvezettel olvashatta. Innen küzte és olvasói közt bizonyos érdekközösség támadt. A tárgyak, mikről írt, mutatják, hogy ő a nemzet irodalmi szükségzeit ismerte. Midőn valamely új munkatérre lépett, legelső gondja volt meg tudni: mi hiányzik ott, mi a teendő? S azonnal javításhoz fogott. Midőn papnak M.-Igenbe vitték, első dolga volt, az anyakönyv két évi hiányát pótolni; midőn egyházkerületi jegyző lett, azonnal az egyházi törvénykezésről írt könyvet, s így tovább. Az alaposágra törekvés, mit műveiben látunk, azon logikai „egy más u t á n,“ melyben megjelentek, gyakorlati eszéről s írói lelkiismeretességéről tesznek bizonyosságot.

Az olvasó vehette észre, hogy majd minden művét a tárgyalat kérdés vagy tudományi ág multjával való ismertetéssel kezdi, és így az olvasót az iránt tájékozva, azon álláspontra kívánja

helyezni, a honnan maga annak fejtegetésében kiindul. Az által, hogy oly alaposon és nemzeti nyelven irt, a nemzet tömegére — a népre — is hatást gyakorolt, azt értelmesebbé s fogékonyabbá tette a hit dolgában, érdekeltébbé saját ügyei s történetei iránt, a papságot a szentírás és hittudományok alaposabb tanulmányozására példával serkentette, buzgó igyekezete, nagy munkássága annyira meggyerte a főrangnak figyelmét s méltánylatát, hogy azok versenyeztek egymással műveinek kinyomtatása eszközlésében. Ő úgy szólván missiot teljesített.

S mi volt mindennek titka? Az, hogy ő az írói pályára is elkészülve volt. Fennebb már említettem erős tudomány- szomját, mi első feltétele a tudásnak. Itt bővebb okadatolás végett idézem Cserei Mihályhoz — a történetíróhoz — 1746-ban Február 21-én Hévizről irt leveléből, az ide tartozó részt: „Én igen kívánnám“ — úgy mond — „megtudni az fejevári vagy károlyvári templomnak, püspök házának. Collegiumnak elvételéseknak historiáját, circumstantiaját az akkori dolgoknak; nem találom sehol írva: micsoda pénz volt az, a melyet ezeknek refusiojokra ígértek volt, mennyi, és adtak e valamit? Ezeket az ur mind tudja, mert abban az időben ott forgott. Más ekklesiákban való változásokra is emlékezhetik. Ha az ur én velem a féléket közölne, nem cselekedné vallásához *in gratum* emberrel. *Quantumcumque laborem moveam, nihil proficio*: végire nem mehetek, ki nem tanulhatom, nincs kitől. Az emberek nem voltak curiosok az affélékben, a kik érték is, nem tudják. *Interest tamen posteritatis ea scire*. Tudom az ur öregségét, s majd véteknek is tartom terheimi, de honnan tanuljam meg hát az afféléket, ha az ur meg nem tanít? Ennek felette vagyon egyéb is, a mire kérjem az urat. Jó volna az posteritas kedvéért, ha az ur a maga életét leírná, s annak alkalmatosságával az hazában történt nevezetesebb változásokat. Nem lenne hasztalan munka. Úgy irhatná az ur, hogy talán még világ eleibe is kelhetne s megköszönné a posteritas. . . .“¹⁾ E levél úgy tünteti fel őt mint

¹⁾ Gróf Kemény József, „Erdélynek a mohácsi ütközet utáni egyes történetei stb. eredeti levelekben.“ XLI. kötet az 1742—1810. évi időközről, 2-ik levél. Innen is látszik, mekkora haladást tett a tisztább magyarsággal irás ez idő és a tíz

a hazai történelem ügyébeni békés izgatót. Azonban a tudai vágyással tehetségnek kell párosulva lenni. Nála úgy volt. Ehhez alkalom, kedvező helyezet s egészséges testalkat kell. Bod Péter mind hármat bírta Isten ajándékából s igyekezete után. Már ifju korában sok régi magyar könyvet és kéziratot birt, a n.-enyedi ev. ref. collegium könyvtárnoka volt; külföldön léte alatt sokat jegyzett és gyűjtött; majd pártfogónéja könyvtára kezére lön bizva, hol ismét alkalma nyílt, sok jeles könyvvel megismerkedni s a mik hiányzottak, legalább olvasás végett megszerezni. ¹⁾ Ő

évvel később Bod Péteről kiadott Magyar egyház történet megjelenése között!

¹⁾ Bizonyásgul idézem Cserei Mihályhoz 1747-ben Hévízről írt egy levelének idevágó helyét, melyben nem kevesebb, mint 4 könyvet kér pártfogónője nevében. A levélben legelőször megdicséri Csereit: „Már majd csak az ur vagyon“ — úgymond — „életben ex illis, qui videbant Rempublicam, ex illis antiquae fidei et candoris patriae civibus stb. A méltóságos asszony — írja tovább — mondotta ezelőtt egynehányszor előttem, hogy az ur az Unitariusok apologiájakat refutálta volna, e felett az ő Catechismusokat, a mely refutatiót igen kívánna ő nagysága megolvasni, minthogy azt is kisebb elmésséggel lenni nem itéli, mint az urnak egyéb munkáit. Ha szintén a szélire volna is írva az könyvnek, az exemplart visszaküldené ő nga, ha megolvasná, azután ²⁾ tudakozódott ő nga az Unio eredetéről, mely most nagy zavart szerzett Erdélyben. Én róla majd semmit nem tudok, mint hodie factus monachus. Az ur mikor a kezdődött, már közönséges hazaszolgálatjában forgott, jól tudja. Bár csak azon Praedikamentumok szerint egyegy szóval ő ngnak (akár ide nekem) megírni ne sajnálja: Quis? quid? ubi? quibus auxiliis? cur? quomodo? quando? Cselekszik az ur nem csak kedves, hanem talán hasznos dolgot is. ³⁾ Emlékezik a mlgos gróf asszony egy igen ritka könyvére az úrnak, a melynek csak az urnál volna egy exemplárja; az unitariusok akarták a mult században kiadni, talán valaki az Horváth familiából, de azután suprimálták volna. Az ur mindazonáltal egy exemplárt kapott volt belőle, a mint az relatio vagyon. Azt is ha az ur közölné, ő nagysága visszaküldené nemsokára. ⁴⁾ Ez már magamra néző dolog. Az urnál vagyon egy Decr. Lopoldi — anni 1699, kérem alázatosan, közölje

tanulmányozta s írásaihoz használta azokat. Pártfogónője és főrangú jóakarói kész műveit kinyomtatták vagy legalább a nyomtatásban tetemesen segítették¹⁾ később mint m. igeni pap a károly-fehérvári káptalan közelébe jutott s az ottlevő okleveleket s egyéb adatokat felhasználta; sőt az idők során maga is szép könyvtárt szerzett.²⁾ Végre — a mi tán legfontosabb — benne az írás valódi szenvedély volt, de a mit izlés és megfontolás vezetett. Mint író mindenütt ott jelent meg, a hol leginkább kellett, arról írt, a miben a nemzet hiányt érzett; s mind ezt tette a legkisebb anyagi haszon nélkül, sőt oda áldozva vagyona tetemes részét, helyzete nyugalját, az élet számos örömeit. Nála a római írónak ama szép mondását: „nem csak magunknak születünk, hanem másoknak és a hazának is“ — megfordítottan látjuk alkalmazva: ő, úgy látszik, előbb és leginkább a hazának és közjónak szolgálatára születettnek tartotta magát, azután az

az úr azt velem; alkalmatosság találtatik, reményelem, mikor az aszszonyhoz jó a tájáról valaki, leirván visszaküldöm becsülettel.“ . . . (Mike gyűjteménye.)

A mint az oláhokról és unitariusokról írt munkái mutatják, Cserei közölte vele, a miket tőle kért, s az időtől fogva a megírásig sokat gyűjtött e kérdésekre.

¹⁾ Önéletiratából eddigi e tárgyú idézeteimet még egygyel megtoldom. „1765. Sárdon partialis Synodusunk lévén — így ír — 7-a Febr. oda hozák Tit. Pávai Ferencz M. Gyerő monostori Kemény Simon ur önga praefectusának levelét száz magyar forintokkal együtt. Mely száz m. forintokat, nálam lévén a mult esztendei szüret tájban a mlgos L. B. Kemény Simon ur, s látván holmi nyomtatott és nyomtatás alá készült munkácskáimat, ígérte vala Istenhez való kegyességéből, melyet most már megjeljesítvén, hálaadó szívvel elvettem ő nagyságától.“ (Önéletirat 73. l.)

²⁾ A könyvtáráról eddigelé közölt adatokhoz, még pótlólag emlitem Önéletiratából, egy árverésen való megjelenését, hol ismét feles könyvet vásárolt. „21. januarii (1765.) és a más két napon“ — írja — „hányták auctióra a néhai báró Jozsintzi József ur könyveit Enyeden. Ott jelen voltam az első napon magam is, az hollott az válogatott jobb könyvek drágák nem voltak. Vettem ott némelyeket magam is.“ (Önéletirat 73. l.)

ővéinek, s csak utoljára önmagának. Az ő élete munkára előkészülésben, gyűjtésben, azután munkálkodásban és írásban, tehát a legnemesebb cselekvésben telt el; egyéb együtt annyi idejét nem vette el, mint e két kedvenc foglalkozása. Ha életéveire felosztanók a mit tett, bizonyára minden napjára esnék valamely szép és hasznos tett, úgyannyira, hogy a mint osztályfelei közül sokakról mondhatni holtok után: élt és meghalt; róla igazsággal lehet elmondani: munkálkodott s műveivel magán a k örök életet szerzett!

Ezekben látom én Bod Péter nyilvános életének főbb vonásait kifejezve.

Ha már most mindezeket együvé vesszük, mint embernek és írónak jelleme, erkölcsi képe mintegy önként állandó elénk. Alapvonása: szegény sorsból származásának soha nem feledése, miből két más nemes vonása származott: a tudománysohaj, ezzel egybekötött példátlan munkássági ösztön, és a szerénység. Szinte minden sora mutatja, mennyire nem volt elbizakodva munkáiban. De legmeghatóbban van ez kifejezve egyik jeles műve előszavában. „Gyakran zeng fülemben — így szól — a mit ama keresztyén pogány, Seneca mondott: „tud meg, hogy valamikor írsz valamit, mindenkor az embereknek a te erkölcsödről és elmédről kézírást adsz. Ha addig nem tudtanak, akkor megesmernek, és írásidből mint a tükörből, erőtlenségeidet kinézik.“ — „Mindazonáltal azon indulat, melynek minden emberben meg kell lenni, engemet is arra ösztönöz, hogy a mit felebarátinnak hasznokra és a magyar nemzetnek tisztességére ítélek lenni, abban ne legyen csak hallgatással, hanem mi tőlem kitelhető, azt véghez vigyem. Mert valamiképen a hazának ártani nem szabad, azonképen annak nem használni, mikor lehetne, nagy véték. A vitézek bosszúálló fegyverekkel, a bölcsök okos tanácsokkal oltalmazzák hazájukat. Én ha író pennámmal valamit használhatok, azért, az én kegyelmes Istenemé legyen a dicsőség.“¹⁾

Másik jellemvonása: az állandóság. Nem volt költözködő természetű. Első megyéje Héviz volt. Onnan is sok rábeszélés után mozdult ki Magyar-Igenbe. Ámde innen egyenesen koporsójába, vagyis inkább halhatatlanság dicsőségébe ment át. Héviz

¹⁾ Magyar Athénás stb. előszó, utolsó lap.

és Magyar-Igen, történetivé vált két falva e hazának! Azzá tette az, hogy Bod Péter ott élt. Emlékezetök drága lesz a tudomány embere előtt mindaddig, míg nálunk a tudománynak lesznek tisztelői!

Kegyeletességét az övéihez, háládatos voltát azok iránt, a kik neki szolgáltak, elég itt egyszerűen újra említnem. Fennebb bőven indokolva volt. Még csak annyit jegyzek meg, hogy az ő korabeli főurak erre valóban érdemessé is tették magukat. Ők például lehetnének nekünk is a tudományok gyámolításában s tudósaink segítésében.

A vallás és egyház érdekei iránti buzgóság, saját állásának becslése s közügyszeretete megint egyike lelke legragyogóbb vonásainak. Erős bizonyítékot nyújt erre 1747-ben ápril 25-én Hévizről Cserei Mihályhoz írt levele: „Mikor ezeket renddel nézem“ — így szól némely vallás-változtatási esetek előszámálása után—, „úgy tetszik: *Fatum hoc est Transilvaniae*. Az efélékre utat nyit az is, hogy minden belső és külső renden az örállók alusznak, ambitio, vanitas, tudatlanság, haszonkeresés elfoglalt mindeneket; az felebarátainkról pedig kaini módon szólunk, hogy nem vagyunk őrzői. Most mihelyt születik, még az anyja teje száján vagyon, már tiszttséggel álmod, melyre vallása változtatásánál jobb utat nem tud. . . .“¹⁾ E kifakadás — az utolsó tételen kívül — nem illik e korunkra is? Azonban mint a gyűrűben a főékességet és becsét a gyémánt feje teszi, és a dom, még ha oly nagyszerű is, befejezést kúpozata által nyer; úgy Bod Péter jellemének is teljes szépségét a szép, jó és igazkeresése iránti azon élénk érzés és erős hajlam adja meg, mely őt már ifju korában egészen áthatotta, később kiforrvá, s tudomány és élettapasztalás által megnevesülve, mély és kifejlett erkölcsi érzésének lett sztlője, a miből származott, lelkiismeretét mindig ébrentartó kötelesség-érzete, s ebből magán- és közviszonyaiban az a sok szép és jó tett, a mire politikai kór miatt közönyössé vált korunk bámulattal néz, de egy jobb kor tisztelettel fog emlékezni.

Még csak néhány bíráló szót munkáinak s jellemének benső értékéről.

¹⁾ Mike Sándor gyűteménye. Ered. levelek I. kötet.

Munkái írott könyvek és történelmi gyűjtemények. Én az elsöket nem általános egyházirodalmi, de specialis magyar irodalmi szempontból ítélem meg, s hogy az ránézve más, mint kedvezö, nem lehet, a mondottak után — azt hiszem — az olvasó maga átlátandja. Láttuk, hogy mindig oly tárgyról irt, a miröl magyar munka még nem volt. Azt is igen, hogy a hol megelőzője volt, ott ő nyomozódásaiban sokkal tovább ment, újakat is adott. Tegyük hozzá nemzeti nyelvünkön való világos és vonzó irmodorát, mérsékelt szabadelvűségét — s. a mi nem csekélység — erkölesi bátorságát, melynek tulajdonítható, hogy ő ama néhez korszakban a legkényesebb tárgyakról írva, egy magára egy kis irodalmat volt képes alkotni. Mert tudnunk kell, hogy a censura a hegyen inneni részekben egyenesen az ő írói működése alkalmából jött létre. 1753-ban küldetett le Bécsből az első szabályozó rendelet, 1769. kineveztetett a vizsgáló bizottság, 1770. hatásköre megszerkesztetett, ez alkalommal üldözöbe vétetését már említettem. Ezek neki mint az irodalom mátyrának a nemzet nagy része rokonszenvét szereztek meg. Mi kell nagyobb bizonyíték továbbá müvei belbecsére nézve, mint az, hogy egy részét ma is használja a nemzet, a mást, a ki ismeri, gyönyörrel olvassa, a kiadatlanokat pedig valódi kárral nélkülözi: úgy, hogy a ki azok kiadását eszközölné, az irodalomnak a legnagyobb szolgálatot tenné. Írásai — kivált a történetiek — pongyolaságának oka, irodalmunk akkori zsenge állapota, és az, hogy akkor a magyar történetírás csak első stadiumában állott, a krónikai előadason túl egy lépcsövel. Katona és Pray korával kezdődik az egybevetö és okadatolö, kútfökre hivatkozö korszak. Ma éljük a bírálö, a kútföket megvizsgálö, tehát harmadik korszakot, s még ezután jövend el a philosophiai, az, a miben vannak írva Macaulay angol történelmi müvei. Valóban ezt meggondolva, lehetlen, hogy Bod Péter történeti müveire vonatkozö kritikai észrevételeim is egyéb legyenek mint méltánylat, söt bizonyos értelemben dicséret.

Hibái, melyeket nyomtatatlan müveiben találtam: az itt ott észrevehető szenvedélyesség; saját érzelmei- és nézeteinek a tárgyalt idök, emberek és történetek előadása közö vegyítése; olykor a kútfök egyoldalú használása, s a saját nézeteit támogató

írók és azok műveinek túlkedvező, s az ellenkezőknek szigorú megbíralása.

Gyűjteményeinek azon korral közös egyetlen hibája az, hogy a kútfők nincsenek bennök megnevezve, a mi már ma a teljes hitelességre nélkülözhetlenül szükséges. Felöttlő, hogy könyveiben e hiány nincs meg; ott kijelöli mit, honnan vesz, s azért bibliographiai, mint életirási s más adatait bizvást használhatni. Egyébiránt azok így is szerfölött becsesek, mivel nagy részöket már ma sehol fel nem találhatni. Az országot és könyvtárakat ért sok csapás, dulás és égetés semmivé tette; — lelki ismeretességéről pedig nem lehet feltennünk, hogy nem létező adatokat vegyen fel, vagy azokat csonkán és ferdtíve adja.

Ezekben Bod Péter egyéni jellemének erkölcsi értéke is ki van mutatva. Lehetek hibái; de azokra nézve adatokkal nem birtam. De ha a kép kiegészítése végett árnyvonásokat is keresve keresnem kellene: írásaiban itt ott mutatkozó s fennebb már említett némi szenvedélyesség mellé sorolhatnék tán még egy kis adag hiúságot is, melynek helylyel-közzel némi nyomai látszanak, a mennyiben magáról gyakran ír: mikor közjegyzőségre vagy tanárságra szózatot vagy meghívást kapott, hogy ide vagy amoda hintóban vitték, naplójába bejegyezte, s még egy-két ily adat. Azonban ez lehetett csupa történet írói pontosság. Sőt ha tán gyarlóság volt is: van-e ettől teljesen ment halandó? És kárhozzatható-e oly hiba, a mi az emberrel szépet és jót miveltet, a mi a közhasznúság útján, mind előbb- és előbbre menésre ösztönzi? Én hibának nem tartom, s ha az, a kiben nincs meg, ám ítélje el őt, s vessen követ fejére.

Testi alkatáról egyebet nem tudok, mint a mit Benkő után — ki őt személyesen ismerte — fennebb elmondottam. Öszhangzásban van az olajban festett arczképével, melyet — mint fen érintve van — egyik utóda ajándékából az Erdélyi Muzeum bir. Hogy ez hol készült, ki által s melyik évben? nincs tudva. Az bizonyos, hogy életében.

Ime, ki volt Bod Péter: Pap és író, tudós és hazafi, gyűjtő és feldolgozó talentum, a protestantismus élő kifejezése, a munkásság megtestesülése. Ő — úgy látszik — századának feladatát vette maga elé, tett egész nemzedékek helyett, érzett és gondolkozott hitfelekezetéért. Ki közelítette meg őt valaha egyházunk-

ban? Tán egyedül Benkő. Ki haladta felül? Alig az egyházalapító Melius! s a mi bámulást érdemel: mindent 24 év alatt. Igen ez évek során jutott ő el a nemzeti irányu és alapu tudományosság s gyakorlati hazafiság nálunk eddig csak kevesektől elért magasságáig, a mi alatt egyszersmind életének is véghatárára érkezett. 1769. elején hunyt ő el n.-igeni kedves megyéjében. Sirját kinyomoznom nem sikerült; emlékkő nem jelöli azt...

És a midőn ez aránylag oly rövid élet hosszu munkásságát végig nézzük, a benső részvét és tisztelet érzése mellett, mely bennünk támad, megdöbbsent lelkiünkre ama kérdés fájó aggodalma nehezedik: Lesz-e még s ki lesz ennek folytatója? ki fordítja le az ő latin egyház-története III. kötetét s ki írja meg a IV-iket 1768-on kezdve? ki folytatja az Athenást? Tymbaulest? Gellius Transylvaniust? Polykarpust? ki hozza le korunkig iskolánk történetét — e rideg, ez anyagiság - kedvelő korban? Hol van valami előkészület, ki ír, ki munkálkodik, ki nyomoz, ki tanulmányozza egyházunk s nevelésünk ügyeit? Fájdalom! egy vigasztaló nesz sem hallszik semmi felől. Hallgatás, közöny, pusztaság egyházi életünk munkássági mezején!

Te szépen élt, egyházadért hiven munkálkodott s hazád tudósainak szent emléke megújításáért üldözöbe vett nemes férfi! tekints le ama dicsőültek köréből, a kiknek te oly méltó társa vagy; serkentsd fel, ihlesd vagy döbbsentsd meg sorsfeleidet, hogy a nagy és hosszas hallgatást szakítsák meg, hogy a mit te elkezdettdél, folytassák, a mit te hiányosan adtál, egészítsék ki, eszközjék, hogy a hazafiak, az egyház és irodalom bennök helyezett reményei, új életre ébredjenek!

GRÓF MIKÓ IMRE.

A SOCIALISMUS ÉS COMMUNISMUS

RENDSZEREI.

ÖTÖDIK KÖZLEMÉNY.¹⁾ — EREDMÉNYEK.

Megismertük az eddigiekben, legalább alapvonalaikban, azon főelveket és rendszereket, melyeket az utóbb lefolyt hetven nyolczvan év alatt a socialismus és communismus szóvivői és vezérei kifejtettek s támogatva a gyakorlati téren egyidejűleg fölmerült hason-irányú törekvésektől, érvényre, elismerésre juttatni iparkodtak. A vezéreszméket, melyek minde tanokon következetesen átvonúlnak, s azoknak sajátyszerű, az összes eddigi politikai, nemzetgazdasági és társadalmi elmélettől eltérő jellemet kölcsönöznek, még egyszer tüzetesen főlemlíteni szükségtelen. Egybefoglalva a legkiválóbb főpontokat, a következő eredményekre jutunk. A socialismus ellentétbe teszi magát az állam és műveltségi élet egyetemes fenálló rendszere történetével és irányával. Célja a létező alapjainak negatívója, semmibevétele, — és egy eszménynek kizárólagos magasztalása, dicsőítése; — oly eszménynek, melyet az emberi természet, lélektan, érények és törekvések gyökeres átalakítása ál-

¹⁾ Lásd a XIII. köt. 66. Ugyanazon kötet 252. XIV. köt. 56; s ugyanazon köt. 373. l. l.

tal vél megvalósíthatni. — A socialismus az élvek és fardalmak viszonylatát, a munka és jutalom szükséges összefüggését, a szabadság és a rend öszhangos kiegyeztetésének fontosságát elismervén és fennhangon hirdetvén, hadat izen a jog, a moral, a politika és a közgazdaság tudományának; a mennyiben azon utakat és módokat, melyeken ez utóbbiak az említett feladványokat megoldani szokták, egyenesen tévelyeseknek nyilvánítja, azokat hasonlólag gyökeres reformnak alávetendőeknek mondja, sőt annyira megy, hogy az érintett ismeágaknak külön külön foganatosított tárgyalását és művelését veszélyesnek nevezi, s egy nagy társadalmi össz tudományban összefoglalását követeli, a mely tudomány, a communisták nézete szerint, nem más, mint a communismus és socialismus általuk felállított elméleti rendszere.

Egy másik főpont, mely mint uralkodó momentum az öszszes socialisticai eszmekörön átvonul, a társasulási elvnek a közösségesség eszméjének, s a munka és a dolgozó néposztálynak, majdnem azt lehet mondani: apothosisa. A socialisták nézete szerint a fennálló társadalmi rend hiányain, a forgalom és pénzüzlet, a proletariatus és pauperismusból, a birtokegyenlőlenségből és állami tévintézményekből keletkező bajokon egyedül az associáció képes gyökeresen segíteni, míg másfelől a társadalom mindaddig végleg szervezve nem lesz, míg a munkásosztály annak keretében az őt illető határozó fontosságú állást el nem foglalja, az anyagi munka és erőfeszítés illő elismerésben és tiszteltetésben nem részesül; a közösségesség, a kölcsönösség, az összetartás és a békes ipari és forgalmi érintkezés, az eddigi fortélyok, csalárdság, haszonlesés és szivtelenség helyébe nem tétetik.

A socialismus főfő dognáinak egyike végtére az állam központi közegeinek hatalómtelje, a mennyiben, szeriute, egységes öszszevágó működés, harmonicus rend, szervezett ipar és forgalom, sigazságos jutalom és díjosztás másként nem is gondolható, mint csak úgy, ha a társadalom élére egy hatalmas, kiváló tekintélyvel és teljhatalommal ruházott központi főhatóság nem állittatik, mely az egész et, működésében és mozgásában, végfolyamatban igazgatni és vezényleni lenne hivatva.

„És így (mondja Németország legszellemdúsabb s legalaposh

szakembereinek egyike, Hildebrand) végére jutottunk volna azon utak és módok átnézetének, melyeken a socialistikai böleselők az emberi nemnek egy oly jövőt akarnak kivívni és megalapítani, a melyben már se koldusok és szegények, se bűnösök és pazarlók, se lomhák és munkakerülők, se urak és szolgák, se hatalmasok és elnyomottak, se elégtelenek és boldogtalanok már nem lesznek; a melyben minden surlódás és küzdelem köz- és magánérdek, állam és egyes között, s a mindent leromboló szabad-verseny félszeg uralkodása megszűnik, szóval: minden egyes, nagy és kicsiny, gyöngé és erős, egyaránt fel fogja találni a jóllétet és boldogságot; egyaránt képesítve lesz magát tökéletes emberré kifejteni, anyagi és szellemi lényé szerint érvényesíteni. Mindnyájan (folytatja az érintett író) többé kevesebbé azon hiedelemben élnek, hogy sükerülni fog nekik egy oly világot teremteniök, melyben a szeretet és önzés közötti óriási hézag egészen ki fog tölteni, s az emberek önmagukkal és egymásközt mindörökre kibékítettnek. Bármennyire ellenkezzenek is egymással ez iskolák szóvivői, alapeszmék és végcélök tekintetében, bármennyire térjenek is el egymástól a kivitel módjai és formái tekintetében, egyedüli főelv, mely minden törekvéseiket átlengi: „a társadalomba egy egészen új szellemet önteni, s az így megvetett alapon egy valódi földi Eldorádot és paradicsomot varázsolni elő.

Nekünk e helyütt, miután az átnézetet szintén befejeztük, még csak egy (habár igen is nagy és jelentékeny) feladatunk van megoldandó; t. i. kimutatni az általános eredményeket, méltatni a szóban forgó rendszereket tudományos és gyakorlati szempontból, s földeríteni azok tévelyeit, félszégeit, veszélyességét.

Mielőtt azonban e fejtegetésbe bocsátkoznánk, ki kell jelölnünk azon álláspontot, melyet e tekintetben elfoglalunk, s egyszerűsmind utalunk kell arra is, hogy mi távolról sem tartozunk azok közé, a kik minden fenálló közgazdasági és társadalmi intézményt tökéletesnek és jogosultnak tartanak, minden reformot, újítást e téren is szükségtelennek nyilvánítanak, s mindazt határozottan elvetik vagy ócsárolják, a mi nem az „uralkodó eleméle” közönségesen elfogadott tantételeire támaszkodik. Nézetünk szerint, a szellemi és tudományi világ igazi előhaladása és tö-

kélyesedése: csak a szellemek szabad mozgásától és surlódásától, az eszmék és nézetek szabad küzdelmétől és érintkezésétől, nem pedig bizonyos tanok, vagy bizonyos rendszerek kizárólagos trónraemelésétől, szentesítésétől várható. Az újkori szellemi fejlődés nagyszerti processusában az általunk itt rajzolt socialistikai rendszerek szintén egy, még pedig nagy jelentőségű s nagy horderejű momentumot képeznek. Momentumot, mely összes társadalmi, nemzetgazdasági és állami műveltségünkkel a legszorosabb összefüggésben jelenkezik; az újkort kiválólag jellemző észleges materialisticus nézet-irány és bölcséleti világszemlélet egyik természetszerű eredményét képezi; s már csak annál fogva is tüzetes méltányolást érdemel, mivel egyetemes műveltségi fejlődésünknek egy igen nagy részét nélküle alaposan megérteni alig volnánk képesek. — Nem hagyhatjuk végül érintetlenül, hogy mi az egész következő bírálatban sohasem tévesztettük szem elől azt, a mi a socialistikus eszmemozgalomnak elméleti szempontból jó hatásait képes feltüntetni; soha és seholse hagytuk magunkat itéletünkben a vak ellenségesség szenvedélye által vezéreltetni, hanem inkább azt hittük, hogy semmivel sem lehet határozottabban feltüntetni a téves tanokat, mint az által, hogyha ott, a hol (legalább bizonyos pontig) a socialistikai elvek igazak és helyesek, azt készségesen elismerjük; ott ellenben, a hol az élettél, az igazsággal, az ember és a társadalom természetével ellentétben állanak, túlzásokban, képtelenségekben nyilvánulnak, a tudomány ítélőszéke elé vonva, kétségbevonhatlan tények a dolgok kérelhetlen logikája alapján, tisztán tárgyalagos szempontból gyakorolva a kritikát, pontról pontra, hiányosságokban és egyoldalúságokban feltüntetjük. Lássuk már most tüzetesen, hogy mit lehet és mit szoktak is tényleg a szakemberek a socialismus tanelveinek védelmezésére felhozni

Bármennyire meg legyünk győződve a felől, hogy a socialisták és communisták tanai mind alapjaikban mind célzataikban tévesek, sőt az összes fenálló társadalom- és műveltségi rendre nézve egyenesen veszélyesek és kárhoztatandók: annyi azonban szintén nem szenved kétséget, hogy ez eszmemozgalom által egész

sora a legnagyobb szerűbb emberiségi és kulturai feladványoknak az elméleti nyomozás körébe vonatott; az ugynevezett „társadalmi élet kérdése” a socialisták által tudományos vitatás alá vétetett; s gyakorlati figyelembevételre és méltányolásra sok oly eszmének eszközöltetett, mely az emberiség legnemesb ideáljaival, nemünk legtitkosb sejtelmeivel, reményeivel és vágyaival áll szoros kapcsolatban, s egyes részben maguktól a világtörténelem legnagyobb bölcselői, reformátorai és vallásalapítói által is ápolgatott, vagy hirdettetett.

Egyetlen részrehajlatlan pillantás a socialisták tanítmányaira, azon megismerésre fog bennünket vezetni, hogy (eltekintve egyes valóban undok túlzásoktól és esztelen utópiáktól) daczára az e rendszerekben uralkodó homálynak és fogalomzavarnak, daczára az azokban tömegesen jelentkező ellenmondásoknak és tévelyeknek, az egész eszmeirány destruktív jellemének, s valódi szegénységének tényleg használható s kivihető tervezeteknek; daczára, mondjuk, mindezeknek, mégis található azokban némi figyelemreméltó köre és magva az igazságoknak, vagy legalább sejtelmeknek, melyeknek fontossága mind az elmélet mind a gyakorlat szempontjából elismerendő. A ki a socialisták rajongó eszméinek lánczolatán átpillant, lehetlen azon meggyőződésre nem jutnia, hogy a tömeges tévelyek és félszegségek az unalmas utópiai rajzolatok és tanok homoktengerében itt-ott mégis lehető egy-egy arany-szem; a ferdeségek, özönében egy-két igazság, melyet a lelkiismeretes buvár nem fog elvetni, ha oly kezekből kerül is, a kiknek műveletei egyébként különös bizalomnak nem örvendenek. A socialisták tagadhatlan érdeme, hogy az elmélet embereit épűgy mint a gyakorlati szakfűriakat sok oly igazságra tették figyelmesekké, melyekre azok, inkább hagyományos irányuknál fogva, soha sem, vagy csak igen későn jutottak volna el. A mi jelesűl a gyakorlati irányt illeti, e tekintetben kétségbevonhatlan érdeme a socialistáknak, hogy számtalan oly társadalmi hiány és baj megismerésére vezettek bennűnket, melyek iránt azelőtt se érdekeltség, se figyelem nem mutatkozott, melyeknek neve sem volt, s orvoslásáról senki sem gondoskodott. A socialisták voltak azok, a kik a modern közgazdasági és társadalmi rend számos fűjdalmas sebhelyére utaltak, s különösen az

alsó, a munkás néposztály anyagi és erkölcsi helyzetének javítása szükségességét, a mindinkább fenyegetőbben kifejlődő proletariátus és tömegnyomor terjedésének megakadályozását hangosan követelték. Ők voltak az elsők, a kik tüzetesen mutatták meg, hogy az egyének is megvannak bizonyos örök jogai az egésznek ellenében s nem csak ez utóbbinak az egyesek ellenében; s hogy ezen sarkalatos elvet érvényre juttatni, illetőleg a szegénység és nyomor forrásainak betöméséről gondoskodni: nemcsak a társadalom közvetlen anyagi és politikai érdeke, hanem maga a humanitás, a közműveltség s az egyéni méltóság szempontjából is szükséges! A socialisták törtek útat, mint Hildebrand említi, azon meggyőződésnek, hogy egymaga a birtok ép oly kevéssé ad jogot és kiváltságot mint a születés meg a vér az élet-élvre és a műveltségre, hanem hogy a gazdag néposztályok, melyeknek szerencse, vagyon és talentum a társadalmi gépezetben kiválóbb s befolyásosb szerepet juttatott, csak egy reájuk bízott emberiségi közjónak kezelői, a kik ép e nagyobb vagyon által a nembirtokló s inségben senyvedő osztályoknak erkölcsi és anyagi emelésére, helyzetük javítására közremunkálni hivatottak!

A socialistikai rendszerek, mondja továbbá egy kittünő bölcseleje korunknak, magukban foglalják az első nagyobbserű kísérletet: az államot és a társadalmat, — melyek eddig törvényileg és öntudalmilag csak a rideg jog eszméjére valának alapítva, — a közösség és kölcsönösség nagy világelve szerint tovább fejleszteni és tökélyesíteni; — a mennyiben az emberek összműködése tekintetében bizonyos positiv feladatokat tűznek ki, s az associatio óriási horderejű műveltségi elvének bűvös hatására utalás közben a fenálló társadalmi, anyagi és politikai intézményeknek, a megváltozott időviszonyok és szükségleteknek megfelelő át- és újjáalakítását iparkodnak eszközölni. — A socialismus annyiban is megérdemli méltánylatát a gyakorlat embereinek, a mennyiben a tudomány rideg követelése mellett és ellenében a szív követeléseit, jogait és vágyait is előtérbe voná, s megmutatni kezdte, hogy a pusztá törvény és jog a népelet mindenoldalu igényeinek kielégítésére nem elégséges, hanem hogy oda még a szeretetnek is kell járulnia, ha tökélyes s

erkölcsileg is biztosított egészet akarunk megalapítani.¹⁾ — A socialismus, egy kitünő francia bölcseletnek helyes megjegyzése szerint, a munka valódi philosophiájának nevezhető, mert először lett annak ethikai növelési jellemére és szerepére figyelmessé; valamint általa hozott teljes öntudalomra az ismeretes „ora et labora“ jelmondat bordereje, legalább a mi az utóbbi momentumot illeti.

A socialisták valának a legújabbkori practikus irányu eszmemozgalomban a kormányhatalom feladatai és teendői tekintetében azok, a kik az elvont gazdasági szabadság-elvnek igen sok irányban elégtelenségét és hiányosságát kimutatták; a „laissez faire“ és „laissez passer“ rendszer félszegségét, káros következtéseit földérinték; az állami közönbösséget közgazdasági ügyekben határozottan (s bizonyos pontig teljes joggal) kárhoztaták; s megalapítani iparkodtak azon elvet, hogy a közhatalom, ha hivatásának teljesen meg akar felelni, bizonyos rendező, vezénylő, ellenőrző és irányadó tevékenységet is tartozik kifejteni, és pedig mindenkor szempontjából a (szó teljes és igazi értelmében vett) társadalom egésznek és a közérdeknek. Kapcsolatban ezzel jelenkezik a socialismus által legalább megoldásul kitűzött azon feladat: „hogyan lehetne a társadalomban, az önzés, a véletlen, az esetleg, és az elszigetelő egyéni haszonvágy uralkodását — a közérzület, a társadalmi védlet és segélyezés, az áldozatkész közreműködés elvével fölváltani? az egyéniség és az összeségi érdekek, a szabadság és a rend, a korlátlan öntevékenység és az állami megszorítás ellentételes elvét egymással kibékíteni, összhangba hozni. A socialismus (mond Fichte) fejezte ki először azon nagy fontosságú és világot átalakító gondolatot, hogy „az igazán eredményes és gyümölcsös munka csak az, mely szabadda hajlamból és kedvvel tétetik,“ s hogy csak ezen az alapon remélhető megoldása azon nagy rejtélynek, „hogyan volna hajlam és kötelesség, munka és élvezet egymással kiegyeztethető,

¹⁾ Szépen jegyzi meg korunk egyik legnagyobb nemzetgazdája a geniális Roscher: „A pusztá igazságosság mellett társadalom fenn sem állhat. A szeretetnek kell hozzájárulnia, hogy azok is megélhessenek, a kik önhibájok nélkül mitsem termelhetnek“ stb. stb.

a fáradtság, a folytonos tevékenység és erőfeszítés pedig egyáltalában a szerencse és elégteltség forrásává és rugójává változtatható!“

Ennyit a socialismus méltányolására gyakorlati szempontból. Lássuk már most elméleti irányban hatását és következményeit. Hogy jelesen e tekintetben sem lehet e rendszereket egészen értékteleneknek nyilvánítani, kitetszik a következőkből. Mindenekelőtt bizonyos, hogy a szóban forgó bölcseleti rendszerek által az összes állami, ipari és műveltségi élet sokoldalúbb, alaposb megismerésére hatalmas lendület adatott s ez által egyúttal a társadalmi és morális tudományok vizsgálódási köre és tere lényegileg megtágított, termékenyebbé és gyümölcsözőbbé lett. A socialisták működéseinek tulajdonítandó legalább részben, hogy a státusfogalom teljesebbé, egyetemesebbé vált, s jelesen olyképeni megállapítása közelismerésre talált, hogy az állam már nem tekintetik úgy mint azelőtt pusztán jogi, politicalai és rendőri intézménynek, hanem valódi fensőbb ethikai és emberiségi műveltségi érdekek és javak létszeres közületének valódi világjelentőségű kulturai institúciónak! A socialistikai eszmeirány volt (legalább egyes tekintetekben) az, mely igen sokkal járult ahhoz, hogy a politicalai és nemzetgazdasági elméletben az ugynevezett „sociális“ irány érvényre juthatott; hogy a nemzeti vagyonság és gazdagság vonatkozatai az egyéni vagyonsággal és jóléttel helyesebben kezdettek megértetni; hogy a közjó és a magánjó közötti kapcsolat és ellentét kiegyeztetésére, illetőleg biztosítására czélszerűbb módok és eszközök ismertettek fel; és hogy egyáltalában a társadalomban a szellemi és anyagi javaknak productióját és megosztását sokkal alaposabban és összhangzatosabban kezdték a szakemberek fel fogni és fejtegetni.¹⁾ A socialismus szolgáltatott továbbá némileg

¹⁾ Értekező fentebb érintett nagy munkája, pár hónappal ez előtt a nemzetgazdaság s társadalmi tudományok legkitünőbb organumában „Journal des Economistes“ (1862-ki foly. márcziusi füzet) egy kitünő francia szaktudóstól (érdemen túlmenő elismeréssel) bíraltatván, kiválólag csak annyiban nevezteték ki nem mértőnek, hogy a socialisták befolyását a nemzetgazdaság tudományára eléggé nem méltányolta. Ez ellenvetés alaptalansága azonban ki-

okot arra, hogy a politikai és a nemzetgazdasági tudománybúvárak, a szegényügy és a gyárüzlet, a társasulás és a hitel, a munkabér és a népesedési mozgalom, a bankrendszer és az államadósság, a nagy és kis műipar, a gépészet és a forgalmi válságok kérdésével tüzetesen és sokoldalúban kezdettek foglalkozni, s hogy egy Sismondi és Malthus, egy Fix és Dunoyer, Bastiat és Roscher, Chevalier és Stein, Stuart Mill és Hildebrand, Thünen és Bianchini ez irányban irt munkáinak megjelenése mintegy előidéztetett, a melyekkel mintegy új korszaka nyílt meg az általános közgazdasági és társadalmi tudományok fejlődésének!

Nem lehet végre tudományi szempontból készséggel el nem ismerni azt, hogy a socialisták az állambölcselek által eddig majdnem kizárólag politikai szempontból tárgyalt szabadsági és egyenlőségi elveket magasb, egyetemiesb felfogás tárgyává tették; az igazságosság és humanitás mely követeléseit az előrehaladt ipari, forgalmi és socialis életműveltség érdekeivel és céljaival öszhangba hozni megkísérették; s így öntudatos ellentétben azon meddő irányú fatalistikai iskolával, mely az embernek éber közreműködését a társadalom hiányainak és bajainak orvoslásában fölöslegesnek nyilvánítja: annyiban is érdemet vívtak ki maguknak, hogy az emberiséget a letten és létezőn túl egy jobb, tökélyesb, eszményiebb társadalmi rend megvalósulására utalták, az öntudalmas éber erőfeszítés és továbbhaladás számos föltételére figyelmeztették, s elősegítették azon világnézet megalapítását, mely nem visszafelé, hanem előre irányul, és ideáljait nem úgy mint a középkori intézmények vakbuzgó bámulói a múltban, hanem a haladás és tökélyesedés pályáján ernyedetlenül előbbre és előbbre menő emberiség jövőjében keresik! ¹⁾

tűnik egyszerűen onnan, hogy a szerző e momentumot munkájának mind 594—597-ik, mind 764—768-ik lapjain eléggé tüzetesen tárgyalta, s lényegileg már akkor is mindazon elveket vallá, a melyeket e helyütt (a jelen értekezésben) bővebben kifejteni feladatául tűzte.

¹⁾ Legújabb időben igenis elnéző bírálókra talált a Socialismus és Communismus a német bölcselemben, Fichte ben (System

A socialismus (nemes b és erkölcsileg is tisztább jellemű) rendszereinek ez im elismert fényoldalait föltülműlják s háttérbe szorítják azon tévedések, egyoldalú ideológ bölcselemek, melyekkel ama rendszerek telvék, s melyek itt ott egészen a képtelenség határáig menő állítások, elvek és következtetésekből állanak. Bármily készséggel ismerjük is el egyes socialistikai rendszeralapítók vagy szövívők czélzatainak tisztaságát, önfeláldozó erélyes és az emberiség valódi boldogítására irányzott törekvéseit, valamint azt, hogy egyesekben és egyes irányokban mind a tudomány mind a gyakorlatra jótékonyan és termékenyítőleg hatottak: még e rendszerek legrajongóbb bámulója sem képes tagadni, hogy a socialisták az igazi szabadító és megoldó szót ki nem mondták, hogy a társadalmi bajok orvoslása s az ellentétek kiegyenlítési módját föl nem találták, a felizgatott szenvedélyek megnyugtatására czélzó bűv-eszmék általuk sem fejtettek ki; sőt ellenkezőleg éppen e törekvések által a jogi, társadalmi és erkölcsi elvek veszélyes elhomályosítása és összezavarása eszközöltetett, melynek folytán, a helyett hogy béke és nyugalom szállott volna a kedélyekbe, a helyett hogy a rejtelmek megoldattak volna, a surlódás és érdekellentétlenség még nagyobbá lön, sőt egy örvény nyilott meg, mely minden magasabbat, szabadabbat, és szellemit a nép- és államéletben örökre elnyeléssel fenyeget.

A sarkalatos főtévedés, mely a socialisticai tanok félszégeinek és hiányainak tulajdonképeni kűtfejét és forrását képezi: az emberi lényeg és természet félszeg felfogása, az emberi jellem, pszichikai és erkölcsi hajlamaink, képességeink, tulajdonainknak félreismerése. A socialismus valamennyi rendszereinek egyik alaptévelye, hogy az embereket mindig és mindenben egészen másoknak tekintik,

der Ethik. I. 753 l.) és a nagy britt szaktudósban John Stuart Millben (Principles of Pol. Economy 1847. 1857.) mely utóbbinak munkája ez okból a római „Index librorum prohibitorum“-ban is jelenkezik, valamint Biedermannban (Vorlesungen über Soc. u. Com. 1847.) mindegyik természetesen más más szempontból tekintvén és méltányolván az említett rendszereket. Egyes érveikre ez írónak mi a következőkben fogunk utalni tüzetesen.

mint a minnek valóban; érdekek, elvek és lélektani rugóktól mozgásba hozott gépeknek tartják; szóval, oly előfeltételekből indulnak ki, melyek sehol, soha és semmiféle társadalomban, mint emberekből álló közületben, sem találhatók fel. — A socialisták szerint minden új államszervezetben az abszolút önmegtagadás, az önérdék teljes elfojtása, egyik lényeges feltétele a sikernek; holott a tulajdonképeni feladat nem az, hogy e (jogos körében nyilvánulásnál) leghatalmasb s legjótékonyabb teremtő rugót az emberek társadalmában elnyomjuk és megbénítsuk, hanem hogy azt helyes öszhangzatba hozzuk a közérzülettel, és így az egyéni és az összeségi momentumnak egyenlő jogosultságát és szükségyszerűségét gyakorlati kifejezésre és érvényre juttassuk. Kitetszik már innen is, hogy a socialismusnak se az egyéniség és emberi személyiség jelentősége és méltósága, se az államnak mint egy nagy organikai és erkölcsi egésznek lényege és szervezete felől tiszta fogalma nincsen; s hogy ép ellentétben az önmaga által felállított alapok és elvekkel, minden lépten nyomon nehezíti sőt akadályozza az egyéni élet szabad kifejlődését és önérvényesítését; s a természetes s létszeres alakulás és fejlődés helyébe, pusztán külsőszerű gépies és csinált szerkezetet teszen, melynek vasbilinecsei között a lélek elfásul, a szellem szabad röpte gátoltatik, s az egész társadalom rideg, holt és lelketlen formalismussá törpül.

Ha már az alapok és a kiindulási pontok ily fél-szegek és tévelyesek, nem lehet csodálkoznunk azon, hogy az összes épület is, mely azokra fektettetett, magában véve felettelé hiányos, ingatag, s a kitűzött céloknak távolról sem megfelelő. — Senkisé fogja ugyanis tagadhatni, a ki ezen utópiáknak csak egy figyelmes pillantást is szentelt, hogy a socialismus apostolai a helyett hogy a józan emberi ész, a gyakorlati élet és az ildom követeléseinek és tanácsainak engednének: ideolog tervezetek, üres okoskodások, agyrémes intézmények által hisznek az élet bajain és hiányain segíthetni; — hogy legnagyobb része e világboldogító bölcselőknek, túlzott hiusága, feltűzelt képzelete s határt és korlátot nem ismerő leleményessége által magát következtetésekre engedi ragadtatni, melyeknél a józan ész functiói lehetlenné válnak; minden fenálló pozitív és történetileg igazolt állapotok könnyelműen megtagadtat-

nak; indítványok hozatnak szőnyegre, melyek minden emberi észtörvénnyel és természetünkkel homlokegyenest ellentétben állanak. Egy további, kétségbevonhatlan félszége a socialismus legtöbb rendszerének az, hogy a legvastagabb a n y a g e l v i s é g b e n gyökeredznek, a mennyiben az embert csak pusztán anyagi és gazdasági tényezőnek s a társadalmat csupán egy nagy gyárműhelynek tekintik, az emberi és népi élet egyéb nemesb köreit, vallást és tudományt, jogot és politikát, művészetet és morált pedig csak kizárólag ipari és gazdasági szempontból méltányolják, s minden jóllétet és minden boldogságot csak és egyedül az a n y a g i j a v a k t ó l föltételeznek.

A socialismus könnyelműen szakaszt mindennel, a mi az embernek és az emberiségnek évezredek fejlődésében kedvessé és szentté lett; ellentétbe helyezi magát nemünk legnemesb intézményeivel, a családdal, a társadalmi erényekkel, az örökségi és tulajdonjogi intézményekkel; szembeszáll valamennyi emlékeinkkel, hagyományainkkal; s midőn egyedül csak a n e g á t i ó b a n és a r o m b o l á s b a n mutatkozik erősnek és hatalmasnak, végzetes szükségszerűséggel mindennek elébe lép, a mi a fenállóval összefügg, úgy hogy törekvéseinek és célzatainak nincs egyéb eredménye mint a legridegebb „tabula rasa.“ — Egyike legnagyobb tévedéseinek továbbá, hogy a socialismus minden n e m z e t i s é g i, m ű v e l t s é g f o k i, t e r m é s z e t i é s t ö r t é n e l m i k ű l ö n f é l e s é g e k e t semmibevévén, az állam- és népelet geographiai, physikai és társadalmi s a j á t s z e r ű s é g e i t y é g k é p s z e m e l ő l t é v e s z t v é n: megbocsájthatlan közönnyel és könnyelműséggel mindnyájukat egy és ugyanazon k a p t a f á r a üti, egy és ugyanazon m i n t á b a szorítani iparkodik; és így a leggépiesebb e g y f o r m a s á g n a k és e g y h a n g u s á g n a k vetvén alá mindent, a legridegebb, mindent nivellirozó e g y e n z é s t tüzi ki feladatául, minden embert minden népet és minden országot lelketlen b á b b á, az államszervező despotismus j á t é k s z e r é v é aljasítja! — A socialismus végül az, a mely a szeretet, a béke és a testvériség nagy elvét a k e r e s z t y é n s é g b ű l, — az egyenlőség és az igazságosság elvét a j o g b ű l, — s a munkajutalom és az anyagi élv szükségessége eszméjét a n e m z e t g a z d a s á g b ű l átvette: de mindezt valóban eredmény és áldás nélkül, mert tévelyes és fél-szeg alkalmazása által mindez elveknek, nem az igazi

jöllétet és boldogságot, nem a békét és a harmóniát, nem a helyes egyenlőség és munkadíj, hanem inkább elnyomás és tusakodás, egyenlőtlenység és igazságtalanság, szükség és nyomor volna következése tanaik életbeléptetésének.

S a mily félszegek alaptételeik és kiinduláspontjaik a socialistikai bölcselmeknek: ép oly félszegek, igazságtalanok és egyoldalúak azon vádák, melyeket a fenálló társadalom műveltség és gazdasági rend alapintézményei ellen irányoznak, és ezek megingatására felhoznak. Lássuk e vádakat egyenként. A mi mindenekelőtt az egyéni tulajdont és birtokjogot illeti, e tekintetben csakhamar meg fogunk győződhetni az ez ellen irányzott communistikai érvek helytelenségéről és alaptalanságáról, ha fontolóra vesszük, hogy a tulajdonjog (emberi természetünknel, hajlamainknál, életcéljainknál fogva) szükséges előfeltétele és biztosítéka az egyéni lét, műveltség, elégtelenség, boldogság és függetlenségnek; hogy az emberi nem a magántulajdon meghonosítása által polgárosulásában és cultura i fejlődésében óriási lépést tön előre, hogy az nem csak nem forrása a pauperismusnak és elkorcsosulásnak, hanem inkább rugója az erkölcsi erők kifejtésének, a szorgalomnak, munkásságnak és takarékoságnak; hogy ragaszkodás a háztűzhelyhez és családhoz, államhoz és hazához magántulajdon nélkül alig gondolható; s hogy a sokaknak vagyontalanságából nem a tulajdon eltörlésének, hanem inkább lehető legnagyobb terjedelemben általánosításának szüksége következik. Azon állítás, hogy a tulajdonjog a birtokos osztályoknak uralmát a birtoktalanok fölött és így az egyenlőtleniséget alapította meg, s hogy a magántulajdon nélkül is fejlődhetik a közgazdaság: alaptalannak bizonyul be, mihelyt tekintetbe vesszük, hogy a népek azon korában, mikor nem létezett még magán birtok, az emberek egyenlősége nem volt más mint egyenlőség a szegénységben, nélkülözésben és tudatlanságban; hogy csak a tulajdonjog alapján fejlett ki az egyéni erő, munka-erély, leleményesség, szorgalom és takarékoság; hogy egyéni birtok és örökségi jog, jelesül pedig

föld- és tőke birtokjog nélkül igazi telekjavításról és adozatokkal járó művelésről szó sem lehet, hogy a földbe fektetett tőke- és munkaerők, melyek többnyire csak évtizedek múlva hozzák meg gyümölcseiket, magán tulajdonjog hiányában ily célra soha nem is alkalmaztatnának, s így a nemzetgazdaság ez első és főfő feltétele végkép hiányzanék; végre, hogy legnagyobb része azon életkényelmeknek és élvezeknek, melyekből a socialisták véleménye szerint a szegényebb osztályok kizárva, a magántulajdon nélkül végkép nélkülözhetnének, azaz senkinek és semmikor sem állanának rendelkezésére.¹⁾

Ép ily alaptalan és félszeg a socialisták azon állítmánya, hogy a tőke és munka, illetőleg a gazdag gyárosok meg a szegény munkások érdekei egymással ellentételemek, öszhangba nem hozhatók. Kitetszik e vád helytelensége egyszerűen onnan, hogy a tőkepenzes munkások nélkül, a munkálók tőkés nélkül nem működhetnek; hogy a nemzetgazdaság szervezetében az egyikre ép úgy van szükség mint a másikra; hogy a munkabér a tőke gyarapodásával emelkedik,— csökkenésével hanyatlik; hogy az emelkedő vagyonság a tőkékamatkevesbedése és a munkadíj növekedésére foly be; hogy a megszaporodott tőke az iparüzletek kiterjesztésére, a jobban fizetett munkások tőkélyes b productió eszközésére szolgáltatnak alkalmat stb. Igen szépen jegyzi azért meg egy francia szaktudós: „a tőke és munka érdekharmóniája kétségbe nem vonható. Áldásteljes igazság, melyet nem lehet eléggé hangosan hirdetni és terjeszteni, kivált jelenben, hol az erkölcsi ragály és a tévtanok oly fogékony időszakát éljük, „l' accord du capital et du travail est une des belles et des consolantes lois de l'Économie Politique.“²⁾

¹⁾ Hogy korunkban, általában véve, az alsó néposztályok anyagi helyzete is jobb, mint azelőtt volt, kétséget nem szenved. V. ö. Macaulay Hist. of Engl. I. k. 3 fejj. Rau Nat. Oekon. I. 358, 430 és 444, s II. köt. 588. 592. Hildebrand Nat. Oekon. 241—253, sőt Proudhon: Contradictions Économiques 10 fejj.

²⁾ V. ö. Joseph Garnier: Traité d'Économie politique (1860). pag. 513—516. és még Bernhardi: Kritik der Gründe etc. (1848). 190—215. Villiamé: Nouveaux Princ. de l'Écon.

Nem alaposabbak és jogosultabbak a socialisták azon vád-
jai, melyeket a pénz, meg a kereskedés ellen irányoznak.
Vak szenvedélyességökben nem méltányolják ugyanis azon körül-
ményt, hogy a pénz, mint általános, könnyű, biztos és egyszerű
csereeszköz és értékmérő által, a társadalom valamint az egyes
ember sokkal szabadabbá, mozgékonyabbá változott, a munka,
szorgalom és foglalkozások megoszlása legnagyobb mérvben meg-
könnyebbitett, termelők és fogyasztók kölcsönös igényeik és
szükségeik kiegyenlítése lényegileg elősegített. Pénz
volt az, melynek meghonosítása folytán a munkásosztály
földhöz tapadtságából nyomasztó rögszolgasági kötelekeiből
kibontakozhatott, a középrend kifejlődhetett, a tőkegyűjtés
lehetőségessé vált; a termelés, ipar és forgalom valamennyi té-
nyezőinek helyes összműködése megkönnyebbitett; az ösz-
szes nemzetgazdaság sokkal elevenebb, termékenyebb
és tökéletesebbé lett.¹⁾ Igen szellemdúsan jegyzi meg e te-
kintetben egy kitűnő szakember „hogy a pénz volt az, mely
kapcsolatban a nyomda feltalálásával és a lőpor hadban al-
kalmazásával, a középkori hűbéri rendszert megbuktatta,
az aristocratiai államrendszert alapjaiban megingatá, s az új-
kori politikai és szellemi emancipációnak leghatalmasb
tényezője és emeltyűje lön.²⁾ - Ami a kereskedést illeti,
erre vonatkozólag meg a socialisták nem veszik tekintetbe, hogy
az mindenekelőtt egyik okvetlenül szükséges és nélkülözhetetlen

Pol. I. 265 ll. és Bastiat: Harmonies Économiques cr. m. több he-
lyütt.

¹⁾ A pénz ellenei nem látják be azt, hogy ők egy új eszköz-
zét a visszaélések és bűnöknek, magával a visszaéléssel és a bű-
nökkel, melyek már a pénz meghonosítása előtt is léteztek, összeté-
vesztik, s hogy nem a pénznek elvetése és kiküszöbölése a tulajdon-
képeni feladat, hanem a pénz teljes használása és alkalmazása.
L. Schaffle: Nation. Oek. 122—123. és „Nemzetgazdaság-
tanom“ I. Rész. 3-ik könyvét egészen.

²⁾ V. ö. még Roscher: System der Volkswirtschaft I. §. 117.
és Schmitthener: Zwölf Bücher vom Staate (1839.) I. 455—
503. Hoffmann: Lehre vom Geld. (1838.) 176 ff. és M. Chevalier:
De la Monnaie (1850).

főltétele és tényezője a nemzeti gazdaságnak és államháztartásnak, melynek jótékony és termékenyítő hatása a fogyasztó és termelő közvetítésében, az áruk és jószágok könnyű, biztos szükséglethez alkalmazkodó ide-oda szállításában, készlet és szükség közti kiegyenlítésben, embereknek emberekkel, népeknek népekkeli összekapcsolásában áll. Nem veszik figyelembe, hogy a kereskedő akkor, midőn a portékát hozzáférhetővé teszi, a vidékeket és országokat egybekapcsolja, a szellemi és anyagi termékeknek keletet és piacokat szerez: nemcsak hogy nem drágítja szükségkép az árúkat, hanem legtöbb esetben az azzali könnyebb, jutányosb ellátást segíti elő, eltekintve attól, hogy a termelőnek és iparosnak foglalkozását biztossá folytonossá, jövedelmezővé változtatja, az egész közgazdasági szervezetet eleve nebb, éberebb mozgalomba helyzi, a hitel és bizodalom kifejlődését előmozdítja, egyéni szabadságot és szorgalmat idéz elő sőt még magának a szellemi műveltségnek, a tudomány, a civilisatio, az irodalom és a művészet érdekeinek előmozdításához és biztosításához is járul.

Nem fogja továbbá szakismerő tagadhatni, hogy a fenálló ipari és forgalmi rend modern vívmányai: a szabad versenyzés a gépüzlet, a gyári productio meg a szabad forgalom, stb. melyek a socialisták részéről oly heves megtámadtatásnak voltak tárgyai, nagyban és egészben véve az emberiség mind anyagi mind szellemi előhaladására, polgárosulására, emelkedésére nézve valóban jótékony hatásnak voltak. Annyiban jelesül, a mennyiben az ész- és szellemerőket teljesen kifejítették, az előjognak és nyomasztó kiváltságnak véget vetettek, a társadalom kasztailag elkülönített osztályaiból egy szorosan összefüggő, közérdekű egészet csináltak; az emberi szellem uralmát a természet hatalmai felett megalapítani segítették; a dolgozó nép vállairól a legnyomasztóbb, a legszellemlöbb munkát levevék; a nép minden körében és minden rétegében jóllétet és kényelmet honosítottak meg. Ne feledjük ugyanis soha Macaulay következő arany szavait „the more carefully we examine the past, the more reason shall we find to dissent from thus, who imagine that our age has been fruitfull of new social evils; the truth is that, that the evils are old, that which is new, is the intelligence which discerns, and the humanity,

wich remedies them.“ (History of England etc.) szóval igen nagy részben járultak ahhoz, hogy az emberi nem magas társadalmi és közgazdasági feladatainak mindég teljeseb mértékben megfelelni képessé válik.

Igazságtalanok és helytelenek végre azon keserű vádak, melyeket a socialismus szóvivői a tudomány és különösen a nemzetgazdaságtudomány ellen emelnek. Mindenekelőtt nagy félszég ugyanis a tudományt (!) vádolni vagy felelőssé tenni a miatt, hogy a gyakorlati életben hiányok vagy bajok jelentkeznek, bünt róni fel annak olyasmért, a miről ép oly keveset tehet, mint például a természettudós a jégverés és égháború, a hadtudomány a csatavérengzés, az orvosi tudomány a halál elkerülhetetlenségéről! Sőt ellenkezőleg, azt lehet mondani, hogy épen azért látnak a socialisták mindenütt ellenmondást és hiányt az elméletben, mert az ő nézletpontjuk és kiindulási elvük egészen félszeg és hamis, s mivel a tudomány, ha igazi tudomány akar lenni, s az életre alkotólag és alakítólag akar hatni, az élet gyakorlati és adott jelenségeit soha szem elől nem tévesztheti, mert egyébként ingatag és üres eszmehalmazzá válik, a minék sem elméleti értéke, sem practicus becse, sem alkalmazhatósága nincsen. — A nemzetgazdaságtan ép annak köszöni napról napra emelkedő s általánossá váló tekintélyét, hogy az élet reál alapjaira támaszkodva, a társadalmi forgalom és ipar mozgalmi törvényeit kimutatni bírja, s ép ezáltal azon helyzetben is vagy on, az élet ezer meg ezer nehézségeit, sajtárszerüségait tüzetesen méltányolni, s minden idétlen, kora előtti vagy üres tervezetek és utópiák hajhászatától visszatartani, megóvni. Mélyebben pillantva az e tudomány ellen szórt vádak tömegébe, azon meggyőződésre kell ugyanis jutnunk, hogy semmi sem kiáltóbb tanúsága és jele e tudomány rendkívüli jelentősége és szellemi súlyának, mint épen e sok megtámadás, melyeknek iránya a nemzetgazdaságtan phalanxszerüen összefüggő s megingathatlan elvkörét egyszerűen mellőzni és semmibevenni, hogy azután a socialismus ábrándjainak annál szabababban térnyiljék! ¹⁾

¹⁾ A fentebb érintett itészeti nézeteit Engelsnek, Marxnak, Proudhonnak a nemzetgazdaság alapfogalmainak, és kitünöleg az „érték“

Alig szükség mindezek folytán még tüzetesen utalni arra, hogy a socialisták tanainak úgynevezett negatív vagyis kritikái része határozottan félszeg és hiányos. — Vonjuk már most vizsgálat alá, „vajjon gondolható-e egyáltalában gyakorlati kivihetősége, megvalósíthatása, a szóbanforgó rendszereknek?” — E kérdésre a világ valamennyi kitünő szakembereinek egyhangú tagadólagos válaszával találkozunk, minek okát és érveit belátni, már az eddigiek nyomán is alig lesz nehéz.

A socialismus és communismus rendszereinek gyakorlati fogantatbavétele mindenekelőtt már csak azért sem lehetséges, mivel tekintet nélkül a különböző népek és államok ezerszerű különféleségeire, történeti, műveltségi, nemzetiségi és társadalmi sajátosságaira, munka-tőke és szellemierőknek minőség- és mennyiségileg egyenlőtlen birtokára és megosztására: mindnyájukat közös absolut formákba akarják szorítani. A socialisták túlteszik magukat minden adott s létező viszonyon, ugyanazon természeti- és szellemi erőket, ugyanazon elemeket és közegeket vesznek fel mindentűtt, s azon hitben ringatják magokat, mintha az élet magát az ő elméleteikhez alkalmazná, mintha a műveltség, a közgazdaság, a moral, szóval, az ember világában igazi sükert és eredményt kényszerrel s valami elmésen kigondolt lelketlen mechanizmussal lehetne amúgy könnyedén, kényünk kedvtünk szerint előidézni; s mint ha a szabadság és a szabad szellemi működés soká tudna elviselni oly lélekgyilkoló nyűgöt, melyet minden socialistikai rendszer képezne, ha életbe léptetnének! — A communismus elveinek kivihetetlensége kiténik onnan is, hogy az emberi jellemet és természetet egészen hamisan fogván fel, egyfelől a legkézzelfoghatóbb képtelenségeket teszik fel az egyesekről, másfelől a munkát a pusztá hajlamtól és kedvtől függőnek nyilvánítván, ez által a legesztelenebb önkénynek, a legveszélyesb felületességnek, a legártalmasb charlatanis-

elméletének hiányossága felől, alaposan czáfolja Hildebrand: Nat. Oek. 163 ff. és 316 ff. Valras: L'Économie et la Justice. (1860.) 37 ff. 123 ff. 185 ff. Knies: a tübing. tudom. folyóirat 1855. évb. 420 ff. Schöffle: Nat. Oek. 96.—97 l.

musnak nyitnának tárt kaput. — A birtokközösséget különösen tekintve, ennek kivihetlenségét egyebek közt az is mutatja, hogy minden állampolgár abszolút érdek-azonosságát, szerzés, birtok, ipar, szorgalom, élvezet, fogyasztás, munkaerő, képesség, kitartás stb. tekintetében egyenlőségét föltételezi; a közvagyron előállításában az egyesek részéről egészen egyforma közremunkálást vesz fel, s épen ez által a legnagyobb s legnyomasztóbb aránytalanság és igazságtalanság megörökítésére vezet. A communisták nem veszik fontolóra, hogy föltevén a közös tőke és vállalat alapján minden egyesre nézve egyenlő jövedelmet és részletet, ez egyenlőség mégsem volna maradandó vagy biztosítható, mert észszerűleg senki sem kényszeríthetné arra, hogy szerzeményét egészen föl is emészsze, el is fogyaszsa; — a mi természetesen megtakarításra, illetőleg tőkegyűjtésre vezetne, a mi megint csak oda juttatná a társadalmat, a honnan kiindult, a hol jelenleg vagyunk.

De még egy más tekintetben is kiviláglik a szóban forgó rendszerek hiányossága és kivihetlensége. Bármely összszagazdaság ugyanis, mely az egyéni gazdaságot felosztja és mellőzi, legyen azután abban pénz és privat-tulajdon vagy nem, legyen pusztá kereseti vagy egyszersmind élvezési közösség: szükségkép valami törvényt, vagy szabályt föltételez, a mely szerint az egyéni szolgálatok és élvek, valamint maguk között, úgy az egész iránti viszonyukban rendezendők; — valamint föltételez egy oly társadalmi hatalmat is, mely e szabályt tartósan biztosítsa és fenntartsa, — a mi ép nem is gondolható. A szabály jelesül lehetlen azért, mivel, minthogy valamennyi szolgálatoknak valamennyi élvek összegének megfelelőeknek kell lenniök, mind az összes szükséglet, mind az összes szolgálatok tüzetes ismeretére volna alapítandó. Miután pedig mindez csak a sükerből ismerhető meg, s miután az egyének szükségleti mére is felette változó és különböző, önként következik, hogy a süker a jövőre nézve biztos számítási alapnak soha sem szolgálhat, tehát az egész művelet is csak félszeg, ingatag és hiányos fogna lenni. — Minthogy továbbá mindenütt munkaképesség, talentom és szükséglet az egyes polgároknak igen különböző, minden célravezető jövedelem megosztási és kiegyenlítési törvény, az egyéni munka s szükségmennyi-

ség abszolút mérvét föltételezné, a milyen azonban mindekkoraig se föl nem találtatott, se föl nem található, mert mind a képességek és erők, mind a szükségek és fogyasztási tényezők tárgyla g o s m e g m é r é s t nem lehetségesítenek, tehát örökre csak a homályban tápotatódzás vágy pedig erőszakkal és önkénnyel találkozónánk ez ügy elintézésében. Sőt azt mondhatni, hogy ha egy ily m é r v s z a b á l y foganatosítható volna, ép magát az ö s s z - g a z d a s á g o t s k ö z ö s s é g e t tenné nélkülözhetővé, mert hiszen épen ennek hiánya volt és jelenleg is oka a magán gazdaságban néha elkerülhetlen igazságtalanságnak, valamint annak, hogy a communistikus és socialistikus tervezetek keletkeztek.— A mily lehetlen egy ilyen kiegyenlítő m é r v s z a b á l y felállítása, ép oly lehetlen szervezése oly központi hatalomnak is, mely azt foganatosítaná és biztosíthatná. Az ily hatalomnak ugyanis mindenekelőtt valamennyi többi hatalom-körök s polgárok felett állónak, tehát teljhatalommal felruházottnak kellene lennie; és másfelől mégis az egyének akaratából kifolyónak; a mi természetesen egyszerre nem lehet, a miért is vagy a leglazább s legfélszegebb kezelés vagy pedig a legnyomasztóbb d e s p o t i s m u s és zsarnokság volna eredménye; a minek ellensúlyozására és fékezésére megint egy h a r m a d i k hatalom szükségeltetnék, a mi már magában is a legnagyobb kép telenség.

Azon nehézségen, melyet a különböző munkák és munkaszakok helyes megbecslése okoz, a socialisták egyszerűen azzal vélnék segíthetni, hogy minden állampolgárt, sor szerint, minden munkára akarnak alkalmazni. Ez eszme képtelen és kivihetetlen volta felett hosszasb fejtegetésekbe bocsájtkozni, valóban felesleges; csak annyit jegyezzünk még meg, hogy ily kép a gazdasági élet előhaladása s a forgalom és ipar felvirágzása érdekében oly óriási horderejű m u n k a m e g o s z t á s egészen lehetetlenné válnék, a munka termelősége gyümölcsöző hatása végkép megakadályoztattnék, a legnyomasztóbb e g y e n l ő t l e n s é g idéztetnék elő, és az éretnék el, hogy a szegényebb és műveletlenebb osztályok nemesak hogy meg nem menekülnének a nyomasztó lélektompító muukától hanem ez utóbbi még a társadalom s z e l l e m i l e g magasabban álló elemeire és köreire is kiterjesztetnék, a minek folytán az e s z m é n y i munkák (tudomány, mű-

vészet, irodalom, igazságszolgáltatás, vallásvezénylet stb) egyáltalában meggátoltatnának, elintézetlenül maradnának, az egész közület pedig a legvastagabb materialismus, a legdurvább anyaguralom áldozatául esnék. — Eltekintve attól, hogy azon elvnek, hogy csak a anyagi munka jogosít fel vagyona és élvezetre, fogantatavétele egyáltalán lehetlen, mert nagy része a népességnek (gyermekek, betegek, csonkák öregek, részben a nőszemélyek) munkára nem is alkalmazhatók s mégis eltartandók; végre attól, hogy a munkának megosztása és jutalmazása folytonosan a legkeserűbb panaszok, kifakadások és surlódásokra szolgáltatna alkalmat, a mi épen a célba vett békét, jóllétet és elégtültséget védkép megsemmisitené.¹⁾

De kitetszik az eddigi socialistikai tervek kivihetlensége tüzetesen azon különböző indítványok figyelmesb áttekintéséből is, melyekkel e téren találkozunk. Vegyük fontolóra legelőször is az úgynevezett munkárai jogot (a droit au travail.) A munkárai jog nem egyéb, mint a lomhának, a restnek szabadalmazása a semmitemésre, az állampénztárból eltartatásra, a könnyelmű gyermeknemzésre. A munkárai jog, mint Léon Faucher megjegyzi, még veszélyesb magánál a birtok egyenlő megosztásánál is, a mennyiben nemcsak a létező productumok és készleteket, hanem még a productiv-erőket is lerontja, nem említvén azt, hogy véghetetlen termelési lehetőséget föltételez, az állam által bármily terjedelemben megvalósítható kelendőseget hiszen, s egyáltalában azon elvből indul ki, hogy az állam folytonosan adhat, a nélkül hogy folytonosan venne is, a mi természetesen végre nem is volna egyéb, mint a legnyomasztóbb rémuralom a lomhák és munkakerülők érdekében a gazdagok, a takarékosak és a szorgalmasak felett. — Nem másképen vagyunk a socialisták által indítványba hozott: közműhelyekkel (ateliers nationaux), bankintézetekkel, társasulási egyletekkel stb. stb. Mindez indítványok és kísérletek ugyanis fényesen tanúskodnak a mellett, a miket eddig e rendszerek általános lehetlensége felől felhoztunk. Ha már az

¹⁾ V. ö. Thonissen: Le Socialisme depuis l'Antiquité. II. 298 ff. 308 ff. Hildebrand, id. m. 366. Mohl: Geschichte der Staatswissenschaften. III. 310—311. l.

elméleti rendszer ugyanis oly félszeg és hiányos, mint a milyenek megismertük, mennyivel inkább kitérnek ez akkor, ha a rendszerek practikus esetekben alkalmazásba vételéről, foganatosításáról kellene gondoskodni. A tett kísérletek ugyanis mindannyiszor eredménytelenek maradtak, s szóló tanubizonyosságokat szolgáltatottak az iránt, hogy az életet bármily elmésen kigondolt schémák szerint szervezni, az ember és a társadalom természetével ellentétes irányban valamire kényszeríteni, az organikai mozgalmat, mechanikai mozgással pótolni nem lehet. — A mi különösen az associációt illeti, ennek jótékony hatásait a nemzetgazda sem ismeri félre, sőt mindenütt a hol az kivihető, annak alkalmazását óhajtandónak nyilvánítja. De igenis ellenzi és kárhóztatja az associáció elvének oly értelemben megvalósítását, amint a socialisták akarják és célba veszik, mert csak a társadalmi zavar, egyenlőtlenség, önkény és erőszak támogattatnék általa. Értjük egyebek közt jelesen azon formáit a társasulási elv kivételének, a hol a gyárfőnök és vállalkozó nyereségének munkásaival leendő megosztására kényszerítették, s ez által a tőkegyűjtés, az ipar-erély, a vállalkozási ösztön és kedv csökkentetik, a munkásoknak az üzlet vezetésére ártalmas befolyás engedtetik, s egyebek közt annyiban is a legnagyobb igazságtalanság követtetik el, hogy a munkások akkor mikor a gyárnok nyer—nyereségében osztoznak, akkor azonban midőn vesz és kárral dolgozik, e kár viselésében nem részesítetnek, a mi természetesen nem is volna lehetséges, mert a munkás annyit a mennyi e risico elvállalásra szükséges volna, magának egykönnyen meg nem takaríthat.

Kivihetetlenek és életbe nem léptethetők végre a socialisták tervei azért is, mivel az emberekben a szorgalom, takarékosság, tőkegyűjtés és kitartás valamennyi lélektani rugóit hatálytalanokká teszik; a családi viszonyt, a társadalmi erények forrásait gyöngítik, az egyént egyéni függetlensége szabadmozgási jogától megfosztják; az alkotó tevékenység és annak eredménye közti szilárd viszonylatot felbontják; az egyesek fáradozásában és munkásságában annyira jelentékeny folytonossági momentumot szem elől tévesztik. — A legnagyobb s legáthághatlanabb akadályok egyikét képezné pedig a legtöbb socialisticai tervezetekre nézve azon körülmény, hogy

sem miféle államhatalom, semminemű kormány sem volna a világon, a mely képes lenne az ilykép szervezett közigazdaságot vezetni, s annak igazgatását magára vállalni. Mindezekelőtt kétségenfelüli tény az, hogy szakismeret, pontosság és buzgalom hatósági rendeletek által nem pótolható, de elő sem idézhető. Továbbá az, hogy minden állami üzlet hosszabb időre sohasem fogatosittatik oly sikerrel és eredménnyel mint magánüzletek, s hogy e szerint a közös és státus-gazdálkodás rendszerint sokkal kevesebb haszonnal is járna mint az egyesek gazdálkodása. E mellett nem kell feledtünk, hogy a hol a gazdaság az államkormánytól vitetnék, ez utóbbinak minden hibája, balfogása, tévedése közvetlenül az egésznek ártalmára volna, sőt sokszor a legnagyobb zavart és veszélyt is okozná. Ép így ismeretes tény az, hogy a kormányi felügyelet és ellenőrzés, mely e tekintetben oly rendkívüli fontosságú, a helyes arányosság, egyenlőség, rend és igazság biztosítása érdekében, azért mivel minden önérdék nélkül fogatosittatnék, felette hatálytalan és egyoldalú volna, tehát a cél ez irányban sem lenne elérhető.

Bármiként tekintsük e viszonyokat, azon megismerésre jutunk, hogy minden eddig javasolt socialistikai módon szervezett közösségi gazdaság és társadalmi állapot: világos lehetetlenség, s hogyha tán egyszer valahol átmenetesen, valami rendkívüli „államesiny“ által s a legnagyobb rázkódtatások és erőszakoskodások közepett sikerülne is e veszélyes elveknek diadalt szerezni: az emberek szellemi és anyagi képességei különbözéseénél, a szükségletek és talentumok változatoságánál meg annál fogva, hogy a társadalomnak nem minden tagja pazarló és munkakerülő, fukar és takarékos, stb. daczára minden rémuralmi törvényeknek, csakhamar a vagyon, birtok, a szellemi műveltség egyenlőtlensége állana be; — úgy hogy folytonosan újból meg újból kellene kezdeni, s azon első forradalmat, mint valódi sisiphusi munkát, időről időre mindég ismételni.¹⁾

¹⁾ V. ö. Thonissen: Le Socialisme depuis l'Antiquité. II. pag. 291.

Megmutattuk eddig, hogy a socialismus alapjai és kiinduláspontjai hamisak és félszegek, — s hogy e körülménynek megfelelőleg, a szóban lévő tervek kivihetőeknek egyáltalában nem neveztethek. Hátra van már most különösen kimutatni először: hogy föltétven, hogy találnának útát és módot terveik kivitelére a socialisták: e megvalósítás az emberiségnek bajain nemcsak hogy nem segítene, hanem azokat még inkább szaporítaná és növesztené; — másodszer: hogy a socialismus gyakorlati érvényrejutása magát az emberi szabadságot és műveltséget, tehát évezredes fejlődésünk legszebb, legnagyobb hódítmányait megsemmisítené, az állami és társadalmi rend legnemesb javait lerontaná, a haladást és előmenetelt akadályozná, szóval, az általános elfajulás, zűrzavar és vadagra vezetne!

Tekintve jelestül az első pont alatti állítmányt, ennek jogosultsága kétségbe nem vonathatik, ha fontolóra vesszük azon folyományokat, melyek a megvalósított socialistikai tervekből mintegy szükségszerűleg erednének. Legelőször ugyanis nagy kérdés volna, „melyik rendszer az, mely tulajdonkép elsőséget érdemel, s tényleg leginkább kivihető?! Vajjon a St. Simon, vagy a Fourieré, az Ower vagy L. Blancé avagy a Proudhoné?” A válasz erre az, hogy akármelyik lenne a szerencsés elfogadtatásra találhatni, ez elfogadás bizonyosan csak egy (még pedig igen csekély) részétől az összeségnek történnék, míg a többiek mindannyian ép oly elégtelenek volnának mint most. — Egy további szomorú következménye e rendszerek bármelyikének az egyéniség teljes elnyomtatása, önállóságának semmibevétele lenne. A communismus ugyanis nem lévén más, mint a francia-galloromán állam-panteismus eszméjének a társadalom újjászervezésére irányzott nyilvánulása: az egyént nemcsak hogy egyenesen megfosztja függetlenségétől életmódja szabad megválasztása és elrendezésében, hanem valódi rabszolgájává is változtatja az összeségnek, mely felette még ezerszer nyomasztóbb uralmat gyakorol mint az ókori állam helotái és páriái felett, az újkori rendőrstátus (a francia forradalomig) polgárai felett. — Felette nagy félszege volna az így megvalósított communistikai társadalom-rendnek, hogy benne az emberjönérdek, azon önérdek, mely a magángazdaságban és a mostani

társadalom szervezetében (nagyban és egészben tekintve: valóban teremtő s termékenyítő módon működik, a legsajnosb visszaélésekre adna alkalmat, a mennyiben minden egyes folyton folyvást az összeséggel harczban állana, minden egyes magát a reáráótt munka és teher alól fölszabadítani iparkodnék, mindenki a javak megosztásánál egyenlően részeltetni kívánna, s mindenkinek fötö-rekvése oda terjedne, hogy az egésznek számára minél kevesebbet tegyen, de az egésznek erszényéből minél többet nyerhessen. A dolgok ily állása mellett alig lehetne csodálkoznunk azon, hogy miután a közérzület és közszellem azon arányban mindinkább gyengül és hatálytalanná lészen, a melyben az egész az egyestől távolabb esik: a nagy közületben az egyes önszorgalma és tevékenysége vagy mulasztása eredményei iránt érdekeltséggel alig viseltethetnék; míg másfelől valamennyinek egyesült rendszerezett önzése oda irányulna, a társadalom összmunkája sommáját lehetőleg leszállítani, az élvek körét pedig véghetetlenig kiterjeszteni, úgy hogy a fogyasztásnak a termelés felett folytonosan növekedő túlsúly a végre is szükségkép az egész államépületet sarkaiból kiforgatná. Ide járulván még az is, hogy a fogyasztók számereje a könnyelmű gyermeknemzés következtében szünetlenül növekednék (mert hiszen az állam tartoznék a gyermekeket eltartani vagy legalább lételőkben biztosítani), aminek „szomorú végeredménye, mint korunk egyik jeles szakembere Roscher megjegyzi, általános inség, elszegényedés és nyomor volna, miután egy a népsöpredékre nézve kellemes de rövid átmeneti idő kedvéért az élet minden nemesibbjai elvettetnének, s az egész boldogság csak a legaljasb anyagi kéjek és gyönyörökben kerestetnék.“

A mi különösen a communistikai birtokközösséget illeti, erre nézve maga Proudhon is már bevallá, hogy nem egyéb, mint az egyik rosznak egy más roszszal fölcserelése, vagyis az értelmesebkeknek, az erőseknek és gazdagoknak a buták, a gyengék, a szegények általi kizsákmányolása; ¹⁾ míg Schöffle igen elmesen teszi hozzá „hogy a birtokközösség mindnyájukat lomhákká

¹⁾ V. ö. Proudhon: „Contradictions économ.“ cz. munk. III. 321 ff. 350 ff. 361 ff. Sudre: „Hist. du Communisme“ 380—394.

és szükölködökké változtatja, a szabad birtok egyenlőtlenségéből a nyomor szolgái egyenlőségére vezetne, s hogy egy ily társadalomban a keresztyén szeretet azon magasztos elve „a mi az enyém az a tied is,“ — a következő tételre csavartatik „a mi a tied, az az enyém is.“¹⁾ — A communismus életbeléptetésének következménye volna továbbá az, hogy (mint szintén egy kitünő szakférfit mondja) annyira menne a nyomor és a szegénység, hogy ott a hol azelőtt százezer proletár és ezer gazdag volt, most kétszázezer proletár és egyetlen gazdag se volna,“ — mert mindannyiszor, valahányszor a szorgalmasok a gondos méhek valamit összegyűjtöttek, eljönnének azonnal a darázsok és elragadnák tőlük. — A communismus érvényre emelése továbbá nem volna egyéb mint a legnyomasztóbb egyenlőtlenség, mennyiben tekintve jelen állapotainkat, ezeknél még ezerszer igazságtalanabb, aránytalanabb, ép a legszorgalmasbakat, a legjobbakat sújtó vagyonmegosztásra vezetne; a takarosakat, a munkásokat, a restek és a pazarlók kizsákmányolási tárgyául, játék- és gúnyszerűl változtatná, tehát elég ületlenséget, tusakodást, haragot, gyűlöletet költene a különböző osztályok és egyének között. Találón jegyezte azért meg a socialisták legszellemdúsabb és legveszélyesb ellene: Bastiat: „a communismusi egyenlőség a legsújtóbb egyenlőtlenség, mert az egyiknek két órai rossz munkáért ugyanannyi díjat ad, mint a másiknak négy órai jó munkáért;“ és „mig mostan általános a versenyzés lehetőleg jól és sokat dolgozni, azután versenyeznének az emberek, hogy minél kevesebbet és minél rosszabbul, dolgozzanak!“ mig egy másik jeles szaktudós ilykép értelmezi a communismust „a birtokközösségi rendszernek ez az elve ha az én kényem a jogi rend principiuma, mért ne lehetne az én élvezetem a vagyon megfosztásnak mérvszabálya.“²⁾ — De nem csak az igazi egyenlőség és igazságosság, hanem a szabadság is legnagyobb

¹⁾ V. ö. R ö s c h e r: „Betrachtungen über Socialismus und Communismus. (1845. a Schmidféle tört. tud. folyóiratban) és K a u t z: Nemzetgazdaságtan. 119—123. lapokat.

²⁾ Hogy a birtokközösség elvének félszégét már maguk a socialisták is bekezdik látni, tapasztaljuk P r o u d h o n újabb művein, Villiaumének (a lángeszű félsocialistának) Traité d'Économie

mértékben veszélyeztetve volna a szóbanforgó utópiák megvalósítása által. Végeredményben és következetes foganatosításnál ugyanis a communismus ép úgy mint a socialismus az egyéni és társadalmi önállóság s függetlenség teljes megsemmisülésére, minden szabadabb lélekemelkedés akadályozására, sőt egyenesen kimondva oly türhetetlen kormányi despotismusra vezetne, a milyen még soha sehol és semmiféle álladalmában sem létezett. Akkor ugyanis, a midőn az (ál-) egyenlőség abstract árnyképének megvalósítása érdekében az oly áldásos és termékenyítő szabadság elve feláldoztatnék, egykorúlag a legsúlyosb dictatura idéztetnék elő az egész köz- és magánéletben, dictatura az iparban és a kereskedésben, dictatura a tudományban és művészetben, a növelésben és a moralban, szóval mindenben és mindenütt, a hová csak az örökké bizalmatlan kodó és kételkedő rendőrség polypkarjai, meg a népsöpredék millió és millió argusszemei elhatnának; úgy hogy egy egészen új, eddig nem ismert sajátzerű státusforma-szörnyeteg, a policziai és a proletári közlönyökből összeforrott: proletario-cratiái kényuralom keletkezne.¹⁾ Igen találón jegyezte azért meg már Malthus és újabban ismét Roscher²⁾ hogy nem kell csodálkoznunk azon, ha azt látjuk, hogy akkor midőn a communismus a társadalmat s annak minden javait veszélylyel fenyegeti: mindazok a kik birtokolnak és szereztek valamit, kényszerítetnek bármely ajánlkozó támaszponthoz is ragaszkodni, a mely a veszély ellen megóvni ígér; mely alkalommal azután nem vétetik igen figyelembe vajjon ugyanezen támaszpont által nem romboltatik-e szét maga a polgári és a politikai szabadság!“

Midőn a politikai és társadalmi alchemia e rajongó apostolai az általuk kifőzött social szervezetet mint egy nagy vegyé-

Politique cz. m. (I. 30—48) tett nyilatkozatain. Ott: Écon. sociale cz. m. és több egyebeken.

¹⁾ V. ö. Laurent: Études sur l'Histoire. IV. 106. Thonissen: Le socialisme. II. 308. Sudre: Communisme pag. 447 ff. Villiamé id. m. I. 30 ff.

²⁾ V. ö. Malthus: Essay on population. Additions. (1817.) IV. ch. 7. és Roscher: System I. §. 80.

szeti za gy val é k o t a világ minden bajai orvoslására szolgáló gyógyszerként ajánlgatják: nem látják be, hogy ép ezáltal mindazon bajok és kórok még szaporittatnának és fokoztatnának; hogy ily alapokon, se igazi családélet és erkölcsös házassági viszony, se sikeres gyermeknevelés és oktatási rendszer, se helyes jog- és államszerkezet, se gyümölcsöző tudomány- és művészetművelés nem gondolható; s hogy maga azon nagy társadalmi kórjelenység, melyet mindenkor emlegetnek és orvosolni világhivatásuknak nyilvánítanak, tudniillik a tömegnyomor meg a pauperismus, nemcsak hogy nem távolíttathatnék el, hanem még nyomasztóbbá, általánosbba válnék, mert egy rövid, a szegények és a munkakertülökre nézve élvezetdús átmeneti korszak után a v a g y o n o s b a k is teljesen t ö n k r e lennének téve, és így az egész társadalom csak egy nagy n y o m o r - h á z z á változnék! — Nem lehet e mellett kétségbevonni, hogy mind e rendszerek életbeléptetésének eredménye alig volna más, mint az emberi szellem ideál-tartalmának semmibevétele, s az embernek, pusztá anyagi tényezővé törpítése, a mennyiben alig képezne mást mint parányi alkatelemét egy nagy iparos méhkasnak, egy pusztá anyagi élvezés és dolgozásra utalt gépies közületnek a melyben minden csak az untalan visszatérő, semmi h a l a d á s t nem ismerő és semmi szellemméltóságot nem becstülő gyönyörvadászat elviselhetetlen körfolyamára utalna; s az egész társadalom az örökös egyformaság és monotonia halálíg untató gépiességében megdermedne!

Nem szükséges figyelmeztetni arra, mily nehezen súlyosodnék a népesség vállaira a socialismus ábrándjainak megvalósításánál azon örökös szellemölő ellenörködés és kölcsönös felügyelet a polgárok között, az az egyformaság és merev ingatlanság a gondolkodásban és foglalkozásokban, az az ellankadása az egyéni teremtő erőknek stb. — mely e megvalósítás természetes és szükségképeni eredménye volna. — Kitétszik mindezekből az is, hogy a socialismus és commuismus utópiái legáthághatlanabb akadályai az emberi előmenetel és a társadalmi h a l a d á s n a k, hogy nálók, már csak annál fogva is, mert az embereket egyszerre mintegy igazi földi paradicsomba helyezhetni hiszik, valami szebb, eszményiebb j ö v ő felé törekvésről

szó sem lehet; s hogy e szerint az egy- és ugyanazon fokoni örökös megmaradás, a föltétlen stabilismus a socialistikai dogmarendszer egyik legkétségbevonhatlanabb folyományát (illetőleg ágazatát) képezi. — Nem tévednek e szerint a kik azt állítják, hogy nem csak maga életbeléptetése hanem tulajdonképeni megszilárdulása is e rendszereknek a műveltség és civilizáció valamennyi alapjait lerontaná, a cultura és a fensőbb emberiségi javak forrásait kiapasztaná, a poshadás és megállapodás rideg örömtelen állapotára vezetne, és vagy a vadság és barbarismus egy új formáját, vagy pedig a tökéletes fejtelenséget — an archiát szülné.

Az eddigi fejtegetések folyamában, úgy hiszszük, eléggé bebizonyítottuk és megmutattuk azt, hogy a socialistikai elméletek egyáltalában képtelenek azon társadalmi s emberiségi reformot eszközölni, melyre ezéloztak, sőt, hogy jóllét, elégtelenség béke és boldogság helyett épen ennek ellenkezőjét, nyomort, elégtelenséget, tusakodást és szenvedéseket eredményeznének! Eltekintve ugyanis attól, hogy korunknak egészen hamis diagnosisa szolgál alapjukul, eltekintve attól, hogy a socialisták egészen félszeg műveltségi és történelmi világnézetből indulnak ki: már csak az is eléggé hangosan tanúskodik ellenök, hogy az emberiség kezdetleges állapotaitól egészen felmai kulturái és polgárosultsági tökély polczáig nem a socialismus által, hanem annak daczára emelkedett; hogy nemünk valamennyi nagy vívmányai, az emberi műveltség és élet legnemesb javai: a személyi függetlenség és a tulajdonjog, a szabadság és a jogegyenlőség, család és házassági erény, tudomány és művészet, a rabszolgaság eltörlése és a röghöztapadtság megszüntetése, a gondolat szabadság megalapítása és a nemzetközi jogviszonyok humanistikai jelleme, a polgári egyenlőség és az alkotmányos államforma érvényrejuttatása, a kiváltságok és monopoliumok kiküszöbölése és az alsó vagy dolgozó osztályok helyzetének javítása: nem a socialismus által, hanem azon kívül és annak daczára eszközöltetett, illetőleg éretett el és biztosított.

Ezeknek fontolóra vételéből fog egyszersmind kiderülni a nemzetgazdaságtannak fensőbb, teljesebb nemesb jellege, a felületes socialistikai utópiákkal szemközt, s azon megismerés általánossá válni, hogy míg ez utóbbiak csak a szociális poshadás, a restség, a tékozlás, a mértékletlenség, a kényuraság, és a durva materialismus szövívője: addig a nemzetgazdaságtan a szabadság és haladás, a szorgalom és takarékosság, a mértékletesség és a munkásság jelentőségének, szükségességének hirdetője; — szóval oly ismeretág, mely az emberiség valamennyi fensőbb eszményi és erkölcsi érdekeivel összhangban áll; minden nagy nemes és jogos törekvéseknek és társadalmi czéloknek támaszul szolgál; a békés szlet forgalom és egyesség föltételeit és biztosítékait kimutatja; a despotiának ép úgy mint a fejtelenségnek határozottan ellene szegül; műveltségi haladásunk valamennyi vívmányainak méltányolására indít; az erkölcs, a jog, a történelem folytonosságát biztosítani fentartani segíti; az egyént az egészszel, az egészset az egyénnel kibékíteni tanít; — szóval az emberi tudomány-rendszer nagy körzetének egyik legjelentékenyebb, leggyakorlatiabb, legéletbevágóbb s legnagyobb horderejű szakát képezi és képezendi mindenkor. Ez utóbbi körülményben foglaltatván jelesen az, hogy a nemzetgazdaságtan, mely az élet reál viszonyaiból, és tényleges alapjaiból fejlődött ki, s nem pusztá tires ábrándok halmaza és eszmevegyülete mint a socialistikai tanok, — sohasem fog oly csúfos szellemi tönktől (banquerottól) tarthatni, mint a mely legújabbban a socialisták utópiáit érte.

Szolgáljon mindez intésül és figyelmeztetésül; valamint megszilárdításául minden igazi emberbarát, rend- és szabadságszerető polgár azon meggyőződésének, hogy a socialismus és communismus bonyodalmas, ellenmondásokkal teljes elméletei útjain áldás és boldogság nem, — hanem csak átok, közzavar és nyomor keletkezhetik. Forduljunk azért e rövid körültekintés után az utópiák országában ismét vissza bizalommal és méltánylattal a rend és szabadság, a morál és igazságosság, a békés haladás és eszélyes reform, az egyéniség elismeretése és a társadalmi erőszhang örök elveivel, melyeken eddigi polgárosulásunk és műveltségünk nyugoszik; s ne feledjük soha, hogy az emberiség életének nagy világfeladatai, nem a

sociális pantheismus vagy a materialismus, nem a despotismus és a socialisticus munka szervezés, nem a birtokközösség és a phalanxok, nem a banktervezetek és a nemzeti műhelyek segélyével és alapján oldhatók és valósíthatók meg. Ne téveszszük soha szem elől, hogy szabadságunk épülete és műveltségünk temploma a szabad munka, szellem, tőke és szorgalom szabad egyesülésén és összműködésén alapszik; s hogy polgárosultságunk és társadalmi vívmányaink nem agyrémes és ábrándos rendszerek eredménye, hanem az egyetemes emberi-történelem szüleménye, az emberiség minden részeinek, minden nemzeteinek békés szabad közremunkálódásának eredménye.

Nem volna egyébiránt nehéz különösen bebizonyítani még azt, hogy korunkban a tisztább s nemesb socialismushoz úgyis sokkal közelebb állunk, mint az egy évszázaddal ezelőtt csak sejthető is lett volna. Jól mondja ugyanis tudományunk nagymestere Roscher: „kitetszik ez érintett állítás helyes voltan, hogy számtalan socialis intézetben, — a közoktatás, a katonakötelezettség, az állampolgári tartozások közösségében és általánosságában, a sok részvény-hitel-biztosítási vállalatokban, népiünnepekben, közös termelési és fogyasztási üzletekben, a közös szegény-ápolási köteleességben, a gyári s munkás-kezeletek szerkezetében stb. stb. a nemesb socialismus legtöbb egészséges elvei már érvényre vannak emeltetve; s hogy akkor, hogyha a birtok- és vagyonközösségből minden káros és félszeg elemeket kiválasztunk, s minden szükséges rügót és korlátot oda gondolunk: oly állapotra jutunk, melynek egy korunkbeli egészséges és virágzó közgaza s ághoz igen nagy hasonlatossága legyen!”

„Nincs könnyebb munka, mint valami új socialistikai tervet kidolgozni és az emberek előtt tetszetős színben feltüntetni; — ehhez se ismeret és tudomány, se tapasztalat és logika nem szükséges,” mond Hildebrand; de igen nehéz feladat az emberi dolgok igazi megjavítását, előbbrevitelét eszközölni! — Ez pedig jelesül csak olyképp történhetik meg: hogyha a nemzetgazdaság, a státustan és a morálbölelet alapján, az egyéni és az összeségi érdeket egymással kibékíteni, a rend és a szabadság ildomos közvetítését eszközölni, az igazi keresztyéni szeretet s embertisztelet elveit érvényre juttatni, a társasulási és a vállalkozási szellemet kifejteni és nemesíteni, a növelés és oktatás-

rendszert a kor szükségéhez idomítani, a nép- és kormány közti kölcsönös bizalmas tiszteletet megszilárdítani, a családi erényeket és a mértékletességet, a munkakedvet és szorgalmat, a takarékoságot és az ildomos önkorlátolást gyakorolni illetőleg fenntartani, az igazi türelmességet és gondolkozásszabadságot, a kölcsönös segélyzési és támogatási szellemet stb. kifejleszteni és biztosítani törekszünk.

Ekkor nem lesz szükség se socialistikus se communistikus tervezetekre;—de ekkor leszünk is egyedül igazán képesek mind e nyegle ámitó és kábitó gondolat-játékokat egész félszegségökben, semmiségökben fölsímlertetni. Csak így leszünk azon helyzetben, hogy a socialistikus eszmeáradatot, mely egyébként tán mint romboló özön a társadalmi rend valamennyi gátjait áttörhetné, — valóban gyümölcsöző és termékenyítő forrássá átalakíthatjuk, s oly mederbe szoríthatjuk, hol menetének útjait kijelölni hatalmunkban marad. ¹⁾

KAUTZ GYULA.

¹⁾ V. ö. Kautz: Geschichte der Nationalökonomik II. 782—785. Sudre: Communisme 460 ff. Stein: Soc. et Communismus. 211 ff. 440 ff. Biederman: Vorlesungen über Socialismus 18—191.

ÉL-E ÁRPÁD FLÁGA?

HARMADIK KÖZLEMÉNY.

Ne gondoljuk, hogy magán áll nálunk e tárgy; több hasonló volt már vita alatt más országokban is. A középkor folytán az orosz föld kiválsólag termékeny ily dynasticus követelőkben. A belga tudósok máig sem oldották meg a kérdést: vajjon a glançon-i remete nem az igazi keleti latin császár Balduin-e? és Johanna nem atyagyilkos-e? — Viszont kétségtelen, hogy számos család létezik a föld minden éghajlata alatt, melyek egykor trónokat birtokolván, lejárták fényes pályájukat és most mások alattvalói. Ővék már csak az ősök dicsősége, ha azt megérdemlették és a történelem emlékezete, ha kellőn igazolják. Százakat számálhat, kinek erre érkezése, a csatornán innen és túl, kezdve a legrégebb négy irlandi királyi háztól, t. i. O Brien, O Connor, Mac Murrough és O Neill-től fogva egész a keleti Comnenek sarjadékáig.

Nincsenek nagyobb történelemrontók, mint a genealogok. Ez általánosan elismert tény. Annál nagyobb vigyázatra van szükség tehát, ha némit műveikből a történelem számára át akarunk hozni. Ott áll még néha útkémban a régi családi negéd is, melylyel egyszermásszor szembe kell szállanunk. Keserű találkozás. De kit az igazság és tudomány, nem pedig mellékes célok vezetnek, az e téren is hű marad a történelmi valónak szolgálatában.

Már most menjünk bele ismét értekezésem tárgyába.

Első közleményemben G. Sarrut ur fő okmányainak érvé-

nyét és valóságát, úgy hiszem, menthetlenül megdöntöttem. Azonban tegyük fel egy időre, míg e vitán végig mentünk, azt, hogy mindazon személyek, melyek a G. Sarrut által közlött okmányokban a francia állítólagos Árpád ágak tagjaiként nevezvők, valóságosan léteztek és pedig azon időben mikor róluk mint előkről szó vagyon; ekkor annak kell következnie, hogy azok a III. András király családjától különböző vérséget alkottak. A Crouyak franciaországi első őse István ez okon nem lehetett azon István herczeg, kit mi II. András király (posthumus) fíjának tudunk; Crouy Chanel András, mikép a franciaiföldi okmányban hivatik, nem lehetett az, kit mi III. András királynak tartunk; Cumana Sybilla nem lehetett ezen király neje; Felix és Mark nem lehettek ezen király fíjai: hanem mind más meg más személyeknek kellett lenniök.

E körül fog forogni mostani bírálatom.

Először tehát az állítólagos francia törzs István nem egy a II. András István fíjával. Ezen herczeg tudtommal kétszer van a magyar történelmi hiteles okmányokban említve. Róla szól azon 1244-ki egyesség, mely Zara iránt IV. Béla és Velencez közt kötött, ¹⁾ a mikor nyolcz vagy kilencz éves volt; másod ízben pedig V. István király az 1271-ki békeszerződésben őt „Stephanum Lombardum nepotem Marchionis Estensis“ nevezi. ²⁾ Ekkor harminczöt vagy hat évesnek kellett lennie. Ime első pillanatra látható, hogy ezen valódi István herczeg (a posthumus) nem lehet az, kinek 1260-ban tehát mikor még csak huszonnégyszáz vagy öt évet számlált, már egy önálló kora és birtoku unokát tolnak nyakára; mert bármily fiatalon lépett legyen Felix Brastolnak birtokába, mégis 1260-ban legalább tizenöt vagy hat évesnek kelle lennie, a miszerint 1244. 45. táján született, mikor a ráfogott nagyapa még csak tiz éves gyermek volt.

Másodszor Crouy-Chanel András, ki még 1260. előtt bírta Brastolt és jobbagyai által kegyes urnak dicsértetik, csak úgy képzelhető élő lénynek, ha őt III. András királynál sokkal idősebbnek fogadjuk. Ezen királyunk ugyanis épen az iménti 1260. év táján még csak született, egy emberkorral kell vala neki te-

¹⁾ Magyar Történel. Eml. Okmánytárak. VII. köt. 156. lap.

²⁾ Ugyanaz VIII. köt. 254. l.

hát fiatalabbnak lenni azon Crouy Andrásnál, ki már 1260. előtt Brastol birtokából kilépven, azt fijának Felixnek engedte. De még más oknál fogva sem lehető, hogy akár III. András király, akár annak bármily állítólagos fija birhatta volna 1260. táján Brastolt; mert ha ez akkor a magyar korona alá tartozik, IV. Béla és V. István elfoglalják; ha pedig a Velenczések alatt volt, ezek az 1244-ki kötésnél fogva nem hagyhatják meg a követelő hercegeket benne.

Harmadszor csak más szavakkal ismétélhetem már első cikemben adott érveimet Sybilla és Felix iránt. Ha t. i. igen gyermekes legénynek is tartjuk Felixet 1260-ban, születése mégis a legtágabb számítás szerint azon időre esnék, mikor III. András még nemcsak a világon nem volt, de nem is lehetett; mivel még leendő apja István herceg is csak tíz év körül járt. Így tehát azon Cumana Sybilla, ki 1244. 5. év táján hozta világra Felixet és ezen Felix természetesen mások voltak, mintsem hogy az első neje, az utolsó pedig fija lehetett volna a még csak tizenöt év után születendő III. Andrásnak.

Ily komoly ügyben a ráfogás mitsem bizonyít. A mi nincs az okmányokban, azt bele lehelni nem lehet. Azon két okirat közül, melyek az Amiens-i káptalan Cartularéjában őriztetnek és G. Sarrut szerint az 1279-ki meg 1282-ki családi okmányokért állítólag kezeskednek, egy sincs, mely a követelő család tagjait a magyar királyokkal összekötné; pedig az amiens-i irományok 1284—1350. közt oly időben keltek, mikor a királyi ősöket meg kellett volna nevezni. Így például Margit francia herceg asszony, kinek magyar anyja Mária Sicília királynéja, a magyar trónra rég szegezte bünös vágyait, 1292-ben csak tudta, hogy III. András Budán király, vagy Crouy Marknak unókája és a nevezett káptalan valamivel későbbben csak tudhatták volna ezen fényes leszármazást: és mégis sem ezek, sem Margit, egy betűvel sem emlékeznek III. András királyról, hanem csak András magyarországi hercegről.

Szóba jöven Margit hercegnő elismerése, melyre oly elbizva mutatnak, szükségesnek tartom, hogy mind erre, mind Beatrix herceg asszonynak, Robert Károly királyunk nővérének, a francia Dauphin nevének 1308-ki hasonló vallomására egyszerre feleljek azaz: hogy a magyar történelmi kütfők ellenkezőt bizonyítanak. Vagy

egy, vagy a másik nem való. Fentebb láttuk, hogy IV. Béla és V. István királyok István herceg vérközösségét és igényeit el nem ismerték, az utóbbi a Lombardus gúnynevet halmozván reá és a királyi vérközösség negatiojául öt Estei, Márkgróf unokájának bélyegezvé. Mária V. István király leánya, a sicilai Károly neje, szintén apja nyomdokán járt, ő is tagadta a velencei ág vérségét és III. András tetteles királyságának legitimitását; Robert Károly számára pedig ezen anyai tagadás alapján egyengettetett az az út a magyar trón felé. Céljokat érve itt az Anjouk, még mindig váltig ellenzettk a kihalt III. András vérségét. Elég, ha ennek bizonyosságául az egy bécsi képes Krónikára hivatkozom, mely ezen francia-olasz dynastia idejében irattatott és ily határozottan beszél: „in quo rege, Kún Lászlót értve, quia sine haerede decessit defecit semen masculinum sanctorum regum.“ Ezek után mikép lehet feltenni Margit hercegnőről, hogy anyja és nagyatyja ellenében, mikép feltenni Beatrixról, hogy fivérének ellenében a velencei ág törvényességét mintegy reclamáltak volna? — Ha tehát mégis — dato non concessio — van valami a dologban, az csak annyi lehet, mit már fentebb óvással feltételeztem, hogy a francia ág tagjai különbözők posthumus István és III. András királyunk személyeitől.

Még van kettő, mi, ha a czáférvek szükében lennénk, bizony kivivná azt, hogy a követelő francia ágat se II. András, se III. András királyunkhoz nem lehet kötni. Első a szent háborúkra hivatkozás, második a nevezett királyok és Crouyak czimerének lényeges különbsége. Nézzük egymásután.

A magyar történelem tisztán tanítja, hogy II. András királyon kívül, ki csak egyszer 1218-ban ment a szent földre, más magyar király a keresztes háborúban részt nem vett; ellenben az 1282-ki franciaországi osztálylevélben az van említve, hogy az Árpádház királyai és hercegei több keresztes háborúban osztoztak — in multis bellis hierosolymitanis; — Croy Hector pedig 1488-ki testamentumában még azon hozzáadással járattja őseit, névszerint Croy-Chanel Andrást a szent földön, hogy ez onnét egy a szent sir fölött megáldott drágaköves keresztet hozott és az a családnál még az ő koráig nagy kegyeletben tartaték. Nem szükség sokat fejtegetnem, hogy mind ezek sem II. sem III. András királyunkra nem alkalmazhatók, mert az első Croy-Chanel

nevet soha sem viselt, a második pedig a szent földön soha sem járt.

A mi pedig a czimerek különbségét illeti: erről hosszabban kell szólanom és hitem, meggyőződése az, hogy a magyar czimer- és pecséttan kellő kifejlésében egy maga elegendő fogott volna lenni a tárgyalt kérdés vég eldöntésére. Sajnos azonban, hogy Pray idejétől a hazai pecséttan az ország- és királyi pecséteket illetőleg egy lépéssel sem ment előbbre. Ha kérjük: a királyi pecséteken mikor vette kezdetét a kettős kereszt, mikor az orosz-lános négy pólya, mikor enyésztek el ez állatok a pólyákból, melyik az Árpád ház, melyik az ország czimere? mindezekre határozott felelet helyett csak tágas és részben téves válaszokra akadunk.

A kettős keresztre nézve Pray a szent Lászlóra vonatkozó Diatribe irásakor 1777-ben még azon véleményben volt, hogy az nagy Lajos király idején fölül nem vihető. Később a magyar pecséttan összeállításakor más szintén ingadozó véleményre tért át, t. i. hogy II. András király lehetett alkalmasint az, ki a szent háborúból visszatérte után vette fel czimerébe a kettős keresztet; de megvallja, hogy csak egy, az okmányról leszakadt oly töredékes pecsétre alapítja állítását, melyen a kettős kereszt csalhatlan jelei észleltettek. Mit nyomhat ez a kütfő megnevezése, köriratok és az ábra közlése nélkül ma, miután félszázad óta nem volt senki látója ily pecsétnek II. András korából? Mily homályos volt Pray szemében ezen tárgy, mutatja az, hogy habár a zalamegyei nemeseknek 1233-ki okmányán kettős kereszties függő pecsétet talált, még sem merte a viszonyt megnevezni, melyben ez és amaz pecsét kettős keresztje egymáshoz áll.

Valóban csak tarlózat az, mi erre czélzólag összeszedhető, de ha más nincs, gyűjtsük azt egybe.

A legrégebb kettőskereszt azon pecséten látszik, mely II. Bélának 1137-ki okmányáról függ. E tudósítást a pannonhegyi tudós levéltárnok és m. akad. tag Czinar Mórnak köszönöm, ki az ottani gazdag levéltárban őrzött pecsétekről a híres francia szent-móri Bencézékre emlékeztető szorgalommal szíves felvilágosításokat adván, ekkép értesített: „II. Béla pecsétjén kettős kereszt áll a golyón, melyet a király kiterjesztett baljában tart. Az okmány 1137-ben kelt.“ Ily alakban a kettős kereszt Praynál

Imre királyunk 1203-ik, Kün Lászlónak 1283-ki és III. Andrásnak 1291-ki pecsétein látható; tudtommal pedig Körmöcz városa levéltárában Kun Lászlónak 1281-ki és III. Andrásnak 1295-ki pecsétein is szemlélhető. Azonban nyílt kérdés marad még ma: vajon a kéttős kereszt alkalmazása a királyi golyón egyértelmű-e a magyar czimeren lévő kéttős kereszttel?

IV. Béla mint országló királynak 1236—1270-ig kiadott dupla pecsétein a kéttős kereszt állandóan foglal helyet és a pólyákat onnét egészen kiszorította. Miket Pray, Fejér és a Tudománytár meg az új Árpádkori Okmánytár szorgalmas munkásai leirtak, 1236, 1242, 1246, 1247, 1252, 1254, 1257 és 1267 évekről valók és mind kéttős keresztes pecsétek. A pannonhegyi levéltárban „IV. Béla királytól egy okmányt sem birunk, írja a tisztelt levéltárnok, melyen négy pólya látható volna, hanem mindenik kéttős keresztet mutat a király képeinek ellenlapján, tehát, mint értetődik kéttős pecséten. Így láttam ezt 1236, 1242, 1258, 1259, 1262, 1264, 1267 és 1269 évbeni pecsétjein, pólyákat soha.“

A fentebb intézett kútforrások szerint V. Istvánnak 1272-ki Kun Lászlónak 1272, 1273, 1274, 1275, 1276, 1278, 1281 és 1283-ki okmányain azonkép csak a kéttős keresztes pecsét pólyák nélkül szemlélhető. A mi pedig

III. András királyt illeti: Pray annak 1291 és 1297-ki pecsétjein szintén csak a kéttős keresztet találta, valamint Fenenna és Ágnes királynék pecsétein is. Ilyen van III. Andrásnak 1295-ki említettem példányán is a körmöczi levéltárban. De a pannonhegyi levéltárban „III. András királynak egy 1292 ki leveléről függő pecséten ismét négy pólya jön elő, mint a II. András-féleknél,“ írja a buzgó levéltárnok.

Elmondottam más helyen, itt pedig megújítom: hogy III. András királyunk özvegye Helvetiába költözvén, ott a königsfeldeni zárdában majdan felszázadon át számos okmányokat adott ki, melyeken egyedül csak a kéttős keresztes pecsét függ ily körirattal: „S. Agnetis Regine Ungarie.“ Az ottani templom ablakfestményein III. András király és Ágnes királyné képei a kéttős keresztet tartalmazzák czimerül. Ilyenek a königsfeldeni sírbolt fakerítvényén és Ágnes királyné koporsóján 1770 ig láthatott czimerek is. A tössi zárdá, Svajczban, hol Erzsébet hercegnő, az utolsó Árpád csemete, fátyolt viselt, ennek tisztelete és emlékére

a magyarországi kettős keresztet vette fel, hol azt a folyó év tavaszán az ódon kapuzat fölött láttam.

Mielőtt ezen elsorolt tényekre következtetéseket építenék, áttérek a magyarországi négy pólyás czimer vizsgálatára. Erről is Praynál és a kik azóta nyomozták e tárgyat, hiában keresünk kimerítő s határozott tanítást. Eddig Imre királynak 1202-ki oklevelén találtatott a legrégibb négy pólyás pecsét, aztán II. András idejéből 1221. és 1233-ki okmányokon. A pannonhalmi levéltárban, a fentisztelt akadémiai tag tudósítása szerint, II. András számosabb pecsétein a négy pólyás czimer kivétel nélkül jó elé, jelesen az 1213, 1221, 1222, 1223 és 1233-ki példányokon. Egyetlenegy esetet nem tudunk arra, hogy IV. Béla kormányzása első évétől 1236-tól kezdve 1292-ig a magyar királyok pecsétin valaki a négy pólyát látta volna, sőt az 1292-ki fentebb kivont eseten kívül, még azontúl is az Árpádok végső napjaig.

A régi pólyák a magyar czimer- és pecsétannak legnehezebb rejtélyei közé tartoznak, azon XIII. századbelieket értvén, melyekben bizonyos állatok láthatók. Horvát István oroszánoknak, Knauz nyusztoknak, legujabban pedig Czinár kigyóknak nézte a pólyákban lévő állatokat; abban azonban mindnyájan megegyeznek, hogy a pólyák nem tiszták, hanem bizonyos állatokkal (a szám változván) telvék. E részben az utolsó véleményező, kinek sok szives közleményeiért e helyen nyilvános köszönetet mondok, hozzám irt nagybecsű soraiban így fejezte ki magát: „II. András kettős pecsétén pólyák között láttam állathoz hasonlót, de ez nagyobb világosságra jutván, inkább kigyót mint oroszánt mutatott. III. András pecsétjén pedig szinte pólyák közt tisztán kigyót vettem ki, főkép a két alsó pólya között csak egyet, balról jobbra kinyújtva, farkával jobbra. Ennek datuma: „per manus venerab. viri Magistri Theodori Alb. Eccl. Prepositi Aule nostre vice Cancellarii, dilecti et fidelis nostri, Anno Dni MCCXCII. undecimo Calendas Februarii, regni autem nostri anno secundo.“

Ezen részletekből ugyan a magyar pecsétann új épületét nem lehet kellőkép összeállítani, de arra mégis elegendők, hogy azok szerint a kérdéses család 1279-ki czimerét és pecsétjét bírálat alá vehessük.

Állítom tehát: hogy az iménti 1279-ki pecsét és czimer sem II. András, sem posthumus István, sem III. András pecsété és czimere nem lehetett. Ime a két András királyokét ismerjük, egyik sem használta a tiszta vörös és fehér, hanem az állatos pólyákat; ez utóbbi pedig jobbára az 1236-tól behozott kettős keresztet; ilyet két neje, ilyet Erzsébet leánya is. Mi közök van ezeknek az 1279-ki ábrán látható keresztcs lánca, sisak és a czimert tartó örökhöz, melyeket soha halandó a magyar királyok czimerén és pecsétén nem látott? Különösen nem II. és III. András királyok példányain? — Döntő érv fekszik tehát e szavakban: lényegesen és sokban különböző, tulajdonkép más a magyar királyok és más a Crouy Chanel családnak czimere.

A francia hatóságok nem tudják, a mi igen sajnós, hogy Magyarország ezen ügyben már ítélte. Azon vélemény, mit a nemzet képviselői az 1844-ki diaetán arról kifejeztek, most is közvélemény. Szükséges tehát amazok tájékozása végett elmondanunk: mikép került e tárgy az országgyűlés asztalára, mikép tárgyalatott és hogyan döntetett el. — Szóljanak mindenk előtt az 1844-ki országgyűléséhez beadott folyamodvány eredeti szavai:

Kivül: „Fenséges Császári Királyi Örökös Főherczeg József Magyarország Nádorához, a Nagyméltóságu Fő- és Tekintetes Karok és Rendekhez.

Honfiusításért alázatos folyamodása Gróf Crouy Miklós Henrik János Ferencz Maltai s több más jeles rend vitézének.

Belül: Fenséges Császári Királyi Örökös Főherczeg, Ország Nádora, Nagyméltóságu Főrendek, Tekintetes Karok és Rendek!

Származási Nemzetünkhez való vonzódásunk, bár honunktól elszakadva valánk is, szintoly természetes, szent és kiolthatlan érzelem, mint a rokon vérségi szeretet. Hat század előtt Frankonban letelepedett eldődím a magyar nemes nemzettől eredetét minden időben legdrágább kincsének tartván, ezen kincset én nemcsak hason érzéssel, hanem azon forró vágygyal is öröklém tőlök, mellyel gyermekeimmel s utodimmal együtt ősi honunknak tetteleg is hű polgára és fia kívánnék lenni. Bátor vagyok azért Császári Királyi Főherczegséged, a Nagyméltóságu Fő és Tekintetes Karok és Rendek előtt alázatos tisztelettel esedezni: hogy engemet törvényes maradékaimmal együtt díjmentes hazafiusítás által a ne-

mes magyar nemzet tagjai közé kegyesen bevenni s valólag honfiusítani méltóztatnának, következő fontos tekintetekből:

1) Nagyatyám itt az 3. és 4. alatt fekvő hiteles keresztelő levelek szerint, azon Crouy-Chanel Ferencz Miklós parlamenti ügyész volt, ki bátyjával Crouy-Chanel János Klaudiussal férfi ági egyenes származását ide a 3. és 4. alá kapcsolt származási oklevél s ezt megerősítő királyi végzés mellett, Felixtől, III. (velencei) András magyar király fiaitól, a grenoblei vizsgáló kamara előtt törvényesen bemutatta.

2) Családom Frankhonban való letelepedésének roppant év-sora alatt maiglan neve mellett viseli nem csak a Magyar (de Hongrie) mellék nevezetet, hanem mint több egykori oklevelekből s különösen itt az 5. alatt fekvő kivonatokból is tagadhatatlan, a magyar czimert is.

3) Családomnak kitüntető jogai közé tartozik az is, hogy ide a 6. alá rekesztett Bulla, s az ezt megelőző Rendi vélemény szerint, tagjai közül egyik a maltai rend vitéze, mely családomra II. András magyar király hagyományából jutott és adatott.

4) Magyarhoni nemességünkkel szakadatlan élünk s ennek tekintetéből Frankhonban grófságra is emeltettünk.

5) Magyar vérböli őseredetünk valóságát, három császár, úgy mint Maximilián 1486. és 1520. Rudolf 1591. és I. Leopold 1664. évekről kelt pecsétes levelekkel ünnepélyesen elismerte és bizonyítja.

6) Magyar vérböli eredetünk mellett miért hivatunk Croy vagy Crouy-Chanelnek, itt az 7. alatt fekvő oklevél bőven mutatja.

7) Két fiam: Crouy-Chanel Fridrik és Károly a császári királyi armádiában, jelestül az első Főherczeg Estei Ferdinánd huszár ezredében alhadnagykép, a másik pedig herczeg Lichtenstein Károly ezredében kadetkép jelenleg is szolgál, s a magyar nyelv tanulásán mindenik egyenlő kedvvel és legjobb sikerrel igyekezik.

A magyar vérrokonság, melyből eredetem vettem, szent kötelességemmé teszi honfiusításom kérését, hogy alkalmat nyerjek a dicsően uralkodó házhozi hű jobbagyság mellett, hajdan honomnak és nemzetemnek idővel letelepedésemmel s honi birtok szereshetéssel is érdemes fia és hasznos polgára lenni, melyet szentül igérvén, magamat családommal császári királyi főherczegsé-

gednek, a Nagyméltóságú Fő- és Tekintetes Karok és Rendeknek kegyelmébe és kegyességébe ajánlván, alázatos kérésem ismétlése mellett legmélyebb tisztelettel vagyok

Császári Királyi Főhercezségednek, a Nagyméltóságú Főrendeknek és a Tekintetes Karoknak és Rendeknek

legalázatosabb szolgálja

Gróf Crouy Miklós Henrik János Ferencz,
a Maltai s több más jeles rend vitéze.“

Fordítva francziából.

A Rajna melletti Duisburgi katolika szentegyház keresztelő könyve kivonata.

„Ezer hétszáz kilencvenkilencedik évi május hó 22 ik napján született s ugyanazon hó 24-ik napján megkereszteltetett Miklós Henrik János Ferencz törvényes fija Dauphineben lakó magyarországi Crouy Chanel Klaudius Ferencz Marquisnak és Bagell Mária Karolinának, keresztatyja vala magyarországi Crouy-Chanel Klaudius Henrik gróf s keresztanyja magyarországi Chanel Amarant Mária asszonyság, Brabanszon Hadrián ur és Bagell Franciska asszonyság képviselote alatt.

Melynek nagyobb hitelére ezt irám s pecsétemmel megerősítém. Duisburg, augustus hó 31-én 1821. évben.

Igy jegyezvén Moerer Moricz a fennevezett szentegyház plebánosa.“

(Következnek a hitelesítések.)

Fordítva francziából.

Grenoble városa polgári jegyzőkönyvének kivonata.

„Isére kerület sz. Hugo szentegyháza.

Ezer hétszáz ötvennegyedik évi május hó 13-án kereszteltem Claudius Ferenczet; született tegnap, fia nemes Crouy-Chanel Ferencz Miklós parlamenti ügyésznek és Sámuel Margit Franciska asszonyságnak, hitveseknek, keresztatyja vala nemes Sámuel Klaudius parlamenti jegyző és keresztanyja ennek hitvese Nante Amarante Mária asszonyság, az alólírtak jelenlétében atyjával. Chanel Sámuel, Nante Sámuel, Sámuel Renauldon, Delacroix Chanel, Viál, Posschot. Sz. Hugonál plebános s. k.“

(Következnek a hitelesítések.)

B. P. SZEMLE XVI. KÖT.

Fordítva francziából.

K i v o n a t a

Azon eredeti okleveleknek, melyek a Dauphinei megye vizsgáló széke előtt a folyamodó nagyatyja Crouy-Chanel Ferencz Miklós s ennek testvérbátyja János Claudius által bejegyeztetés végett eredetükben előmutattattak, s melyekre a kir. elismerő határozat is következett. 1790. évi martius hó 26-án.

Ezen oklevelekből kiviláglik következő származás :

- Év 1717. 1) Hogy a fen nevezett folyamodók Crouy-Chanel János Klaudius és Ferencz Miklós, nemes Crouy-Chanel Klaudius (III.) a Daupiné ezred kapitánya s Hortal Argenson vár urának Pison Izabella hitvesétől származott fiai voltak :
- Év 1677. 2) Hogy ezen III. Crouy-Chanel Klaudius II. Crouy-Chanel Klaudius Vanicelli nevű gyalogezred kapitányának Dauvet Anna hitvesétől származott fia volt.
- Év 1626. 3) Hogy II. Croy Chanel Klaudius Croy-Chanel Ferencz Lőrincz Fimarcon lovas ezred kapitányának s utóbb Barreaux erősség fő strázsamesterének Armand Antalka hitvesétől származott fia vala.
- Év 1603. 4) Hogy Croy-Chanel Ferencz Lőrincz, Croy-Chanel Filbertnek Clairmond Ilona hitvesétől származott fia vala.
- Év 1574. 5) Hogy Filbert I. Croy-Chanel Klaudius Puy gyalogezred kapitányának Charra Katalin hitvesétől származott fia.
- Év 1565. 6) Hogy I. Klaudius IV. Croy-Chanel Jánosnak Pellet Florenzia hitvesétől származott fia.
- Év 1543. 7) Hogy ezen IV. János Croy-Chanel Lajos György főlovásznoknak Guers Karolina hitvesétől származott fia.
- Év 1537. 8) Hogy Lajos György III. Croy-Chanel Jánosnak Grolée Mihálynak hitvesétől származott fia.
- Év 1494. 9) Hogy III. János a nemes és hatalmas Croy Chanel Hector lovagnak Guiffrey Katalin hitvesétől származott fia.
- Év 1488. 10) Hogy ezen Hector Croy-Chanel Rudolfnak Clau Margit hitvesétől származott fia.

- Év 1439. 11) Hogy Rudolf II. Croy-Chanel János lovagnak Dupeloux Jánoska hitvesétől származott fia.
- Év 1401. 12) Hogy ezen II. János I. Croy-Chanel János lovagnak Mailles Rikarda hitvesétől származott fia.
- Év 1380. 13) Hogy ezen I. János Croy-Chanel Vilmos lovagnak (elesett a Crecynéli esatán 1346-ban) Pons Jánoska hitvesétől származott fia.
- Év 1346. 14) Hogy ezen Vilmos Croy-Chanel Péter lovag Sas-senage Agnes hitvesétől származott fia.
- Év 1331. 15) Hogy Péter Croy-Chanel Antal lovag Allevard urának Commiers Ambrosia hitvesétől származott fia.
- Év 1309. 16) Hogy Antal nemes, hatalmas és nagyságos magyarhoni Felix, nevezett Croy-Chanel lovagnak Brastol urának Chambrei Guigonne hitvesétől származott fia.
- Év 1279. 17) Végre hogy ezen Felix III. András (Velencei) fia István (posthumus) kir. herczeg unokája és II. András magyar király unokája fia vala.

4 . .

Forditva francziából.

„Lajos Isten kegyelméből és az ország alkotmányi törvénye által francziák királya, üdvözetünk mellett mindazoknak, kik ezt olvasandják, adjuk tudtára, hogy Dauphinei vizsgálati kamaránk előtt nemes Chanel Klaudius Grenoblei parlamentünk főügynöke helyettesi tanácsosa, és Chanel Ferencz Miklós ugyanazon parlamenti consistorialis ügyész, mint folyamodók, s egy részről, más részről pedig a mi hű és kedvelt főügynökünk mint ellenkező közt, polgári per indittatott az 1790-ik évi febr. hó 25-ről kelt kérelmük következtében az iránt, hogy nekik eredeti, töredékes vagy hiteles másolatbeli okleveleiknek, címjeiknek és más a fennebbi kérelemben érintett irományi daraboknak elő- és bemutatására, s ugyan ezen címek és okleveleknek mondott kamaránk hites jegyzőkönyvébe való beiktatására engedelem adassék, hogy ott azokat mindenkor beláthatnák, s azok szerint példányok adathassanak nekik, s az övéiknek, következőleg, hogy előnevezett kamaránk őket Croy-Chanel Felixtől, András fiától, és II-ik András unokája fiától egyenes lineában származtagnak nyilvánítaná, elismerné, s hogy mint ilyenek mindazou címekkel, kiváltságokkal praero.

gativakkal, elsőbbséggel, kelősséggel, és jogokkal teljesen élhesenek, melyekkel a régi nemesek országunk törvényei szerint élnek és élhetnek, valamint hogy joguk is legyen ugyanazon czímert birni és viselni, melyet az 1279-dik évi martius 1-ső napjáról kelt oklevélben lévő pecsét mutat, s mely Croy-Chanel Hector végintézetében is említve van, t. i. nyolcz ezüst és veres szegél vagy vonnallal, sisakkal fedve, mely felett egy dsida látszik, s két katonával tiltó védségül stb.

Fenemlített kamaránk engedelmet adott folyamodó Croy-Chanel János Klaudius és Ferencz Miklósnak czímüknek és okleveleiknek eredetiekben kívánt elő és bemutatására, ennél fogva határozat mellett nyilvánítja, hogy a folyamodók eredetüket és származásukat egyenes és férfi ágú lineában Crouy-Chanel Felixtől, András fiától, kire tudniillik az 1279-ik évi mártius hó 1. napjától kelt régi oklevél is hivatkozik, eléggel kimutatták és bebizonyították s ez így lévén el is rendelte, hogy ezen említett czímek és oklevelek, mint a folyamodásban előadottak, kamaránk levéltárában, s könyvébe eredetileg be is jegyeztessenek a végett, hogy a mondott folyamodók eredete és származása nyilvánosságban maradjon, s mind ők, mind pedig maradékaik országos törvényeink szerint nemesi jogokkal és czímerrel, s más ezen oklevélben foglalt kiváltságokkal élhessenek, valamint ezen bejegyzés különkülön példányban, határozati alapkép mindegyiknek ki is adatik.

Azért mind ezek pontos teljesítését megparancsoltuk első hiteles királyi végrehajtónknak vagy más ebbeli alhivatalnoknak, a folyamodó Chanel János Klaudius és Ferencz Miklósnak igazságot szolgáltatván.

Melynek bizonyosságára ezeket cancellariánk pecsétjével megerősítettük. Költ Grenoblében előbb mondott kamaránkban, martius hó 26-kán a' kegyelem 1790-dik s uralkodásunk 16-ik évében.

A kamara által Perier s. k.“

(Következnek a hitelesítések.)

5 ./'

Fordítva francziából.

„Nemes Crouy-Chanel és Crouy-Chanel Ferencz Miklós testvérek, a Grenoblei vizsgáló kamara előtt esedeznek némű eredeti okleveleknek, az előbbiekhézi adásáért és bejegyzéséért.

Előterjesztvén, hogy a kamara 1790-ik évi martius hó 26-kán adottt határozata idejétől, még más érdekes és fontos darabokra találtak, melyeket szinte az elébbi bejegyzéshez kapcsoltatni kívánnak.

Hozzáadások az 1, 2, 3, 4, és 5. származási fokhoz és a nevezetesebb kivonata:

Osztálylevél: Croy-Chanel Felix és Croy-Chanel Mark testvérek közt 1282-ik évi febr. 9-én.

„Dominus Felicius, dictus Crouy-Chanelis condominus Croviacensis natu major dicti Domini Andree dicti Venetiani, et Dominus Marcus Croy-Chanelis frat er natu minor dicti Domini Felicii Croy-Chanelis et filius Secundus dicti Domini Andreae dicti Venetiani.“

„Cum olim ex venerabili memoria Illustris Princeps Stephanus in Italiam per gentem gallicam transivisset, antequam Venetas adveniret, jura, portiones, transactiones, per diversas donationes denariorum et actiones aquisivisset, supra terram dominium et castellum Croviaci dictum Crouy, per donationem inter vivos elegisset et instituisset universalem donatarium suum charissimum filium illustrem Dominum dictum Venetianum.

Per animam sanctam et terribilem illustris Regis Hungariae Andréae proavi dictorum dominorum fratrum.“

A két osztozó testvér kötelezé magát arra is, hogy ők magok és maradékaik czímerükben a fehér és veres színt hordozzák s a hadakban csak ezen jelszóval — „Jerusalem“ — éljenek: így qui dictus Alalagnus gentilitius (Jerusalem) dicteque colores (albe et rubre) dictis Dominis omnibus Regibus et Principibus, patribus, avis et proavis dictorum dominorum patrum et filiorum supranominatorum semper fuerint consveta, adoptata, et quod ab illis fuerint reportata ex multis bellis jherosolimitanis, quodque illa omnibus turneamentis portaverint, acclamaverint et proclamaverint.

Hozzáadás a 6-ik származ. fokhoz.

Házassági kötés 1308. december 9-ről nemes Croy-Chanel Péter és Commiers Ambrosia közt.

„Promittunt omnia facere, quae boni filii legitimi naturales a sanguine regio processu, patri et matri facere tenentur.“

Chanel Hector végintézete 1488-ról.

„Praecipit et ordinavit dictus Testator praefatum haeredem

semper habere et portare sigillum pace et vexillum bello. Instrumento appositum recepto Ayardo Notario Anno 1279. videlicet sigillo et vexillo temporibus pacis et belli Colores rubras et albas, et omni tempore gloriam et felicitatem familiae praefati Testatoris asserentes, et quod signum sint perpetuum Regiae Hungariae originis.“

Határozottott 1790-ik évi július 8-án.

„A kamara engedelmet adott a folyamodóknak ezen pótló oklevelek előmutatására s a fő közlignök véleménye, s a kamara szoros vizsgálatai után rendeli: hogy ezen újabb előadott oklevelek a mult 26. martinsi határozatnál fogva bejegyeztettekhez adattassanak illő helyükön, mivel mind együtt a folyamodók származása hebizonyítására szolgálnak. Ezek következtében mind ezen oklevelek az előbbiekhöz adva szinte bejegyeztetnek, s mind ezen határozatnak, mind pedig a bejegyzésnek különkülön példánya kiadatik a folyamodóknak. Költ a kamarában 1790-ik évi június 12-én Du Puy. Pétier. s. k.“

(Hitelesítések sorai).

6 %.

„Frater Andreas di' Giovanni y Centelles, Sacrae Domus Hospitalis Scti Joannis hierosolymitani et militaris ordinis S. Sepulchri Dominici humilis Magisterii Locumtenens, universis et singulis praesentes nostras Literas visuris, lecturis et audituris salutem. Notum facimus et in verbo veritatis attestamur, qualiter infrascripta Bulla extracta fuit ex Libro Bullarum in Cancellaria nostra conservato, quam quidem in hanc publicam formam extrahi et redigi jussimus et ubique tam in judicio, quam extra, eadem plena et indubia fides adhibeatur, cujus tenor est, qui sequitur, videlicet:

Frater Andreas Di Giovanni y Centelles, Sacrae Domus hospitalis Scti Joannis hierosolymitani et militaris Ordinis Scti sepulchri Dominici humilis Magisterii Locumtenens et nos Conventus Domus ejusdem Nobili Claudio Francisco de Hongrie Marchioni de Croy, nobis dilecto Salutem in Domino sempiternam. Generosa tua nobilitas, morum svavitas, tuique erga ordinem nostrum animi propensio ac devotio, quibus apud nos summopere commendaris, nos hortantur, ut ornatissimam personam tuam singulari benevo-

lenticae significatione complectamur. Votis itaque tuis precibusque pro parte tua nobis porrectis libenti animo annuentes, de nostra certa scientia tenore praesentium Tibi ut crucem auream ad figuram habitus ordinis nostri formatam devotionis causa gestare et deferre valeas, indulgemus, plenamque licentiam et facultatem concedimus et elargimur. Ea tamen adjecta lege, quodsi uxorem habeas, vel duxeris propria conditione inferiorem, praesens gratia nulla ipso facto intelligatur. Teque omnibus indulgentiis ac gratiis spiritualibus, quibus vigore privilegiorum nostrorum a Sacro Sancta Sede Apostolica nobis et ordini nostro concessorum fratres nostri, aliique ordini nostro addicti utuntur, fruuntur et gaudent, uti, frui et gaudere decernimus et declaramus, nec non omnium missarum, orationum, piorumque hospitalis et militiae pro catholica fide tuitione operum quae in dies a fratribus nostris terra marique Deo largiente fiunt, participem in Domino facimus, et omni meliori modo esse volumus. Dummodo quod praesentes nostras concessionis et participationis Literas registrari facias in Actis Ven. Commissionis Ven. Lingvarum Galliae, praecipientes universis, et singulis dictae domus nostrae fratribus, quaecumque auctoritate, dignitate, officioque fungentibus, praesentibus et futuris in virtute sanctae obedientiae, ne contra easdem aliquatenus facere vel venire praesumant, sed eas studeant inviolabiliter observare. In cujus rei testimonium Bulla nostra communis plumbea praesentibus est appensa. Datum Catanz in Conventu nostro die 30. mensis martii 1816.

Et quia ita se habet veritas, ideo in hujus rei testimonium Bulla dicti hospitalis nostri in cera nigra praesentibus est impressa. Datum Catanz in Conventu nostro, die, mense, et anno supradictis Signat. Regt. in Cancelli.“

(Következnek a bejegyzések és hitelesítések).

Ö Magasságához a Rend Nagy Mesteréhez.

„Nagy Uram!

Minekelőtte beküldenénk a bizottsághoz intézett folyamodását Magyarországi Croy-Chanel grófoknak és marquiseknek köteletségünknek tartottuk az abban felhozott okok esméretéhez jutni; melynek következtében megvizsgáltuk származását ezen

családnak mely vizsgálat után könnyű vala meggyőződnünk arról, hogy Croy Chanel urak egyenes vonalban II. András magyar királytól származnak, ki tudniillik a Rend hasznára évenként örök időkre 500. markat alapított. E mellett reménylve hízkelkedhettünk magunknak, hogy Magasságod a folyamodók kérését elfogadni méltóztatik.

Cluny, Bataille, Chateauxneuf, Dième, a Rendbeli Fő Tanács tagjai. Párizsban.

Kivonata ezen könyvnek: Cabinet de Mr. de Saint-Allais. Bizonyítjuk, hogy a következő oklevelek nekünk eredetükben előmutatva valának.

Mellynek nagyobb hitelére aláírtuk s kiadtuk ezeket, jogok feltartására szolgálókat. Paris 1818. Majus 15-én. De Saint-Allais s. k. (P. H.)“

(Aláírási hitelesítések)

7 .

Fordítva franciából.

„A Croy vagy Crouy és Chanel névre:

Az 1282-ik évi fgbr. 9-én költ osztály szerint Magyar Felix Chanel nevű uradalmat tartá meg. Márk testvér öcsének pedig Croy uradalom jutott; ebből eredt, hogy mindenik maga nevéhez adta uradalmi nevezetét, utóbb mind a két nevezet egybekötöttet.“

Obitus Joannis Hungariae dicti Chanelis, alias Croy, militis nobilissimi filii Guilielmi de Croyaco Chanelis militis et Domine Joanne de pontibus de Bergeraco, fundacionis nobilissime Domine Agnetis de Croyaco consobrine dicti Joannis, et Domine Honoris Domine Ducisse Burgundie, in cujus anniversario dividente XXX. sol. capiendos supra XII. journalia terre sita in territorio Duri aquisitos ex denariis dicte domine.

Az Amienszi székesegyház anyakönyvéből 117. lap. 9. sz. január hóban.

Többnyire a Croy és Crouy név ugyanazon s egy, valamint Chanel, Channay, Chinay, Chimay és Chimoy is, mert változva használtattak s irattak. Eddig a folyamodvány mellékletei.

Nem e helyre való feszegetni, mennyi fogyatkozás tárul fel

a gondolkodó előtt ily visszás szerkezet olvasásánál. A nemzet köztudomása, a honi történelem szavaival homlokegyenes ellenkezésű ily rögtönzött fogalmazás: és a siker elmaradása természetes volt. Magára hagyom tehát a folyamodványt, csupán az 5-ik pontra felvilágosításul jegyzem meg, hogy az ott idézett, de nem mellékelt császári levelek, melyekben I. Maximilian, V. Károly, Rudolf és I. Leopold császárok a Croyak magyar királyi vérből való származását elismerték, nem a folyamodó, hanem a belga Croi hercegi családnak voltak adva; különben pedig azoknak mint szokott kancelláriai visszaéléseknek, milyenek Európaszerte számosak és magok a francia hatóságok által is tekintetbe nem vétettek, itt sem adhatunk nyomatékot.

Menjünk által már most az országgyűlési tárgyalásra; megjegyezvén előbb, hogy nálunk a honosítási tárgyalások köztudomás szerint nem a peres és bírói eljárás szigorával, hanem a kegyesség útján kezeltetnek. Ez okon az idézett folyamodványnak a követi ház előtt történt elolvasása után, még csak eszébe sem jutott senkinek akár az eredeti mellékleteket előkiválni, akár pedig alkalmazásuk fölött discussiót kezdeni. A zöld asztalon fektűt Corpus Jurisban III. Andrásról, kitől a folyamodó magát származtatta, irva volt „decessit Budae sine haerede.“

Midőn az 1844. october 27-ki kerületi ülésben a honosítások, Szepes és Borsod megyék ellenzése mellőzésével, napi rendre jövéen, tárgyalás alá vétettek, „először olvastatott — a Pesti Hírlap 402. sz. 762. l. szavait használok — gróf Croy Miklós folyamodványa, ki magát velencei András utódjának állítja. Ez okból egy nagy megye (Bihar) őt vissza keblesített ni ohajtván, ennek támogatásául arra bivatkozott, hogy folyamodónak családja mindenkor „de Hongrie“ melléknévvel élt régi időktől fogva. Mások azonban kétségbe vonák, hogy a nevezett Croy vagy Croy velencei András utóda volna. Egy követ különösen (Veszprémmegyei Sebestyén Gábor) inkább hiszen Schwantnernek mint Koppinak. A többség előtt ez okok túlnyomóbbak lévén, folyamodónak csak honosítását fogadták el. E többség megyéi voltak: Abauj, Zemplény, Sáros, Ung. Szatmár, Szaboles, Gömör, Heves, Bereg, Torna, Ugoesa, Bihar, Arad, Temes, Krassó, Pozsony, Nyitra, Trencsény, Zala, Nögrád, Komárom, Bars, Somogy, Esztergam, Zólyom, Tol-

na, Veröcze (27.) Másik kérdés volt: a honosítási díj megvételéért-e tőle? a többség ismét kétségbe vonván állított származását, követeli tőle a díjt. Eddig a Pesti Hírlap, a leghűbb országgyűlési tudósítók egyike.

October 31-én kerületileg hitelesítettett a honosítások iránti Izenet és Törvényjavaslat. Ez utóbinak tartalma, melyben a november 2-ki országgyűlés eleibe jutott, így hangzik: „Az Ország Rendei mind saját mind eldődek által szerzett érdemeikre való tekintetnél fogva

1. §. György Vilmos Schaumburg Lippei uralkodó herceget.

2. §. Gróf Crouy Miklós János Ferenczet, a maltai és több jeles rendek vitézét.

(következnek a többiek és végül.)

15. §. Gróf Vickenburg Vilmost cs. kir. aranykulcsost és nyugalmazott kapitányt törvényes maradékaikkal és pedig mindnyájokat a törvényes egész díjnak különkülön lefizetése mellett az ország hazafüsitott nemesei közé, országgyűlési ülés és szavazat nélkül bevettek. Az 1843/4. orsz. gyűl. Írásai IV. Köt. 228. l.

Ily alakban vétetett fel az alsó táblának november 2-ki országos ülésében e tárgy, mely alkalommal tizenkét megye, úgymint: Nyitra, Bács, Bihar, Pozsony, Arad, Trencsén, Bars, Torna, Abauj, Heves, Krassó és Gömör a folyamodót díj nélkül akarták hazafüsitani; de a többi megye a kerületi szerkezetet tartotta meg. Ezúttal is Bihar a visszakeblesítést, mikép már előbb a kerületi ülésben, szorgalmazá, de magán maradt; ellenben Veszprém, Vas és Szerém megyék, meg a vácsi káptalan, kivált az utolsó és első kemény szavakat használva, a folyamodás ellen nyilatkoztak. Lásd az orsz. gyűl. Napló V. köt. 385 és 386. l.

A Fő Rendeknél november 5-én jött tanácskozás alá a honosítási tárgy, a mikor az az alsó táblánál elhangzott szepesi és borsodi indítványban kifejtett okoknál fogva mellőztetett. Ezen szempontból kiindulva, így hangzik a Fő Rendei izenete, a Fenséges Fő Herceg és a Méltóságos Fő Rendei egész bizodalommal szölitják fel a Tek. Karokat és Rendeiket, miszerint a honfúsitás tárgyának minden oldalról megvizsgálása mellett bizonyos vezér-elveknek és szabályoknak meghatározásáról gondoskodni s aziránti nézeteiket velök közleni, addig pedig az egyes folyamodá-

sok további tárgyalását függőben hagyni sziveskedjenek.“ Az alsó tábla az országgyűlés utolsó napjaiban még két izenetet váltott e tárgyban a Fő Rendeikkel, reá akarván ezeket birni az egyes honosítások tárgyalására; de ök első nézeteiktől nem távoztak el, a honosítások 1844-ben végkép elmaradtak. Írások IV. köt. 334. V. köt. 58, 100, 104. I. l.

Ily hiteles előadás után, nem lehet nem hibáztatni azon organumot, mely által az országgyűlési tárgyalások elferdített alakban érkeztek Franciaországba; a mi ha nem történik, ott is mieinkhez közeledő rectificáltabb nézetek foglaltak volna helyet. Tessék ugyanis a fentebbi hiteles idézeteket összehasonlítani azokkal, mik e tárgyalásokról az 1861-ki hivatalos francia jelentésekbe mentek által, és azonnal szembe fognak esni a lényeges elferdítő tudósítások; melyeket legkevésbé sem vagyok hajlandó a kérelmező derék családnak felróni, mint inkább a felületes jelentőnek, kivel G. Sarrut ur a 48 és 49. lapon oly szívesen kezet szorít.

Elmondám, elvégzém e szerint minden keserűség és személyeskedést kerülve, G. Sarrut ur munkája és a tárgy fölött érdemes nézeteimet és letehetném immár tollamat; de a gondolkodók és a netalán felrázott kedély számára van még egypár szavam.

Hogy a folyamodó család jólelkűleg, „bona“ sőt „optima fide“ hiszi magát Árpád nemes véréből származottnak, francia nézponthól nem lehet természetesnek nem találni; mert annyi századok irományai, annyi tudósok és szakemberek, annyi jogászok és bírói tekintélyek egyaránt mondják azt ott neki.

Hogy továbbá e dicsőített várromot, mely oly nemes lelkese-dést, oly szépre nagyra ösztönző öntudatot a család tagjaiban ébreszt, csak amolyan hevenyészett ostromzár és könnyedes támadás nem fogja feladásra birni: ezt is igen megfoghatónak valom; hiszen ki nem karolná át elválhatatlanul a birtokolt jelent, ki nem az egész valójával és állami létével összeforrott tulajdonát, míg helyette más egyenbecsű nem kínálkozik ?

Ebben rejlik uraim! magyar szempontból a talány végleges és kölcsönösen kielégítő megoldása. Tűzzék ki azt magoknak nálamnál más frisebb erők feladásul.

BOTKA TIVADAR.

A

MAGYAR-HORVÁT KÉRDÉS

OKLEVELES TÁRA.

Aktenstücke zur Geschichte des croatisch-slavonischen Landtages vom Jahre 1848. Mit einem Anhang enthaltend: Die wichtigsten Landtags-Akten vom Jahre 1861. etc. Herausgegeben von Stephan Pejakovics, Landtagsabgeordneter aus der Militärgrenze im Jahre 1848. Wien, 1861. 8.¹⁾

Az úgynevezett függő kérdések nemesak Európa történelmével szoros kapcsolatban állanak, de olykor a föld több részeire kiható következtetések és változások magvait is rejtik magukban, s népek fejlődése és államok életének éppen oly érdekes, mint tanulságos szakaszai gyanánt tekinthetők. Ilyenek, többek közt, a napi események sorában kiválólag szereplő, a diplomatiát, mint népeket egyaránt foglalatoskodtató keleti, olasz, német kérdések: azok közt a forradalmak évében, 1848-ban, helyet foglalt az osztrák-magyar kérdés. Ez utolsó az 1848-beli ismeretes horvátországi mozgalmak egyik jelentékeny epizódját képezik.

Pejakovics munkája megismerteti velünk e mozgalmakat; azokat úgy szólva, magunk előtt látjuk elvonulva. Mint ezime is mutatja, az nem elbeszélése a horvát magyar kérdésből eredett

¹⁾ E tisztán tárgyilagosan tartott ismertetésben, a fent idézett munkán kívül, némely ez előadással lényegesen összefüggő, de a fent munkában hiányzó adatokra nézve, mint alább megtetszik, más idézett kútfőket is használtam.

Szerző.

bonyodalmak és tusakodásnak, csak összeállítása az 1848-beli horvát-tót országgyűlést és mozgalmat tárgyzó főbb okleveleknek, de épen e czélszerűleg rendezett gyűjtemény közrebocsátásáért tartozik köszönettel Pejakovicsnak a magyar történelem minden barátja; a közlött okmányok úgy szölvva, maguk beszélnek el, még pedig diplomatikai hitelességgel a horvát-ügy fejlődését és kimenetelét.

Kiadó, a határőrvidék egyik követe az 1848-ki zágrábi országgyűlésen, megjegyzi, hogy a délszlávoknak azon mozgalomteljes korbéli történelmére tartozó több nevezetes oklevelet csak azért nem adott ki, mert azoknak birtokába elég korán nem jutott. Valamint ezt sajnállani kell, úgy óhajtandó, hogy a hiányzó daraboknak egy második teljesebb kiadásban utánpótlására nézve tett ígérletét mielőbb beválthassa. Hogy e könyv kiadó szavait használva: „nem csak a legközelebb mult történelmére vonatkozó igen tanulságos és az idők képét élesen jellemző adalék, hanem az, az időviszonyok analogiájánál fogva, a délszláv patriotáknak nem kevésbé, mint az austriai államférfiaknak némely, a jelenkorban is használható anyagot nyújt,“ ez félre nem ismerhető igazság.

Az említett diplomatikai gyűjteményben az 1848-beli s azt követő pár évi eseményekről mindössze XLV. darab oklevél közöltetik, ezek közt legérdekesebbnek mondható a XII-dik, az 1848-ki június 5-ére összehívott zágrábi országgyűlés jegyzőkönyve 17 nagybecsű toldalékkal, melyek által az oklevelek száma LXII-re van emelve. Egy függelékben közöltetnek az 1861-beli zágrábi országgyűlés főbb okmányai is, mi által a munka még érdekesebbé válik.

Igen hosszas volna, s nem is tartozik szerző czéljához az 1848-beli mozgalmakra vonatkozó 62 oklevél tartalmára körülményesen kiereszkedni, elegendőnek véli azokból a horvátügy főbb mozzanatait és eseményeit az olvasó elé terjeszteni azon megjegyzéssel: hogy az elbeszélés az oklevelekből vett adatokkal, csak nem általán azoknak szavaival fog történni, s tán nem lesz szerénytelen azon állítás, hogy épen ezen körülményben rejlik az elbeszélés hitelessége, s annak, ha van, érdeme, és kétségbe nem vonható tanulsága.

Szükséges bevezetésül, a horvátügy genesisét s állását illetőleg, miután Pejakovics gyűjteménye az 1848-ki évet megelőző eseményekre ki nem terjed, e nemzeti mozgalommal kapcsolatban álló egypár fő és lényeges körülményre kell az olvasó figyelmét felhívunk.

A horvát kérdés, mint tudva van, koránt sem 1848-ban született, azt báró Jellacsics bán már készen találta, s maga vagy inkább a délszláv párt érdekében és czéljára felhasználta.

A nemzetiségí surlódások legelőbb a horvát földön irodalmi

polemiából politikai versengéssé váltak. E küzdelmet a szláv irodalom mezején Kollár János pesti evangelicus tót pap és szellemdús költő kezdé meg, kinck hü s igen tevékeny tanítványa Gaj Lajos a horvát vagy illyr irodalomba átvitte a tusát, mely kivált a hirlapok útján táplálva, sajnos kiterjedést nyert. E szellemi tusa Horvátországban élénk viszhangra talált, s csak hamar nagy jelentőségre emelkedett az illyr és horvát-magyar párt alakulásával, melyeknek főkép a megyei közgyűlések kedvező működési tért nyitnak.

Nem kevésbé igen fontos és nem mellőzhető körülmény tudni, hogy a horvátok maguk mit tartottak, s micsoda véleménynyel voltak a magyarokkal közbenjött vita és versenyzés felől. Nem lehet tagadni, hogy ők az 1848-beli magyar törvényhozást a magyar koronától elszakadásra ürügyül, vagy ha úgy tetszik, kedvező alkalom gyanánt tekintették és használták.

Még a zágrábi országgyűlés megnyílása előtt, a báni értekezletből május 11-én 1848-ban a királyhoz intézett feliratban a horvátok éles panaszra fakadtak az új magyar ministerium ellen, mely — szerintök — „a szláv nemzet iránti ellenséges elemekből a három egyesült királyság minden befolyása nélkül, erkölcsi nyomás folytán alkotva, az austriai birodalom közös kapesának teljes széttépése csiráját hordja magában“ valamint hogy „azon egyoldalú ministerium Magyarországon csak egy néptörzs uralkodását fejezi ki,“¹⁾ azért kétségen kívül, a báni értekezleten nyilatkozott horvátok említett érzülete Jellacsics bán törekvését és terveit előmozdító, az útát azoknak egyengető alkalmat nyújtott.

Ide tartozó adat gyanánt említendő továbbá, hogy az 1848. júniusban Zágrábban tartott horvát-tót országgyűlés, a pozsonyi országgyűlésen volt horvát követeknek a kapcsolt királyságok „nemzetiségének, jogainak és szabadságának a magyarok megtámasztásai (?) ellen tanúsított férfias s méltó fellépéséért és védéséért megelégedését, dicséretét és háláját örök emlékezetül jegyzőkönyvébe tétette.“²⁾

A Pejakovics által kiadott oklevelek nyomán, a horvát ügynek 1848-béli állását és folyamát, valamint az ebből fejlődött viszonyok képét hü, de csak a főbb vonásokban, következő adatok mutatják.

B. Jellacsics József határőrvidéki ezredest még a pozsonyi országgyűlés alatt, 1848. márczius 23-án kelt s alkanczellar Szögyény László által ellenjegyzett királyi leirat Horvátország bánjává nevezte. Két nappal e kinevezés után márczius 25-én Zágrábban egy ügynevezett nemzeti gyűlés tartatott, mely számos tagból álló küldöttséget indított fel Bécs-

¹⁾ Pejakovics Aktenstücke etc. VII. oklevél 14. 15. l.

²⁾ Pejakovics XII. oklevél 37. l.

be, ott a trón előtt „a nemzet régi és méltányos kívánatait“ előterjeszteti. Daczára annak, hogy e küldöttség nem mulasztotta el a mondott kívánatok közül többeket kiemelni, „mint a melyeknek kielégítése haladékokat nem szenved,“ — azoknak nagyobb része akkor mégis teljesítetlen maradt.)

Nemsokára az új bán, nagy zajt ütve, s hatáskörét áthágó, a fejedelem jogait magához ragadó intézkedésekkel lépett fel. Egy a délszláv patriotismus ömlengéseivel telt proclamatiójában „üdvözölve a horvát és szerb nemzetet Dalmátia, Horvát- és Tótország három megye királyságban,“ azt maga kineveztetése felől megjegyzés kíséretében értesíti, hogy 14 nap alatt, határörvidéki ezredesből báni, altábornagyi, s a horvát határörvidék főhadi parancsnoka rangjára emeltetett, — kijelenti, hogy „a forradalom által Horvátország állása a szövetséges Magyarországhoz megingattatván, s annak alapja ledöntetvén, ez szükségessé teszi, a magyar koronához viszonyt, ez öskapocs tekintetbe vételével, a szabadság, önállás és egyenlőség szelleméhez képest új alapra fektetni, addig pedig az új magyar kormány al minden összeköttetést kettészakasztani“; mondja, hogy „a nemzet és hazája főúhajtása“ ezért első gondoljai közé tartozik, „a nemzeti országgyűlést mielőbb összehívni,“ — azon kell minden nemzeti kívánatokat és sérelmeket előhozni „s minden a lehetőségig és a nemzet akaratja szerint teljesebb és orvosiást fog nyerni,“ valamint — s ez igen nevezetes körülmény — megjegyezve, hogy király ő Felségétől Dalmátia bánjává is nevezetvén, „bizton reméli a király

¹⁾ Pejak. VII. oklev. 14. l. A horvát nemzeti gyűlés Bécsbe küldött feliratát Pejakovics nem közli. Olvasható e nevezetes oklevél az angol parlamentnek a magyar ügyekre vonatkozó 1847—1849-beli kék könyvében: „Correspondence relative to the affairs of Hungary“ 9. sz. alatt 49—50 l. mint a bécsi angol követ P o u s o n b y-tól márczius 30-ról 1848. lord Palmerstonhoz intézett sürgöny melléklete. Azon kérelem 30 pontban formulázza Horvátország teljes, s lehet mondani legszélesebb alapra fektetett önkormányzását és nemzeti függetlenségét, a mennyit Pozsonyban sem követeltek. Abban sürgették többek között Dalmátia új és szoros unióját, minden más, valaha Horvátországhoz tartozott s Magyarországra vagy Austriába bekeblezett részek visszaadását, továbbá (a 18-dik pontban) az idegen seregeknek (így nevezik a horvátok az austriai katonaságot) az országból eltávolítását, valamint a határörvidéki ezredeknek Olaszországból visszahívását, sőt az utolsó pontban egyházi ujitók szerepében is lépnek fel, mert kéri: „az egyházi nötlenség eltörlését, s az isteni tisztelet alkalmával a honi nyelv használatát, a régi horvát szokások és szabályok szerint.“

igazságszeretetétől s a nemzet erős akaratától, hogy e kinevezés nem fog csupa czim maradni," mert „a dicső Dalmátia egykor Horvátország szövetségese volt, s nem csak a történelemnél, de a geográfiai fekvésnél, a vérnél, testvériségnél s azon czímnél fogva is, melyet eleitől fogva mostanig a horvátországi bánok viselnek.“

Horvátországban azonban csak hamar komoly belzavarok és háborgások történtek, miért a bán egy ápril 27-én 1848. kelt, meglepő rendeletével a rögtönbírótságot kihirdette, és azt a politikai vétségekre is, lehet mondani hallatlan modorban, kiterjesztette.

„Megszomorodva kellett ballanunk“ mondá e bán, „hogy néhány gonosz és roszakaratu emberek, névszerint pedig azok, kik a horvát tót háza s nemzetiség iránti ellenséges érzületeket eddig is minden alkalommal nyilvánították, használván a mostani viharos idő körülményeit, népünket, a nemeseket, alattvalókat és parasztokat mindenféle hazugságokkal nyugtalanság és lázadásra unszolják.“ Ennek következtében a rablás, tolvajság és gyűjtogatás esetein kívül minden lázítók rögtönbíróilag lesznek elítélendők, még pedig

a) „Azok, kik a népet a törvényes király és a báni méltóság ellen igerlik.

b) Kik a köznemeseket azzal lázítják és hitetik, hogy bizonyos emberek, vagy az úgynevezett illyrek okozták, hogy most már ők is adót fizetnek s más terheket is hordoznak.

c) Kik a parasztokat vagy alattvalókat azzal izgatják és hitetik, hogy ők magyarok és nem horvátok, vagy: hogy ők csak a magyar földesuraságok által mentettek fel a robot alól, s a horvát tót földesurak őket újra robot-kötelesekké szándékoznak tenni, kik azon hazug hírt terjesztik, hogy az illyrek a mondott czélból Bécsbe a királyhoz mentek, s továbbá azt is hazudják, hogy e jogok és szabadságok már több évek előtt a népnek megadva voltak, de az uraságok azokat ki nem hirdették.“

Csakhamar V. Ferdinánd király 1848. május 6-án kelt és nádor főherczeg Istvánhoz intézett kéziratában „a Horvátországban felmerült s igen veszélyessé válható separatistius törekvések“ következtében parancsolja egy alkalmas egyénnek mint teljhatalmu királyi biztosnak Horvátországba küldését, hasonló követeléseknek egész szigorral leendő elnyomása végett, b. Jellaesies bánt pedig egy más nap május 7-én kelt kéziratában utasítja, hogy a magyarországi királyi helytartó parancsolatainak s a magyar felelős ministerium rendeleteinek „a közigazgatás minden ágaiban“ pontosan engedelmeskedjék.

E kir. parancsok folytán nádor főherczeg István, május 11-én kelt és Szemere Bertalan belügyministertől ellenjegyzett rendeletében Jellacsics bánt a törvényes engedelmességre felszólítá. E nádori intézvényéből látjuk, hogy a bán az alatta levő minden törvényhatóságokhoz egy köriratot bocsátott, melyben az Magyarország és a kapesolt országok közötti alkotmányos viszonyt megváltozotttnak jelentvén ki, azt parancsolta, hogy az említett törvényhatóságok, rajta (t. i. a bánon) kívül senki mástól rendeletet elfogadni, azoknak engedelmeskedni, vagy bárhová hivatalos tudósítást tenni ne merészeljenek. Ennélfogva a nádor ezen báni köriratot alkotmány- és törvényellenesnek nyilvánítván, a bán által jogtalanul s egyoldalú irányban hirdetett, mint kiterjesztett statariumot annak minden következményeivel együtt hatályon kívül tevő, egyszersmind az említett köríratra és a statariumra vonatkozó rendeleteinek haladéktalanul visszavonására utasítá. Egy más, épen az nap, t. i. május 11-én kelt nádori intézvény által altábornagy b. Hrabovszky János Horvát-Tótországban s a határörvidéken, a közrend csendesség-személy- és vagyon-biztosságra felügyelés valamint az elszakadási törekvések fékezése végett, teljhatalmu királyi biztosnak kiküldetett.

De Jellacsics bán ez elősorolt kir. parancsokkal és nádori intézvényekkel semmitse gondolt, s azon úton, melyen elindult, tovább ment. Mindenekelőtt a május 8-ára összehívott báni értekezlet folytán, melyből ugyancsak május 11-ről a királyhoz intézett feliratban „a magyaroknak mértéket nem tartó túlkapásai ellen“ igen keserű és szenvedélyes kitörésekben nyilvánuló panasz emeltetett, valamint egyenesen kimondatott azon vád, hogy Horvátországba küldött magyar emissariusok, az egész országban, de különösen Zágráb megyében a földmivelő népet a földesurak és papság ellen izgatták¹⁾ — ez értekezlet folytán tehát a bán 1848. június 5-kére a horvát-tót országgyűlést Zágrábba összehívá, egyszersmind az egyesült országok képviselőtét, követek választását, országgyűlésen szószólást stb. szabályozó, s így a törvényhozó, valamint a végrehajtó hatalmat is bitorló rendeletét kibocsátotta²⁾ s azon országgyűlést meg is tartotta, számba nem vévén V. Ferdinánd királynak Innsbruckból 1848. május 29-ről hozzá intézett következő kéziratát:

„Mivel az 1791-beli 58. törvényezikk világos rendelkezésénél fogva, a horvát-tót és dalmát országgyűlést csak az én legfelsőbb engedelmem előleges kinyerése után lehet kihirdetni, ön pedig ezzel ellentétben azon gyűlés megtartását önbatalmulag f. évi ju-

¹⁾ Pejakovics, VII. oklev. 15. l.

²⁾ Pejak. VI. oklev. 9—13. l.

nius 5-kére határozta, parancsolom önnek, hogy ezen tartományi gyűlést, melynek törvényellenes összejövetelét s az azon teendő végzéseket Én érvényteleneknek tekintvén, azonnal függeszse fel, s eziránt mielőbb adandó felvilágosítás, valamint a horvátországi zavaroknak, mennyiben lehetséges, békés úton leendő kiegyenlítése végett, e legfelsőbb parancsom vétele után 24 óra múlva Innsbruckban lévő udvaromnál jelenjék meg.¹⁾

A bán ellenszegülése és daczolása a királyi parancsok irányában büntetés nélkül nem maradt. Jella csics annál fogva Innsbruckból jun. 10-én kelt kir. intézvény által hivatalából föltételesen elmozdított, egyszersmind törvényellenes eljárása s lehető vétkes társai kinyomozására a fennebb már említett altábornagy b. Hrabovsky kir. biztos képében kineveztetett. Az előttünk álló okleveles gyűjteményben e királyi rendeletre vonatkozó két manifestumot olvasunk, melyek közül az elsőt a császár és király a határőrvidéki ezredekhez, a másodikat a horvát és tót néphez intézte²⁾. Oly fontos és nevezetes, valamint az akkori helyzetre több tekintetben világot derítő adatok foglaltatnak e két manifestumban, hogy azoknak tartalmát legalább a főbb vonásokban ismertetni, mellőzhetetlennek tartjuk.

A határőrvidéki ezredekhez intézett első manifestumban — mely azokat értesíti, hogy a bán engedetlen s törvényellenes magaviselete kinyomozására báró Hrabovsky kiküldetett, a bán pedig hivatalából addig, míg magát igazolnádja, kitétetett; — a határőrvidék új helyzetére vonatkozó érdekes intézkedést találjuk: „Elhatároztuk, hazátok jobban kormányzása s ügyeitek gyorsabb eligazítása tekintetéből, az összes határőrvidéket a felelős magyar miniszteriumnak alárendelni, s jövendőben minden parancsainkat nem az udvari haditanács, de kir. helytartónk, főherczeg István magyarországi nádor és a magyar hadiminiszterium útján fogjuk a ti hazátokban hozzátok intézni.“

E kir. rendelet, gr. Mailáth János szerint „az egész magyar forradalom legrejtélyesebb jelensége,“ mint akkor állították, hamis úton kelt volna, s „leghihetőbbnek tartották, hogy a magyar miniszterelnök, ki többször megfordult Innsbruckban, magának egy császári blanquettet tudott szerezni, melyet, a császár tudta nélkül, a bánat elmozdító rendelettel töltött ki³⁾. A Zágráb-

¹⁾ Pej a k. X. oklev. 21. l.

²⁾ E két manifestum közölve van a XII. sz. és a horvát országgyűlés jegyzőkönyvét tartalmazó oklevélben, mint annak *E s F'* alatti melléklete. Pej a k. Aktenstücke etc. 87 — 92. l.

³⁾ Geschichte der Magyaren von Johann Grafen Mailáth. Fünfter Band. Regensburg 1853. S. 37. E darab az 1848 — 49-beli forradalom történelmét foglalja magában.

ban 1848-ban tartott horvát országgyűlés jegyzőkönyvében is (XIX. cz.) nyilván állittatik, hogy a június 10-ki manifestum „nem az ő Felsége akaratából jelent meg, s az a királyságok ellenségei csinálmányának — Machwerk — tekinthető.“¹⁾ Idézzük ez adatokat, mint a mondott évben uralkodó szenvedélyes izgatottság s a magyarok irányában bármi vád és rágalomtól sem tartózkodó gyűlölség sajnos bizonyosságát. Elfogulatlanul tekintve a dolgot, az említett rejtély, vagy inkább dualismus értésében nincs szükség sem a magyar miniszterelnök által nem egyenes úton szerzett blanquette-hez, vagy bármi camarillai titkos működéshez folyamodásra, annak természetes kulcsa az akkori helyzetben található, jelesen azon körülményben, hogy májusban a magyar ministeriumnak a nádor által gyámolított tekintélye és befolyása a császári kabinetben túlnyomó volt, ellenben őszszel, mikor mint alább meglátjuk, a dolgok megfordultak, a bécsi ministeriumnak a bánt pártfogoló hatása volt az ügyek vezetésében döntő.

A horvát-és tótországiakhoz intézett második manifestum, egyik az előttünk álló gyűjtemény legnevezetesebb és érdekesebb oklevelei közül: abban a király maga sorolja elő Jellacsics bán felségsértő s „államellenes“ tényeit.

A bán mint a királyi rendelet mondja, — a nádor és magyar ministerium által hozzá intézett többszöri felszólítás és intésnek — közös egyetértésben munkálni a horvát nemzet érdekében, — nem engedelmeskedett, bár arra királyi parancs által is utasítottott.

Ezen felül a törvényes hatóságokat hasonló engedetlenségre unszolta, s mindezeket mind a népet a magyar korona iránti ellenséges lépésekre kényszerítette.

Mindazokat, kik Magyar- és Horvátország összeköttetésének barátjai voltak, üldözte, hivatalukból kitette, a politikai véleményben vele egyet nem értők ellen statariumot hirdetett ki, a kir. kamarai pénztárakat lefoglalta, ez erőszakosság végrehajtására kir. katonaságot használt s a népre önhatalmulag új adót vetett, „mit“, mondja a Felség, „a törvényhozó hatalom beleegyezése nélkül Mi magunk sem rendelhetünk.“

Elnézte, hogy törvénytelen gyűlésekben a magyarok ellen nyílt lázadás prédikáltassék, miből Magyarországon rablás és vérontással páros összetűközések történtek.

A törvényellenes zavarokkal magát kitüntető Zágráb piacznán kir. helytartó főherczeg István személye csaknem a bán szemelättára sérelemmel illettetett, a nélkül hogy a bán a vétkest megbüntette volna.

Ezek következtében, a bán engedetlen maga viseletének kinyomozására b. Hrabovsky kir. biztosnak kineveztetvén, a bán leendő teljes magagigazolásáig báni méltóságából s minden

¹⁾ Pejakovics S. 47.

katonai hivatalaiból elmozdított, a törvényhatóságok pedig a bánnal minden hivatalos közlekedés félbeszakasztására utasítottak.

A bán a hozzá intézett kir. parancs folytán Innsbruckba elment, hová június 17-én érkezett meg, s 19-én a fejedelemnél audiencián volt, miről 20-án az Olaszországban barczoló határőrvidéki ezredeket értesíté, s azokat kötelességük hű teljesítésére felszólította.¹⁾

A bánról június 5-kére összehívott horvát országgyűlés azon közben munkálódását folytatta, melynek eredménye Pejakovics gyűjteménye XII-dik oklevelében és mellékleteiben foglaltatik, — kétségen kívül a legnevezetesebb, legfontosabb és legérdekesebb minden közlött okmányok sorában. Áll mindössze XXXV. czikkből, a már említett tizenkét melléklet ezekhez tartozik. Ez országgyűlési tárgyalások és végzések közül csak a főbb momentumokat emeljük ki, melyek ez országgyűlés törekvésére, irányára és céljaira világot derítnek.

a) Az országgyűlés a Felsőházhoz intézett hála-feliratban kéri Dalmáciának, mint eleitől fogva Horvát és Tótország alkotó részének, azokhoz visszaesztatását, a bánnak Tótország és Dalmátia főhadai parancsnokává is nevezetetésével együtt. (V. cz.)

b) A dalmatákhoz intézett proclamatióban kifejeztetik az ország fájdalma, hogy ők a meghívás daczára is meg nem jelentek, holott a szerbek és csehek küldötteik által üdvözlétüket jelentették, mely okból a meghívás ismételtetik (VI. cz.)

c) „Az újonnan felállított szerb vajdaság“ s a három megye királyság, azokat egymással szilárd politikai testté összeolvasztó szövetségre lépjenek, — mely vajdaságot alkossák: Szerémvám megye s annak határőrvidéke, Baranya, Bácska és Beece vidékei, a Csajkások kerülete, a bánság, a határőrvidék, valamint a kikindai kerület. (VII. cz.)

d) A választások igazolására kinevezett bizottmánynak meghagyatott az Ausztriával és Magyarországgal leendő viszonyok tervét kidolgozni. (VIII. cz.)

e) A szláv népfajoknak kölcsönösségi viszonyban állása, a horvát-tót nemzetnek azok iránti rokonszeve kifejeztetik, s a prágai szláv congressusra követség küldetik. (X. cz.)

f) A három megye királyság viszonya Magyarországhoz, — melynek irányában mindég független volt, — a királyságok teljes autonómiája alapján, — szabályoztassék, kimondatván egy külön és csak a horvát országgyűlésnek felelős kormányssék felállítása, valamint a magyar ministerium el nem

¹⁾ Pejakovics. XIII. oklev. 125. l.

ismerése, melynek a háromegy királyság jogait sértő rendeletei érvényteleneknek nyilvánítottak. — Az egész birodalomra nézve alakítandó közös pénzügyi, hadi és kereskedelmi ministerium mellett legyen egy a háromegy királyság érdekeit képviselő, és az országgyűlés irányában felelős államtanács s az egész határövidék, — kivéven a tisztán katonai ügyeket — egyekben egészen a fennemlített kormánysszék alatt álljon. — A nemzeti nyelv kizárólag hivatalos nyelv, s a központi kormány is minden rendeleteit ezen a nyelven intézze a királyságokhoz. A szerb vajdaságon kívül a háromegy királysággal szorosabb kapcsolatban álljanak: Alsó Styria, Karniolia, Istria és Görz; s a nevezett királyság alkotó részei a tótországi három vármegye, gradiskai, brodi, péterváradi határövezredék, a fiumei, buccarii parti vagy vinodoli vidékek is. A közbirodalomhoz csatlakozás bizonyosságául az osztrák országgyűlésre követek küldetnek, kik a királyságok kívánságait és érdekeit az országgyűlés által kimondott alapelvek értelmében képviseljék (XI. cz.)

g) A magyar ministerium ellenséges indulata mellett, a rend és csendesség fentartása sokáig lehetséges nem lévén, Ő Felsége megkéretik, hogy több határövezred Olaszországba ne küldessék. (XIII. cz.)

h) A bán Innsbruckba hivatása következtében, junius közepén oda utazván az országgyűlés egy rendkívüli ülés tartott, melyben a szerb nemzeti választmánynak két rendbeli tudósítása tárgyalatott: egyikben a szerbek, minden fontosabb ügyekben a háromegy királysággal leendő egyetértés fentartását kérték, mit a horvátok igen szívesen fogadtak; a másikban pedig Ő Felségének a bán elmozdítására nézve jun. 10-én kelt manifestuma közöltetett, — mely „minden emberi érzelmet sértő események” folytán, meghatározatott, futár által Ő Felségéhez egy „ultimatumot” intézni, mi — nem igen illedelmes hangon szerkesztve — a bán visszaállítását sürgette, valamint az elmozdítás által beálló kényszerűség esetére egy „korlátlan és dictatori hatalommal felruházott s az országgyűlés irányában felelős közígazgatási-választmány” felállítását elrendeltetett, végre nagy emphasisal kifejezetett: „hogyha bán ö exejának elbirlelt letétele valósulna, a horvát-tót nemzet inkább akar elpusztulni, mint a maga kedvenczét, kivel nemzeti léte legszorosabban összeforrott, az öt fenyegető veszélyben elhagyja.” (XVI. sz.)¹⁾

¹⁾ E szám G alatti melléklete az említett manifestum. Pejak, 92. l.

i) A horvát-magyar versengés kiegyenlítése tekintetéből Ő Felsége által főherczeg János közbenjáróul kineveztetvén, a bán ez ügyet illető tudósítása folytán különböző intézkedések tettek. (XIX. cz.) E pontra alább visszatérünk.

k) A Magyarországgali kibékülés feltételei kidolgozására a bán, mint a királyságok feje, kiben azok „minden reményöket helyezik,“ a maga elnöklete alatt egy bizottmányt választson, mely teendőjében a következő elvekhez tartsa magát. A közbirodalom egységének fenntartásával, s ezen az alapon, tehát a fenálló dualismuskak egy kormányba koncentrálásával, a magyar korona alatt élő minden népeknek tökéletes szabadságát, egyenjoguságát, nyelvét s nemzetiségét czélszerű politikai institutiók biztosítsák, melyek alatt az országgyűlés, a háromegy királyság részére felállítandó egészen különvált közigazgatást és törvényhozást érti. — A szerb vajdaságnak a háromegy királysággal egyesítése itt is kimondatott. (XX. cz. A XXXI. cikkben a bán által kinevezett e bizottmány tagjai elősoroltatnak.)

l) „A horvát nemzet maga nagy bánatára, azon meggyőződésben lévén, hogy a jó király hatalma szerencsétlen és kedvezőtlen viszonyok következtében annyira korlátolt, hogy Ő Felsége minden népei iránt egyforma szeretettel hevülő szive és benső hajlamánál fogva, azok közös és egyenlő holdogítását nem eszközölheti“ — ezért valamint a háromegy királyság fenyegető s veszélyes helyzete is azt kívánván, az országgyűlés a bán ideiglenesen rendkívüli és korlátlan hatalommal ruházza a fel, melynek minden polgári és katonai hatóságok alárendeltetnek (XXI. cz.)

m) A határörvidék a háromegy királyság kiegészítő részévé nyilvánítatik, az alkotmány arra is egészen kiterjesztetik, a nemzeti nyelv ott is minden kül és belügyekben közigazgatási valamint közoktatási nyelv is; általában a határörvidék egész belszerkezetében lényeges, és azt a horvát nemzeti kormányknak lehetőleg alárendelő változások határozattak. (XXVI. cikk, s ennek I. melléklete. Pejak. 52—69 s 106. l.)

n) A köztelviselés minden állampolgárra kiterjesztetik; az adózás kulcsát az országgyűlés fogja meghatározni.

o) Nem hagyhatjuk végre említetlen a horvát-tót nemzet manifestumát, melyben a maga eljárását és cselekvését „a háromegy királyság ellenségeitől elterjesztett rágalmkak“ irányában védeni és igazolni akarja, történeti adatokat hord-fel és állít össze annak bizonyítására, hogy Horvátország voltaképe Magyarország-tól független volt, s szenvedélyes és dagályos kitételekkel panaszkodik a magyarok zsarnok bánása ellen, kik „minden velük együtt lakó népeket elnyomnak és üldöznek, a magyar nyelvet rájuk erőszakolják“ és ök azok „kik minden más nemzet és nemzetisé-

gek sirját megássák, melyek fölé a hatalmaskodó, mintegy az Istentől egyedül arra hívott és kiválasztott magyarság győzelmi pompával emelkedjék“ (über die sich das herrische, als gleichsam von Gott allein dazu berufene und auserkorene Magyarenthum im Triumphe emporheben sollte.)¹⁾

A horvát ügy naponként komolyabb fordulatot vévén, s a horvátoktól izgatott szerbek mozgalmi is veszélyesen terjedvén, nádor főherczeg István és a magyar ministerium főherczeg János közbenjárását felkérték, s a király azt az utolsóhoz 1848 június 19-én intézett kéziratával el is rendelte, miről főherczeg János, Jellacsics bánt június 27-ki kéziratában azon hozzátétellel értesíti, hogy a mondott czélből lehető sietséggel Bécsben jelenjen meg, miután a magyar ministerium hasonló módon felszólítattott, a maga kebeléből az értekezletre képviselőt küldeni²⁾.

A közbenjárás megkísértetett Bécsben, hol mind nádor főherczeg István, gr. Batthyány Lajos magyar minisiterelnökkel, mind Jellacsics bán július végén 1848 a közbenjáró főherczegnél megjelentek. A közbenjárás ügyére vonatkozó két érdekes oklevél találtatik Pejakovics gyűjteményében, egyik: a horvát-tót országgyűlés felirása a közbenjáró főherczeghez azon 11 pontban elég magas hangon formulázott föltételek elősorolásával, miktől függ a horvátok és magyarok közötti versengés kiegyenlítésének lehetősége³⁾; másik: Jellacsics bán jelentése a közbenjárás siker nélkül maradása felől.⁴⁾

A bán a horvát országgyűlés meghagyása folytán a kiegyezkedés alapjául három feltételt tűzött ki. Ezek voltak:

1) A hadi-, pénz- és külügyi ministeriumoknak a közbirodalmi kormány nyal megint összekapcsolása.

2) A horvát nyelv és nemzetiség teljes egyenjogúsága, úgy a belkormányzásban, mint a magyar országgyűlésen.

3) A szerb nemzet (hasonló autonomiára irányzott) követeleéseinek teljesítése.

De, mondja a bán: „sem ő cs. fensége a főherczeg nádor, ki engemet a békés kiegyenlítés sikeréért a legkegyelmesebb biztosítás s legmelegebb részvétellel fogadott, se a magyar minisiterelnök, kikkel én ama meg nem másítható alapokon alkudoztam, nem valának oly helyzetben, hogy szemben az országgyűléssel s a magok pártjával, azokra valami részben is kielégítőleg ráállhassanak, s így a fenséges közbenjárónak jul. 30-án Frankfurtba

¹⁾ Az országgyűlés XVII. cz. és annak melléklete. Pejak. 45. 94—99. l.

²⁾ Mindkét kézirat közölve van: Pejak. 100. l.

³⁾ Pejak. 101. l.

⁴⁾ Pejak. 124. l.

elutazásával nemzeti ügyünk békés kiegyenlítésének ez utolsó megkísértése is végét érte.“

Az említett közbenjárás meggyűlöltetésénél még egy próba tétetett a zavarok és versengés megszüntetésére. Király ő felsége egy august. 31-kén nádor főherceg Istvánhoz intézett kéziratában azt rendelte, hogy a magyar ministeriumnak néhány tagja haladéknélkül Bécsben jelenjen meg, a bécsi ministeri tanácsal a monarchiát közösen érdeklő ügyek felől értekezni, a miben Jellacsics bán is részt vegyen. Előlegesen az ellenségeskedésnek mind a horvátok, mind a magyarok részéről azonnali megszüntetése, a bán személye ellen irányzott rendszabályok visszahuzása, valamint a határörvidéknek a bécsi hadi ministerium alá rendelése kívántatott. E kéziratához mellékeltetett egy emlékirat, mely az utolsó pozsonyi törvényhozás óta, jelesen a magyar ministeriumtól követett irány által a közbirodalomra súlyosodó bajokat előszámlálta, s nem hagyja említetlen azon körülményt is, hogy már 1848. május 10-én a bécsi ministerek ajánlást tettek a magyar ministeriumnak, a közbirodalmi viszonyok és ügyek rendezése végett kölcsönös értekezésbe bocsátkozni, mit most megújítani szükségesnek láttak. Pejakovics kiadta az august. 31-iki k. kéziratot,¹⁾ de annak nagyfontosságú mellékletét, az érintett emlékiratot, nem közli, valamint ennek csatolmányát sem, a közbirodalmi kapocsnak a Pragmatica-Sanctio általi megerősítésére vonatkozó törvények összeállítását. E két nevezetes okmány fel nem vétele, Pejakovics gyűjteményének lényeges hiánya; azok (a k. kézirattal együtt) megtalálhatók a b. Haynau idejében Budán kiadott hivatalos oklevél-gyűjteményben.²⁾ Mind az emlékirat, mind annak csatolványa, az 1848-beli események építésére és jellemzésére érdekes adatul szolgálnak. Abban a magyar honvédelmi ministeriumnak magyar hadügy-ministeriummá kiterjesztését, a határörvidéknek a bécsi hadi ministerium alól kivételét panaszolták; megemlítetett az is, hogy a magyar pénzügyi ministerium több „sérelmes tévedésre, s az austriai pénzügyi igazgatósággal folytonos surlódásra alkalmat adó“ intézkedéseket tett, végre, hogy a magyar ministerium még april 7-én 1848-ban „az összes állam adósság egy részének elvállalásáért“ hozzáintézett felszólítást felelet nélkül hagyta.

Az emlékirat tárgyalása helyett, a magyar országgyűlés Bécsbe egy nagy küldöttséget rendelt, mely egyebek közt a királynak Budapestre jövetelét, a nemzet lehető elkeseredésére li-

¹⁾ Pejak. 123 l.

²⁾ „Sammlung der für Ungarn erlassenen Allerhöchsten Manifeste und Proclamationen, dann der Kundmachungen der Oberbefehlshaber der kaiserlichen Armee in Ungarn. (Umfassend den Zeitraum vom 22. Sept. 1848 bis 31. December 1850. — Anhang S. 1–23.

vatkozva, sürgette. A király, gyengélkedő egészsége miatt, a leme-
netelt meg nem ígérte, a többi kívánatokra nézve pedig nyilvání-
totta, hogy határozatát a ministerium által leadandja. A küldött-
ségnek ily válaszzal Pestre érkezése után, a B a t t h y á n y m i-
n i s t e r i u m lelépett, új ministerium nem alakulhatott, mi közben
a magyar országgyűlés Bécsbe, most már az austriai országgyűlés-
hez rendelt egy küldöttséget, mely azt Magyarország hathatós
védelmére felszólítsa, de a mely küldöttséget a bécsi országgyűlés
el nem fogadott, s a magyarokkal való értekezést visszautasi-
totta.¹⁾

Azonközben király ö Felsége 1848 sept. 4. kelt kéziratában
Jellacsics bánt, kinevezése óta „a dynastia és a közbirodalom ér-
dekei iránt ismételve nyilvánított hűsége és ragaszkodása kétségbe
vonhatatlan bizonyosságai“ folytán, hivatalába visszaállította. „Atyai
szivemnek“ mondá a Felség — „különös megnyugtatóására szolg-
gál, hogy megszüntethetem azon határozatomat, melyre én idei
jun. 10-én kelt manifestumomban egy Ön ellen indítandó nyomozás
s háni méltóságából valamint katonai hivatalaiból elő le ge
s e n elmozdítása végett rá vétettem, oly ráfogások alapján,
miknek legteljesebb czáfolata Ön ténylegesen bebizonyított hű
ragaszkodásában találtatik.“ — E kir. leirat értelmében a szük-
séges intézkedések nádor főherczeg Istvánhoz is megtétettek.²⁾

Nemsokára a koczka elvettetett; a bán maga sergével sept.
11-én 1848. a Dráván átjött, s egy azelőtti napon kelt manifestu-
mában az okokat elősorolá, mik őt a békekisérlet meghiusulása
következtében Magyarország ellen fegyvert fogni kényszerítették,
valamint egy második, ugyancsak az napi manifestumában a
magyaroknak országukba benyomulását tudtokra adta Pejako-
vics mind két manifestumot közli³⁾, nem kevésbbé V. F e r d i-
n á n d királynak a polgári háború kitörése folytán sept. 22-én és
25-én „Magyarország népeihez“ intézett két manifestumát, me-
lyek közül az utolsó a kibékítés eszközzésére teljhatalommal fel-
ruházott altábornagy gr. L a m b e r g missiójára vonatkozik⁴⁾,
mint szintén ez utolsónak a pesti hídon (sept. 28-án) meggyilkol-
tása után az országgyűlést eloszlató, a bánt Magyarországon kir.
teljhatalmu biztossá nevező s october 3. kelt kir. leiratot is ki-
adta,⁵⁾ azonban mellőzte azon adatokat és okleveleket, mik a
bán táborozásáa vonatkoznak, melynek september végén, a pá-

¹⁾ A magyar országgyűlés által tett, s fen előadott lépésekre
nézve l. M a i l á t h Geschichte der Magyaren. Fünfter Bd. 74—77. l.

²⁾ P e j a k. XVI. oklev. 130 l.

³⁾ P e j a k. XVII. XVIII. oklev. 131—135 l.

⁴⁾ P e j a k. XIX. XX. oklev. 135.

⁵⁾ P e j a k. XXI. oklev. 140—142 l.

kozdi csata után, a híressé lett „Flankenbewegung“ oly véletlen fordulást adott).

Miután a horvát magyar mozgalmaknak e döntő pontjához eljutottunk, hátra van a horvát-tót országgyűlés eredményét egy pár érdekes adat kíséretében olvasóinkkal röviden megismertetni.

Megemlítendőnek tartjuk elsősorban, hogy az 1848-beli horvát-tót országgyűlés, annak jegyzőkönyve szerint, üléseit junius és julius hóban tartotta, s XXXV. és utolsó cikkében azon nevezetes s az uralkodó szellemet eléggé jellemző határozat foglaltatik, hogy azon gyűlés magát p e r m a n e n s n e k nyilvánította, s üléseit csak elnapolta.¹⁾

Az 1848. december 2-án történt ausztriai császári trónváltás előtt kevéssel Kremsierbe áttett bécsi országgyűlés 1849. mart. 7-én feloszlattatott, miután három nappal azelőtt, mart. 4-én az octroyált, s a birodalom egységének és kormánya központosításának alapjára fektetett a l k o t m á n y kihirdettetett.

A bán Rumából, mint mondá, „még a csatamezőn“ jul. 28. 1849. a horvátok, tótok és határörvidékiekhez intézett nevezetes proclamatiójával, kiemelve a közbiradalmi alkotmány előnyeit és jótékony voltát, azt ünnepélyes kihirdetés s a szükséges szervezési előkészületek megtétele végett átküldötte. „Ez alkotmányos oklevél“ mondja a bán, „a birodalom minden népeitől zajos örömmel és hálával fogadtatott, s így, kedves rokonaim! ti is átlátandjátok, hogy legkegyelmesebben az még többet ad, mint a császári állam egységének fentartásáért és minden nemzetiségei egyenjoguságáért történt felkelésünk idejében remélhettük.“ Mind a mellett a bán proclamatiója végén szükségesnek tartja inteni a horvátokat, „ne hallgassanak azon kevés vigyázatlanokra és roszzakaratuakra, kik, mint minden törvényes rend ellenségei egyenletlenséget, bizalmatlanságot és háborút prédikálnak, hol egyetértésre, bizalomra és békére van szükség.“ — „Az ég velünk van, mi győzni fogunk, és szerencsések leendünk.“²⁾

A bán reménye azonban, — ha e reményt keblében valóban táplálta volna, — hogy a horvát nemzet a mart. 4-ki alkotmányt meglegedéssel fogadja, — nem teljesült. A bán tanács annak kihirdetése ellen már augustus 4-én 1849. a bánhoz intézett fölterjesztésében erélyesen tiltakozott. E kormányi testület, mely, mint mondá, „a törvények fentartására kötelezve van,“ kijelenté, hogy az octroyált és „a l k o t m á n y e l l e n e s ü t o n“ keletkezett alkotmányt az országgyűlés nélkül kihirdetni nem fogja, mint a mely a királyságok politikai és historiai jogaira, a bán méltóságra a nemzet jövődjére, s a haza régi határaitra nézve is sérelmes, egyszersmind a bán közbenjárásinak kérése mellett reményét fe-

¹⁾ Pejak. 76. l.

²⁾ Pejak. XXXVII. oklev. 215—218. l.

jezé ki, hogy nem leend kényszerítve oly súlyos feladatot, mint azon octroyált alkotmány kihirdetése, teljesíteni.¹⁾

Már azelőtt megtörtént volt a zágrábi országgyűlés különböző kérelmei és végzéseinek I. Ferencz József császár és király ő Felségehez fölterjesztése. A felhatalmazott országgyűlési bizottmány 1849 martius 25 én kelt erre vonatkozó legalázatosabb feliratának Bécsbe vitelével és átnyújtásával megbízott küldöttség 1849 május 6. fogadtatott ő felsége által, a felírásnak hat pontban formulázott sürgetőbb, és a horvátok törekvését elég világosan kifejező kívánatait szóval is előadván. Ezek valának:

a) Külön saját főkormányzések, a királyságok teljes autonómiáját szabályozó XI. czikk értelmében.

b) A határörvidéket tárgyzó országgyűlési végzés megerősítése.

c) Hogy a nemzeti nyelv, kizárólag, s még a központi kormány által is használandó közigazgatási nyelv legyen.

d) A szerb vajdaságnak nemzeti és politikai kapása a három megye királysággal.

e) A dalmát követeknek a közelebbi horvát országgyűlésre meghívása.

f) Mur szigetnek a bán által már kimondott bekebelezetése jóváhagyassék.²⁾

Ő Felsége a küldöttségnek ez alkalommal adott kegyes s a horvátok érdemeit kiemelő feleletében megígérte, hogy a hü nemzet kívánatai, a mennyiben a közbirodalom érdekében megegyeztethetők lesznek, s mihelyt a nehéz körülmények megengedendik, teljesíteni fognak.

A zágrábi országgyűlés munkálata a ministeri tanácsnak

¹⁾ Pejak. XXXVIII. oklev. 218. l.

²⁾ Pejak. XXXII. oklev. 195—201. l. Megemlítjük itt egy igen nevezetes kérelem tervét, mely 1849. egy horvát, szláv és román küldöttség által volt benyújtandó, de e benyújtás közbenjött akadályok miatt elmaradott. "A magyarok ellen, kik „egy Ausztrián kívüli, kizárólagos Nagymagyariáról — Grosz-magyarien — álmodnak“ — szenvedélyes és rágalomtéljes hangon irt kérelem, a nemzetek egyenjoguságának meglehetősen jogi szörszálhasogatással vitatott alapján, Magyarországból kiszakasztandó, attól teljesen független s a három megye királysággal politikai kapcsolatban leendő szláv, román és szerb koronaországok felállítását indítványozza. E kérelem megismeri, hogy „a magyar rebellio“ jelentékeny politikai fontosságra emelkedett, s azt sem tagadja, hogy „a nagy ausztriai államelvnek Magyarországon keresztülvitele nincs ugyan nehézségek nélkül, de nem lehetetlen, s a fáradságot megérdemli, azért: fiat justitia, aut perat mundus.“

tárgyalás végett átadatott. A ministeriumnak 1850. martius 30-án terjedelmes és indokolt előterjesztése és véleménye alapján, nem sokára april 7-én leadott császári nyílt parancs ez ügyben — saját szavaival élve — „a közbirodalom java s a királyságok szükségjeinek megfelelő módon“ történt véghatározatot kimondá. A XI. XVII. és XX. országgyűlési czikkeben kimondott legfontosabb s Ausztria egységére s a nemzetek egyenjoguságára vonatkozó elvek s ezeken alapuló öbajtások és kérések úgy tekintetnek, mint a melyek a marcezius 4-ki charta által eligazítottak; — Horvát és Tótország, ideértve a horvát tengerparti vidéket és Fiumét, — a mart. 4-ki alkotmány 1. és 73. §-ai szerint, Magyarországtól teljesen függetlenül, a koronaországok közé besoroztatnak, s a birodalmi ministeriumnak alárendelt kormányuk és saját tartományi képviselőik leendő; a XI. XVIII. és XXI. czikkeben a súlyos idő körülményei folytán megállított rendkívüli közigazgatási intézkedéseknek a rendes viszonyok visszatérével tovább fenállása nem szükséges; — a nemzeti nyelv használása az ország hatóságainak megengedett, azonban oly hozzátétellel, hogy „a hű horvátok és tótok józan eszétől“ várja ő Felsége, miszerint a többi koronaországokkal és a központi kormánnyal a hivatalos levelezés „a közszolgálat szükségjeivel megegyező módon fog történni“; a szerb vajdaságnak a VII. XI. és XXIV. czikkeben sürgetett állása és szervezése a köz alkotmány 72. § a értelmében novemb. 18. 1849. kiadott csász. nyíltparancs által ideiglenesen elintéztetett ¹⁾ a határörvidékiekre nézve az mondattott, hogy azoknak sorsa egy közelebről kiadandó statutum által fog szabályoztatni, a bánhoz még martius 31 én 1849. intézett cs. kézirat alapján, miszerint azok, mint katonák, s minden a katonai szolgálatot illető ügyekben a birodalmi végrehajtó hatalom alá rendeltetnek, de saját községi szervezettel birjanak, s a többi népek minden jogjaiban részök legyenek. ²⁾ Dalmátiának Horvátországhoz csatolása a két ország követei között folytatandó értekezésektől s ezekre adandó csász. megerősítéstől föltételeztetik; az országgyűlés XXIX. czikében kimondott általános adókötelezettség a közalkotmányban kimondva, s Horvát és Tótországra nézve az october 29. 1849. kelt adópatens által életbe is léptétve van; végre több mellőzött országgyűlési czikkekre nézve az mondatik, hogy részint azoknak tárgyai a köz alkotmány által további szerves fejlődést nyernek, részint azoknak gyakorlati

¹⁾ Pejakovics közli a fenemlített és a szerb vajdaság felállítására vonatkozó cs. nyíltparancsot XXXIX. okl. 220. l.

²⁾ A határörvidékre vonatkozó, s mart. 31. 1849. kelt csász. kéziratot közli Pejak. XXIX. oklev. 192 l.

jelentősége az idő változott viszonyaival megszűnt.¹⁾ Ha a figyelmes olvasó e hű kivonatot a zágrábi országgyűlés fenebb előadott végzéseivel egybehasonlítja, — látni fogja, hogy a horvátok separatisticus kívánatai mennyiben nyertek teljesebbet; s ha az akkori időviszonyokat és körülményeket kellő tekintetbe veendő, az eredményt azokból természetesen folyónak találandja.

Nem sokára 1850. május 7-én kiadatott, „a horvát-tót és bán-ság-szerb határőrvidék“ szervezésére vonatkozó alaptörvény²⁾ valamint 1850. június 12-én a belügyministernek Horvát- és Tótországban a politikai közigazgatás szervezését tárgyazó rendelete is.³⁾ A határőrvidék minden hadi és katonai kormányzási ügyekben, mint a birodalmi hadsereg kiegészítő része, a birodalmi végrehajtó hatalom alá rendeltetett, mint szintén a két ország legfőbb politikai közigazgatása a belügyministerium alatt álland.

Csak röviden említjük még a bánnak egypár jelentékeny és az ország megváltozott hangulatát mutató felszólalását, melyekben a népet engedelmességre, békére sürgetőleg inti. Így p. o. már 1849. május 9. egy proclamatiojában, szeretett népét a rend és csendesség fentartására, a király és dynastia iránti hűségben megmaradásra figyelmezteti, mert, ugymond „a te kebledben néhány esalfa próféták merültek fel, kik tégedet a törvényesség és becsületesség komolyan megkezdett pályájáról eltéríteni akarnak,⁴⁾ valamint az 1850. ápril 7. kelt csász. nyiltparancs közvételéből, 1850. június 26. maga drága népet felhívja, „ne hallgasson a gonoszság és oktalanság szavára, mely a nemzetiség szent nevével visszaélve, mindenütt gyűlölséget és bizalmatlanságot gerjeszt. Gyűlölséget csak a rossz ismer, és csak a gyáva bizalmatlan. Te pedig én derék népem, jó és vitéz vagy.“⁵⁾

Pejakovics gyűjteményében utolsó oklevél, a bánnak május 20. 1850. a határőrvidékiekhez, azoknak azon évi május 7. kihirdetett alaptörvényük alkalmából intézett s a törvényes rendhez férfiasan és szilárdul ragaszkodásra intő proclamatioja.⁶⁾ Tudva van, hogy a decemb. 31. 1850. kiadott csász. nyiltparancs által a mart. 4-ki alkotmány eltöröltetvén, a központosítási új rendszer

¹⁾ Pejakovics közli mind a ministeri tanácsnak mart. 30. 1849. a horvát ügyet illető okadatolt érdekes előterjesztését XL. okl. 222—229 l. mind az erre kelt csász. nyiltparancsot. XLI. okl. 229—233 l.

²⁾ Pejak. XLIV. oklev. 230—249 l.

³⁾ Pejak. XLII. okl. 233—236.

⁴⁾ Pejak. XXXIV. okl. 209 l.

⁵⁾ Pejak. XLIII. okl. 236—239 l.

⁶⁾ Pejak. XLV. okl. 249—251 l.

Horvát- és Tótországra is kiterjesztetett. A bán e fordulat következtében, nem sokára, fényes czimének megtartásával, sőt grófi rangra is emeltetve a közügyektől a magánességbe vonult, hol a népszerűségnek a füsthöz hasonló mulékonyságáról elmélkedhetett; s mintán, mint láttuk, egy sajnos tanulságot megért, midőn magának kellett hirdetni, hogy „a nemzetiség szent neve“ visszaélésre is használható kétélű fegyver, a jótékony halál által május 20-án 1859-ben megmentetett azon még leverőbb és fájdalommasabb érzéstől, midőn tapasztalnia kellett volna, hogy őt „drága, szeretett népe“ az 1861-beli országgyűlésen megtagadja, s így 1848-beli munkája teljes meghiúsulását lássa.

Pejakovics munkájának fenebb már említett függeléke, melyben az 1861-beli zágrábi országgyűlés főbb okmányai közöltetnek, a gyűjtemény lényeges és igen tanulságos kiegészítő részét képezi.

Ez oklevelek közt az első kétségen kívül a legfontosabb: az országgyűlés válaszfelirata a kir. előterjesztésekre sept. 24-ről 1861. melyben a horvátok nem az 1848-beli hargon szólnak a monarchához, épen ily érdekes a sept. 27-ki felirat a határörvidék eltörlése, a háromegy királyságnak Magyarország-hoz viszonya, és a kizárólag hivatalossá emelt nemzeti nyelv ügyében, három melléklettel. Nem tartjuk szükségesnek ez az oklevelekben foglalt s olvasóink előtt ismeretes tavalyi eseményekre kiereszkedni, elégnék tartjuk megemlítani, hogy a Magyarországtól elválást újra kimondó, valamint a febr. 26-ki ausztriai alkotmányt is visszautasító országgyűlés eredmény nélkül maradt, és az 1861. nov. 8-án kelt kir. leirat által eloszlattatott. Az ezen országgyűlésen uralkodó szellem és irány jellemzéséül ide igtatjuk hű fordításban a sept. 24-ki válaszfeliratot befejező következő helyet:

„Közel 200 esztendeje már, mióta Bécsben egy bizonyos kormány-politika iránya napfényre jött, mely jelentéktelen okokból származván, minden stadiumon át utat tör magának, s a körülmények szerint most nyiltan, majd titkon törekszik célját elérni.“

„Nem tudjuk e politikát másképp jellemezni, mint ha azt azon államgondolat kifejezésének nevezzük, melynek titkos célzása az ausztriai monarchia különböző királyságait, országait és népeit egy formába beszorítani s azoknak így öszpontosított erejét oly célok és érdekeknek alárendelni, melyek nem az említett királyságok, országok és népek céljai s érdekei, s azok nem is lehetnek.“

„Ez államgondolat közvetlen következése volt a monarchián kívül egy súlypontnak feltalálása, és pedig ott, hol ma is az ausztriai országok kisebb része egy politikai kapcsolathoz van kötve.“

„Ez a monarchia királyságai és országai állami szerkezete s

természetszerű elrendelésével egészen ellenkező politika, minden királyságok és országokra nézve ugyanazon institutiokat hozta létre, nem tekintve arra, miszerint ez institutiók a különböző népek önálló életét sértették s azért rájuk nézve csak ártalmasak lehetnek.“

„E politika tetőpontját az utolsó 12 év vészteljes absolutisticus kormány-rendszerében érte el, mely minden népektől egyhangulag elítéltetvén, minden erőfeszítés mellett is a monarchiára abból nem áldás, de romlás háromlott.“

„E politikát mi sohasem ismertük el, de az ellen mindég tiltakoztunk. (?) s jelenleg is kötelességünk az ellen, bárminő alakban lépjen elő, felszólalni.“

„Miután mi a birodalmi tanácsot csupán csak az absolutisticus állam-centralisatio s azzal szorosán összefüggő fen leirt politika metamorphosisának tartjuk, a fen elősorolt minden okoknál fogva, valamint tekintettel azon szövetségre, melyre mi alkotmányunk közös védelmének érdekében, Magyarországgal lépni magunkat elhatároztuk, nem tehetünk egyebet, mint azon végzést kimondani, hogy mi a birodalmi tanácsba követeket nem küldünk, s egyszersmind kijelenteni, miszerint azon birodalmi tanács már létrejött vagy ezután létrejövendő rendeletei és intézevényei, se most, se jövődében a háromegy királyságra nézve kötelező erővel nem bírhatnak.“¹⁾

Minő intés, minő leczke rejlik a horvát ügy e rövid, de hű történelmi rajzában? bár e részben elég az arról gondolkodni akaró olvasót Livius következő, s a historia, az élet tanító-mesterének, kormányokhoz mint a népekhez egyaránt intézett szavaira figyelemztetni: „Hoc illud est praecipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri: inde tibi, tuaeque reipublicae quod imitere, capias: inde foedum inceptu, foedum exitu, quod vite.“ (L. I. Provem.)

SZILÁGYI FERENCZ,
a m. tud. akademia lev. tagja.

¹⁾ Pejakovič's Aktenstücke etc. Anhang 24—25 l. 1.

A NAP VILÁGÁNAK

VEGYTANI HATÁSA.

(Eléadatott az erdélyi országos Muzeum ülésén.)

Keppler, a XVI. század végének és a XVII. elejének legnagyobb mathematicusa, a korszakot alkotó csillagász, korának a tiszta, vagy mint mondani szokták, száraz tudományok iránti bigedségén való boszuságában így panaszkodik: „Ha az emberiség a természet ösmeretére csak is az értelem és bölcsekedés által juthatna, akkor azt bizonyára örök homály fedné előtte. A világ még bolondabb, hogy sem az értelmes anyát, a csillagászatot (astronomia) csak önmagáért becsülje; hanem pártolja eszelős leánya, az astrologia kedvéért: s az anyjának éhen kellene meghalnia, ha leánya nem szerezne számára.

A mai kor úgy a tudományokra, mint az azoknak élő tudókra nézve, sokkal kedvezőbb. A világ átlátta, hogy ha szintén mint a német költő állítja: „A természet szentekszentébe, az örök örök titkos műhelyébe teremtett ész be nem hathat s szerencsés az, ki legalább annak felső burkát ösmeri:“ de igaz az is, hogy az előtt, ki a vizsgálódást nem unja, vagy önbizalmát nem veszve a világgossággal szembe mer nézni, legalább a burok nem fog kimagyarázhatlan talány maradni. És igaz, a mit a nagy Humboldt állit: „hogy annak, a ki folytonosan felnyitott szemmel, figyelő füllel üzi a természet vizsgálatát, minden világosan és pontosan föltett kérdésére a természet is világosan felel.

Ma már ezen meggyőződésből kiindulva, a föld minden részén számtalan nagy tudományú, lángeszű férfit látunk a természeti jelenségek és azok törvényei kutatása körüli vizsgálódással elfoglalva. S noha téveszmék, mint mindig voltak, úgy ma is vannak s fognak is mindörökké forogni még a tudósok közt is: ma

mindazáltal ezen vizsgálódások az okok és következtetések összefüggésében való ferde hit ingere nélkül, csak a tudomány, az igaz megismeréséért történnek legtöbbszörre. Nem azért virraszt a tudós csillagász hosszú éjjelen át távesőve mellett, hogy egy ember, egy porszem életsorsát, vagy a népek életében ugyan fontos, de mégis egyes történetes esettől, vagy tán egyes emberek szeszélyétől függő háborúkat megjövendölje. Nem azért vizsgálja és jegyzi lelkiismeretes szigorral a meteorolog a szelek változó járását, a meleg, légsúly mérő, légnedvesség, dejeljtű stb. folytonos ingását; hogy a száz esztendő kalendáriumnak, már ma csak a tudatlanok hitegetésére szolgáló időjóslati adatokat nyújtson: hanem azért, hogy ösmerje a természeti jelenségek összefüggését, ösmerje, hogy ügyszóljunk a már leéit muitat. A vegyész nagy gondnal, pontossággal, sőt költséggel felbont csak nem minden elébe került tárgyat; pedig már ma tudja, hogy aranyat egyikből sem csinálhat. De jutalma becsebb az aranyból: tudniillik a természet ösmeretében való gyarapodás, a tudás.

Nem szükség azonban mondanom, hogy a tiszta tudományra, a természet helyes ösmeretére való törekvésnek megvan anyagi haszna is. Mert a természetnek csak az ura, ki azt ösmeri, a ki alkotó erejét felhasználni tudja.

Azt kérdezhetné valaki, hogy esik, hogy a természeti jelenségek vizsgálásának ezen virágzó korában nem igen halljuk: hogy magyar physicus vagy chemicus, valamely eddig még meg nem fejtett természeti jelenség kutatásával sikeresen foglalkozott volna? Sok okát lehetne ennek felhozni, de félünk, hogy még tán az innét¹⁾ kizárt politikába is belé kellene elegyednünk. Annyit azonban bátran állíthatunk, hogy legtöbbször nem az ösmeret, nem az akarat, sőt nem is a tehetség hiánya az ok. Bennünket kolozsváriakat illetőleg, csak azon szerencsétlen helyzetet említem meg; hogy itt csak valamely kísérletre szükséges eszköz megkésztetése is teljes lehetetlen. Pedig a természetet csak kísérletek útján lehet titkai feltárására csalogatni. Sőt ha másbunban rendelünk is meg már ösmeretes, közhasználatban lévő eszközöket: akkor is legtöbbszörre épen nem a legjobbakat, nem a legpontosabban készítetteteket kapjuk.

Szolgáljon, a többek közt ez is mentségemre, hogy én is itt ezen helyen nem magam kísérletei vagy felfedezéseivel lépek fel. Hanem két világbíró tudósunk Bunsen és Roscoe tanároknak, úgy a tudomány mint a gyakorlati életre nézve igen érdekes vizsgálatait adom elő a nap világának vegytani hatásáról.

A nap, már csak mint azon bolygó rendszernek, melyhez földünk is tartozik, középponti teste, igen nagy fontossággal bír

¹⁾ T. i. az erdélyi országos Muzeum üléséből, hol ez értekezés felolvastatott.

földünkre nézve. De szintén el merem mondani, még fontosabbá lesz azáltal, hogy földünknek egyedüli ki nem apadható, végetlen bőségű meleg- és világosság forrása.

Pouillet számítása szerint földünk a naptól annyi meleget kap egy év folytán, a mennyi képes lenne az egész földfelületét $7\frac{2}{3}$ öl vastagságban fedő jégborítékot felolvasztani; s huszonnégy óra alatt annyit, a mennyi képes lenne 500 köb mértföldnyi tömegű 0° vizet 100° C gőzzé változtatni. S hogy mekkora erejű világosságot nyerünk a naptól, arra nézve elég lesz Leslie még nem a legpontosabb mérésekre alapított azon állítását felhoznom; hogy ha a naptól egy fél hüvelyknyi nagyságu darabot hoznánk be ezen terembe. az ezt 12,000 égő viasz gyertya fényével világítaná meg, és hogy a napvilága 300,000-szer nagyobb a teli holdénál.

Azon végetlen éltető erő, — így szólnak Bunsen és Roscoe, — melyet a természet a nap testébe felhalmozott, az ebből folytonosan kilövellő sugárözön által terjed el a világűrben. Mindazon erőt, mely földünkön az állati és növényi élet fenntartására, a földfelület változására felhasználtatik, földünk csaknem kizárólag a naptól nyeri.

Mint tudjuk, ha a nap fehér sugárait megtörő prizmán bocsátjuk át, a fehér sugárt alkotó színes részeknek különböző törési képességénél fogva, a napnak hosszukás színes képét nyerjük, melyben a látható színes részek körül egyik szélén a veres, a másikon a viola szín van.

A nap színes képe veres szélét környező részint látható, részint láthatatlan lassabban hullámzó világosságsugarok leginkább arra szolgálnak; hogy elnyeletésekor melegök által, a föld szilárd kergét környező két folyó burokban, tudniillik a víz és lég körben, a különböző hőmérsékéből folyó jelenségeket idézzék elő. Ezek szolgáltatják jelesen a hó anyagot azon nagyszerű destillatiói műtétre, mely a légi üledékek, eső, hó, harmat stb. által eszközölt kör-forgás segélyével, a földkéreg nagyszerű változásait eredményezi. Ezekből ma is következtethetünk azon roppant hatásra. melyet a nap a különböző földtani korszakokban a földre gyakorolt.

Egészen másnemű, s ha szintén kisebbszertű, de nem kevésbé fontos, azon hatás is, mely főként a nap színes képének viola szín széle körül csoportosult, gyorsabban hullámzó világosságsugaroknak eredménye. Ezeknek az állati és növényi életet szabályozó vegytani jelenségek előhozásában van kitünő részök: és így az élő teremtmények jellegére s geographiai elterjedésére nézve a legnagyobb jelentőséggel bírnak.

S hogy mind e mellet is a légtüneménytanban a meleg, delej, villanyosság stb. tüneményei mellett, azon légköri jelenetek, melyektől a föld felületén a világosság vegytani hatásának ereje függ,

még mai napig sem nyertek helyet; nem annyira azok fontosságának el nem ösmeréséből, mint azon körülményből foly: hogy ezen téren a pontos és határozott vizsgálódás sokkal nagyobb nehézségekkel jár.

A nap sugárainak a növényekre s némely más testekre való vegytani hatását már régen ösmerték. Sőt Niepce még 1814-ben s az ő kísérletei nyomán Daguerre 1839-ben már nagyobb szerencsével megkísértették, annak felhasználásával fényképeket állítani elő. Azóta is hányan üzik kisebb nagyobb ügyességgel, szerencsével a fénykép készítését, segítve egyedül a napsugárai vegytani hatása által. De Draper volt az első, sőt Bunsen és Roscoe előtt az egyedüli a ki 1843-ban ezen hatás megmérése gondolt s kísérleteket tett. Tudósaink 1853-ban vették föl ezen tárgyat vizsgálódásaik sorába, s legkitartóbb munka mellett is, hét év múlva ily nyilatkozattal bocsátják világ elébe fáradozásaik eredményét:

„Megkísértjük a légtünemény-tannak ezen ösmeretlen ágában utat törni; azon csak nem végetlen nehézségek, melyekkel meg kelle küzdenünk, szolgáljanak mentségül, az eredményben még eddig mutatkozó nagy hiányok és hézagokra nézve.“

A vegytani világosság-mérőről, (chemiai photometer.)

Nem kívánom fárasztani a tisztelt közönség figyelmét azon, a szakértőkre nézve minden esetre igen érdekes, a természeti tudományokban mély jártasságot, éles combináló tehetséget és kitartó türelmet tanusító kísérleteknek részletes leírásával, a melyeket Bunsen és Roscoe a világosság vegytani hatásának megméréseire szükséges egység megállítása végett tettek, részint azért: hogy ennek segélyével saját, különböző időben és körülmények közt tapasztalt észleleteiket egymással összehasonlíthassák; részint: hogy a mások által e mezőn netalán teendő kísérletek és észleletek is az övéikkel bármikor összehasonlíthatók legyenek. Csak a főbb elveket említem meg, melyekből kutató kísérleteikben kiindultak; és az eredményt, melyre kísérleteik vezettek.

Szükségök volt:

Először is egy olyan égő testre, mint világosság forrásra, mely különböző körülmények közt is ugyanazon mennyiségű és erejű világot adjon. Többféle éghető testet megpróbálva, legál-landóbb lángnak és világító erejűnek találták a hangyasavas szik-élemből kénsav által kiválasztott és haméleg által megtisztított szénéleg-gázt, melyben egy parány széneny egy parány éleny-nyel van egyesülve s elégekor csak szénsavanyt képez. De vi-

lága ennek is csak akkor állandó, ha egy 7^{mm} átmérőjű érencyson és csak akkora sebességgel tolul ki, hogy abból egy másodperc alatt 5 köb centiméternyi 0° fokú és $0^{\text{m}} 76$, vagy 28 párisi hüvelyk magasságu higany-oszlop nyomásának megfelelő tömörségű gáz ég el. Mirenézve a szénéleg-gáznak a közönséges légnyomásnál csak $0 \cdot 001^{\text{mm}}$ vízoszlopnyi nyomással kell nagyobb nyomás alatt lennie.

Ezen lángot nevezték: **n o r m a l i s l á n g n a k.**

Szükségek voltak továbbá:

M á s o d s z o r: két oly' testre, melyek vegytani egyesülésre ugyan hajlandók, de sötétben nem, hanem csak a világosság rájuk hatása után egyesülnek, még pedig:

a) a világosság reájok hatása után, ne felette sok idővel kezdődjek egyesülésök, s annak megszüntével ez is szűnjék meg;

b) ugyanazon világosság által egyesülésök lehetőleg folytonosan egyenlő mértékben eszközöltessék, és

c) egyesülésök eredménye a reájok ható világosság mennyiségével egyszerű arányban álljon.

Minden a világosság hatása által egyesülő testek közt a fennebbi kívánatoknak legnagyobb mértékben megfelelőnek a halvdurgázt találták; mely egyenlő tériméjű halvány és könenyből áll, s vegytani egyesülésekor sósavanyt képez:

Ezt nevezték **n o r m a l i s g á z n a k.**

Igy megállítván a normalis világosságot és azt a normalis gázt, melyre a világosságsugarak hatnak, a világosság vegytani hatásának megmérésére azaz a chemiai photometernél egységül azon vegytani hatást vették fel, melyet a normalis világosság a normalis gázra egy percznyi idő alatt gyakorol: ha a világosságfórrás a gázt tartó edénytől 1^{m} vagy $3 \cdot 163$ bécsi láb távolra van.

Az ezen hatásra szükséges világosság mennyiségét **v e g y t a n i v i l á g o s s á g e g y s é g n e k**, ezt tizezerszer véve **v e g y t a n i v i l á g o s s á g f o k n a k** nevezték.

Önként értetik, hogy minden kísérlet alkalmával a világosság vegytani hatása megmérésére szolgáló halvdurgáznak átlátszó fedetű zárt edényben kelletvén lenni; minden kísérletnél vagy ugyanazon edényt vagy egymással pontosan összemértéket lehet csak használni, — és a világosság- sugarakat, mielőtt a halvdurgázt tartó egyesülési edénybe jutnának, akkora hideg vízoszlopon kell átvezetni, mely képes azok hő-fokát 0° -ra szállítani, hogy így a sugarak különböző hőfokából származható hatáskülönbőség elenyésztessek. De aztán az ezen vízoszlop által elnyelt világosságot is hozzá kell azon világossághoz adni, mely átbocsátva vegytanilag valósággal hatott.

Ezen vegytani világosság-mérővel meg lehet mérni:

1-ör Azon vegytani világosság mennyiségét, melyet bizonyos megvilágított lap, valamely világ-fórrásból az abból reá függőleg

eső világosság-sugarak által kap: azaz a lap vegytani világitatásának nagyságát. Ha tudniillik a vegytani világosság-mérőt ugyan azon lapra téve, megmérjük, hogy a világitó test reá hány világitó egységgel hat: mert a lapot is épen annyi világosság világitja.

Meg lehet mérni: 2-or a csak egy pontnyi nagyságú különböző világitó testek vegytani világitó erejét, — vagy úgy:

a) hogy a különböző világitó pontokat a vegytani világosság-mérőtől akkora távolságra visszük, hogy erre mindenik egy világosság-egységgel hasson. A világitó pontok vegytani hatásának ereje ekkor távolságuk négyzetével egyenes arányban áll; mivel valamely világitó pontból egy lapra eső világosság sugarak mennyisége a pont ettől távolának négyzet arányában apad: ennélfogva pl. ha egy világitó pont távolsága a mérőtől az egyenlő hatás előhozása végett két akkora kell hogy legyen mint a másiké, akkor a távolabb állónak világitó ereje négyszer nagyobb mint a közelebb állóé.

Vagy úgy:

b) ha az egyenlő távolságra lévő különböző világitó pontokból jövő világosság-sugarak egyenlő idő alatti vegytani hatását megmérjük és összehasonlítjuk: ekkor az egyes pontok vegytani világitó ereje az általok eredményezett vegytani hatással egyenes arányban áll.

Tudósaink ezen elvek nyomán összehasonlítván különböző égő gázok világának vegytani hatását, úgy találták, hogy ha a normalis (halvdurgáz) gáz vegytani hatását 1-nek vesszük akkor a szénéleg gáz világáé 0'718
a kőszén világitógázé 1'972.

Sőt megkísértették különösen ezen s más gázok lángja világosságának vegytani hatását, azok láttani vagy szemünkre való hatásával is összehasonlítani; ennek megmérésére egy általok összeállított világosság mérőt (photometer) használván. Teljesen kielégítő eredményre ugyan, a lángok különböző színe miatt nem juthattak; de kísérleteikből kétségtelenül kitént az: hogy ugyanazon világosság forrásnál, egyenlő körülmények közt, a világosság vegytani és láttani hatása közt az arány nem változik. Ellenben különböző világosság források világának vegytani és láttani hatásai közt az arány néha felette különböző. Például míg a kőszén világitó gáz lángjának vegytani hatása csak 2^{1/2}-szer nagyobb mint a szénéleg gázé; addig ugyanannak láttani hatása közel kétszázszor nagyobb emezénél.

Sőt ugyanazon világosság forrásnál is, a körülmények változával, a vegytani és láttani hatás közti arány változhatik. A mint erre a fényképkészítők a gyakorlatban reá is jöttek. A kik mint tudjuk örömelebb dolgoznak a reggeli, bár homályosabb, mint a délutáni, bár tisztább napfénynél.

3-or. Ha nemcsak egy pontnak, hanem egy egész világító lapnak akarjuk vegytani hatását, vagy vegytani fényét megmérni, azt úgy kapjuk ki, ha azon hatást, melyet az abból függőlegesen eső sugarak egy világított lap részecskéjén eredményeznek; a világító vagy fénylő lap tetsző nagyságával elosztjuk. Ennél fogva egy lap vegytani fényének meghatározására elég, az abból kilövellő világosság sugarakat, egy ösmert átmérőjű és távolságu kerek nyíláson a halvdurgázt tartó egyesülési edényre bocsátani s az így mutatkozó vegytani hatást világosság-egységekben meghatározva az előbb említett elv szerint a számítást végrehajtani.

Ily módon megmérték tudósaink az égboltja zenithhez közel eső darabjainak vegytani világító erejét, s úgy találták, hogy a napnak ugyanazon vagy nem sokat különböző állása mellett — azaz ugyanazon időben, vagy csak hamar egymásután — az égbolt zenith körüli akkora részén, mely az egész égboltnak mintegy 0'00009-ed részét teszi, annak darabjai egyenlő világító erejűek, s így itt a vegytani hatás arányos az égbolt darab nagyságával.

A világosság vegytani hatásának minden eddig említett mérési módjánál, a megméréendő világosság ugyanazon világosság mennyiséghez: azaz a világosság-egység hatásához volt hasonlítva. De igen sok esetben, s jelesen a nap világa vegytani hatásának megmérésekor, czélszerűbb: egy az ürre és időre visszavihető általánosabb mértéket venni fel. S ez lehet azon 0' fokú közép légnyomás alatt álló sósavany gázoszlop magassága, melyet a megméréendő világosság, a halvdurgázzal telt egyesülési edényben, vegytani hatása egész felhasználása által, bizonyos idő alatt egyesít.

Ily módon úgy a fellegtelen égboltjáról, mint a fellegekről, vagy a nap-tányéráról egyenesen jövő világosság sugaraknak a földfelület egy elemére bizonyos idő alatti vegytani hatását, az általuk egyesített sósavany gázoszlop magassága fogja mutatni, oly formán: mint a légnyomást a légsúlymérő higanyoszlopának magassága.

Ezen sósavany gázoszlop magassága, egy fellegtelen tiszta nap folytán, a nap feljöttétől lementéig szakadatlan nőni fog; még pedig gyorsított sebességgel a délelőtti órákban csaknem addig, míg a nap a délvonalba ér, délután a nap lementéig pedig mindinkább apadó sebességgel. Sőt még az égen elvonuló fellegek is hatással lesznek reá, s ha ezek világosak, úgyszólván egy hirtelen feltoluló hullámhoz hasonló. ha sötétek, alig észrevehető növekedését fogják az oszlopnak okozni.

Ezen sósavany gázoszlopnak, a geographiai hosszúság és szélesség szerinti napi, hónapi vagy évi közép magassága által lehetne valamely helynek photochemiai égáliját (clima) meghatá-

rozni. És azok ösmérete, a nap vegytani hatására nézve, épen olyan összehasonlításokat tenne lehetségessé, mint a milyenekből annak melegítő hatására nézve: az isotherm, isother, isochimen és isonomal vonalok származtak. ¹⁾

A légköri elszórt világosság (vagy az égbolt világa) vegytani hatásáról.

A már előadottak szerint megszerezvén Bunsen és Roscoe azon eszközöket, melyekkel a világosság vegytani hatását biztosan megmérhetni, megállítván azon elveket, melyek nyomán a megtett mérésekből józanon, a természettel megegyezőleg tovább következtetni lehet, — hozzá fogtak közvetlen céljuk kiviteléhez; vagy a nap világa azon vegytani hatásának megméréséhez, mely a föld felszínén mutatkozik.

Megkülönböztetvén azonban a légköri elszórt világosságot, vagy az égbolt világát, a napsugarai közvetlen világától: előbb az elsővel kívántak tisztába jönni.

De itt is számtalan akadályokkal kellett megküzdeniök és nagy elővigyázattal eljárniok; mert:

1-ör. A mérési kísérletekre oly helyet kellett keresniök, mely a tenger színe felett ne nagyon magasán feküve, még is egészen szabadon álljon, hogy onnét az égbolt világának legkisebb részét is semmi el ne zárja.

2-or. Csak teljesen fellegtelen napokon teheték kísérletciket, a milyen Heidelbergben s a véle egy szélességi fokon fekvő helyeken, egy évben alig van 8 vagy 10. Sőt Angelo Secchi 8 évi vizsgálatai nyomán Rómában sincs több 21-nél közép számmal.

3-or. Méréseiket oly eszközzel tudniüllik a halvdurgázzal töltött egyesülési edénnyel kellett végbe vinniök; mely az egész erővel ható napvilágnak nagyon kicsiny sugárcsomaga által is már ezer darabokra szakad.

A két első akadályt helyes választás, az utolsót pedig az által győzték le, hogy az égbolt csak nagyon kicsiny része világnak mérték meg vegytani hatását. Melyből, miután annak egyszersmind láttani hatását is az egész égbolt világa láttani hatásával összehasonlították — a két hatás mint láttuk arányos lé-

¹⁾ Az isotherm vonalok a föld felületén az egyenlő évi vagy havi; az isother vonalak az egyenlő nyári; az isochimen vonalak az egyenlő téli közép hőfokkal bíró helyeket kötik össze; az isonomal vonalak pedig azokat a helyeket, melyeknek évi közép hőfokuk, szélességi paralellájok évi közép t. hőfokától egyenlő mértékben tér el.

vén — ki számították az egész égbolt világossága, vagy a légköri elszórt egész világosságuk vegytani hatását.

A világosság láttani hatása megmérésére egy általok összeállított világosság mérőt (photometert) használtak, melynek képe a jelen füzethez mellékelt első képen látható.

Ennek fő alkatrészei: egy hosszú henger alakú cső, melynek felső nyílását egy nem igen vastag rajz papirból készült rekesz (diaphragma) zárja. Ezen papir rekesz kettős közepe (lásd első tábla) reá cseppentett stearin által átlátszóvá van téve, az átlátszó foltot egy vékony tiszta papir gyűrű keríti, az ezenkívüli rész ugyancsak stearinnal bekenve, megint átlátszó.

Ha már a cső függőleg tartva felülről és alólról is világíttatik, s a rekeszt alólról nézzük: mindaddig míg a rekeszre alólról jövő világosság a felülről kapottnál nagyobb, a stearin folt fehér gyűrűben sötétnek, ha a felülről kapott világosság nagyobb, akkor a folt sötét gyűrűben fehérnek; ha pedig a rekesz mind két felől egyenlőn világíttatik, akkor a folt teljesen elenyészvén, az egész rekesz mindenütt egyenlően fehérnek látszik.

A rekeszszel ellátott cső felső végén egy érez tányér van a végett, hogy arra egy más csőt vagy egy üres félgömböt lehesen tenni. A cső maga állványon áll, melynek oldalait belől fehérén festett, s felnyitható érclemezek képezik; az égboltról reájok eső világosságugarak felfogása, s a cső rekeszével alólról való közlése végett. Végre a rekesz előtt van egy zárlemez, melynek tengelye körüli forgatása által a nyílást, melyen át a világosság a rekeszre esik, tetszés szerint és fokokban megmérhetőleg nagyobbítani vagy kisebbíteni lehet.

Minden, bármikor tett méréseknél és összehasonlításoknál az égbolt világának ezen fehér lemezekről a rekesz aljára eső része szolgált a rekesz felső felére eső világosság mennyiségek mértékül.

Ezen eszközzel megmérték először az égbolt zenith körüli akkora részének, mely az egész égboltnak 0'001-ed részét teszi, világosságát a napnak bizonyos zenith távolakor; s ugyanakkor megmérték, hogy ezen ezered rész világánál hányszor nagyobb az egész égbolt világa. Az egész égbolt világosságának mennyisége azonban az irt ezered részénél 300—800-szor lévén nagyobb, hogy világmérőjökkel az összehasonlítást megtehessek, az egész égbolt világának mindig csak annyi részével tették a hasonlítást, mennyi a rekeszre egy rézlemezről készült olyan türes félgömbről esett, melyen 184 egymástól egyenlő távolságban álló egyenlő átmérőjű lyuk volt, s mely az egész égbolt világának csak 436-od részét bocsátotta át. Az egyenes napsugarakat, minden mérésnél, illő távolban felállított ernyővel zárták el világmérőjökötől.

Ezen világmérővel 1858-ban június 6-án a Heidelberg mel-

lett fekvő Gaisberg tetején, egy állványon, mely a tenger színénél 376 méterrel vagy 1191 lábbal a hegy legmagasabb fája felett pedig 40 lábbal állott magasabban, tették első méréseiket. A nap különös szerencsével volt választva, nap feljöttétől egész lementéig a legkisebb felhőfolt sem látszott az égbolton, s a lég oly tiszta volt, hogy a Rajna túlpartján mintegy 4 mértföld távolra fekvő Hardt-hegyeknek még egyes kiállításait is jól meg ehetett különböztetni.

A mérést következő módon vitték végbe: a már említett lyukas félgömböt, az egyenes napsugarakat ernyő által teljesen elzárva tőle, reá tették világmérőjük felső tányérára, épen az átlátszó rekesz felibe; az alsó fehér lemezeket kinyitván, a rekesz előtti zárlemezt addig forgatták, míg az alólról reája eső világ a félgömb lyukain felülről kapotthoz teljesen egyenlő levén, a rekesz átlátszó gyűrűje elenyészett. Ekkor az időt pontosan feljegyezvén, a lyukas félgömböt a tányérról hirtelen levették, s helyébe a napsugaraktól hasonlóan védett felül kis lyukkal ellátott esőt tettek. A rekesz foltja ekkor újra láthatóvá lévén, a rekesz előtti zárlemezt ismét addig forgatták, míg a rekesz felülről és alólról egyenlő világot kapva, a folt megint elenyészett. Megjegyezték ezen időt is, s a két idő közti közép időt vették a kísérlet idejéül. Megnézték nagy pontossággal, hogy ez utolsó kísérletnél hány fokra (ψ) kellett a zárlemezt a rekesz előtt fordítani, míg a folt elenyészett.

Már előbb megtett hosszás kísérletek és számításokból — melyeket azonban mellőzni vagyok kénytelen — kitűnt: hogy ezen fokok száma 8° 58'-al szorozva mutatja meg, hogy azon összes világ-mennyiség, melyet a rekesz (diaphragma) ekkor az egész égboltról kapott volna, hányszor nagyobb azon világ mennyiségénél, mely a rekeszre ugyan ekkor a zenithnek az égbolt 0' 001-ed részét tevő darabjáról esett. A mérések eredménye a következő volt.

A mérés ideje	A zárlemez foka (ψ)	Hányszor volt nagyobb az egész égbolt világa a zenithben levő 0'001 rész égbolt világánál.
5h 38' d. e.	88° 8	762
6—8 " "	86° 0	738
7—25 " "	74° 2	637
8 52 " "	56° 0	481
9—32 " "	50° 4	432
10—9 " "	47° 2	405
10—43 " "	42° 0	360
11—26 " "	37° 8	324
12h 1' d.u.	35° 8	307
12—32 " "	38° 4	330
12—57 " "	42° 0	360
1—24 " "	47° 4	407

A mérés ideje	A zárlemez foka (ψ)	Hányszor volt nagyobb az egész égbolt világa a zenithben lévő 0'001 rész égbolt világánál.
2—4 d. u.	50° 0	429
2—38 " "	53° 0	455
3—21 " "	60° 8	522
3—57 " "	68° 8	590
4—42 " "	76° 0	652
5—20 " "	79° 6	688
6—2 " "	88° 0	755

Ezen mérések eredményeiből kitetszik, hogy azon arány, mely az egész égbolt és annak zenith körüli 0'001 részének világossága közt van, a napnak zenithtől távolával változik. Az lehetne még a kérdés, vajjon ezen változás csupán a nap zenithbezi állásától, vagy még más a légkör állapotára befolyással bíró körülménytől is — milyek a légkör hőmérséke, nedvesége stb. — függ-e?

Seidelnek az álló csillagok világosságára nézve tett több évi igen jeles kísérleteiből kitűnik, hogy a fellegtelen ég világelnyelési vagy kioltási képessége a légkör különböző állapotával felette kis, számba nem is vehető ingadozásoknak van kitéve.

Ennél fogva azon különbséget, mely a fellegtelen égbolt világelnyelési képessége közt, különböző időben lehetne, bátran el-mellőzhetjük; s a földfelületnek az égbolt elszórt világától nyert úgy lát — mint vegytani világíttatását csak is a nap zenithtől távolsága függvényének nézhetjük.

Ezen felvétel nyomán, a már említett napon (1858. jun. 6-án) tett mérésekből az egész égbolt világának, annak zenith körüli 0'001 része világához való aránya kiszámítására, tudósaink oly képletet állítottak fel, melyben az irt arány a nap zenith távolsága függvényeként jelenik meg: t. i. $J = 77 \cdot 0 + 9 \cdot 275 \varphi$ hol φ a nap zenith távolsága, és $\cos \varphi = \cos \delta \cos t \cos p + \sin \delta \sin p$ hol δ = a napnak a kísérlet napján elhajlási szögét a kísérlet helyére nézve; p = a kísérlet helyének geographiai szélesség fokát; és t = a nap óraszögét jelentik.

Ezen képlet szerint kiszámították az égboltnak és annak zenith körüli 0'001 részének világa közti arányt, a napnak zenithtől 20—90 foknyi távolsaira. A számításból kijött eredmények, a valósággal megteit mérések eredményeitől oly keveset különböznek, hogy a különbséget bátran a mérésnél elkövetett apró kezelési hiányoknak lehet betudni.

A számítás eredményét a II dik képen látható görbe mutatja, hol az alsó vízfektü vonalon a nap zenith távolsága van kijelölve a 20 foktól a 90 ig; a függő vonalon pedig a már többször említett arány, az egész égbolt és annak zenith körüli 0'001 része

világa közt. A + és • al jegyzettek, a valóságos mérésekből folyó arányokat mutatják, még pedig a + jegyzettek a délelőtti a • al jegyzettek a délutáni méréseket. Ezen görbe azt is mutatja hogy a mérések és számítás, valamint a délelőtti és utáni mérések eredményei is mily keveset különböznek egymástól.

Miután már tudjuk azon arányt, mely bármikor is az égbolt zenith körüli 0' 001 részének láttani világossága, és az egész égbolt világossága közt van. Hogy az égbolt elszórt világa vegytani hatását megtudjuk, arra csak az kívántatik: hogy az említett 0' 001 rész világa vegytani hatását, vegytani világmérőnkkel megmérvén, ezen hatást a már tudva lévő megfelelő arányszámmal szorozzuk.

Tudósaink az égbolt zenith körüli 0' 001 része világának vegytani hatására lévén különböző időben ú. m. 1856-ban oct. 18-án, 1858-ban jul 23-án és aug. 5 én a nap különböző zenith távolakor pontos méréseket tévén, azok eredménye a következők:

A mérés ideje, igazi napidőben.	A nap zenith-távola.	A vegytani hatás világosság mérői fokokban.	Az égbolt zenith körüli 0' 001 része világának vegytani hatása világ egységeiben.
1856-ban			
oct. 18. 6h 46' d. e.	90° 4'	0' 00	0' 0
" " 6—51 " "	89° 17'	0' 6	23' 23
" " 5—55 " "	88° 39'	0' 8	32' 48
" " 7—3 " "	87° 25'	1' 9	71' 13
" " 7 7 " "	86° 48'	2' 19	81 0
" " 7—17 " "	85° 16'	3' 15	116' 3
" " 7—23 " "	84° 22'	4' 42	126' 5
" " 7—41 " "	81° 41'	4' 81	177' 6
" " 8—5 " "	78° 14'	6' 01	222' 2
" " 8—11 " "	77° 25'	6' 40	236' 8
" " 8—33 " "	74° 27'	7' 82	289' 2
" " 9 8 " "	70° 7'	8' 56	316' 6
" " 3—53 d. u.	77° 58'	5' 44	200' 8
1858-ban			
jul. 23. 7—30 d. e.	60° 21'	6' 94	485' 8
" " 7—52 " "	56° 47'	7' 93	555' 1
" " 8—52 " "	47° 21'	10' 06	704' 2
" " 9—46 " "	39° 36'	11' 82	827' 4
" " 10—15 " "	36° 0'	13' 04	912' 8
" " 10—48 " "	32° 37'	13' 72	960' 4
" " 11 20 " "	30° 22'	15' 26	1068' 2
" " 12—0 " "	29° 18'	16' 04	1122' 8
1858-ban			
aug. 5. 7—46 d. e.	60° 1'	7' 59	531' 3
" " 8—1' " "	56° 1'	8' 65	605' 4
" " 8—51 " "	49° 52'	9' 79	685' 3
" " 9—17 " "	46° 5'	10' 32	722' 4

Ezen mérések segélyével az égbolt zenith körüli 0'001 részének vegytani hatására nézve is állítottak fel tudósaink egy képletet; melyben az a nap zenith távolsága függvényeként van kifejezve t. i.

$$W = 1182.7 - 13.85\varphi + \frac{8884.9}{\varphi} \text{ hol } W \text{ az } 0'001 \text{ égbolt vegy-}$$

tani világosságát (fényét); φ a nap zenith távolságát jelenti.

Ezen számítások nyomán van alkotva a III-dik képen látható görbe; hol az alsó vízfektető vonal, a nap zenith távolságát, a függő az égbolt zenith körüli 0'001 részének vegytani világosságát, fényét ábrázolja. A görbe melletti \bullet ok az 1858-ban jul. 23-án; a \circ ok az 1858-ban aug. 5-én; és a $+$ ok az 1856-ban oct. 8-án tett mérések eredményeit jelentik.

Ezen táblán látszik, mily keveset térnek el a mérések és a képlet szerinti számítás eredményei egymástól. Valamint szintén úgy a második mint a 3-ik tábla tisztán mutatja, hogy felhőtlen időben a légkör világélyezési képessége közti különbség, a mint fennebb is említettük valóban elmulasztandó kicsi; noha a légnak úgy hőfoka, mint nedvességében délelőtt és után gyakran szembevetendő a különbség.

Most már meglévén mind két tényező t. i. 1-ör az égbolt zenith körüli 0'001 részének vegytani világossága és 2-ör ezen rész és az egész égbolt láttani világossága közti arány határozva, — ha a nap bizonyos zenith távolságának megfelelő ezen kétféle adatokat egymással szorozzuk, kijő az egész égbolt világának a nap ugyanazon zenith távolságú vegytani hatása — vagy az egész égbolt ugyanakkori vegytani fénye.

Ily számítás nyomán van a IV-ik képen látható görbe összeállítva; hol az alsó vonal a nap zenith távolságát, a függő melletti számok pedig azon vegytani hatást mutatják világfokokban; melyet az egész égbolt elszórt világa egy perc alatt, a nap megfelelő zenith távolságú eredményezni képes. Képlete ezen görbének illő számítások nyomán ez: $W = 2.776 + 80.849 \cos \varphi - 45.996 \cos^2 \varphi$. Hol W , az egész égbolt vegytani fényét φ a nap zenith távolságát jelenti.

Ezen képlet segélyével már könnyű kiszámítani akármely geográfiailag meghatározott helyet illetőleg, a nap akármely órájára nézve az egész égbolt elszórt világának vegytani hatását.

Ha Melville szigetre, Reykjavik, Szentpétervár, Manchester, Heidelberg, Pest, Kolozsvár, Nápoly és Kairóra nézve, a fellegtelen égbolt vegytani hatását, az éj nap egyenlőség napja különböző óraiban ezen képlet szerint kiszámítjuk: a számítás eredménye az V-dik képen látható görbéket adja. Hol az alsó vízfektető vonal a nap óráit, az éj nap egyenlőség idején reggeli 6 órától délutáni 6-ig, a függő vonal melletti számok pedig az ég-

bolt megfelelő vegytani hatását mutatják vegytani világosság fokokban.

Sőt miután mint már láttuk, akármely geographiailag meghatározott helyet illetőleg, akármely napnak egy bizonyos perczére nézve, az égbolt világa vegytani hatását ki tudjuk számítani: a felsőbb mennyiségtan segítségével kiszámíthatjuk ugyanazt hosszabb időre nézve is ezen képlet szerint $W = \frac{12 \times 60}{\pi} t, w, dt$

hol w , a nap t óraszöge alatti egy percznyi vegytani hatását; a W azon idő alatti egész hatást jelenti, míg a nap óraszöge t , től t_n -ig nő, és mint fennebb láttuk $w = a + b \cos \varphi + c \cos^2 \varphi$ és $\cos \varphi = \sin d \sin p + \cos d \cos p \cos t$.

Ezen képlet, ha az őszi és tavaszi éjnap egyenlőség napjára alkalmának s az általános szorzókat (coefficiens) számokba fejezzük ki, lesz:

$W 1998.7 + 37058 \cos p - 16559 \cos^2 p$ hol W az éjnap egyenlőségkor az égboltnak egész napi vegytani hatását reggeli 6 tól esteli 6 óráig, p a fennforgó hely geographiai szélességfokát jelenti.

Ha ezen képlet szerint, a fennirt helyekre nézve, az éjnap egyenlőségkor az égboltnak a földszin egy vízfektü részecskéjére nap felkeltétől lementéig eső vegytani hatását világfokokban kiszámítjuk; ezen számok jönnek ki:

Melville sziget	74° 47' éjsz. szél alatt	10590 vil. fok.
Reykjavik	64° 8' " " "	15020 " "
Szentpétervár	59° 56' " " "	16410 " "
Manchester	53° 20' " " "	18220 " "
Heidelberg	49° 24' " " "	19100 " "
Pest	47° 30' " " "	19480 " "
Kolozsvár	46° 45' " " "	19620 " "
Nápoly	40° 52' " " "	20550 " "
Kairó	30° 2' " " "	21670 " "

Mint már többször is említettük, mindezen képletek, az azokra épített számítások és azok nyomán készített görbék, csak is az égbolt tiszta fellegtelen állapot esetébe állanak. Itt még azt kell megjegyeznünk, hogy ezekben a fennforgó hely fekvésének tenger feletti magassága sincs tekintetbe véve. És így a képletek csak azon helyekre használhatók, melyek a tenger felett nem igen magasán fekszenek. A légkör felső határához közelebb eső helyeken magas hegyeken, síkokon ezen viszonyoknak természetesen tetemesen kell e miatt változni. De erre nézve a kísérletek még hiányzanak.

Merőben szabálytalanná válik a légkör elszórt világossága vagy az égbolt világának vegytani hatása, ha az ég kék boltját köd vagy felhők homályosítják, borítják. Az égbolt világának a föld felületére működő hatása ilyenkor, az időszak és fellegek sü-

rűsége szerint épen oly szabálytalan ingadozásoknak van kitéve, mint bármely más időjárási viszonyok, melyek a légkör hő- és nedvesség foki állapotától függenek.

A nélkül, hogy ezen ingadozás mélyebb vizsgalásába ereszkedtek volna tudósaink, elégnék tartották állítások igazolására 1856 ban oct. 5-én egy ilyen napon tett méréseiket feljegyezni, s azok nyomán a VI-ik képben látható görbét alkotni. Hol az alsó vízfektű vonalon e nap óráji reggel 7-től estve 5-ig; a függő vonalon pedig az égbolt zenith körüli 0' 001 részéről egy percz alatt, a föld felület egy részecskéjére függőleg eső világmennyisége, világegységekben van kifejezve. Az alsó szabályos görbe ezen táblán azt mutatja; hogy mennyinek kellett volna a mondott napon, tiszta fellegtelen ég mellett, a világ mennyiségnek lenni; a felső szabálytalan görbe pedig azt, hogy mennyi volt valósággal a mérések szerint, a fellegek miatt.

A már említett napon, reggeli 7 órától csaknem déli 12 óráig az eget változó tömörségű felhők fátyolozták: melyeken a nap csak gyengén tudott áttörni. A délutáni elsőbb órákban kezdett az ég lassan kiderülni, úgy hogy 2 és 3 óra után, már csak egyes világos foltok vonultak el a zenithen: 3 és 4 óra után pedig az ég egészen feltisztult. A felmutatott VI-ik képben lévő görbe alakján ezen változások tisztán ki vannak nyomva. Látjuk ugyanis, hogy egy vékony felhőfátyol, a megvizsgált égbolt darab világító erejét, a rendesen 4-szernél is nagyobbra volt képes emelni, és hogy az ég délelőtt sokkal lassabban homályosodott el mint a hogy a délutáni órákban kitisztult; továbbá hogy a zenithen délután 2 és 3 óra közt elvonuló világos felleg foltok nyoma a görbének két szembetűnő emelkedésén tisztán látszik.

Ezen mérésekből kitűnik ugyan, hogy az égboltnak vegytani világító képességét a vékony fellegboríték szembetűnőleg növeli: de többszöri kísérletek, mérések után az is kétségtelennek látszik másfelől, hogy azon sötétebb fellegek, melyek a futó esőt, záport, fergeteget szokták megelőzni; az égbolt vegytani fényét felette leapaszszak; elannyira hogy ilyenkor a már leírt világosság mérő annak meghatározására nem használható.

Kitűnik továbbá az is, hogy a fellegek nemcsak a légköri nedvességnek úgy szólvá összegyűjtő víztartói; hanem nagy világvisszaverési képességöknél fogva, a világosság vegytani hatására is tetemes befolyással vannak. Ezen befolyás pedig a növényéletre nézve épen oly fontosságú, mint a talaj minősége vagy a lég nedvessége és hőfoka.

Az egyenes napsugarak vegytani hatásáról.

Megösmervén a feunnebbiekben az égbolt vagy a légkör elszórt világának vegytani hatását, lássuk már azon hatást is: mely a napból kilövellő sugarak közvetlen világának eredménye.

Tudósaink, hogy a nap sugarai közvetlen vegytani hatásának elméletére nézve biztos alapot nyerhessenek; megmérték azon sósavany mennyiséget, melyet teljesen feihőtlen égnél, a zenitétől különböző távolban álló napnak bizonyos meghatározott mértékig meggyengített sugarai, a halvdurgázos edényben egy percz alatt származtattak.

E végett Silbermannféle napállító tükkör (Heliostat) segélyével, egy jól besötétített szoba egyik ablaktábláján levő nyíláson s ettől bizonyos távolban álló vékony rézlemezre nagy pontossággal csinált kis lyukon úgy bocsátottak át egy napsugár nyalábót; hogy az a halvdurgázos edény egész végfelületére egyenlőn és függőlegesen essék. Megmérték csavar mikrometeres Plöpel-féle microscopiummal a rézlemezen lévő lyuk átmérőjét (d); a halvdurgázos edénynek az ablaktábla nyílásától távolságát (b). Az ablaktábla nyílásának, az edény távolságából nézve, tetsző átmérője (λ) kijön ezen képletből:

$$\text{tang } \lambda = \frac{d}{26}$$

Már most a mint van ezen ablaktábla nyílása tetsző átmérőjének négyzete, a nap tetsző átmérőjének (λ) négyzetéhez; úgyvan a tábla nyílásán át bocsátott napsugárnyaláb vegytani hatása: az egész naptányér közvetlen sugarainak vegytani hatásához. A világnak a napállító tükkör által történt sarkítását, valamint a tükkör és az edény oldalai által való elnyelését is számításba vették.

Ilyen módon 1857-ben aug. 3. és 1858. sept. 14. méréseket vivén végbe, azokból kitűnt, hogy a napsugarak vegytani hatása, a nap zenith-távola apadásával növekszik. Minek oka az, hogy mentől alantabb áll, a nap sugarainak annál nagyobb részét nyeli el a légkör. A légkör ezen világ elnyelési képessége törvényei nek kitalálása végett tett kísérleteknél, a föld felületét, minden abból a pontosságra háromolható kár nélkül lehet egyenes síknak venni. Sőt minthogy általában, akármely testből ugyan annyi tömeg, — ha szinte tömöritsége és így kiterjedése változik is — egyenlő mennyiségű világosságot nyel el: föltéve, hogyha szintén a különböző rétegek tömöritsége nem egyenlő is, de ugyan azon réteg részei egyenlő tömöritségűek mint ez a légkörnél van. Ennél fogva a légkörnek világosság-elnyelési képessége körüli vizsgálatok sokkal egyszerűebbekké lesznek: ha a légkört úgy nézzük, mintha mindenütt 0° C hőfokú és 0.76^m higanyoszlop nyomásának megfelelő tömöritségű, s ehhez alkalmazott magasságú légburok lenne.

Ezen fölvétel nyomán a már irt napokon tett mérésekből, a napsugarak vegytani hatására nézve a következő képlet jön ki:

$$W_0 = 318.3 \times 10^{-\frac{0.4758P}{\cos q}} \text{ hol } W_0 \text{ a napsugarak}$$

vegytani hatását, P a légsúlymérőnek a kísérleti időben való állását méterbe kifejezve; φ a napnak ugyanakkori zenith távolát jelenti.

Ezen képletből foly, hogy a napsugaraknak 22100 méter magasságú; 0° C hőfokú és $0\cdot 76^m$ magaságú higanyoszlop nyomás alatt álló-légrétegen kell átmenni; hogy eredeti hatások az elnyelés miatt, annak $0\cdot 1$ részére apadjon.

Ezen elvekre és kísérleti mérésekre fektetett számításokból kitűnik, hogy a föld felületére függőleg eső napsugarak, ha azokból a légkör semmit el nem nyelne, és oly vastag halvdurgázrétegen mennének át, hogy abban egész vegytani hatások felbomlátnának: minden egyes percz alatt $35\cdot 3^m$ magas halvdurgázréteget (világmétert) lennének képesek sósavanyá egyesíteni. (Egy világméter neve alatt annyi világosságot értünk, a mennyi egy percz alatt egy méter magasságú sósavany réteget egyesít a halvdurgázból)

Ellenben a napsugarak a légkörön való átmenetök alatt, a tenger színéig — hol a légnyomás $0\cdot 76^m$ magas higanyoszlop nyomásának felel meg — a légkör elnyelése miatt annyit vesztenek vegytani hatásukból; hogy itt függőleg esve, hasonló körülmények között már csak $14\cdot 4$ -ed méter magas halvdurgázréteget képesek egy percz alatt sósavanyá változtatni; és így vegytani hatásuknak csaknem $\frac{2}{3}$ át elvesztik.

Mint tudjuk földünk középtávolsága a naptól 20, 682,329 mértföld. Ha a nap mint közép-pont körül ezen távolban egy üres gömbfelületet képzelünk, s kiszámítjuk a fennebbi elvek szerint, hogy ezen egész gömb felületen mekkora lenne a napsugarainak egy percz alatti összes vegytani hatása, úgy találjuk: hogy az $35\cdot 3^m$ világméter. Ennél fogva, a naptól a világűrbe kilövellt összes sugarak egy percznyi idő alatt $25\frac{1}{2}$ billió köbmérföld halvdurgázt képesek sósavanyá egyesíteni. Ilyen módon kiszámítva a naptól különböző távolban lévő 8 főbb bolygó felületére nézve a nap sugarainak vegytani hatását vilámfokokban és világméterekben, a föld távolát 1-nek véve; kijön, hogy az:

A bolygó neve	Naptóli távola	A napsugarainak vegytani hatása.	
		Vilámfokokban	Világméterekben
A Mercuriuson	0.387	2125.0	235.4
A Venuson	0.723	608.9	67.5
A Földön	1.000	318.3	35.3
A Marson	1.524	137.1	15.2
A Jupiteren	5.203	11.8	1.2
A Saturnuson	9.539	3.5	0.4
A Uranuson	19.183	1.0	0.1
A Neptunuson	30.000	0.4	0.04

Ezen számok mutatják mily keveset használ fel a természet azon vegytani erőből, melyet a napsugarak a világűr minden irányában magokkal visznek. Annak a földre is, már csaknem elenyészésig kicsiny része esik; Saturnusra, s a még távolabb eső bolygókra pedig már oly kevés; hogy azokon a földünkön élő és tenyésző szerves testek már csak e miatt sem élhetnének meg.

A napsugarai összes vegytani hatásának általános megősmérése után, vizsgáljuk meg azon viszonyok befolyását, melyek között annak földünkre eső fenn említett kis része, a föld felületén felhasználódik.

Itt legelsőbb azon nagy és lényeges különbség tűnik fel, mely a nap sugarainak vegytani és hőtani hatásai közt mutatkozik, ha azokat összehasonlítjuk.

Azon meleg, melyet a nap sugaraitól, elnyelés útján nyér földünk, a kisugárzás, a tenger és légköri áramok által, oly szabálytalanul oszlik el a földszinén, hogy alig hat valaha közvetlen akkor és ott, a mikor és a hol támadt; elannyira, hogy azon eredeti törvény, melynél fogva egy bizonyos helynek hófoki égálja (thermische clima) annak tenger feletti magassága és szélességi fekvésétől lenne függő, alig kivehető, csaknem kiösmérhetlen.

Ellenben a nap sugarainak vegytani hatása, vagy egy helynek photochemiai égálja ilyen megzavarásoknak teljességgel nincsen kitéve. Mert azon vegytani hatás, melyet a nap, bizonyos tenger feletti magasságú és szélesség fokú helyen előidéz, nem hat túl azon helyen, vagy a földszine más részeire nem terjedhet ki. Ennélfogva a photochemiai erőknél a föld felületén való elterjedése, egymásutáni sorozata sokkal egyszerűbb törvényekre visszavihető, mint a melegnek a földszinén való feloszlása.

Tudósaink említett mérései nyomán, erre nézve a már fennebb látott képletet állították meg; t. i. $W=318.3 \times 10 - 0.4758 P$

$\cos \varphi$.

Mely szerint a nap függőleg eső sugarainak tiszta fellegtelen ég melletti közvetlen vegytani hatását, akármely meghatározott geographiai fekvésű helyre nézve, bármely időre és bármely tenger feletti magasság mellett, kilehet számítani. Ezen képlet, azon esetben ha a napsugarak nem függőlegesen esnek, még $\cos \varphi$ -vel szorozandó: mikor is az lesz

$$W, = \cos \varphi 318.3 \times 10 \frac{0.4758 P}{\cos \varphi}$$

Ezen képlet és elvek alapján készültek a VII-ik képen látható görbék, hol a vízfektü vonalon a nap zeníthtávola, a függőn a nap egyenes sugarainak vegytani hatása és annak a fekvése magassággal járó légsúlymérő állásától való függése, mindenik görbe felett pedig az azt illető légsúlymérő állás van feljegyezve.

Csak egy rövid tekintetet kell vetnünk, ezen görbékre s

azonnal átlátjuk, mekkora különbség van — különben merőben egyenlő körülmények mellett is — a mély és fenszokok vegytani világíttatása közt; s hogy ez a tenger feletti emelkedéssel nagyobb mértékben nő, mint a hogy a légnyomás — ugyan e miatt — apad. Az is kitűnik, hogy az ebből származó világításbani különbségek annál nagyobbak, mentől alantabb áll a nap.

Például Reykjavikban $0^{\circ} 77^m$ légsúlymérői állás mellett, mikor a nap 10° -al áll a láthatár felett, a földszine $2^{\circ} 5'$ -ed foknyi világítást kap. Ugyan azon szélességben, ha a légsúlymérő $0^{\circ} 03^m$ -el esik és így $0^{\circ} 74^m$ légsúlymérő állásnál, a világítás már $2^{\circ} 9'$ fokra emelkedik. Ennél fogva míg a két légsúlymérői állás közt az arány úgy van, mint $1 : 1^{\circ} 04'$ -hoz; addig a két világítási fok úgy áll egymáshoz mint $1 : 1^{\circ} 16'$ -hoz. Az ehhez közel fekvő Hecla legmagasabb tölcsére szélén, hol egyikök 1846-ban jul. 26-án a légsúlymérő állását $0^{\circ} 629^m$ -nek találta, a világításnak $6^{\circ} 1'$ fokra; a Davalagiri tetején, hol a légsúlymérő $0^{\circ} 2^m$ -re leszáll, legalább is $90'$ fokra kell emelkedni. Így a Himalayával egyenlő szélességben fekvő helyek körül — akkor mikor azok felett a nap csaknem a zenithben áll — a thiebeti magaslatok 12 — 14 ezer láb magasan fekvő völgyeiben; — hol a gabona még megterem — a nap sugarainak vegytani hatása közel $1\frac{1}{2}$ akkora, mint hasonló körülmények közt a szomszéd hindostani alant fekvő mély síkokon. S ezen különbség a nap zenith távolsága növekedésével oly gyorsan növekszik, hogy mikor a nap a zenithtől 45° -ra áll, az említett thiebeti síkokon a nap sugarainak vegytani világító hatása már 2-szer annyinál is nagyobb mint a hindostani mély síkokon.

Csak ezen kevés példából is világosan kitűnik, mennyivel nagyobb a nap sugarairak vegytani ereje, a légkör magasabb régióiban; s mégis a vegytani világításnak, ezen csak a tenger feletti magasságtól függő különbségei felette csekélyek azokhoz mérve, melyek a geographiai szélességtől függenek.

Hogy az ebből származó különbségekről némi fogalmunk legyen, azon helyekre nézve; melyeket illetőleg az égbolt elszórt világa általi világíttatás arányát az V-ik kép görbéi által már adtuk: itt a VIII-ik kép görbéi azon a nap egyenes sugaraiából származó vegytani világosságot mutatják: melyet irt helyeken, — $0^{\circ} 76^m$ légsúlymérő állás mellett, a tavaszi éjnap egyenlőség napja különböző óráiban — egy vízfektü-felület részecske kap. A vízfektü vonalon a nap különböző órái reggel 6 -tól este 5 -ig; a függő vonalon a világítás ereje — világfokokban — van feltüntetve.

Ha az V-ik és VIII-ik kép görbéit, azaz ugyanazon helynek az égbolt elszórt világa, és a nap egyenes sugarai által való különkülön vegytani világíttatását összehasonlítjuk, kitűnik, hogy a tavaszi éjnap-egyenlőségkor, az északi sarktól még azon szélességen alól is, melyben Szentpétervár fekszik, az égbolt el-

szórt világának vegytani hatása egész napon át nagyobb, a közvetlen napsugarak hatásánál. Sőt ezen különbségi arány áll más szélességfokú helyekre nézve is egész az egyenlítőig; nem ugyan az egész napon át, de igen annak egyes óráiban.

Ha az égbolt elszórt, és a napsugarak egyenes világa határaitra nézve felállított — világfokokban kifejezett — két képletet,

$$t. i. W = 2.776 + 80.849 \cos \varphi + 45.996 \cos^2 \varphi$$

$$W = 318.3 \times 10^{-\frac{0.4758P}{\cos \varphi}} \text{ egymással összehasonlít}$$

juk: kiténik, hogy nemcsak az éjnap egyenlőség idején, hanem mindenkor és mindentűt, a hol a nap a láthatár felett $20^\circ 56'$ -nél magasabba emelkedik, napfeljöttétől, a napnak a láthatár feletti bizonyos emelkedéséig, az égbolt világának vegytani hatása felülmulja a napsugarak közvetlen hatását: és hogy a nap emelkedésében eljut egy ponthoz, hol az említett két forrásból származó hatás egyenlő. A napnak ezen ponton felüli emelkedése után pedig az egyenes napsugarak vegytani hatása mulja felül, az égbolt világáét. Ezen vegytani hatás egyenlőség naponként kétszer áll elő, t. i. délelőtt és délután. S jelesen 0.76^m légsúlymérő állás mellett, — ha a napsugarait a föld felületre függőlegesen esőknek, s az égbolt világa által világított földfelületet vizféktűnek vesszük fel: — a kétféle világítás vegytani hatása akkor lesz egyenlő, mikor a nap a zenithtól $71^\circ 12'$ távolra áll. A mi kijön a két hatás képletének egyenletbe tétele által:

$$2.776 + 80.849 \cos \varphi - 45.996 \cos^2 \varphi =$$

$$\frac{318.3}{\text{Numer: } \log \frac{0.4758P}{\cos \varphi}} \text{ hol}$$

$P = 0.76^m$, és a φ vagy a napnak zenith távolsága keresendő.

Hogy a már többször említett kétféle világítás hatásának egyenlősége a napnak melyik órájára esik, azt kísérlet útján is kikémlelhetjük, ha t. i. az égbolt elszórt világát és a napsugarakat elkülönítve ugyan, de egyszerre bocsátjuk egy photographiához elkészített papírra; s az időt mikor az általok különkülön előhozott egyenlő sötétségűek, pontosan megjegyezzük.

Minden már látott kísérlet pontosságára és az ezekre épített elmélet alaposságára nézve igen nagy bizonyító erővel bír az, hogy mennyire esik egy korra a hatás egyenlőségnek kísérletileg kitalált ideje, a számítás által meghatározottal.

Tudósaink a fennebbi czéliből 1859-ben febr. 21-én és 22-én meg mart. 7-én és 11-én, Heidelbergben, tiszta felhőtlen égnél megtévén az összehasonlító kísérleteket úgy találták: hogy a kísérletek által meghatározott, és a számításból kijövő idő közt a különbség felette csekély. Jelesen a kísérletek alkalmával a kétféle világosság hatásának egyenlősége, délelőtt mintegy $45'$ -el előbb; délután mintegy 20 percczel később mutatkozott mint a hogy

a tiszta számítás szerint kellett volna. Mely különbség ugyan már magában is csekély, de a kísérlet helyének fekvéséből is önként következik: minthogy ott a láthatárt nyugot, kelet és észak felől a Neekar völgyét környező hegyek mintegy 12°-ig elszórják. Mely körülménynek, az elmélet szerint is, az eredményre az előbb látott befolyással kell lenni.

Vizsgáljuk meg ezek után azon összes vegytani hatást, melyet a napsugarak, — azoknak a nap különböző órái szerént változó világító ereje mellett — bizonyos idő alatt egy vízfektű földfelület darabon eredményeznek. Mint már láttuk az 1' alatti ha-

$$\text{tás képlete: } W = \cos \varphi \times 318 \cdot 3 \times 10^{-\frac{0.4758P}{\cos \varphi}}$$

A könnyebb számítás végett, adhatunk ennek ilyen, a nap zenithtávola a cosinusnak, emelkedő hatványai szerint összetett alakot is: $W = A \cos^2 \varphi + B \cos^3 \varphi + C \cos^4 \varphi + \dots$

Tudósaink kísérletek nyomán, ennek A, B, C előszámjait meghatározva, a következő képletet állították fel:

$$W = 31.99 \cos^2 \varphi + 417.6 \cos^3 \varphi - 248.7 \cos^4 \varphi \text{ hol mint fennebb } \cos \varphi = \cos d \cos p \cos t + \sin d \sin p.$$

Ha ezen képletet — felsőbb mennyiségtani úton, — egyszerűs mind az éjnap egyenlőségi egész napra alkalmazzuk: a következő képlet jő ki:

$$W = -11520 \cos^2 p + 127600 \cos^3 p - 67140 \cos^4 p; \text{ hol } p. \text{ a fenforgó hely szélességi fokát jelenti.}$$

Ezen képlet szerint, a már többször említett, s még egy pár más helyre nézve, kiszámítván azon összes vegytani hatást, melyet a nap egyenes sugarai az éjnap egyenlőségkor a vízfektű földfelület egy részecskéjén az egész nap folytán, napfelköltétől naplementéig előidéznek: a következő világfokokat jelentő számok jöttek ki:

A hely neve	Szélességi foka	A napsugarainak vegytani hatása világfokokban
Melville sziget	74° 47' éjsz. szél.	1196
Reykjavik	64° 8' " "	5964
Szentpétervár	59° 56' " "	8927
Manchester	53° 20' " "	14520
Heidelberg	49° 24' " "	18240
Pest	47° 30' " "	20100
Kolozsvár	46° 45' " "	20840
Nápoly	40° 52' " "	26640
Kairó	30° 2' " "	36440
Bombay	19° 0' " "	43820
Ceylon	10° 0' " "	47530
Borneo	0° 0' " "	48940

Az égbolt elszórt világának már fennebb, és a napsugarainak épen most látott, világfokokban kifejezett vegytani egy napi hatása, és a kettőből származó összeg, a már ösmert helyekre nézve összeállítva, imez: az éjnapegenlőségkor.

Hely neve	Napsugarak világa	Az égbolt világa	A kettő összege
Melville sziget . . .	1196	10590	11790
Reykjavik . . .	5964	15020	20980
Szentpétervár . . .	8927	16410	25340
Manchester . . .	14520	18220	32740
Heidelberg . . .	18240	19100	37340
Pest	20100	19480	39580
Kolozsvár	20840	19620	40460
Nápoly	26640	20550	47190
Kairó	36440	21640	58670

A kétféle világforrás összes hatását mutató számokból tisztán kitűnik: hogy az a nagyon különböző szélességfokú helyekre nézve is aránylag keveset különbözik. Például a világosság összes vegytani hatása Kairóban csak 5-ször, Heidelbergben csak 2-szer akkora, mint az északi sarktól csak mintegy 15°-ra eső Melville szigeten: noha ezen helyeken, a napnak láthatár feletti legmagasabb állása közt, — az éjnap egyenlőségkor igen nagy a különbség. Melville szigeten t. i. 15° 13'; Heidelbergben 40° 36' és Kairóban 59° 58' a napnak láthatár feletti állása a mondott napon.

Ezen feltűnő jelenség oka, a légkör nagy világelzörő képességében rejlik, melynél fogva az a világosságnak a földszinre való vegytani hatását illetőleg kiegyenlítőleg hat: s csupán a nap állásából származni kellettő nagy különbségeket mérsékli. Ennél fogva míg a Melville szigeten, Heidelbergben és Kairóban a napsugarak által eléhozott vegytani erők úgy vannak egymáshoz, mint: 1 : 15 : 3 : 30 : 5-hez: addig ugyanezen helyeken az égbolt elszórt világának hatásai úgy állanak egymáshoz mint 1 : 1 : 8 : 2-hez.

Ugyanezen számok azt is mutatják, hogy az északi sarktól azon szélességig, melyben Heidelberg fekszik, az égbolt világának vegytani hatása nagyobb a napsugarak hatásánál; Heidelbergben csaknem egyenlő a két hatás; míg Szentpéterváron az emennél csaknem kétszer, a Melville szigeten csaknem 10-szer nagyobb.

A nap tányéra világának vegytani hatása összehasonlítva egy általunk előállitható világforrás hatásával.

Érdekesnek tartották tudósaink, a naptól kiövellő sugarak világító erejét egy általok előállitható égő test világával is öss-

szehasonlítani. Legalkalmasabbnak találták e czélra a kesrenyt (magnesia); mint a mely égésekor igen nagy mennyiségű világot áraszt. E végre a magnesiából $0\cdot1485^{\text{mm}}$ átmérőjű hengert (gyertyát) készítvén, s abból így 10^{mm} magasságu darabot meggyújtván, úgy találták, hogy ennek világító felülete $208\cdot7^{\text{mm}}$ távokra épen akkorának látszik, mint a tenger színéről a nap tányéra; vegytani világító ereje pedig $2\cdot482$ világfok, míg a napé — mint láttuk — hasonló tetsző nagyság mellett $318\cdot3$ világfok. Ennél fogva ezen égő kesreny darab világának vegytani ereje $128\cdot2$ -szer kisebb, mint a napnak a légkör által nem gyengített világáé: s mintegy akkora, mint a napé a tenger színén akkor, mikor az a láthatár felett $9^{\circ} 53'$ -re áll. Vagy azon égő magnesia darab, melynek égő része a tenger színével egyenlő magas helyről akkorának látszik, mint ugyanonnan a nap tányéra; épen annyi világgal hat azon helyre, mint a nap, mikor a láthatár felett $9^{\circ} 53'$ -el áll. Következéleg, ha a kesrenyből egy 1 - átmérőjű hengert (gyertyát) égetünk, annak vegytani világító ereje $107\cdot^{\text{m}}$ távokra épen akkora, mint az összes függőlegesen eső napsugaraké akkor, mikor a nap a láthatár felett $9^{\circ} 53'$ -el áll.

Tudósaink az égő kesreny világának láttani (optikai), vagy szemmel észlelhető világító erejét is összehasonlították, a nap világának láttani erejével. Mivége 1858-ban nov. 13-án, délben 12 órakor, mikor a nap a zenithtől $67^{\circ} 22'$ -re állott, teljesen felhőtlen égnél, világmérőjökkel kísérletet tevén, úgy találták: hogy a napnak láttani fénye ezen zenith távolból $524\cdot7$ -szer nagyobb, mint a napéhoz hasonló tetsző nagyságú égő kesrenyhengeré; vegytani fénye ellenben ugyanakkor csak $36\cdot6$ -szer nagyobb az égő kesrenyénél.

Az égő kesreny világát összehasonlították Bunsen és Roscoe a stearin gyertya világával is, s úgy találták: hogy egy $0\cdot297^{\text{mm}}$ átmérőjű kesrenyhenger (gyertya) akkora világot adna, mint 74 ötös stearin gyertya. S míg a 74 stearin gyertyában 10 óra alatt 10000 gramm stearin égne el, addig a kesrenyből csak $72\cdot2$ -ed gramm. Ezen kívül a magnesia nagyon egyenlőn és csendesen ég, s világa igen tiszta.

Láttuk ebből, mekkora fontossággal birna az iparra nézve, ha azt jutányosan és nagy mértékben tudnók előállítani.

Természetesen a magnesiának e czélra, henger vagy gyertya alakot kellene adni, — mi formába nyomás által könnyen elérhető, — s arról gondoskodni, hogy az elégett rész helyett mindig új tolassék, a — felteszem — szesz lámpába, melynél béli gyanánt szolgálna. Mi oly forma kerékmű segélyével, mint a milyen a Morseféle távirdáknál a papirszeletet folytonosan elétolja könnyen eszközölhető. Önként értetik, hogy a gyakorlati haszonra nézve, az elégett kesrenyen kívül, még a felhasznált szesz árának is számításba kellene jönni.

A napsugarak különböző színes alkatrészeinek vegytani hatásáról.

Végre a végett is tettek tudósaink kísérleteket, hogy a napszinkép különböző részeinek vegytani hatását összehasonlítsák, meghatározzák.

Kísérleteikből kitént: hogy a nap különböző színű sugarainak vegytani hatása a különböző körülmények szerint változik: s függ nemcsak a törő test természetétől, hanem azon légréteg vastagságától is, melyen a sugarak a megtörés előtt átmentek.

Mínthogy az üveg a vegytanilag ható világosság sugarak nagyocská részét nyeli el, az e célból tett kísérletekre quarzlenecéket és hasábokat (prisma) használtak. A légkör különböző elnyelési képességének kísérleteikre való hatását pedig az által igyekeztek elenyésztetni; hogy, kísérleteiket egymás után igen gyorsan, tehát a napnak a zenitthezi csaknem azon állása alatt vitték végbe.

Kísérleteik megtételére tiszta és teljesen fellegtelen napot választva ki, a nap egyenes sugarait napállító tükör által vezeték be, egy besötétített szoba ablaktáblájának vékony nyílásán. Az egy quarzlenese és két quarzhasáb általi megtörés után szármozott napszinképet, kénsavas chinin oldattal bekenet fehér vászon falon fogták fel a végett, hogy a legsötétebb violaszín sugarakat, s az azokban lévő Fraunhoferféle sötét vonalokat is észlelhessék.

A felfogó fehér vásznon egy vékony nyílás volt, hogy a napszinkép azon részét, melyet meg akartak vizsgálni, az attól 4—5 láb távolban felállított halvdurgázos edényre, azon átbocsát-hassák. Ugyanazon volt még egy igen pontos, millimétereket mutató mérték, hogy az által az átbocsátott és megvizsgált napszinkép rész nagyságát, a Fraunhoferféle sötét vonalok segélyével pedig hol fekvését is pontosan meghatározhassák.

A kísérleteket e célból 1857-ben aug. 14-én tiszta felhőtlen égnél tették, reggel 10^h 54'-től 12^h 45'-ig délután Heidelbergben a légsúlymérőnek 0 7494^m állásánál. A kísérletek kezdetén a nap zeniteltől távolsága 37° 35', annak végén 36° 16' volt, és így igen keveset változván; a tükörről visszavert világmenységnek ebből származható különbségét nem vették fel; úgy állván azok egymáshoz, mint 1:002:1'016 hoz.

Ezen kísérletek nyomán előbb kiszámították a világosság mennyiségét azon nap déli 12 órájára, mikor a nap zeniteltávolsága 35° 13' volt; továbbá azon 0° C hőfoku, mindenütt egyenlő 0 76^m higanyoszlop nyomásának megfelelő tömörségű légréteg magasságát, mely a légsúlymérőnek a már látott állását hozta volna elő: s a mely 9647^m-et teszen. Az ezen körülményekre alapított számítások eredménye a következő:

Kísérlet ideje igazi napidőbe	Napszinkép helye	Vegyteni hatás aránya
10 ^h 54' d. e.	$\frac{3}{5}$ GH-tól I-ig	52·7
10—58 " "	$\frac{1}{5}$ DE-től E-ig	1·3
11—4 " "	C— $\frac{1}{2}$ DE-ig	0·5
11—8 " "	N ₁ — $\frac{3}{4}$ QR-ig	18·9
11—13 " "	RS— $\frac{2}{3}$ SI-ig	2·1
11—41 " "	$\frac{3}{4}$ SI— $\frac{2}{3}$ UV-ig	1·2
11—47 " "	$\frac{1}{2}$ N ₁ Q— $\frac{1}{3}$ RS-ig	12·5
11—54 " "	$\frac{1}{5}$ IM ₁ —N ₄ -ig	38·6
12—1 d. u.	H ₁ — $\frac{8}{4}$ IM ₁ -ig	55·1
12—4 " "	$\frac{1}{5}$ GH—H-ig	60·5
12—16 " "	$\frac{1}{5}$ FG—G-ig	28·4
12—20 " "	$\frac{3}{4}$ DE—I-ig	1·4
12—40 " "	G— $\frac{4}{5}$ GH-ig	54·5

Ezen számok nyomán van a IX. képen látható *aaa*-val jegyzett görbe alkotva; hol az alsó rész a napszinképet és a Fraunhoferféle sötét vonalakat ábrázolja; a függő vonal melletti számok pedig a világ vegyteni hatását jelentik.

Ezen görbének, a mint látszik, több emelkedése van; a legnagyobb emelkedés vagy legnagyobb vegyteni hatás a napszinképnek $\frac{1}{2}$ GH-tól H-ig való részéhez, az azutáni az I-hez esik: és a vegyteni hatás, a napszinkép veres vége felé gyorsabban és szabályosabban apad, mint sötét violaszín vége felé.

Már fennebb említők, hogy a nap különböző színű sugarainak hatása attól is függ, hogy a sugár megtörés által, színekre bomlása előtt, mily vastag rétegen ment át. Ennélfogva a IX-ik képen lévő *aaa*-val jegyzett görbe csakis azon esetre illik, ha a 0°C-ra és 0·76^m higanyoszlop nyomásra visszavitt egyenlő tömöttségű léghözeg 9647^m magasságú. A léghözeg más magassága mellett, a színes sugárok vegyteni hatásai közti aránynak is másnak kell lenni. Erre nézve ugyancsak 1857-ben aug. 14 én reggel 9^h 44' től 10^h 19'-ig tett más mérésekből; mikor a légsúlymérő állása 10735^m 0°-ku, 0·76^m higanyoszlop nyomás alatti légoszlop nyomásának felelt meg: azon görbe jött ki, melynek egy darabja ugyancsak a IX-ik képen az előbb említett görbe alatt *bbb*-vel jegyezve látható. Mely a fennebbi állítás igazságát, — ha szinte abban az előbbiről különböző világ mennyiség van is egységül felvéve: — eléggé mutatja más lévén ennél a részek emelkedése közti arány.

Ezen körülményen kívül, a nap színes sugarainak vegyteni hatását a nap különböző óráitól is láttuk függeni.

A kísérletekből levont ezen két tapasztalás arra mutat, hogy a légkör, az áthocsátott fehér világosság sugarak színes alkatre szeinek vegyteni hatását, az elnyelés által nem egyenlően apasztja: hanem egyik színes sugárból többet nyel el mint a másikból. De

hogy ez mily arányban és törvények szerint történik, azt csak többszöri, egész napon, reggeltől estig különböző időkben végbe viendő pontos mérések után lehetne kitalálni. Ilyen kísérletek azonban még eddig nincsenek, s Heidelberg nem kedvező fekvése miatt—hol a tiszta fellegtelen egész nap oly ritka-tudósaink nem is remélik, hogy az erre szükséges kísérleteket egy hamar megtehessék.

Igen fontos lenne a tudományra nézve: a napsugarak színes részei vegytani hatásának meghatározására, a légkör elnyelési képességének tekintetbe vétele mellett; mentől számosabb és pontosabb kísérleteket tenni. Kivált ha áll az, mi felül már ma alig lehet kételkedni: t. i. hogy a nap foltjai bizonyos határozott időközökben kerülnek vissza, és hogy ennél fogva napunk azon álló csillagok közé tartozik, melyeknek fénye időszakonként változik. A nap színes sugarai — azon időkörökben mutatkozó — vegytani hatásának összehasonlítása, mikor a napon nagyon sok, vagy kevés vagy éppen semmi foltok sem látszanak; tán most alig sejtett felvilágosítást nyújtana, a nap felszínén végbe menő, még eddig rejtélyes változásokra nézve.

azonban hogy vajjon a légkör általi világ elnyelés nagyságát, képesek leszünk-e valaha oly tisztán és pontosan meghatározni, hogy aztán a nap világának netalán a napfoltoktól független más okból származó változatait is fölesmerhessük: arról a kísérleteknek csak egy oly hosszú sora után tudnánk ítéletet hozni, a mely minden egyes kutató erejét és rendelkezése alá jöhető idejét jóval túlszárnyalja.

1859 óta se Bunsen és Roscoe, se mások nem tettek — legalább tudományra — a nap világa vegytani hatásának meghatározására, vagy az itt említett kísérletek után még függőben maradt kérdések felfejtésére, további kísérleteket.

De tudósaink közül egyik, a lángeszű Bunsen, a hasonló lángeszű Kirchhoffal egyesülve, a világosság sugarak körül más irányban tettek több és a tudományra nézve már is igen fontos eredményekkel kecsgetető kísérleteket. Melyek nyomán az égő, vagy azok lángjában izzásig melegített testek világának színképében a vegybontásnak oly érzékeny eszközt fedezték fel, mely a legmerészebb képzelet legmagasb reményeit is jóval túl szárnyalja.

Ezen igen érdekes kísérletek azonban jelen értekezésem körén kívül esvén ¹⁾ nem marad egyéb részemre hátra: mint tisztelt hallgatóim már is tán mértéken túl igénybe vett becses figyelmét megköszönve, értekezésemet bezárnom.

TAKÁCS JÁNOS.

¹⁾ Megismertette a Budapesti szemle a XIV. köt. 188 lapján.

MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

1862. Junius — Oktober.

Junius 23-án a philos.-törvény- és történettudom.-osztályok ülésében, PAUER JÁNOS kanonok és lev. tag, Szent István királyunk székesfehérvári basilikája monographiáját s ezen nagyszerű basilika helyén történt ásatások történelmét állítá egybe s terjeszté elő.

Utána akadémiánk köztiszteletben álló titoknokoa közle mutatványokat egy rendkívül érdekes újabb történelmi munkájából, mely II. Rákóczi Ferencz végnapjait hazánkban s különösen bujdosása első időszakának történelmét adja elé, az ide vonatkozó, nagyobb részint eddig ismeretlen adatok oly teljességével, hogy egészen benne találjuk magunkat a korban, szem közt magával a tragoedia hőisével s a legfőbb személyekkel, kik azon nemzeti tragoediában szerepeltek. Fényt vetnek ez adatok a külviszonyokra is, — kivált az orosz s még inkább a franczia udvar akkori viszonyaira. De hadd szóljon maga a derék szerző. Imitt közöljük Szalay László bevezető sorait.

„II-dik Rákóczi Ferencz bujdosása két időszakra oszlik. Az első 1711. februarius végén kezdődik, midőn Vereczkéről lengyel földre lépett, hogy hazáját ne lássa többé, s végződik szeptember 15-én, midőn Franciaországna búcsut mondott. A második időszak 1717. october 10-én veszi kezdetét, az nap, melyen Gallipoliba érkezék a bujdosó, s tart 1735. aprilis 8-ig, midőn rodostói magányában elhunyt. Ezen második időszak Mikes Kelemen nagybecsű emlékirataiból jóformán ismeretes előttünk, s gondolom, még ismeretesebbé fog válni, azon tanulmányok folytán, melyek Konstantinápolyból imént visszatért hazánkfiái által e végre a helyszínén tettek. Az első időszokról, a bujdosás első hét évéről, igen keveset tudtunk eddiglen. Pedig — nem mondom, a psychologusra, de a historikusra nézve ez fontosabb amannál. Rákóczi ekkor még folytonos

érintkezésben állott az európai hatalmasságokkal, s mindent elkövetett, hogy az utrechti és r a s t a d t i békekötések iránta és ügye iránt intézkedjenek, hogy ezt internationalis, ne házi ügynek tekintsék az európai congressusok. Rákóczi ekkor XIV. Lajos udvarának egyik habituéja volt, s a király halála után nem lön ugyan az orleansi herczeg köreinek habituéjává, de mennyire elkerülhetlen volt, mégis benn élt a Régence tourbillonjaiban; egyik híve Brenner szepesi prépost nem őt, de financiait, még L a w speculatióiba is bevonta. A véletlen, az irodalmi jó szerencse még inkább, mint kutatásaim, nagy értékű leveleket s irományokat, melyek e viszonyokra világosságot vetnek, egyebek között naplót, közvetlenül Rákóczi tisztviselei által, Rákóczi házában irottakat juttatván kezembe, sikerült ezen időszakot, mintegy muziv formában együvé állítanom, olykép, mint ezt történelmünknek egy korábbi évtizedével is megkísérlettem, — értem Erdély és a porta' czimű munkámat. A jelen könyv is nem sivár gyűjtemény, hanem organicus egész akar lenni, nem mulattató, mert hiszen, ez bus egy rege, de még is magához vonzó és tanulságos könyv egyszerűsége, noha csak a dramatis personae szólnak benne, a chorus folytonos figyelemmel ugyan, de hallgatagul oldalt állva, s a rendező legfelebb a világító mécses jobbról balra, balról jobbra állítva. Ismertetésül szerencsém lesz kezdetét, a bujdosás zsengeit a tisztelt akadémia előtt felolvasni.“

„Még csak egy pár szót akarok előre bocsátani.

„Rákóczi szerény, mondhatnám szemérmes s épen nem sanguinus egyéniség volt. Sokáig foglalatoskodtam, mondhatnám társalkodtam vele, s legtöbbször előttem ült, a kártyákkal kezében, mondva: c' est une partie engagée, une partie perdue, mais je la joue. Soha álmában sem hitte, hogy Magyarország fejedelmévé, királylává válhatnék; a mit kívánt, a mit olykor-olykor remélt: az az erdélyi fejedelemség volt, mint az erdélyi fejedelmek utóda, örököse. Franciaország és Svédország garantjai voltak szép apja, I. R á k ó c z i G y ö r g y fejedelmi jogainak ő tehát a forradalom elején reményét kívált e két hatalmasságba vetette. XIV-dik Lajos kezdetben csakugyan felkarolta Rákóczi indítványát, mely szerint neki az erdélyi fejedelemség, a Franciaországgal szövetkezett bajor választó fejedelemnek, Emanuelnek pedig, ki a XVII. század végtizedében Magyarországon a császári hadak élén állott, Magyarország jutott volna osztályrészül. De a bajor, nem hogy Tirolisban a francziákkal, nem hogy Sziléziában az elégedetlenekkel szövetkezhetett, s innen Magyarországra nyomulhatott volna, mint a vérmes reményűek hitték, Ausztria s a tengeri hatalmasságok által saját székhelyéből, saját országából is kiszorítatván, XIV. Lajos, hogy ígéreteit bármikor megtagadhatta, irott szerződésre soha sem lépett, még arra sem akarván magát írásban kötelezni, hogy Rákóczit nem fogja kifelejteni a békéből, melyet ő, a király, hogy kössön, előbb utóbb szükséges lesz. A másik garant, XII-ik K á-

r o l y svéd király ígéretet sem tévén, sőt mindjárt a forradalom kezdetén követe által Bécsben kinyilatkoztatván, hogy a mennyiben nem talán a protestánsok elnyomatása is okul szolgált volna a forradalom kitörésére, kívánatosnak, szükségesnek véli a baj orvoslását maga a cs. kir. kormány által, de a rebelleket ő nem fogja pártfogolni, XII. Károly, mondom, Rákóczit ugyan nem hagyta cserben, de még csak titkos szövetségese sem volt soha, ámbár követeit, névszerint R á d a y Pált, udvaránál és táborában a balti tenger partján, Varsóban és Benderben egyiránt megkülönböztetéssel fogadta.

„A dolgok ez állásában s különben is 1710-ben, midőn a szövetséges magyar rendek ügye napról napra inkább hanyatlott, XIV. Lajos és XII-dik Károly egyiránt szorultságban lévén: Rákóczi a végerisis alkalmával segédért nem hozzájuk fordult, hanem ahhoz, ki ekkor hovatovább hatalmasabbá lön, s ki ekkor a szomszédban, Lengyelországban ur volt; — P é t e r o r o s z c z á r h o z .“

„Péter, még 1707-ben látván, hogy védence, Auguszt, magát ideig-óráig a lengyel trónuson lehetetlenné tette, Rákóczit mintegy belé kényszerítette a varsói szerződésbe, melynek alapján a szövetséges magyar rendek vezére bizonyos feltételek alatt késznek nyilatkozott a lengyel királyság elfogadására. Belé kényszerítette, mondom, mert Rákóczinak oka volt kimélnie XII. Károlyt, ki ekkor dicsőségének tetőpontján állott, s ki, mint tudjuk, L e s z c z i n s k y Szaniszlót akarta Lengyelország királyi székén megerősíteni, mit Rákóczi előmozdítandó, imént Augusztinak kilátást nyitott Magyarország trónusához, csakhogy versenytársa, Szaniszló, XII. Károly védence, háborítlanul maradjon. A fennebb említett szerződésben Péter czár egyszersmind ígéretet tett Rákóczinak, hogy azon lesz, miszerint őt Erdély fejedelemségében megtarthassa, s hogy a francia király közbenjárását, az Orosz- és Svédország közötti béke eszközésére, nem fogja visszautasítani.“

„Ezen szerződésnek, melyet Péter még a pultavai ütközet után is magára nézve érvényesnek vallott, kívánta most hasznát venni Rákóczi.“

Ezen bevezető sorokat, hazai és világtörténelmi, valamint pszichologiai tekintetben is szerfölött érdekes mutatóványok, nagy részint egészen új okiratok közlése követte. Mindenki sajnálta, mikor az olvasás véget ért: s általános volt az óhajlás, hallani mielőbb a folytatást, mielőtt a rendkívül érdekes mű megjelenne is.

Az archaeologiai bizottság azon albizottságának jelentése, mely a székesfehérvári basilika ügyében volt kiküldve, a július 7-k i ü l é s b e n olvastatott fel.

Ime a jelentés egész szövege:

„A m. t. a. f. é. május 19-én tartott gyűlésének határozata által meghagyatott az archaeologiai bizottságnak, hogy P a u e r János székesfehérvári kanonok s akadémiai levelező tag által bejelentett

székesfehérvári nevezetes leletek következtében köréből bizottságot küldjön ki, mely sz. István király basilikája helyiségének nyomozását az 1839—1848-iki s a legújabb felfedezések s ásatások nyomán feladatául tűzze ki.

„Ennélfogva az archaeologiai bizottság azt határozta, hogy elnöke mélt. Kubinyi Ágoston vezérlete alatt a következő tagokból álló küldöttség ú. m. Erdy János, Henszlmann Imre, Pólyi Arnold, Kubinyi Ferencz és Rómer Flóris menjen ki a helyszínére. Egyszersmind a helybenlakó s az ügy iránt különösen érdemesült Pauer János kanonok s akadémiai lev. tag a csatlakozásra felkérte. Ezen küldöttségnek egyedüli előleges feladatául tüzetett ki. Hogy

1. A teendő ásatások helybeli viszonyai, úgy mint helyisége, terjedelme, a szükség esetébeni kisajátítás s ásatási költségek iránt magát a helyszínén tájékozza.

2. A helybeli hatóságokat az iránt megkeresse, s nevezetesen püspök ő mélt., a főtiszt. káptalant s a nemes városi tanácsot személyesen s külön feliratával az iránt is felkérje, vajjon s nevezetesen mennyire s mely költséggel volnának hajlandók az akadémia által fogamatba veendő ásatások elősegítéséhez járulni.

3. A két előbbi pont iránt a küldöttség részletes jelentést s részben költségvetést is fog a bizottság s az akadémia elébe terjeszteni.

4. Megbízatnak ezen felül Erdy és Rómer tagok azzal is, hogy igyekezzenek eleve Fehérvár régibb rajzait és térképeit a bizottság tájékozásául kikeresni és előterjeszteni.

„Ezen határozat következtében a küldöttség jun. 24-én Székes-Fehérvárott megérkezve, mind a teendő ásatások iránt magát a helyszínén tájékoztatta s a szükséges felvételeket eszközölte, mind pedig az illető megyei, városi s egyházi hatóságokat megkereste, hozzájuk egyszersmind írásban is az ide mellékelt felhívást intézett.

„Ennek eredménye volt, hogy a mélt. püspök, főt. káptalan és ns. tanács, valamint a megyei főispáni hatóság a tőlük kitelhető segítségre nézve eleve is a legnagyobb készségöket jelenték szóval. Mire nézve, mennyivel, mily arányban és módon lesznek hajlandók segítséget nyújtani, a felhívás következtében, még határozott írásbeli válaszukra is számíthatni. A városi hatóság azonban már eleve is határozottabban nyilatkozott, habár csak szóval, hogy pénz híjában, ha költséggel nem is járulhatna, mégis hajlandó a szükséges fuvarral, eszközökkel, sőt netalán közmunkával is az ásatásokat elősegíteni.

„Az intézendő ásatások helyisége, terjedelme és költsége iránt Henszlmann Imre bizottsági tag ezennel külön jelentést teend az akadémia előtt, részletesen kidolgozott tervek és számítások alapján, mely jelentésnek egész terjedelmében meghallgatását kéri a bizottság.

„Ezen részletes előterjesztés és költségvetés szerint az ásatási munkálatok költsége, azoknak nagyobb vagy kisebb, kísérleti vagy

teljesen kimerítő terjedelme szerint 2000 egész 5000, sőt nagyobb nehézségek esetére 7000 forintig rugna.

„Ezen költségnek fedezésére s megszerzésére nézve az archaeologiai bizottság azon véleményét terjeszti elő: hogy miután a tetemes költséget az akadémia mostani körülményei közt fedezni nem képes, s az archaeologiai bizottságnak is ez évre engedélyezett vizsgálati, ásatási s útaztatási 400 forintnyi csekély költsége már a legnagyobb részt felhasználtatott, a bizottság elnöke netalán felszólítást intézhetne e magasztos ügy érdekében a közönséghez, nevezetesen az ország főpapjaihoz, nagyjaihoz, megyei és városi hatóságaihoz, őket az adakozásra, valamint adakozások gyűjtésére felkérve.

„Addig is azonban az első munkálatok, melyek már augusztus hó végén és szeptemberben a kora ősszel, mint a legalkalmasabb időben, megkezdethetnének, s előlegesen aránylag csekélyebb költségbe kerülnének, az akadémia által tagjai körében, valamint általok megkezdendő adakozások gyűjtése által volnának netalán fedezhetők.

„Hálás érzettel emlékezik végre a bizottság nemcsak azon vendégszerető fogadásról, melylyel küldöttsége Székes-Fehérvárott a hatóságok s nevezetesen püspök ömlta, Pauer kanonok, a zircziek háza s egyesek részéről találkozott, de egyszersmind azon hazafiai nagylelkű adományokról is, minél fogva Pauer kanonok, Hoffmann, Gebhard és Szabady urak a birtokukban levő kiásott érdekes köemlékeket a nemzeti muzeumnak felajánlák; valamint köszönetet mond Szász Ferencz helybeli építész urnak, ki nem csak felvilágosító rajzokat készített a küldöttség számára, hanem értelmes vezetése által s az eddig történt felfedezések iránti magyarázataival nagy segítségre volt.“

Kubinyi Ágoston tiszt. tag, mint az archologiai bizottság elnöke, e jelentés nyomán kijelenté, hogy a válasz a bizottsághoz mind a m. püspök irtól, mind a káptalantól és várostól már megérkezett, s zivesen fölajánlják az ásatásoknál támogatásukat.

Az akadémia örvendetes tudomásul vette a jelentéseket s jegyzőkönyvileg köszönetet mondott mindazon tisztelt egyéneknek, testületeknek és hatóságoknak, a kik és a melyek bizottságát eljárásában elősegítették. Egyszersmind fölhatalmazza bizottságát e részben a további lépések megtételére, az ügy érdekében a közönség áldozatkészségének igénybe vételére. S a bizottság kérése folytán Pauer János kanonok urat is a bizottság tagjává nevezte ki.

Következett HENSLMANN IMRE lev. tagnak a fentebb közlött jelentésben érintett előadása, melyben a hely színén tett nyomozások, az eddigi ásatások eredményei s a középkori építészet törvényei alapján, éles eszü combinatiókkal igyekvék meghatározni a székesfehérvári basilika fekvését és építészeti viszonyait. Sz. István basilikája többször leégett, s a XV-dik századig többször újra építettet. Mátyás király 100,000 aranyat -- az akkori pénz-

viszonyok közt roppant üzletet — fordított restaurálására. Érdy urnak 1848-ban tett ásatásai azon fölfedezésre vezettek, hogy ott három külön réteg égetett föld van, miből a basilikának legalább három izben történt léégésére következtethetni. A talált földrétegekből, omladékokból stb. azt lehet következtetni, hogy ott az idők folytán legalább öt templom állott egymás után. A legrégebb eredeti épület sz. István temploma volt, valószínűleg ókeresztyén basilika, melyen már a keletkező román styl némi nyomai mutatkoztak. A második templom III. Béla alatt épült, koraromán stylben. A harmadik templom a XII. század végén vagy a XIII-iknak elején épülhetett, a már kifejlett román stylusban. A negyedik templom Robert Károly és nagy Lajos idejéből, alkalmasint koragóthi stylban készült. I. Mátyás király végre a később kifejlett góthi stylban építtetett. Az ókeresztyén basilikák boltozat nélkül készültek, s ez okból vékony fallal, gyöngye alappal. A koraromán stylusu egyházak sem bírtak boltozattal, de oszlopai sűrűbbek, falai magasabbak voltak, azonban még mindig gyöngébb alappal, mint a minőt a góthi styl igényel. Midőn tehát az eredeti székesfehérvári basilika más stylusban restauráltatott, vagy újra építtetett, meg kellett erősíteni az eredeti alappal, körülburkolva új falréteggel. Henszlmann a fennebb érintett adatok s az ásatások eredményei folytán előállítá sz. István basilikájának valószínű alaprajzát, megjelölvén a Mátyás által építtetett templom vélt alakját is. Ezen alaprajz szerint a basilika nagyobb része a mostani Fazekas-utczában fekszik, egy részét a püspöki udvar és kert s egy részét a püspöki palota fedi. Az utóbbi helyen kellett lenni két tornyának. Mátyás temetési kápolnájának a kereszt-hajó hossz tengelyében, tehát a mostani püspöki kert helyén kellett lennie. Itt kellene kezdeni az ásatásokat, onnan tárnákat ásva Mátyás kápolnája s az abszida és a főhajó felé. A főoltár alatt érdekes tárgyakat vél értekező található.

A fehérvári ásatásokkal kapcsolatban kell megemlítenünk, hogy a július 28-ki összes ülésben gróf Pálffy Móricz kir. helytartó ő excejának következő levele olvastatott fel:

„1848-ban Székes-Fehérvárott az egykori kir. vártemplomi sírbolt romjaiban két csontváz fedeztetett fel, melyek kiásatván, akkoron a n. muzeumba szállíttattak, s ott a legközelebbi időig közszemlére kitéve valának. Ezen tetemek állítólag III. Béla Magyarországi egykori királya és első neje Komnén Anna tetemei, mely nézetnek alaposágát a mellettök talált jelvények is igazolni látszanak. Ugyanazért és mivel a hazafias és vallásos érületre nyomasztólag kelle hatnia annak, hogy egy fölszentelt király földi maradványai megfosztva a kegyelet minden jelétől, közönséges régiség gyanánt egy, bár hazai s tudományos intézet csarnokaiban közszemlére kitéve hagyassanak, szükségesnek s illőnek láttam Magyarország herceg primás ő eminentiájával, úgy m. k. udv. kancellár ő nagyméltóságával egyet-

értőleg intézkedni az iránt, hogy a kérdéses tetemek a muzeumból elszállíttatván, addig is, míg azok azonossága mind tudományos, mind egyházi tekintetben igazoltatnak, a budavári főtemplom sirboltjában csendben ugyan, de illő módon elhelyeztessenek. Minthogy pedig kívánatos, hogy a hely, hol ezen királyi tetemek végleg eltemettetni fognak, a királyi méltóság megóvása tekintetéből emléktáblával is földszesíttessék, ennél fogva még előlegesen a t. m. tud. Akadémiát mind a tetemek azonossága, mind az emléktábla fölíratának szövege iránti becses véleményének előterjesztésére felhivandónak találtam. Van szerencsém ezek szerint mélt., mint az akadémia elnökét, hazafias tisztelettel megkeresni, hogy ezt az akadémia tudomására hozván, az ügyet tárgyalás alá vétetni s tekintettel Erdy János muzeumi ör nyomatásban megjelent e részbeni értekezésére, mindkét iránybani véleményét hozzám beküldeni méltóztassék; megjegyezvén, hogy a muzeum igazgatósága egyuttal általam utasítva lön, miszerint a birtokában levő s ezen tetemekre vonatkozó összes adatokat az akadémiával haladéktalanul közölje stb.“

Erdy János r. tag, mint egyszersmind muzeumi ör, némi felvilágosításul, e levél folytán megjegyzé, hogy III. Béla és ne-jének, Annának (az antiochiai fejedelem leányának s nem Kom-nén Annának, mint a levél írja) tetemei ő általa ásattak ki Szé-kesfehérvárrt 1848-ban, s nem voltak a muzeumban közszemlére kitéve, hanem szekrényben őriztettek, oly szándokkal, hogy, ha majd a tervezett arkadok a muzeum épülete mögött elkészülnek, azoknak kiegészítő része egy kápolna lesz, melyben a szóban forgó királyi tetemek illőleg elhelyeztetnek. Ezek után eléadá a nevezett rendes tag azokat az adatokat és jelvényeket, melyek-ből bizvást vélte következtethetni, hogy III. Béla tetemeinek kell lenniök a talált csontoknak. Ilyen a csontváz mellén a despot-jelvény, melylyel Béla Konstantinápolyban diszesíttetett, s mel-lette a zarándok-bot, melylyel Jeruzsálemben járt, és e bot ke-resztje, melynek készítése III. Béla korára utal stb.

Erdy ezen előterjesztései tudomásul vétetvén, kir. helytartó ur ő excja fölhívása folytán, az archaeologiai bizottság, mely Székesfehérvárott az érintett királyi tetemek lelhelyén, újabb föl-vételeket tön, s újabb ásatásokat is készül tenni, bizatik meg, hogy minden ide vonatkozó adatot, jelvényt és körülményt újból megvizsgálva és egybevetve, a jövő ülésszakra kimerítő indokolt jelentésben mondja el véleményét az iránt: hihető-e teljes bizo-nyossággal, hogy csakugyan III. Béla király és ne-jének tetemei nyugodtak az 1848 ban kiasott fejedelmi sirban? Az emléktábla fölíratának szövege iránt akkorra halasztja az akadémia az intéz-kedést, ha az imént érintett kérdés el lesz döntve.

Julius 23-án a philos. törv. és történettudom. osztály ülésében RÁTH KÁROLY lev. tag, folytatá értekezé-sét a török-magyar viszonyokról. Ez úttal főleg az adó-

ügyet és a foglyok állapotát ismerteté. A mi az a d o ü g y e t i l e t i : e tárgy földterítését különösen a török sérelmek jegyzőkönyveinek megismertetésétől várhatni. Az adót fizette 1) a király, 2) a nép. — I.) A király fizette a) a b é k e a d ó t , és pedig először — 1547-ben I. Ferdinánd az öt évre kötött békéért évenként 30,000 darab aranyat. Sok pénzt kiment b) a j á n d é k o k r a . c) Tömerdek titkos kiadás történt, különösen midőn a királyok az erdélyi fejedelmek terveit meg akarták hiúsítani, p. o. Bethlen Gábor idejében. Az erdélyi fejedelemségre törekvők is, mint Békesi Gáspár stb., sok pénzt pazaroltak el terveik kivitelére. II.) A nép adóját illetőleg alaptalannak mondja értekező azon állítást, hogy a magyar a töröknek gyermek-tizeddel is adózott volna. A gyermekeket elkapdosni s a janicsárok közé besorozni szerették, de rendes gyermek-tizedet nem követeltek. Némely vidéket jobban sanyargatott a török. Így Borsod, Komárom és Győr megyében nem találja értekező nyomát a vérdíj szedésének, s a török bíráskodásának, míg Pest, Pilis és Zsolt megyében, Kecskeméten és Jászberényben nagyban divatozott. Győr és Borsod levéltára arra sem nyújt példát — a mit Salamon Ferencz Pestmegyéből említ — hogy a kereszttyén dajkának robot fejében szoptatnia kellett a török gyermekét, s hogy a nőket és leányokat tüzszokul elhurezolták, hogy a férfiak elvégzik a rájuk mért munkát. A pénz-és termesztmény-adó a XVI. században még alig tette egy harmadát annak, a mit a XVII. században fizetett a nép. A török földesurak csak módjával rendre rugtatták fel a helységek adóit, miután ezek behódoltak. De aztán jól felesigázták sok helyütt. Ez adók közt először is említi értekező: a) a pénzbeli s z u l t á n a d ó t . A török a helységeket portákra osztotta s ennek alapján követelt néhány forintot a szultáni pénztárba. A török porták sokkal kisebbek voltak, mint a magyarokéi. Ezen pénzt a török szpáhia szedte be a helységtől. Megtörtént, hogy a török földes úr a helység több évi tartozásait elengedte, de a szultánadót nagyon ritkán, mert akkor saját zsebéből kellett volna megfizetni a defterdárnak. Mekkora volt egy török porta s mennyit kellett egytől fizetni: újabb kutatások feladata földteríteni. b) A szpáhia vagyis a török földes úrnak fizetett adót. Az adásvevési szerződésekben is kikötöttet, hogy a szpáhia-adót a vevő tartozik fizetni. Kezelésére nézve azonban némi különbség volt. Értekező több helységet említ, melyek, ha a már fölsigáztott adót fizetni képtelenek voltak, török földes urakkal dézmára léptek. Pénzzel fizették továbbá a v á m o t ; a d ó n y u g t a kiállításáért is fizetni kellett, úgy szintén a s z o l g a - l e v é l é r t . Az örököségi és építési (kivált az egyház-építési) adónak is nyomai. Midőn a szpáhia foglyot hozni küldötte alattvalóit, ha aztán a helységbeliek elmentek a foglyokat kiváltani, tőlök az elhozás fejében fáradozónak részére n y a r g a l ó p é n z z s a r o l t a t o t t . Ha a török föl-

des úr megtudta, hogy a megye a helységekre adót vetett ki, ro-
 v á s p é n z e z í m a l a t t u g y a n a n n y í t k ö v e t e l t a m a g a r é s z é r e . H a d i
 a d ó s z e d e t e t t , m i k o r a s z u l t á n v a g y a f ő v e z é r s e r e g e t v e z e t e t t
 e l l e n ű n k ; a z o n b a n a z i l y a d ó e l e i n t e c s a k t e r m e s z t m é n y e k r e é s
 b a r m o k r a s z o r i t k o z o t t . A h ó d o l t s á g o n c s a k a t ö r ö k b i r o d a l o m h a -
 n y a t l á s i i d ő s z a k á n a k d e r e k á n k e z d t é k s z e d n i . S z e d t e k t o v á b b á
 a t ö r ö k ö k t ö m l ö c z v á l t s á g o t , n ő s z ö p é n z t , m e n n y e g -
 z ö p é n z t , i t é l e t k i a d á s á é r t h ű e s e t p é n z t , e l a d á s - b e j e g y z é s i
 d i j t (c s i r e s i l a t - p é n z t ,) p á l e z a p é n z t v a g y a b o t b ű i n t e t é s v á l t s á g á t
 s t b . D e e z a d ó k , é r t e k e z ő t u d t á r a , c s a k K e c s k e m é t e n d i v a t o z t a k ;
 a k ö z ö n s é g e s h ó d o l t s á g o n k i v á l t a k a d i , a t ö r ö k b í r ó á l t a l h o z o t t
 i t é l e t e k u t á n b e s z e d e t t j á r u l é k o k n e m i s m e r t t e k , c s a k a b i r s á g -
 o k , m e l y e k e t a k ö z ö n s é g e s h ó d o l t s á g o n n e m a k a d i h a n e m a s z p á -
 h i a s z a b o t t a l a k o s s á g r a . T ö b b f a l u t ó l e z e k f ő l ö t t k i k e l e t k o r e g y
 f e j ö s t e h e n e t k ö v e t e l t e k a s z p á h i a k . M á s h e l y s é g e k j u h o t ,
 m á s o k b á r á n y t t a r t o z t a k a d n i . A t e r m e s z t m é n y b e l i
 t a r t o z á s o k k ö z t l e g á l t a l á n o s a b b a b ű z a , z a b , á r p a , s z é n a , f a ,
 v a j é s m é z . G y ű m ö l c s ő t i s k ö v e t e l t e k n y e r s e n é s a s z a l v a ; k ö v e -
 t e l t e k t o v á b b á l e n s é t , k á p o s z t á t , h a g y m á t , b o r s ó t , l e n t , t ű r ó t ,
 s a j t o t , s z a p p a n t , h a l a t , k ö l e s - k á s á t , e z e t e t , s ó t , k é s t , k o c s i -
 k e r e k e t , r ó k a b ő r t , b o r t , p u s k á t , h o r d ó t , s i n v a s a t , f ű s t ö l t m a r -
 h a h ű s t , p o s z t ó t , é p ű l e t f á t , s ó d a r t , z s i r t , s z ű r t , e k é t , k a s z á t
 é s f a g g y ú t , m e s z e t k ű l ö n b ő z ő h e l y e k e n . M e z e i m u n k á k v é g z é s é r e
 i s s z o r i t o t t a k a h e l y s é g e k e t . T e r h e l t é k p é n z a g i o v a l i s . I l y e n m i n -
 d e n f é l e k i g o n d o l h a t ó z a k l a t á s o k n a k é s z s a r o l á s o k n a k a k k o r i s k i
 v o l t t é v e a h ó d o l t s á g é s a k e r i t e t t v á r o s o k l a k o s s á g a , h a k i n c s -
 t á r i v a g y s z u l t á n i j ö s z á g , m a g á n b i r t o k v o l t . S a n y o m o r g a t á s
 e g y f ő n e m é t k é p e z é a k ö z m u n k a , m e l y o r s z á g o s v a g y
 f ő l d e s ú r i v o l t , s m i n d e g y i k e t i s m é t b é k e é s h á b o r ú a l k a l m á v -
 a l t e l j e s i t e t t r e o s z t h a t n i . E g é s z é v s z a k o n á t b e n n v o l t s o k s z o r
 e g é s z f a l u k b ó l a v o n ó m a r h a é s s z e k é r . A s a n y a r g a t o t t f a l u k o l y -
 k o r f ő l d e i k e t o d a h a g y v a , k i k ö l t ö z t e k . H á t m é g h á b o r ú i d e j é n .
 I l y e n k o r a h ó d o l t n é p n e k k e l l e t t t a r t a n i a t ö r ö k f ő l d e s u r á t é s a
 h a d s e r e g e t . M e g t ö r t é n t s o k s z o r , h o g y m í g a h ó d o l t j o b b á g y e g y i k
 f i a a t ö r ö k t á b o r b a n a k ö z m u n k á t v é g e z t e , a m a g y a r t á b o r b a n
 t e s t v é r e t e l j e s i t e t t h a s o n l ó s z o l g á l a t o t . T ö m é r d e k p a n a s z f o r d u l
 e l ő a b i t a n g p é n z e z í m e a l a t t k i z s a r o l t b i r s á g o k m i a t t i s . H a
 a b e f o g o t t h ó d o l t e m b e r a t ö r ö k t ő l m e g s z ö k ö t t , a f a l u n v e t t é k
 m e g a b é k ó v á l t s á g o t . H a m e g h ó d o l a t l a n l a k o s o k h ó d o l t -
 s á g i f ő l d ő n t e l e p ű l t e k m e g a s z p á h i a e n g e d é l y e n é l k ű l , ö s s z e f o g -
 d o s t á k é s m i n d r a b s á g r a v i t t é k ö k e t s t b .

Növelte a nép nyomorúságát azon időkben, hogy mind a
 magyar, mind a török várak és kastélyok őrsei kisebb nagyobb
 mértékben zsákmányból éltek. Természetes eredménye azon had-
 rendszernek, mely szerint valamely zászlós ezer két ezer lovas
 vagy gyalogra hópénzt húzott a királytól, ezek fogadtak kapitá-

nyokat s adtak nekik 100 lóra hópénzt, ezek viszont tizedeseket és közzsoldosokat fogadtak. A nádor és a többi főurak szintígy cselekedtek. A zsoldba állott tisztek és közlegények magok éllemeztek magokat, kijártak a várakból saját és paripaik számára beszerzendők a szükségéseket, elkéredztek haza feleségeikhez, családukhoz, eljártak mulatni, tánczolni, farsangolni. E kirándulásaik teljes fegyverzetben történtek, s ha török vitézlő népekkel találkoztak, bizony összeöklelöztek. Ha pénzők elfogyott kijártak zsákmányra. A török gyakran panaszkodott a magyarok útonállása, lese ellen, habár maga sem volt rest a lesvetésben. Olykor áruhában is megcsalták egymást. Összeccsapás alkalmával sebesítések, halálozások és fogolylá tételek is történtek. A legalsóbb rendű foglyokat levágták és kifosztották. A mely foglyok meglehető válságot ígértek, gyalog szállították, hátrakötött vagy lánczolt kezekkel a városba vagy várakba. A győzelmes csapat a zsákmánnyal terhelt s féken vezetett lovakkal, és lófarkas zászlók lobogtatása közben vonult be. A vezér a parancsnoknak bejelentvén a történeteket s a zsákmányból megajándékozttván, engedélyt kért a kótyavetyére. A venni szándékozók a töröktől tudó tolmácsok által kikérdezték a fogoly rangját, vagyoni állását, korát s hogy mennyivel válthatja meg magát. A főrahokat a tisztek, várkapitányok vették meg, a többit nyereség fejében polgárok, kereskedők, vagy a kiknek rokonai szintén fogságban voltak az ellenségnél. De ha valamely magyar foglyot Belgrádon túl vittek, annak kiváltása ritkán sikerült. A gyermekeket a janicsárok közé sorozták ekkor, a leányokat háremekbe vették fel, s a vagyontalan férfiakat rabszolgákkul adták el, vagy az ázsiai seregbe szoríták be. Ha magyar jutott fogságba: rokonai a vég főparancsnokához mentek. Itt az elfogatási hely, a fogoly neve, rangja s a válsági ajánlat eléadván, a végparancsnok levelet intézett az illető szandzsákhöz vagy várpasához, a fogoly kiváltása iránt alkuba ereszkedni ajánlkozván. Így folyt az alkudozás, míg eredményre vezetett. Ha a fogoly hollétét a pasa nem tudta megmondani, akkor a család egy hódolt parasztot fogadott fel s azzal bejáratták a várbörtönöket, s ha megtalálta, megkezdett az alkudozás. Ha a család a kívánt öszletet egyszerre elő nem teremthette, vagyonából zálogba adott, vagy a zsákmányból meggazdagodott vártisztektől kértek fel kölcsönt, vagy ezek közül néhányan jót állottak érte. Olykor a foglyok magok is tettek ajánlatot, ha őket kibocsátják. A foglyok kótyavetyéje, válsága s a megszorult családnak nyújtott segély és előlegezés, mely miatt olykor e családok vagyonukat kötötték le vagy adták zálogba, rendkívül meggazdagítá a várkapitányokat, tiszteket. Bámul az ember, úgymond értekező, mily áldozat-készséget tanusított a család, a helység, a czéh, ha elfogott rokona, falubelije vagy tagja török kézbe esett. A

mely fogoly hitre kibocsáttatván, váltságpénzét össze nem szerezhetette, megint visszament fogságába. Általában lehet mondani, hogy a hódoltsági és hódoltsággal határos vidékeken a lakás és utazás nem volt biztos, stb.

Ugyanez ülésben RÓMER FLÓRIS lev. tag. néhány római vár nyomait ösmerteté a régi Pannoniában. Ez értekezés az archaeologiai bizottság közlönyében fog megjelenni. Akkor majd visszatérünk rá.

A mathem. és természettudományi osztályok július hónap folytán két ülést tartottak, a hó 1-jén és 28-án.

A július elsei ülésben THAN KÁROLY lev. tag két érdekes közleményt terjesztett elé. Bemutató egy, Budán, Iványi Mihály ur által ásott új keserű víz forrás vegytani elemzését. Ez új forrás a keserű vizeiről ismeretes Sas-völgybe találtatott, a Böckféle forrástól két-háromszáz lépésnyire délnyugat felé. Az új forrás „Deák Ferencz“ nevét viseli. Fajsúlya = 1,03706, hőmérséke = 7°, 9 C. Egy polgári fontban a következő mennyiségű ásványrészek vannak szemerekben (granokban): kénsavas magnesium 138,174, kénsavas natrium 109,090, kénsavas kalium 2,180, kénsavas mész 11,624, chlornatrium 22,141, kettedszénsavas natrium 13,200, közönyös szénsavas natrium 2,038, vas-éleg és aluminium-éleg 0,068, kovasav 0,035. Összesen 298,550 szemer. A félig kötött szénsav súlya 2,588 = 4,7445 köbhüvelyk. Előfordulnak még e vízben lithium, strontium, jod és ammoniak nyomai és szerves anyag. Ez elemzésből kitűnik, hogy e forrás hathatós vegytani alkatrészeinek tartalmát illetőleg az eddig jobban ismert bel- és külföldi keserű vizeket jóval felülmúlja.

Jelenté továbbá THAN KÁROLY ur, hogy a Bunsen és Kirchof által legújában fölfedezett két égvényfém egyikét, a rubidiumot, az egyetem vegytani intézetében tüzelő szerül használt csak a hamujában a színképi elemzés által föltalálta. E tüzelőfa a Visegrád melletti erdőkből származik, e vidék gypében tehát rubidium-vegyületek foglaltatnak.

Than után BALLA KÁROLY, még 1839. megválasztott lev. tag értekezett az északi fényről, mint az időtan alapjáról.

A július 28-ki ülésben pedig, mely egyszersmind összes ülés volt, Szabó József lev. tag HANTKEN MIKSA úrtól, kit geologiai utazásaiban már második évben látott el az akadémia segélyezésével, ily czímű értekezést olvasa föl: „A Tata és Buda közötti harmadkori képletekben előforduló foraminiferák eloszlása és jelzése.“ Az osztály oly jelesnek találta ez értekezést, hogy soron kívül, előlegesen kinyomatni határozta az Értesítőben.

Örömmel értesítettünk ezúttal egyszersmind Sztoczek és Szabó József urak, mint bírálók jelentéséből, hogy reájok is — e rész-

ben a legilletékesb bírálókra—agyanazon hatást tevő Hunfalvy János jeles műve: „Magyarország természeti viszonyainak leírása.“ mint reánk, kik e lapokban nagy magasztalással szólánk föléle, midőn az akadémiában felolvasott részleteket ismertették. Mindkét bíráló úgy szól e műről, mint „a mely maradandó díszet kölcsönöz irodalmunknak,“ s „geographiai irodalmunkban valódi korszakot képez.“ Nyomatását az osztály elrendelék.

A nyelv- és széptudományi osztálynak július 14-kén volt ülése.

Gyulai Pál lev. tag olvasá fel FINÁLY HENRIK lev. tag válaszáat Fogarasinak, mint a nagy szótár egyik szerkesztőjének, a nagy szótár ügyében. Miután e lapok Fogarasi ur védelmét nem közölték, mellőzik Finály ur replicáját is. Az érdekelt olvasó megtalálja ezt is a „Nyelvészeti közleményekben“, hová az osztály — mint Fogarasi válaszával történt — Finály ur cikket is, bírálat nélkül határozá el fölvétetni. A mennyiben azonban ez utóbbi cikkben egy és más ténynek hibás előadása foglaltatnék: az osztály kinyomatni rendelé a nagy szótár történetére vonatkozó föbb okiratokat, minő a szótár első terve, az osztály útásitásai stb. Végre Finály ur értekezésének indítványi része a nyelvtudományi bizottsághoz útasított véleményadás végett.

Továbbá FOGARASI JÁNOS r. tag benyujtá „Szabatoság az igeidőkben“ czimű értekezésének folytatását és végét. Ime tartalma:

Miután értekező ezen utolsó előadása elején az idők elméletét jeles nyelvbölcseletek, különösen Schmitthenner ősnyelvtana és Heyse nyelvtudományi rendszere alapján, mely utóbbi már a régi stoicusok iskolájára is utal, terjedelmesebben kifejtette, és a magyar igeidőknek közzokásban létezett és most is létező alakjait elszámálta, az egyes magyar igeidőknek példák, még pedig egyedül csak régi példák általi megállapítására mene által, számosabb példát, csak azon időknel hozván fel, melyek nagyobb vitatás alatt vannak. Ezen példákban vezérelvül ugyan az általános elméletet, de csak a mennyiben az a magyar nyelvre is illeszthető, tartá szem előtt, mindazáltal alkalmazásban egyes egyedül magát a magyar nyelvi sajátságot, úgy mint ez a régi legjelentékenyebb nyelvemlékekben mutatkozik, állítá fel irányadóul.

A. Jelen idő. 1). A jelen időalakot használjuk a magyarban, mint több más nyelvben, akár időpontot, akár (nagyobb) időközt akarunk ábrázolni, és mind határozatlan mind bizonyos meghatározott értelemben. (A Tatrosi codexből): „Im te anyád és te atyádfiai künn állnak, keresnek tégedet.“ Időpont. „En gyermekem köszvényesen fekszen házamban és gonoszul gyötretik.“ Időköz. „Hol vagy on te kéncsed, ott vagy on es te szived.“ Az első határozatlan, ez utóbbi (mert már amarra vonatkozik) határozottabb érte-

lemben. „Lássátok a mennyei repesőket, mert nem vetnek, sem aratnak, sem gyűjtnek csűrökbe és tü mennyei atyátok élteti azokat.“ Minden időben, tehát a jelenben is.

2) Történeti elbeszélés közben az előadás élénkebbítésére, mint szintén más nyelvekben is, multak, még pedig mind általános, mind különösen viszonyos mult helyett: „A tolnai főbíró ezt megértvén, oda megyen és az asszonyt megszólítván, mond neki. Tolnai levél 1561-ből. Magyar Nyelvmemlékek.

3) Sajátság a magyar nyelvnek, hogy ha már van valamely szó a mondatban, mely a jövő fogalmát kifejezi, vagy az egész előadás már más módon kitünteti a jövőt, e mellett az ige csak jelen alakban áll: „Ki jövendő en utánam az keresztel (a Vulgataban baptisabit) titeket szent léleekben.“ „Mindezeket neked adom (dabo), ha leesvén imáandasz engemet.“ „Legottan kedig a törődelemnek napi után a nap megsetétöltetik (obscurabitur) és hold nem adja (dabit) ő világát és a csillagok lehullnak (cadent) mennyről és a mennyei jószágok megindoltatnak“ (commovebuntur) stb. Mind a Tatrosi codexben. Ezek tehát és ezerek nem általános vagy egyszerű jövők, hanem jelenek a jövőben, azon jövőben, melyet valamely más szó, vagy az egész előadás egybefüggése fejez ki, u. m. „ki jövendő“ „ha imáandasz“ „legottan a törődelemnek napi után.“ Magában a „Magyar Nyelvészetben felhozott példa: „Ha az én leányom Margit engedőnd ez házasságra és pápának áldomása megnyervén megteszöm, a mit kérsz“ Nem egyszerű jövőt tartalmaz, hiszen világosan megelőzi egy másik jövő, ha engedőnd, tehát, megteszöm‘ viszonyos jövő, t. i. jövőben jelen.

B) Multak a magyarban mind elbeszélési idők. Ezek felsorolásában legelső helyre tétethetik, a mi az elméletben is első helyen áll, mely is

I. Általános mult, másképen fő elbeszélési idő vagy fő mult, független mult a mássalhangzós mult alakjával fejeztetik ki, u. m. a mely által az elbeszélő az eseményeket, mint tényeket, úgy a mint történetek, egyszerűen, minden más időre tekintés és viszonyítás nélkül adja elé, miként a görög indicativusi aoristus és részben a latin ugyan ilyen perfectum; ellentétben a viszonyos vagy függőmult alakjával, mely által már egy másik multban történtőt, és az előbbi (vagy rég) multéval, mely által egy másik mult előtt történtet jelölünk; de ellentétben a végzett jelenel is, mely által valamely tényt a jelenre tekintettel vagyis úgy ábrázolunk, mint a melynek következése a jelenben is fennáll, például: írva van. Ez utolsó időalak egész általánosságban a görög perfectum sajátja stb.

Ezen fő elbeszélési mult a magyarban oly erős, hogy valamint a mostani közbeszédben általánosan ezt használjuk (még az ellenvéleményüeket sem véve ki) minden többi mult helyett is: úgy a legrégebb nyelv-emlékek azon osztályában, melyek a köznyelvet s nép

nyelvét leghűbben tüntetik elének, ú. m. a levelezésekben, szinte általánosan ezen múlt alakot találjuk, miként ezt föntebb több száz régi levélre hivatkozással, és az ország akkori vidékéből szedegetett idézetekkel is untig bebizonyítám, s a hol imitt-amott más múltak is fordulnak elé, csak az imént megirt elmélettel többnyire megegyeztetethetők. De megegyeztetethetők azzal nagyobb részben — tehát szabályt alkotnak — a régi bibliai fordítások is, mint szintén föntebb eléadám; úgy hogy például a Tatrosi codexben *f a c t u m e s t* latin perfectumot, mely még Máténál néha, „lön“ szóval fordították, Lukács evangéliomában mintegy negyvenszer „lött“ multtal találjuk.

Számos példát hoz föl *Fogaras* ur levelezésekből és világi hivatalos okiratokból is annak bebizonyítására, hogy a legrégebb időben is rendszerint mássalhangzós múlt-alak használtott, mint fő elbeszélési múlt, még pedig mind határozatlan mind határozott, és mind tartós, mind pillanatnyi, sőt más multtal egyidőbeli, s előbbi multak, szóval minden többi multak megjelölésére is épen úgy, mint a mai közbeszédben. És ebben különböznek az egyházi íróktól, kik megint gyakrabban használják az önhangzós multat általános múlt értelmében is. De a jelesbek mindkettőt nagy részben szabályszerűleg használják. Maga Pesti Gábor írja meséi czímében: *Esopus fabulái*, melyeket mostan ujonnan magyar nyelvre fordított Pesti Gábriel. S a munka végén áll: „Nyomtatott Bécsbe János Syngrenius mihelyébe“ stb. És a hol a világi iratokban néha-néha más múlt alakot találunk, mint mássalhangzóst, az rendszerint az eléadott elmélettel egyezőnek mutatkozik, mint mindjárt bővebben fogjuk látni.

II. *Viszonyos* vagy függő múlt, vagy multban (egy másik multban) jelen az öszhangzós múlt alakjával fejeztetik ki. Fő jelleme: valamely más multban egy időbeliség itt tehát mindig két múlt forog fenn. S azon más múlt nemcsak igeszóval (ú. m. általános multtal, vagy ennek képviselőjével, t. i. leginkább a régieknél kapcsoló módbelivel, továbbá részesülővel állapotjegyzővel stb.) fejeztetik ki, hanem időkörműlyent jelentő már beszéd-részszel is pl. *akkor*, *az időben*, *azután*, stb. Mind ezt az ellenvélemény is megengedni látszik; itt tehát kevesebb példát gondolok szükségesnek.

Példák:

1) Általános múlt mellett: „Hányszor *akartam* (volui) te fiaidat egybegyöjtenem . . . és nem *akarád*“ (noluisti, a latinban szintén, mint az elébbeni, csak perfectum, de a magyarban szabályszerűleg) t. i. ugyanazon időben. Tatrosi codex. „Ezt kedig még ő azoknak *beszéllette* im egy fejedelem *vépék* (= lépék accessit) ő hozzá és *imádá* (adorabat) ötet.“ Az utóbbi a latinban is imperfectum.

2) Valamely körülményt jelentő szó és egyszersmind kapcsoló mód multja mellett, (mely utóbbi helyett ma mutató mód multjával élünk): *Mikor ő anyja Mária* (volna) *meneztetett* József-

nek leleték ő méhében“ (Tatrosi codex). Pesti Gábornál: „Mikoron jegyeztetett (volna) Józsefnek . . . találtaték terhesiltnek.“

3) Állapotjegyző mellett: Látá ő napát fekette és hideg lelette.“ (Tatrosi codex) Pesti G-nál: „Látá ő, napát hogy fekenék és hideg lelné.

4) Részesülő mellett: „És im egy poklos jövén, imáda (adorabat) ötet.“ — Bemenvéjek a házba lelek a gyermeket. — „Ki feikelvén vevé a gyermeket.“ Általán a reszesülők mellett és után, melyeket magyarul ‚midőn‘, ‚mikor‘, ‚miután‘ szók segítségével mutató módban általános múlttal is fejezhetünk ki, ú. m. a föntebbiekben: midőn egy poklos jött; midőn bementek a házba; ki mikor felkelt stb. Sokszor függő vagyis viszonyos multat használnak még a világi iratok is, miként ennek ezen értekezésem második csomagában is elég példáit találhatjuk.

5) Habár nem igező is az, mely azon másik múlt időt kifejezi, hanem más valamely beszédrész, pl. akkor, annakutána, azután stb. az erre vonatkozó egy időbeli mult is önhangzós multtal szokott kifejezteni, pl:

„A napokban (in diebus illis) jöve János baptista.“ — „Az időben (in illo tempore) mene Jézus.“ — „Legottan felmene.“ — „Tahát (tunc) Jézus vitették.“ Tatrosi codex.

„Bejöve országunkban nem régen egy ehez hasonló prédálló had . . . had s maga után voná az ő felsége hadát is, s ki jöve Bethlen Gábor is Erdélyből, s az szerint az török is nagy hadal jöve reánk, és így nagy hatalmas régi roppant tábort kényszerítették egyszersmind kebelünkben . . . bevennök.“ stb. Mind, nem régen‘ időkörményre vonatkozva. (Gróf Eszterházy Miklós nádor egyik föntebbi levele.) Ide tartoztak az ilyen kitételek is: „a mint feljebb megiram“ sőt még a ‚feljebb‘ elhagyásával is: „a mint mondam“ (t. i. ‚feljebb‘ vagy az ‚imént‘) milyenek az említett levelezésekben igen gyakran előjönnek.

6) Gyakorta áll tartós múlt értelmében, vagy is tartós múlt helyett, pl. a Tatrosi codexben: tudakozik vala (sciscitabatur) s Pesti Gábornál is: tudakozik vala, Erdősínél: megkérdézé; Pesti Gábornál és Erdősínél: tánczol vala (saltavit), a Tatrosi codexben: szokdöse; a Tatrosi codexben: azt alajtják vala és Pestinél: vélik vala, Erdősínél: azt aliták. Különösen az előadásra vonatkozó multakat illetőleg monda és mond vala számtalanszor föleseréltetik magában a Tatrosi codexben is. Például a mi Máténál: monda, beszéle, az Márknál és Lukácsnál többnyire mond vala és beszél vala. Hasonló példa ugyanazon codexben:

„Kimenvén kedig a leváltak tanácsot tartnak vala.“ Máté XII. Másutt: Tehát elmenvén a leváltak tanácsot tartának.“ Máté XXII. Tudjuk a föntebbiekből, hogy tartós múlt és egyidőbeli (viszo-

nyos) múlt a görög nyelvben is ugyanazon alakkal t. i. imperfectummal szokott kifejezteni.

III. Az összetett vagy körülírt múlt-alakot használjuk.

1) A tartós múlt kifejezésére. „Ez János kedig val vala (habebat, azaz hordoz vala) ruhát tevéknek szöréből.“ Tatrosi c. Máté III. „De ő aluszon vala.“ Máté VIII. „És megkeröli vala Jézus mend a városokat és kastélyokat.“ Máté IX. „És mend a gyülekezetek állnak vala a marton“ Máté XIII. „És senkitemerészik vala (ausus fuit, tehát a latin ellenére is) a naptól fogván továbbá ötet kérdeni.“ Máté XXII. Néha a fő, mint rövidebb (pillanatni) vagy legalább határozatlan multnak ellenébe is tétetik: „És leszállott galileabeli nevő városba és ott tanejtja vala őket szombatokon“ Tatrosi codex.

Gyakran használtatik mondásra, eléadásra vonatkozva, a midőn szintén némi tartósság jelöltetik általa pl. „ivölt vala mondván“ „kérik vala ötet mondván“ (Máté XV.) és több számtalanok. Főntebbi értekezéseimben elég példát találhatunk, különösen a Tatrosi codexben, mondatok idézéseinél, a viszonyos multtal váltakozva igen sokszor fordul elé.

Használjuk 2) az igazi végzetlen múlt kifejezésére, t. i. olyan multéra, mely a beszélő jelenébe is bele nyúlik. „S csináló k vala én bizony most is békességet.“ (A ‚most‘ szóval legtisztábban ki van fejezve, hogy a múlt a jelenbe a beszélő jelenébe is bele nyúlik) Gr. Eszterházy Miklós III. levele Sennyey István cancellárhoz 1631-ben. Újabb Nemzeti Könyvtár 198. lapon. „Az ország közül az urak és az mely főnépek itt vagynak, ezt akarják vala végezni.“ Thamásfalvi László levele 1571-ben. Erdély és a Porta című munkában. Közli Szalay László.

Helyette igen gyakran szintén az önhangzós múlt használtatik: „Ez dolgot nem tartók (a levélírásoakra is) illetlennek, ha kegyelmed csak azzal közli, az kivel illik.“ Báthori István lengyel király alábbi levele. Gróf Eszterházy Miklós nádor és több mások leveleiben sokszor előfordul a következő kitétel: „tudtára akaránk (a levél írásakor, tehát az előadás jelenében is) adni kegyelmeteknek“ stb.

3. Óhajtó módbeli múlt helyett leginkább föltételes mondatokba ‚ha‘ ‚vajha‘ stb. kötszók után: „Mert ha ez ideig is ő felsége ez szegény országot meg nem kötelezi vala bódog életben voltunk volna.“ (Tökéletesen úgy, mint a mai irodalom is használja). Pelsőczy Bebek Ferencz 1555-ből. Régi magyar Nyelvemlékek II. kötet. Vegyes tárgy. 119. lap. „Vajha, uram, Maximiliánussal megéritek vala és egyszersmind két koronás királyt nem csináltak vala, most azt nem kellene várnotok. Báthori István király levele. Lásd Magyar történelmi tár VIII. kötet 213 és 214 lap.

4. Viszonyos vagyis egy időbeli múlt helyett: „Még ő e(zt) beszélvén a gyülekezeteknek, im ő anyja és atyja-fiai állnak vala künn.“ Tatrosi codex. Máté XII. fejezet. „Nagy lévén

az zűdulás, és kinn benn az mozdulás alig hallja vala az ember önnön maga szóját.“ „Látván mű is az dolgok ez késő állását, oda hagyjuk vala az gyűlést.“ Hagymási Kristóf föntebbi levelében.

Mind ezen három műlra ugyanazon mondatban is találunk érdekes példákat. „Este levén kedig, hozának (viszonyos múlt, mikor este lett, hozának) neki sok ördögvallókat és kiveti vala a szelleteket ígével (tartós múlt) és mend gonoszól vallókat megvigasztott (általános múlt). Tatrosi codex Máté VIII. fejezet. „Czélom azért Ó Felsege után nekem is a vólt (általános múlt), hogy megmutatnám. Kegyelmednek az mi kegyelmes urunk koronás királyunk oltalomfegyverét. De nem vára meg (ugyanazon időbőli múlt) kegyelmed s azt gondolom vala (végzetlen múlt, mely a beszélő jelenébe is bele nyulik), hogy ezeket már értvén, kegyelmed talán megesszméli magát.“ Gr. Eszterházy Miklós nádor levele Rákóczy Györgyhöz 1644-ben. (Újabb nemzeti könyvtár 225 lap.)

A következő nem annyira vitás igeidőkben csak némely legkitünőbb régi példákra fogok hivatkozni.

IV. A kettős múlt-alakot (kére vala) már régibb értekezésemben is különösb néven együttes multnak nevezém. Erre is Eszterházy nádor ad egy újabb kitünő példát: „Váltig igyekeztünk halasztani, a mint halasztottuk is, hogy ne kellették vala az nemes vármegyéket költetniük“ 1626-diki levél. (Magyar Történelmi tár VIII. kötet, 4. lap.)

V. A kétféle előbbi múltat (plusquamperfectumot) is megkülönböztetve találjuk több jeles régi nyelvemlékekben. Kitünő itten is Eszterházy nádor. Nyilván vagyon kegyelmeteknél, hogy az minemő békességet az elmúlt időkben az törökkel nagy sok költséggel és fáradtságok után végeztünk volt, azt némely magunk nemzetiből álló nyughatatlan emberek nemcsak felbontották velek, de minemő mostoha kézzel és szándokkal is fogtak vala hozzánk. tudjuk, hogy azt kegyelmetek nemcsak jól látta, de hatalmas ruínával is experiálta.“ Az említett Történelmi Tár. 12. lapján. Amazt a francziák határozott előbbi multnak (anterieur defini) emezt viszonyos előbbi multnak (relatif antérieur) nevezik. Amaz (végeztünk volt) különös vonatkozás nélkül, sőt teljes bevégeztséggel előz meg egy másik multtat (fölbontatták), emez (fogtak vala) még tart egy másik multt (látta, experiálta) időben is.

Beh kár volna e szép példát és a régiségből több hasonlót is nem méltánylanunk.

VI. A jövő időkre nézve ez alkalommal csak két megjegyzése van értekezőnek:

1) Igaz ugyan, hogy egyszerű jövőnk (and, end raggal) a régieknél leginkább föltételes mondatokban (mint futurum exactum) fordul elé, de ott sem példa nélküli, hogy a latin indicativusi jövőnek felel meg:

„És osztán v e n d i (= veendi) me g (latinul: diripiet) ő házát.“ Tatrosi c. Máté XII. f. „ki mon d a n d o t o k (dicetis) e hegynek.“ Ugyanott XVII. f. Ilyesek pedig: j ö v e n d ő v a g y (venturus es), t ö b b e t v o l n á n a k v e e n d ő k (plus essent accepturi.) g y ö t r e n d ő (passurus est) egyszerű jövő értelemben számtalanszor előfordulnak.

2) Valamint a Szentpéteriek végezésében (hozandána) úgy más régi iratokban is nem ritkán találjuk, hogy a jövők a magyarban újra hajtogattatnak: „j ö n i f o g n a.“ Erdélyi rendek végzésében 1572-ből (Erdély és a Porta című munkában 38. lapon), „f o g o t t l e n n i“ gróf Eszterházi M. nádor 1638 ban; „f o g t a n a k v o l n a m e n n i.“ Horváth Kozma önéletrása 1634—1660. Történelmi Kalászkok Thaly Kálmántól 19 lapon; „f o g o t t v i s e l n i.“ Ugyanott 52 lap.

A jövőkről többet láthatni, szerző régebbi értekezésében az 1858-iki Értesítőben. Ugyan ide kívánja útasítani a szives olvasót a tárgyilagos igeidőkre (határtalan módra és részesülőkre), valamint egyebekre nézve is, miket itt ismételni nincs szándékában.

A juliusi üléseket két havi szünet követte.

O k t o b e r h ó 6-án tartatott az első ülés a szünnapok után. A philos.,- törvény- és történettudományi osztályok ültek együtt.

I P O L Y I Á R N O L D rendes tag nyitá meg ez ülést, megkezdvén egy nagy terjedelmű értekezés felolvasását azon középkori kisebb művészetekről, melyek a monumentális, főleg egyházi építészettel karöltve, attól föltételezve s mintegy annak szolgálatában fejlődtek. Ilyenek a szobrászat, festészet, az arany-, ezüst- stb. művesség, hímzés. Kiemelé, mennyire magukon viselik mindazon műtárgyak, melyeket bizonyos korszakok művészetek alkotott, minden részletökön a kornak bélyegét, melyből származnak, honnan minden mű minden részlete saját műtörténeti becsesél bir. S a középkori művek közt, melyek az egyházak legfőbb kincseit képezték, kincs- és műértéköknél fogva leginkább kiemelendők az ereklyetartók, és ezek között legkivált azok, melyek az ereklye-csontoknak megfelelő alakban, ezüstből, aranyból, zománcozva és drágakövekkel ékesítve, legnagyobb gondal és legdüsabb kiállítással készítették. Nevezetesek voltak kivált a fejvagy koponya-ereklyék tartói, az úgynevezett craniumok vagy hermák. Előrebocsátván értekező ez ereklyetartók egyetemes, egyházi, régiség-tani és műtörténeti ismertetését, a bazánkban található ereklyetartókra, s mindenekelőtt szent László hermájára tért által. Értekező szerint már a XIII. században divatoznak Magyarországon ereklyetartók, s valamint másutt, úgy valószínűleg nálunk is, nem csak az egyház főkincseit képezék azok

főleg a melyekben a nemzeti hős és védszentek ereklyéi őriztettek, hanem használtattak a törvénykezésben, azokra eskütvén a tanúk és felek, s frigykötés, koronázás és háború alkalmával elül hordoztattak. Igen érdekes volt, a mit értekező e részben a szent László hermájáról eléadott, számos legenda közbeszövésével vázolván ez ereklyetartó történetét, 1273-tól kezdve, midőn először találjuk okiratban említve, egészen az újabb időkig. Ez érdekes történelmi bevezetés után volt értekező áttérendő a szent László hermája műtörténeti ősmertetésére; azonban a bevezetés felolvasása közben eltelve az egy előadásra kimért egy óra, az értekezés folytatása más alkalomra halasztatott.

Ipolyit a jegyző váltotta fel a szószéken, BOTKA TIVADAR lev. tagnak két rendbeli értekezését olvasván föl.

„Helvetia — úgymond Botka — a X-ik századi ős magyar történelmi emlékek élő museuma.“ E fölfedezésre a Schweizban találtató hún-fők (die Hunnen köpfe) adtak értekezőnek alkalmat. E hún-fők ábráit, s az aargauai történelmi társulat évkönyveivel és a zürichi archaeologiai egylet figyelmeztetésével régebben beküldte Botka ur. Aargau cantonban az Aar két partját a Brugg városba be- és kivezető régi köhid köti össze. Itt kell megállani a ki látni akarja az ú. n. fekete bástya-tornyot jobb felől, hol az egyik hún-fő néhány ölnyi magasságban be volt falazva, arczczal a túlsó partra. Ezen épület római mű, egyike azoknak, melyeket a caesarok győzelmes legiói emeltek e vidéken. Szemközt ezzel, a bal parton, a második és harmadik számú húnfej a hidfő alsó részébe egymás mellett volt beillesztve. A hidnak kora iránt biztos adatok hiányzanak. Két éve, hogy e hún-fejek előbbi helyeikből kivételvén, a köningfeldeni zárda azon celláiban, melyeket a népmonda Ágnes magyar királyné nevével nevez, egy kis kezdődő gyűjteményben le vannak téve. Anyaga mindháromnak kemény homokkő, a miut a város közelében fejtetik. Legkevesebb sem hasonlít egyik is azon ú. n. Attila alakjához, melyet Schödel Márton hazánkfia ez előtt 233 évvel Strassburg városa egyik kapuja fölött még látott és ismeretes munkájában közlött. Rocholtz tanárt különösen a két egyenlő alakú fej födeléke, mit ő magyar kalpagnak nevez, hozta azon véleményre, hogy e képfaragványok magyarokat ábrázolnak; szerinte a két iker alakú húnfej valószínűleg azon magyarokéi, kik a X. században Brugg várost és vidékét pusztítván, legyőzettek és képeiket az ellenséges magyar csapatok további elrettetésére közhelyen közszemlére tették ki, mint egykor a görögök és a rómaiak szokták. Rocholtz nyilatkozata óta a húnfők száma megint egygyel szaporodott. Vilmergen faluban, szintén Aargau cantonban, a helység temploma falában volt ez, a nép által szintén Hunnenkopfnak nevezve. Értekező e hún-fők magyar voltát bizonyítandó, megjegyzi, hogy a húnok Helvetia azon tájain vagy épen nem fordultak meg, vagy ha a

történelem tudtán kívül igen, akkor is csak kevés nyomot hagya magok után, mint a rohanó zápor; míg tudva van, hogy a beköltöző magyarokat Nyugot-Europa szintén hunnoknak nevezte. Ezt megjegyezve, elősorolja értekező azon tárgyakat, melyekre a X. századi magyarok Helvetia földén és szomszéd vidékén a hun bélyeget eltörölhetlenül reányomták. Ilyenek: a hegyek, völgyek, barlangok, erdők, faluk, épületek, családok, népraj és népmaradvány, regék, mondák, hagyományok, végre kőművekben örökített emlékek. Alig van oly tárgy, melyben a népek múltja szokott visszatükrözni, hol a hún-nép létével a svájci földön ne találkoznánk. A hünmaradék léte Helvetiában már az 1834-ki tudománytárban megpendítettett. Azóta Vallis canton egyik völgyét, az anniviersi Horváth Mihály személyesen fölkereste. E völgyben mostanig divatosak magyar hangú és értelmű helynevek, a Hunnengrottehoz és Hunnensteinhez kötött mondák, és sajiátságos (hunmagyar) szokások, mint a halotti tor. Vallis történelmének Liviusa e hun maradéokra nézve úgy rectificálta a a néphagyományt, hogy az Attila hünjaira, kik ott soha sem jártak, nem vonatkozhatik, hanem azon magyarokra, kiket a X. században Rudolf és Békes Konrád burgundi királyok idejében e földön hadakoztatnak a krónikások. Ezen hünmaradék hagyományát Vallis újabb történetírói is magukévá tevék, s Rivaz okleveles gyűjteménye a magyar nyelv tudása nélkül biztos eredménynyel át nem is kutatható. Hazánkfiak ez okból mind ez érintett codexekben, mind a savoji, sioni és Rarogne-családi levéltárakban nagy kilátással búvárkodhatnak. „Szép alkalom kínálkozik — úgymond értekező—ezen új dús forrásnál és a melyeket fennebb idézett, a homogen adatokat tovább fűzni, kiegészíteni, tisztázni. S ha minden anyag össze lesz hordva, majd jó a ki megalkotja ős történelmünk hiányzó épületét, melyben a hódítási szakasznak, és a mit eddig a kalandos hadjáratok korának neveztünk, a mostanál teljesebb, vonzóbb, dicsőbb alak fog adatni.“ E tekintetben más népek szerencsésebben tudták a világnak bemutatni kiskorúságuk korszakát. „A normannok irtó települését, a keresztes háboruk bűnökkel áradozó vállalatát a toll és irány hatalmával oly tetszetős színekkel tudták illusztrálni; csak a magyarok kalandos hadjáratainak hiányzik még történelmi zománcz varázsa. Mily messze járnak a valóságtól, a kellő színek alkalmazásától a történetírók, midőn a megrémült zárdák elfogult krónikái után, csak a fegyver és tűz pusztításait regestálják, holott magok a Helvetia földén fennmaradt hün-nyomok, emlékek, hagyományok is mást mutatnak, többet sejtetnek. Végül megemlíti és adatokkal igazolja értekező, hogy mielőtt Helvetia élő muzeumként a hünmagyar név és nép-egység próbáját föltárta, voltak már érveink, azt tanúsítók, hogy azon európai háromszögben, melynek Róma, Páris és a Rajna teszik határait, az őseinkkel jó és bal érintkezésbe

jutott nemzetek, mit sem gondolva a görög turkos vagy az északi és dunatáji ungarus nevekkel, a magyarokat legjobb belátásuk szerint húnoknak nevezték.

Másrendű archaeologiai emlékek Helvetia földén, melyek bennünket szintén közelről érdekelnek s a melyekre egy másik előterjesztésében szintén fölhevítá Botka az akademiát, — az Árpádházi két utolsó királyi nőre vonatkozó monumentalis művek. „Történelmünk azon időszaka — úgymond — melyhez Ágnes királyné és mostoha leánya Erzsébet hercegnő tartoznak, homályos, hézagos és tévedésekkel teljes; sok vár itt reánk, a mit földeríteni, kitölteni és helyreigazítani kell; nem lehet ez okon kedvesen nem kapni minden alkalmon, mely külföldön létező új adatok birtoka és felhasználásához juttat bennünket.“

„Egygyel kevesebb oka lehessen, mond továbbá értekező, — egygyel kevesebb oka legyen ezentúl a lelkes Montalembert grófnak mondani, a mit csak minap s nem minden alap nélkül tett, hogy a királyi nők érdemlett emlékezetének történelmünkben oly csekély tért adunk.“

Ágnes királynét, III. András királyunk özvegyét, úgy írják le a svájci történetírók, mint a ki atyjának, Albert királynak, meggyilkolását megboszulandó, ártatlanok és csecsemők vérében füröszttötte volna bűnös kezeit. Azt lehetne várni, hogy a kútfők bővében levő osztrák historicusok földerítik e tévedést, s a császári ház egyik legerényesebb tagja ellen szórt azon hamis vádakat megczáfolják. Nem történt. Sőt sokan inkább a svájciak részére állanak, Ágnes királyné ellen; s még köztünk is hiteltre talált azon koholmány.

Az egykorú írók, jegyzi meg Botka, mit sem tudnak Ágnes kegyetlenségéről, sőt dicséretekkel halmozzák el. Csak a XVI. századi svájci krónikások, kiknek képzelme alkotta ugyanazon időben a Tell Vilmosféle regét is, lépnek föl először vádlóként elene. S Müller János, a hazai történelem csinálásának nagy mestere, ki minden regét, mely az önállás, népuralom s szabadság eszméjének szolgáló volt, nem csak megtartott, hanem hatalmas dialecticájával a valóság alakjába is tudott öltöztetni, az Ágnes-regéből is amolyan Stuart Máriaféle rokonrajtot gondolt teremthetni. De e tekintély előtt Kopp és Aebi, a derék luczerni tanárok, meg nem hajoltak. Az első különösen legyőzhetlen okleveles próbákkal, meg az alibi védelem érveivel kimutatta a vádak hamisságát. Albert király, mint tudva van, 1308-ban május első napján a königsfeldeni téren esett el unokaöcsese gyilkja alatt. A szétfutott és váraikban védelmi állást foglaló gyilkosok ellen, a király fiai Lipót és később Frigyes herceg, anyjuk unszolására is, haddal levén kénytelenek indulni, bevették azoknak várait s földig lerontván, a benn találtakat kardra hányták, jészáigakat elpusztították, s a boszú ezen csapásait a tettesek rokonaira

is kiterjesztették. Mindez 1309-ben történt, mely idő alatt Ágnes nem Schweiczban, hanem Bécsben tartózkodott. Csak 1310-ben késő őszi, mikor már a boszuló hadjáratnak rég vége volt, jelent meg Schweiczban, fi és nővéreivel, azon zárda és templom alapkövének letételére, melyet az anyakirályné Erzsébet szerencsétlen férje emlékének azon helyen, hol elesett, emelni szándékol. De ekkor is rövid ideig volt Ágnes anyja mellett, mert már 1311. márcziusban úton találjuk Bécs felé. Tévedés tehát és az alapítványi oklevelekkel ellenkező azon állítás, hogy Ágnes a königsfeldi zárda első alapítója.

A svájci levéltárak, értekező szerint, számos okiratot nyújtanak Ágnes királyné életiratához. Tanúskodnak ez iratok arról, mily kiváló tisztelettel, bizalommal viseltetett Helvetia népe e nő igazságszeretete, békéltető hajlama és kormányzási bölcs tapasztata iránt. A zürichi levéltár 1351-iki eredeti okirata szerint a zürichi perlő polgárok, illetőleg ezeknek választott bírái, őt mindkét részről bírőfőnek — obmannak — kérték fel. Ugyanott olvasható Frigyes herceg 1340-iki kegyelem-levele, melyben számos elítéltnek Ágnes közbevetésére adott kegyelmet. A svájci diplomaticus codexekben és évkönyvekben pedig ilyen és hasonlóak találhatók: „Ágnes királyné 1342-ben a háborúskodó winterthuriakat megbékélteti; 1340-ben a berniek és az osztrák hercegek közötti fegyverkezés, a magyar királyné sikeres közbenjárására, megszüntettetik, s a vivó felek közt, a königsfeldi zárdában, hol a királyné lakott, béke köttetett. Ágnes életének azon részét, mely vezeklésére s mindennemű keresztényi jóságos cselekedeteire vonatkozik, egykoruak és a königsfeldi krónika, bő adatokkal illusztrálják. Kiemeli végre értekező, hogy IV. Károly császár, Helvetiában megfordultakor, többször meglátogatván az özvegy királynét, azt vallá róla, hogy az egész kereszténységben nem ismert bölcseségben hozzá fogható asszonyt. Mi veszteg, kiált fel értekező, hogy ennyi jeles tulajdon birtokosa, Árpádfiak anyjává nem lett.

A mi már e királyné svájci emlékeit illeti: megjegyzi értekező, hogy a mely két ezellát a zárda mostanság fennlevő egyik lakatlan szárnyában a régi hagyomány Ágnes nevére keresztelt, azokat a királyné lakának nem tarthatni, mert az özvegy királyné, midőn haldokló anyja kívánatára Bécsset elhagyva, a königsfeldeni zárda bevégzésére és kormányzására magát elszánván, oda költözött, az apáczaftályolt nem vette föl, hanem a zárdától elkülönzött helyen egy szerény házat építtetvén magának, abban világi udvart is tartott; de végrendeletében kikötötte, hogy ezen világi épület halála után rögtön rontassék le. Ágnes háza Königsfeldenen csak 1318-ban készült el, midőn már a zárda a szüzekkel be volt népesítve. Udvarához hat világi, vele a vezeklésben rokonszenvű nő, egy titkár, ki irodai ügyeit, egy bíró, ki bir-

tokán az igazságszolgáltatást vitte és kellő cselédség tartoztak. Az itéleltozás a zárda előtti hársfák alatt tartatott. A királyné nevében kiadott oklevelek pecsétein az ország czimere, melynek koronáját hordta, a kettős kereszt, látható, ily körirattal: „S. (Sigillum) Agnetis Regine Ungarie.“

Értekező még jókor ment Königsfeldenbe, hogy láthassa az ép ugyan, de elhanyagolt egyházat, s a császári sirboltot, melyből Mária Terézia 1770-ben ősei és az Árpádnők hamvait előbb ugyan szent Blasienbe aztán a bécsi családi sirboltba vitette, — jókor azért, mert a cantoni tanács határozása szerint a zárda és ezen templom szétszedetnek. A zürichi történelmi egyet azonban megóvja e tisztes emlékeket az enyészettől. A történelmi és művészeti jelességű ablakfestmények már lemásolvák. Kár, hogy a legérdekeseb rajz hiányozni fog ezekből; mert épen azon ablak-szárnyak lettek nem rég a vihar áldozatai, melyeken III. András magyar király és nejének Ágnesnek képei voltak. E veszteséget némileg pótolja Müller mérnök munkája, melyben többek közt ott találjuk András és Ágnes képeit is, a kettős kereszt magyar czimerekkel.

„Nem volna hű ezen igénytelen előadásom — mond folytatólag értekező — ha őszintén meg nem vallanám, mint habozott keblem a találkozás és végbucsu érzelmei közt, midőn egy ablakfestményre szegzem szemeimet. Ott állt egy deli fiatal nő, magas karcsú alakkal, redőzött, hosszú öltözetben, korona fején és kettős fehér kereszt kezében, arcának szende vonásai nem tudják elfeledtetni velem a bánat és szenvedés nyomait, melyek szeméinek halvány sugaraiból sötétlenek. — Ki lehet e szerencsétlen gyermek? kérdém magamban. — Erzsébetre gondoltam, az utolsó Árpád szerencsétlen sarjadékára. De hiszen ő zárdai fátyolt vont fejére, tehát a világi alakok őt nem illethetik. — És mégis ő az: Erzsébet a királyi jegyes, és nem Erzsébet a sötét tőszí zárda vezező szüze.“

„Ime oda jutottam, hol a königsfeldeni emlékektől el kell válnunk, hogy fölkereshessük Erzsébetet a Domokos apácák köntösében Thurgau cantonnak kék ege alatt.“

Sajnáljuk, hogy nem követhetjük hasonló részletes előadásal, értekezőt tőszí utjában, oda, hol az Árpádok utolsó sarja, a haza szent földétől távol, idegen ég alatt, elhamvadott, a keret, melyet a tárczairó e rovatban igényelhet, be van töltve. De talán lesz még alkalmunk visszatérni schweizi utazónk előadására, ha majd — ígérését beváltva, — be fogja küldeni akademiánk archaeologiai bizottságának a következő, részben fényképezett ábrákat, részben hű rajzolatokat, u. m. a) III. András király; b) Ágnes királyné; c) Erzsébet hercegnő; d) a königsfeldeni zárdában Ágnes királyné cellái; e) a tőszí zárda kapuzata és homlokán a magyarországi czimer, és f) Erzsébet sírköve képeit.

— October 13. Nyelv- és széptud. osztályok ülése.

Tudják olvasóink, minő viták folynak az akadémiában a magyar igeidők használata fölött. E vitákat Hunfalvy Pál kezdé meg, s Fogarasi János r. t. más elmélettel állá elő. Számos ivre terjednek immár a pörös iratok, a nélkül hogy a tudós világ még eldöntöttek tekintené a pert. „Grammatici certant et adhuc sub iudice lis est.“ A pörbe már régebben ingeralta magát Brassai, a nélkül azonban, hogy szintén figyelemre méltó nézeteire a vitázó felek kellő tekintettel lettek volna. Most egy új beavatkozó jelentkezék: a mathematicai osztály-egyik veteránja, Győri Sándor úr. A nyelvtudományi osztály október 13-ki ülését az ő, e tárgyban írt értekezése nyitá meg. Nagy terjedelménél fogva azonban csak egy részét olvashatá fel értekező, s így az újabb közbeszólást, az „ingerens“ nézeteit a magyar igeidők használatáról teljesen nem ismerjük, s annál fogva nem is ismertethetjük.

Átalában nem tartjuk helyesnek azt az eljárást, mely a felolvasások körül akadémiánkban divatozik. Szükségtelen bővebben indokolnunk azt az intézkedést, mely által egy előadás ideje egy órára van határozva. Nincs oly — nem mondjuk értekezés, de több kötetre terjedő munka, melyet egy óra alatt be ne lehetne mutatni, sőt meg ne lehetne ismertetni. S az akadémiái ülések föladata csak ez — a bemutatás, megismertetés. Hosszas értekezésből annyit olvasni föl, a mennyit egy óra alatt felolvashatni, merőben czéliránytalan. A hallgató méltán bosszankodik, midőn egy álló órai figyelmeztetés után sem tudja meg, mit akart voltaképen a felolvasó. Megtudja máskor! halljuk mondani. De ha megengedjük is, hogy a megkezdett értekezések folytatása, két hét vagy egy hónap mulva, nem ellenkezik azon útasító szabálylyal, mely az akadémiái előadásoknak határt kívánt szabni, kérdjük: hányadik hallgató az, a ki egy álló hónapi időköz után megtartja az előadás fonalát? S azt se feledjük, hogy akadémiánkban, mely annyi osztályt foglal magában, a hallgatók is szünetlen változnak. Mindig van jelen sok oly tag, megából az illető osztályból is, a ki a folytatott előadás kezdetét nem hallá. Megannyi tekintet, melyeknél fogva idején látjuk, mindazon figyelemnél fogva, melylyel a felolvasó tagtársai iránt viseltetni tartozik, mind magának a felolvasónak érdekében, hogy az akadémia azon határozata, mely az előadás idejét egy órára szabta, szorosabban körülírassék. Minden felolvasó köteleztessék teljesen előadni értekezését, s vagy egészen felolvasni, ha az értekezés terjedelme engedi, vagy az egészről vázlatot adni, ha tetszik, mutatványok közlése mellett. A vázlat, mely az egészről fogalmat ad, rövid kivonat vagy szóbeli ösmertetés lehet. A folytatások általában el lennének tiltandók. A kiket a részletek érdekelnek, különben is feltalálják az érteke-

zést egész terjedelmében az akadémia kiadványai közt, föl — anélkül hamarább, minél előbb beadatnék az értekezés az Értesítő szerkesztőségéhez.

Midőn ez indítványra, melyet annak idején magában az akadémiában is tenni fogunk, előre fölbivjuk az akadémiai tagok figyelmét: meg kell jegyeznünk, hogy távol vala tőlünk Győri úr eljárása ellen szólalni föl. A mathem. osztály ezen tisztelt tagja csak a divatos szokást követte, — a melyet mi módosítandónak vélünk. S hogy éppen ez alkalmat választók indítványunk megpendítésére, jele, hogy nézeteit, melyek mind Hunfalvy, mind Fogarasi úr nézeteitől eltérnek, ohajtottuk volna egészben ismerni. A tisztelt tag, reméljük, nem veszi rossz néven ebbeli kíváncsiságunkat.

Győri úrnak órája lejárván, Mátyás Flórián lev. tag olvasva föl részleteket ily című értekezéséből: „Nyelvészetünk jelene s az akadémiai nagy szótár kritikai méltánylata.“ Egy szaktudós ekkép jellemzé előttünk ez előadást: „Szerfölött alázatos, tulszerény irói modor, sok merészséggel az állításban és támadásban. Sok helyes, alapos észrevétel a részletekben; téveszmék, hibás felfogás gyakran, mibelyt általánosságra emelkedik.“ Nem akarjuk vitatni, mennyiben hü vagy nem hü e kép. Annyi kétségtelen, hogy oly állítások, mint p. o. az, hogy „Révay óta egyetlen nyelvkérdés sincs eldöntve,“ előttünk is merészeknek látszanak; s azt a felfogást a hasonlító nyelvészetről, mely az emberi nem egysége körén belül osztályozásokat nem akar elismerni a nyelvek között, s a mely a „nyelvrokonság“ot a „faj“ teljes azouságával zavarja össze, ma már bizvást tévesnek mondhatjuk. Azonban értekező ugyancsak járatos a magyar nyelvemlékekben. Legtekintélyesb nyelvészeink állításai ellen sok alapos észrevételt közöl vala, melyekre nézve mindenki elismeré, hogy igazsága van. Így péld. több idézettel támogatá, hogy a magyar az „a kit,“ „a melyet“ után határozó alakkal is élt. Emlité, hogy Toldy a nyelvemlékekben hibásan magyarázta a „v e t e r n y é“t (matutinum) v e c s e r n y é n e k ; a h i e d e l m e t (refugium és refrigerium) h i t n e k , b i z a l o m n a k s t b . É r d e k e s e k é s i g e n t a n u l s á g o s a k t o v á b b á a z o n r é g i s z ó k ö s s z e á l l í t á s a i , m e l y e k a n a g y s z ó t á r b ó l k i m a r a d t a k . I g y a z a s z t a g s z ó b á r m e l y , h a l m a z ' j e l e n t é s e ; a z á l m o d , á l m o d o z , a l u s z n e m - i k e s ' a l a k j a ; b e b á m l á (adumbravit) e l b o r í t á , b e á r n y a l á ; b é c s : k i s p é n z ; b é k é l , b é k é l k ö d i k : c s ó k o l ó d i k é r t e l m e ; b e s t y e (canis = a szláv pesz: eb); b o s s z ú m e l l é k n é v , m i n t h o s s z ú ; b ü s z , b ü z = g ö g , k e v é l y s é g , h o n n a n : b ü s z k e s t b . s t b . Ú g y h i s z s z ü k , a s z ó t á r s z e r k e s z t ő i ö r ö m m e l f o g a d j á k e b e c s e s a d a l é k o k a t . E g y i k o k , m e l y m i a t t n e m k e l l e t t v o l n a s i e t n i a n a g y s z ó t á r m á s o d i k k i a d á s á v a l !

Meg kell végül említnünk, hogy Szabó István lev. tag, Homer fordítója, most Hesiodus munkáit mutatá be fordításban. Birálat alá veszik.

CS. A.

IRODALMI SZEMLE.

A CARLOVINGI ROMANCE-OK GUESSARDFÉLE KIADÁSA.

Les Anciens Poètes de la France. — Publiés sous les auspices de S. Exc. M. le ministre de l'Instruction Publique et des Cultes, et sous la direction du M. Fr. Guessard. — 1) Gui de Bourgogne, Chanson de Geste. — Publié d'après les MSS. de Tours et de Londres. — Ofinel, d'après les MSS. de Rome et de Middlehill. — Floovant, d'après le MS. unique de Montpellier. Par MM. Fr. Guessard et H. Michelant. — Paris 1859. — 2) Doon de Maïence. — D'après les MSS. de Montpellier et de Paris. — Par M. A. Puy. — Paris 1859. — 3) Gaufrey. D'après le MS. unique de Montpellier. — Par MM. Fr. Guessard et P. Chabaille. — Paris 1859. — 4) Huon de Bordeaux. — D'après les MSS. de Tours, de Paris et Turin. — Par MM. Fr. Guessard et C. Grandmaison. — Paris 1860. — 5) Fiere bras. — D'après les MSS. de Paris, de Rome et de Londres. — Par MM. Koveber et G. Servois. — Paris a Duchesse. — Par MM. Fr. Guessard et L. Larchey. — 12-mo. Paris and London. 1860.

A fennemlített kötetek első mutatványait képezik egy, a középkor irodalmi és társadalmi történelmére nézve nagy érdekű munkának, — mely a francia császári kormány fölügyelete alatt tétetik közzé, s mely nyugati Európa középkori költészetének egyik igen fontos s tetemes részét foglalandja magában. Noha ezen költészet szorosán véve csupán Franciaország sajátja, — más nemzetek irodalmával is összeköttetésben áll, — s ennél fogva általános érdekű.

Eginhard írja N. Károlyról, hogy ezen nagy fejedelem irásba foglaltatá „ama barbár s nagyon régi költeményeket, melyekben a hajdani királyok tettei s harczai énekeltek meg;” — hogy így azok az utókorra átszálhassanak; — s Alfred életrajzában, mely Asser püspöknek tulajdonítottatik, — arról értesítettünk, hogy az angol-szászok királya „nagy figyelemmel hallgatá ama szász költeményeket, melyeket ő gyakran szavalt el előtte,” — s hogy azokat buzgón beväste emlékébe. Az előbbi író egykorú s hiteles tanú; — s noha Asser „Alfred király életének” hitelessége iránt tetemes kétségek létezhetnek, — de az mégis bármely korban iratott legyen is, — legalább azon hagyó-

mányszerű hitet tanúsítja, hogy Alfred király, — e tekintetben N. Károlyhoz hasonlítván, szerette saját népének nemzeti költészetét.

Ezen fejedelmek egyike was érte el czélját; szinte bizonyosnak tarthatni, hogy az ősi költészet ama korszak után még sokáig nem lön írásba foglalva; se a frankok, se a szászok közt, s hogy különösen Franciaországban egyetlen sor sem maradt fön­n amaz ősi frank költeményekből, miknek az utókorra átszállítását N. Károly oly buzgón óhajtá. Valóban még nem érkezett el azon idő, midőn a népies irodalom papíron vagy pergamenen vala megőrizhető; azonban nem lehet róla kételkedni, hogy azon nemzeti költészet élénken fön­nmaradt az emberek emlékében, noha különböző módosításokon ment át, maga a társadalom alakjában történt változások befolyása alatt. — N. Károly frankjai szellemükre s nyelvükre nézve németek voltak; de négy század folytában ezen frankok, a nagy német törzstől elszakasztatva, inkább ugyanazonosultak a déli népekkel; s a nyelv, melyet beszéltek, német nyelvből a latin­nak amaz elrontott alakjává változott át, melyet a középkor rómainak nevezett, s melyet ma francia nyelv neve alatt ismerünk. A népnek keresztyén hitre áttértével a német faj mind­egyik ágánál eltűntek az istenekre vonatkozó költemények; — míg a hősökre vonatkozók fennmaradtak. Nem hivatott be többé a bárd, a nagy ünnepies lakomáján, — hogy a világ eredetéről, vagy az istenek s óriások kalandjairól énekeljen; hanem helyét a családi dalnok foglalá el, ki újkori esatáknak valódi, noha talán nagyított történetét adá elő, vagy ama hajdani hősök mesés tetteiről énekelt, kiktől a lakomán jelen volt főnökök magokat leszármozottaknak állíták, vagy más szavakkal a faj mythológiája nagy részben abban hagyatott; míg a családi mythologia fenntartott.

A frankok saját nemzeti költeményeiket átvivék új nyelvükbe is; s a mint ők magok fokónként megszűntek németek lenni, azon szóbeli hagyomány útján fön­nmaradt költemények kétségkívül nagy módosításokon mentek át; s az azok összegyűjtése s megőrzése iránt N. Károly által tanúsított aggodalomból talán azt következtethetjük, hogy azok már engedni kezdtek az új eszmék s új érzelmek árja befolyásának, mely akkor állott elő. Ezen francia nemzeti költészet történelméről, a következő három századon át, semmit sem tudunk; csupán annyit láthatunk némely, latin krónikákban s latin vers-íróknál fön­nmaradt elbeszélésekből, hogy az egy vagy más alakban köze­vást létezett. Ama három század alatt, azon zavar s nyomor folyepett, melyet benn rettentő rossz kormányzat, s kívülről a normannok vad becsapásai okoztak, a társadalom egész szerkezetében tetemes változás idéztetett elő a hűbérrendszer föllállítása által. Ama közpon­tosításból, melyet N. Károly a római császári kormányzat utánzásául igyekezett föllá­lítani, a társadalom túlzott alakban ama szétváltság állapotába esett vissza, mely azt akkor jellemzi, mielőtt a királyság abszolútismusa alatt öszpontosított; a nagy hűbéri főnökök most lázongó függetlenségben elkülönítve álltak váraikban, s hon a mulat-

ságok szükségét érzik; hogy azokkal házi éltüket betölthessék. Egyik legfőbb mulatságuk volt, asztalnál ülni, tölt poharak mellett, s dalmokokra figyelni, kik ugyanoly nemű legendaszerű történeteket énekeltek, minők ama költeményekben foglaltattak, melyeket N. Károly az utókor számára megőrizni igyekezett.

A hűbéri főnökök ritkán vivék vissza messzebb legendaszerű történeteiket, maga a hűbér-rendszer kezdeténél; s a mi elég sajátosságos, mythikus korukat N. Károly korába helyezék, s ama fejedelmet s paladinjait a hűbér-rendszer isteneiül tekinték. Ezen hit befolyása alatt, mint várni lehetett, a hősök s hőstettek újabb sora helyettesíté az eredeti német költészetet; s annálfogva akkor, midőn a hűbéri költészet először lesz előttünk ismeretessé, t. i. a XII. század vége felé s a XIII. század elején, amaz ismeretes úgynevezett romance-ok sorát tünteti fel előttünk, melyek a mythicus N. Károly s nem kevésbé mythicus „peer“ jeinek hőstetteit adják elő.

A latin írónál fennmaradt azon beszédek, mikre főlebb czélzánk, oda mutatnak, hogy N. Károly már a X. század vége előtt fölvevé legendaszerű jellemét. Midőn, maguk a költemények történelmének ezen ismeretével, gondosan megvizsgáljuk e költészetet a mint azt a XIII. századi kéziratokban találjuk, alig kételkedhetünk róla, hogy az az ősi frank fajnak épen ama költészete, melyet N. Károly eredeti alakjában megőrizni igyekezett; de a melynek ő nem megőrizőjévé, hanem hősévé lett; miután az, nyelve s alakra nézve, nagy átalakuláson ment át, a nagy társadalmi változásoknak egy oly irodalomra gyakorlott fokozatos s folytonos befolyása következtében, mely nem volt megírva, hanem csak közszájon forgott. Továbbá a N. Károlynak s főnökeinek tulajdonított kalandok közül sok valóban német s éjszaki legendához tartozik; gyakori czélzások foglaltatnak azokban a német mythológiára; számos német mythicus nevek fordulnak azokban elő; mint p. o. Weland az éjszaki Vulcáné.— E szerint ezen költeményeket kiválólag Franciaország ősi nemzeti irodalmának tekinthetjük; s megérdemlik ama figyelmet, mely azon országban legújabbban azoknak szenteltetett. E költemények ama dalmokok által, kik azokat szerzették s énekeltek chansons de gestes-nek neveztettek; mivel azokról azt hitték, hogy történelmi tényeket (gestes) hoznak emlékezetbe.

E költemények a francia nyelven ismeretes rimes vers legrégibb alakjában szerkesztetvék; néha tíz, s néha tizenkét szótagu sorokból állván; melyek egymásután több soron át ugyanazon rimmel végződnek; ezen sorok száma egészen határozatlan levén. A rimek gyakran hiányosak, s gyakran pusztá assonance-ok. Maguk a költemények legtöbb esetben hosszúk; azonban az azokban foglaltott gyakori czélzásokból kétségtelennek látszik, hogy a dalmokok azokat valamely zenehangszer kísérete mellett énekeltek. Ezen hosszúságos költemények oly eseményekből s episodokból állottak, miket könnyen külön lehetett választani egymástól; úgy hogy a gazda vagy

a vendég a dalnokot fölszólíthatá, nem az egész romance-nak, hanem ezen részek valamelyikének, mely talán valamely makacs harczot, vagy más kedély-izgató kalandot foglalt magában, elszavalására; mivel azok aránylag csak keveset foglalnak magukban az emberi élet szelidebb vagy háziasabb festményeiből. Maguk a romance-okban néha említés tételik arról, hogy a dalnok ily módon felhivatik, vagy önkényt ajánlkozik, egyes legendákból elszakasztott részek eléneklésére. Nem ritkán előadási nyughelyek is jelöltetnek ki a költeményekben; azon célzással, hogy a dalnok, ha hallgatói óhajtják, kész folytatni énekét, s hogy jó néven venné, ha hallgatói erszényüket megnyitnák. Így a burgundi Gui romance-ában a dalnok egy buzdító harci jelenet közepett rögtön megállapodván, nem igen nagy gyöngédséggel kijelenti, hogy a ki még többet is akar hallani a költeményből, minden idővesztegetés nélkül nyissa meg erszényét; „mivel most“ úgy mond „már nagyon idején van, hogy adjon nékem valamit.“

Ha az irály, szerkezet és versmértéki alak kérdését elhagyva, magukra a beszélyekre fordítjuk tekintetünket, az első tárgy, mely fölöttünk előttünk, az azok legnagyobb részében előtérben álló alak, ama nagy császár alakja, kinek neve körül csoportosulnak azok össze. Ő nem a történelmi N.-Károly többé; hanem mythicus jellemében úgy jelenik meg előttünk, mint parancsoló módorú, ember fölötti erejű s igen határozatlan életkorú egyén; mivel szinte lehetetlen lenne, pontos fogalmat szereznünk a romance-beli N.-Károly életkoráról, valamely meghatározott időben, ő úgy áll előttünk, mint a scandináv mythológiának egyik félistene. Ő kevésbé isteni hősöknek több nemzedékein keresztül él. A bordeaux-i Huon romance-ának kezdetén N.-Károly azt mondja, hogy ő épen száz éves volt, midőn legidősb fiát, „Charlot“-ot nemzé; s ezen herczeg akkor már szinte betölté 25-ik évét; úgy hogy atyja mintegy 126 éves volt. Ha a mythicus N.-Károly életkorát egyik költeménynek a másikkal összehasonlításából próbáljuk meg kitudni, mindig valamely hosszú, noha határozatlan korszakot nyerünk eredményül. Így p. o. a mainzi Doon romance-ából arról értesítettünk, hogy Doon és N.-Károly ugyanazon napon születtek. Midőn a romance folytatában N.-Károly Doon-t Vauclerc meghódításában s a szép Flandrine elnyerésében segíti, a császár saját agg koráról beszél Doon-nak Flandrine-el nemezett 8-ik fia volt bordeauxi Huonnak nagyatyja. Ekkép mainzi Doon, ki N.-Károlylyal egy napon született, bordeauxi Huonnak ösatyja volt; ki maga N.-Károly részéről üldözött; s ekkép az utóbbinak tovább, mint három nemzedéken át kelle élnie. — Ezen chronologiai ellenmondások s paradoxonok, melyek az újkori Európa legendaszerű történelmében, a legutóbbi ezer év alatt fordulnak elő, az emberi élet tartamának hosszabítása, s a hősi dynastiák képviselőinek szaporítása iránt ugyanazon hajlamot tanúsítják, mely az egyiptomi s assyriai dynastiák hagyományait s emlékeit jellemzi.

Ezen romance-ok földirata nem sokkal érthetőbb, mint azok chronológiája; azonban e zavar egy részben megfejtető ama két különböző szempontból, melyekből N.-Károly hős tetteinek emléke élt a nép lelkében. Egyik oldalon voltak a történelmi tények a szászok s más német népfajokkal folytatott harczi s a húnok meghódítása; s másik oldalon a galliai keresztyének s a délnek arab megtámadói közti nagy harc; mely összes harcoknak hőseül N.-Károly tekintetett. A hüberi dalmok általában összezavará a pogányt a hitelennel, s mindnyájokat a saracének, vagy a későbbi költeményekben, a török névben foglalá be, s oly városok és tartományok neveit találá föl, melyekről addig semmit sem lehetett hallani. A hagyományok annyiban alaposok, hogy N.-Károly s főnökei a saracénnokkal csupán Spanyol, s délj Francziaországban s Olaszország partján harcolva állittatnak élénk; s azon határokon belül, a tartományok s városok nevei s fekvései a legtöbb esetben helyesen iratnak le; de e határokon túl szinte mindenütt valótlansággal találkozzunk. Ez oda látszik mutatni, hogy a carlovingi romance-ok tömegének keletkezésekor, kelet földirata még nem lön ismeretessé a keresztes háborúk által. Maguk a saracének, a mint ezen költeményekben iratnak le, valóban meseszertü fajt képeznek; vagyis inkább oly népet, melynek jelleme a mythicusnak s a félig történelminek vegyülete. Úgy jelennek meg, mint óriások faja, s mint a hüberi Thor örök ellenségei; mindig kérkedők, ellenségeik irányában kegyetlenek, rendkívüli erővel s vad bátorsággal birnak, s ugyan akkor áru-lók és ravaszok. Gyakran használnak föl varázslatokat ellenségeik ellen; s nem ritkán óriási termetűek gyanánt iratnak le.

Fiere-bras-ban óriások és óriásnők szerepelnek. A romance-ok beli saracének oly kevélyek s elbizottak, hogy saját isteneiket, Mahometet, Tervagant-ot s a többieket csupán oly tárgyakul tisztelték a kiket kötelesek a keresztyének ellen védelmezni; de a kiket ingerültség perczében sértegettek s fenyegettek. Így Fierebras-ban, midőn ama hős, megtérése előtt, sikertlenül irányoz csapást ellenfelére, saját istenét Mahometet azzal vádolja, hogy alszik; mivel őt nem segíté. S a saracének nem sokat különböznek e tekintetben maga N.-Károlytól; ki ugyanazon romance-ban Sz. Máriát azzal fenyegeti, hogy ha unokaöcscsét, Olivért sebeiben meghalni hagyja, eltörli isteni tiszteletét egész Francziaországban, s a templomokban levő összes oltárokat s feszületeket ledönteti. De ama büntetés, melylyel a saracének fenyegeték isteneiket, még anyagibb természetű volt. Midőn az admirál, Fierebras-ban, saját katonáit a csatában hátrálni látja, hangosan így kiált istenéhez: „Oh! Mahomet, mennyire megfeledkeztél rólam! ma rosz indulatot tanúsítottál irányomban. Ha valaha visszajutok épen Spanyolországba, úgy meg fogsz veretni, hogy nincs oly ember a világon, ki meg ne százna; ezentúl mindig aljasabbnak foglak tartani egy bűdös döglött ebnél.“ — S midőn ugyanazon admirál saját fának

keresztyén hitre áttéréséről értesül, ha a hír valószínű, Mahometet koponyájának széthasításával fenyegeti.

A carlovingi romance-ok-beli saracénok valóban mythicus jelleműek; azonban ha a keresztyén főnökök felé fordulunk, oly festmény-nyel találkozunk, mely nem igen nagyobb történelmi valóságot tüntet föl. Ama nagy kegy, melyet azon *chanson de geste*-ek a hűbéri középkorban oly sokáig élveztek, könnyen megfejthető, ha megfontoljuk, hogy azok a hűbér-rendszert annak legföltünőbb s legmerészebb alakjában tüntetik föl; úgy hogy azokat némileg a hűbérrendszer apotheosis-ának tekinthetjük. — A romance-ok beli nagy főnökök, szintugy mint maga N. Károly, roppant erejük és bátorságuk, valamint kevélységük s lázongó szellemük által tűnnek ki; túl a rendén bírnak a valódi hűbéri úrnak összes erényeivel és bűneivel. Mindig viszályban levén egymással, vagy fejedelmükkel, folytonos harcaik, a vér megboszulása kötelességének ősi s mélyen meggyökerezett elve által föntartatva, mely elv a német faj mindegyik ágánál uralkodott, bőven szolgáltattak oly buzdító jeleneteket, miknek számára a dalmok készséges hallgatókra talált. Ekkép ezen romance-ok közül több mint p. o. a lotharingiai család, cambrai-i Ravrel, s a négy Aimar-fi romance-ai, egészen a nagy főnökök közti harczoknak vannak szentelve; melyekben a király többnyire pusztán szövetségesül, vagy közbenjáróul jelenik meg. A romance-beli N. Károly a királyság hűbéri fogalmainak tökéletes képe. Ó kincsszomjas és fősvény, megvesztegetéseknek könnyen engedő, gyöngye lelkű s tétovázó, s mindig hajlandó áruló tanácsára hallgatni. Egyszersmind zsarnoki s önkényes; s csupán akkor jár el jogosan egyének irányában, midőn önérdék által indíttatik, vagy erőszakkal kényszerítettik; míg jogtalanságában csupán annyiban támogattatik, a mennyiben az egyik bárónak a másik elleni szövetségét megnyerheti. Ezen beszélek személyei közt vannak bizonyos nagy áruló-családok; s a középkori romance-okban leghíresebbé lett áruló-család a carlovingi hősök egyik legtökéletesebbike, mainzi Doontól származott. Doon-nak 12 fia volt; mindnyájan tiszta hősök, a harmadik fiu, Grifon kivételével, ki előbb saját atyját s testvéreit, később magát N. Károlyt árulá el. Grifonnak több, magához hasonló gonosz fiai voltak; s egyikük volt a híres Guenelen, ki a 12 peer-t elárulá a szerencsétlen roncevaux-i csatában, s kinek neve később mint árulóé, példabeszéddé vált. Mindazáltal Grifonnak ezen fiai nagy kegyben állottak N. Károly udvarában; s tanácsaik gyakran figyelembe vétettek, míg jobb emberekéi elvettetének.

A pártok küzdelmei s a palota igaztalansága közepett, az udvar s a tanács-terem gyakran oly erőszakossági jeleneteket tüntetnek föl, melyekben az egyik főnök a másikat megveri, sőt meg is öli, s a császár és bárói közt egyetlen fenyegetések, sőt ütések is váltatnak. Ama nagy viszályok, melyek a *chanson de geste*-ek tárgyát képezik, többnyire N. Károly igaztalan s önkényes tetteiből erednek.

Mindezen költemények közt talán legtanulságosabbak azok, melyek a lotharingiai hűbéri ház főnökeinek kalandjaira vonatkoznak. Ezek oly hűbéri boszúk hosszú sorát tüntetik föl, melyekben egyik nagy büntény váltogatva a másik által toroltatik meg. A lotharingiai családnak ezen romance-ait gondosan kell tanulmányozni mindazoknak, kik a középkorról helyes ismeretet óhajtanak szerezni. Azok telvék középkori modorok s érzelmek festményeivel. Itt látjuk a nagy bárót, jellemének egész erejében; mindenütt ugyanazon megkülönböztető tulajdonokat fejt ki; változhatatlanul önkényes s másokat elnyomó s gyakran kegyetlen; legjobb tulajdonai a gondtalan bátorság, hűség s nemeslelkűség. Ez utóbbi annál dicséretesebbnek tartatik, minél túlzottabbá lesz; sőt mint a metzi Hervis csatában látható, még a gondtalan pazarlás is erényül tekintetik egy nemes vérből származott egyénben; valóban ez utóbbi ellentéte volt a polgár nem aristokratikus tulajdonainak, ki pénz-szerzésben s megta- karításban találta gyönyörét. Más tárgyak iránt sem sokkal finomab- bak voltak érzelmeik. A nagy-ehetőség s nagy ihatóság, különösen ez utóbbi, szintén jeles tulajdonoknak tekintettek. A dán Ogier rop- pant nagy ehetőül iratik le: s burgundi Guidó fogoly korában, bá- mulatra gerjeszté a saracénokat az által, hogy annyit evett, a men- nyi négy közönséges lovagnak is elég lett volna. Midőn egyik társa fölindulva rágalmazá őt, azt felelé, hogy „oly ember, ki oly sokat eszik, sohasem fog gyáva tettet követni el.“ A mainzi Doon, ha- sonló körülmények közt, ivási képessége által gerjeszti bámulatra a saracénokat. Viszályokban a bárók és lovagok a leghevesebb s leg- durvább szavakat intézik egymáshoz, s néha valóban rendkívüli gya- lázási tehetséget tanúsítanak. Tetteik rendesen inkább ösztön, mint okoskodás eredményei, s folyvást rendkívüli szenvedély-kitörésekre hagyják magukat ragadtatni. Még maga N. Károly is alá van vetve ezen szenvedélyes rohamoknak. Így Fierebras-ban könnyeket hullat, midőn hajlamával ellenkező tanácsokat adnak neki. A mainzi Doon fájdalmi rohamában nem csak sir s zokog, hanem el is ájul. Ugyan- azon romance-ban N. Károly Vauclere keményen ostromoltatva, örömben nevetett, midőn a segély közeledtéről értesült, s Robastre tánczolt és énekelt. A szépnem irányábani gyöngédség tanúsítása épen nem oly gyakori; ellenkezőleg a carolingi romance-ok hűbéri lovagjai a hölgyek irányában az udvariasságnak oly hiányát tanúsít- ják, mely sajtászerű ellentétet képez azon érzelmekkel, melyekkel Lothár király korának mesterségesebb beszélyeiben találkozzunk. Így a cambrai-i Raoul nemcsak elveti anyjának tanácsát, hanem azt ta- nács-adásaért még durván meg is sérti. — A mainzi Doon romance- ban, a gonosz várnagy nemcsak földhöz vágja a szép grófnőt, hanem meg is rugja, mivel aljas szándékainak ellenszegült. Magoknál a nőknél is nagyon hiányzanak a nőies tulajdonok; s azok gyakran viszályokra s bosszuállásra izgatókul jelennek meg. Így Fierebras- ban a szép Floripas több alkalommal kegyetlen és boszúszomjas in-

dulatot tanusít; s minden tétovázás nélkül öleti meg az embereket. Továbbá a hölgyek kevés finomságot mutatnak, a másik nemeli viszonyaikban; szerelem dolgában szinte mindig előzékenyek; s a lovagok ezen előzékenységet egészen természetesnek találják.— Fierebrasban, midőn a keresztyén hercegek keményen ostromoltatnak „börtönük”-ben, noha nem félhetnek attól, hogy egyhamar be fogják venni, Floripas hercegnő, míg önmagát a burgundi Guidó számára tartja fönn; a báróknak azt mondja, hogy ragadják meg őt nemes udvarhölgyét, smúlassanak velük. Mire Rolland ezt válaszolá: „Valóban udvariasan beszéltél; sohasem láttam ily nemes magaviseletű leányt.”

A papság nem játszik ezen románc-okban oly nagy szerepet, mint várni lehetne. Azokban a papok többnyire csak cselszövények koholására alkalmaztatnak; s gyakrabban állítatnak elő rosza ösztönzőkül, s erőszakosságra fölbátorítókul mint azt ellenzőkül. A saracénok térítésére segédkezet nyújtanak; de többnyire ijjesztés s csak ritkán rábeszélés által. A hűbéri papság legkitünőbb élőképét találjuk föl Turpin érsek jellemében, ki szintoly ügyes a kard, mint a kereszt használatában, s ki harcztérekben a legerősebb paladinokkal versenyez, a rettentő csapások osztogatásában. A burgundi Guidó románc-ában Turpin a harcztéren a saracén főnökök egyikével találkozik össze, s azt maga megadására s megkeresztelkedésre sürgeti; de a saracén sértő kifejezésekkel visszaütésétől válaszol „Midőn Turpin meghallá szavait, úgymond a romance, „magasra emelé kardját s oly csapást irányzott fejének közepére, mely azt egészen melléig ketté hasítá, „Valóban ez jó pap!” kiálta Huidelon, a szabad „Igen,” mondá fia, Dragolán, „s jól tudja, miként kell az embereket meggyóntatni; noha annak, a kit meggyóntatott, semmi oka sincs vezeklése fölött örvendeni.”

Ezen *chanson de geste*-ek, mint költészeti művek is, sajátzerü, még pedig épen nem csekély érdekekkel birnak. Magukban föltünő sajátságokkal bíró külön osztályt képeznek, melyet méltán a középkor homéri irodalmának nevezhetni; nem csak azért, mivel azok, az Ilias eredetéhez hasonlólag, egy régibb kor nemzeti énekeiből eredtek; hanem azért is, mivel ahhoz sokban hasonlítanak. Az epizodok a csatákban, a harczolók jelleme, a főnökök közti személyes társalgás, — mind hasonlítanak hasonló jelenetekhez a görög hőskölteményben. Szintúgy mint Homérnál, a harczos nem ritkán megállapodik, hogy gúnyos vagy sértő szavakat mondjon az általa megölt ellenség holtteste fölött. Így a „mainzi Doon” című románcban, — midőn egy korán reggel történt ütközetben. Aubigant saracén főnök Robastre ellenálhatlan csapásai alatt elesik, a győző ily beszédet tart annak holttestéhez, a mint az a földön elnyulva fekszik: „Ne fáraszd magadat a fölkeléssel, ma reggel jókor fölkelél, s jogod van kipihenni magad.”

Olyanforma modorban, mint a homéri költeményekben, a keresztyén és saracén főnökök saját különböző isteneikhez könyö-

röge jelennek meg a harcztéren; s ezen könyörgésekben, melyek az alkalmat tekintve kissé hosszasaknak látszanak, az istenség számos oly tettekre s tulajdonokra emlékeztetik, melyek azt más istenségekétől megkülönböztetik. Így midőn Oliver Fiere-brasval harcza bocsátkozik, s ellensége által keményen szorítatva érzi magát, istenhez hosszú imát küld, melyben a Mindenhatót Ádám s Éva teremtésére, azok vétkére s a paradicsombóli kiűzetésére, a Megváltó történelméből különböző körülményekre, s annak szenvedésére és a pokolba leszállására emlékezteti; s Fierebras kijelenti, hogy nagyon szeretné tudni, mit mondott ő oly hosszú imájában. Mindez a harc hevében történik.

A főnebbiekből kitűnik, hogy ezen romance-oknak, mint irodalmi műveknek érdeke nem annyira a bonyodalomban, mint a részletekben s azon epizodokban áll, miknek összekötésére szolgál a bonyodalom: mindazáltal gyakran maga a bonyodalom is tetemes ügyességgel van kidolgozva. Az igaz, hogy a bonyodalom rendesen nem sok művészettel vitetik keresztül; az események egyszerű elbeszélése, mit maga a szerző kétségtelenül történelemnek hitt; s az utóbbi nem hogy meglepni próbálná hallgatóit vagy olvasóit rögtöni s váratlan megoldások által, hanem inkább ellenkezőleg nem ritkán félbeszakasztja előadása fonalát, hogy előre rövid vázlatát adja az általa legközelebb elbeszélendő eseményeknek. A mi magukat az eseményeket illeti, azok természetesen következnak egymásra, s gyermeg és egyszerű modorban adatnak elő. Valóban azok igen kevés hárminemű mesterséges szépítési kísérletet tanúsítanak. Még hasonlatok is csak ritkán fordulnak elő; s azok is igen egyszerű, s gyakran aljas jelleműek, így p. o. midőn a költő azt mondja, hogy a megvert ellenség úgy fut, „mint a fogoly madarak a sólyom előtt;” — egy ügyes rablóról, ki éjjel belopózkodott egy várba, azt mondja, hogy „gyorsabban mászik föl a toronyra, mint a mily gyorsan tud az evet fölmeni egy cserfára, a leveles erdőben;” egy sebes folyam vizét úgy írja le, mint a mely „sebesebben rohan a nyílnál;” vagy az elbizakodott ellenséget úgy írja le, mint „a mely kevélyebb az orosz-lánoknál vagy kígyóknál.” — Ezen hasonlatok néha igen trivialisok. Így Fierebras-ban, midőn Balan admiral, fiának keresztyén hitre áttéréséről értesül, heves dühbe jön; s mint a költő mondja, „vére úgy főtt és sült, mint a szalonna a sütő pecsenyében.”

Jelenleg nem lehet pontosan meghatározni, mikor állítottak össze e költemények, jelen alakjokban: de nagyon valószínűnek látszik, hogy az az egész XII-ik századon s XIII-ik század nagyobb részén át kiterjedt. A sorozatból fönmaradt legrégebb költemény, „az ének Rolandról,” — bizonyosan még a XII. század első feléből eredt; — de a carlovingi romanceok kéziratának nagy tömege a XIII. századba tartozik. — Azt gyanítjuk; hogy a régibb *chanson de geste*-ek a XII-ik századba tartoznak; azonban nem bizonyos, ha vajjon ezek nem alapultak-e még régibb költeményeken, mivel más-

részről bizonyos, hogy tetemes időn át folyvást gyűjtettek össze s tétettek közé újabb ilyenemű költemények, vagy pedig újra alakítottak oly régiebb költemények, melyeknek eredetijeik most már elvesztek. A chanson de geste-ek száma ezen szaporodásának, az újdonság természetes szeretetén kívül, még más oka is volt; mivel a hűbéri társadalom viharos mozgalmában, folyvást újabb családok emelkedvén nagyságra, ezek szintén összekötni igyekeztek saját hagyományait a carlovingi paladinok történelmével; s könnyen voltak találhatók oly dalmokok, a kik becsvágyat új chanson de geste-ekkel elégsék ki. A romance-oknak ezen elszaporodása könnyen eredhetett azok saját szerű jelleméből; ugyanis midőn azt állítjuk, hogy a költészetnek ezen tömege a frankok ősi német költészetét képviseli, ezzel nem azt akarjuk mondani, mintha mindegyik chanson de geste egy-egy frank költeményt képviselne, vagy egy frank eredetinek átfordítása francia nyelvre. Némelyek ezen francia költemények legrégebbjei közül, első alakukban, ama barbár költemények részeit képviselhetők, melyeket N. Károly a feledésbe menettől megmenteni óhajtott; de ezek, valamint az azok által képviselt frank költemények most már végkép elvesztek, ez utóbbiak ama nyelvvel együtt, melyben össze voltak gyűjtve. Azonban e hagyományok és szellemök, noha időről időre módosultak, folyvást éltek a nép emlékében, ama nép-mesék nagy gyűjteményében, melyek a középkori Európa szóbeli irodalmának oly tetemes részét képezték s melyek folyvást észrevétlenül beolvadtak annak történelmébe. Ugyanazon beszélyek különböző időkben s különböző helyeken, többféle nevek alatt tüntek föl, s természetesen fölvétettek a családok évkönyveibe. Ekkép csak kevés oly kitünőbb család létezett, melynek keblében ily beszélyek közzájón ne forogtak volna; — s a dalmoknak nem kelle messze mennie, hogy saját beszélye számára anyagszeret keressen. Ezekből lehet kimagyarázni azon tényt, hogy a carlovingi romance-okban ugyanazon események gyakran ismétlődnek. Így p. o. több alkalommal ismételtetik azon esemény, hogy egy saracén hercegnő elősegíti atyja foglyainak menekülését, Bertha királynő s Pause hercegnő, valamint montglane-i Garin anyjának történetei ugyanazonosak. A mainzi Doon fiatalságáról beszély is gyakran előfordul; a montglane-i Garinról, s a középkori romance több más hőseiről is elmondatik. — A megmérgezett almák általi gyilkosság eseménye, mely a „Pause“ cz. romanceban fordul elő, a „Gaydon“ czíműben is ismételtetik. Valóban ezen beszélyek nagy része valószínűleg német s éjszaki legendákból származik. Oly nagy általános hasonlat létezik a „Garin le Loherain“ cz. carlovingi romance, s a „Nibelungen“ cz. német romance eseményei közt, miszerint némelyek azon gondolatra jöttek, hogy mind a kettő egy ősből ugyanazon legendából eredt.

A carlovingi romance-ok közül némelyiknek nagy régiségét azon körülmény is tanúsítani látszik, hogy azok oly társadalmi állapo-

tot irnak le, mely már a XII-dik században tetemes változáson ment keresztül; s bőven vannak bizonyítványaink az iránt, hogy a régibb *chanson de geste*-ek gyakran újra kiadattak oly dalkokok által; kik azoknak tetemes kiszélesítését eszközlék; s a mi különös, a kiszélesbítés annál tetemesebb, minél közelebb érünk a jelen korhoz. — Mint már említők, ezen *romance*-ok nagy népszerűségének titkát azon körülményben kell keresni, hogy azok némileg a hűbér-rendszer apotheosisát tüntetik föl; s azok népszerűsége épen ama perczben kezdett emelkedni, midőn maga a hűbér-rendszer hanyatlani kezdett. Az árnyékot akarták megragadni, midőn maga a lényeg elenyésző félben volt.

Ezen *romance*-okról irt szemlénk folyamában, azok közül többeket czimeik szerint idéztünk, s megérintők, hogy ezek csak egy csekély részét képezik a fönmaradt *romance*-oknak, azonban annak, ki nem ismeretes általában a középkori irodalom terjedelmével s gazdagságával, nem lehet alapos fogalma arról, hogy mily nagy helyet foglalnak el abban ezen *chanson de geste*-ek. Hosszaságukra nézve nagyon különböznek egymástól, sok nem terjedvén többre 1500—2000 sornál; de e rövid költemények csak ritka kivételek a szabály alól. A „Dán Ogier“ című költemény 13,000, a „Candiai Foulques“ cz. s az „Aimon négy fia“ címűek 15,000, a „Montglane-i Garin 14,000, a „Garin de Loherain“ cz. 18,000, s a „Burgundi Aubry“ cz. 22,000 sorból állanak. Szinte 70 különböző, ezen sorozatbeli *romance*-ok czimei ismeretesek, melyek összesen majdnem 600,000 sort foglalnak magukban! S e számításban általán véve a legrégebb s legrövidebb szövegeket vesszük alapul. De még ezt is csupán a hajdan létezettek maradványának kell tekinteni; ezzel a középkori írók számos más, most már többé nem létező, ezen osztálybeli *romance*-okra tesznek czélzást, úgy hogy azok közül soknak el kellett veszni; s a fönmaradtak közül több csak egyetlen másolatban létezik.

Ezen irodalom egész tömegének kinyomatása kétségkívül sokkal nagyobb vállalat lenne, mint a minőbe bármelyik kiadó bele merne fogni; mindazáltal azok igen nagy érdekűek, a középkor irodalmi történetére, valamint a társadalmi s szellemi haladás történetére nézve is; s szorosan véve Franciaország eredeti irodalmát, s nyelvének ősi emlékeit képezik. Ennélfogva a Francia kormány meggyőződött róla, hogy egy ily nemzeti fontosságú vállalatot nemzeti mű gyanánt kell létesíteni. Mihelyt megkezdé működését ama bizottmány, mely Guizot által Franciaország történelmi emlékeinek kiadása végett állítottatott föl s az oktatásügyi ministeriumhoz csatoltatott, egy terv vétetett fontolóra oly czélból, hogy az Európa nagyrészebeli köz és magán könyvtárakban szétszórt kéziratokban találtatott összes ezen nagy sorozatbeli *romance*-ok kinyomassanak; azonban ezen terv végrehajtása politikai események által megátoltatott. A császárság föllállítása óta ama terv újlag figyelembe vétetett, s 1856. febr. 12-én az oktatás-

ügyi minster, a császár aláírását kinyerte egy oly renDELETEH, mely-nélfogva nem csak a *chanson de geste*-eknek, hanem a közép-kori francia költészet egész tömegének, és így a carlovingi és Lothar király féle romance-sorozat, a többi versmértékes romance-ok, a lantos költészet, és mesék nemzeti költségen leendő kiadatását is meghagyá. Ezen terv azóta létesítve is lón Guessard által, az előttünk fekvő kötetekben.

Az Edinb. Review után.

TÓTH DÉNES.

UNGARN'S UNTERGANG UND MARIA VON ÖSTERREICH, zum Theil nach Urkunden des k. k. Staatsarchiv's zu Wien. Von Dr. Leopold Ritter von Sacher-Masoch. — Leipzig. T. O. Weigel. 1862.

Humboldt mondá a németekről, hogy egy két száz év kell rá, míg egyegy előtétellel fülhagynak. És valóban a németeknél sok egyébjó és rosz tulajdon mellett megvolt mindig a lomha kitartás valamint a cselekvés úgy az eszmék birodalmában. A sarkában nehezen forduló lassu eszűség mindig nehezen ért át valamit, de ha egyszer valamit átértett vagy átérteni vélt, megmaradt a mellett s a kezdett úton egész a szélső abszurditásig és legnagyobb visszaélésig halad. Az újat nehezen, s csak e szélsőségeknél fogadja be. Ebből foly, hogy a tudomány terén rendkívüli tiszteletben tartja az előbbi munkálatoakat, a mit mások tettek türelmesen összeszedi s egy mester szavára esküszik igen sokáig, csak alkalmazza, megkérődzi és részletezi annak eszméit.

Legalább a mit a németeknek a magyar történetet illető eljárásában tapasztalunk, igazolja ezen jellemvonást. Egyszer csak neki indul egyegy Schlözer, ki maga is azon irányt követvén, mely Livius regék gyűjteményének bizonyitá be, úgy hogy alig maradt csak hirmondó is Rómának hajdani nagy emberei közül, — és a magyar történet első forrásait, Béla jegyzőjét, Kézait, Thuróczit történeti hitelesség dolgában merőben elvetendőnek állítja, hogy elmondhassa, mennyivel miveletlenebb, vadabb sőt élhetetlenebb volt a magyar nemzet, mint addiglan hitték, — s ime előáll egy sereg Dümmler, Rösler, Büdinger, ¹⁾ hogy még tovább vigye a nagy Schlözer tudományát ez úton, — úgy hogy már elfogadott, „überwundener Standpunct“ az Árpádkori magyarokat vadabbaknak festeni az ősi germánoknál, s más barbárokul. Világtörténetökben a németek a normanokat csak harczias népfajnak, a magyarokat „rabló csordá“-nak nevezik, mint Schlosser teszi ki, a világtörténet-írók példájára, ily apróságokkal törődni rá nem érvén, szajkó módra után mondja az elfogadott véleményeket, egész böles megnyugvással.

¹⁾ Lásd ezek műveiről Szabó Károly megjegyzéseit a „Budapesti Szemle“ VI-ik és XXXVI-ik füzeteiben.

De alig ha van a német irodalomban magyarokról szóló mű, mely a vak utánmondásnak, elfogadott helytelen vélemények melletti arrogantiának feltünőbb példája volna, mint Sacher-Masoch könyve. Nincs kiálthatlanabb, mint a szolgálai tanítvány gögje, — a tudatlanságban való önhittség, s ezért kiálthatlanabb olvasmány sem lehet e könyvnél mindazok előtt, kik csak valamennyire ismerik a magyar történetet. A nevezett tudor oly könnyeden dönti el nemzeti történetünk legfontosabb kérdéseit, hogy a tárgyat nem ismerők a világ első rendű történettudósának és politikai bölcsének tarthatnák.

Célja a könyvnek kimutatni, hogy a magyar ázsiai jellemével s az ázsiai intézmények maradványainak megtartásánál fogva képtelen volt mindig a civilizációra: kisebb számú s tökéletlenebb volt, hogy sem önálló legyen, — másfelől képtelen arra, hogy teljesen alávesse magát az európai civilizációnak. — Másik a mit ki akar mutatni, hogy az ázsiai elemnek az európai civilizatio intézményeivel való örökös küzdelme és összeférhetlensége okozta Magyarország végső tönkremenését Mohácsnál; mert Sacher-Masoch a magyar nemzetet oly bizonyosan elpusztultnak állítja 1526-tól innen, mint a lengyel nemzetet 1831. óta. Különös súlyt fektet rá, s különösen kiemeli, mily fölbomlásban volt a magyar állam Ulászló és II. Lajos alatt, s ezen rajznak kell főleg igazolnia, hogy a magyar képtelen volt ázsiai természeténél fogva önálló, független és magát megvédeni tudó államot tartani fenn. Azt mondja, hogy nagyon könnyen lett idegenek martalékává, — mikor és hányszor? — ezt nem bizonyítgatja.

Nem czáfolgatjuk azon kedvencz szavajárását, hogy a magyart tatár eredetűnek, mongol race-nak, sőt chinai nemzetnek nevezi, mely Európa közepett az elzárkozás, haladni nem akarás elvét akarta képviselni; nem ereszkedem annak fejtegetésébe, hogy a birtok örökben bírása, szemben a tiszta hűbérrel épen nem a nemzeti vagyis dán rendszer természetes rokona; nem azon tévedésének czáfolásába, mintha az uralkodó-választás elszigetelt tünemény volna, s a középkorban más európai államoknál az örökösödési rend szabályozva lett volna. — E kérdéseket mellőzöm.

Bármi és bármennyi lett legyen a magyar állam szervezetének fogatkozása, nevezetes tény marad, hogy mindezek daczára a magyar állam századokig fenállott, mint senkitől sőt a római császártól sem függő állam. Még Sacher-Masoch számítása szerint is fenállott tovább 600 esztendőnél — mintegy 890-től 1526-ig! Még pedig fenállott gyakran oly hatalomban, hogy Európa legnagyobb államai között foglalt helyet. Azon ázsiai méreg, melyet Sacher-Masoch oly bölcsen analysál, szerfölött lassú hatásu lehetett, ha csak 600 év mulva haltunk tőle szörnyet! Mégis ért talán annyit az ily méreg, mint azon tisztán európai táplálát, mely száz felé bontotta Németországot. Ha nálunk pártoskodások gyengíték az államtestet az olygarchia önző törekvései miatt, Németországon a hűbéri rendszer külön államtestekre darabolta az országot, míg alig egyéb geographiai fogalomuál, a mi bi

zonyit annyit mindenesetre, hogy a mi magát az állam szervezetét illeti, a magyaréban volt legalább is annyi életerő, mint a németében, s ha számunk oly nagy mint a németé, az is bebizonyul vafa, hogy talán életrevalóbb és szilárdabb is.

Sacher Masoch számítván a magyar történetekben járatlan német közönség tudatlanságára, különbféleképen akarja kijátszani azon tényt, hogy a magyar állam 1526-ig is valóban önálló és független volt. Azt, hogy nemzetünk idegenektől vette fel a keresztyénséget, hogy némely iparágat idegenektől tanult el, (ámbár a takácsságot s más ily mindennapi életre szükséges mesterségeket magával hord nemcsak a magyar, hanem a korábbi hún is, s ámbár kétség kívül az ekét sem a német vagy frank találta fel) úgy veszi historikusunk, mint az idegenek s a civilisatio hódítását hazánkon. Azt mondja, nem voltunk önállók, mert államintézményeinkben, egyházunkban, iparunkban hol a német, hol a görög stb. befolyást fogadtuk el.¹⁾

Ime a sajtárságos mystificatio! Mikor lett szolgájává valamely nép a másíknak, az által, hogy tőle egyetmást eltanult? Szép mondásnak megjárja, hogy midőn a rómaiak meghódíták Görögországot, a görög szellem győzé le Rómát; azonban ha Sacher-Masoch a d o c t o r örömelebb lesz vala azon időben görög, Sacher-Masoch a lovag kétségekívl örömelebb lett volna a rómaiak bőrében. — Németország némely politikusai tán épen azért akarván fitogtatni erős nemzeti értelmöket, mivel látják, hogy senki el nem hiszi — gyakran zavarták össze az intellectualis befolyást a tettleges politikával. Ha a tudósok e faját isten még kétszáz évig megtartja, azt fogják mondani, hogy 1860 táján Magyarország angol befolyás alatt volt; mert kétségtelen, hogy Clayton és Shuttleworth nagyon sok eséplőgépet és angol ekét hozott be. Vajha beérné mindenik ezen „in partibus infidelium“ való czimzetes hódításokkal! A kik kétkednek vele, hadd teljék benne kedvök — uralkodjanak in idea akár a fekete tengerig!

Azonban nem hallgathatjuk el a mystificatiók azon részét, mely tények elferdítésén s elhallgatásán alapszik. Irónk azt mondja, Sz. István német fegyverekkel győzte le a magyar nemzetiséget, hogy vele a keresztyénséget bevétesse s a civilisatiónak meghódítsa.²⁾ Hogy Istvánnál voltak német lovagok, azt nem tagadta senki; de hogy István német csapatokkal (s a mint itt mondatik túlnyomóan, vagy tán merőben ezekkel győzött volna a magyarok felett), az ellen a történeti tények, s a priori is minden valószínűség és hihetőség kemény óvást tesznek.

Arra is fektet súlyt német tudósunk, hogy általán fegyverrel kellett sz. Istvánnak a „civilisatiót“ behozni a mongol fajú magyar nép nyakára, mely ez intézmények ellen minduntalan felemelte fejét.

¹⁾ Hát Európára vajjón Németországhan derült-e föl a mai polgárisodás hajnala?

²⁾ „Mit deutschen Truppen siegte Stephan selbst ein deutscher Ritter über die Rebellen.“

— Erre nézve kérjük, olvassa meg csak nagy Károly császár uralkodása történetét, annyival inkább, mivel alatta ugyanazon gallegyületü frank institutiók hozattak be Németországra, melyekből sz. István is sokat vett által. Látni fogja, hogy a nagy császár kénytelen volt egész néptörzsek ellen irtó háborút indítani a miatt, hogy nem kellett nekik azon institutiók, melyeket oly büszkén, de nem egész igazsággal neveznek tiszta germán intézményeknek a szomszéd nemzet tudósai. Bizvást mondhatjuk, hogy Magyarországon a magyar soha oly kegyetlen nem volt, még a legdühösebb polgárháborúban is, mint nagy Károly vala a szászok ellenében. A német historicusok írják többek közt, hogy egyszer a nagy császár mintegy 5000 szászt mészároltatott le, kik önként, kegyelemre megadták magokat. Miért nem mondják hát se nagy Károlyt mongolnak, se a szászokat tatároknak vagy chinaiaknak?

Emberünk azt mondja hátrább „sokszor támadt a magyar nemzet az idegen telepedők ellen, de mindannyiszor alávetette ismét a keresztény Európa.“¹⁾ — E szavakat olvasva, azt hinné az ember, hogy a római császárnak, francia, spanyol és angol királynak egyéb dolga sem lett volna, mint hogy Magyarországot ismételve leverje és meghódítsa. Sacher ur maga, bármily járatlan különben történeteinkben, annyit mindenesetre tudott, hogy ezt semminemü tény nem bizonyítja. Magyarország ellen soha sem támadt a civilisált világ. Csak a tatár és török volt az, melyek közül egyik futólag, a másik csak egyik részében hódított. A többit diadalmasan kiverte, mikor hivatlanul át mert lépni hazánk határán.

Nem bátortalanabb állítás, a mit Sz. István utódára, Péterre nézve olvasunk ugyanazon lapon.

„Az alattvalóitól elüzött Péter a német császárt visszahozza egy sereggel, s Magyarország, bár rövid időre, hódol is a német birodalom felsőbbségének. Ezt kétszáz évi idegen befolyás követtei“.

Tudva van, hogy Péter s vele a német császár felsőbbsege csak két évig is alig tartott (1044—1046). S nevezhetjük-e a német császár felsőbbségének azt, melyet ha Péter elismert is, a nemzet el nem ismert. Hiszen Péter bukását épen az okozta, hogy amaz idegen hatalommal czimborált. Ez uralkodás nem arra bizonyosság tehát, hogy a római császárnak lehetett tetteleges, vagy jog szerinti hatalma, hanem épen arra, hogy ily ábrándról le kellett mondania minden római császárnak. Azon végmondattal: „Ezt két száz évi idegen befolyás követte,“ a tárgyba avatlannal Sacher ur azt akarná elhíttetni, hogy amaz árnyék-király Péter után legalább is száz évig német felsőbbség alatt áll Magyarország. Mondja is mindjárt, hogy ezután száz évig tart a német befolyás, hogy akkor a byzantinak engedjen. — Tudjuk pedig, hogy ezen befolyások nem gátolák, hogy az idegen betolakodók,

¹⁾ 10-ik l.

akár nyugotról, akár keletről, akár végre délről a görög császárral jöttek, mindannyiszor vissza ne veressenek. A ferdtés abban rejlik itt, hogy azt gyaníttatja, mintha Péter lett volna azon apostol, ki utat tört hazánkba kétszáz évi idegen befolyásnak, mely befolyás alatt gondolat a német olvasó politikait is.

A német civilisatióból egyetmást vettünk; de nem kellene feledni legalább az olaszt is megemlíteni a német mellett. Magok a németek még a mi Árpádjaink korszakában sokáig nagyon civilisálatlan nyers nép volt, s a mit tőle vehettünk, gyakran sokkal vadabb szokás volt, mint a minőt őseink Ázsiából kihoztak.

A legocsmányabb és kegyetlen büntetés a szem kitolása, mely hazánkban többször ismételtetik, a germánok dicsősége. Gizela és Péter gyakorolja Sz. István alatt s a magyarok megtorlásból, ez ujítások képviselőjén Péteren követik el első ízben. A germán törzsek-nél divatozott ezen embertelenség a magyarok bejövetele előtt is. Hogy egyebet ne említsek, elég felhoznom, hogy Kopasz Károly, ki kevéssel a magyarok bejövetele előtt (843—876) uralkodott, tulajdon fiának kiszúratta szemeit. A vakítás, mint büntetés benne volt ugyan nagy Károly törvényeiben is; de ez csak annál inkább mutatja zordon vadságát a kornak. Általán olvasva nagy Károly utódainak történetét nemcsak a legkegyetlenebb vadság lép meg, hanem az ezzel párosult férfiatlan aljasság is. Barbárok voltak a primitív emberek némely öntudatlan erényei nélkül. Ha civilisatio alatt az erkölcsök épségét s a szokások szelidségét is értjük, a mint értenünk is kell, az Ázsiából bejött magyarnak nem sokat vethettek szemére a már régóta megtelepedett, elejénte szintoly állandó lakhely nélküli germán törzsek. A hadi foglyokat a németek Augsburgnál lassú kínos halállal végzik ki s elevenen temetik el, a magyaroknak még ezért állott bosszúja sem oly pogány. Kardra hányták foglyaikat, de a gyilkolást nem párosították cynissal.

Mindezekben Sacher ur nem csak a magyar történet ellen vét, hanem ignorálja Európa más barbárainak s főleg saját nemzetének történetét. Legkevesbé sem lepnek meg ilyenek után, midőn azt meri írni, hogy IV. Béla a mongolok elől Ausztriában talált menedéket. Keresett ugyan, de annál rosszabb, hogy nem talált, hanem, mint mindenki tudja, a magyar koronához hű Dalmátiában vont meg magát a vihar elvonultáig.

Vége irónk beérvén azzal, hogy Árpád-korbéli történetünk idegen befolyást mutat, az anjoui házbéli királyainkra nézve azt mondja, hogy ezek hatalmasak voltak ugyan s a merőben idegen civilisatióának sok elemét át akarták ültetni; de dicsőségök nem a nemzet nagyságának bizonyítéka s nem sikerült az országot rendezniök pénzügyileg és katonailag, hogy majd elő legyen készítve a török invasio ellen. Azonban csak két tévedését emeljük ki. Egyik, hogy nagy Lajos „koraátlatlanul, országgyűlések nélkül uralkodott,“ a mit Sacher ur se a bécsi, se más archivumból soha be nem volna képes

bizonyítani, — a másik azon szemrehányásában rejlik, mely szerint a nagy király a latin nyelvet, s nem a nemzetit vitte be az iskolákba s tette a *civilisatio* közlönyévé. Szerinte a pécsi egyetem oly idegen maradt a magyar földön, mint akár a párisi és bolognai. A tanítók Cicero nyelvét taníták. — Ám legyen!

De nem tudatlanság-e (akár szándékos, akár nem), olyat vetni a magyar szemére, a miben a német nép is bűnös volt, ha már csakugyan bűn volt a latin, az akkori katolikus világ általános nyelvének használata tudományban és irodalomban? Ha Sacher ur tudná, hogy a reformatio előtt a német tudósok is latinul irtak és tanítottak, nem hibáztatná királyainkat e miatt is oly kizárólag. Tudva levő tény, hogy még a reformatio kezdete után is a német egyetemeken latinul folyt a tanítás.

Elég bizonyíték erre, hogy számos magyar látogatta meg a reformatio után a német egyetemetek, s úgy tért vissza a mint oda ment azon tekintetben, hogy németül semmit sem tudott, mi lehetlen, ha nem latinul tanítottak volna.

Általán az anjoui uralkodásra, mint a többire nézve is azt bizonyítgatja emberünk, hogy Magyarország, mint szervezett állam nem létezett s a magyar nemzet tehetetlen volt ennek megalapítására. „Lajos, úgymond, Magyarországot ajándékozta meg culturával; de nem a magyar nemzetet.“ „Birodalma fényes volt; de a jövődöt nem birta megalapítani.“ Ily sophismákkal akar mindent megtagadni a nemzet érdemeiből, s mindent az uralkodó nagyságának tulajdonítani. Zsigmondot nagyobb uralkodónak tartja a mi németünk I. Lajosnál. A megyei rendszer kifejtésében Lajosnak semmit sem, mindent Zsigmondnak tulajdonít. A Hunyadiakat nagy embereknek tartja maga is; de a nemzetet magát többnyire képtelennek mindenre, s így jut el odáig, hol tudósi diadalmas örömmel adhatja ezen czímet II ik szakaszának „Ungarns Untergang“ (Magyarország végromlása). Ez tulajdonképen a főrészt, melyben sok adat szolgál annak bebizonyítására, hogy a magyar állam csakugyan alapjaiban meg volt romolva, s inkább saját gyengesége, mint a török hatalma miatt veszett el a mohácsi ütközet.

A magyar történetírásból magából még setétebben is lehetne festeni Ulászló és II. Lajos korát, mint Sacher ur festi. Régóta tudjuk, hogy a magyar államrendszer bomladozni kezdett Mátyás erélyes uralkodása után s saját történetíróink sem szépítik a rajzot. Azonban Sacher ur itt sem mulasztja el mindent a magyarra kenni s a királyt és kivált udvara idegen részét teljesen fölmenteni a vád alól. Ha a nagy uralkodók alatt minden dicsőség a királyé s az idegen *civilisatio*é, itt a nemzet minden és a király semmi, kinek rövid élte vége felé legkevesebb hibája sincs. Tudjuk, mily gyenge ember, s csaknem báb volt a szerencsétlen ifju király. Sacher ur végre erős akarátuvá, csaknem hőssé magasztalja fel. A mi nevelésében rossz

volt, a magyarok célzatos befolyásának, a mi jó, mind Mária királynénak tulajdonítja.

Szerinte a gyermek-fejedelem eleinte oly szép tulajdonokat mutatott, hogy az árnyék-uralkodót ohajtó mágnások elijedtek rajta. Felhasználták ennél fogva az ifju ingerlékenységét, hogy elrontsák. Ha dorbézolás, táncz és játék nem volt elég, hogy az országos ügyek tanulmányától elvonják, lovagjátékok, színművek és buja nők csábításaihoz folyamodtak.¹⁾ Ellenben Sacher ur szerint Mária királyné lett későbbben védangyala s vele együtt a külföldi tanácsosok.

De mint egyeztessük össze ezzel a velencei követi titkár 1523-iki jelentését, ki az udvarnál volt, mindent színről színre látott, s mindenben avatottnak kellett lennie? Ez azt írja, hogy a király feddhetetlen fiatal volt mindaddig, míg Máriát nőül nem vette. Ez időtől kezdve a király kicsapongóvá lett életmódjában. Napjában hatszor-hétszer evett, egész éjjel folyt a táncz, az evés-ivás s éjfélkor vacsorálnak az udvarnál. Maga a királyné oly nagy étü, hogy hihetőleg ezért maradt meddő. — Ezenkívül vadászat, lovagjátékok az udvar mulatsága. E rendetlen életben a királynén kívül Brandenburgi György is részes az udvarnál volt németekkel együtt.

De bármint legyen ez, fő kifogásunk nem Mária és később Lajos eszményítése ellen van, s még kevésbé az ellen, hogy a magyar államot romlottnak festi. Fő kifogásunk itt is az, hogy Sacher ur feledi vagy nem tudja Németország akkori állapotját.

Hogy az erkölcsök nem lehettek különbek Németországon, mint nálunk, mutatja az, hogy ott előbb lázadtak föl a parasztok a földesurak ellen s a papság romlása ellen ott került kitörésre a reformatio. A mi a tisztán politikai szempontot illeti, Németország ép oly erélytelen, császára ép oly finanziaatlan, hadseregtelen, tekintély nélküli volt, mint a magyar állam és magyar király.

Maximilián 1495-től 1519-ig császárkodott Németországon. Ezen császárnak ép annyi panasza lehetett a Götz von Berlichingen-féle urakra és a papi fejedelmekre, mint Ulászlónak és Lajosnak a magyar oligarchákra és püspökökre. Maximiliannak nem volt serge, s a mi volt sem tudta fizetni, sőt udvarát sem bírta illendően eltartani mert a pénzt ép oly makacsul megtagadták tőle a rendek, mint a Rákossin összegyűlt magyarok II. Lajostól. Azon szép szokás is megvolt ekkor szomszédainknál, hogy rendkívül sokat beszéltek a birodalmi gyűlésen s keveset határoztak; s a mi még nagyobb baj, senki sem engedelmeskedett a határozatoknak.

Miért tartja hát Sacher ur a magyarnál még Ázsiában vele született, a nemzetségi rendszerből, vagy tán épen a vérszerződésből folyó jellemvonásnak a magyarban azt, hogy II. Lajos alatt az oligarchia hatalmaskodik, hogy adót nem örömet szavaz meg, s ha meg-szavazza sem igen fizeti s ennél fogva nincs miből kiállítani egy hadse-

¹⁾ 34. l.

reg, sőt még az udvar napi költségeit is? — mikor a mint látjuk, a civilisált s par-excellence germán német birodalom ugyanakkor ép oly elhetetlen, s uralkodója éppen oly koldus?

Tegyük most fel egy pillanatra, hogy Németország van a török szomszédjában Maximilian idejében s Magyarország rajta túl, mit sem gondolva vele, akármilyen történik veszélyben forgó szomszédjával. Kétségtelen, hogy Németország ép úgy jár a törökkel, mint a magyar, s szintoly kétségtelen, hogy ha azon biztos helyzetben Magyarországnak egy oly külföldi kincsekben s külföldi katonákban gazdag császára akad, minő V. Károly volt, nemcsak regeneralja magát, hanem tán erősebb állammá alakul, minővé Németország azután is tudott alakulni. És valóban a II. Lajos alatti országgyűlések bizonyítják, hogy ha a külső nagy veszélyek közbe nem jönnek, a nemzet magától kiforrja magát s az oligarchia buktával s az egyházi reform közbenjöttével a nemesség a megyékben, a polgárság a városokban s talán a közrend is oly elemeket képezend, melyekre királyi tekintély s egy szilárd kormány bizton támaszkodhatik. De a török hódítás, s vele az országnak szükségessé vált három felé szakadása megzavará a nemzet természetes fejlődési folyamát, melyben korántsem voltunk oly elmaradva, mint aránylag később. A tudományok újjászületése Németországon tulajdonképen azon időkre esik, midőn a magyar nemzet összes erejét a szétdarabolt, egy részben elpusztított hazának fegyverrel megvédése veszi igénybe minden színet, minden legkisebb megszakadás nélkül.

Azonban a nyomorúságos helyzet ellenére, melyhez foghatóan egy európai nemzet sem volt az újabb időkben, a magyar állam, a magyar nemzet, s az az ugynevezett ázsiai vegyületű alkotmány sem szűnt meg létezni, bármit hirdessen is Sacher ur; mert e Ritter oly udvariatlan, hogy létezésünket is kétségbe vonja. A ki még 1526-ban végromlásra jutott, az természetesen nem létezik többé. A mohácsi vésznél e háromszáz évvel megkésett lipcei Parca nagy bajjal elvágja életünk fonalát, s úgy járunk vele mint a halottak közé sorozott sebesült katona, ki hiában mondja, hogy hiszen még élne tán, — azt mondják rá: „fogd be a szádat, a doctornak csak jobban kell azt tudni!” Ez azonban mind nem esnék rosszul, hanem valóban fáj, hogy a kegyetlen Sacher nem ejt legalább egy könyvet a sirra — vagy jobban mondva a papírra, hol egy nemzet sülyedt el. Önnön halálunk feletti bánatunkat még azon kegyetlen felkiáltással öregbíti: „úgy kell neked, miért nem adtad el nyelvedet, ruhádat, szokásaidat, alkotmányodat, szóval nemzetiségedet, hogy beleolvadtál volna ama felséges abstract eszmébe, melyet én civilisatio alatt érteni szeretek.”

Sacher ur sokkal szebbnek tartá vala, hogy (a mint ő véli) a török elnyelvén bennünket, a magyar nemzet helyett egy akármilyen más névvel nevezendő darab civilisatiót nyelt volna el bennünk — akkor méltók lettünk volna az ő siralmaira.

Ezer szerencse azonban, hogy valamint gyakran csak papíron van meg egyegy nemzet, mely valóban nem létezik, úgy mi csak valósággal létezőnk, míg némelyek papírján rég oda irták „finis Hungariae.“

A mohácsi vész után a török bennlakása és Sacher ur ellenére folytonosan teljesítünk egy nevezetes szolgálatot Európa irányában. Magyar várak, magyar nemzeti militia volt a gát 1542 től 1686-ig, mely feltartóztatá a török azon folytonos terjeszkedési vágyát, mely különben lassanként beette volna magát Németország belsejébe is. Magyar Jurisicsoknak, Zrínyieknek köszönhetta a megrémült Bécs nem egyszer, hogy nagy ostromok alól fölmentetett, melyek, ki tudja, nem rosszabbul végződtek volna-e, mint az, mely alól egy későbbi alkalommal Szobieszki mentette föl? Tény az, hogy Magyarország egész területét a török soha meg nem bírta hódítani, s e tényt mi, de a szomszéd tartományok is, főleg magyar fegyvereknek s az annyit gyanusított magyar institúcióknak köszönhetjük isten után.

És épen ezen institúcióink, alkotmányunk fentartása az, mi egyik dicsőségünk, s mit Sacher nem tud vagy ignorál. Azt mondja, I. Ferdinánd a hódítás jogánál fogva volt Magyarország királya. Az nem ily reneteg hatalmú doctor előtt semmit, hogy maga I. Ferdinánd homlokegyenest ellenkezőleg tudta a dolgot. Ő megesküdött a magyar alkotmány minden pontjaira s különben is se hivatalosan nem jött, se nem követelt többet, mint az előbbi koronás királyok. — Azon időkben a magyar nemzet többnyire ép azért nehezelt, miért nem hódítanak többet a királyok Magyarországon, s örömet elnézték volna, hogy az egészet visszahódítsák a töröktől az ő segítségükkel. De nem hogy hódítani birt volna kivált I. Ferdinand, hanem még a török elleni megvédésben is keveset tett az egykorúak panasza szerint.

A mi a reformatiót illeti, melyre nézve azt mondja Sacher, hogy nyomtalanul vonult el ránk, mongolokra nézve, beérjük azt jegyezni meg, hogy a magyar nemzet roppant többsége elfogadta volt és vívta harczeit s ez volt egyik fő emeltyü arra, hogy őseink az alkotmány megvédésében is csaknem példátlan buzgalmat fejtettek ki, és meglátszik nyoma nemcsak számos iskolán, egy egész irodalmon és a nemzeti jellemén, hanem nyomot hagyott az a reformatio világtörténetében is. Elég legyen e részben csak egy nagy mongolt nevezni meg, kit is Bethlen Gábornak hittak.

Felhozza többek közt azt is, hogy az új világrészek fölfedezése sem volt nagy hatással ránk. Tudtunkra vannak más tiszteletre méltó nemzetek is, kik tettelesen nem vettek részt a világrészek fölfedezésében (s ilyen a nagy német nemzet is, mely, ha csak Helgoland szigét nem tartja a maga fölfedezésének, tudtunkkal ilyes sós vízi dicsőségei nincsenek), egy az, hogy országuk fekvése nem kedvezett a tengerészkedésnek, más az, hogy nincs annyi világrész, a hány európai nemzet, ha mind csupa Genua és Portugal lett volna is.

Az új világrészek fölfedezése igen is volt ránk hatással, — s csaknem oly rosszal, mint egyik szomszédunkra, az olaszra nézve. A keleti kereskedés, mely útban vagy útszéli érinté Magyarországot, mely Konstantinápolylyal, Velencezéval közel viszonyban tartott, s mely fontossá tévé ránk nézve a dalmát kikötöket, tetemesen csökkent az új világrészek fölfedezése által. Igaz, hogy a krumpli nem általános mindennapi eledel Magyarországon, habár némely éjszaki megyéink cultiválják; de annál több az akácza, pulyka és volt a dohány, melynek fogyasztása tán nagyobb, mint bárhol Európában, s e miatt nemhogy nyugotilag civilisaltabbaknak, hanem ellenkezőleg sokkal keletiebb népek tartanak, mint Amerika fölfedezése előtt.

Mindent összefoglalva Sacher-Masoch lehet jó lovag, diplomaticus doctor, de két lényeges dolog hiányzik benne arra, hogy historicus legyen, egyik hogy olyanokról ír, miket nem ismer, másik hogy nincs is meg benne az akarat az igazmondásra. Könyvének politikai czélzata is van, — s mint politikus épen a mondottaknál fogva szerencsétlen. Mit használhat az a német közönségnek, ha egy szomszéd nemzetre nézve merőben ferde, hamis foglalkozásokat terjeszt? — Hiszen egy nemzetet, melyet civilisálni akarunk, vagy bármi czélra használni szándékszunk, jól ismernünk a főfő feladat. Semminemű érdek nem kívánja, hogy bármi más, mint a maga valódi színében lássuk. Ha ezt, szenvedélyeik, elbitéletek s más gyarlóságuknál fogva el nem érhetik is, legalább ügyekezniök kell rá. Ha a méltányosságot nem nézik is, tekintenek a jó német tudományosság érdekeit, hirnevét!

Sacher ur ír Mária királynéről is pamphletjében, az özvegy külföldi életét beszélvén el. Sok újat s érdekést mond. De nem az eredeti okmányokat közölvén, nem bizhatunk benne, vajjon az előszertet nem vakítá el oly mértékben, mint a könyv többi részében a magyarak iránti ellenszenv, s vajjon ez egyoldalú, és a történeti tényekkel könnyelműen bánó ember, ki ezenkívül szereti a paradoxont, nem nyegléskedik e gyakran tudtán kívül is? Szóval nem lehet hitele.

SALAMON FERENCZ.

HAZAI KÖNYVÉSZET.

A KIRÁLYI MAGYAR TERMÉSZETTUDOMÁNYI TÁRSULAT KÖZLÖNYE. 1862. Harmadik kötet. Első rész. Szerkeszti Tóth Sándor, Pesten, 1862.

Tartalma: A szilárd testek behatolásáról a bélbolyhok szövetébe Balogh K. — A londoni kiállításra küldött zimbrói (Aradmegye) barnakövek ipari értékének meghatározása. Than Károly. — A londoni kiállításra küldött pécsi préselt kőszén és a kisszöllősi barna

szén ipari értékének meghatározása. *Th an K.* — A hatványláról. *S z i l y Kálmán.* — A pestbudai újabban talált kagylórákok s boncz-tani viszonyok. *T ó t h S.* — Adatok a tengeri mag csirázása történetéhez. *Dr. L á n g Guszt.* — A pesti főrealtanoda vegyműhelyéből, *P r e y s z M.* — A pesti vizek. *A u j e s z k y Lipót.* — A budai Erzsébet és Hildegard keserű vízforrások só tartalmának változása 1861. évben. *A u j e s z k y Lipót.* — Az esztergomi keserű só. *A u j e s z k y L.* — *Fourrier* rendezett osztási módszere. *W e i s z I. Á.* — Csillagászati közlemények. *K o n d o r G.* — *Nagy Károly* „*Considérations sur les comètes*“ című műve ismertetése. *K o n d o r G.* — A lithium vegysúlya. — A gőzsűrűség meghatározása alacsony hőmérsékeknél. *Th an K.* — A folyadékok átömlésének alkalmazása a vegyelemzésre. *T h. K.* — Az állat s növény közti határ. *T ó t h S.* — *Stein* „*Organismus der Infusorienthiere*“ cz. műve bemutatása. *T ó t h S.* — Az áfrikai nyarga költése Európában. *T ó t h S.* — Ásványvizeink vegybontása: *Korytnicza. Tátrafüred. Czigelka. Bártfa.* — Gyűlések.

STATISZTIKAI KÖZLEMÉNYEK. A hazai állapotok ismeretének előmozdítására kiadja a *M. T. Akadémia* statisztikai bizottsága. Szerkeszti *Hunfalvy János.* Harmadik kötet. II. Füzet. Ára 1 ft. oszt. é. Pesten, 1862.

Tartalma e nagybecsű folyóirat jelen füzetének: A magyar korona területének bányászata. *Hunfalvy Jánostól.* — Borkereskedésünk. *Galgóczy K.* — A biztosítás ügye Magyarországon. *W eninger V.* — Magyarország 1861-ki gabonaforgalma. (Második közl.) *Jellinek M.* — Az európai államok budgetei. *Hunfalvy J.* — A statisztikai bizottság jegyzőkönyveinek kivonata. Egyveleg: Adatok a pesti nemzeti színházról. A tiszai vasút 1861. üzlete. A dunai gőzhajózási társulat üzleti jelentése 1861-ben. A pesti magyar keresked. bank üzlete. Gabonaszállítási díjak. Az osztrák birodalom állami javai. A magyar korona területén levő állami erdőségek. A magyarországi közpénztárak költségvetései. Franciaország népszámlálása 1861-ben. Az északamerikai egy. államok népszámlálása 1861. Nagybritannia népesedése. Nagybritannia költségvetése 1862. A francia bank és fiók intézetei üzlete 1861 ben. A népnevelés és tanügy Franciaországban. Jótékony intézetek Franciaorsz. Az északamerikai államok könyvkereskedése. A nemes ércztermelés s legújabb eredményei. Nehány adat a dunántúli megyék nyers természetmányaire nézve. A pesti piac gabonaforgalma 1861-ben.

MAGYAR AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ. A philos.,- törv.- és történet tudományi osztályok közlönye. Szerkeszti *Csengery Antal.* Harmadik kötet. Első füzet. Pest. 1862. — Ára minden 30 ívnyi kötetnek 3 frt. o. é.

A megjelent füzet tartalma: *Török-magyar viszonyok.* — *Ráth Károlytól.* — *Kant* észbirálatának érvényességéről. *Purgstaller K. J.* — *Pantheismus és személyes isten.* — *Greguss Ágost.*

KÉT ÉPÓSZ.

AESTHETIKAI ÉS IRODALOMTÖRTÉNETI TANULMÁNY.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

I. Bevezetés.

I. Azon kérdések közt, melyek pedig gyakran fölvetettek, s irodalmunkban is szóba jöttek, alig van meddőbb annál: vajjon korszerű-e a felvilágosult tizenkilencedik században az épósz? Oly kérdés, mely oly elméleti általánossággal formulázva, el sem dönthető. A költészet minden faja lehet korszerű vagy korszerűtlen, a mint az ítéletünk alá eső egyes mű vagy azon egész irodalmi ág — kora igényeit kielégíti vagy nem. S ha egyik vagy másik faj, valamely korban, a többi fölé emelkedik, e tekintetben művelőinek erejétől függ nagyobbára. Mig az ember ember marad, érzelmei s eszméi mindig lelhetnek kifejezést a költészetben; s ha valamely kor uralkodó érzései s eszméi kifejezésére egyik műalak a másik fölött kiválónak alkalmasnak látszik — e látszat csak addig tart, mig egy hatalmas lángelme, a másik nemet nem bizonyítandja szintoly — vagy még nagyobb mértékben alkalmasnak. Mig Walter Scottal a regény legfőbb érvényre nem emelkedett: a szorosán vett költői tárgyalás vala a legkorszerűbb; s még vele egyidejűleg is egy darabig küzdött a korszerűség pálmájáért a prózai és verses elbeszélés, — mert lord Byronban egy egyenjogú vetélytársa támadt a nagy ismeretlennek. Korunk minden műformák közt kiválónak a regény felé hajlik; a társadalmi

kérdések részletes tárgyalásának e tágkeretű műnem a legkedvezőbb; de támadjon szellem, mely a társadalmunkat mozgóató kérdéseket, az élet aprólékosságaitól eltérve, óriási mérvekben, az éposz keretében tárgyalja: s épósa azonnal korszerű lesz. Sue s a frivol francia irodalom bajnokái oly kevésbé képesek époszt teremteni, mint a mindennapi csendéletet mesterileg festő angol elbeszélők. De pl. Hugo Victor merészebb s nagy csatavázu alkotásaiban, ki nem látja az épósz súlypontja felé nehézkedést? A nagyság, az eszmék általánossága, a valódi hősiség, — szüntűgy örökre fogják érdekelni, elfoglalni s meghatni az emberiséget, mint a napi kérdések, az életviszonyok casuistikái. A történetírás sohasem avul el, sem háttérbe nem vonul, bármily érdekesítő legyen is a napi politika a hírlapok ma kelt s holnap feledett vezérczikkeiben. S azok a nagy események, a hősiség ama rajzai, azok a titáni küzdelmek, — melyek az éposz tárgyat tesszik, kimehetnének-e valaha a „divatból?“ Sőt a regény maga, vesz föl történeti sőt mondai tárgyakat s bennök az épósz felé hajlik és elismeri annak jogosultságát: midőn az új kor épószává válik némileg. A történet nagy alakjai mozognak benne, — de nem érzik otthonosan magokat, ha szokott prózai tárgyalásából magasabbra nem emelkedik, ha szenvedélyeiknek s áldozataiknak költőibb szólámot, hatalmasabb kifejezéseket nem kölcsönöz, ha a mindennapi, hálószobai élet reggeli cipője helyett magas kothurnusát fél nem ölti.

Hogy a költészet legteljesebb virága a dráma, senki sem fogja félreismerni. S azért van, hogy azt minden népnél s minden időkorban teljes érvénnyel bírónak találjuk; legközvetlenebbül szól a lélekhez; legerősebben hat az élet leghűbb festésével; a cselekvés költészete levén: a kevesebb képzelettel s lanyhább érzéssel bírókat is megragadja. De valódi élete csak ama deszkákon van, melyek a világot jelentik; azontúl a könyv lapjaira temetvék alakjai, honnan az olvasó előtt csak mint sírszellemelek, halvány árnyakúl, kelnek föl. A színpad nélkül elvesztette a hatás minden segéd-eszközét s a valószínűség erejét. A könyvírás terén, az éposz által határozottan legyőzetik. Ez a leírás és elbeszélés jelenítő erejével bír vele szemben, s mint elmúlt ugyan, de valóul visszaidézett történetet adja cselekvényeit; ember pedig, képzelet s emlékezés által épűgy képes a multban

mint a jelenben élni. Hősei bizonyos távolban állnak a szemlélőtől, közvetlen nem szólhat velök, nem hallja hangjokat; de nagy alakjok, a monda ködfátyolképeként, annál óriásibb mérveket ölthet s a mellett saját valóságát — mely csak benső arányosságában áll, — teljesen megtarthatja. De ha mindjárt a jelenből vagy közelmultból venné is tárgyát az épósz, — mint szokta a dráma vagy a regény — nagyszerűsége nem menne veszendőbe korszerűsége miatt, mihelyt költője által kellő erővel tárgyalatnék. A kornak alája rejtett eszméi, irányai, akkor is megőrzének méltóságát. S itt jutottunk épen egy pontra, melyet olvasóink engedelmevel, saját nézeteink szerint kissé bővebben ohajtunk megvilágítani.

II. Az épószot úgy tekinthetjük mint a világnézet (Weltanschauung) költészetét. Az emberi szellem minden műtven meglátszik ugyanazon összes világnézet befolyása, mely alatt él, melynek — bizonyos tekintetben s fokig— a legönállóbb szellemek is rabjai; a legkisebb daltól kezdve, melyet Anakreon vagy Beranger költ, a drámáig, a mint az a görög, — hindu, — vagy keresztény világnézet befolyása alatt fejlődött; — sőt a szóló művészetek határain túl: minden szobor, festvény, úgy a tudományok egyes ágai s összes fejlődése, — szóval az emberi szellem minden működése magán hordja vagy a hibás világnézet lenyomó súlyát, vagy a helyes s igazabbnak emelő szárnyait. Tagadhatlan tény. De semmi műnem, oly közvetlen befolyása alatt a világnézetnek nincs, mint az épósz; mert épen az épósz az, melyben maga a világnézet legközvetlenebb kifejezést keres magának.

Természetes. Mert a lyrai költészet az egyén saját belvilágának ad kifejezést, hova a világnézet csak annyiban léphet közbe, mennyiben a kultárgy belép a tükörbe, mely annak képét visszaveti, másolja. A dráma pedig sokkal közelebb van az élethez, az emberi indulatok és cselekvéshez, mintsem azon mindent áttekintő magaslatok, mindent befoglaló mérvek általánosságaihoz emelkedhetnék, vagy legalább azok közt tartósan mulathatna, melyek a világnézet tulajdonképi hazája, valódi anyaga; értjük akár a természeti, akár az erkölcsi világrend felsőbb általánosságait, közérvényü törvényeit. Mennyiben az általános világnézet, pl. a görög drámában szerepel is, — s nem is lehet főlebb említett összes befolyásának érvény nélkül

maradnia, — csak mint idegenszerű elem marad együtt — ható, nem önállóan s döntőleg működő.

Ellenben az éposznak épen éltető légkörnye, melyben lehel, mozog, fejlődik: a legáltalánosb s legmagasabb világnézet. Nála a legnagyobb mérvekben van minden: az alakok, a tettek, az erkölcsi elvek. Ezért van, hogy ő minden idétte szinpadául vehette az egész mindenséget, történetidejéül az örökkévalóságot, szereplőjéül az istenséget. Az éposz, mondavilágával, mely a nép tudalmában kész kosmogoniát, theo- és mythologiát ad, — bizonyos tekintetben a vallás testvére s bir annak azon jogával: hogy térben, időben, eszmében a végetlenséget ölelje föl. Ő a világrendet, a mint a kül- és belvilágban (természeti s erkölcsi törvényekben) megállapítva találja (vagy, a mi azzal alanyilag egyértékű: véli találni) — beviszi saját terére, vagy annak alapjára állva magát benne otthonosnak érzi s szabadon — de szívesen — aláveti magát határozmányainak. Szóval az époszban a világnézetnek ép oly tökélyes kinyomatát találjuk, mint a hittanban és bölcsészetben együttvéve.

Tudjuk már, hogy ámbár a világ egy és ugyanaz, a világnézet a különböző népek és időkörök szerint felette különböző. Tudjuk különösen, mily végetlen eltérnek egymástól, a már főlebb is érintett: görög, vagy általán pogány-európai, — a hindu, vagy általán keleti, ázsiai, — és a keresztény világnézetek. És már több mint világos s ismételní is felesleges, hogy a görög, hindu és keresztény éposz épen ama világnézetek kinyomata levén: korszerűségök kérdése az által döntetik el, menyiben fejezik ki saját világnézleteiket s mily mértékben hatnak vele azon népre, korra, — mely a megfelelő világnézet uralma alatt áll?

Ezért mondók meddők, az éposz korszerűségének elméleti kérdését ily alakban: korszerű-e általában az éposz? De annál határozóbb lehet a kérdés így: milyen éposz lehet korszerű? S a felelet reá a mily egyszerű, oly határozott: a mely éposz kora világnézetét tisztán s hatalmasan fejezi ki: múlhatatlanul korszerű is. S valóban, a világ époszirodalmára elég egy tekintetet vetnünk, hogy átlássuk, hogy épen a világnézet mértékarányában birtak ama nagy művek korukra hatással, s a z utókor előtt is örökre maradandó élettellel.

Igen, mert a saját korára teljes erővel hatott művek sajátja,

hogy bár körülök a világ s eseményeinek tengere változik, nézleteit újakkal, tán épen ellenkezőkkel is cseréli föl: de ők bizonyos tekintetben megállítják az idők folyamát s koruknak örök-hű és igaz képei maradván, becsöket soha sem veszítik el. Ezen minden idők fölött uralkodó abszolút hatalmat utánozni nem lehet; ma egy új Homér sem volna képes megírni az Iliást; csak azon világnézet teljesen őszinte, naiv és közvetlen fölfogása mellett volt az lehetséges, melyet visszatükröz; és pedig oly tiszta valódisággal tükröz vissza-, hogy bár ama világnézet ma már mesévé változott; képe örökre megtartja saját benső igazságát. Mellette egy más, vele tán épen ellenkező, önmagában szintoly igaz lehet, mert a költészetben nem áll ama matematikai szigorú törvény, hogy az igazság csak egy s az egyenes vonal mindig csak ugyanazon lehet. Szakuntala a maga nemében, saját világnézlete szerint, nem kevésbé igaz, mint Sophokles Oidiposza, vagy Shakespeare Othelloja. Firdüsi Shah-námeja, a mellett hogy merőben ellenkező világnézetet képvisel, szintoly igaz mint az Iliás, s mindkettő, bár nekünk rege, mint a keresztyén époszok. Mert az éposz: a világnézet költészet e.

III. Fejtegetéseinkből a szives olvasó máris meggyőződött, hogy mi az aristotelesi széptant feltétlenül általános érvényűnek nem tarthatjuk. S valóban, ha annak eredetére visszagondolunk, minden tisztelettünk mellett is iránta, vissza kellene utasítunk azon igényét, hogy a széptan örökérvényű codexe legyen.

A görög világnézet befolyása alatt előállottak azon nagyszerű remekművek, melyeket a világ Homér neve alatt ismer s bámúl: az Iliás és Odysseia. Mint époszok, jobban és teljesebben fejezik ki ama világnézetet mindennél, mit a görög szellem utánok, bár fejlődése sokkal magasabb fokán, teremtett. Sőt bizonyos, hogy a míg s a hol ama világnézet érvényben áll, feltűnőmulhatlanok és méltók valának utánzási végeczélul kitzeteni. Mert az éposz előállítására, természeténél fogva, legkedvezőbb azon korszak, midőn az azt szülő (igaz vagy hamis) világnézet leg-erősebb hitre talál s legnaivabbul van fölfogva. S mit tett Aristoteles, ki maga is ugyanazon világnézet uralma alatt áll, mely amaz époszokat teremté? Elvonja rólok, a kész művekről, az éposz törvényeit — s a gyakorlatban már kivittet, elméleti szabályul állítja fel. Természetes, hogy míg egy új világnézet, mely

a régít kinyomta helyéből, annak eme formáit is mint türehtlen nyügöket szét nem töri: az elmék nem tudják miért, de érzik, hogy az épósz nem korszerü. De mihelyt Homér és Aristoteles befolyásától szabadon, az új pl. a keresztyén világnézet szerint, alkotatik meg a keresztyén épósz — az egyszerre korszerütivé válik s ilyennek mindenek elfogadják. Ez történt a középkor végén s az új elején, az olasz irodalom ébredése szakában, Dante, Ariosto és Tasso művei által. Ez még előbb, a IX — XI. századokban, a Nibelungenlied és a persa Firdusi-éposz által.

Hasonló volt az ítészetés a széptan eljárása a drámára nézve is. S a klasszikus dráma utáni erőlködés, soká Aristoteles, illetőleg a rég elmült görög világnézet rabszolgáivá tette a szellemeket. Shakespearenak kelle megérkeznie, hogy a keresztyén világszelleml teljes uralmát, a nyomába lépő Calderon s utánok az egész világ drámairodalma számára kivívja. Veszett-e e miatt Sophoklesz, Euripidesz és Aischylosz becséből csak egy morzsa? — Mint kisebb e azért Homér s valótlanabb-e, mert a görög világnézet befolyása alól a keresztyén éposznak föl kelle szabadíttatnia? Nem hisszük. De azt tudjuk, hogy az épósz (valamint a dráma is) örök korszerütlenségre volna kárhoztatva az által, ha Aristoteles széptanának nyügéibe utasíttatnék vissza. A mi szinte lehetetlennek látszanék, ha csak szemünk előtt, saját irodalmunk utolsó előtti korszakában nem látnánk példát reá.

Ha mostani aesthetikáink, a dráma szabályait Shakspear-ról, az épószéit Dante, Ariosto, Milton-stbről vonják le s tartják megállapítva, észre kell vennünk, hogy sokban, mi nem a változó világnézlettől, hanem ezen műnemek saját természetétől s céljaitól függ, az aristotelesi széptannal megegyeznek. Arra nézve, mi az ujjabb világnézet befolyása alatt ment be azokba, kérdést támaszthatnánk: érvényök meddig tart s tart-e még? Azaz: ugyanazon világnézet alatt élünk-e még, mely alatt Shakspeare írta drámáit, Milton és Dante, Ariosto és Tasso époszaikat? S mivel, mint felebb kifejtök különösen az épósz az, mely a világnézet közvetlen kifejezése: vajjon az irodalmi ujjászületés korabeli (XIII—XVI. századi) épósz megfelele-e egészen a mai, azóta is kétségkívül sokban általalakult s fejlődött világnézetnek? korszerü-e ma is, mi akkor korszerü volt.

A kérdés jelenleg nem tartozik kitzított czélunkhoz, oly két éposz körül akarván jelen tanulmányunk forogni, melyek ama kornál előbbi keltűek s különösen egyikük egészen idegen világnézet alatt állott elé. Elégnek tartjuk azért a kérdést, — felelet nélkül hagyva, — érdekességénél fogva legalább megjelelni. Egyéni nézetül, s ezuttal minden egyéb indokolás nélkül, szabad legyen annyit mondanunk, hogy a drámára nézve igen is, le nem győzöttnek tartjuk Shakspeare álláspontját; de az épósz az általános világnézet közvetlenebb befolyása alatt állván, azt véljük: korunk lángeszű épószköltője (ha támad) új ösvényeket fog nyitni, melyek az eddigiektől, némiekből legalább el fognak térni. Minők lennének azok? az elmélet, legalább ily szűk alapon, meg nem határozhatja.

IV. A világnézettel a nemzeti szellem a legszorosabban összefügg, kölcsönösen, mint alkotó elemek, folynak be s hatnak vissza egymásra. Összehatásuk eredménye sehol sem világosabb, mint az époszban, melyet együtt teremtenek. Mert ha az éposznak levegője a világnézet, bizonyára földé a nemzetiségi szellem. És habár némely nagy teremtményeiben az époszköltői szellemnek, minők Milton s Dante remekművei, az általános világnézet annyira uralkodik is a nemzeti szellemen, hogy azt nem csak háttérbe, de majdnem minden térből is kiszorítja, általánosan azt mondhatjuk hogy az éposz nemzeti költemény s ha nem az égben vagy pokolban, hanem földön jár: a nemzeti szellemen kívül nincs tere, melyen tenyészhetne, fölvirulhatna. Költői elbeszéléseket a magán vagy családi élet is teremhet, époszt csak az összes nemzeti élet sugallhat. Innen, a mely népnek történelme s erős nemzeti érzelme nincsen: éposza sem lehet. Sőt több: a mely nemzet, jelenét multjával összekötni nem képes, hogy a költő a távoli kor közé, melyről — s a közeli közé, melynek énekel, közvetítőt állhasson, — annak nem lehet éposza, vagy ha van, az nem korszerű, az nem szól nemzetéhez. Mert ha a jelen nem érti a multat, nem értheti pedig, ha közös törekvései, történelmének szakadatlan fonala, rokon világnézlete s ugyanazon hazaszerelme és nemzeti érzülete nincs: akkor az éposz, mely csak épen ezek kifejezése lehet, pusztában kiáltó szó. A hagyományok, melyeknek új életet ad, az emlékek, melyeket felkölt, az alakok, melyeknek érdekét akar kölcsönözni s a küzdelmek és azok szelleme, miket

fest és mintegy újra megharczol, — legyenek idegenek: s az épósz, mint nemzeti költemény, halva született.

Vakmerő dolog azért, idegen kor, idegen nemzet, idegen világnézet szülöttének valamely épószot megítélni akarni. S valóban, csak mint művet lehet, de hatását teljesen megérteni s visszaidézni soha. A mai kor első ítéseze sem fogja úgy olvashatni Homért, mint Perikles és Miltiades kor- és polgártársai közül még az együgyűbbek is hallgatók, mint Nagy-Sándor olvasá s még kevésbbé mint azok élvezheték, kik magának az ősz vak rhapsodnak ajkairól lesék el. Minket nem lelkesít Persia ős király családainak égbe (eredetők helyére) visszanyuló dicsősége s mi azért Firdusit a magasztaltság azon nemével nem olvashatjuk, mint azon királyok utódai, népe. S minél távolabb esik tőlünk a lovagkor és annak szelleme, a népáramlások s azok küzdelmei: annál kevésbbé fogjuk magunkat a Nibelungok világában otthon találni.

De ne felejtjük el, hogy míg a világnézet és nemzetiségi szellem csak kifejezést találnak az épószban s alakítólag és módosítólag folynak be reá: a költészet utolsó anyaga az általanosan ember maradványok s az örök érvényű és örök érdekű mindig is mindenütt. Ama két nemű befolyás változtatja, alakítja az embert s szelleme törekvéseit és műveit kétségkívül; de eredeti természetét el nem törli, magából őt ki nem forgatja; az ember ember marad minden időkorban, minden égalj alatt, minden vallás és világnézet befolyása mellett. S az, a mi egyik embert élet-hálál harcra ingerlé: érdeketlenül a másikat sem hagyhatja. Legyen bár világnézetünk s nemzetiségi érzelmeink szerint becsnélküli, kisszerű, vagy balgatag és ferde valami: mihelyt érette milliók lelkesültek, nemzedékek küzdöttek s ezek áldozák életüket, hidegen vagy kicsinylőleg nem nézhetünk reá azontúl.

Im ily szempontok vezérelnek ezen tanulmányunkban, melynek tárgyául, két távoli időkor s nemzet nagy épószát, a német Nibelungenliedet és a persa Firdusi Shah-Nameját választottuk. Célünk e rövid bevezetéssel távolról sem az volt, hogy az épósz elméletét adjuk bár vázlatilag: egyedül csak saját álláspontunkat akartuk megjelölni. —S most a dolgra.

II. — A NIBELUNGENLIED.

I. Ha van mit a német irodalomtól irigyelhetünk (s nagy elbizakodás volna tagadni) — az nem Göthéje és Schillerje, — nem Faustja és Wallensteinja — hanem középkori mondáinak, népies épósz költészetének gazdagsága. Míg mi a nemzeti naiv épósznak, csak ittott elszórt egyes, alig felkutatható csillámaival bírnunk s hegedőseink énekeit biába keressük — a német irodalom a középkori népies hagyományok oly széles alapján áll, melynél tekintélyesbbel a szomszéd irodalmak egyike sem dicsekedhetik. A német nemzeti költők örök időkig meríthetnének a forrásból, mely nekik példátlan gazdagsággal önti soha el nem avuló kincseit. A népvándorlások forгатaga még le sem ülepedett, utolsó hullámai még nem verődtek Európa partjaihoz, mi még itt sem voltunk, midőn az alakulásban levő német nemzetiségek chaoszából a monda tisztas alakja már határozottan kiemelkedik, s úgy megalakul, hogy — akár önnön belső ereje akár csodásan szerencsés körülmények által az enyészettől megóvaték. S egymást inkább vagy kevésbé fedező, s egymástól inkább vagy kevésbé elkülönzött mondakörökben — előbb bizonytalan formákban, utóbb mind határozottabban körvonalazva, végre teljesen megfiggadva áll szemünk előtt a német nép-éposz egész, és pedig fölötté gazdag irodalma. A nagy fontosságú „Hildebrandliedtől,“ a VIII – X. századbéli gazdag népköltészet ez egyetlen akkori alakjában fentartott maradványától kezdve, a tökéletesen összeállított „Nibelungenlied“-en át a strassburgi Gottfried költői iskolájáig, egész raja zsibong előttünk az ismert és ismeretlen költőknek s teremtményeiknek, mennyiben a népköltészet hagyományos alakjait költői agy teremtményének lehetne nevezni. Az egyház szent legendáit, a keresztyén hagyományok s kereszthadak hőseit épen úgy felöleli a népéposz teremtő s alakító szelleme, mint a „Császárkrónika“ koronás alakjait s a szerelem és szenvedély lovagjainak rokonszenves egyéniségeit. Sőt sokszoros érintkezései és keveredéseinél fogva, a monda-közlés természete szerint, a frank-, britt-, holland-, dán-, normann stb. mondákat is fölveszi, átalakítja s magáéivá teszi; míg a „Roland monda“ — s az Arthur „kerekasztal-lovagjainak“ mondaköréből a legszebbek,

mint a „Tristan és Izolda“ — a „Lancelot és Genevre“ mondák véérébe mennek át s tulajdonai lesznek.

Nem czélunk az ösköltészet első nyomait kutatni Németország irodalomtörténetében, — s nem, részletesen mutatni ki, mint termett a népvándorlások korában, egyenesen a nép között — s mint ment azok végeztével a karolingek alatt a zárdákba, barátkezekbe át az épósz; mint ragadtatott ki utóbb, a Hohenstaufok idejében, ismét kezeikből, hogy most már nem a tulajdonképi nép, hanem a lovagok által kezeltessék, míg a „Minnesängerek“ által a lyrai, s Hartman von der Aue, az eschenbachi Wolfram, strassburgi Gottfried — mindenek felett pedig a Nibelungének és Kudrum ismeretlen költői által az épósi lovag költészet teljes virágzatára emelkedik. Mindez a német irodalomtörténet dolga, s általunk csak annyiban érintendő, mennyiben tárgyunkkal érintkezik.

II. A Nibelungenliedek gyűjteménye a XIII. század első tizedének végén, 1210 körül alakított meg s lett egy egészszé összefűzve, épen akkor, midőn a lyrai lovagköltészet legszebb virágzatára jut a az épósirodalomban az imént említett elsőrendű költők dolgoztak; de valódi eredeteért sokkal messzebb kell visszamennünk. Az egybeállított Nibelungenliednek költője megnevezve nincs, mert—mint a valódi népépósz szokott, rendre állt elő egyes részleteiben, melyeket a századok lassanként egymáshoz egyengettek, összeköttetésbe hoztak s végre annyira megéreltek, hogy csak gyűjtőre vagy egybeállítóra volt szükség. Mint magából a költeményből is kimutatandjuk, a csodálatosan erős szerkezetbe összefont épósz, egyes részletein felülnevezve is, két egészen elkülönzött mondakört köt páratlan szerencsével úgy össze, hogy bár kettőssége világos, egysége szintoly tagadhatlan.

A Nibelungenak eredetét kutatva, szellemdús buvárok egymással ellenkező eredményekre jutottak. Némely körökben egy darabig erősen tartotta magát az egész mondanak jelvisége felől való nézet. E szerint a monda középpontját a Nibelungenhort név alatt szereplő s majd napvilágra hozott, majd elstülyesztett kincs képezi, amaz ős-arany, mely az embernek, birva úgy mint elvesztítve csak nyomort és veszedelmet okoz. Még Ázsiából hozott ős-régi mondák szerint e kincs eredeti hazája északon van, az óriások, törpék és szörnyek hazájában. Ki azt onnan először elhozza,

egy ifjú hős kell hogy legyen, istenek nemzetségéből való, „gyözelmes vitéz“ (Sigurdr) ki a kincset őrző szörnyeket megöli s úgy jut hozzá! De a vészthozó arany miatt neki is veszni kellett, és pedig a költői igazságtétel természete szerint — saját ballépése következtében. Mig ő erős harcokat viv s vitézi életpályájához hű marad, mig a „harcz-szüz“-nek (Bryn-hilde) hódol: szerencsés, ereje s bölcsesége által. De a „Gonoszság“ (Grim-hilde) letériti őt a hősiség utáról, s a bnjaság karjaiba vezérli. Erre elhagyja szerencséje s a „sötétség fiai“ (Niflungr) megejtik őt és elveszik kincsét, melyet erejökbe bizván mindaddig a folyóban elsüllyesztve tartanak, mig őket is a „vérboszús“ (Atli) hatalma meg nem dönti.

Tagadhatlan, hogy a mese ily jelvi magyarázata, az északi Sigurdmondával összefüggésben áll s arra támaszkodhatik. De a jelvi értelmezés köréből (Lachman által) kiragadva is megtarthatja mythoszi jellemét s a Sigurdmondávali rokonságát. Szerinte is megmarad a kincs fontossága, sőt jelvisége is megannyiban, hogy emberekre veszélyt hozó. De a szereplő egyének, eszmei elvontságukból kivetköztetve, félisteni hősökke s emberekké válnak. Sigufrid, a kincs birtokosait megölvén, hatalmába ejti azt; rendkívüli erőhöz jut általa; de vesztét is annak köszöni. Mert eljegyezvén magának Brunhildet, a harcziás királyleányt, — tőle azt Gundahar király, S. ura, kívánja magának, helyébe saját nővérét Grimhildet ajánlván nőül. S. erejével s láthatlanná tevő varázsa segélyével megis nyeri urának Brunhildet; de a királylányra nézve megalázó titkot saját nőjének elárulván, ez a kevély Brunhild megszégyenítése végett kimondja azt; miért a boszús nő, a nyilt harcban sérthetlent, orvül öleti meg s magát is megöli. Erre a kincs eredeti uraihoz kerül vissza s azok azt a Rajnába süllyesztik.

Látni való, hogy itt már a monda hősregévé vált, mely a félisteni, mythologiai mondákhoz hasonló; a nélkül, hogy tisztán isten-mondává emelkednék. Grimm német mythológiájának megjelenése után azonban azon fölfogás kezdett lábrakapni, hogy Sífried eredetileg isteni monda-alak, az épószí tárgyalásban lassanként lett félistenné vagy épen hőssé lenyomva. Itt a monda főmozzanataivá Siegfried esoda-tettei emelkednek; a sárkány megölése, Brunhildnek, a lánggal körülvevtt várból való kiszabadítása, láthatlansági varázsa stb. És bukása csak azért lesz

szükségessé, mert Brunhild és Grimhild iránti kettős viszonyában emberi álláspontra száll s emberi hibát követ el. Jegyezzük meg itt mellékesen, hogy ezen mythologiai fölfogásmód nem állapodott meg a Nibelungenliednél, hanem azon kívül lépve, pl. a Dietrichmondát is hasonló szempontból tekintette és a berni (veronai) Detrében a „Dörgő-istent“ akarta látni; sőt a reineke-féle állatmesékben is, az emberekhez közeledezőkben állati alakot fölvetvett istenek regéjét kezdte szagolni.

Mind ezen fölfogásai a Nibelungéneknek, azon eredményre vezetnének, hogy annak mondai alapjában valódi történeti elem nincs, vagy legalább oly messze visszatalva van az előkor kódébe, hogy emberi alakját egészen elvesztve — vagy az elvont eszmék, vagy az istenek óriás mérveire foszlik szét. S a népmonda természetével, magában véve, ez nem is ellenkezne; a német népmonda szempontjából azonban a kritikát alig állhatja ki.¹⁾

Hogy valamely nép, mondáinak kiválólag ez vagy amaz alakítást adja: idő- és térbeli viszonyaitól s azon nép történelme, természeti s földrajzi sajátosságaitól függ leginkább. Ha, mint a skandinávok, a természeti környezet hatalmas uralkodása alatt áll valamely nép, — vagy mint a celták, történelmi fejlődés s tények hijával van, s annál fogva a cselekvő ember ismeretét is nélkülözi, — természetes, hogy világnézetének központja nem az ember, nem a való élet leendő, — mondáiból hiányzani fog a történeti elem; a létező alakokat általánosítja; személyekből eszméket vagy isteneket von el; a történelmi valószínűséget, az emberi valódiságot természeti csodákkal cseréli fel, szóval a mondai hagyományba minden olyat belevegyít, mi azt, mythosivá sőt jelvivé teszi. Oly nép ellenben, mely ha nem is a történetírás — de már a történelem korában él, s ilyen a német, a szóban forgó korban a mondában is a valódiság józau szemléletéből indul ki, s az emberi dolgok és tények által határozottatik még képzeleti teremtéseiben is, inkább mint a természeti erők vagy eszmei elvontságok által. Az ily nép világnézlete a történet és tapasztalás igazságain sarkallik, s azért épószja is ezek kinyomata.

E felvételtől indulva ki, s azt hisszük ebben nem is csaló-

¹⁾ Lásd Gervinus, „Geschichte der deutschen Dichtung.“ 1853-ki kiadás; első kötet 34. s köv. lapjai.

dunk a német nemzeti époszt, s jelesen a Nibelungéneket, a történelem hagyományaival kell kapcsolatba hoznunk, ha valódi eredetét akarjuk megtalálni. Ez úton már régóta keresik, s illetékes vizsgálók, annak eredetét; s bár teljes bizonyosságú megállapodás minden részletre nézve még nincs, s hihetőleg soha sem is lehet, a kérdés a maga egészében s nagyjában eldöntöttnek tekinthető. A benne előforduló nevek s egyes események hasonlósága már rég vezetett többrendbeli, kisebb nagyobb valószínűségű gyanúsításokra, nevezetesen arra, hogy a költemény főrészének, a tulajdonképi Nibelungénekek hőse Sigfried, nem más, mint az ausztráziai (keletigót, a merovingek által birt ország) Siegbert király; és Chlodvig király atreusi nemzetsége az, melynek szörnyettei szolgálták a nép époszának kiindulási pontját. A német irodalomtörténet több jeles buvárai munkálkodtak e kérdés tisztába hozatalán s Gottsched, Göttling, Leichtlen után, legutóbb Rückert Emil által a monda és a történet minden részleteiben össze van hasonlítva és lehetőségig megvilágosítva.

Az említett vizsgálatok szerint t. i. a Nibelungének Siegfridjében a ripuári Siegbert, kit Chlodvig király vadászaton gyilkoltatott meg, össze van olvasztva a hasonnevű ausztráziai királylyal, kinek nászünnepe már Venantius Fortunatus (ki őt Achillhez hasonlítja) megénekelte, s kit tragikai vége számos hősrége kedvencz tárgyává tett. A történeti elem lényeges részeit Siegbertnek a dánok és szászok felett nyert győzelmei, Brunhilddel kötött házassága, testvéreinek Guntram- és Chilperichnek ellenségeskedése s egyiknek nője Fredegunda általi meggyilkoltatása képezik, Guntrámnak továbbá egy hadvezére volt, Cunius (Heune, Hagen) ki a királylyal együtt roppant kincset talált egy barlangban, később azonban, miután őt Fredegunda Siebert megölésére fölhasználta, általa maga is meggyilkoltatott. Guntrammal továbbá a burgundi Gundikár van a monda Gunther királyába összeolvasztva. Sőt Siegfried harcza s győzelme a sárkány felett is történelmi valóságra utal, mennyiben a keresztyén hősnek pogány s barbar népek fölötti diadala értetik — jelvileg — alatta.

Rückert élelmű magyarázatai szerint, ki az eddigi kutatásokat felhasználva még tovább megy, — a Merovingek viszonya a Pipin nemzetségéhez volna a mondában feldolgozva s egészen bele szöve. Siegfried e szerint mint a Merovingek egyike, tulajdon-

kép magát Meroviust képviseli. A hennegai krónika szerint ugyanis, midőn Chlodio király meghal, kis koru három fiának Alberó-, Reginar, és Reginaldnak gyámjául nevezi rokanát Merovéust, ki őket a trónból kiszorítja. Alberó csakugyan visszanyeri alemann segédsergekkel, birtoka egyrészt s Mons hegyén erős várat épít; 491-ben meghalván, két fia marad: Walbert és Regnicar, emezt Chlodvig megölette, de annak ismét két fia maradt, II. Walbert s az antwerpi határgrof Ansbert; Walberttől henegai grófok, Ansberttől a Pipinek származtak, kiknek családjában a Nibelung név csakugyan szokásos vala. S most ezek őseik jogszerű örökét csakugyan visszavívták, kiszorítván a bitorló Merovingeket, kik közül a morlandi (mervengai) Siegfried maradt emlékezetben arról, hogy midőn a Nibelungok ősapai hagyományát a fiak közt felosztani hivatnék: azt tőlök elvette s magának tartotta. A Pipin név magyarázza meg a Nibelungok törpékké változását; Albero a Nibelungenlied Alberiche, hol ugyan, csak mint a két királyfi szolgája szerepel már, de az eredeti Siegfriedénekben Nibelung királyról s három fiáról van szó, kik mindnégyen törpék. stb.

III. Ha bár e történelmi magyarázatnak kivált némely egyes részletei, Rückert előadásában, teljes bizonyosságra emelve nincsenek is, habár némikép érezhető rajta, mint akár a történelem nyomást gyakorolni a költői alakítás—vagy inkább a mondaalakulás szabadságára: annyit meg kell engedni, hogy benne a Siegfried-mondának legalább történelmi ideje és helye meglehetősen valószínűséggel van megjelölve s van adva pont, melyre a történelmi igazság támaszkodhassék. Minden, e kutatásokban, az északi (német) tenger s a belga partok vidékeire útal, honnan (közbevetőleg szólva) a Gudrun-éposz és az állatmonda is eredtek; hol a néptörzsek legerősb s legtartósb összetükközése volt, hol a nyugot-északi költészet bölcseje és színhelye keresendő.

Mi az oka mégis, kérdi Gervinus már idézett művében, hogy e monda, saját hazájában oly teljesen kiveszett s később egészen máshol, sokkal keletebbre üti föl magát és tulajdonképi eredete helyére is—mostani, német alakjában megy vissza? E kérdésre is épen azon vidékek történelme- s viszonyaiban van a felelet. Az ős német nyelv, melyen a Nibelungének szerzettetett, csakhamar kiszorították ama földről; a német népköltészetet a betolult

francia trubádorok (trouvères) egészen elhallgattaták. Később midőn a némettség ismét túlsúlyra vergődött, már anyagi érdekek, ipar stb. jobban elfoglalák a németalföldi népet, hogysen a költészetre az előbbi kedv s tehetség újra kifejlődhessék. De meg, a Nibelungének a Pipinek nemzetségének (a Karolingeknek) növekedő uralmas dicsősége mellett mikép is tarthatta volna föl magát oly költemény, mely Siegfriedben egy Merovinget magasztal s emel tragikai hőssé?—Nagy Károly s dicsőségének fényköre, lovagjai, csatáikkal és szerelmeikkel új mondanakört alakítottak, mely elől a német diadalmi hősök emlékezetének háttérbe kellett vonulnia. Nem csoda hát, hogy a Nibelung-mondának, ha fen akarta magát tartani, ki kellett vándorolnia; s nem csoda, hogy a kivándorlás által, történelmi jelleméből sokat elvesztett, s ismeretlenné vált hőseivel, az újabb hagyomány más, előtte ismeretesebb hősöket olvasztott egybe.

E körülmények eléggé indokolják, hogy e népéposz történelmi oldalán bizonyos tétova s homály borong,—nem annyira mégis, hogy a történet benne támaszkodási pontokat ne lelhetne, mint az eddigi kutatások is igazolják már, s további szerencsés felfedezések a már meglelt nyomon, talán még kétségtelenebbé teendik.

Nem lehet azonban csodálni, hogy a népvándorlások korában, ama jövés-menés, torzsalkodás, irtóháborúk s létküzdelmek időszakában, egy Herodot s egy Homér elő nem állhatnak; nem mintha nem lett volna mit megírniok, de mert nem volt rá idő s lábok alatt nem elég szilárd a folyvást ingadozó föld. Oly éposz, mint az Iliász, mely a legtisztább költői jellem mellett a történelem oly biztos alapjával s annyi helyi és jellemzési adat mellett, oly nagy világossággal bírna, mikép állhatott volna elő oly korban, midőn népfaj szorít ki népfajt, országok határai, mint a tenger-türemlés változnak, a történelem nem bír megállapodással s a földrajz nem létezik? A hódítások zaja túlkiáltja az éneket s az ijedten akad meg és hallgat el; a népek szellemi közlekedése, mire szellemi nyugalom kellene, lehetetlen, vagy csak ellenségeskedéseikre szorítkozik; s a multak iránti érdeklődést, az elhunyt hősök emlékezetét, a jelen torzsalkodásai s élet-halál harcjai elfojtják, elnyelik. Görögországban mind ez máskép volt; a nép emlékezett multjára s hőseit egyenként ismerte s megénekelte; de itt, ki

tudja hány népfaj veszett el emlékezet nélkül, hány olvadt be meggyőzői fajába? Hány hős maradt a téren, a nélkül hogy lantos fölkeresné porát, ének megújítná enyésző emlékét. Csak a legfőbb alakok emelkednek ki a chaosból. A leghatalmasbak egyike, vagy mindnyája közt a leghatalmasb Attila, ki mint meteor, az éjt körül bevilágítva tűnik fel és el, hogy minden, a legtávolabbi nép és ország is látja lángostora szíporkáit; és délen Theodorich, kit a monda Dietrich (Detre) néven ismer, ki mint a béke fejedelme köt szövetségeket, békeltet politikai házaságok által ellenségeket ki egymással, állítja helyre a földmivelést s keresztyénséget. De munkásságuk láthatára, tetteik összege, részint a római birodalom zilált viszonyai, részint a barbár népek összevissza zavartsága miatt kevésbé áttekinthető, mintsem a történetírás biztosan járhasson határt körülé s sokkal több érdeket sértett mintsem az éposz róla közérdekű s mindeneiket kielégítő lehetett volna. Az események boga míg megkötődik s feloldódik, tömérdek időt, — színpada, melyen játszik, roppant tért vesz igénybe, s több emberöltő emlékei tolnak össze, míg a költői alakító lélek mint egészét veheti föl s dolgozhatja át; azért egyegy hős néha nemzetséget, egyegy esemény időszakot képvisel; a távol határozatlanabb teszi a körvonalokat; a bizonytalanság csodákat tüntet föl a tények alapján s a csodát még nagyítani: mindig kész a képzelődés. Azért lesz a hős óriássá, félistenné, vagy szorul kis testű, csodás erejű törpévé össze; azért lesz gazdagsága mesés kincsévé, hatalma határtalan országlássá; a bűn azért vesz föl óriási mérveket s a családi viszály nemzetségek irtóháborújává mérgül.

Mindez semmire sem alkalmazható jobban mint épen a német nemzeti époszra. Saját eredete szűk köréből az események által kiszorítva, roppant beláthatatlan térű idegen földre lön átültetve; jól ismert otthonias kis eseményei világfontosságukba olvadnak fel; Siegfriedjei emléke, akaratlanul össze is szövődik az Attilák és Theodorichokéval. A költészet, e kort vevén tárggyul, nem mellelőzheti őket, kénytelen oly tág keretet adni teremtéseinek, hogy e roppant alakok is beleférjenek. S a Nibelungmonda nem talál bevégzést magának, méltó igazságszolgáltatást hőse tragikus haláláért, ha az Attila- és Detre-mondával össze nem köti magát s nálók nem keres menhelyet és boszuló kardot.

IV. Mondtuk, hogy a Nibelung- vagy Siegfried-énekek a XIII. század elején lőnek összegyűjtve. De codexük teljes határozottságot nem nyert; s korunkra, tömérdek apró különbözőséggel, mintegy 20 változatban maradt fen. Lachmann volt, ki azokat éles kritikával összehasonlítva, elkülönözte a hitelest a betoldottól s megállapította a Nibelungének teljes szövegét, min ugyan azután is történt Simrock s mások által változtatás, kihagyott strófák visszahelyezése stb.; de egészben véve, a Nibelungének a mint ma olvassuk, úgy áll a mint Lachmann kezéből került ki. S valóban a nagyszerű költemény, melynek a XIII. században oly roz gyűjtője akadt, megérdemelte, hogy az irodalom fejlettsége korában, a tisztult műzlés s költői és történelmi magasb felfogás által vezetett kéztől állitassék újra s véglegesen egybe.

Gervinus méltán sajnálja ¹⁾ hogy a XIII. századi gyűjtő munkájánál korábbi kéziratok fen nem maradtak. Mert az alak, melybe ő a nagy művet öltöztette, inen szegény annak belső gazdagságához képest. Vagy fogékonyság hiányzott benne s maga sem eléggé érezte mily drága kő, melynek foglalványt készít; vagy tehetsége volt kelleténél kisebb s tárgya magosságához föl emelkedni nem birt. Bizonyos, hogy a mint Nibelung-énekek, a nép-költészet friss termékei gyanánt előállottak, mostani alakjokat erőben, kifejezésben sokkal felül múlták. Ha az egykori, vagy valamivel későbbi lovag époszokkal összevetjük, nevezetes ellentétet találunk. Vegyük például kezünkbe a Strassburgi Gottfried Tristan-ját; minden részlet ügyesen kivive, versről versre az érdek föntartva, a jelenetek egymás utánja megragadó, mindig új, fordulatokban gazdag — s mikor végig olvastuk meglep a tárgy sovány volta, a cselekvény üressége s csodálkozunk, hogy lehetett ily silányságra annyi gondot s művészetet vesztegetni. Ha pedig a Nibelung-éneket olvassuk végig, a verselés gyöngösege csaknem szánalomra indít, az előadás egyhangúsága gyakran kifáraszt s látszó hidegsége majdnem fölbosszant; mert szeretnénk az esemény nagyszerűségén lelkesedni, a szenvedély óriási heve által elragadtatni, a rohanó cselekvény árja által elsodortatni magunkat; de az előadás oly egyszerű, hogy bár egyszerűségének nemes voltát sokszor érezteti, — de szenvedélyben nem emel

¹⁾ Idézett munk. Első kötet 336 s köv. lapok.

föl a tárgy nagyságáig; készeknek érezzük magunkat, megszánni, az óriást, mely ily kopott szegényes ruhában jár; és gyönyörünk csak akkor lesz teljes, ha a külsőforma hiányain túlnezve, lelkét tekintjük a költeménynek, a mint az alkotó nép lelkéből kiszakadt. A hatás igen hasonló ahhoz, mint midőn Zrínyink „Sziget veszedelmét“ Gyöngyösi munkáival hasonlítjuk össze. Ezeknek külseje sokkal tetszetesb. De ki kételkednék ma már, Zrínyinek adni, esetlen alakjában is, a költői koszorút?

Túl kell hát a Nibelung-ének olvasásánál is a külsőségeken egészen tenni magunkat, ha élvezni akarunk. Akkor aztán mindent nagyszerűnek, remeknek találандunk. A Krisztus ótai irodalomnak egy műve sincs, melyben a tárgyilagosság, — minőt a régi klasszikai művészetben találunk, — oly mértékben lenne mint ebben; itt az író sehol sem látatja saját személyiségét, mert nem egy költői egyéniség, hanem az egész nép beszél benne. Az újabb Európa egy nemzetének irodalma sem dicsekedik ilyesmivel. S bár azon körülmény, hogy a német irodalomban e nagyszerű éposz úgyszólván minden következés nélkül maradt, azt mutatja, hogy a német szellem épen nem az éposz-költés terén van kitérőre hivatva, de ez egy mű, nagyszerű, kolosszális alkotásában, egymaga áll a görög éposz mellett, s elég, mint az Iliász, egy époszirodalmat alkotni és örökéltűvé tenni; kivált ha a német Iliász mellé a német Odiüsszeát (mint Gervinus a kudrun-éneket méltán nevezi) is tekintetbe vesszük.

Ha a Nibelung-éneket a kor lovagépószaival hasonlítjuk össze, minden tekintetben övé az elsőség: tiszteletre méltóbb, nagyszerűbb, költőibb. Nem történetes esetlegek vannak benne egymás mellé állítva vagy épen dobva, hanem (bár tulajdonkép s eredetileg nem egy épikai — hanem két összekötött drámai cselekvény, s oly cselekvények, melyeknek eleje, közepe, vége, eredete s kifejlődése, mind úgy foly egymásból, hogy minden egyes esemény természetesen s szükségkép szökik elé előzményeiből s az egészből; külső gépezettől alig valami, a költő önkényétől semmi, egyéni érzésétől s nézletétől, ha lehet még kevésbé, függ a legcsekélyebb kicsinyesség is: hanem minden bonyolódás és föloldás a cselekvő személyekből s magából a tárgyból foly. Ha a görög épósszal hasonlítjuk össze: inkább önmagunkba vezérel, mert emberibb annál; ha a többi keresz-

tyén épószokkal, kivesz magunkból, mert tárgylagosabb azoknál, valamennyinél. A klasszikaival szemben: inkább érzéstinkre, a romántikaival szemben: inkább képzeletünkre hat. Homér mellett veszt az alakok változatossága, a színezet elevensége, a viszonyok sokfélesége tekintetében — de mint Homér a Nibelung-éneket, úgy múlja ez felül a lovagköltészetet. Az emberi szenvedély önálló működését tekintve, maga az Iliász fölött is előnyben áll; természetességben a közép s újkor minden remekei fölött szintannyira. Nem oly szilárdan körülírottak alakjai—mint a Homériéi, — de nem oly csudálatos ködalakok mint a kerekasztal lovagjai; nem oly világos fény folyja körül mint az achájai hajókat, de az a köd sem borong rajta, mi a lovagéposzok körül szakadozva lebeg s foly össze. S még egy előnye van Homér felett. Ennél azon alakok, kik az egészre nézve legvégzetesbek: Heléna és Páris tulajdonkép a háttérbe vannak szorítva s Achill és Hector foglal el minden tért és vesz igénybe minden érdeket; itt, Kriemhild, Brunhild és Hagen az előtérben állnak, csak úgy mint maga Siegfried.

Egyébiránt, a legmagasb nézpontokra emelkedve, nem akarjuk a Nibelung-éneket Homérral versenyre bocsátani? Homér a költészetben az, mi a vallásban a kijelentés könyve: utolérhetlen s azért örök érvényű; s világnézlete, habár ma ellenkezővel birunk is, az általa örökített világban örökre igaznak marad; hatása és érvénye, azon értelemben mint bevezetésünkben kifejteni igyekeztünk, az idők végéig el nem évtől.

S most miután nagyjában a tért kijelöltük, melyen a Nibelung-ének áll s a szempontot, melyből méltányosan megítélhető, áttérhetünk magának a műnek részletesebb elemzésére.

V.

Beszélnék sok csodákat a régi ősregék :
 Dicsteljes daliákat, nagy hősök életét,
 Zaját vig ünnepeknek — s siralmas bánatot,
 Harezot, mely földet renget; — most ily csodákat halljatok! . . .
 (Lachm. 1.) ¹⁾.

¹⁾ Az idézések Lachmann összeállításának strófa számaira vonatkoznak. Hol Lachmannban hiányzó strófát idézünk, Simrock szerint számláljuk.

Ennyi az egész bevezetés, minden szokott műzsai fölhívás nélkül. Az irodalmunkba is átjött Nibelung-strófa szerkezetét e négy sorban látja az olvasó; a sorközi rimek: csodák a t, daliák a t, — ünnepek nek, renget — azonban csak felette ritkán fordulnak elő s inkább csak kiváló helyeken, annál gyakoribb az utolsó sor szabálytalan szerkezete, miszerint annak második fele egy, néha másfél lábbal van megtoldva, mi azonban olvasáskor (megszokva) akadályul épen nem szolgál s csak olyforma hatást tesz: mint a rendes folyamu jambusban a súlyos spondeus, vagy egyegy nekiszaladó anapestus bevezetése.

A rövid kezdet után, a költő siet azonnal bemutatni legfőbb személyét, kinek sorsa egész költeményén átvonul s ki abban, mint kell, a legfontosabb cselekvő, — s egyszersmind a legvégzetesebb személy is.

Burgondban régidőben egy szép leányka nőtt,
A kinél bájosabbat még nem nevelt a föld.
A szépek szépe: Kriemhild nevéen nevezteték,
Kéért sok hősnek kelle letenni életét...

(Lachm. 2.)

E jóslatszerű előkészítése a végzetes katasztrófnak, így s más alakban, számtalanszor jö el a költemény első felében, s mutatja, hogy ha eredetileg egymástól merőben különböző részek valának is a „Siegfried halála“ s az Etele mondához tartozó „boszu“: de a gyűjtő, ki ezeket össze köté, kezdettől fogva a cselekvény egységének teljes öntudatával járt el alkotásában, s az esemény gépezetének minden, legkisebb kereke is pontosan összevágtott tervében.

Kriemhildet három vitézlő királyi testvére tartja, ápolja: Gunther (a valódi király) s két öcsese Gernot és az ifju Geiselher, az ének egyik rokonszenve, alakja, kit a gyászos katasztrófában, Kriemhilddel együtt mi is legjobban sajnálunk. A négy testvér özvegy édes anyja a vén Ute királyné is él még s mind együtt Wormsban lakoznak a Rajna mellett. Udvaruk sok fényes és hires dalia fészke, mert

Bátor s vitéz, mind mondám, volt a három király;
Nem is volt a világon ő daliáinál
Vitézebb és erősebb lovagkör soha tán:
Mind vakmerő s hatalmas és rendületlen a csatán.

(Lachm. 9.)

S itt, még csak futólag és névszerint bemutatva a burgondi vitézek virága, a tronjei Hagen s testvére a gyors Dankwart, a metzi Ortewein, a hegedős Volker s még nehányan.

E rövid bemutatások után egyszerre a történet folyamába ragadtatunk. Kriemhild álmot láta.

Kriemhilda szűz szívének ily álom tüne fel:
 Hogy ő soká, hű gonddal egy vad solymot nevel,
 S azt két sas elragadta . . . mint e gyász képzeté:
 Nagyobb keserv a földön ennél nem érhető.

S hogy anyja — Úte asszony — előtt panaszkodott,
 Az így adott fölöle hü magyarázatot:
 — „A sólyom, kit növelsz majd, az egy nemes vitéz;
 Az isten óvja őt meg, különben odavész!”

(Lachm. 13. 14.)

De ez álommagyarázat nem büsitja Kriemhildet; ártatlanságában elhatározá, hogy sobasem fog szeretni s férfitra gondolni.

Azonközben Niederlandban egy ifjú hős királyfi növelkedék, az erős Siegfried, kit szülei Zsigmond király és Siegelinde minden erényben és vitézségben neveltek, s ki már kisdéd és növendék korában kitiűnt hős szelleme s csodás ereje által. Hogy ifjukort ért, atyja őt nagy ünnepélyek közt ütötte lovaggá; hölgyek s daliák roppant tolongása volt az udvarnál; nagymisék énekeltek s ékes lovagjátékok tartattak.

Hogy visszadöngé attól palota és terem;
 S a büszkeszívű daliák sűrögtek szertelen.

Ott akkor aggok, ifjak nagy zajt ütöttek,
 Pajzs, dárda összeroppant, hogy a lég is remeg;
 Palota ablakáig röpiűlt sok kópjanyél,
 Versenyge, bajnokkézből; mert senki sem henyél.

A gazda végre intett: vonulnak el legott.
 Most látszik, mennyi súlyos pajzsot betörtek ott;
 Sok drágakő s gyöngy hullt a zöld fü közé, — miket
 Pajzs széliről leverték, — mit fényük ékitett.

(Lachm. 35—37.)

Siegfried azonban híret halja a bájos burgundi szűznek s vágyra gyül íránta. Elhatározza érette menni. Atyja egész sereg kíséretet akar adui mellé, ő azonban jobban szereti csak tizenketted magával menni, kiválasztott kedves vitézeivel. Zsigmond király aggódik, a bős Hagen miatt, kinek gonosz híret hallotta, hogy az el fogja rontani fia örömét; de az ifju erejében bizik, hogy, ha önként nem adják, erejével is kivivja választottját. Az indulás közel. Szép, mint készítik ki ruhával, s minden szükségessel a tizenkét lovagot, mint varr reá az egész udvari nősereg éjjel nappal, hogy gazdagon el legyen látva, — mire utóbb is látunk még több példát: ez az udvartartás kezdetleges egyszerűsége, a nemes fenség s roppant gazdagság mellett; olyas, mint Homér görögjeinél.

Hogy Günther király udvarába érkeznek, senki sem ismeri őket, de meglátszik rajtuk, királyi alakjok s fegyverzetökön, hogy nemes lovagoknak kell lenniök. A király s udvara bámulva nézik a palota ablakából, kik ök? nem tudják eltalálni. Hagen után küld a király, mert az sok országot látott s mindenütt ismerős, talán reájok ismer. Hagen jö s nézi: „Nem ismerem, soha sem láttam e hősöket, úgymond, de a mint Siegfriedet híreből ismerem, fogadom annak kell lennie.“ S elkezd beszélni a csoda dolgokról, miket Siegfried hős tetteiről hallott. S szép látni, hogy az, kiben már sejtjük a rontó ellenséget, az a sas, mely a szegény Kriemhild solymát majd széttépendi, mint magasztalja a hős ellenséget. A Siegfried mondakör előtagjai, mik époszunk szoros körén kívül esnek, rendkívüli tapintattal, a Hagen szájába vannak adva. Hogy Nibelung király halálával, két fia Schilbung és Nibelung a rengeteg kincsen megosztozni nem bírván, magok közt igazságot s osztályt tenni Siegfriedet hívták; ő fel is osztá a tömérdek hagyományt s jutalmul Nibelung király győzhetlen kardját a Balmungot kapá; de a haragos fiak nem voltak az osztálylyal megelégedve s dübökben Siegfriedre rontottak; ez méltó boszujában mindkettőt s testörzöiket megölte s a kincs, a mesés Nibelungenhort övé lett. E végzetes kincs! Azonban a csodaerejü törpe, Alberich, nem akará hagyni a kincset s boszút akart venni megölt uraiért; azt is meggyőzte s elvette tőle a bűvös sipkát (vagy csuklyát; Tarnkappe) mely láthatlanná tesz; ekkor Nibelung egész népe meghódolt neki, Alberich is hü-

séget esküdt s a kincs őrzője maradt továbbra is. Még egy hős kalandot tudok róla, folytatja Hagen, alig fogyhatva ki a hős dicséretéből. Egy sárkányt is megölt s vérében megfürödván: bőre szaruvá változott, hogy most már semmi fegyver nem fogja. (Jegyezzük meg, hogy itt még nincs róla szó, mit később megtudunk, hogy egy falevélyni helyen testét a sárkányvér nem fűröszthetné meg s az ott még sérthető maradt. A végzetes falevély!)

Hagen újra nagy magasztalással végzi elbeszélését. A király elragadtatva mondja: menjünk elébe, megtisztelni őt. A kevély Hagen is beleegyezik, s az egész királyi lovagesoport elébe indul s így fogadja Siegfriedet.

Siegfried nemes, önéretteljes erejében bizó de a mellett egyszerű lélek, dicsekedés és gőg nélkül. Azt mondja: dicsőséget keresni jött, s kész megmérkőzni Günther királylyal és egyenként minden hősével, hogy országot nyerjen vagy veszítsen a viadalra.

„Ha oly vitézek vagytok a mint a hir lefest:
 Én kész vagyok (s vegyétek zokon vagy örömet),
 Elvenni karddal mindazt mi most még tietek,
 S alattvalómmá tenni váraikat, népeket.“

(Lachm. 109.)

S ismét Günther királynak:

„Egymáshoz épp egyenlők országom s a tied;
 Kettőnk közt másikán a melyik győztes leend;
 Az birja mind a kettőt s szolgálja mind a nép . . .“
 De nem egyezett Gernot se Hagen abba semmikép.

(Lachm. 113.)

A higgadt Gernot nyájassága hamar lefegyverzi a haragtan Siegfriedet. S a komoly mérkőzés helyett lovagias vetély s harcjátékokban keresnek elsőséget. S mindabban a niederlandi hősé volt csak a diadal:

Siegfried, tudjuk, tulajdonkép Kriemhild végett jött Wormsba. De erkölcsök s szokás nem engedé egyszerre elárulni céljait. A királyi szűz, az udvar napi mulatságaiban nem vett részt s anyjával együtt a belsőbb szentélybe vonulva élt. De ő azért látta, titkon s nem láttatva, bátyjai hős vendégét.

A hányszor hősjátékot kezdettek oda lenn
 A lovagok s szolgálk: — csak nézte szüntelen
 Szép Kriemhild, ablakából, a szép királyi lány . . .
 — Szive más mulatságot ezentúl nem kíván.

S ha ő tudná: hogy látja a kit szivén visel.
 Lelkét a hős, mulatni mi jól tudná evvel!
 Ha megpillantaná fenn a lánykát, — azt hiszem
 A földön vágya többé nem volna semmisen.

(Lachm. 132. 133.)

De egy évnek kelle még eltelni s nagy dolgoknak jöni közbe,
 míg a hős s a királyi szüz találkozhattak. Gunther király orszá-
 gába rosz hírek érkeztek; a hatalmas Lüdeger és Lüdegast, amaz
 szász ez dán király, hadat izentek, régi gyűlöletből s nagyravá-
 gyásból. Gunther király derék ember lehet, s személyes vitézség
 tán nem is hiányzik benne, de a veszélyben magát feltaláló lelki
 bátorság, úgy látszik, nem legerősb oldala. Siegfried azonban
 megbiztatja őt: bizza reá, helyette megvívja ő a csatát s fogadja:
 győzelmet nyer. Tizenkét bajnokához ezer embert kér még, Gun-
 ther király hősei közül, az neki elég, hogy Lüdeger negyven- s
 Lüdegast húsz-ezerét leverje. Be is nyomulnak a szász földre s
 visznek nagy vérontást és pusztítást végbe. Azonban Siegfried
 hátrahagyja, Hagen s a többiek őrizete alatt, csapatát s egy-
 maga nyomul a visszavonuló ellenség után. Rá is talál mintegy
 negyvenezer emberre s nagy örömmel tör reá. Ott egy vitéz, ki-
 válvá a sokaságból, őrt áll; maga Lüdegast király az, seregét
 őrzi. Összezsapnak nagy erővel; vagdalkoznak soká — s Lüde-
 gast nagy sebben elesik és kegyelmet kér. Emberei Siegfriedre
 rontanak; harminczat közülök megöl — egy hiján; azt a többi-
 hez visszaszalasztja, hogy vigyen hírt a vereségről, az elrohan—

És hírül viszi nekik, az iszonyú csatát;
 S hogy igazat beszélett, piros siskáról láthatták.

(Lachm. 190.)

Annál boszúsabb Lüdeger király s nagy erővel várja a bur-
 gondiákat. Összetalákoznak. Hajh! mily véres csata!

Ott Volker, Hagen, Ortwein, három kemény lovag
 Sok sisakfényt, setétlő vérrrel kioltanak.

Ott látni soknak nyergén vért folyni, eleget
S tátongni mély seb száját, mi bé sosem heged.

(Lachm. 200. 202.)

Lüdger király, kardjával úgy oda-odavág,
Hogy tántorogni látják, súlyától önlovát;
De újra neki bátrül. A bátor Siegfried ott --
Magának a gomolyban sok tág utczát nyitott. . . .

Ott látni, hogy zudúl meg sok szörnyü kelevész;
Sok szép paizsnaak széle, hogy vérbe szegve lész.

Erös rohamban érve nyergébül hogy leszáll
Sok jó lovag. . . . A vészben egymásra most talál
Lüdger király s a bátor Sigfried;

(Lachm. 209. 211. 212.)

Lüdeger, lankadva a hős csapásai alatt, békét kér; s a sebestült Lüdegasttal együtt, Burgondba kezesül menni ajánkozik. A győzelemmel hírnököket küldenek haza Gunther királyhoz. A hírnököt Kriembild is felhivatja s kikérdezi. Megérti mi- ket vitt végbe Siegfried s hogy a diadalt csak neki lehet köszönni. Örül a szüz a hirnek s szüz arcza fölpirül: hogy szerelmére méltó a kit titkon már rég szeret.

Gunther király országa fölvidult. Egymást érik az ünnepek. Idegen lovagok s fejedelmek jöttek és mennek. Most nagy ünne- pet rendeznek, melyen a királynéknak is meg kell jelenni; ez a legfőbb tisztesség mivel a vendégeket s Siegfriedet elhalmozhat- ják. Nagy kísérettel, száz lovaggal jelen meg az özvegy Ute s leánya. „Mint a hajnalfény, zord felhök közül“ jött a szüz s „mint tele hold a csillagok előtt, úgy ragyogott a többi nők fe- lett szépsége.“ Siegfriednek „jólesett s ismét fájt, őt látnia. Gondolá: hogy nyerhetném meg őt? S ha nem birhatom, jobb halva legyek. Sokszor lett halvány és ismét piros, e gondolat- ra.“ Aztán úgy állott ott, „mintha csak pergamentre festve volna mester kezétül;“—a király-fiak pedig, jó szolgálatáért meg akar- ják jutalmazni őt. S mi legyen méltó jutalma? elhatározzák, hogy Kriembild menjen hozzá s üdvözölje őt. Mily gyöngéd üdvözet!

Hogy maga előtt látá a hős a bájolót:
Arczát vérláng csapá meg, Kriembild így ejte szót;

„Nemes lovag, hős Siegfried, légy üdvöz általam.“
A szóra Siegfried éled s már nem bátortalan.

És szeliden közel lép s meghajlik hirtelen;
Egymáshoz készíti őket a vágytelt szerelem;
És szomju szemmel nézi régvárt szerelmesét
A hős is, a leány is . . . de ez titkon esék.

Vajh, megszorongatá-e picziny fehér kezét?
Azt nem tudom, mert arról hír nem emlékezik;
De azt hiszem, megtették; s bizonytal, hogyha nem:
Két gyöngéd szerető szív nem tette helyesen. . . .

(Lachm. 291—293.)

VI. A történetlátköre szélesedik. Új személyeket vesz föl.

„Új hír jött a Rajnán-túlról. Szép leányokról, kik közül egyet nőül kérni, kedve jött Gunther királynak.“ Királynő él, mondák, ott a tengerparton: nagy szépségű s nagy erejű, ki szerelme birtokáért harczit vetélt tűz ki: kopját vet, követ hajit s messze ugrik utána; három játékot ajál kérőinek, s a ki a közül egyet elveszt ellenébe, fejét veszti el; ki mind hármát megnyerné őt magát nyerné meg vele. — Hiába akarja leverni Siegfried, ki Brunhildet ismerte: Gunther király elhatározta vakmerően, kérről lépni föl a hódíthatlan királyi szüznél. S mert arról a királyt leverni nem lehet, Hagen tanácsolja, vigye Siegfriedet is magával. S

„Fogadom, mondja Gunther, s Siegfried halld meg szavam,
Ha segítséged által Brunhilda nyerve van:
Neked adom azonnal nőül szép hűgomat,
Gyönyörben véle, jó hős, éljed világodat!“

(Lachm. 333.)

Csak négyen indulnak: Gunther, Siegfried, Hagen és Dankwárt, egy hajón a Rajnán; de gazdag készülettel, szép ruhákkal s dús ajándékokkal. Kriemhild maga készíté el, hölgyeivel, őket a kérői útra. Pedig szomorú előérzetek gyötrék a szüz szívét; csak Siegfried erejében bizott, csak reá bizta bátyja életét is, mit, tudá, mily veszély fenyeget, Brunhild országában Siegfried is azt mondja magában:

„Nem is tenném teérted, szép hugodért teszem,
 A bájoló leányka kedvéért, szívesen.
 Ő nekem testem, lelkem ; szívemmel összenőtt, —
 Szívesen rászolgállok, csak nőül nyerjem őt.“

(Simrock. 401.)

Mikor Brunhild vára előtt a négy hős vendég hajója kikötött, a bátor királyleány, hölgyeivel ablakában állott. Mindannyi közt maga volt a legszebb, s ismeretlenül is őt választotta Gunther király. A hősöktől beléptükkor elkérik fegyveröket ; Hagen nem akarja átadni s letenni, mert soha sem is szokta, de Siegfried az itteni szokással inti. A közben Brunhildnak is hirül viszik a nemes vendégek érkezését. Kik azok? kérdi az úrnő, de senki sem tudja megmondani. Azonban leírják előtte :

Szól egy, cselédi közzül : — „kegyelmes asszonyom,
 Soha se láttam őket, ha meg kell vallanom ;
 De köztük e g y i k, mintha hős Siegfried volna . . . azt
 Ha kérnelek szabad, jól fogadni el ne mulaszd.

A m á s i k, nem csalódom, derék, nemes lovag,
 Ha volna rá hatalma ; gazdag királyfinak,
 Terjedelmes országok fölött beillenék,
 Oly büszkén hordja szerte hős társain szemét.

A h a r m a d i k n a k, úrnóm, lásd büszke termetét,
 De arca színe zordon, tekintete setét ;
 Gyors pillantása jó-megy, s egymásra száll, vadül ;
 Úgy vélem, bős szívében harag vad lángja dül.

A n e g y e d i k legifjabb ; azt jönak gondom ;
 Könnyelmű szívvél hordja kardját baloldalon . . .“

(Simrock. 424—427.)

Az egyszerűn vázolt képekben könnyű, sorban, Siegfried, Gunther, Hagen és Dankwart alakjaikra ismernünk.

Brunhild kész fogadni őket. Először is Siegfriedet üdvözli, vélvén, hogy a többi csak ennek kísérete. De ő Guntherre utal mint urára. Megmondja jöttük okát ; s Brunhild kész mindjárt a hármas versenyre szállani : követ dobni s utána ugorni, és dárdat vetni. Míg a kemény hölgy fegyverkezik, Siegfried a hajóhoz oson, hol a v a r á z s - e s u k l y á t elrejtve hagyá — s az

alatt láthatlanul jő vissza és áll Gunther mellé. Hozzák a hölgy nehéz fegyverzetét. Súlyos pajzsát négyen emelték, Hagen maga is elijedt tőle; hajító dárcláját, két élű iszonyú vasával, három csatlós alig birta; Gunther király elvesztette kedvét, láttára. A követ, dobásra, tizenkét erős vitéz czipelte, oly roppant volt; a burgondi vitézek ugyan megszomorodtak miatta! Most a leány könnyedén felragadta paizsát dárdáját, s Gunthernek vivnia kell lett; de nem mert volna magától, ha a láthatlan Siegfried meg nem érinti s nem bátorítja; ő veszi ki Gunther kezéből a pajzsot, a dárdát; ő vivja meg a párbajt; így is iszonyú a küzdése, s ha a bűvös csuklya nincs, mindketten elesnek. — Dárdával nem győzhetve, a követ ragadja Brunhild s haraggal veti nagy tova; maga, suhogva röppül utána; tizenkét ölre süvöltött a kő, a leány mégis elérte szöktével. S

Siegfried is vakmerő volt s erős ezer között,
A követ tovább dobta és még tovább szökött;
A varázs-csuklya oly nagy erőt adott belé,
Hogy szöktében magával Gunthert is emelé.

(Lachm. 437.)

haragtól pirult Brunhild, de meg kelle magát adnia. Összehívá vitézeit, cselédeit s magával együtt Gunther király alattvalóinak nyilvánítá. Siegfried azonban ismét hajójába rejté a varázs-csuklyát s mintha mit sem tudna: csudálkozva jött vissza, hallgatni a király által nyert győzelem híret. Brunhild pedig semmit sem sejtett; de roszban törte fejét; vonakodott követni Gunther, azon szin alatt, hogy bátyjait összehívja, tanácsot s búcsút venni tőlök; igazán pedig hadait gyűjté, hogy a burgundiakon boszút s diadalmat vehessen. Észrevették ezek; s Siegfried megemlékezett a Niebelung-népről, mely neki állt szolgálatában. Titkon, haladéktalan érettek meg; az óriás termetű népből, válogatva választja ki a legvitézbbeket, ezerét s hajókon Brunhild vára alá hozza, mintha csak Gunther királynak hátramaradt kísérete volna. Brunhild sem ellenkezhetik tovább — s bár nőszetlen még, követi urát, Burgund felé.

Kilencz nap útaztak, a nagy sereg miatt késlekedve, mikor Hagennek eszébe jut, hogy hírnököket kellene előre küldeni, kik diadalukat s közelségöket honn megjelentենék. A király Siegfriedet kéri követül;

És monda: „menj el értem, s ha nem mégy értem el,
Menj el Kriemhild kedveért, mit ő megérdemel,
Ő a legszebb leányka, ő szived angyala. . . .“
Siegfried mihelyt ezt hallá, azonnal kész vala.

(Lachm. 500.)

Honn, örömmel fogadták a hírt, az udvar, a királyfiak,
Úte asszony, s legfőkép a bájos Kriemhild; követ díjt is adtak
Siegfriednek s készítettek nagy ünnepélyeket az érkező Brunhild
fogadására, nagy fényben, nagy örömben. A fogadás a királyi
hölgyek részéről legszívélyesb. Brunhild mosoly alá rejti még bo-
szúját, terveit: Kriemhild, szive tisztaságában mit sem sejt. Oly
szép e két hölgy, a mint összeölelkeznek s egymást testvéri üd-
vözléssel csókolják meg! Őket, körben

Kiváncsi szemmel nézték, kik gyakran hallhaták,
Hogy szebb egy pár leánykát nem tart a nagy világ:
S igaznak is találták; — mind kettő gyönyörű.
Szépségek kendőzetlen, és természetszerű.

Ki szépségről ítélhet és női bájhoz ért:
Gunther király aráját dicséri bájaért.
De a böles, szemtől szívtől tanácsot a ki kérd:
Brunhild felett Kriemhildnek kész adni a babért.

(Lachm. 549. 550.)

Aztán harczjátékok s fényes lakomák, Gunther király kéri
Kriemhildet, váltsa be szavát mit ő Siegfriednek adott; a leány
engedelmeskedik s eljegyzi magát. Mikor Brunhild őket egymás
mellett ülni látja az asztalnál, sirni kezd. „Mit sirsz, kedvesem;
kérdi Gunther. Krimhildet siratom, felel az, hogy királyleány lé-
tére, alattvalódboz adod nejjül. — Majd meg tudod okát, miért
kell őt Siegfriedhez adnom; különben is ő királyfi, van sok or-
szága, népe.“ De csak hiába, Brunhild sir s nem akar vígasz-
talódni.

Késő az éj s a két királyi pár fektünni megy. Siegfried bol-
dog szerelméről egypár sorban veszünk hírt. Nagyobb bajjal van
Gunther király. Brunhild őt az egész úton soha sem hagyá magá-
hoz közeledni; most is ellenszegtől s nem enged. „Nem! kiált,
leány maradok mindaddig, míg meg nem mondd, miért vagy

Siegfrednek annyira lekötelezve?“ Gunther király erőszakhoz tolyamodik; megszaggatja Brunhild ruháját; de rajta veszt: az erős hölgy egy derekán hordott övvel összekötözi kezét lábát s egy szegre akasztja a falon s minden esdeklése daczára ott hagyja reggelig.

Másnap ismét ünnepélyek; de Gunther királynak kedve nincs. Siegfried sürgető kérdésére elpanaszolja baját. „Majd segltek én rajtad, mondja ez. Estére, a bűvös- csuklyával láthatlanul veled megyek hálószobádba, s ha a gyertyákat kioltjuk, majd lebírom én számodra a kegyetlent.“

Úgy lett. Azonban Brunhild minden erejét kifejté s a küzdelem kétségbeesettebb mint valaha; már-már elnyomja Siegfriedet, órahosszant dúlakodnak, élethalálra. Végre is a hős győz s iszonyú erővel ágyba szegzi a makacs leányt.

Siegfried most elvonúla — (ágyban feküdt a leány)
Vélné, csak a ruháját levetni ment talán —
De sikerült levonni egy gyűrűt, csendesesen
Brunhild kezéről; azt ez nem vette észre sem.

Az övét is elvette s keblébe eltevé;
Nem tudom, kevélységből, hogy győzött, tette-é?
Aztán nejjének adta, — később megbánta ám!
— S egymás mellett feküdtek most Gunther és a leány.

Szerelmi hévvel az, csak most ölelhette még;
Ez csak magába fojtá haragját, szégyenét.
Halvány lett büszke képe, — boszú mián, hogy ott
A nősző férj szerelmén — nagy ereje elfogyott;

S már ő sem volt erősebb mint más akármilyen lány,
Elveszti nagy varázsát a nászi nyoszolyán;
Hiába állna ellent, ereje törten ing;
És ezt Gunther királynak nőszése tette mind. . . .

(Lachm. 627—629. Simr. 704.)

Jó kedve volt másnap Gunther királynak; s az örömtünepélyek még tizenégy napig tartottak. Akkor Siegfried is hazavitte nejét, a bájos Krimbildet, apja országába.

VII. — A tragédia elemei előttünk állanak; cselekvő s szenvedő személyeit s viszonyaikat egymáshoz ismerjük: ítélhe-

tünk felölök, gyaníthatjuk mit kell várnunk összeütközésöktől. Elsietés nélkül, széles alapra, egész époszi nyugalommal, mit semmi sem sürget, van felépítve a tágas előcsarnok. S pedig nem mintha ok- és helytelen szószaporítás, fölösleges mellékdolgok tennék valahol hosszadalmassá az előadást. Minden sorra szükség volt vagy maga a történet — vagy a művészi előadás érdekében. Modern költészetünk betegségének: az elmélkedő fejtegetésnek vagy érzelmi áradozásnak sehol semmi nyoma. Az elbeszélés egyöntetűségéből az előadás sehol sem lép ki; s a mi tért a leírások és festések foglalnak el, az vagy a jellemzés érdekében van, pazarlás nélkül fölhasználva, vagy legszorosabban magához a cselekvényhez tartozik. Elég az ünnepek, harcjátékok s ütközetek plastikailag domború leírásaira utalnunk. Bennök minden természetes, keresettség nélküli; a gyér képek a legközelebről vettek; az új költészet hasonlat-zafrangjai még ismeretlenek a Nibelung-ének szerzője (vagy szerzői) előtt — sőt Homér „fénydús egének“ sugarai, képgazdagsága is nagyobbára le van kopva a középkor — a józan germánság époszáról. Eszmeszegénynek azért nem mondhatjuk; az emberi szív ismeretében csak annyiban áll hátrább Homérnél, hogy ez alakokban végetlenül változatosabb, sokkal többet, többfélét ismer; de ő se jobban; a Nibelungének, lélektana szűkebb körében szintoly igaz mint az Iliász. Az emberi viszonyokkal is épen úgy van; nála: a férj és nő, a király és a lovag — ennyiben ki van merítve a társadalom; még a testvért és testvért is, csak mint királyt és királyt, vagy királyt és hűbérest fogja fel. De e körben aztán oly otthonos mint csak lehet s ennek határin belül változatos is; Gunther és Brunhild, Siegfried és Krimbild viszonyában szintannyi a különbség, — mint Gunther, Gernot, Hagen, Siegfried stb.-ében egymásközt. A természetről már keveset látszik tudni, alig vet ügyet reá; vagy inkább a Nibelungének hazájában a természet se pompájával se zordságával nem gyakorol oly túlsúlyu hatalmat az ember fölött, hogy ez tőle nyomról nyomra ne szabadulhatna. Azért a külvilág alig játszik valami keveset (alább látandjuk) az egész eseményben, s azért az előadás majdnem egészen ment a természeti képek s hasonlatoktól, minőknek egész raját találjuk mind Homérnél, mind Firdűsinál egy — s az észak költőinél másfelől. Egyszer, midőn a legbá-

josabb jelenetben, a Siegfrieddel való találkozásnál hozza be Kriembildet, mond róla annyit, hogy

Ott jött a bájo'ló; így lép a hajnalkelti fény
Zord fellegek közül ki

s ismét:

Mint csillagok felett hogy a telehold lebeg,
S előnti tiszta fénynyel a halvány felleget:
Úgy fényle ő valóban más asszonyok előtt

(Lachm. 280. 282.)

Vagy nagy ritkán, a csata-leírásoknál mond egy ennyit:

A paripák röpültek, mintha fújná a szél.

(Lachm. 184.)

Szökött a tűz a vasból, mintha fújná a szél.

(Lachm. 430.)

De ne gondoljuk, hogy a természeti hasonlatok ezen csaknem teljes nélkülözése miatt meg kellene szorulnia a leírásokban, sőt inkább azok festőiségben oly gazdagok, mint csak az époszi jellem általában kívánja egy- s engedi másfelől. A leírások valódi szemléletessége (s ez a czél bennök) nem a hasonlatoktól függ, — ez ma már nagyon is elemi igazság. Sőt sokszor a hasonlítások s képek többet ártanak a képzelődésnek, mint segítenek rajta; a művész valódi ereje abban mutatja ki magát, ha banál hasonlítások nélkül tud világosan festeni, szemlélhetővé tenni. Forgassuk át a Nibelungéneknek csak azon egy negyedét, min eddig átmentük, a történet jóformán csak most kezdődik még benne, s már mily gazdagságát leljük eddig is az epikai előterjesztésnek! A személyek jellemzéséről s alakjaik bemutatásáról itt nem szólok, mert rólok külön kell, egyenként szólanom mindjárt; de az események egymásutánjában, a jelenetek szemléletessé lételében s egyéb leírásokban, csaknem beszél a hűség, a valóság. Az esemény színhelye ugyan elég gyakran változik, de azért az átmenetek természetesek, mint az élőszóval való elbeszélésnél, s az olvasó mindentűt jelen van, mindent kezeivel tapinthat, semmi sincs, mintegy a színpalak mögött hagyva s úgy beszélve el;

sehoh a modern írók esetlen szokása, a visszapillantások, előre s hátra ugrások, az elbeszélési fonal megszakítása s újra összekötése nincs. A történet összes menetének e természetességéhez hasonló a részletek természetessége is. Ha például titkőzetet ad elé, mint Siegfried dolgát a szász és dán királyokkal, bár a párcsaták szűk körére ritkán szorítkozik, semmi zavar nem bonyolítja az előadást összevissza, hanem az összes benyomás határozott képet láttat belőle kidomborulni. Úgy az ünnepélyek s harczjátékok leírásainál. Érdekes részletek azok, melyekben a hősök útra készülései vannak leírva; valami házias van abban, a mint ruháikat készítettetik s magok a királyi hölgyek dolgoznak rajta, hogy minden szép, gazdag s ily lovagok- és fejedelmekhez méltó legyen. Pl. mikor Brunhildhoz készülnek négyen, leánykérőbe, a készület ily formán van leírva:

A dús király így szóla: „Szerelmes szép hugom!
Segítséged nélkül nem indulhatunk, tudom.
Brunhilda országába megyünk, kalandra, mi —
Ott, hölgyek előtt pompás ruhát kell hordani.“

A szűz reá meg így szólt: „Bátyám, a mit keressz,
Azt nálam föltalárod; s ha örömet szerez
Hogy neked én szolgáljak: parancsolhatsz velem,
Én engedelmes szívvvel kész vagyok szüintelen.“

„Jó hugom, szép ruhákra van szükségünk nagyon;
Kedvem szerint azt csak szép kezedtől várhatom.
Te szabd ki s hölgyeiddel varrasd meg ékesen.
— Mert már ez útnak ellent nem állhat semmi sem.“

A szűz szólt: „Bátya! selymünk magunknak is akad,
De drágaköt egy paizszsal hozass reá magad;
Majd azzal kihimezzük, hogy legyen büszke-szép . . .“
Tetszett Gunther királynak s Siegfriednek e beszéd.

„S a lovagok kik lesznek? — szólt a királyi lány,
Kiket így felruházni még a király kíván?“
— Felelt: „Négyen leszünk csak; kettő hűbéresem:
Hagen s Dankvart; azontúl Siegfried; más senki sem;

De hugom, a mit mondok, e szót jól megjegyezd!
Negyedmagamra, négy nap, mind különféle mezt,
Három rendbéliet varrj, ékes ruházatot;
Brunhild előtt ne legyen értök gyalázatod.

Jó válaszszaal kimennek a hős királyfiak.
Kriemhild azonnal harmincz dolgos leányt hivat;

— Mivelhogy készülésre idő nem volna sok —
Kik mind tühez szokottak s munkában jártosok.

Arabiai selymet, mely fehér mint a hó,
S jó szazamankit, mely zöld fűszinbe játszódo,
Behintve drága kövel, varrják ruhának ; — a
Szép Kriemhild önkezével szabá ki mind, maga.

Irhául idegen hal hártýáit készítették,
Mit drágavoltáért itt nem hordott senki még ;
Azt selyemmel bevonják ; az lesz ám a ruha !
Most halljatok csodát, még ilyet nem láttatok soha !

A messze Libiából s Marokko földirül
Sok végselymet, minöt csak királyi ház körül
Valaha tartogattak : Kriemhild elévona ;
Most tünt ki mily gondos volt a ház gazdasszonya !

S mivel ígért az útra ruhát több rendbelit,
Prémekre összevarrat sok drága hermelint,
Min szénfekete foltok hómezón állanak . . . ,
Hajh ! sok vitéznek ebből jó ruha válna csak !

Vert arany foglalatban ragyog sok drágakő.
A lányok nem pihennek, éjtenap járt a tü ;
Hogy hoszasbban a munka hét hétnél nem haladt.
Fegyverzet is elkészült hősöknek ez alatt . . .

(Simr. 366—369. Lackm. 349—357.)

Egyes, epikai jellemű vonások, mik egymást minden lapon
sűrűen érik, végre meg sem lepnek, minden szépségük mellett
is. Mint :

Az Indiákról szerzett gyémántok, fáklyaként,
Ruhájokon fel és le lobogtaták a fényt.

(Lachm. 387.)

Ott Volker, Hagen, Ortwein, a három hős lovag,
Sok siskon lobogó fényt vérrel kioltanak.

(Lachm. 200.)

. . . a hősök öklibül
Sok fénylő pajzson által vas kópjaszál röpül ;
Sok pajzsnak lész a széle hősvértől piruló ;
Sok levert hős sulyától megtántorúl a ló.

(Lachm. 211)

Azonban az epikust nem a festések, leírások, szóval az elő-
adás választja meg, hanem az : mikép tudja megalkotni jellemeit

s kiszöni belőlök a cselekvényt. Vessünk azért a Nibelungének eddigi részében föltűnt jellemekre egy tekintetet.

A burgondi csoport, a király ház és udvara, állanak legelől; ezekkel foglalkozik mindjárt kezdetben a költemény s ezek sorsa, bukása, veszedelme képezi utóbb is az egész mű katasztrófáját. E királyi körben pedig a valódi középpont Kriemhild; itt inkább még csak szenvedőleges részvevő a történetben, utóbb a fő cselekvő személy leendő; s ez utóbbi kifejlődésre fordított tekintettel, most már úgy feltüntetve, mint életrevaló, tevékeny s önakaratu. Mint leány, a szűz szemérem s tudatlanság egész bájával elöntve, mint egy varázsfátyollal beborítva jelenik meg előttünk; mint szerető és ara, forró szívet, magasztos, nagy szerelmet visel keblében. Először, midőn a sasok által széttépett sólyomról álmodik: még nem tud, tudni sem akar a szerelemről s egész naivsággal hiszi, hogy ő a nélkül el is lehet; de végzete csak azért tartja őt ily tisztán, hogy Siegfried, a kiválasztott hős számára óvja meg, s mihelyt az megjelen, mihelyt, még nem is szemtől szembe, csak ablakából távolról megpillantja: ábrándos szerelemre gyúl iránta. E táplálék nélkül önmagából táplálkozó ábránd jellemzi lelkületét; éven át, míg Siegfrieddel szembe nem jő, nem gyöngül az, sőt folyvást növekszik s válik az életet határozó szenvedélylyé. Ugyanez a magában élő, mély gyökerekről táplálkozó ábránd s szenvedély az, mi később esztendőkön át hallgatva érleli a boszút a hü nő szívében, megölt férjéért. Annak a sötét szenvedélyü, boszuforraló, kérlelhetlen asszonyának: leány s szerető korában ilyennek kellett, csak ilyennek lehetett lennie. Ki nem látja, hogy mikor ablakából szenvedélylyel lesi a lovagok sőt a cselédek harcjátékait is (Lachm. 132.) hogy azontúl más mulatságot már nem is kíván: mily tökéletes jellemvonása ez a szenvedélyesen szerelmes leánykának, kit szégyen vagy körülmény tilt, hogy szíven szóval könnyíthessen? ki nem látja, hogy mikor a szász és dán hadból hazá küldött követet kikérdezi, s nem is nevezve Siegfriedet mégis úgy intézi kérdéseit, hogy azok rá czélozzanak,

„Mondj, jó hirt mondj nekem most, s díjúl aranyt adok,
S ha igazat szólsz, hozzád örökre kegyes maradok.

Hogy jött ki a vitából jó bátyám Gerenot?

És többi jó barátink? Ki maradt sebben ott?

Ki volt a legvitézebb, s tett leg többet? beszélt?”

(Lachm. 224. 225.)

s mikor a csata elbeszélése után „fényes arcza fölpirult“ — „szép képe rózsaszín lön“ — örömben hogy Siegfried volt a legvitézebb és sértetlen maradt; s mikor a hirnököt jó híréért gazdagon jutalmazva bocsátja el, mire énekünk ártatlanul azt jegyzi meg:

„Azért jó, gazdag nőknek ily jó hirt mondani!“ (Lachm. 241.)

— ki nem látja, mint viszi mindez előbbre szerelmét, azon pontig, melyen már nyilvánulnia kell? Mikor először találkozik Siegfrieddel, mintha csak a leány s a hős szerepet cseréltek volna: ez félénk, hallgatag, reszket és sikeréről kétkedik; az bátran s elfogulatlan megy hozzá s üdvözli. Mily nemes vonás mindkét részről! A szerető Kriemhild itt ragyog legtisztább fényében! szerelme oly tiszta, büntelen,—s eléggé megért már hogy a napvilágra lépjen: nagy ártatlanságában szégyen s félelem nélkül ad annak kifejezést. Másik találkozása Siegfrieddel, mikor ez Gunthernek Brunhild felett nyert győzelméről hirt hozni előre jött, még közelebb viszi őket czéljokhoz. Csodálatos, mily egyszerű, utógon-dolat nélküli, s a mellett mily elfogulatlan Kriemhild, minden szavábanhősével, sze mbe. Testvér nem lehet inkább, testvérével; csakhogy melegebb, édesebb, mint a hűg; a nemes, daliás erkölcsök hozzák létre e viszonyt a szerelmes leány és hős között, — s ez erkölcsök legtisztább typusa Kriemhild. Mellőzük sürgő munkásságát, mikor a négy vitézt útra készíti. Csak még nemes egyszerűségét emlíjtük, melylyel Gunther király szavára, Siegfriednek adja kezét. E tettében két elem van: engedelmissége, melylyel a királyi ház fejének, a ház minden tagja tartozik, mi Kriemhildben több ízben föl van tüntetve; és büszke egyenessége, mely megveti a vonakodás s álszemérem gyermekes fogásait, mikor olyat kell tennie mi szive régi s legfőbb vágya volt, de mit a gyöngye lelkek bizonyos nevelés tettetés-sel akarnak csak elvállalni; Kriemhildben semmi ilyes: szabadon s bátran nyújtja kezét szive választott hősének, a legnemesebbet, a legméltóbbnak reá.

Kriemhild mellett a burgondi ház többi tagjai csak mellék-személyek. Jellemzésök, a költemény eddigi részében kevésbé teljes még, mintsem rólok itt már kimerítőleg szólhatnánk. Ge-

renot és Geiselher, a fiatalabb testvérek, különösen ez utóbbi, mint rendesen a három fiu közt a legifjabb, rokonszenves alakokul vannak feltüntetve. Gunther király jó ember, de nem jár a maga lábán; mert nagyravágyása királyilag nagyobb, mintsem önéreje elég volna neki. Szeret király lenni országában, fényes udvartól, erős daliáktól körülvéve: de az első hirre, mely Lütdeger király hadüzenetét hozza, megijed, elveszti eszét, s kapkod a segítség után, kész volna tán hűbérese lenni Siegfriednek s hállalkodása csaknem szolgálai. Neki a világon egyetlen hölgy, az erős, legyőzhetlen Brunhild kell nőül; de azt nem átalija, hogy más szerezzze meg, sőt a nászágyba is más kényszerítse le számára; mikor Siegfriedet erre is segítségül hívja, hogy az dulakodjék a hajthatatlannal, — csak annyit köt ki, gyerekes, nevetséges aggodalommal, hogy hagyja nöszetlenül. A különben túlságos „ne nyúlj a királynéhoz“féle elv ugyancsak távol van a büszke — de gyáva, férfiatlan Gunther királytól. . . . Épen ilyennek kell lenni, kezdettől fogva, azon embernek, ki mindent Siegfriednek köszön, s oly iszonyú hálátlan lesz hozzá.

A burgondi udvar hősei közül Hagenre vár legtöbb teendő cselekvényünkben. Itt ugyan alig válik még ki a többi közül s figyelemmel és szorgalommal kell keresnünk a vonásokat, melyek megkülönböztetik. Rokon a királyi házhoz, s azért, uraival szemben sokkal bátrabb mint a többiek; nem közönséges hűbéres, s azért mondhatja, mikor Kriemhild osztozni akar bátyjával s őt is magának kéri, egész büszkeséggel: „minket Gunther király, a világon senkinek el nem ajándékozhat.“ (Lachm. 643.) A harcban mindenekfölött erős, s ha Siegfried nem volna, ő lenne a világon a legelső vitéz. Mily becsben áll a király előtt, mutatja, hogy mikor Brunhildért mennek, a királyon s Siegfrieden kívül csak Hagen és öcsese megy; mily becsben maga Kriemhild előtt is, hogy ez, mikor férjével menni készül, legelőször Hagenért küld, megkérdeni: akarja-e őt követni új házába? Ha az udvarnál valamiben felakadás van, ha tanács, erő, tapasztalás, vagy segítség kell, csak tőle kéri; pl. mikor Siegfried megérkezik s senki nem ismeri, (Lachm. 82.) mikor a fenyegető szászok ellen kell menni, (Lachm. 161.) mikor Brunhildhez készülnek (Lachm. 339) stb. Azonban alakja is már tiszteletparancsoló; zordonabb, fenyegetőbb a többinél; homloka setét, bal

jóslatu, fegyverzete iszonyu, gyilkoló; ruhában is a feketét, gyászosat kedveli. Mikor Brunhild szigetén kiszálva, Gunther és Siegfried fehér lovon, hófehér ruhában jelennek meg, ő akkor is talpig „holló-feketében“ van. (Lachm. 386.) A mint az érkezőket Brunhild szolgálóleánya leírja asszonya előtt, Hagent festi legrésztetesebben, egész rémitő voltában; úgy látszik az jobban elremitette szegényt, mint a menynyire a többiek kedvező benyomása hatott. Mint otthon, az idegen udvarban is, ő a leggögösebb s legdaczosabb. E gögteli dacz, jellemének alapvonása. A Brunhild udvarában divó szokás daczára, nem akarja letenni fegyverét s pánczélát: „azt nem adjuk, úgymond, elbirjuk magunk is.“ (Lachm. 390.) s a mit már említettünk, daczosan tagadja meg Kriemhild kérését, hogy őt kövesse; sérti, hogy felette, mint valami ingóság fölött, osztozás történnék, holott ő nem hűbéres s őt senki el ne ajándékozhasssa; hogy is lehetne ő Siegfried alattvalójává, kit a világon legjobban gyűlöl mert egyedül lát maga fölött! — Ez a sötét arczu lovag, kitől első megjelenése óta visszariad szívünk, de ki ereje s méltósága által nem csekély mértékben veszi érdeklődésünket igénybe.

Szemben vele, egy fejvel magasabb nála, áll a niderlandi hős Siegfried; karban is hatalmasabb, szivre, nemesség által, épen ellentéte. Siegfried azon legritkább hősi példány, kinek majdnem emberfölötti nagy erejénél még nagyobb szive, királyi nemes származásánál sokkal nemesebb lelkülete. Ártatlanságban gyermek, szerelemben szüzleány, a harcban oroszslány az udvarnál csalfaság s gög nélküli lovag. Erényénél, úgy látszik, eddig csak szerencséje nagyobb. A Nibelungok reugeteg kincsének fegyverrel, vérontás által s mégis egészen ártatlanul jut birtokába. Mikor a sárkány vérében megfürdött, hogy ember és sérthető maradjon, egy falevélnék kelle reá esnie. Mikor a megölt királyfiak hű törpéjét, Albrichot, nagy harc után legyőzi, nem csak a hasznos varázscuklyát kapja tőle, hanem leghűbb szolgát is lel benne s a Nibelungok egész népében. Hogy szívében, az ifjúsággal, szerelmi vágy ébredt: a legszebbet, a hozzá egyedül méltót látatlanban is megtalálja, azt, ki neki hű szerető s holta után kérlelhetlen boszulója leend. A mihez kezd, minden sikerül neki. Egy maga, bátran s benső örömmel megy ezerekkel szembe s győz. Csak akarnia kellene, hogy Gunther királyt megfoszsza országától, a mint ere-

jével országot s feleséget tudott adni neki. De ily erő és szerencse mellett, nemesebb s tisztább hogyszem elbizakodott lehessen. Mikor a burgondiak országát fölkérte, magáét vetvén az egyenlő kockára érette, csak egy jó szó kell, hogy megszeliüljön mint a bárány s azontúl örökre hű barátta legyen. A legyőzött Lüdeger és Lüddegastnak nemesak életöket adja vissza, mikor kezében voltak, hanem foglyul vivén öket Wormsban, minden váltságdíj s hántalom nélkül bocsáttatja szabadon, csakhogy Gunther királynak belölök szövetségeseket szerezhessen. — S mily szelid és igénytelen e nagy hős! Ő kész Gunther király lovának zaboláját tartani, míg az fölül; (Simr. 410.) magát egyszerüen Gunther alattvalójának vallja a büszke Brunhild előtt; (Lachm. 399.) nem tartja méltósága alattinak, hírnökül sietni előre Wormsba vissza (Lachm. 500.) — Szerelmében galambnak társa. Mint kétkedik, mint remeg ez az erős vitéz; önbecsét elégtelennek érzi Kriemhild birtokára; mikor öt meglátja, majd pirul majd színében elhal; mikor az szól hozzá, jól is esik, fáj is szívének. Érette büszkeségét is megtagadja, sőt büszkesége sincs vele szemben: — a végetlen kincsek ura, ki csak adni, nem elvenni szokott, elfogadja a hírnökdíjt, mert Kriemhild adja. (Lachm. 521.) A kinek egyszer szövetségese lett, azért mindenre kész; megmutatta Gunther királyon, érette hadat viv, nagy erőfeszítéssel szerzi meg Brunhildet számára, sőt kész a kivívott győzelmet másodszer is kivívni érette. Önzetlensége annyira megy, hogy Kriemhildet ősi birtoka felett bátyjaival osztozni sem engedi, abból magának részt nem kíván, a Siegfried neje a nélkül is a leggazdagabb asszony a világon. (Simr. 718.) De még ily nyilatkozataiban is minden gög vagy dicsekedés nélkül van; sokkal őszintébb semhogy rátartó lehessen — olyan mint a gyermek, szive egyszerűségében. — Ilyen a Siegfriedmonda hőse, s ilyennek kell lenni azon vitéznek, kit — mert erényei irigységet költenek, bünei pedig tulajdonképen nincsenek, miket ellene lehetne fordítani, a legundokabb hálátlanság s árulás dönt meg. A jellem eme tiszta alaprajza szükséges előzmény volt a következő magas tragédiához.

Még egy sötét alakot kell szemügyre vennünk, mielőtt előadásunkban tovább mehetnénk. Mint a trónjei Hagen Siegfriednek, úgy az izenlandi Brunhild királyhölgy, e csodás lény, ki

oly drága áron adja szerelmét, hogy kérőinek fejüket kell érette koczkáztatniok, s többnyire el is veszteniök, a nőies Kriemhildnek valódi ellenlábasa. Ha az galamb, ez nőstény tigris; s pedig mindakettő valódi asszony. Költőnk (vagy a bagyomány) művészi keze sehol sem hatalmasabb mint épen e nehéz alak, Brunhild rajzában. Ereje tökéletesen természetfeletti, nemcsak a mennyiben asszony, de a férfi hősökén is túl van; szeszélye oly kegyetlen, mely gyönyörét találja benne ha kérőinek — azaz áldozatainak száma szaporodik; szinte játszik, — hogy ereje nagyváltat kérkedve fitógtathassa, — a barlangjába tévedt szerencsétlen jövevénynyel; — s mégis, a mellett állunk, valódi asszony. Ablakából lesi, szolgáló hölgyeivel, az érkezőket s kíváncsian küld tudakozni, kik s milyenek azok. Mikor meghallja, hogy Siegfried köztük van, kinek nagy hire hozzá hatott, kétszeresen ébred hiusága, szépen öltözik s biztatja magát, biztatja eselédit, hogy Siegfried sem fogja őt meggyőzni; tudja jól, hogy kérőbe jöttek s mégis, a mint üdvözli, így szól:

„Légy üdvöz, Siegfried ur, itt házamban, földemen.
Miért ez utazástok? Kérlek mondd meg nekem.“

(Lachm. 398.)

A küzdelemre öltözése bár harcziás, mindaméltt nőies is; a fegyverzet roppant súlya mellett — a már említett erőfitogtatáson kívül — nagy gond van a ragyogásra, mondhatnók asszonyos czifrára is fordítva:

Szép azagógi selyem volt harczi öltönye.
Az gazdagon himezve csillámla, róla szét
Sok drága kő, a néző szemébe, szóra fényt.

(Simr. 452.)

utóbb, mikor már épen harcra gyürkőzik:

Felgyürte köntös-ujját, gonddal, fehér karán.

(Lachm. 427.)

mikor Hagen s Dankwart panaszkodnak, hogy tőlök fegyvereiket elvették s mondják: „csak azok még kezökben lennének . . . majd alább hagyna göggyével az asszony . . .“

Hagen szavát az ékes királylány hallhatá;
S csak úgy vállán keresztül, nézett kaczagva rá.

„Ha oly vitéznek véli e jó lovag magát,
Adjátok vissza kardját pajzsát s páncélzatát.“

(Lachm. 423.)

Soha azonban a nő, s pedig a csalfa nő, oly világosan ki nem mutatja benne magát, mint reménytelen legyőzetésekor. Egyszerre megadja magát, s kíséretének megadást parancsol, nem tudva mit tenni; — s vélnök: utógondolat nélkül; világért sem, csakhamar meglátjuk, hogy épen nincs szándéka követni Gunthert. Cselét azonban Siegfried, az ezer Nibelung-vitézzel kijátszsa; kész ismét megadni magát s indul vélt győzője után, de az úton is új ellenzésre készül s nem adja magát nőül a királynak. Otthon megtartják a nászt; hálószobájokba mennek, tovább már nem lehet halogatni — újra megpróbálja erejét, férjén s mit maga is alig remélhetett: győz. Ismét az előbbi Brunhild, szívtelen, gögös, gúnyos. Másnap már könnyedén beszél vele, nem gyanítva, hogy valódi győzője, az elburkolt Siegfried áll mellette. S mily elfojtott düh, a hős boszúja s az asszony mérge együtt marja szívet legyőzetésekor! Ebből majd még többet is fogunk látni . . . Még csak egy vonást, mely csalfasága képét kiegészíti: mikor Wormsba érkeznek, s a két királynő (Ute és Krimhild) oly szeretettel fogadják, mikor különösen a két fiatal hölgy ölelkezik s testvéri csókkal függ egymás ajkán: mintha a kígyót látnók a galamb körül tekerőzni; mert tudjuk, hogy Kriemhild a mily egyenes és őszinte, Brunhild ép oly szeretetlen, tettető, csalfa, ez ölelésben; hisz ő férjét s egész házát engesztelhetlen boszúval gyűlöli.

Im a főbb alakok jellemzése, kiindulási pontjaiban, kikből a cselekvény fejlődik. Azon ponton, melyhez érkeztünk, a történet még csak kezdetén áll s azért a szerkezetről jobban fogunk szólhatni következő megállapodási pontunknál, Siegfried halálánál, mi az egész műnek középpontját képezi.

VIII. Brunhild sehogy sem feledheté irigy boszúját Siegfried s Kriemhild ellen:

Mindennap arra gondolt Gunther király neje:
„Hogy volt Kriemhilda asszony olyan göggel tele!
Hisz férje Siegfried mégis a mi hűbéresünk;
Bizony régóta nem tett szolgálatot nekünk!“

(Lachm. 667.)

Férjét előbb ingerelni kezdi a kötelesség feledő „hűbéres“

ellen; mikor arra Gunther csak titokteljesen mosolyog, más cselet vesz elő. Dícséri Krimhildet s férjét, sajnálja, hogy oly messze vannak, hogy oly rég nem láthatta őket s kéri a királyt küldene szívesen hívó küldöttséget érettök. A gyöngö Gunther bele megy a hálóba s nagy követséget küld. Azt nagy örömmel, semmi rosztat nem gyanítva fogadja a Nibelungországban székelő Siegfried; szeretettel kérd tőlök hírt bátyjairól, anyjáról, Brunhildről a jó és hűszívü Kriemhild; s mind készek a meghívásnak engedni és elmenni a burgondi udvar ünnepeire. Még az öreg Zsigmond is hozzájuk csatlakozik. Dús ajándékkal bocsátják el a szívesen látott követeket; azok megvizszik a hírt; örül a csalfa Brunhild s csak az érdeklő eljő-e Kriemhild is? Szinte sziszszén szavában a kigyó, mikor kérdezi:

— azt kérdi a dús királyi nő:

„Csak szólj, eljő-e Kriemhild? Szépsége, mondd, minő?
Megvan-e régi bája, magas szépsége még?”

(Lachm. 714.)

Hagen is hallja a hírt. Áz ő fülét csak az üti meg benne, hogy Siegfried mily dúsán ajándékozta meg a követeket:

„Ő adhat, telt marokkal” — rá Hagen így felel,
„Bár éljen örök éltig, nem fogyhat kincse el:
A nibelung-kincs! . . . Hej de! sohszem panaszanék,
Csak azt ide hozhatnám Burgond hazámba még!”

(Lachm. 717.)

Nagy pompával, nagy sereggel jöttek a vendégek, Siegfried ezer, hozzá az öreg Zsigmond kétszáz lovagot hozott. Fogadtatásuk a legszivesebb. Brunhild, nyájasságban túl akart tenni azon is, a mint őt, idejöttékor Kriemhild fogadta volt. De titkon sértette őt Siegfried nagy pompája, gazdagsága. Mikor őt tizenkétszáz vitézével asztalhoz ülni látta, azt mondá magában: hűbéres, ily gazdag, több nem lehet. Az első örömnepélyek után pedig:

Gondolta a királynő: „tovább nem tűrhetem!
Bármint lesz: Kriemhild meg kell hogy vallja már nekem,
Mért ily soká a férje hogy hűbért nem fizet?
Hisz csak hűbéresünk ő; — ma még kérdést teszek.”

Az ördögtől sugallott órát így leste meg:
Mikor majd ünnep s játék keservre fejlenek;

Hajh! jókorán megért majd: gyanút s bűbánatot;
Mely miatt sok országban sok jajszó hallatot!

(Simr. 838. 839.)

Hamar akadt alkalom a két nő közt a vitára. Egy lovagjatek alkamával, férjeik delisége s elsősege felett kezdettek vitázni. Brunhild kevély volt hogy királyné s Siegfriedet hübéresének nevezte: „magától hallám, úgymond, midőn férjem kíséretében először jött hozzám, kérében.“ Kriemhild is büszkeségében sértve, férje hübéres voltát tagadja. Szóból szó lesz. „Majd meglátjuk, — szolt Kriemhild—melyikünk elsőbb; én megmutatom, hogy ma még előtted megyek a templomba be.“ — Megis tette. Udvarhölgyeit leggazdagabb ruháikba parancsolá öltözni, s büszkén, nagy kísérettel indult a misére. A templom előtt várta, hölgyei s lovagjai körében a dühös királyné. Mikor Kriemhild be akart lépni, amaz reá kiáltott:

„Hübéresné ne menjen a királyné előtt!“

A szép Kriemhild meg erre haragban válaszol.

„Bölcsebben tetted volna, s jobb lett vón hogy ne szólj!

Szép tested is szép volna, ha nem vón rajta folt.

— Hogy lehet az királyné, ki más r i m á j a volt?“

(Lachm. 781. 782.)

A szó ki van mondva s lesz nagy tűz belőle!

„Kit akarsz itt rimázni?“ királyné rá kiált.

„Téged!“ felel Kriemhilda, — „csak téged legkivált.

Mert Siegfried volt, hős férjem — ki szép tested bírá,

S elvette szüzességéd’ — és nem Gunther király!“

(Lachm. 783.)

Kriemhild azzal büszkén bement a templomba. A királyné, boszútól tépve várta kinn. Majd számon kérem tőle még szavát, mondá magában. Végre jött Kriemhild,

— s a kíséret, nyomon.

Most szolt a nemes Brunhild: „Megállj csak, asszonyom.

Te engem megrimáztál: bizonyítékokat!

Mert mérges szavad, tudd meg, a szivemen akadt!“

Kriemhild felelt: „Miért nem hagysz mennem, asszonyom?

E g y ű r ű a b i z o n y s á g, ez itt az ujjamon.

Siegfried hozá ezt nékem, hogy nálad fekvűék.“

Brunhildnak soha nem volt ily keserű napja még.

És szólt: „E gyűrűt tölem ellopta valaki.
Hová lett? Ki a tolvaj? Nem tudtam soha ki,
Most jó hát napvilágra! Csakhogy kitudhatom . . .“
A két asszony haragja már lángra gyült nagyon.

Kriemhild szólt: „A lopást rám hiába is veted,
Jobb volna, hallgatnál — ha kedves becsületed.
Nézd: derékamonőved, ez a bizonyíték:
Hogy Siegfried volt a férjed . . . lásd, hogy nem hazudék!“

S mutat egy ninivéi selyemből varrt övet,
Rajt' szép sorban csillognak arany s gyémántkövek.
Hogy azt meglátta Brunhild, csak sirva elfakadt. . . .

(Lachm. 789—793.)

Az a gyűrű, az az öv volt ez, mit Siegfried ama küzdelmes éjen vett vala el Brunhildtől, mikor a makacs nőt férje számára lebirta; kétségtelennek látszik a sértett királyné előtt, hogy Siegfried fecsegett s dicsekvék; de tán mélyebben sérti a gondolat, mi eddig még sejtelmében sem fordulhatott meg, hogy férje elég gyáva lehetett más által szereztetni meg magának nője birtokát. Elpanaszolja férjének mit mondott Kriemhild; az—tudván mennyi igaz van a vádban, hidegen felel. De mikor bosszús emphasissal folytatja panaszát:

„Rég elveszített övem' ő hordja, nézd, magán!
Ő sár-arany gyűrűmet! Oh mért is szült anyám!
— S Gunther király, e szégyent ha rajtam hagyhatod:
Tudd meg hogy át nem lépem mennyegzős ágyadot!“

(Lachm. 797.)

a király nem térhet ki előle. Hivatja Siegfriedet; az hittel fogadja hogy a szó nem tőle került ki. Látszólag béke lesz. — Brunhild' azonban tovább búsong, hogy mind a ki látja, szive megesik rajta. Hagen, ki Siegfried ellen rég elrejtett irigy boszujának ennél kedvezőbb alkalmat nem is várhatott, vigasztalja a királynét, felfogadván előtte:

Hogy meglakol ezért még a Kriemhild férje, meg!
És addig vigadók közt engem ne érjenek!“

(Lachm. 807.)

A burgond hősök összejönnek s elvégzik Siegfried elvesztését, ha erővel nem bírják esellel is. Mikép csalhassák törbe, a gonosz Hagen tervezi ki s intézi el: hogy álhirrel, álkövetek jö-

jenek, mintha a minap szabadon bocsátott Lüdeger s Lüdegast véres hadat izennének Gunther királynak, — akkor fegyverkezék az egész udvar, bizonyosan Siegfried sem fog hátramaradni s csatára készülend: Hagen majd körülveszi Krimhildet s tőle, a hős aggódó hí nejétől szép szín alatt kilopja a titkot, — teste mely pontján maradt Siegfried sérthető, hol a falevél miatt a sárkány vére nem érhetette. Gunther, először vonakodik a gyáva hálátlanság e tervébe beleegyezni; de sokkal gyöngébb, hogysen környezetével ellenkezni bírjon s a terv megáll. — Siegfried is, Kriemhild is sokkal nemesbek, mintsem az ördögi törbe bele ne mennének, semmi gonoszt sem gondolva. A hirnökök megjelennek s az egész had készül, fegyverkezik. Siegfried, szokott hősiségével ajálja magát a csatára: hisz, az ő javaslatára lön a két királynak kegyelem adva, neki illik hát hálátlan hitetlenségekét megbüntetnie. S ezer lovagjával fegyverbe öltözik. Hagen, mintha búcsúzni, Kriemhildhez megy. Az örül, hogy a hősben barátot talál; szeressétek, kéri, Siegfriedet s ne boszuljátok meg rajta, mit én vétettem Brunhild ellen; ugyis, teszi elég naivsággal hozzá:

„Megis szenvedtem érte“ mond a királyi nő,
 „Mert büntetésből, kékre veré a testem ő;
 Mért mondtam azt Brunhildnek, neheztelt rám igen.
 S jól boszut álla érte, azt elhihedd nekem.“

(Lachm. 837.)

Hagen fogadja, hogy kész minden jó szolgálatot tenni Siegfriednek, csak tudhassa: mikép. Oltalmazd őt a csatában, kéri Kriemhild.

S megmondja neki azt, mit titkolni lett volna jobb.

(Lachm. 841.)

hogya a hárslevélnyi sebhely hely, a hős hónalja táján maradt.

Szólt a trónjéi Hagen: „varrj öltönyére fel,
 Miről reá ismerjek, csak egy piczinke jelt,
 Hol védjem, ha körülé dühöng a bösz csata...“
 Éltét akarta védni, s vesztének lön oka!...

(Lachm. 846.)

Mikor épen indultak a hősök, Hagen mellé lovagolt Siegfriednek s meglátta vállán a kis jelt. Intett s két új álkövet jött, békehirrel. Siegfried csaknem neheztele, hogy nem harcolhat.

De Hagen tanácsára, Gunther vadászatot indítványoz az elmaradt harc helyett. Örömmel egyeznek belé s Siegfried nejéhez megy búcsúzni. Szegény Kriemhild most kezdi a rosztat sejteni s hogy akaratlanul ő árulá el férjét. De nem meri megvallani hogy Hagennek szolt. Csak

Szólott a hősnek : „kérlek ne menj, maradj ma honn.
Oly rosztat álmodám : hol legsűrűbb a vadon,
Két vadkan üze téged, piros lett a virág...
Ugy sirhatnám s nem értem, hogy szivemen mi rág.

Félek s aggódom érted, sejtek gaz árulást ;
Mert többen ellenünk itt föl vannak gyúlva lásd.
Azoktól még , kitudja minő veszély követ ?
Maradj, oh férjem, itthon ; esengve kér hüved.

Felelt az : „Édes szivem, megtérek én korán.
Nem is tudok itt senkit, hogy haragunna rám.
Söt rokonid, barátid, szeretnek engem is ;
Hűségemért ő tőlök, e dijt érdemlem is.“

„Ne, drága Siegfried, félek, ne érjen baleset !
Oly rosszat álmodám még, hogy két hegy rád esett,
S úgy elboríta ! többé nem láttalak soha !
Jaj meghalok ha elmegy, ne menj, ne menj oda !“

(Lachm. 864—867.)

Hiába ; Siegfried oly nemes, oly gyanútlan, hogy az árulás gondolata be sem mehet elméjébe. Elmennek. Vadásznak. Siegfried a legjobb vadász ; tömérdek vadat elejt. A vadászat leírása (Lachm. 872—891.) a legszebbek egyike, szük terünkön azonban kívül esik. Sietnünk kell a katasztrófhhoz. Mikor a vadászok összegyülekeztek, az evégre készített tanyán s köztök Siegfried is megjelent, nagy tiszteletet s szivességet mutattak iránta ; a hős szive távol volt minden gyanútól. Fáradtan ültek a szép gyepre s kezdettek enni. Akkor veszik észre, hogy bort elfelejtettek hozni ; Hagenre volt bízva, de az vétségéből más felé küldötte a bort. Kicsinált dolog volt az egész.

„De — szolt tronjéi Hagen — „nemes vitéz urak
Közel tudok egy helyet, hol frís forrás csurog ;
Felejtsük a bort ; inni majd elmegyünk oda.
Hajh ! e tanácsból még sok hős nagy veszélye támada.

(Lachm. 910.)

Siegfriedet szomj kinozá ; fölkel, hogy a forráshoz men-

jen; Gunther és Hagen is vele. „Mindig hallottam, — mond a csalfa Hagen, — hogy futásban téged elérni nem lehet. Szeretném megpróbálni.“ — „Azt megpróbálhatjuk, felelt Siegfried, fussunk a forrásig. S én még egész fegyverzetemmel futok; ti ketten fussatok a nélkül.“ Mégis ő lett első a futásban. Ott, hogy a forráshoz hajolhasson, leoldá kardját, letette a paizsot s lándzsát. Gunther ivott előbb; akkor Hagen titkon eltette kéz alól a Balmungot. Mikor Siegfried épen a víznek hajolt, a tronjei felragadta a lándzsát s a megjegyzett helyen általütötte, hogy szive vére magasán kiszökelt; azzal Hagen futni kezdett s szaladt a mint tudott a völgybe le. A hős nem találta kardját, s csak paizsát fogta és azon sebzetten, utolsó erejét összeszedve, ment gyilkosa után s utólérte.

Habár halálra sebzve: csapása rettenet;
 Hogy pajzsa széliről le csak egyre pergenek
 A drága kövek, gyöngyök; a pajzs is összetört . . .
 Szeretne bosszút állni a rút gyalázatért!

Megtántorúla Hagen, a mint reá csapott;
 A föld, a nagy ütéstől jajt döngve hallatott.
 Csak kardja vón kezében: Hagennek vége lesz!
 Oly nagy bosszura indult a megsebhedt vitéz.

(Lachm. 926. 927.)

De még eddig egyet sem szólt; hanem most ereje gyönglívén.

Lehullt a Kriemhild férje, a virágok közé,
 Omlott a szive vére s a füvet színeze.
 Akkor vádolni kezdé, kinsajtott szavain,
 Kiknek gonosz tanácsa vesztét okozta im. (Lachm. 929.)

„Nem fáj másért a szívem, csak nóm, Kriemhild miatt!“
 (Lachm. 935.)

Ott szörnyü kin csavarta, hogy majd kettészakadt;
 S még szólt, gyötört szívével: „Orgyilkolástokat
 Majd meg fogjátok banni, megbánni még, nagyon!
 Önmagatok — nem engem — csapátok itt agyon!“

Ott vértül lettek mind a virágok nedvesek;
 Még a vitéz vivődék, de már csak keveset,
 Mert igen mélyen vágott a halál fegyvere
 S csakhamar halva hullott a véres fűre le. . . .
 (Simr. 1029. — Lachm. 939.)

Most azon törődtek, mikép titkolják el, hogy a gyilkosság Hagen által esett; ámbár ő vadkevélyen mondá, hogy föl sem veszi, ha megtudja is Kriemhild, s akár mint sír s átkozódik is majd. De a többiek úgy állíták meg a mesét, hogy Siegfried egyedül ment vadászni s a rengetegben rablók támadták s gyilkolák meg.

Azzal Hagen a testet haza vitte, s a Kriemhild hálószobája elébe, a küszöbre titkon letéteté. Mikor hajnalban misére akartak menni, ott megtalálták. Lett szörnyű bánat. Kriemhild szótlan rogyott le. Hamar eltalálta, hogy

„Brunhild tanácsolá ezt, és Hagen tette meg.“

(Lachm. 951.)

Keserves hangon akkor a jó Kriemhilda mond:

„Oh jaj, e gyásztörténet! Nincs, ime, pajzsodon,
Egy kardcsapás! Elöltek, s orgyilkos még!
Csak tudnám hogy ki tette majd bosszút állanék.“

(Lachm. 953.)

Jól tudta pedig. De szive, e rettenetes csapástól egyszerre megváltozott. Ha eddig soha be nem zárta szivét ajkaival: most megtanulta, hogy hallgatni és titkolni kell. A vén Zsigmond s a nibelungi lovagok bosszút akarnak mindjárt állani s kardot rántanak már a burgondiak ellen; Kriemhild beszéli le őket: „még kevesen vagyunk, Gunther királynak sok jó vitéze van, a bosszú ideje, alkalma nem jött még el.“ Azonban magának bizonyosságot akar szerezni még s az istenítélet egy neméhez folyamodik.

Azok mindcsak tagadták. Kriemhild így szóla most:

„Ki ártatlan? megtudni könnyű a bizonyost;
Csak a koporsó mellett álljon meg egyszerűn,
S az igazság azonnal nyilvánással kitén.“

Mi gyakran szokott esni, esett itt nagy csoda:

Mihelyest a megölthez a gyilkos áll oda,
Azonnal minden sebe megint vérezni kezd.

Most is hogy Hagen ott állt, látá mindenki ezt;

Sebéből úgy ömölni, mind legelőbb, a vért;
Hogy mely némán panaszlott, bosszút most sirva
kért.

(Lachm. 984—986.)

Most már bizonyost tudott Kriemhild ; de boszuját elrejtette még. Három nap sirva virrasztá a halottat ; mikor temetni akarták, még egyszer feltörette érette a koporsót, bogy utoljára megláthassa—

Szegényt hozzája vitték hol hőse fekvék ;
Fehér kezével ott fölemelte szép fejét,
Megcsókolá a holtat, a drága lovagot ;
Mig szép szemén, a bútól, vérkönyű lobogott.

(Lachm. 1009.)

Temetés után az öreg Zsigmond haza készült. Kriemhildet is hívta magával ; de azt testvérei s anyja nálok maradásra kérték ; a két fiatalabb, Gerenot és Geiselher, teljes szívből szerették őt és sajnálták Siegfriedet ; ártatlanok is voltak halálában. De ő nem értők,—halottjáért maradt itt, kit siratni s megboszulni akart. Hiven is gyászolta, sok éven át férjét, s nem akart sehogy vigasztalódni, s attól fogva, se Guntherhez se Hagenhez egy szót sem szólt, nem is üdvözlé őket. A Nibelungok tömérdek kincse pedig, mind csak Siegfried hazájában maradt. Most azon mesterkedett Hagen, mikép lehetne azt magokhoz szerezni. „Ki kell — mondá — Kriemhilddel békülnünk ; ha megnyerjük kedvét, ide hoztatja kincseit, mert özvegyjogon minden az övé.“ Körülvették azért s reá beszéltek, hogy béküljön ki Guntherrel s a többivel. „Jó, mondá, ha annyira rajta vagytok, szólok a királyhoz. Ajkam megbocsát neki, de szívem sohasem.“ (Simr. 1147.) Azután :

Meg is bocsa tá mindnek, a z e g y n e k nem csupán ;
„Ha Hagen nem tette vón meg : más meg nem ölte volna tán.“
(Lachm. 1055.)

Ekkor könnyen kivitték, hogy kincsét hozassa haza. El is hozták a rengeteg aranyat s drágakövet ; ő pedig nem sokat gondolt vele ;

S lett volna ezer annyi a kincs, a mennyi volt, —
Csak támadt volna még föl Siegfried, a drága holt :
Hozzá állt volna Kriemhild, egy ingben, szívesen . . .
Nem volt a földön ily nagy egy nő hűsége sem !

(Lachm. 1066.)

Böven s kegyesen osztogatta kincseit, hogy a gonosz Hagen egészen megijedt tőle :

Adott, gazdag s szegénynek, hogy nem volt benne vég ;
S szólt Hagen a királyhoz : „Ha így folytatja még :

Pártot szerez a pénzen, szegődik majd ahoz
Sok jó vitéz; meglátod „nekünk még bajt okoz.“

(Lachm. 1070.)

Gunther hallani sem akar róla, hogy a kincset elvegyék tőle; Hagen, szokása szerint mindenén túlteszi magát; „legyek én a bűnös“ — ügymond. Végre megegyeznek, hogy az egész kincset a Rajnába elsüllyeszti. De még előbb megfogadták, hogy soha se magok föl nem veszik, se a helyet hova rejtették, senkinek fel nem fedezik. A kincs elsüllyedt s örök időkre rejtve van. Kriemhild pedig tizenhárom évig siratta férjét.

IX. — Siegfried halálával s a Nibelungkincs elsüllyesztésével a tulajdonképi Siegfried-monda be van végezve. Egész monda-kör és pedig a leggazdagabbak egyike, de melyből, ritka tapintattal, csak az van adva költeményünkbe, a mi itt valóban helyén van s minden egyéb, rendkívüli mérséklettel elmellőzve, bármily kedvezően kínálkozott is az énekes lantjának. A német ösköltészeti hagyományok dús tarlózatot nyújtanak e mondakörből most is, bár több mint hihető, hogy a mi mostanig fönmaradt, tarlózat csak abból mi egykor volt. A többi közt különösen egy, „Der Gehörnte Siegfried“ — mit a „kleine Heldenbuch“ tartalmaz, — bőven, s néhol festőileg adja elé Siegfried korábbi kalandjait, miket a Nibelungének elejéből (Lachm. 88 — 101.) vázlatosan mi is ismerünk; a mint ott, e költemény céljához képest, — mint tárgya körén tulajdonkép kívül esőt, — és pedig, mint már megjegyzők, igen szerencsésen épen Hagen szájába adva, csak röviden lön előterjesztve. A költemény bölcs gazdálkodását ez egy körülmény is eléggé mutatja. De valóban, bármily figyelemmel olvassuk is, újra meg újra, alig fogunk valamit, csak egy kis részletet is találni benne, mit fölöslegesnek mondhatnánk. Ha — mint előre már mondtuk — néhol egyhangúsága miatt untatónak tetszik is az előadás, ha mint mondai elbeszélésnél gyakran szokott, ismétlések fordulnak is elé benne: de semmi, mi a tárgyhoz tartozó s megértésére szükséges nem volna.

E szempontból ítélhetünk, itt e forduló ponton már egész méltányossággal, a Nibelungenlied szerkezete felől. A történet úgy van berendezve, hogy benne minden helyén van. Vessünk reá még egy futó visszapillantást.

Legelőbb a két főszemély, Kriemhild és Siegfried van bemutatva, s az első bemutatásnál azonnal kellőleg jellemezve is. Egyszerűen, a szóbeli elbeszélés módja szerint hozza őket elő az épósz. Nem ragad, mint a dráma tenné, egyenesen „in medias res.“ De e bemutatásban s jellemzésben sincs semmi henye részlet, mi később alkalmazását ne nyerné. Kriemhild álma, s utána rövid beszélgetése anyjával, híven jellemzi az ártatlan leányt,—de jós-kép is egyszersmind. Siegfried, növekedésében már, mint a legerősebb s legnemesebb lovag van föltüntetve és szíve legelső mozdulata már az, mikor a bájos Kriemhild híret hallja. Ennyi előzmény épen elég volt arra, hogy mostantól fogva több megszakítás nélkül, gyorsan induljon meg s folyjon le a cselekvény.

Siegfried, tizenkét lovagjával jó a Burgondok földére, mintegy kalandra. Vitézi hire előzte meg. Tulajdonkép Kriemhildért jő; de azt nem mondja. A lovagnak először meg kell érdemelnie a hölgyet, mielőtt kérőül léphetne fel s a niederlandi hős királyfi, bár vitézekkel szemben bizik erejében, az imádotl szemben elhagyja önbizalma. Szép s nemes vonás a hősben, de jól kiszámítva egyszersmind a cselekvény szerkezetére nézve is. Mert ebből foly, hogy Kriemhildről mitsem szólhatván, jötte okául csak kalandvágyát adja, s merészen kéri föl Gunther király országát, magátét vetvén kockára érette, s e lovagias föllépésével egyszerre egyenlő magasságba emeli magát a burgondi királyházzal; vakmerő s félelmes ellenségből, csakhamar megszeliélülve, jó barát s nemes bajtárs lesz; de minden próbán, lovagjátékban s versenyen felülmúlja valamennyi királyt s vitézt. Ily hősül kell kitüntetnie magát, hogy barátsága szívesen fogadott, szövetsége nyereség—de jelleme egyszersmind irigység tárgya is legyen. S itt már láthatólag meg van alapítva a későbbi katastróf. Még tovább . . . Kriemhildről mind semmi szó, de titkon ő is látja Siegfriedet s kiválasztja szívében. Ám arra, hogy hölgyét kivívja, még nagyobb szolgálatot kell a hősnek tennie. Következik a Lüdeger és Lüdegast királyok hadizenete. Ellenök Siegfried tartja meg Gunther király birtokát, becsületét. Ennyi elég, de szükséges is volt, s mindez elmarad, ha Siegfried először is mint a királyleány kérője áll elé.

Most már jutalomról kelle gondoskodni jó szolgálatáért. De

mi legyen ily hősnek méltó jutalma? Országá van neki is. Kincsek? végetlen gazdagságot bir a Nibelungok hagyományában. A foglyul esett királyok? de hisz azokat maga kívánta, váltságdíj nélkül, szabadon bocsáttatniok. Csak egy jutalom lehet Siegfriedhez méltó: a legnagyobb kincs, mire év óta hallgatva vágy, oly nemes és gyöngéd mint maga: hogy Kriemhild elébe jöjjen őt üdvözölje. Ez a Gernot királyfi gondolata volt, de akárkié, gyönyörű gondolat. Tudjuk, mikép találkoztak, — mikép habozott Siegfried, önbecsét s országát s minden kincseit méltatlannak ítélve Kriemhild birtokára. S tán kétségeskedve, hogy őt valaha nőül nyerhesse, haza is megy vala már: ha új hír nem érkezik, — a csodaerős és szép Brunhildról.

Ha eddig csendes patak volt, vagy lassan növekedő folyam, épószuak cselekvénye, mostantól kezdve rohanó árrá válik. Mi volna egyszerűbb mint Kriemhildet megnyernie Siegfriednek? oly méltók egymásra. Segymás birására bennök s kívülök minden elő is van kellőleg készítve. De cselekvényünk így épósz helyett csak egy kis idyllé kerekednék ki. Most a Brunhild erőteljes, kalandor jelleme; most a gyöngé de nagyravágyó Gunther király feltétele, birni őt; most Siegfried igyekezete, ezt leverni szándékáról s mikor az nem sikerül, nemeslelkű ígérete: segíteni őt veszélyes vállalatában, miből őt szerencsésen kihozni, a világon senki más nem volna képes; most Gunther kölesön fogadalma — hogy Brunhild megszerzéseért Kriemhildet adja a hősnek; — mind ez egy jelenetben. Tudjuk: mi csellel, s egyszersmind erővel nyerte meg Siegfried, Gunther királynak Brunhildot. A világon egy ember volt, ki Brunhildot legyőzheté: Siegfried a varázs-csuklyával; de neki nem kell, ő Kriemhildet szereti; s hogy birhassa, kész, — bár vonakodva, — a semmi esetre nem igazolható csalfaságra Brunhilddal szemben; azonban még sem mondhatjuk, hogy merő csel ejtette volna meg ezt; mert nagyobb erő győzte meg az erőt. Még nagyobb hibát tesz Siegfried, mikor már a kettős nászeskü után, saját nejét is elhagyva, reá áll, hogy a makacs Brunhildot a nászágyban újra is lebirja a király számára; de ez a hiba már elkerülhetlenül foly az előbbiből s úgyszólván kezdete a büntetésnek az a kényszerűség: hogy Siegfriednek e második csalfaságot is el kell már követnie, ha Gunther királyt egészen cserben hagyni s az udvar-

nál elláthatlan zavart és szégyent okozni nem akar. Hogy a gyűrűt és övet magával vitte, mint a szöveg odavetőleg megjegyzi, talán gögből (aus Übermuth) történt; nagy s egyenes lelké, mint egy elveszti egy perczre egyensúlyát; újra mesterileg gondolt vonás. És ezután már csak következetesség: hogy azokat, mint diadaljeleket, átadja nejének. Azonban azt kell hinnünk, a dolgot egészen ki nem magyarázta, s Kriemhild magára volt hagyva a találgatásban. Természetes, hogy az igazságot egészen el nem találhatta, s többet gondolt mint valóban történt. Különben nem azt mondta volna Brunhildnak, hogy Siegfried r i m á j a volt, a mi nem is való, csak azt, hogy meg van csalva s csúffá van téve. S ha tudta volna, hogy történt a dolog, világosabban bizonyíthatta volna: Gunther király menyivel áll Siegfried mögött; így azonban vádjá sértőbb lesz, megbocsáthatlanabb, mint amúgy lehetett volna; mert bár Geiselher azt mondja: „Sok minden van, miért az asszony megharagszik“ bizonyosan semmiért sem inkább mint a mivel Kriemhild sértette a királynét. Elég ok, hogy Siegfried meghaljon s hogy halálát épen az okozza kit ő — s ki őt legjobban szereti. De tragédiánk még többet bír tenni. Siegfried—mert mit titkolhatna el a férj, nője elől,—megmutatta Kriemhildnek teste azon helyét, melyen egyedül sebhető; s épen a szegény nő adja kedvesét gyilkosa kezébe e titokkal; adja hű s félő gondoskodásból; adja épen Hagennek, kit ő hű rokonának véle; adja utóbb gyöngeségből, mikor nincs elég öntagadása, hogy a vadászatra készülőnek bevallja, hogy titkát elárulá. Kriemhild ez önkéntelen árulása csak azon bölcs mérséklet által van lehetségessé s valószínűvé téve, melylyel épószunk Hagen körül jár el. A zord hős folyvást hallgat; tanuja Siegfried szolgálatainak, nevedő befolyásának az udvarnál; irigy az idegenre, az világos; de sehol el lene ki nem tör; zárkozott, nem nyílt ellenség. Különben Kriemhild nem követhetné el azt a nagy hibát. De Hagen jellemzésére is így jobb: nem illenék hozzá, az idő előtti fecsegés vagy épen hetvenkedés. Ő ellentéte Siegfriednek, ki őszinteségében nyelven hordja szívét; s ellentéte Gunthernek, ki szájjal nagy, előre (Simr. 338.) tenni mitsem tud segítség nélkül.

A mit e rövid visszatekintés által világossá tenni akarnánk, az: hogy a Nibelung-ének szerkezetében, minden részlet, a katasztrófért van, azt készíti, azt segíti elé. Ha az egyes részleteket te

kintjük, mindenikre azt mondhatjuk: ez idézi elő a katasztrófát, e nélkül nem lehetne az meg; ha pedig a katasztrófát nézzük, látjuk, hogy az minden előzmény közremunkálásával jöhetett létre csak. Siegfriednek halni kelle: mert erénye oly magas, kincse oly tömérdek, szerencséje oly rendkívüli: hogy mindenek irigységét kelle költenie; s im — a történetünk megnyilta előtti kalandjai így folynak le vesztére. A sárkányvérben fürdése, legalább sophistikus mentségül szolgál orgyilkosának, mert nyilt harcban sérthetlen volna; s a ráesett falevél szükséges volt, hogy még se legyen isten, hanem sérthető ember maradjon. Siegfriednek meg kelle halni, mert oly nyilt, bizalmas, eselről nem is álmodó vala, hogy mintegy behúnyt szemmel járt az örvény fölött. Meg kelle halnia, mert annyi jót tett Gunther királylyal, hogy az nem türheté a tartozó hála nagy súlyát szíven. Gyenge, nyomorúlt lelkek sajátja, hogy a hála türhetleu nekik, s gyűlölik ki velök jót tett, és nyomasztóan érzik jelenlétét s azon erkölcsi uralmát, melylyel jótéteményei folytán bir felettök; így Gunther király; ellenállása — midőn Hagen Siegfried elvesztését javallja — oly gyöngye és inkább csak illemből való, hogy világosan látjuk, mint örül, ha megszabadulhat azon Siegfriedtől, kinek pusztá létele is szüntelen arra emlékezteti, mily lefizethetlen sokkal tartozik neki. Maga azon nagylelkűség is, melylyel Siegfried a foglyul esett Lüdebert és Lüdegastot szabadon bocsátja, vesztére szolgál; mert ezek neve s költött hálátlansága a maszlag, melylyel elkábitják s a hálóba csalják. Hogy a Brunhild ellenébe elkövetett, kettős csalfajáték, — hogy Kriemhild irányában, titka fölfedésével kimutatott férfi gyöngesége, — hogy még azon kis körülmény is, miszerint a gyűrű-s övhez jutása részleteit egészen el nem mondta nejenek, — mind szükségeskép eszközlik a hős veszedelmét, felebb is mondtuk már. S csak ismételnünk kell, hogy leggondosabb kereséssel sem találunk egyetlen részletet sem, mi ne a nagy katasztrófra dolgoznék s miből ez, valamely szálát ne venné. Siegfried halála, a költemény ezen első felének (s meglátandjuk: a másodiknak is) annyira uralkodó pontja, hogy eddig minden azért történt (s ezután minden abból ered.) Ez erős központiség, e minden részletnek egyhez irányulása, minden érdeknek egyfelé fordulása, az: mi velünk a Nibelung-ének szerkezetét tökéletesnek mondatja.

De vessük ki, ha lehetséges, egy kissé Siegfriedet s mind a mi rá vonatkozik a játékból — (ha lehetséges, mondjuk, mert nála nélkül egy lapja sincs a műnek) s lássuk meg egyebekben is, mily vaskövetkezetesség fűz mindent össze. Gunther király, testvéreivel s hőseivel, kik közt Hagen tűnik ki, egy csoport. Hát-
 térben állva ugyan, hogy úgy szóljunk: a perspektív szabályai szerint csak körvonalozva, de azért teljes következetességgel jellemezve állnak előttünk. Egy jeles királyi törzs, mely atyáitól dicsőséget s országot örökölt, de arra van hivatva, hogy magasabbra emelkedjék. Mint sokszor szokott, nem maga a király (vagy családfő) épen a legkiválóbb egyéniség is egyszerismind, de mégis van benne oly vonás, mi őt a többitől elkülönzi s föléjük emeli. Guntherben nagyralátása az. Ő magát a világ központjául nézi, s úgy nézi környezete is; természetesnek tartja, mint a királyok szokták, hogy testvérei, kik magok is néha király nevet viselnek, neki szolgáljanak; hogy oly hős, mint Hagen, neki jobbagya, hűbérese legyen; hogy egy idegen lovag, ki neki nem is alattvalója, maga is királyfi s majdnem király, érte annyit tegyen, mennyit a legszorosabban kötelezett is alig tenne. S ennek a büszke, öntelt, nagyralátó Gunther királynak — az még sem sérti büszkeségét: hogy számára feleséget más érdemljen; a rosztul helyezett büszkeség, más oldalon könnyen türi a megalázást: a ki szégyenlené bevenni a jó tanácsot, egy Siegfriedtől (Lachm. 329.) nem szégyenli nászágyába hívni őt; mélyen talált lélektani vonás. — E királyi udvari körben, valami különös összetartást találunk. Valamennyi egy test, egy lélek. Közös érdekökért mindenik mindenre kész; Gunther engedni, Hagen merni, a két kisebb királyfi szemet hűnyni. Az emelkedő királyház sajátsága: eszközökben nem válogatni s egyéniségét is szívesen megtagadni a fűczélért. Távol legyen, hogy a Nibelung-énekben politikai tanok vagy irányok nyomait keressük; sokkal együgyűbb, kezdetlegesebb, népiesebb költemény, mintsem ily célzatosságai lennének. De öntudatlanul is azt teszi, mit mondánk: a Burgond királytörzs hirteleni emelkedését s még hirtelenebb pusztulását festvén, lehetlen, hogy e változások emeltyűit s mozzanatait föl ne találjuk benne.

Másik pont, mire figyelmünket még irányoznunk kell: a Brunhild története. Magában egy tökéletes cselekvény; s a Sieg-

fried és Gunther körhez mérve annyiban előnyben áll, hogy jóformán bé is van már végezve; Brunhildról a költemény második felében csakis említés történvén már. Brunhild történetét, az egészből kiszakítva, vevén szemügyre, abban egy teljes középkori monda szellemét találjuk. Egy rendkívüli erejű, s abban elbizakodott leány, ki még nem akadt mesterére — s az eddig legyőzött hősök után azt véli, hogy nem is fog akadni soha; ki azért önféjű, gúnyos, kegyetlen, szívtelen: lehet-e a népmesének, választva is méltóbb tárgya? — Az ének különös előszeretettel is foglalkozik vele. Mikor először van róla szó, s csak nagy ereje és szépsége van említve (Lachm. 325—327.) már érezzük, a történet mily érdeke fűződik hozzá. A rövid említés után, mely a Wormsba jött hír reflexében van előadva, nagy ügyességgel mindjárt Gunther királyhoz fordul az ének, megmondani mily hatást tett rá a Brunhild hire, mint vágyik birtokára, határozza el, küzdeni érte, mint készülődnek, mint mennek négyen érte; stb. Ekkor foglalja el már Brunhild egészen és közvetlen a tért. S mondhatjuk, hogy az egész költeményben jobb s részletesebb leírást senki sem nyert, Kriemhild s Siegfried sem, a kemény Brunhildnál. Személye, lelkülete, járása, kelése, öltözete, fegyverkezése, viadala — mind mind teljes élethűséggel s szemléletességgel vannak a legkisebb részletekig elénk állítva. Jellemzését már fölebb láttuk. Most az egész szerkezet reá vonatkozó szálaira van főgondunk. Sorsát Siegfried döntötte el; ő dönti el viszont a Siegfriedét. Bár azt, a mi a varázs-csuklya segítségével történt, ő nem is sejthető: valami megfoghatatlan volt neki az egészben. Ő Siegfriednek hallá, mint a föld első hősének, hírét; s ez most mint a gyöngye Gunther hűbérese jó hozzá; őt üdvözli először — s ő Guntherhez útasítja, mint urához. Guntherből nem néz ki oly erő, mitől Brunhild tarthatna, — s az mégis, hogy hogynem, legyőzi; különös, hogy azalatt Siegfried sehol sem látható. Brunhild sejtethetett valamit, maga sem tudta mit, mert különben nem merte volna Gunthertől a nászeskü után is megtagadni férfi jogát; nem mert volna ellene oly makacsul s tetteleg szegülni, mint azon éjen tette, melyen az övvel gúzsba kötözé. Semmikép nem érthette meg: mikép történt, hogy Gunther, ki a három versenyjátékban oly erős volt, most meghagyja magát csúfosan kötöztetni s nyöszörögve kéri fölolda-

tását, s másnap ismét oly iszonyú erővel bírja le őt; mi ember ez, kinek így jő meg s megy el ereje? vagy mi varázs, mi titok lap-pang alatta? föloldást hiába keresett. Iszonyú világosságot gyújt lelkébe Kriemhild beszéde; valljuk meg, igaza van: hogy ily sé-relmet boszúlatlan hagyni nem lehet. Az idetartozó három jelenet: a két királyné veszekedése, a Siegfried orvul megöletése, s aztán megsiratása és eltemetése, az egész költemény legremekebb rész-letei. Kriemhild, a veszekedésben, épen oly hibás mint Brunhild; a tragikum természete szerint, végzetesen ragadtatik hibából hi-bába. Ő is kezdte a dicsekedést, ő emelte Siegfriedjét egyenesen Gunther fölébe; tehette, mert tudta elsőségét, de még sem kellett volna tennie, mert Gunther neki bátyja, s király, házigazda; leg-kevésbé kellett volna pedig ezt tennie a királynő—a kevély és sért-hető Brunhild előtt. Az természetes, hogy ez nem engedi elsősé-gét. Aztán szóból szó lesz, mint az asszonyok vitáinál rendesenzo-kott. A legsértőbb szót, mi a mellett tévedésen is alapul, szintén Kriemhild mondja ki; s természetes, hogy azt Brunhild nem akarja annyiban hagyni. Kriemhild ugyan váltig mondja: „miért nem hagysz engem menni? jobb lett volna nem szólnod, nem kér-dezned.“ stb. mind a mellett igen megfoghatóan találjuk, hogy Brunhild tudni s nyilván hallani kívánja, mi jogon nevezte őt só-gornéja Siegfried rimájának. Az előtt sem szerette Siegfriedet s Kriemhildát; ennek büszkesége mindig fejében főtt s nem feled-hető gögös magatartását előtte; azért is hívta, s hívatta férjével, magához őket: hogy rajtok valamikép boszút állhasson. Most már megért az.

De még Kriemhildnak más hibát is kell tennie, hogy Brun-hild boszu-szándéka célta érhessen. Mert Siegfriedet nem oly könnyű volna kézhez keríteni, még oly nagy hősöknek sem, mint Hagen, s a Gunther király egész lovagköre. Most lép előtérbe a trónjei, s veszi a cselekvény szálait egyidőre egészen kezébe. A mely perczen ő Brunhildnak kezét adott: hogy Siegfrieden érte boszút áll, az asszony háttérbe vonul s az ádáz hős lép cselekvőleg elé. Kriemhild maga is tulajdonképen csak szenvedőleg s önaka-rat nélkül tesz, midőn Hagen kilopja titkát. Az egész árulás, a terv — intézés — végrehajtás, mind a Hagené. S mégis, értjük s helyeseljük, hogy érette, Gunther királytól kezdve az utolsóig mindnyájan felelősek, s mind a mennyinek lakolni kellend érette.

Mindenik bele egyezett s vagy tetteleg segítette vagy hallgatólag megesni hagyta. A hős mellett, ki annyi jó szolgálatot tett, egy hang sem szólalt fel Gunther király szívében, Gunther király udvarában; neki el kelle esni, segítség, majdnem szánalom nélkül; s mind az egész háznak és lovagkörnek utána kelle bukni, irgalom nélkül! Kriemhildnek is, ki a nevezetes boszút intézi, de ki maga is oka a tettnek, melyért boszút áll.

A tragikai igazságtétel ez. S a Nibelung-ének, egyes részletekben, s egész szerkezetében, e magas igazságtétel megtestesülése.

(Folytatjuk.)

SZÁSZ KÁROLY.

A TÁRSADALOM TUDOMÁNYA

ÉS RIEHL MUNKÁI.

Land und Leute von W. H. Riehl. Stuttgart J. G. Cotta'scher Verlag. —
Die bürgerliche Gesellschaft von W. H. Riehl. — Die Familie von W. H.
Riehl. — Culturstudien v. W. H. Riehl. — Culturgeschichtliche Novellen
v. W. H. Riehl. —

Ha a középkori állapotokat korunk viszonyaival hasonlítjuk össze, úgy találjuk, hogy a középkor egyik lényeges megkülönböztető jelleme a particularismus. A középkor nem ismert a vallás és egyház körén kívül általános eszméket és intézvényeket, nem ismert se jogot, se szabadságot, se állampolgárságot; de azok helyett találunk a középkorban jogokat, szabadságokat és rendeket, — nemeseket, papokat, polgárokat, parasztokat. S már ennél fogva a középkori királyságnak is másnak kellett lennie, mint az új kor királysága; — a király nem volt souverain — se a római jog, se az új államjog értelmében, — hanem főleg a nemesek elseje volt. Jellemző e tekintetben: a magyar államjogban a jus resistendi, valamint az arragoniai alkotmány hasonló irányú rendelkezései. A király, mint az államnak nem személyesítője, de fő képviselője, nem birt se nagy pénzforrásokkal, se állandó sereggel, tehát maga az állam hatásköre is szűk korlátok közé volt szorítva; nem avatkozott szánemű magán viszonyokba, melyeket az újkori állam mindenhatóságából kifolyt szervezések által elkészerít. Ilyen egyszerű, feudális, középkori államból fejlődött ki azon bámulatos államszerkezet, melyben az emberek a szabadság legnagyobb mértékét élvezik, melynek elérésére az emberiség eddig képesnek mutat-

kozik, — értem az angol államot. Más országokban a középkori állam szinte ilyen átalakulási iránynyal birt, de a fejedelmek a geographiai helyzetet, a népfajok hajlamait s főleg a külön rendek egymásközti surlódásait felhasználva — a régi világ hagyományai nyomán lassanként előállíták a római imperium példájára azon absolutismust, melylyel a legembertelenebb formák közt találkoztunk II. Fülöp alatt Spanyolországban, — humanusabb formák közt XIV. Lajos alatt Franciaországban, — melyből az európai continens véres forradalmak s az időnként divatozó constitutionalismus daczára sem tud kibontakozni, s melyet épen Franciaországban az 1789-ki forradalom és főleg a két Napoleon a legmagasabb fokra tudtak fejleszteni. — Ha tekintjük a mostani francia államot s a francia nép szokását, mely szerint mindent az államtól vár s folytonos államgyámság alatt élni, minden érdekeit az államra bízni, védelmét a társadalom ellenségei ellen nem saját erélyétől, hanem csupán az állam hatalmától reményleni szereti: attól kell tartanunk, hogy az évek folyama meg fogja szülni vagy azon caesarismust, mely a római népnek oly nyomorult végét s a római állam teljes szétbomlását idézte elő, — vagy a socialismust, mely az egyéni szabadságot végképen megsemmisitené s az emberiséget merő felsőbb állatisággá súlyoszené le. De valamint a növényzet világában, úgy az erkölcsi világban is gondoskodva van arról, hogy a fák ne nőhessenek az égig. Az európai emberiségben az anyagi, valamint a szellemi erőnek oly nagy kincse rejlik, hogy a legégetőbb veszély végperczében bizonyosan fel fog ébredni benne az a szellem, mely őt más utakra fogja átterelni.“

De mielőtt a tett emberei — kiket én magam is tisztetek s kik a néptömegnél a cultus egyedüli herosai — e nagy munkát véghez fogják vinni, a tudománynak ki kell fejtenie az eszméket s ki kell jelölnie az utakat, mert a tett emberei, bármi nagy lángésszel bírnak, mindenütt s mindenkor csak az eszmék napszámossai, gyakran öntudattal, legtöbb esetben öntudatlanul s akaratuk ellen. Ily körülmények közt a tudomány igen jelentékeny vívmányának kell tekintenünk, hogy a társadalom és az állam fogalmait egymástól elválasztani s mindeniknek külön hatáskörét körülvonalozni tudta. „Az állam nem azonos a társadalommal.“ E megkülönböztetés pedig nem valami tudományos mesterfogás,

nem valamely leleményos ész szüleménye a tudományos világ időtöltésére, hogy a társadalmi viszonyokat kényelmesebben elemezhesse s abból deductiókat csinálhasson. A fogalmak e tisztázása practicus horderejű, mert minél világosabban látjuk a háttérvonalt a társadalom és az állam közt, annál jobban fogjuk magunkat védhetni a közigazgatás kicsapongásai ellen, annál élesebb szemmel fogjuk őrizni egyéni szabadságunkat a vallás, a család körében, valamint nem fogjuk engedni, hogy tehetségeink kifejlődésében és használatában s társadalmi viszonyaink rendezésében az állam mindenhatósága által gátoltassunk.

A fogalmak e tisztázásával keletkezett természetesen egy új tudomány, mellékképe az államtudománynak, — a t á r s a d a l o m t u d o m á n y a. E tudomány ép annyira fontos, mint új s mostanáig még tökéletlen, mert tulajdonkép csak a neve kész, — minden egyéb csak töredék, csak anyag, melyből a jövő nemzedékek fognak teljes tudományt alkotni.

Egyik szellemdús német író, ki ez irányban foglalkozik, — Riehl.“

Ha műveiről ez izben szólni akarok, nem azért teszem azt, mintha ez író nézeteit magaméinak vallanám — én egészen másképp fogom fel korunk erkölcsi tüneményeit — s a magyar közönség sem fogná osztani ez író fölfogásait; de teszem azt épen azért, mert nagyon veszélyesnek tartom, ha az ember csak saját irányú s nézetű könyveket olvas — s mert Riehl munkái épen oly érdekes mint egészséges olvasmányt nyújtanak, nem csinált, nem compilált, hanem az élethől merített művek, — mert hiszem hogy épen az irodalmi embereknek sok új anyagot lehetne e művekből meríteni, főleg pedig új szempontokat saját társadalmi állapotjaink tanulmányozására.

Mellőzve egészen Riehl műveltségtörténelmi novelláit „Culturhistorische Novellen“ egy másik művét csak egypár szóval fogom érinteni. E mű czíme „műveltségtörténelmi tanulmányok“ — „Culturhistorische Studien,“ szellemdús czikkek gyűjteménye, melyek közt főleg kettő érdemel figyelmet. A „tájéki szem“ s a „zenészi fül“ czimű czikkek, melyekben szerző érdekes történeti adatokkal ecseteli a külön korszakok izlését a természet szemlélése valamint a zenészet dolgában.

Riehlnek a társadalmi tudományra vonatkozó munkáját

rom külön mű képezi, melyek azonban bizonyos benső összekötetésben állanak. Mintegy bevezetést képez a Vidék és emberei, „Land und Leute“ a második műhöz, melynek czíme a „Polgári társadalom“, s melynek befejezése a harmadik mű a „Család.“

Nem új az eszme, hogy a vidék az emberekre hat, valamint ismét az emberek a vidékre visszahatnak. E hatás más azon osztályokra, melyekhez mi tartozunk, más a néptömegekre, melyek nem törvényes értelemben ugyan, de tényleg a röghöz vannak kötve s a nemzedékek hosszú során át ugyanazon természeti viszonyok közt élnek. A természet egy bizonyos típusa az emberek egy bizonyos típusát szüli, de ismét az ember is hat a vidék physonomiájára. Természetes, hogy bármi óriási népfaj lakjék a rónaságon, nem fog belőle hegyes vidéket, s az alpesi vidékből nem fog alföldi rónaságot alkotni; de a cultura szerint, melyet kifejteni képes, a vidék minőségeire is lényegesen behat.

Riehl e szempontból tanulmányozta német hazáját, s műveinek elsejét egy igen érdekes tanulmányval kezdi, az erdők hatásáról a népességre. Szerinte az erdőnek nem csak gazdasági hanem társadalmi és politikai értéke is van, mert az ember nemcsak kenyérből él, s ha fát nem használnánk is, erdőre mégis szükségünk volna, mert ha a száraz tűzifa nem kellene is arra, hogy az ember külsejét melegítse, az emberi nemnek nedvben s hajtásban álló élő zöld fa kellene, hogy az ember belseje fölmelegedjék. Az erdei falvakban s azok népességében létezik még az ős erő, mely az elpuhult és kimerült városi nemzedékeket felfrissítheti. Egy népfajnak ki kell veszni, ha a nyers néptömegeből új erőt nem meríthet. Csak egyedül az erdő engedi még nekünk, művelt embereknek, hogy a személyes és a politia által érintetlenszabadság álmát élvezhessek.

Az erdő össze van kötve utak és ösvények által a mezővel, valamint az, a várossal. Szerző tehát átmegegy a közlekedések befolyásának leírására — s a városba és falvakba érkezik. Ki tagadhatná a város és falu különböző hatását a lakosokra? Hehlyesen rajzolja szerző a mesterséges városok minőségét mint elmentétét a természetes viszonyokból kifejlődött városoknak. Ily mesterséges város Darmstadt Mainz irányában, Karlsruhe Mannheim irányában. Németországot nagy vonásokban jellemez-

vén, szerző a német földterületén hármastagozást talál. Ezek: a német mélyföld, a középhegyi Németország, a magashegyi Németország. S e tagozásnak három népcsoportot felel meg: az éjszaki, a közép és a déli németek. Eleven ecsettel festi a Rajna völgyét, mint közép Németország, s a bajor rónaságot, mint déli Németország képét, s miután a Rhönhegység szegénységét leírta, befejezi művét a vallásos ellentétek jellemzésével, — kitérve az 1848-ki forradalmi időszakra, midőn a német nép közt a legcsudálatosabb mondák keringtek.

E rövid vázlatból láthatni, hogy Riehl „Vidék és emberek“ című munkája, nem egészen rendszeres, inkább töredékes s alapeszméjét sem fejti ki egészen; — de igen becses tanulmányokat foglal magában Németországról; s e munkának megvan a maga jelentősége, mert ha a társadalmi állapotokat ismerni akarjuk, ismerünk kell azok alapját, a hont és a földet s annak hatását a népre, mert sok jelenség a társadalmi állapotokban csak ez úton fejthető meg.

Nekünk is kellene hazánkat e szempontok szerint tanulmányozni. Miként hat s hatott a vidék természetes jellege a népesedésre hazánkban, s a népesség viszont az általa lakott vidékre. Magyarország ez irányban tanulmányozva, gazdag anyagot nyújthatna nem csak nemzetgazdasági, hanem állami és társadalmi tekintetben is. Ha országunk konfigurációját tekintjük, — itt van hazánk Dunán túli része, mely nem csak e hatalmas folyó által el van választva az ország másik felétől, hanem a melynek hegyei is egy más hegyrendszerhez tartoznak, — melynek talaja s élmája is sokban különbözik a tiszai részekétől. Nagy rónaságok itt nem léteznek, de sok hullámozó terület — a határok felé nagyobb hegyek — az Alpések kiágazásai. Nagyobb folyók hiánya mellett itt van Magyarország két legnagyobb tava. A népesség itt kiválólág magyar; itt volna tehát a kérdés megfejtendő: mikép hatott a természet dunántúli típusa, mely sokban különbözik a tiszai vidékek jellemétől, ugyanazon fajra, mely a tiszai rónaságot is lakja.

A Dunán inneni Magyarországot egészben tekintve itt két külön típusát látjuk a természetnek, az egyik a hegyes vidékek, a másik a nagy alföldi rónaság. A rónaságon, a bácsai s bánási szerb telepek kivételével, főleg a magyar faj lakik. Itt érdemes

volna tanulmányozni, miként hatott ezen egyhangú, a székes földek kivételével gazdag, bizonyos tekintetben nagyszerű, a tenger benyomását tevő természet az emberekre, s viszont azok erőki-fejtése a cultura által a vidékre.

A Dunán inneni hegyes vidékek Pozsonytól az alsó Dunáig egy nagy egészet képeznek ugyan, egyes részeik azonban nagyon különböznek egymástól s népségek is nagyon különböző. Itt laknak éjszak felé a szlávok, dél felé az oláhok, a szláv és oláh törzsek közt a ruthenek. — A magyarok a Mátrán kívül a magasabb hegyeket a többi fajoknak hagyták. E helyen tűnik fel a kérdés: miként fejlődött Magyarország a hegyes vidékeken; továbbá micsoda kölcsönös hatás mutatkozik a természet hegyes típusa s a hegyes vidékeket lakó szláv, ruthen és oláh népesség természetes tulajdonságai közt.

A legfelsőbb zordon vidékek kivételével, — Magyarországon mindentűtt díszlik a szőlő, valamint egy-két megyén kívül erdő is mindentűtt létezik. Miként hat a szőlőmivelés s az erdő a magyar fajra, egyes külön vidékek szerint?

Az ellentét a város és falu közt, valamint minden civilisált országban, ugy nálunk is megvan. Micsoda hatást gyakorol tehát a város, minőt a falu a népességre? Mennyire hatnak a természet viszonyai a népfajra, alkalmam van tapasztalni Békésmegyében, hol néhány nagy és életrevaló község felső vidékekről szakadt tótok által van telepítve. E népnek nagy része, (főleg az asszonyok) még tótul beszél, de a különbség közöttük s azon tótok közt, kik a felföldről seregesen jönnek a nyári munka idejében, oly nagy, hogy ők magok is más fajta embereknek tartják magokat, s a hornyák nevet, melylyel a felföldieket illetik, némi lenézéssel ejtik ki. A különbség a felföldi s az alföldi tótok közt minden tekintetben sokkal nagyobb, mint az alföldi tót és az alföldi magyar közt.

Riehl a „polgári társadalom“ ezimű művében a társadalmat Németországban irván le, annak elemeit főleg két táborra osztja; a fentartás és a mozgalom tényezőinek nevezvén azokat. A fentartás tényezői szerinte Németországban a parasztság és az arisztokrácia, a mozgalom tényezői a polgárság és a negyedik rend, hová mindazon társadalmi rétegek tartoznak, melyek a fentebbi három rendhez nem számítatnak, a

proletariatus minden nemei. Igen érdekes képét adja Riehl a német parasztnak. A német nemzetben nyugszik egy legyőzhetlen conservatív hatalom, szilárd minden változás daczára, kitartó mag, — ez a német paraszt. Ő igazi eredeti lény, melyhez mellékképet semmi más nép nem tud kiállítani. A mívelt ember conservatív lehet eszénél fogva, — a paraszt szokásánál fogva az. Napjaink társadalmi küzdelmeiben a paraszt sokkal fontosabb szerepet játszott, mint legtöbben csak sejdítik, mert ő képezte a gátat a francia forradalom tanainak eláradása ellen a nép alsó rétegeibe. Csak a parasztok inertiája mentette meg 48-ban a német uralkodók egy részét. Mondják, a forradalom állott meg a trónusok előtt, de az nem igaz; a parasztok állottak meg a trónok előtt. Ezen inertia pedig nem esetleges, hanem a német paraszt legbensőbb lényegének kifolyása. A parasztnak Németországban oly politikai súlya van mint Európa kevés országaiban. A mi népéletünk folytonosan felfrissül s ifjodik a parasztok által.

A természetvizsgáló szemének feltűnik az igazi német paraszt, mint történeti típusa a német fajnak.

A paraszt megmarad azon formáknál, melyek szerint ő életét egyszer elrendezte, ezen szívós ragaszkodással és kitartással összefügg társadalmi értékének hatalmas s büszke öntudata. Az igazi el nem fajult paraszt nem szégyenli hogy paraszt, sőt hajlandó lenézni azt, a ki más öltönyt visel. Sentimentalitást és érzelem-romantikát nem ismer ő, sőt szívdolgában épen durva, — honnan gyakran fordul elő a kegyelet hiánya, felnőtt gyermekek részéről oly szülők iránt, kik vagyonukat gyermekeiknek adták át. De ha a paraszt az értelmi s kedélyi életben az úgynevezett mívelt osztályokhoz képest elmaradott, feltülmúlja őket mindenestre idegerőben s ez nagy szellemi felsőbbség. Igen jó tehát, ha a parasztok fiai a kézművekhez átmennek s így a városi népességben új idegerőt hoznak. — A német paraszt conservatív szellemét jellemzi, egy wiedi falusi község fellépése a lünevelli béke után, mely háromszor egymás után új fejedelmet kapott s végre protestált s oda nyilatkozott, hagynák meg nekik már egyszer az uralkodót. A község zsidó tagjai is felszóllítottak, hogy járuljanak a protestációhoz, ők azonban igen eredeti válaszban azt felelék, hogy miután semmi ragaszkodást nem éreztek egyetlen egy uralkodójokhoz se, — nem bánják a folytonos változást.

Nagyon tanulságos dolgokat közöl Riehl a tanítók és papok valamint a burocratia állásáról a német parasztnak irányában.

Riehl e munkájának leggyengébb része a mely az aristocratiáról szól. Itt nélkülözzük a német aristocratia jellemzését. Szerző főleg arról beszél, minek kellene lenni az aristocratia hivatásának, nem arról, miként fogja fel valóban a német aristocratia hivatását. Szerinte az aristocratia a társadalmi korlátozás állapotja. E tekintetben szerző önmagával ellenkezésbe jő, midőn tovább mondja, hogy az aristocratiának minden korszerű ügy élén kell állania.

Tudjuk azonban, hogy a német aristocratia főleg udvari nemesség, mely magát a nemzettől s annak érdekeitől elkülönzi s ellensége a szabadságnak, — hogy sok helyt annyira gyűlölték — mint Franciaországban a nemesség az 1789. forradalom idejében.

A polgárság Németországban az összes középrendet magában foglalja s azért tökéletesen áll a mit Riehl a polgárságról Németországban mond: hogy a polgárság kétségkívül napjainkban a túlnyomó anyagi és erkölcsi hatalom birtokában van. Egész időnk polgári jellemet visel. A polgárság, a parasztság és nemesség ellentéte. Az erős szellemek legfőbb büszkesége, hogy mindenné önmagok által lettek; igazi polgári büszkeség, mint ellentéte az aristocraticus büszkeségnek a történeti dicsőség és öröklött jószágra. Az újabb német nemzeti irodalom herosai közül egyik sem személyesítette nagyszerű egyesülésben annyira a német polgárság egészséges practicus eszét, éles itéletét s lángoló lelkesedését a reform mellett, mint Lessing s épen Lessing az, kitől az ismeretes mondat jő, hogy ha Isten rábízta volna a választást az igazság s az utáni törekvés közül, — ő az utóbbit választotta volna. Liszt állítása pedig, hogy az erő gazdagságot teremteni, sokkal fontosabb mint maga a gazdagság. Lessing általános mondatának átterelése a gazdasági mezőre. E két mondatban fekszik a titok, miáltal a polgárság a társadalmi mozgalmokban a legfelsőbb hatalommá fejlődött.

Az egészséges jóérzelmű polgár kinövése — oly jellem, melyet Riehl Philisternek nevez, s azt igen szellemdúsan jellemzi. Sajátságos társadalmi betegség tört ki az újkori német polgárság közt s valóban epidemicus terjedést nyert. Ez az eltom-

pulás minde társadalmi érdek és lelkiismeretlen közönbösség minden nyilvános élet iránt. Az újkori polgárságnak nagyrésze formaszerint kiválik a társadalomból s az egyes visszavonul magán életének négy falai közé. Az állam és társadalom sorsa csak annyiban ébreszt benne részvétet, a mennyiben személyes előnye szembe szökik vagy anyagot nyújt mulattatásra vagy alkalmul szolgál dicsekedésre.

Nevezetes része R. munkájának, mely a negyedik rendről szól. Szerző szerint öntudatlanul létezett ez, mióta az emberiség létezik; de hogy öntudathoz jutott és szétszórt tagjait gyűjteni kezdi, ez a legújabb történet jelensége.

Az aristocraticus proletáriátusról szólva, igen helyesen jegyzi meg szerző, hogy nem ott kezdődik a társadalmi nyomor, hol az éhség a belekben égetni kezd, — hanem ott a hol az egyesnek ereje nem elégséges azon anyagi s a szellemi javak előállítására — melyek társadalmi állásában szükségletének legkisebb mértékéül tartatnak. Nemcsak a tőke küzdelme a munkával szüli meg a proletáriátust; hanem egyszersmind a végzet harcza a születéssel, az állapottal, a történelmi állással a társadalomban. A proletáriátus Németországon igen magas régióig emelkedik, s a kis államok az aristocraticus proletáriátusnak igazi bölcsői — annak sokféle alakjait ott régóta lehet tanulmányozni.

A legnagyobb figyelmet érdemli Riehl munkájában azon fejezet, mely a szellemi munka proletáriátusáról szól. Németország szerző szerint több szellemi productumot állít elő mint elfogyasztani s fizetni képes. Ilyen túltermelés, mely nemcsak átmenő, hanem állandó és folyvást növekedik, arra mutat, hogy az összes nemzet munkalázás állapotban van s a munkás erők sincsenek természetesen felosztva.

E fejezet fordításban hasznos olvasmányt képezhetne nagyobb olvasó közönségünk számára.

Ha Magyarország társadalmi állapotait tekintjük, a közös alapnál fogva, melylyel az egész európai társadalom bír, értem a keresztyén civilisatiót, mindenütt nagy analogiákat találunk: részletekben mindazáltal, összehasonlítva állapotainkat Németországéival, nagy a különbség. A társadalom természetesen itt is külön csoportulatokból áll, de az elemek másképp csoportosulnak. Nálunk is van aristocratia és polgárság, de az aristocratia valamint a pol-

gárság is nálunk más valami, mint Németországban, épen azért a németországi osztályozás sem alkalmazható a magyar viszonyokra.

A társadalom Magyarországon is főleg nagy csoportulatokból áll, de e csoportulatokat legjobban osztályozza s megnevezi a magyar nép szójárása, midőn parasztokról, urakról, mesteremberekről és zsidókról beszél. Hálás föladat volna a csoportulatok elsejét alaposan tanulmányozni, főleg mintán itt a vidékek és fajok szerint nagy a különbség. A menyinyiben én a magyar parasztot ismerem, hiszem, hogy bármely hon parasztjával kiállja a versenyt, ha felül nem mulja, s még eredetibb jellem, mint a német paraszt. Van benne bizonyos vele született méltóság, szónoki tehetség, hazaszeretet és családi kegyelet, mely épen Németországban nem létezik, hol az öreg szülőkkel a fiatalabb nemzedék szerfelett rosszul szokott bánni, míg Magyarországon ilyen agg szülők iránt a legnagyobb tiszteletet lehet tapasztalni. Egyébiránt a magyar paraszt azokkal az erényekkel és hibákkal bir, miket Riehl a német paraszton is jellemez. A parasztnak nincs beteges phantasiája, főleg a jelenben él, nem ismer ideggyengeséget s e tekintetben roppant előnnyel bir a miveltebb osztályok felett; ragaszkodik régi szokásaihoz és erkölceihez, nincsenek neki forradalmi hajlamai, él benne bizonyos practicus vallásosság, kútforrása azon resignátióknak, melylyel ő minden szerencsétlenséget tud tűrni s melyet a miveltebb osztályoknál igen ritkán tapasztalunk. Ellenben minden naivitása mellett, a parasztnál közönségesen nagy adag ravaszság és önzés taláztatik, közszellem, áldozatkészség hiányzik benne; minden jó és éles felfogása mellett s daczára annak, hogy ovatos és gyanakodó, a charlatanok könnyen csalják őt. Egyébiránt tekintve hazánk gazdasági viszonyait, ez osztály hazánk társadalmi jövőjére nagy befolyást fog gyakorolni, gazdasági fejlődésünk, terményeink kivitele s az árak emelkedése által Magyarországon senki sem nyert annyit, nem gyarapodott annyira, mint a parasztok. A magyar paraszt szorgalmas, jövedelmei szaporodtak s szükségesei még a régi lábön állnak, s azért, míg a középirtokosság s a nemesség eladósodik, birtokaitól megválni kénytelen, a paraszt földet szerez, gazdagodik, s ezen osztály gyermekeiből és unokáiból fog kifejlődni egy új neme az embereknek, kik realisticus felfogással s ép idegekkel birva, tükéket is fognak tudni képezni, ipart is fognak tudni teremteni s a mostani, Ma-

gyarországon uralkodó, kereskedési és pénzosztályt meg fogják törni, helyüket elfoglalván. Ez osztályban fekszik nagyrészt Magyarország jövője. Nem válnék azonban boldogságunkra, ha ezen neme az embereknek nyerné el a túlsúlyt, mert bármi hasznos és szükséges a realismus, a szellemi és ideális irányokat nem lehet nélkülöznünk, ha súlyedni nem akarunk.

A magyar társadalom második csoportulata az urak. E csoportulat magában foglalja az aristocratiát is, de sok más elemeket is, melyek közt s az aristocratiá közt Magyarországon szoros elválasztó vonal nem létezik, s hagyományaink és hajlamainkraál fogva nem fog soha létezhetni; a minek több oka van, u. m. először: a nemesség azon széles basisa, melynél fogva ez osztály elcséjt a királyi trón közelében mint nagy nevű s birtokú hercegeket és grófokat, ez osztály utolsóit pedig nem csak mint tisztességes fertály telkű parasztgazdákat, hanem mint kocsisokat és béreseket bárhol nagy számmal lehetett találni; másodsor: városaink nem bírván azon súlylyal és fontossággal mint a külföldön, számtalan társadalmi teendők, melyek Németországban legnagyobb részt a polgári rendek által végeztetnek, Magyarországon nemesek által teljesítetttek, ily teendők pedig itt nem-nemesek által is gyakoroltatván, bizonyos összeolvadás történt részint legalis fictiok, részint ténylegesen; harmadsor: udvarunk nem levén benn az országban, az udvari caeremoniale s az azzal öszhangzó hierarchia soha sem fejlődhetett ugy ki mint Németországban; nálunk tehát társasági tekintetben se a családok régi származása, se a rang soha sem volt kizárólag eldöntő, a vagyon és divat valamint most, ugy mindig igen sokat, talán többet nyomott a társasági mérlegben a születésnél. Magyarországon létezhetnek aristocraticusok, egyéniségek, kik másai azoknak, a kik Németországon a Junkerthumot képezik, de ily aristocratiá, mint társadalmi csoportulat, nem létezik, annak helyét az urak foglalják el, kiknek elsői a dús mágnások, a kiknek birtokai nagyobbak, mint a német duodez államok, utolsói azonban a gazdatisztek, kereskedők és falusi jegyzők, kik a hercegekkel és grófokkal nemcsak hasonló szabásu rubát viselnek, hanem hasonló külmodorral és miveltséggel bírnak, s a kiknek gyermekei a hierarchia legmagasabb fokait érhetik el. Ez osztály a társadalmi állás tekintetében az angol gentleman osztálynak felel meg, s azon kell törekednünk,

hogy mindinkább azzá váljék. Nem szükséges állítanom, hogy ez osztály Magyarországon nem a tespedés osztálya, épen ez osztály áll a mozgalom élén, hivatása ez osztálynak, mindent a mi jó és nemes initiálni s keresztülvinni, annál inkább, mert Magyarországon, sajtóságos viszonyaiban, a mozgalom nem azonos a forradalommal.

A harmadik osztályt képezik a mesteremberek. Miért nem nevezem ez osztályt polgárságnak? Mert azon elemek, melyek Németországon a felsőbb polgárságot képezik, nálunk nem tartoznak a polgársághoz, s ismét vannak nálunk elemek, melyek e harmadik osztályhoz tartoznak és polgároknak semmikép sem nevezhetők. A mesteremberekhez számítom a kisebb kereskedőket is. A mi már ez osztályt illeti, ebben is vannak igen tiszteleltre méltó s egészséges elemek, de fő hibájok, hogy professionalis képzettségük igen hiányos, mert nagyobb városok kivételével, a kézművek igen alant állnak, ellenben az árak mindenütt nagyon emelkedettek. Hasznos nemzetgazdasági tanulmány volna árainkat a külföldi árakkal összehasonlítani s e differentiák okait fölfedezni.

A proletárság Magyarországon nem létezik oly számmal, hogy külön társadalmi osztályt képezhetne, habár a proletariatus külön nemeinek csirái főleg egynehány nagyobb városunkban már léteznek.

A zsidóság ellenben Magyarországon egy külön társadalmi csoportulatot képez. E csoportozatot tökéletesen tanulmányozni s megismertetni, hasznos munka volna, valamint magára a zsidóságra, úgy az egész társadalomra nézve. Kérdés, vajjon olyan-e a zsidóság Magyarországon mint másutt? Én azt hiszem, hogy specialis jelleme és pedig nevezetes, hogy vallásához s régi szokásaihoz mindenütt ragaszkodva, mégis mindenütt az illető hon nyelvét vette föl, saját nyelvét elfelejtette, — Magyarországon azonban a zsidóság, kevés kivétellel, német, németül beszél s német miveltséggel bir; továbbá habár másutt s főleg Németországon feloszlató forradalmi elemnek tartatik, Magyarországon a zsidóság conservatív, minden létező status quonak pártolója. Ettől elvontan a zsidóság Magyarországon ugyanazon tulajdonokkal bir, mint Németországon. Éles ész, különös talentum a kereskedéshez és pénzüzlethez, nagy szorgalom és kitartás, ére-

lyesség az akadályok leküzdésében, jótékonyosság, soliditás a családi viszonyokban; ellenben gyöngébecsületérzés, felületesség, biaság, idegenkedés nehéz physical munkától, tisztaság hiánya. Egyébiránt ha a zsidóság hibáiról és erényeiről szólnunk, előre kell bocsátanunk, hogy ott is vannak számos egyéniségek, kik bensőleg egészen összeolvadtak a keresztyén társadalommal, a mi erényeinket s a mi hibáinkat birják, s a specificus zsidósággal csak név szerint vannak összekötve; továbbá hogy a zsidók közt is vannak felsőbb és alsóbb osztályok, melyek egymástól nagyon különböznek. A vagyonosabb s felsőbb, miveltebb osztályok főleg kereskedők és pénzüérek s ezek és a keresztyén kereskedők közt nem létezik semmi lényeges különbség, itt a jó és rossz oldalak közösek s a hatás a társadalomra nézve ugyanaz. A menyiben rossz, mi vagyunk okai, miért nem reformáltuk lassan de folytonosan 1790 óta institutióinkat és törvényeinket, miért nem tudjuk zabolázni vágyainkat s kiadásainkat bevételünkkel egyensúlyban tartani, akkor ritkábban lesz szükségünk pénzüérré. Ártalmas befolyása van azonban a népre azon alsóbb osztályú zsidóknak, kik a legrosszabb árukat drágán árulgatva, kóborolva s házalva, a népet százféle módon demoralisálják. A specificus zsidóság ennyiben társadalmi állapotainkra ártalmas hatást gyakorol. A baj megvan, merő okoskodás s invektivák által nem fogunk azon segíteni. A zsidók nincsenek emancipálva, az alsóbb zsidó osztályok most is gúnyoltatnak, megvettettek, némelykor meg is veretnek, feledvén, hogy nagy társadalmi betegségeket nagy igazságtalanságok által soha sem fogunk gyógyíthatni. A keresztyén társadalom érdeke követeli a zsidók emancipációját. A zsidók alsóbb osztályaira mi soha sem fogunk hatni, mi őket se moralisálni, se mivelni, se becsületérzésüket felfokozni nem fogjuk, ezt csak a felsőbb zsidó osztályok fogják tehetni, ezeket kell magunkhoz emelni az által, hogy őket minden jogainkban részesítjük, pótlé- kul tőlök követelvén, hogy faj és vallás rokonaikra, akkép hassanak, hogy a keresztyén társadalom erkölseihez és szokásaikhoz simulva, a cseberberéről s aljas kereskedelmi praktikákról lemondva, a földet miveljék s kézműveket gyakoroljanak. Tehát emancipáljuk a zsidókat, ne titkoljuk azonban bármi liberalis álszégyenből hibáikat, s követeljük tőlök, hogy mondjanak le régi nézeteikről, s

a felsőbb zsidó osztályoktól követelnünk kell, hogy hassanak alsóbb osztályaik átalakulására.

Riehl harmadik műve a „Cs a l á d” czimét viseli s a családról szól, mert a társadalom, valamint az állam egészséges létének alapja a soliditás a családi viszonyokban. A könyv első része, mely a nő és férfi állásáról a társadalomban értekezik, igen szellemdús olvasmány, főleg fejtegetése annak mennyire elválnak a női nem a férfi nemtől a cultura haladásával; a különbség a munkás osztályu férfiú s ez osztályu nő közt sokkal kisebb, mint a mívelt osztályoknál. Értekezése a házról s családról sok új képet s adatot tartalmaz — csalódik azonban a szerző abban, ha hiszi, hogy a családot tisztán a multnak eszméje szerint lehessen reformálni. Ha az aranyborjút ismét kevesebbet fogjuk imádni, a pénznek bármi módon szereztetett s a sikernek bármi módon eléretett — kevesebbet hódolni — ha a vallás ismét nemcsak elméletileg fog gyakoroltatni, hanem practicus batást is fog gyakorolni a kedélyekre, ha a nők a divat s rongyluxus zsarnoksága alól magokat emancipálni tudják — s ismét háziasszonyoknak s anyáknak, nem pedig, hogy más szóval ne éljek, művésznőknek fognak neveltetni — akkor új élet fog jöni a családi körbe, valamint Németországban, úgy nálunk is. — Mikor fog ez idő beállani — azt nem tudjuk — de látjuk a nagy harcöt jöni az új s a régi világ közt — és ily harcötök habár sok szenvedéseket szülnek, de sok sociális bajnak is véget vetnek; e nagy vigasz rejlik az emberi nem történetében: hogy a pusztulás és romlás közepett mindenütt új élet csirázik — s a sírhantokön illatos virágok diszlenek.

TREFORT ÁGOSTON.

MŰVÉSZEK CSARNOKA.

VI.)*

CORREGGIO.

Vasari, ki Antonio Allegri, közönséges nevén Correggio, halála után huszonnyolcz évvel adta ki először életírásait, e kitűnő festőről több népszerű hagyományt gyűjtött össze, melyek ma hiteles irott emlékek által meg vannak czáfolva. Tiraboschi, Pungileoni, Affo dicséretre méltó kitartással kutatták fel a kolostorok és egyházak levéltárait, hol Antonio dolgozott; egy barát türelmével buvárkodtak át minden köz- és magángyűjteményt, hol neve előfordul, s föltehetjük, hogy minden forrást kimerítettek, mely után eligazodhatni. Ha e tekintetben valami gazdag aratással nem is dicsekedhetnek, ha teljesen ki nem elégiték is ama jogos kíváncsiságot, mely a lángész embereit követni szokta, de legalább nem egy hibát javítottak ki, és a mult mezején bön-gészett adomáik nem érdektelenek. Nem valószínű, hogy jövő életírók ez annyi hévvel és gonddal kutatott téren új felfedözéseket tegyenek, és le kell mondanunk a reményről, hogy Antonio Allegri életét a legapróbb részleteiben ismerjük. A nevezett három író hazafias buzgalommal látott munkájához. Allegri dicsőségét joggal a nemzeti dicsőség kiegészítő részének véve, se időt, se

*) Lásd I. Rubens VII. köt. 101. l.; II. Ráfael. VIII. köt. 440. l.; III. Michel-Angelo. X. köt. 110. l.; IV. Leonardo da Vinci. X. köt. 285. l.; V. Rembrandt. XIII. köt. 226. l.

fáradtságot nem kimélték, hogy mindazon adatokat összeszedjék, melyek e nagy ember jelleme és műveire egykor világot vethetnek. Fájdalom, fáradozásuk nem egyszer meddő vala. Azt nem találván, a mit találni reméltek, elesüggedés nélkül gyűjtögeték még azon okmányokat is, melyek ránk nézve és ismereteink mai fokán jelentőséggel nem bírnak. Kétségkívül azt hitték, hogy e holt okmányok fölelevenednek majd egy szerencsésebb buvár akarata mellett. De nem kell őket bántanunk, a ránk nézve erőtelen tények egybehalmozásáért. Ha nem alkothaták is össze teljesen Allegri életét, becses anyagot szolgáltatottak azok számára, kik e gyöngéd munkára később vállalkozni fogtak.

E munka valósággal nem egy akadályljal jár. Mert nem csupán egy első rendű genius műveit kell itt megítélnünk, ki a művészet történetében Vinci, Buonarotti, Sanzio, Vecelli, azaz Olaszország legfényesebb nevei mellett áll; de kiemelnünk ez oly tiszta, kellemteljes s egyszersmind hatalmas tehetség eredeteit; mivel Allegri csálhatatlanul a kellemet és erőt egyesíti műveiben. Mi túlzók, vagy hegypártiak, mint az olaszok mondanák, e sokoldalú tehetségnek csak egy oldalát ismerjük. A dresdai és párisi műcsarnokok, hol a kitünő mestertől bámulandó műveket látunk, csak tökéletlen bizonytságot nyújtanak tehetségeinek nagysága és erejéről; egyedül Pármában lehet azokat átérezni és felfogni. Ki a San Giovanui kupolyát, a székes egyházat, a sz. Pál kolostor refectoriumát nem látta, csak félig ismeri Correggiot. Csodálhatja gyöngéd ecsetét, körvonalainak lágyágát, a természetes hússzint, melyet legkisebb ábrázolásán is a műértő becsülni fog; de nem ismeri lángeszének egy más oldalát, sőt távolról se jut az eszébe. Antiope, és sz. Katalin homályba burkolt egybekelése, még a legvilágosabban látó lélek előtt sem nyilatkoztatja ki Correggio hatalmát és merészségét, míg a San Giovanni és a székesegyház boltívei egyszerűen Angelo Mihály mellé állítják. Az 3 apostolai és az általa festett egyházi atyák a Sixtin prófétáit hozzák emléktünkbe. Ha a styl különböző, ha Buonarotti és Allegri lángeszök természetéhez képest elágazólag magyarázzák is a formát, a kifejezés nagysága és a mozdulatok merészségénél fogva ugyanazon családhoz tartoznak. Azon okmányok, melyeket Tiraboschi, Pungileoni és Affo oly türelmesen egybeállítottak, távolról sem old-

ják meg az Antonio Allegri műveiben fölmertült kérdéseket. Mindjárt az első kérdés ifjúkori tanulmányaira s az előtte utat nyitó mesterekre vonatkozik, s e főpontra nézve szorgalmas életirői csak tökéletlen fölvilágosítással szolgálnak. Sajátképen szólva ők csak a nemleges megoldást formulázták. Diadallal czáfolták meg a három század óta meggyökerezett tévedéseket a nélkül, hogy az igazságot világosan megállapítanák, mely azok helyét betöltsse. Csodálatos, hogy tudjuk, mit lehet hinnünk, s e hitet okokkal még sem támogathatjuk. Az előttünk fekvő okmányokból az tűnik ki, hogy Antonio Allegri művészetének első elemeit Andrea Mantegna műteremében nem tanulhatta: az adatok egybevetése elegendő ennek bizonylására. A parmai iskola feje 1492. született, Andrea Mantegna 1506. halt meg. Azon leczkék, melyeket egy 12 éves gyermek vehetett, stíljá igazi eredetének nem tarthatjuk. Vagy azt akarjuk fölteni, hogy Correggio, Andrea fia, Mantegna Ferencz műteremében tanult? Ily mester leczkéi, művei után ítélve, legalább nagy tekintélylyel nem bírhattak. A két Mantegnáról annál fogva le kell mondanunk; de ki volt hát Correggio első mestere? A legújabb nyomozások kideríteni törekeshnek, hogy Antonio első kalauza a rajzón és ecset kezelésében, atyai nagybátyja Lorenzo Allegri vala. Ha igaznak vesszük is ez utóbbi állítást, még mindig azon zavarban vagyunk, hogy Lorenzo Allegri Correggio stíljára nagy világot nem vet.

A hagyomány Correggio születését 1494 re teszi, a hónap és nap meghatározása nélkül s a legtűrelmesebb nyomozások semmi bizonyítékkal e tekintetben nem szolgálhatnak. Atyját Pellegrino Allegrinek és anyját Bernardina Piazzolinak hitták. A festészet történetében szülőföldről a modenai hercegségben Correggionak nevezik. Családja nem volt valami gazdag, de azon szűkölködő helyzetben sem vala, melyet Vasari említ. A Parmában 1817. és 1818. közöttett új okmányokból tudjuk, hogy az ifju Antoniot, az irodalomba a piacenzai Giovanni Berni, a modenai Marastoni és a bölcsészetbe a Correggiobeli Lombardi vezették be. E három férfúnak nem volt ugyan európai hírneve, de széles műveltségök, tiszta izlésök és emelkedett gondolkozásmódjuk által polgártársaik becsülését kiérdemelték. Hogy Antonio Allegri neveltetését családja ily mesterek kezébe tehesse, mentve kell vala lennie a szegénységtől. Ha Pellegrino Allegrinek mindennapi

munkával kellett volna keresnie kenyerét, nem fogott volna arra gondolni, hogy Antonio értelmé általánosan kiképeztesse, mielőtt számára valamely keresetágot nem választott. Szerényen élt kis üzletéből s kétségkívül némi gazdaságra tett szert gyermekei neveltetése végett.

Akár hogy legyen a dolog, tény, hogy Antonio az ecset kezelése előtt már tanulmányozta a költőket, történetirókat és bölcsészeket. Nálunk ma az ifju nemzedék, mely magát a festészetre szánja, távol van ez út követésétől. Teljes figyelme saját szaka külön tanulmányozására összpontosul; fájdalom e tényt igen könnyű hebizonyítani. A párisi szépművészeti iskolában irodalmi tanfolyam nem létezik. A bölcsészet soha sem fordult elő a lezkek tervsorozatában. Mi a történetet illeti, noha az az iskolából nincs kirekesztve, a tanulók nem foglalkoznak vele; mert a történelem se a közvizsgálaton, se a versenyben szóba nem jön. Természetes annálfogva, hogy annak a tanulók igenis — másodrendű befolyást tulajdonítanak. A rajzművészetben kitűnt nagy emberek élete eléggé bizonyítja, hogy mielőtt teljesen hivatásuknak szentelték volna magukat, nagyobbbrészent mindazon feladásokat megkisértették, melyek értelmünk kíváncsiságát ingerlik. Ez nagyon hosszú út, fogják némelyek mondani, ha mielőtt a festészethez fognánk, át kell bolyganunk az emberismeretek minden köreit; az élet nagyon is rövid hasonló munka végrehajtására. Az irodalom tanulmányozásának elleni helyesen teszik, ha a szépművészetek iskolájában e terjedelmes és sok időt igénylő tanulmány ellen kikelnek. Nem is arról van szó, hogy az ifjú festőket az irodalom, történet és bölcselem mély tanulmányozásával terheljük, de e három tárgyban oly elemi ismereteket kell nekik nyújtanunk, melyeket maguktól növelhetnek és kifejthetnek. Azok, kik csak a műtani ismeretek tanulmányozására szorítkoznak, szüntelen a juhait őrző Giottora emlékeztetnek bennünket, ki Cimabue műteremiért odahagyta nyáját s művészete legkitűnőbb mesterei között foglalt helyet. Ezek elfelejtik, hogy Giotto alig hogy az ecsettel megbarátkozott, fölfogta kora bölcsellete és irodalma tanulmányozásának szükségét. Minden műve egy-egy bizonyosság széles és sokoldalú ismeretei mellett. A Santa Maria all Arena bájos egyháztól kezdve Páduában a nápolyi „Incoronata“-ig egyetlen frescoja sincs, melyen kiművelt elméjének

kincsei ne ragyognának. Az irodalom tanulmányozásának előnyeit kiemelni elég, ha idézzük Leonardot, Michel Angelot és Rafaelt. Világos bizonyosság ez arra nézve. Mindenki tudja, hogy e három férfiú, kiknek neve a lángész jelképe lett, kíváncsian tanulmányozott minden író, kik eszméjüket termékenyíthették s munkájokkal nem szorítkoztak hivatásuk csupán műtani értésére.

Antonio Allegri, kinek művei természetesen a Sixtin és Vatican termei közt foglalnak helyet, egy példával több, melyet idézhetünk a rajzművészetre alkalmazott irodalom tanulmányozása mellett. Mielőtt Andrea Mantegna műveitől kért volna tanácsot, be lön avatva minden érzelem kifejezésébe a költők, történetírók és bölcselők olvasása által. Berni, Marastoni és Lombardi nem kevésbé segítettek elő lángeszének kifejlődését, mint azon képletek és szobrok, melyek később stylja jellemét meghatározták. Nem tartózkodom e pontnál megállapodni. Azon igazságra, melyre az ifju festők figyelmét föl akarom hívni s melyet a gondolkozó emberek rég elismertek, gyakran kell visszatérnünk, hogy az a gyakorlati térre átszivároгjon. Helyén van, hogy kijelöljük az általános műveltség előnyeit az ecset és rajzön kezelésére nézve: szakmájának legtökéletesebb ismerete soha sem pótolja az értelemnek minden határozott czél nélkül történt előkészítő gyakorlatát. A festés vagy mintázás előtt tanuljatok először elmélkedni és tudjátok meg, hogy ez a legbiztosabb mód arra nézve, hogy a művészet azon ágában, melyet választottatok, kitűnjetek. Tehetséges emberek hiába nem vagyunk, de azok, kik gondolkoznak s tehetségöknek komoly irányt tudnak adni, haj! nagyon kevés számmal vannak. Ezért nem kell elmulasztani egyetlen alkalmat se, mely az általános műveltség erejét kiténteti még azon művészetekben is, melyeket képző vagy utáőző művészetnek mondunk. Pellegrino Allegri Corregiobeli ismeretlen kereskedő fölfogta ezt magától vagy barátai által s fia Antonio halával gondolt nem egyszer első évi tanulmányaira.

A festészet történetírói nem egyeznek meg Antonio Allegri első mesterének neve fölött. Andrea Mantegna neve egy meg nem czáfolható adat által kiküszöböltetett, választani kellene hát Lorenzo Allegri, Bartolotti és Bianchi között. A két első szerényen élt szakmájából Correggio kis városában, a harmadik Modenában bizonyos hirre vegödött. Igazat szólva e három név egyike sem

fejt meg Antonio Allegri stílját; másutt kell hát lánge sze segélyforrásait keresnünk. Tudjuk, hogy a mantuai herceg számára dolgozott, ki ódon metszvényekből egy egész gyűtemény nyel birt. Francesco Mantegna és Begarelli műtermeikben görög és római márvány után öntött gipsz-mintáik s az eredeti után levett rajzaik valának. Minden valószínűség szerint Correggio e három gyűteményben alkotta modorának első elemeit. Begarelli nagy nevet szerzett a mintázásban; egy némely történetíró úgy vélekedik, hogy Antonio Allegri nála dolgozott és az ő tanácsának köszöni ama ritka tehetséget, melyet később a vázolat és draperiában kiűntetett. A parmai székesegyház boltozatán találtak néhány viasz talapra, melyeket Correggio csinált volna, hogy a festés végrehajtása alatt neki irányzóul szolgáljanak. Végre, a nélkül hogy bebizonyíthatnák, több író állítja, hogy Antonio látott i l y e s m i t Leonardótól. Már maga ezen elnevezés mutatja, hogy e tekintetben pontos bizonyítékkal nem bírnak. Kétség kívül Leonardo ke z e m u n k á j a nem maradhatott befolyás nélkül Antonio értelmére; de hol és mikor látta azt? Oly kérdés, melyre a válasz nem könnyű. Antonio sohasem volt Florenzben, sem Milánóban, pedig csak e két városban láthatta volna Leonardo, mint mindenki tudja, nem igen számos műveit. Ő csak akkor mondott le Correggióban tartózkodásáról, hogy Parmába ment. Egyedül Mantuába utazásának találjuk nyomait. Mi a Rómába tett utat illeti, ez pusztá ráfogás, mely a próbát nem állja ki. Azon írók, kik ez utat költötték, a stíly hasonló voltára támaszkodnak a parmai székesegyház kupolyája s a Sixtin utolsó ítélete között; de az általok kijelölt időszakban az utolsó ítélet még el sem vala kezdve. Le kell hát arról is mondanunk, hogy ez utban keressük Antonio tehetségének titkát.

Hiába kutatjuk a multat, nem találjuk a jeles mestert, és a tanúk vitája azon gondolatra hoz bennünket, hogy Allegri saját magának, tulajdon tanulmányozásának, űs eredeti tehetségeinek köszöni azon stílyt, mely a művészet történelmében magas rangját kijelöli. Miután ily nagy dolgokat vitt véghez Róma segélye nélkül, mit nem tett volna egy ilyen segély mellett! A római ut kérdésével már fölhagytak Itáliában, senki nem hiszi többé, hogy Correggio látta volna Michel Angelo és Rafael munkáit. Ha bejutott mégis ama nagy emberek dicső családjába, kikre Olaszország

méltán büszke, ezt lángesze teremtő hatalmának s nem ezen mesterek művcinek tulajdoníthatja, a kikkel együtt szerepelni szerencsés. De ha nem látta Rómát, ha saját szemével nem tekinthette e kiváltságolt város egybegyűjtött szobrait és festményeit, ám ismerte, tanulmányozta a régi művészet termékeit. S noha a legtökéletesebb másolat sem pótolja az eredetit, mégis az a tisztán látó lélek előtt termékeny utmutatásul szolgál. Bizonytalán a Parthenon szobrai a brit muzeumban oly bájjal bírnak, minővel a leghivebb gipszlenyomat sem fog birni soha; mindazonáltal anélkül hogy Párist elhagynók, körülbelül teljes fogalmat alkothatunk magunknak Phidiasról. Antonio föltalálta Francesco Mantegna vagy Begarelli műtermeiben amaz utmutatásokat, melyeket a fiatal festők a Louvreben nyernek, kik ismerni akarják a Pánathénészet a nélkül hogy a csatornán átkeljenek; és mindenkire nézve, ki Correggio összes műveit tanulmányozza, világos, hogy ő sokkal tartozik a régi művészet emlékeinek. Nem czélom, szelleme eredetiségét kétségbe vonni, de úgy hiszem, hogy a mult neki hatalmas támaszul szolgált.

Se Lorenzo Allegri, se Bartolotti, se Bianchi nem taníthaták őt ama fenséges kellemre, melyet műveiben csodálunk. E jelentéktelen mesterek, művészetének legfőlebb csak anyagi részét magyarázták meg előtte. Mi a legfőbb szépség, ennek titkát Görögország műtöredékeitől kölcsönzé. Hogy felfoghassuk, mi mindent köszönhet a régi szobrászatnak: elég a sz. Pál kolostor refectoriumát (étteremét) megtekintentünk. Ha San Giovanni kupolyája több tekintetben az attikai iskola hagyományaihoz hűz, a régiség emléke sehol oly fényesen nem nyilatkozik, mint a sz. Pál refectoriumában. Járt volna csak Correggio Rómában: több és vonzóbb tanulmányra tett vala szert. A feladat, melyet annyi dicsőséggel megoldott, kevesebb fáradságába kerül vala; de nincs benne kétség, hogy Francesco Mantegna és Begarelli márga-öntvényei jobbara ama titkokba beavatták, melyeket Róma tárhatott volna fel előtte. Hogy annyira igyekszem kimutatni azon szolgálatokat, melyeket Correggio a régi művésztől nyert: tán nem egy olvasót meg fog döbbenteni. A nagy világ igen gyakran hajlandó az ódon stylt az akadémiái styllal összetéveszteni. Ily tévedés az igazságnak árt. Az akadémiái styl: csak hibás értelmezése a hagyománynak. A józan okosság és ízlés, • tiszta

hagyomány nevében elítéli az akadémiai stylt, melylyel Antonio Allegronak semmi köze. Ha ő tanácsot kér a régi műemlékektől: nem kevésbé kérdezi meg a természetet. Midőn látja, hogy fejezik ki Athene szobrászai az életet, ő magát az életet kérdezi meg, s e kettős utánjárásnak köszöni, hogy műveiben a nagyság a kellemmel párosul.

Sokat emlegették hogy Antonio Allegri szegény volt. Vasari adomája szerint, melyet egy népmonda után közöl s gyakran ismételték a festészirók, hideglázban halt meg, kimerülve azon 60 tallér terhe alatt, melyet rézpénzben fizettek ki neki s vállain czipelt Parmából Correggióba. Ölenschläger dán költő, ez adomát, egy érzékeny dráma szövegeit használta fel. Hála Tiraboschi és Pungileoni utánjárásának, ma tudjuk: mennyi értéke van e mesének. Vasari előadását semmiféle okmány nem támogatja. A Parmából Correggióba tett gyaloglás: mulatságból kigondolt mese, melyet a közhiszékenység vizsgálat nélkül elfogadott — aztán korról korra szállt, de a próbát nem állja ki. Az a néhány adat, melyet Correggio anyagi állapotára nézve tudunk, nem engedi hogy higyjük: mintha nyomorban élt volna. Nem fogom ugyan azt mondani a mit Lanzi, hogy nejével tetemes menyaszonyi hozományt kapott; ismerjük mennyiségét: 251 aranyra vagy 2,510 frankra megy, — és feltéve, hogy a tisztességes középszer csodálatosan együttjár a lángész kifejlődésével: nem is látom át, hogy száz lajosarany valami nagy összeg lenne. De hogy az igazság mellett maradjunk s méltányosan ítéljük meg Correggio állapotát nőszülése korából: be kell vallanunk, hogy a XVI. század elején száz lajosarany sokkal nagyobb jóllétet képviselt, mint a milyenre ma, hasonló áron szert tehetnénk. Az államgazdák legmérsékeltőbb számvetése szerint legalább is meghatomszorozni kell Antonio Allegri nőhozományát, hogy helyes fogalmunk legyen a haszonról, melyet az neki hajtott. Legyünk bőkezűek és négysszerezzük meg: tizezer frank lesz az egész. Bármily szerénynek tartjuk őt ízlésében, szokásaiban: bizonynyal ez nem valami nagy vagyon. Am ruházzuk fel őt minden képzelhető erénynyel, s foglaljuk neje hozományához mindazon erkölcsi értéket, melylyel Frosina Harpagont házasságra kecsegtette: mégsem állíthatjuk, hogy valami bőségben uszott volna — de a szegénységtől is mentve vala, ha csak betegség munkájában nem akadályozá.

Midőn Antonio Allegri megházasodott, huszonhat éves volt, s Girolama Merlini, a kit nőül vesz, csak tizenhat éves. Girolama hozománya földbirtok volt; oly körülmény, melyet figyelembe kell venni, ha Lanzi véleményét igaz értékére akarjuk szálítani; mert mindenki tudja, hogy a föld kevesebbet kamatoz az iparba fektetett tőkénél. Ily természetű vagyon, megközelítőleg 50—100. hoz be.

Kétségkívül nem egy olvasó mosolyogni fog ez aprólékos becslésen. Azonban lehetetlen ezt mellőzni, midőn Antonio Allegri anyagi helyzetéről van szó.

1530. azaz tíz évvel házassága után, egy darab földet vett Mantuában, Pusterla Lucretiától, Giovanni Cattinia özvegyétől. Akarja valaki tudni hogy vette? 195 tallérért. Tegyük fel, hogy arany tallért kell alatta értenünk; ekkor is csak igen szerény összeget, 1,950 francot tesz az. Ne feledjük el, hogy Correggio ez idő szerint 36 éves volt, s ekkor készítő legtöbb nagy munkáját. Kénytelenek vagyunk elhinni; Lanzi jó hiszemének daczára, hogy e műveiből, melyek árát azonnal megmondjuk, bizony meg nem gazdagodott. Maga látta el családját, mi nem vala könnyű föl adat, miután négy gyermeke volt; s rájuk valami fényes örökséget nem hagyott.

Azon képet, mely most az ambroisi könyvtárban van, s melyet Resta Correggio családjának mond, nem lehet érvül felhozni Vasari adomája mellett; mert e kép egy hajlott koru férfiut ábrázol, egy még fiatal nőt, egy ifju leánykát és három mezitlábos gyereket. De Pungileoni után tudjuk, hogy Correggiának csak egyetlen fia volt, és három leánygyermeke. Nem lehet hát e képet mint komoly adatot idézni.

E rövid elemzés után azon eredményre jutunk, hogy Antonio Allegri se nyomorban nem élt, se gazdag nem vala. Nem halt meg azon való kimerültségben, hogy pénzes zsákot emelt, melyet különben is valamely teherhordó állat hátára pakolhatott volna; munkája után élt, és erélyének köszöni hogy családját eltarthatta; azonban soha nem ismerte a munkátlan időöltés édeségét, a nyugalom örömét befejezett műve után. Egész élete szakadatlan munkásság volt; a Tiraboschi és Pungileoni által összedett okmányok felhatalmaznak ezt hinnünk. Ha egybe vetjük művei számát és fontosságát, melyeket életén át készített, felfog-

hatjuk, hogy ő a henyeség vádjával nem illethető. Egyszer neki adva magát a pályának, melyet szabadon választott, azon egy napig sem állapotodott meg. Egyedüli pihenése a munkában válogatás volt. Abban fristult fel ereje, hogy képzelődését és ecsetét, majd komoly, majd kellemes, majd keresztyén, majd pogány társaknak szentelte. Soha sem volt alkalma abban, hogy a jóllét elpuhítsa, hogy a családjának biztosított napokat hosszan szemlélje, a nélkül, hogy dolgozni kénytelen ne lett volna. Lángesze soha sem aludt el a tétlenségben. A mi házi életét illeti, arról semmit sem tudunk. Szeretjük hinni, hogy Girolama Merlini semmivel nem zavarta meg férje életét.

Ismerjük azon összegeket, melyeket Antonio Allegri legnevezetesebb műveiért kapott. Az erre vonatkozó adatok, meggyőzhetik a leghiteltlenebbet a felől, hogy a Vasari adományának semmi komoly alapja. Azok, kik a pénz értékében előfordult változásokat nem ismerik, kétség kívül úgy találják, hogy e kitűnő festő műveit nyomorult módon díjazták; de e vélemény a figyelmes vizsgálat előtt meghűsül; jövőre nézve meg van mutatva, hogy Correggio a nyomor nyugtalanságát nem érezte. A San-Giovanni kupolya 472 zecchinát hozott be; igen szerény összeg valóban, ha a festmények mai árával hasonlítjuk össze; de e takarékos összeg a XVI-ik század első éveiben, legalább is három annyit ért, mint ma; azaz: háromszor 4,720 francot, vagy is 14,160 francot. Ugyanazon egyházban a mennyezet festéséért nyert Correggio 60 zecchinát. Joggal csodálhatja valaki, hogy e kitűnő mester ily szerény feltételek alatt vállalkozott, ha meggondoljuk, hogy a Madeleine egyházban, Párisban, a mennyezet festéséért 86,000 francot fizettek; mert Antonio dija, háromszorozva sem teszi ez összegnek egy negyedét. A Correggio korában a festők nem a nagy urak szórakoztatására voltak; rájuk nézve a munka, nemcsak az élet legparancsolóbb szükségeinek megszerzési eszköze, de valóságos szerencse volt. Örömezt elégedtek meg a szerény díjjal azon reményben, hogy csakhamar fontosabb munkát kapnak. Kétségkívül ez ok indította Correggiót arra, hogy a San-Giovanni kupolyát 472 zecchináért fesse; és reményében nem csalódott; 1,100 zecchinát ígértek neki a párizsi székesegyház kupolyája festéséért; oly összeg, mely ma 33,000 francot képvisel. Hogy e falfestmények valódi nagyságát megítélhessük, tudnunk kell, hogy a San-Giovanni egyházban Correggio festette, a tulajdonképeni

kupolyán kívül, ennek boltíveit és oszlopaít; valamint a tribunet, mely alatt az olaszok a menyezetes karzatot értik. Hasonlag neki kellett festenie a székesegyházban a kupolyát és a tribunet; de méltán sértve érezve magát büszkeségében, egy egyházi felügyelő szemtelen tréfái által, művét abban hagyta. A gúnyolódó egyházi előljáró, a székesegyház kupolyáján csupán egy békalétrát látott. Ez élez, mely mulattatta a munkásokat, egy remekműtől fosztott meg bennünket. Ma is vannak még köztünk inceselkedő egyháziak, de a festők nem jönnek ki sodrúkból egy tréfa miatt, bármily hétköznapi legyen az: a szellem embereire számítanak, kik boszút állanak értök az ostobákon; és bizonynyal ilyen az okosabb rész; azonban Correggio haragján és bátortalanságán sem kell elcsodálkoznunk.

Azon képek közül, melyek árát ismerjük, elegendő idéznünk hármát, melyek méltán európai híreük: a „szent szűz“ „szent Jeromos“ és „Krisztus születése.“ Az első kép, melyet az olaszok „szent Antal szüzének“ neveznek a San-Francesco egyház számára készült Correggióban és fizettek érte 100 zecchinát. A „szűzet“ trónon tilve ábrázolja jóniai oszlopok közt. A trón lábánál vannak sz. Ferencz, alexandriai sz. Katalin, Baptista (keresztelő) sz. János és páduai sz. Antal. Ma a dresdai képcsarnok egyik legszebb ékessége.

„Szent Jeromos“ ért, mely a páрмаi muzeumban látható, 80 zecchinát fizettek. E kép sajátlag a „szent család“ ábrázolja, noha a nagy tudor nevét viseli; mi szent Jeromos jelenlétéből magyarázandó, ki iratait a szűz ölében levő Krisztusnak nyújtja. E képről érdekes adomát beszélnek, melyről egészen jót nem állok, de komoly és hitelt érdemlő íróktól vettem. Donna Briseide Colla, Orazio Bergonzi özvegye, ki „szent Jeromos“ festését megrendelte, annyira meg vala elégedve e művel, hogy szerzőjének, hála fejében, valami ajándékot akart adni. A kialakult árt lefizetvén, azonfelül két szekér fát, búzát és malaczt küldött neki. Kétségkívül különös módja a lángész bátorításának; azonban úgy látszik, hogy a festő nem érezte magát megsértve e különös ajándék által. Minthogy „szent Jeromos“ a sz. Antal templomába volt szánva; lehet, hogy az akkori „szép szellemek“ a Briseide által Correggiónak küldött malaczból gyöngéd czélzást láttak.

„Krisztus születését“ mely Dresdában látható, s egész Eu-

rópában „az Éj“ nevezete alatt ismeretes — 47¹/₂ zecchinával fizették. Alberto Pratonero rendelte meg a San-Prospero egyházban levő családi kápolna számára Reggióban. A történetirók semmi pótlólagos ajándékról nem tesznek említést. Alberto Pratone-ro, lefizetvén a 47¹/₂ aranyat, úgy hívé nem tartozik a szerzőnek semmivel.

Tehát a szent Szűz, sz. Jeromos, és az Éj, jüvedelmeztek a mesternek 227 zecchinát, azaz, 2,370 frcot. E három kép, a nélkül, hogy egyenlő értékük volna, ma roppant összegeket képviselnek. Ha eladnák őket, lehetetlen megmondani, mennyit igérnének értük. Nem kell azonban azt hinnünk, hogy Antonio Allegrinek oka volt volna panaszára donna Briseide és Alberto Pratonero ellen. Ha nem kapott volna is donna Briseidétől két szekér fát, buzát és malaczo-t, fukarsággal nem vádolhatta volna. Mellékesen megjegyezzük, hogy a franciscánusok bőkezűbbek voltak, mint sz. Jeromos és az Éj első vevői; ők száz zecchinát előre fizettek. Hinnünk kell, hogy jobban méltányolták Correggio lángelméjét. Előrelátásukon nem fog csodálkozni, ki a festészet történetét ismeri.

Sz. Pál klastromának refectoriuma az első mű, mely vele való foglalkozásunkat igényli; nem mintha ez volna Correggió első kísérlete a freskofestészetben; de mivel a compositio oly egységét mutatja, melyen a mester lángesze szabadon nyilatkozott. E nemben első kísérleteit szülő városában tette. Affó atya emlékiratának közzététele előtt, alig leheté kimagyarázni e refectorium pogány jellemét; ma a talány meg van fejtve. Tudjuk, hogy e klastrom apát-asszonya nem vala elzárkozásra kényszerítve és hogy a bevett kifejezéssel élünk, világilag élt. Nem kell tehát csodálnunk, ha arra kérte Correggiót, hogy refectoriumát „Diána vadászata“ faunok, satyrok és nymphákkal fesse be. Sietünk hozzátenni, hogy e compositiókban semmi nincs, a min a legkényesebb szellem megbotránkozhatnék: ez a pogány mythologia, keceses és nem feslett oldaláról fogva fel. A legtisztább izlés nem ütközhetik meg benne. „Diána vadászata“, mely a fő tárgy, elmés és szellemdús jelenet, a régi kor legigazabb kifejezésével. Szemlélvén a szűz istenasszonyt sz. Pál klastromának falain, egyike áll szemeink előtt azon ábrázolatoknak, melyeket Plinius, históriájának XXXV. könyvében leirt. E pogány költészetben annyi gazdagság és természetesség van, hogy Parrha-

sius és Tirnanthes nevei, a szemlélő emlékében önként felmerülnek. Úgy tetszik, mintha ez élő fresko inventiója a mester képzelődésének mibe sem került volna. Több ízben kell azt nézni hogy fölfoghassuk, mint értett hozzá és mennyit gondolt az öltözet, a deliség s az ábrázatok kifejezésére. Antonio 24 éves volt, midőn a sz. Pál refectoriumában „Diána vadászatát“ festette; és mégis e compositióban anyui választékosság, annyi komolyság, mi mély tudományra mutat. Egy ily jelenet fogalmazása és végrehajtásához kétségkívül több kell mint szakbeli anyagi gyakorlat; kell, hogy a szellem általános műveltséggel bírjon s irodalmi tanulmányok által elkészítve legyen ily finom föladat végrehajtásához. Lanzi azt hiszi, hogy Correggio, sz. Pál refectoriumának festésében, tanácsért Orselinihez fordult, kinek leánya a klastromban lakott. Elöttem természetesebbnek látszik az a gondolat, hogy Antonio, saját emlékezetében mindazon adatokat föltalálta, a melyekre szüksége volt. A nevelés, a melyben részesült, felmentette őt az alól, hogy Orselini képzettségéhez folyamodjék. A mi egyébiránt e fal ékítményt illeti, merem ajánlani minden festőnek, mint a legtisztább ízlés és józan ész kinyomatát. A gyermekek és ifju leánykák fejei, úgy a hogy Antonio oda képzelte, elbájolnak minden szemet, a szín ragyogása s a tekintet elevensége által. Lehetetlen álmodni is mosolygóbb képeket, frisebb ajkakát, és pirosabb orczákat: ez maga az élet tetten kapva és ritka szerencsével kivive.

E felejthetetlen, övig kitakart bájos alakokból állította ki Correggio azon pogány jelenetet, mely minden művelt szellemet azon szobrok stylusára emlékeztet, melyeket a régi Görög és Olaszország hagyott fen, hogy csodáljuk. Noha ő Rómában nem járt, kiténik mégis, hogy a pogány szellem legszebb műveit szorgalommal tanulmányozta. Szent Pál kolostorának faunjai, satyrjai és nymphái azt bizonyítják, hogy szerző, szakadatlan, otthonos társaságában élt a legművészibb (les plus sévères) monumentumok és legbecsesebb műtöredékeknek (debris), melyek ma Európa muzeumait ékesítik. Mi különösen jellemzi sz. Pál freskóit; mi saját helyet jelöl ki számukra a festészet történetében: az végtelen egyszerűségök; s ezen tulajdonuknál fogva rokonok Athéne szellemével. Correggio számtalanszor bebizonyította képzelődése hatalmát és igazságát. Nem hiszem, hogy valaha

nagyobb szerencsével egyezettette volna össze a kellemet a tanulmányokkal mint itt; úgy hogy habozás nélkül a tudományos festők közé kell őt soroznunk. Ha az ember gonddal elemzi compositióit; méltán elbámul azok alkotó elemeinek egyszerűségén: oly kevés utánjárásba, hogy úgy mondjuk oly kevés „költségbe“ kerültek azok, mintha hevenyészve volnának; de ez első gondolatunk azonnal elenyésszik. Hogy a szemlélő képzeletére hasson, kétségkívül Correggio hosszan gondolkozott, és semmit a véletlenre nem bízott. Mondottam, hogy jelenetei a szobrok stylusára emlékeztetnek; lehetetlen ezen gondolattól megválnunk: de e kecses idyllekben, festve az elmés mester által, a régiség utánzása soha sem szolgál. Felismerszik mindenütt a legesodálatraméltóbb minták szabad és merész magyarázata. Látjuk, hogy Correggio, daczára a kényszerűségnek, mely szülő földéhez kötötte, a régi kor emléjén növekedett; innen vette lelkesedését, a nélkül, hogy valaha másolt volna. Valójában csak is így lehet a hagyományt hasznunkra fordítani. Ő nem írta át (transcrit) emlékezéseit; de azoktól tanácsot kértett, s ily módon átalakította. Sz. Pál refectoriumának figyelmes tanulmányozása elegendő irodalmi műveltsége roppant előnyeinek kimutatására, mint kell a festészetet gyakorolni. Oly művész, ki valamely tudóshoz lett volna kénytelen e részben folyamodni, soha sem képzelhette volna „Diána vadászatát.“ Ecsete hasztalan kereste volna azon faunákat és nymphákat, kik elbájolnak, megdöbbennek. Hogy valaki ily szabadon teremthessen: elkerülhetlenül saját magából kell indulnia. Soha a legfelvilágosultabb tanácsolások, a legdrágább útmutatás, komoly tudósok társalgásából meritve, nem pótolhatják a régiség egyenes és személyes tanulmányát. Sz. Pál refectoriuma állandó egyesülését emeli ki a legbölcsebb igazságnak a legválasztékosabb szépséggel; s ez egyesülést csak az önkéntes, vagyis azon művekben találhatni, melyeket egy teljes fegyverzetű lélek fogant.

Antonio Allegri minden fal-festményei közt San-Giovanni kupolyája az, mely tán leginkább hagy itélni talentuma nagysága és ügyessége felől. A fő tárgy „Krisztus menybemenetele“ az egész kupolya mezejét betölti. A mennyezet ivein van ábrázolva a négy evangelista s az egyház négy szent védője. A tribunon van ábrázolva a „szűz megkoronáztatása“; de az egyház ezen része

lerontatván a chorus bővítése miatt, a szűz és a Krisztus szerencsésen megmentetett; s ma a páрмаi könyvtárban vannak elhelyezve. Az új tribune kifestése Aretusi ecsetére bízott. Nem fogom az apostolok ábitatos kifejezését dicsérni, vakító tekintettel követve a menybe emelkedő Krisztust. Nem hívom fel a figyelmet azon myriád angyalokra, kik ez utósó jelenetet keretbe fogják. A mi engemet megdöbbsent, mi nekem úgy tetszik, hogy a csodálat és tanulmány örök tárgya marad, az a négy evangyélita és szent védők stylusa; itt tűnik ki Antonio lángelméje egész hatalma és érettségében. E nyolcz alak előttem a compositio fő része. Ha ezt az idő tőlünk megirigyelte volna, Antonio tehetségeiről csak igen tökéletlen fogalmunk volna. Ha a „menybemenetel“ megrongáltatott, e veszteség bármily sajnálatos légyen is, a festészet történetében ily leverő hézagot nem hagyandott. Az apostolok tartása csodásan kifejezi azon varázs jellemét, a melynek tanui. A cherubimok és seraphimok méltán tekintetnek a legigazabb örvendezés kifejezésének; de a Krisztus vagyis a fő alak, tán nem bir azon nagysággal, azon fenséggel, melylyel a hit és képzelődés őt felruházni szokta. Úgy tetszik, mintha Antoniónak ez alak festésénél nem lett volna egyéb gondja mint a függőleges tárlat szemmel tartása. A szak-emberek egyhangulag elismerik, hogy e nehéz földadatot diadallal oldotta meg. Kétségkívül ez dicső érdem. Azonban a nehézség legyőzését, nem lehet a festészet végcéljául elfogadni. S a Sau-Giovani kupolyán lévő „Krisztus menybemenetele“ szerintem inkább megdöbbenés mint csodálatra méltó.

Csupán a leiró tértan kérdését tekintve: ez csoda; ha azonban a tudományt kifelejtjük s csak a szépségre gondolunk: a csodálat a megdöbbenésnek enged helyet. Sajnálja az ember, hogy Mária fiában nem találja azt a természet feletti jellemet, mely az ő sajátja: ez egy közönséges ember alulról felfelé nézve. Az apostolok és szent védnökök a legfigyelmesebb vizsgálatot hívják fel. Mennyivel tovább tanulmányozzuk őket, annál inkább kénytelenítetünk csodálni. E megragadó alakok minden része ugyanazon gonddal van kezelve s ugyanazon igazsággal visszaadva. A fejeket credeti kifejezésük ajánlja; a lábak és kezek mesteri szorgalommal vannak mintázva; mi a köntösüket illeti, ezek helyesen vannak felfogva; nincs azokon semmi szeszély; tetszők a szemnek a ránczok igazsága és kiválasztása által; kie-

légítik az értelmet kifejezve a test idomát; vagyis valósítják az eszményi tökélyt a művészet e nemében. A ki nem látta, a ki nyugalommal nem szemlélte San-Giovanni evangyelistáit, nem kecsgetheti magát azzal, hogy ismeri Antonio Allegri lángelméjét. Oly erély, annyi egyszerűség van ez alakokon, hogy ezt egyéb műveiben hiában keresnök. Ha a festészet történetében valamihez kellene hasonlítaniuk: a „Sixtin“ profétáinak nevezhetnők azokat. E „proféták“ valósággal a mai festészet egyedüli termékei melyek ugyanazon métékben egyesítik a hatalmat és egyszerűséget, mint a San-Giovanni evangyelistái; egyedül ezekkel állanak rokonságban; mindamelllett, ha nem tudnók is, hogy Antonio soha sem látta a „Sixtint“, kénytelenek volnánk megvallani, hogy az evangyelisták stylusának semmi köze a proféták stylusával. Ha megtörténik is Correggióval, hogy Michel Angelo emlékét kelti fel bennünk: az sohasem történik meg vele, hogy vele öszszetéveszszük s eredetiségét elveszítse.

San-Giovani kupolyája, menyezet ívei és tribuneje 1520—1526. lön festve. És így Antonio 26 éves korában kezdett e ropant műhöz, s bevégezte 32 éves korában. Nevezetes tény, melyet nem mellőzhetünk miután az idő szellemének jellemzésére szolgál, hogy Antonio sz. Pál refectoriumának köszöni a Cassin-hegyi szerzetesek pártfogását s általuk jutott a San-Giovani egyház kifestéséhez. A renaissance szelleme utat tört magának e szerzetesekig; „Diána vadászata“ hízeltt mivel izlésüknek; s a keresztyén egyház kupolyájában Antonio kárpótlást nyert pogány művészeteért.

Mi azon művek anyagi végrehajtását illeti a melyekről szóltam: ezt nem magában a kápolyában kell tanulmányozni; annival kevésbé, mivel az ember nem igen mászik az egyház bolthajtásához — de a pármái könyvtárban. A San-Giovani karzat Krisztusa és szüze bőven elegendő arra, hogy a szerző technikai eljárásán épüljünk. Lehetetlen egyszerűbb és biztosabb valamit képzelni is. Annyi szabályosság az ecset kezelésében, hogy az avatlanok ezt hidegségnek mondhatnák. Azok előtt, kik figyelemmel szemlélték a San-Giovani karzataról levált „szüz megkoronáztatását“ — tisztán áll, hogy Antonio átírta rajzait, mint egy gyakorló festész mintáival teszi ezt; s aztán a fal irányában nem vala többé egyéb gondja, mint a színek vegyítése és ke-

veréke. Egyetlen ecset-vonás sem árulja el a legkisebb habozást se. Az ember érzi a Michel-Angelónak tulajdonított szavak igazságát: „a freskó az egyedüli festészet, mely az embernek erejéhez méltó dolgot ad.“

A pármái székesegyház kupolyája, melyet Antonio Allegri 1526—1530 festett, nem kevésbé nagy érdekű mint a San-Giovanni-kupola; de talán nem egyesíti magában oly fokon a kellemet és tanulmányt, az emelkedettséget és tisztaságot. A festészet történetirői azon véleményt fogadták el, hogy ez utóbbi mű fentebb áll az elsónél. Mindazáltal úgy hiszem megengedhető, ha én ezen véleményhez nem járulok; s a nélkül hogy paradoxonba esném, a San-Giovanni jogait fentartom. Nem azt követelem ezáltal, mintha szerző talentumában gyöngülést vennék észre 1526—1530. ily állítást igazolni nem lehetne; de én a székesegyház kupolyáján nem találok egy alakot se, mely összehasonlítható volna a San-Giovanni evangyelistái és tudoraival: ezen értelmé van gondolatomnak. Csodálom, mint minden jóra való ember, a gazdagságot és sokoldalúságot, mely az egyház kupolyáján tündököl; elismerem minden felvilágosult szellemmel együtt, hogy csupán egy első rendű lángész képes ily compositiót előállítani; de bármily élénk legyen is csodálatom, kénytelen vagyok megvallani, hogy Antonio a „szűz menybemenetelét“ nem fogantotta oly egyszerűen mint a „Krisztus menybemenetelét.“ A legfigyelmesebb tekintet, bizonyos fáradság nélkül nem követheti e költemény rendjét. Sőt őszintén szólva, úgy látszik, hogy a szerző nem is gondolt a rendre. Részemről nem hiszem, hogy azt mellőz te volna; azonban el kell ismerni, hogy gondolata kifejezésében nem találta el azon világosságot, mely annyi becsét ad szebb műveinek. Az anyagok, tudósok és vértanúk, kik a szűzet az égben fogadják, a festőnek számtalan tárgyat adnak tanulmányra. Technikai szempontból nézve, az egyház kupolyáját nem lehet eléggé magasztalni. A szerző a legnehezebb feladatokat halmozta egymásra, hogy azok megoldásában találja kedvét; nem hátrál semmi akadály elől. Elismerem a szakértőkkel együtt, hogy merészsége szerencsés; csak játszik a nehézségekkel s alig látszik azok öntudatával birni, oly hatalmas és változatos marad; de ez oly könnyen odavetett alakok, nem mindig találó vonalak alatt vannak gon-

dolva. S e mellett a vázlatokban bizonyos fitogtatás (ostentation) van, mely sérti a szemet. A tudósokra bízom annak elhatározását, vajjon Correggio a függélyes távlatban (perspective verticale) felülmulta-e Meloziót: én részemről megelégszem annak kijelentésével, hogy tudomány és művészet előttem nem egy jelentésti dolgok. A festészetben mint a szobrászatban a tudomány csak eszköz a cél elérésére és nem maga a cél. Correggio a székes-egyház kupolyáján, úgy látszik nekem, nem egyszer összezavarta a célt az eszközzel. Mindezen fentartások mellett is tudom érteni azon csodálatot és rokonszenvet, melyet a pármai „menybemene- tel“ gerjeszt; mert ha valaki a költemény rendjét, az „egymás utánt“ elengedi, könnyen esábíttatik el az arcok szépsége, a deli termetek, a színek megválasztása és harmóniája által. Ha én eléje teszem a Krisztus mennybemenetelének boltiveit a székes-egyház kupolyájának: azt is igen jól értem, hogy más másképen vélekedik. Az inventio, melyet szerző az „assomption“-ra (Mária menybemeetele) pazarolt, megfejtí ezt az előszeretetet.

E két kupolya, mely annyi kérdést támasztott tisztán a költészet mezején, élénk vitákra adott alkalmat technikai tekintetben is. Az építészet irányában Antonio által elfoglalt állás, bővítvén a festészet mezejét, az építészetet lealacsonyította. Antonio a helyett, hogy méltányolta volna az ecsete előtt nyílt szilárd fölszint (surface), annak átlukgatásában lelte kedvét. Ily módon korlátlan térrel rendelkezett; s e bővítés kedvéért halmozta egymásra vázolatait. Példája számos követőkre talált, kik ez eljárás minden veszélyeit feltárták. Azokra nézve, kik fáradságot vettek maguknak e kényes feladat felett gondolkozni, ma kétségen kívül áll, hogy többet ér hasonló esetben méltányolni az építészet felosztásait, és nem átlukgatni az ecset előtt álló fölszint. Azonban igazságtalan volna Antonio lángelméjének tudni be mindazon túlhajtásokat, melyek neve alatt elkövertettek. Példája veszélyeit csupán személyes hibául lehet neki beszámítani.

Az a mi megállapított tény marad, hogy ő a függélyes távlatot merészebben alkalmazta, mint elődei; és hogy e tudós ujtás iránti buzgalmában, ideje korán nem tudott megállapodni. Igen gyakran úgy járt el, mint az az ember, ki ég a vágytól ügyességét bemutatni. Hogy teljes egyenességgel ítélhessünk, el kell felejtenünk tanulmánya gyümölcseit, és művét maga-magában tekintenünk. Akkor

a páрмаi két kupolya a művészet történetében jelentékeny helyet foglal el s ép oly folytonos ép oly mély figyelemre méltó, mint Róma és Florenz nagy művei. Ha nem felelnének is meg mindenben az izlés- s a régiség tanulmánya által követelt feltételeknek; élénken hatnak a képzelődésre s különös erőt mutatnak. Hogy valaki úgy csalódjék mint Antonio csalódott, első rendű tehetségekkel kell bírnia; s egy ily lángelme hibáit csak tisztelettel szabad említeni. Egyébiránt bármi megrovások érjék is, a San-Giovanni evangyelistái és tudorai bőven helyre ütik minden hibáját. Ezt nem szabad elfelejteni soha a legszigorúbb szellemeknek sem.

Miután Correggio falfestményeiről szoltunk, hátra van azon képeit vizsgálunk, melyek Európában igazolt és általános bírral bírnak. Megkísértem először is a Pármában találtató képeket jellemezni. A leghíresebbek: szent Jeromos s a szűz a csészével. Az első kép néhány évig Franciaországban vala. Egyébkint is ismeretes Strange metszése után, mely a nélkül, hogy fedhetlen hűséggel volna dolgozva, legalább a kép fő érdemeit kiemeli. E két képet leginkább naivitása ajánlja. A szent család, mely sz. Jeromos név alatt ismeretes, oly compositio, melynek báját senki felül nem multa. Nem is lehet egyszerűbben gondolt és kevesebb mesterséggel készült jelenetet képzelni. S ha így szólok, természetes, hogy a szembeötlő mesterséget értem; mert hogy valaki ez egyszerűséget elérhesse, nem a primitiv idők gyermetegségével kell bírnia; de kiegyeztetni a tudomány előhaladásait a kifejezés egyszerűségével. Szent Jeromos s a szűz a csészével, bámulatosan felelnek meg az általam kitűzött programnak. E két compositióban nem tudja az ember, mit csodáljon inkább, a szerző által kifejtett tudományt a testek idomában vagy az arckifejezés igazságát. Az angyal, ki átnyújtja Krisztusnak sz. Jeromos iratait, ritka szerencsével van rajzolva. Krisztus arcza, mely mosolygó és komoly, bizonyos mértékben igazolja mindazt, mi ez ábrázolásban rendkívüli. Valójában nehéz sz. Jeromost fogalmazni a mint iratait Krisztusnak átnyújtja; de gyermekes dolog volna szerzővel perelni ez anachronismusért, mivel ő még nevezeteseb egykorúnak példájára hivatkozhatnék.

A mit leginkább csodálnunk kell sz. Jeromosban, mi e képek, Correggio művei közt s a festészet történetében külön helyet

jelöl ki: ez a fő alak szépsége; azé, kiről a kép neveztetik. Az egzház kitérő tudora, kinek a szent Írás latin fordítását köszönjük, Correggio képén, nem azt mondom csupán, hogy az öregség és méltóság szövetségét ábrázolja, mit más mester is nem egyszerűen kifejezett — de az öregséget a kellemetességgel köti össze. E szent családot a legtudományosabb, legigazabb és legnaivabb festői művek közé kell számlálni; egyetlen ily compositio elegendő azon képiró rangja kimutatására, a kitől ered. Correggióknak minden honfia úgy mutatja azt az idegennek, mint czímet a nemzeti dicsőségre. Sz. Jeromos melle és tagjai, annyi igazsággal vannak adva, mely felül áll minden magasztaláson. A hus puhasága nyíltan van kifejezve, de (vér) szegénység nélkül. Ez a habozás nélkül elfogadott és szabadon magyarázott természet. A mit e képről mondok, csak ismételhethetném „a szűz a csészével“ képről. Itt talán a naivitás még tovább van vive; lehet, hogy a Krisztus kifejezése gyermekesebb, a szűz tekintete gyöngédebb. Egyébiránt nem helyezem a sz. Jeromos felé; s úgy gondolom, a hozzáértők osztják véleményemet. Egy azonban bizonyos, hogy sz. Jeromos és a szűz a csészével elegendő arra, hogy a szerzőt, művészete legkittinőbb mesterei közé számítsuk.

„Az Éj“-hez vagyis a „Születés“-hez jutottunk, melyet minden utazó siet megtekinteni a dresdai képcsarnokban; s mely valószínűleg megérdemli a csodálatot, mely környezi. Egyébiránt méltányos és szükséges e bámulatot ellenőrizni s kimutatni, hogy bár forrása igaz, de túlzott alakban nyilatkozik. Kétségkívül az „Éj“ bámulandó mű; kétségkívül e compositióra rendkívüli tudomány és ügyesség van fordítva; de nem kell tévedésbe jönnünk a szerző által használt eszközök értéke és fontosságára nézve. Mi a tömeget elvakítja, az nem mindig elégti ki a művelt lelkeket. Így az Antonio Allegri által irt használt fogás, nincs egyenes viszonyban a művészet legfőbb törvényeivel. Miben áll valószínűleg e kép varázsa, melyről a turisták úgy beszélnek mint a festészet ne továbbjáról? Azon világosságban, mely a Krisztus fejéből sugárzik, a helyett, hogy azt világitaná meg. Lanzi, ki ellenmondás nélkül elfogadja e kép európai hírét, azt javasolja, hogy a „Nap keltének“ nevezzük. A név nem változtat semmit; a dolog veleje az: vajjon az Antonio által használt műfogás kielégíti-e vagy nem, a festészet legma-

gasb feltételeit; ha vajjon komoly módja-e ez a tárgy szemléletének; vagy egyszerűen csak mellék út az avatlanok elszédítésére. Ha csak egy kevéssé utána gondolunk is, meggyőződünk e fogás gyermekességéről. A San-Martino karthausi klastromban, két mérföldnyire Nápolytól, látható Guido Réninek egy képe, mely ugyanezen tárgyat ábrázolja s ugyanazon mesterséggel készült. Nem akarok semmi hasonlítást tenni Guido Réni és Antonio Allegri közt; meglegszem annak kijelentésével, hogy egy másodrangú mester e fogás segítségével csodálatot vívhat ki, melyet azonban az izlés nem hagy helybe.

Van a dresdai csarnokban több kép, mely azon hírnek, mint az „Éj“ nem örvend s a mely mégis komolyabb figyelmet érdemel. Nem említtem a „bűnbánó Magdolnát“, melyen a legnagyobb mértékben egyesül a kellem és szomorúság: e bámulatos és méltán népszerű alak ellen is nem egy ellenvetést lehetne tenni, miután inkább kéjtelgő mint türedelmes; inkább az ingert hívja fel, mint megbánásra gerjeszt. De mint legyen bátorságunk kárhoztatni? Imádandó szépsége lefegyverzi a legszigorúbb lelket. E lesütött szempillák alatt annyi megalázódás, testén annyi hajlékonyság, tagjain annyi kellem, köntösén annyi kecs és harmónia, hogy lehetetlen őt elítélni.

A két compositio, melyről szólani akarok: szent Antal- és szent György szüze. Az első készülésének ideje 1512-be esik. Antonio Allegri csak 18 éves volt, midőn festette. Illetékes bírák egyhangú véleménye szerint e kép a legtisztább, legelegánsabb és legkomolyabb azok között, melyek alá valaha nevét írta; és még sincs olyan híre mint az „Éj“-nek. Szent Antal szüzében a rajz szabatossága, a deliség fensége olyan, melyet szerző sohasem mult felül; szeretném mondani, soha többé meg nem talál. Szívesen elismerem e darab minden kitünőségét; de még sem akarnám Antonio minden későbbi műveit e bámulandó költemény alá helyezni. Nem átallok kijelenteni, hogyha meg nem találta is többé azon tisztaságot, mely szent Antal szüzében bennünket megigéz, oly tulajdonokat mutatott, melyek e képen nem találhatók; oly gyöngédséget, melyet Raphael nem ismert; Leonardo indicált ugyan, de teljesen ki nem fejezett. Ez elég arra nézve, hogy az 1512. után következett képekben, sülyedés jelét ne lássuk. Ily esetekben kell leginkább tartani a puristák véleményé-

től. Igen gyakran felvilágosult ízlésű emberek el hagyják magukat ragadtatni valamely általános typus nevében, melytől megválni nem birnak, egy elvitázhatatlan értékű darab elítélésére. E történt szent Antal szüzével is, melynek érdeme minden vitatással daczol.

Azt mondják, s én pontosan kiírom e véleményt, hogy Correggio nagyobb lett volna; hogy a művészet történetében magasb rangot foglalandott el; ha e kép stylusához hű maradt volna. Részemről ezt nem hiszem. Teljesen elismervén és egész készséggel kijelentvén e compositio tisztaságát és választékosságát; kénytelen vagyok azt is bevallani, hogy az Mantegna és Leonardóra húz; azaz: hogy az nem egészen Antonio sajátja. Hogy valami a történetben jelentéssel bírjon, mindenek előtt egy magának kell lennie; egyéni életet élnie; új alakban nyilvánulnia: s e feltételek nincsenek megvalósulva szent Antal szüzében.

Mi szent György szüzét illeti, erről másként kell szólnunk. Ez egy tudós, tiszta és eredeti mű. Ha Mantegna és Leonardo emlékezete érzik is rajta, de oly függetlenül van az kezelve, hogy minden szem megakad rajta. E képről érdekes adoma maradt fenn, melynek hitelességéről ugyan jót nem állok, de azért örömem telik benne, mivel csodálatosan összevág a compositio jellemével. Mondják, hogy egy fiatal nő sétálván egyszer Antonióval a kertben, rózsát adott át neki e szavakkal: „hiába fáradna ön; minden tehetségei daczára sem képes ily fris rajz előállítására mint e virág.“ Antonio meg akarta mutatni hogy igen; és szent György szüzét festette. Ha e legenda számbavételével vizsgáljuk e képet: ott találjuk a virág szárát, kelyhét és koronáját. A szüzön a hogy a kép előrésznél áll, annyi kecs és tüdeség, annyi gyöngédség és komolyság, hogy nekünk úgy tetszik, hogy Antonio a fogadást megnyerte.

Párisban több compositiója van Correggiónak, melyek közül elegendő idéznem sz. Katalin házasságát és Antiopét. Sz. Katalin házassága, a kifejezés tekintetében kitűnő; némi kívánni valót hagy fenn a mintában; a rajz nem mindenütt oly szabatos, mint az ember kívánhatná. Azonban első rendű kép, mely ékeségére válnék a leggazdagabb muzeumnak.

Antiope a tanulmányozókra nézve mindig verseny és bámulat tárgya leend. Valósággal lehetetlen elevenebb, merészebb

festést gondolni. Azok, kik ismerik a nehézséget, melyet egy teljes világításban mintázott alak nyújt, versenyt ragadtatnak el e nympa által, melynek ragyogó, gyönyörteljes körrajzai, verőárny segélye nélkül kiemelkednek. Ez csoda, melyet szó nem magasztalhat. E nehéz feladat megfejtésében, a festészet, e határon túl soha nem ment. Antiope tagjai és törzse, oly igazsággal vannak visszaadva, melyet soha senki felül nem múlt; s e csodálat kétszeres, ha a szerző által használt eljárást vizsgáljuk. Felmutatja előttünk Antiope alakját, a nélkül; hogy az elődeinél szokott fogásokhoz folyamodnék; úgy mintázta azt, mintha csak szobrot mintázott volna, a nélkül, hogy a régi kömetszés vonalaira emlékeztetne.

Minő rangot jelöljünk hát ki e csoda-embernek? Hol van helye a művészet történetében? Nem állapodom meg azon eszménél, melyet néhány olasz történetíró nyilvánított; nem fogom velök együtt azt mondani: hogy tiszta a Leonárdo modorát; noha Antiope mellettök szólhatna, miután Leonardo sürítette az árnyéket, hogy növelje a fényt. Igyekszem eszmén nek egyszerűbb és könnyebben megfogható alakot adni. Leonardo, Michel-Angelo, és Raphael, az alakot, kellemet és harmóniát fejezték ki; úgy tetszék nem maradt egyéb tenni való, miután ők a festészet egész mezejét kimerítették. Antonio azonban, e hatalmas aratók által járt mezőn, még talált néhány összeszednivaló kalászt. A formára nézve, se Leonardo se Michel-Angeloval nem versenyezhet; a kellemre nézve kiállja az összehasonlítást magával Raphaellal. Ha nem bírja is oly nagy mértékben mint ez a vonalok harmóniáját, mellette áll puha rajza és szelid kifejezése által; gyakran megejék, hogy felül is múlja a kellem mezején: elég idéznem a „bűnbánó Magdolnát.“ E dicsőség nevét betölti. Antonio Allegri a festészet hét fejedelme közé tartozik.

(Planche után.)

SZÉKELY JÓZSEF.

ÉLEDES ÉS ÉLETKEZDET.

Egy természettudományi értekezés meghallgatására gyűlt társaság*) tisztelt tagjai előtt tudva levő dolognak tehetem fel, hogy ama tudomány általános eszméit jelelő kifejezések közül alig fordul valaha egy elé gyakrabban, mint ez a szó *organicus*, társtíva az ellenkezőjével: az *inorganicussal*. Ezeket a most uralkodó divat szervesnek és szervetlennek parancsolja nevezni. Akár így akár úgy nevezzük, nem sokat tesz. De fontos kérdés ám az, vajjon akár a rokonos eszmékhez mérve, akár a kettőt egymással szembe téve, egészen helyes és kellő fogalmakat kötünk-e össze velök. Ne tessék rosz néven venni, ha oly sok ellenkező tapasztalás e tamásos kérdés feltételére kényszerít. Az ács vagy asztalos, ha tölgyfa deszkát akar venni, megnézi jól, vajjon nem cserfából fűrészeltet adnak-e helyette; az úri hölgy ha *pour de lain-t* vagy *gros-de-naples-t* kér a boltban, a hozzájok leghasonlóbb szövettű kelmeccel sem hagyja magát elámitatni. De túl felől a kalnár is szemesen megvizsgálja, vajjon az úri hölgy nyújtotta bankjegy igaz kamarán kelt-é? Vajha mindnyájan így tennénk a szavakkal is. Vajha ne lennénk olyanok, mint a járatlan falusi ember, a ki az igazi, de rongyos bankjegyet olykor visszaveti s a szép újat, ámbár sokszor elég ügyetlenül majmoltat, mobon elveszi.

Vagy mint az a másik, a ki a lelt arany becsét nem ismerve, potomáron elvesztegeti, másfelől drágán megvásárol egy csomó fényes dántest. Az eszmék s hozzájuk kapcsolt szavak forgalmában nem csak az utóbbi példában jelelt és mondhatni egyéni vagy alanyi hasonlatosság van, hanem még egy tárgyias is. A szavaknak szintűgy idő és helybeli árfolyama van, mint az aranynek és érték papiroknak.

A természeti tudományokban szintűgy, mint az erkölcsiekben bizonyos szónak más százban más értelme van s azon egy

*) Olvastatott az erdélyi Múzeum-egylet ülésén.

időpontban s tegyük 1790-ben, Amerika polgára, a Britt felség alattvalója, a forrongó francia s a kiváltságait élvező magyar nemesember például e szóval szabadság mind más más képet más más eszmét kötöttek öszve. Nincs különben a dolog a kezdetben felhozott szerves és szervetlen szókkal nem csak az utóbbi, hanem minden tekintetben. Ha a tisztelt hallgatóság ama kifejezések értelmezése végett, parlamenti műnyelven mondva, bizottsággá változtatná át magát és vitatkozás, motivált szavazás által akarna dönteni, gondolom itt lepne a hajnal s az addig netalán itt maradandó kevés tag közt is aligha lenne megállapodás. Szerencsénkre most csak nekem van szavam; de én nem élek jogommal vissza, hogy véleményt, illetőleg értelmezést octroyáljak t. hallgatóimnak. Én csak a kritikus historikus mindenki által szabadon viselhető szerepét veszem magamnak s a szerves és szervetlen szavak legbévettebb értelmezését, az előbbi képben szólva: mintegy közép árfolyamát, adom elé és vetem bonczkés alá. „A szervetlen testek,“ azt leljük tíz könyv közül legalább kilenczben, „juxta positio (külrakodás), a szervesek intus susceptio (belfogamzás) által gyarapodnak.“ Ez az úgynevezett realis értelmezés, a melyet kirekesztőleg vehetünk tekintetbe. Mert a mi egy másikat illet, tudniillik, hogy a szerves testek szervek által gyarapodnak, a szervetleneknek nincsenek szervei, magában viseli kritikáját, nem mondván semmivel is többet, mint az illető fogalmak egyszerű nevei. De az elsőbbi, magát reálisnak tartatni akaró értelmezéshez is szó fér. Elsőbben is a két fogalom két jegy: *juxta positio* és *intus susceptio*, csaknem oly homályos, mint magok a fogalmak. Ezen ugyan lehet egy kicsit segíteni s én megpróbálom a fátyolt egy kissé fellebbenteni. Az elsőre nézve lássuk a jegecz alakulást rakodás által. Gondolom t. hallgatóim mindenike látott kőmiveszt dolgozni. Téglát téglá mellett rak, bizonyos szélességre és hosszúságra, erre egy más hasonló réteget, meg mást, meg mást, mindnyájokat meszével összeenyvezi s idővel kész egy bizonyos szabásu fal. Most már képzelje, a kinek tetszik, a természet építőmesterét, nem bánom köténnnyel, vető kalánnal, mérő léczcel, szegletmértékkal, zsinóros önnal. Előveszen egy koczkaalaku ős moléculát, melléje s felibe más hasonlókat rak, a physicali vonzalom és a chemiai rokonság meszével összeenyvezi s kész a konyhasó-koczka. Elég

világos ügy-é! csakhogy ezt a rakodást soha még ásványtanár szemei nem látták: az egész műfolyam a különbözőféle jegeczalakok mathematicai viszonyainak mintegy kézzel fogható megértésére gondolt elmélet. Úgyde elmélet bizonyítást igényel, következőleg értelmezés, sőt ennek csak egy része gyanánt is nem szolgálhat s mégha ez az ellenvetés nem volna is, mindig fenmarad az a kérdés: vajjon az az ő molecula, melynek formája szabja ki az egész jegeczet, mikép alakult? vajjon rakodás vagy tán belfogamzás útján támadott-e? mit tapasztalás útján soha eldönteni nem lehet. E még nem elég. Bizonyos fogalom megkülönböztető jegyének olyasmit, a mi más vele egyrangú fogalmakban is megvan, felvenni nem szabad. Hogy különböztesse meg tehát a szervetlen testet egy oly vonás, mely még ellentétében, a szerves alakban is, mutatkozik? Mert midőn az úgynevezett külgyarapu (exogen) növények törzsökös ágai minden éven merőben új réteggel gyarapodik; mikor a csigák tekervényes héja szájánál történő lerakodással nevededik és öblösödik: ez mind a kettő valódi példája a juxtapositionnak. És minthogy e pontnál a szerves testekhez érkezünk, lássuk világosabb eszme-é a belfogamzás? E kifejezésnek képzelődésre ható magyarázatát csak kétképen bírom adni. Vegyünk fel egy falevelet, egy gyünöcsöt, vagy egy állatot kised korában és kiserjük növekedésében. Nem látjuk, hogy semmi részéhez toldódnék valami, mint p. o. midőn kised épületünket nagyobbitjuk, új szobák vagy szárnyak hozzáadásával. Mikép növekedik tehát? Erre ismét nem lehet egyebet képzelni, hanem hogy azok közé a sejtecskék közé, melyekből tapasztalat szerint utoljára is minden szervesnek nevezett teremtmény áll, újabb újabb sejtecskék sorakoznak be oly móddal és elosztással, hogy a kised test eredeti alkatmányai az által keveset vagy semmit se változzanak: úgy hogy a nagy levél a kis levéltől, a nagy alma a kis almától, a nagy állat a kis állattól, a melyekből lettek, igazán csak mekkoraságoknál fogva különbözzenek. Más módját a képzelhető belfogamzásnak az egyes sejt mutatja. A belében levő plasticus nedv helyen helyen megstürüdvé, közfalakat alkot. Ezek, mint a béllés a köntöskelmétől, külön válható két réteget alkotván, a rétegek egymástól elfeslenek s a sejt annyi külön sejté oszlik, a hány külön kamarácskát alkottak vala az eredetiben a válaszfalak. E műfolyamnak egy más módosulása az, midőn a

plasticus nedvben nem rekeszek, hanem már eredetileg különvált apró sejthólyagesák, mint a főtí borbán gyöngyök, támadnak, melyek az anyasajt nyílásán vagy szétrepedtével belőle kiszakadnak, és inkább vagy kevésbé önálló léthez jutnak. A leirt első mód világos, hogy csak egy neme a rakodásnak, csak hogy nem kívülről és rétegenkint, hanem az új részecskék a régiek közé sorakozva. A máskét rendbeli annyira, a mennyire belfogamzás ugyan, de eredménye az illető szerves testnek, nem annyira gyarapodása, mint szaporodása. E mellett az utóbbi módnak, tehát az intussusceptionnak némi hasonlatát leljük a szervetlen világban is. Mert minek mondjuk, midőn a föld gyomrabeli tüzes folyadék, mely szintűgy, mint a plasticai nedv, egészen egyneműnek (homogen) látszik, hűlepedtében moleculái csoportosulása által jegezes, szemesés gránittá válik? vagy, hogy egy mindennapi példát hozzak, midőn a szálcás és hajtható lágú vas a kerékfalra húzva, rázkódásai következtében szálcái jegecs szemecskékké, lágysága rugalmassággá, hajthatósága törékenységgé változnak át?

A bévett értelmezéseken tehát nem nyughatunk meg, és jobbakat, czélszerűebbeket kell keresnünk. Ha ez volna tüzetes tárgyam, az inductio útján vezetném kézen fogva t. hallgatóimat, mely hosszas és fáradságos ugyan, de a végén a meggyőződés kies és kényelmes pihenő helyével kecsgetet. De se tárgyam köre, se az értekezésemre kiszabott idő ezt nem engedvén, egy más gyorsan haladó módot kell megkísértenem, mely mint a gőzmozdony megfoszt ugyan a táj részletei élvezetétől, hanem czélhoz annál sebesebben repít. A jelen cél, tudniillik a szerves világ és szervetlen közti lényeges különbség, fölfedezése alig fog más alakban jelenni meg, mint egy szerény véleményében, mely alá azonban elégséges alapot gondolok vethetni, a következő egy pár vonásban.

Minden szervetlen test typusául bizvást vehetjük az ásványjegezet, hozzájuk értve a chemia mesterséges termékeit is. Mert minden, a mi ezeken kívül ama fogalom alá tartozhatnék, vagy alakulásában meggátolt jegecs vagy kisebbnagyobb tökélyre jutott alakok romja, roncsaléka, maradványa; szerves testek pedig ellenmondatlanul: a növény, állat, ember.

No már, hogy a lehető legegyszerűbb és népszerűbben fejezzem

ki, soha emberi tapasztalás azt a tényt fel nem mutatta, hogy egy jegecz más jegeczet csinált, nemzett vagy szült volna. Minden jegecz és így minden szervetlen test alkotó elemeiből vagy egyenesen és közbejáratlanul vagy hosszabb műfolyammal, változások, elemrészecskéi helyettesítése, kicserélése által támad, áll össze vagy válik külön. Felveszi kellő szabatos formáját társaitól függetlenül, avagy csak eseties, de nem lényeges egymásra hatás kíséretében. És ezzel a jegecz történelme, valamint kezdetét vette, úgy tökélyesen be is van végezve.

Nincs ellenben tapasztalat — szóljunk óvatosan — egészen biztos, hiteles, kétséget kirekesztő, ellenmondást elnémitő tapasztalat, melynek nyomán tény gyanánt állíthatnók fel, hogy valaki valaha növényt vagy állatot, bár a lehető legegyszerűbb alakjában kezdetiesen támadni azaz: kémiai elemeiből összeállani látott volna. Holott, mily tömérdék, mily özönlő, mily áradzó a száma azoknak a tényeknek, melyek világos tanúságot szolgáltatnak, hogy azaz állítmány, melyet a latin e közmondás-szerű alakban fejez ki: „Omne vivum ex ovo“ — minden élő lény más hasonló lénytől származik — csakugyan igaz.

A mellette szóló adatok szertelen nagy többségére támaszkodva s a kétes homályban lebegő legkevesebbség szava által meg nem ingatva, bátran kimondhatnók hát, hogy a szervetlen test kezdett és végzett egyén, a szerves test pedig egy kezdet és vég nélküli sornak, egy elébbitől származást vett és utóbbiaknak származást adó tagja.

Úgy de a többség még nem egyetemesség s a kétséges esetek, ha ellentünk nem kiabálhatnak, de bizony mellettünk sem szólanak! — „Ha valakinek,“ azt mondja urunk, „ti közületek száz juha vagyon, és egyet azok közül elvesztend: avagy nem hagyja-e el a kilenczvenkilenczet a pusztában, és nem megyen-e azután a melyik elveszett, míg meg nem találja.“ Hagyjuk el mi is a tisztán mellettünk szóló kilenczszáz kilenczvenkilencz esetet és keressük fel az ezeredik kétségest: lássuk nem hajthatnók-e az ellenkezőknek látszó tapasztalatokat oda, hogy kivételes jellemök megszűnven, a szabály mellett tegyenek tanubizonyságot. Ha imígy megtaláljuk lelmi a századik juhót, majd egy kis vizsgálatot teszünk az elhagyott kilenczvenkilencz körül is: vajjon nem mutatkozik-e vagy egy mételyes közöttök.

Ezek lesznek, t. haligatóság, jelen értekezésem tüzetes pontjai.

Népies vélemény és tudósok szózatai állították a legrégebb időktől fogva a legújabbakig, hogy vannak oly esetek, melyekben szerveséletnek valódi kezdetét lehet tapasztalni. Bűzhödt húsban a nyü, sajtban a kukacz, gabonában a zsiszik, eczetben az eviczk, emberben és állatokban a giliszta, közhit szerint, eredeti azaz magukféle fajtáktól nem származott termékek. Háznál galambot tartani nem jó; mert poloska terem tőle. Halastótkban, melyekhez semmi kitanulható módon csukaivadék nem férhetett, csukát leltek. Ez a nép szava. Halljuk a tudományét. Aristoteles azt mondja, hogy minden száraz test nedvesedtében s minden nedves test kiszáradtában képes állatokat nemzeni. Mások utasítást adtak, miképen lehessen fűrészpornak bizonyos nedvekkel leendő megáztatása által balhát teremteni élő. Van Helmont tovább megy és egerek előállítását sürgeti hasonló eredeti módon. Leewenhoock hollandi természetvizsgáló a XVII. száz. végén még nem meri kigúnyolni azokat a szerzőket, a kik módokat javasolnak, miképen kelljen béka vagy békatojás nélkül iszapban békát, ángolna nélkül a folyókban ángolnát termesztetni. Ma ugyan nem kell természettani magas műveltség reá, hogy Leewenhoocknál merészebbek legyünk s a például felhordott esetek legnagyobb részére gúnyos nevetéssel s azokra, kik olyakat még elbinni képesek, szánó mosolylyal tekintsünk. Ma már az iskolás gyermek is tudja, hogy húsban, almában, sajtban bogarak beléjük rakott tojásából kelnek a nyüvek, és Van Helmont s mások olyas recipéit csak léha ujságvágyból is átallanak megkísérteni. De gondoljuk meg, hogy ezrek évszázak, sőt ezrek folytában tudós és nemtudós a spontanea generatiót azaz szerves testek kezdeties és érzékeinkkel felfogható alakultát oly állhatatosan, oly tántorithatatlanul hitte, mint Newton vagy tanítványai hitték az attractiot.

Bárminő mellékstanúlságot huzzunk az utóbbi észrevételből, melyre bár szeretnék kiterjeszkedni, de helyem s időm nem engedi, elég az, hogy a balliedelmen ma már nagy részben túl vagyunk. Nagyrészben mondom, mert az idézettféle tapasztalatok közt egy páron kívül még másoknak van egy hosszú sora, melyeket sokan a spontanea generatio dönthetetlen támaszainak tekintenek, és a melyek felett a felelgetések se bevégezve, se a

„nyílt térbe“ utasítva nincsenek. Elősorolok néhányat, melyeket a többiek typusa gyanánt tekinthetni.

Tiszta és tökélyesen átlátszó forrásvizet töltünk egy üveg-edénykébe, állani hagyjuk szobánkban vagy ablakunkon kívül s több kevesebb idő múlva a víz zöldülni kezd, zöld ködök és szá-lacs-kák mutatkoznak benne össze csoportosulva, melyet korábban Priestley zöld anyagának neveztek, de gondosabb vizsgálatra ki-jött, hogy a békanyál (conferva) bizonyos faja és így tovább sza-porodható szerves lény.

Növény magvakra, szárazokra vagy más csipedékeire tiszta vizet töltvén, több kevesebb ázás után a levet nagyítóval vizsgálva, parányi, de tökélyesen kiképzett és határozott alakú állatkákkal leljük népesítve, melyek a vízben félreismerhetetlen önkéntes moz-gással sürögnek.

Vízben mintegy tizedrésznyi cukrot olvasztunk fel, egy adagocskára seréléstöt vetünk beléje, melegecske helyre tesszük. Idővel az átlátszó tiszta olvadék zavarodni kezd, gyöngyös ha-bot vet fel, melynek szilárd részeiben a nagyító ismét állat és növény világot fedez fel. A legegyszerűbb növényeket az igaz, csupa hólyagcsák vagy sejtecskék soraiból álló gombákat, meg az előbbi kísérményben emlegetett ázalék férgeket; de mégis csak növényeket és állatokat és így szerves lényeket.

Szőlő, szilva, egres lé szintűgy, mint a fennebbi cukros víz megélednek és éledésöket hasonlóképp egyszerű növények és állatok megjelenése kíséri. Épen úgy népesedik szerves vilá-gal az összemenő, megsavanyodó tej, a megbűzhödő állati nedvek.

A gazdasszony gondosan elkészített és befőjtött befőttjeit egy időmulva megtekintve, fájdalommal tapasztalja, hogy né-melyikök bepokrőzosodott s ha úgy hagyja világos penész fejlődik ki rajtuk, a penész ismét szerves lény, még pedig már szerkesz-tettebb mint az eddig emlegetettek, s ha nagyítóval vizsgálná el-változott leveit, ázalék férgek is ritkán hiányoznának belőlök.

Ime, t. hallgatóság, az elveszett juh ismertető jegyei, hogy ne mondjam személyes leírása. Közelebbről vizsgálva, nem any-nyira elveszett biz az, mint eltéríngtetett. Lássuk már, kik által és minő érdekében? A kérdés utóbbi részére úgy látszik meg van felelve már a fennebbiekben, t. i. hogy az elősorolt lényeket a spontanea generatio javára akarták és akarják maig is felhasz-

nálni. De ez a felelet még igen határozatlan s e fogalom nevét mélyebben kell bonczolnunk, hogy az ügygyel tisztába jöhes-sünk. A spontanea generatio alatt nem érthetni már most és nem is értik pártolói azt az aristotelesi és van helmonti vastag fogal-mat, melyet az előbbiekben is kiküszöböltnek nyilvánítottunk. E név alatt két különböző eszme rejlik, melyeket idő szerint XVIII. és XIX-ik százbelire különböztethetünk meg. A XVIII-ikban a legtúlzóbb scepticusok is megérték az Isten és lélek eszméi kikü-szöbölésével; az életerő és általában az erők tagadását a mi századunk némely természetvizsgálói bölcseségének hagyták fen. Nemcsak az életerőt hitték a mult században, hanem en-nek egy saját nemét is, a melyet némelyekkel röviden képző ösztönnek (Bildungstrieb) nevezhetünk. Ennek a működése szerintök a növényi és állati határozott alakok képzése. A hol élés, ott visszaélés is van; a hol épség, ott bénaság is létez. Nem esuda hát, ha a képző ösztön sem folytatja működé-sét mindig, és mindenütt szabályosan, hanem félre lép vagy ki is hág. Az élőfa megsértett héjából kifolyó nedv szeszé-lyes alaku köcsököket és esucsorodásokat képez. A bizonyos bo-gártól megfurt tölgylevél gubiczot terem. A csipkebokor hasonló esetben miha forma kinövéseket hajt. Az emberi testen a szabá-lyos működésektől eltérített nedvek holttetemekké, szömörceökké, polypusokká, különbféle exanthemakká szilárdulnak. E tények-ből s az elébb mondott elvből kiindulva, a kérdéses tények ma-gyarázatában imigy okoskodtak. A növényi és állati életnedvek saját csatornáikból eltérítve, sőt az illető szerves testtől egészen el is válva megtartják magokban, kisebb és nagyobb mértékben, a képzőösztönt. A kellő körülményektől és szervektől megfosztva, működésükben megzavarva, eredeti és igazi rendeltetésöknek nem tehetnek eleget, hanem azért a bennök rejülő ösztön nem szü-nik meg működni és új saját alkatok képzésében nyilvánul. Kön-yöni az alkalmazás a fennforgó tényekre. A forrásvizben bármi csekély mértékben felolvadt növénynedv, (nyálka) mely talán egy tölgy vagy bikfa gyökeréből származott, a feljebb megirt kö-rülmények közt a Priestley zöld anyagát, a confervát képezi. Igy termik a beáztatott növényrészek az ázalék férgeket, a befőtt a pe-nészt, az éledő ser, must stb. az élesztőgombát, az ezet a vibriot. A szerves testek ily forma támadását ugyan szorosan véve már

nem lehetne spontanea generatiónak mondani, hanem inkább másodrendűnek kellene nevezni. De itt a kritika alkalmazásának helye nincs, csak azt kelle történelmileg megmagyaráznom, mit értettek a XVIII-ik század physiologusai a már egyszer szokásba vett név alatt: azok tudniillik a kik azt az eszmét pártolták és eme különös úton származott terményeknek, már azelőtt létezett csirákból, magvakból vagy tojásokból való kelését nem akarták elismerni. „Hol is lehettek volna azok a tojások?” azt mondja Needham a múlt század közepe táján, — se a levekben, se a beléjek áztatott növényi részekben, a leggondosabb vizsgálat is nyomukat nem lelheti. Tehát csak a levegőben kellene uszkálniok vagy röpkedniök.“ Az utóbbi alternatíva megbuktatására felmelegítette Needham ez illető leveleket levegőtől tökélyesen elzárt edényekben, aztán állani hagyta, és oh csuda — a gomba, a penész, ázalékférgek mégis megjelentek. „Nem úgy“ azt kiáltja Spallanzani, kit Buffon tekintélyes helybenhagyása sem birt elnémitani, „jobban meg kell főzni a leveket s felhevíteni az edénybeni levegőt, hogy a tojások pusztuljanak el, s ha ekkor is penész vagy féreg jelenik meg, akkor elhagyom táboromat s ellenség sorába lépek.“ A mit mondott, meg is tette s az eredmény előbbi véleményében erősíté meg. Európa tapsolt az olasz tudósnak, de Needham angol phlegmával viszonzá, hogy Spallanzani nem a tojásakát, — de quibus, quia non sunt, nulla quaestio fiat — hanem a levekben a „Bildungstrieb“-et ölte és a levegőt vesztegette meg fűzéseivel és így lehetetlenné tette a természet e szabályos működéseit.

Az ellenvetés első részére könnyű lett volna felelni, mert hiszen a forró víz fokánál jóval feljebb hevített növényi és állati anyagok is megpenészednek; de a levegő megvesztegetésére nézve nem volt ellen-erőssége Spallanzaninak, mert a levegő alkata akkor még nem volt tudva s a „Phlogiston“ zsarnokilag uralkodott. A felelet 50 évig váratta magát, mely alatt a tárgyaltuk tígy nyugodott, de a kémia egész tudományában annál nagyobb zenebona volt, minthogy teljes forradalmon ment keresztül, melynek következtében a Phlogiston kibukott az ő bitorlott trónusából. Az adatokat az érintett feleletre Priestley, Cavendish és Lavoisier szolgáltatták, de a laboratóriumokon kívül a közkönyvök is tettelegesen járultak hozzá. Appert francia szakács

1804-ben egy saját módot tett közzé, melylyel az ételeket határozatlan ideig el lehet romlás nélkül tartani. Ez a mód, melyért ő a francia kormánytól 12,000 frank jutalmat kapott, lényegesen semmi egyéb nem volt, mint Spallanzani kísérménye a közéletre alkalmazva s nagyban hajtva végre. 'Mégfőzik az ételt s befőjtják a főző edénybe, hogy küllevégőtől elrekeszszék: ennyiből áll az egész. Az a rengeteghaszon, mely — a házi befőtteket stb. nem is említve, — had- és hajósseregek élelmezésére nézve az Appert módszeréből háromlott, a neki adott jutalmat igen is silánynak mutatja fel, de másfelől a fölfödözés dicsőségében osztoztatnom kell az erdélyi szakácsokat. Ugyanis abban az időben, midőn útaink feneketlenek, s az oly fogadósok példája, kik haragudtak, hogy vendég hajtattott be kapujokon, épen nem ritka volt, jószágról jószágra napokig utazó uraink kandérokba befőjtött fött ételeket vittek magokkal társzekereiken s a mint jóízűen falatoztak belőlök 24 vagy 48 óra mulva, épen úgy ehettek volna hetek telte után is. Elég az hozzá, hogy ehhez a módszerhez Appert neve van s lesz is a maradéknál csatolva. Most már a tudomány sora volt a gyakorlathoz elméletet fürkészní. Gay Lussac híres francia kémikus foglalkozott legtöbbet e tárgygyal s végítélete az lön, hogy az élelemszerek romlatlan elállásának titkát az oxgén hozzájok nem járulhatása magyarázza meg. Ha a cbémia elvei változtát tekintetbe veszszük, Needham részére ütött ki a tudomány bírói ítélete. A XIX ik százban ugyanis az üvegharang alá tett gyertya azért szünik meg égni, mivel az égést tápláló oxgént elfogyasztja. A XVIII! száz közepén pedig azért aludt el, mivel megvesztegette Phlogistonnal a berekesztett levegőt. Egy mostani Needham tehat, egy mostani Spallanzaninak azt az ellenvetést tenné, hogy hevítései által az illető levektől az éledésökre és a szerves lények természetésére kellő oxgént elhajtotta, elemésztette, elrekesztette, a mint ezt Gay Lussac valójában mondotta is; de a másik félnek sem hiányoztak ügyvédei. Schwann éledhető vagy poshadható, s ennek következtében penészedhető szereket oly edénybe tett, melynek szája csappal tettség szerint cső által közlekedett a külső levegövel. Az edényt felhevítvén, a lé felett maradt üres helyről, amannak gőzével a levegőt kihajtotta, s visszatértét a csap lefordítása által megakadályoztatta. Az edény meghültével a gőz megsűrűdvén, légtől

tíres hely támadott benne, melybe Schwann újra levegőt bocsátott, de olyat, a melynek izzó platin vagy porcellán esőn kellett előbb áthuzódni, hogy a netalán benne létező parányi magvacskák és tojások elveszszenek. Ime az oxygen ott volt, de sem az éledés, sem a gombák, penész vagy ázalék férgek termése nem következett el, a mit pedig épen az oxygen ott nem létének kellett volna meggátolni. Ezzel a Gay Lussac elmélete tönkre volt téve; de nem minden ellenvetés elenyésztetve. Mert hátha az oxigen épen a tüzesítés által vesztette el élesztő és termékenyítő hatóságát, aztán még más baj is volt. Abból, hogy nem az oxigen az éledést, poshadást, szerves lények termését okozó, eszközölő avagy csak elősegítő szer, még nem következik, hogy a levegőben uszkáló sporáknak, tojásoknak kelljen azt a hatást tulajdonítani. Mért ne lehessen ez a ható szer a légkörben, még eddig sem physica sem kémia által fel nem fedezett gáznemű anyag, melynek erejét megtüzesítés szintűgy megronthatja, mint a tojásokat? Mint e „hátha“ eltávolítására Schroeder és Dusch az edény üregébe bebocsátandó levegőt gyapoton szűrték át, melynek eredménye az esetek nagy, tán legnagyobb részében nemleges volt, azaz az éledés stb. kimaradt. De, minthogy némelykor csakugyan beállott, a kérdés ez által is még eldöntve nem lett.

Nem csak eldöntve nem lett, hanem ha egyfelől könnyűlt is, másfelől újabb bonyodalommal nevedett. Mondám már feljebb, hogy a spontanea generatio a XIX száz folytában más értelmet váltott, mint a mit Buffon s mások tulajdonítottak neki a XVIII-ikban.

A chemiabeli rendszer változtával, az adatok roppant szaporodtával, a természet idevágó törvényei bővebb ismeretével, a tudomány nem csak magában tökélyesedett, hanem más tudományok tökélyesítését is kezdette magára vállalni s tényeiket a magáéiból magyarázni. Hogy itt is ott is világot gyújtott, szövétnekével homályt oszlatott, azt el kell ismerni köszönettel. De túlmént a jótékonyságon, midőn számos képviselői más szövétneket, mint a chemiáé, más törvényeket, mint az övéi nem csak elismerni nem akarnak, hanem még irtó hadat is izennek ellenök. Legsúlyosabban s részint legtöbb eredményyel hatalmaskodnak a physiologián. Ennek a terén a tulzó chemicusok semmi létezőről, a 60 egynehány elemen kívül, semmi erőről, mely az általuk legmagasabb-

nak ismert rokonsági erőt szabályozhatná vagy módosíthatná, tudni nem akarnak s azokat, a kik netalán ilyeket hinnének, álomlátóknak vagy épen eszelősöknek nyilvánítják. A mit röffel vagy fonttal nem lehet mérni, az nekik nincs is a világon. Világos, hogy ily elveknek, legelőbb is az életerő kellett, hogy áldozatul essék, mit önként követett a „képző ösztön“ is. Csak bizonyos számú elem összetalálkozása, bizonyos mértéke a nyomásnak, meleg mérsékletnek, bizonyos foka a halmaz állapotnak kell és ezeknek összehatásában áll a titka, a récipéje mindennek, a mi a világon létezik: szervetlen és szerves lénynek; jégveznek, növénynek, állatnak, embernek! Minthogy hát az így vagy amúgy éledő vagy poshadó lében az elemek moleculái bizonyos saját, határozott és kiváló körülmények közt léteznek és működnek, nincs szerintök természetesebb, mint hogy ezúttal saját lények is állanak elő: a sokat emlegetett gombák, penész és ázalék férgek. Ime! ezt érti a XIX-ik száz materialista tudósa a spontanea generatio alatt.

Ennélfogva, ha egy szép meleg nyári napon a természet egyszerre megrázkódnék, forgó szél előállana, a földet ingás turná fel s egy termékenyítő ragyás eső alatt, egy posvány kövér iszapjából „az anyaföld és a nap összeműködése által“*) egyszerre egy megalotaurus vagy Iguanodon való alkja kelne ki, a mi tudósunk legkisebbé sem tűköznék meg rajta. De én se tudom, hogy ennek az elvnek elfogadtával, mit vehetnénk ellent elméletileg a Van Helmont egérkészítő recipéinek.

És mi természetfáni szép és mily jelentőségben, sőt igazságban jelenik meg a mythologia regéje, mely szerint Iunónak elfecscent tejéből származtak volna rögtön a téjút myriád csillagai, melyet a józan ész és igazság ellen összeesküdt philosophusok és papok költeménynek nyilvánítottak. S mind ezek a nagy igazságok és eredmények csak abból következtek, hogy a serélesztőben gomba terem.

De álljunk meg egy kissé; mert a spontanea generatio elleni meg nem mondták ki az eddigiekben az utolsó szót.

Halljuk őket is, miután a többi változások folytán a kérdést is egy kissé másképp kell alakítanunk. Ez most már imigy lesz feltéve.

*) Földi. L. Orsz. Tükre 26. szám, 363 lap. 2 has.

Vajjon az éledő lé termi-e a gombát, mint az eredeti nemzés pártolói állítják, vagy pedig a gomba termése okozza az éledést, mint nem egy higgadt eszű, gondosan s óvatosan tapasztaló, vizsgáló tudós gyanítja? Az experimentum crucis részletei a következők:

a) Meg kell mutatni, hogy az éledő vagy más levek, melyek a szokott körülmények közt gombát vagy ázalékférget látszanak teremni, a külvilágtól gondosan és összeférhetlenül elzárva, se nem élednek, se szerves lényeket nem teremnek háttárzatlan időkgig.

b) Hogy azon állományok, a küllevegővel érintkezve ismeretes és már sokat emlegetett működésöket megkezdik és csak így kezdik meg.

c) Hogy erre a működésre való fölébresztést a légkört alkotó gáznemű részéknek nem lehet tulajdonítani.

d) Ki kell szembetűnőleg mutatni, hogy a légkörben szerves lények magvai és tojászái lebegnek untalan, még pedig elegendő számmal a végre, hogy az illető levek és állományok a légkörrel való, bár rövid érintkezésre is belőlök többet vagy kevesebbet kaphassanak. Végre

e) Ilyes fölfogott sporákat és tojászákat el kell vetni mesterséggel, oly elzárt levelekbe, melyekben az előtt se éledés, se termés nem mutatkozott, és kimutatni ismételt kísérterményekben, hogy a sporák behintése következtében mindkét működés a maga rendén előáll.

Röviden ismételve, ha látjuk, hogy a sporák léteznek, hogy nálök nélkül éledés nincs, hogy velök mindig elkövetkezik, okvetlenül meg kell győződnünk róla, hogy a fenebbi kérdés második része nyer helybehagyó feleletet, vagyis hogy a gomba stb termés okozza az éledést: és így a spontanea generationak megvan adva a kegyelem-csapás.

Ne tessék hinni, hogy én a medve bőrét elejtése előtt áruolom. A kivánt experimentum crucis igenis megvan téve, még pedig oly gondosan, óvatosan, szabatosan és tökélylyel, a mint azt csak emberi gyarló kéztől várhatni. A tudós chemikus, a kinek köszönhetjük, P a s t e u r évek óta foglalkodik csaknem kirekesztőleg ez ügy tisztába hozatalával s munkálata eredményei, melyeket a francia akadémia asztalára letett s Európa tudósai

elébe terjesztett, hosszas tapasztalás és higgadt számbavétel érett gyümölcse. Legfőbb kísérterményei rövid előadására kérem ki figyelmét a t. hallgatóságnak.

Az iménti pontokon végig tekintve s előadásom korábbi részével egybevetve, legott kiténik, hogy Pasteur-nek tulajdonképi feladata főkép a d) pontnál kezdődik, mert a három első pontnak az eddig elé tett kísértermények által is elég volt téve. Elsőbben is módot kelle találni, a légkörben lebegő sporácskák fölfogására. E végre ablakán egy lyukat fűrt Pasteur, egy tüvegcsőt alkalmazott belé, melynek külső végét laza gyapottal dugta bé, s a csőben kívülről befelé jövő légvonalt idézvén elő, órákig szűrte át a levegőt a gyapoton, melynek szálai közt a sporácskák felakadtak és meggyűltek. A dugó nem a közönséges gyapotból állott, hanem salétrom savany által edzettből, a mely lögyapott név alatt ismeretes. Erről, mind a veleváló bánás módjából, mind utólagosan aetherbeli feloldás által meggyőződhetett, hogyha mi sporát vagy idegen állományt a kísértermény után benne lelt, az csak az átszűrődött levegőből maradhatott benne. A gyapottban meggyűlt port nagyító alá téve, szerves testecskeknek sporáknak és tojácskáknak otléte és így a levegőben elszórva lebegése kétségtelenül kitént.

Hasonló sikerrel hajtotta végre Pasteur a további sarkalatos kísérterményt, t. i. a gyűjtött magok elvetését ahhoz illő talajba: éledésre képes levelekbe. Ezt oly formán intézte, hogy a sporás gyapott csomók eleinte nem érintkeztek az elzárt edényekben levő levelekkel, úgy, hogy ezeknek változatlanságát kellő ideig lehessen számba venni. Aztán alkalmas fogással belé ejtette a mester a sporás gyapoticsomót a lébe, az edény mindig elzárva maradván. A sporák az illő idő elteltével mindig kikeltek, gombákká, ázalékférgökké szaporodtak; a levek pedig, mindenik az ő saját természete szerint, — átmentek a hozzájuk illő éledés folyamán, a szokott módon és szabályosan.

A kívánt kísértermények e szerint meglevén ejtve, a belőlök huzandó következmények is renditetlenül állanak, és már nem lesz időelőtti, ha Pasteur-nek, és minden szerves test tojásból származása ügyének jóval teljesebb joggal gratulálunk, mint Spallanzaninak tapsolhattak az ügy akkori pártolói.

Nagyon sajnálom, hogy előadásom köre és természete nem

engedi elbeszelnem Pasteur kísérményeinek érdekes és e tárgy kedvelői előtt valóban mulatságos részleteit, de ezek már magokra elégségesek volnának egy felolvasás idejét kitölteni, s mégis irányokra és célokra nézve nagygyára érthetetlenek lennének az ügy minden körülményeivel nem ismeretes hallgatóknak, csak egypárra nézve tesztek kivételt, mint a melyek a dolog kitisztázására szükségesek.

Schwann kísérményéről levén szó, megemlítettük vala, hogy a meghevített levegő bebocsátásakor az éledhető lére, a próba nem mindig adott nemleges eredményt. Az erősségnek ezt a gyenge oldalát felkapták a spontanea generatio korunkbeli ügyvédei is Pouchet, Mantegazza, Joly és Musset; annyival is inkább, mivel az ő kísérményeik is hasonló kétes kimenetelűek voltak. Pasteur ismételte ezeket a kísérményeket és szerencsésen fölfűdözte a hiba okát. Az előbbi próbátévők tudniillik kéncsön keresztül bocsátották be a felhevített levegőt. A kénesű pedig fedetlen állván, megrakodott a levegőben uszkaló sporákkal, melyeket osztán az átbocsátott levegő bevitt magával az edényekbeli lére, minek aztán természetes következése volt a levek éledése. Mibelyt a hibának ezt a forrását eltávolítá experimentatorunk s a hevített levegőt egyenesen bocsátá át, az eredmények mindig egyenlő kimenetelűek voltak: azaz a levek épen úgy nem éledtek s nem penészedtek meg, mintha az edények zárva maradtak s a levegő hozzájuk nem férkezett volna. Más kétséget támasztott bizonyos gyümölcs-levek megéledése zárt edényekben. Ha igaz az, a mit minden más kísérmények igaznak lenni bizonyítottak be, hogy t. i. az éledést szerves lények magból való elszaporodása és kifejlése okozza, ezekben az eltérő esetekben magokról az illető gyümölcsökről kellett a sporáknak a leveikbe beférközni. Valóban fel is fedezte Pasteur azokat a sporákat és tojáskákat, szőlőn, egresen s más gyümölcsökön; minélfogve hát ez a botránykő is el lenne hártva, s ezúttal az a balhiedelem is eloszlatva, melyet az ellenfél melegen pártolt, mintha t. i. a követelt spontanea generatio termékei felettébb nagy, és csaknem határtalan különbféleségűek volnának. Pasteur kimutatta, hogy a szóban forgó folyadékokban mind a gombák és mostatok, mind az ázalékférgek (infusoriák) nemei és fajtái egészen határozott és azonos alakúak és kevés számra szo-

ritottak. Mindenik folyadék saját természetéhez és minőségéhez képest csak bizonyos féle tojáskáknak nyújthatván táplálékot, csak is ezek szaporíthatnak benne és fejlődhetnek növényekké és állatokká.

Mind ezeknek eredménye nem csak a spontanea generatio ügyének nemleges eldöntésében áll, hanem az a positiv következése is van, hogy a szesz és ecetes forrás elméletére teljes világot vet. El van mellőzve jelesen, a különben is keveset vagy semmit sem magyarázó contact-theoria. El továbbá a Liebig poshadási ragály elmélete és kimutatva végre az élesztőbeli fehérnye igazi szerepe, mely Pasteur kísérterményei szerint épen nem abban áll, hogy az éledést okozza, hanem hogy az azt igazán okozó növénykének és állatkáknak táplálékául szolgáljon.

Megemlítem még, hogy Pasteur nyomozódása következtetése a gyakorlati térre is áthatottak. Jelesen, oly sikeres módra vezettek felfedezései az ecet készítésre nézve, mely a szesz átalakításában eddig elé követett minden eljárások javalmaí mellett újabb előnyökkel keesegtet s a melyet tudós feltalálója önhaszon keresetlentül köztudomásra bocsátott.

Mi pedig, miután az elveszett juhot szerencsésen megleltük s a pusztában elhagyott társaihoz visszatérítettük, vessünk ezekre is egy pilanatot és lássuk nem lett-e közülök valamelyik hűtelen hozzánk? Félő, hogy az, vagy legalább hajlamot mutat reá, minek elejét kell vennünk.

Előadásom kezdetén a világos és kétségtelen tapasztalatok túlárado számára hivatkoztam a szerves testek értelmezése megállapításában. Most, midőn a kétségesebb és rejtélyesebb esetek látszatos ellentmondását is elnémitottuk, a kivételeket a szabálynak meghódítottuk, már csakugyan kimondhatnók véglegesen, hogy a szerviesség megkülönböztető, soha sem hiányzó állandó jegye a származás folytonossága, tapasztalható kezdet és végnélküli volta. Áll ez mind a részekre, mind az egészekre nézve.

A szerves egyénnek egy sejtecskéje, egy szálaesckája vagy szemecskéje sem áll elő egy másiknak vagy többeknek teremtő működése nélkül s ő maga aztán szintoly tettleges nemzője ismét másoknak. E műfolyam rendszeres leírása volna az igazi physiologia eszménye, mely még eddig inkább csak töredékeiben, mint

részében van valósítva. Maga az egyén hasonlókép más magafélétől származott és más magafélének ad létet. Az egész természetrajzot, mint rendszeres tudományt, ez elv szemmel tartása és számbavétele teszi lehetővé.

Ámde épen a természetrajznak van egy legújabb időben képződött része: a geologia. Ennek főfeladata látszik lenni, hogy bár történelmi úton, nagyban felfogható és szembetűnő tapasztalatokkal mutassa ki szerves fajok, nemek, sőt családok és sergek kezdetét és végét, eredeti természetét és maradéktalan elenyészését. Magokat az erre mutató tényeket és adatokat kétségbe hozni, csaknem balgaság volna. De jelentőségökhöz és ahhoz, hogy mennyiben képesek netalán csökkenteni kimondott elvünk és értelmezésünk életrealitását, igen sok szó férne. E terjedelmes vitatkozás azonban nem csak egész értekezést, hanem könyvet vagy könyveket is igényelne, és én jelenleg csak tárgyam kiegészítése végett említém meg ez új és utolsó bökkenőt. Szolgáljon hát végül ezen is tülsegíteni a t. hallgatóságot im e három észrevétel.

1. A mi egy bizonyos faj vagy család kezdetét illeti, ez a geologia nyelvén előadva, csak annyit tesz, hogy egy bizonyos formációban, melyet a hozzávetéssel s okoskodással kiegészített tapasztalat újabbnak, azaz későbbi időszakunak mutat, mint másokat, bizonyos alakokat fedezett fel a fürkészet, olyanokat, a melyeket a régiebbekben nem leltek. Látnivaló, hogy ebből igen merész következtetéssel kellene kihozni és állítani azt, hogy hát ezek az alakok az illető időszakban egyenesen a kémiai elemekből „az anyaföld és a nap összeműködése által“ állottak eredetileg össze. Ez hát értelmezésünk ellen semmit sem bizonyít. Különben is az egész kezdet kérdése nem természetani, hanem metaphysikai kérdés, melynek eldöntéséhez a természetvizsgáló consultativum votummal járulhat ugyan, de deliberativummal teljességgel nem.

2. Egyének és fajok elenyészte tiszta és világos tapasztalás tárgya ugyan, de oly tény, melyet a szerves lény tulajdonképi szerkezete kimaradhatatlan következésinek legalább is sokkal kevésbé tulajdoníthatunk, mint megrontó idegen körülményeknek. A levegőt fa, melyben a szervezet alkat megbontása által a kémiai erő korlátlan működésének van átadva, szükségkép elkorhad

és elenyészik sőt már levágásával megszűnt szerves lény lenni. Ugyde, ha külső erőszak nem járul hozzája, még évszázakig gyarapodhatott, zöldelhetett és gyümölcsözhetett volna: és ennél a „hatás“-nál messzebb menni a mi értelmezésünk nem is akar

3. Végre

Ha szinte tettelegesen kezdetet és a szerviesség szerkezetében rejlő véget megengedtünk is, ez a concessio értelmezésünket legkevésbé sem csökkenti, nem tagadja ez se egyiket, se a másikat, csak azt mondja, hogy a kezdet sem tapasztalatunk, sem ok-szerű megfogásunk alá nem esik. Azt pedig, hogy akármely élő-lény születésekor, hogy és mikép volna a halál magva akár az egyén, akár a faj szerves szerkezetébe beoltva, soha még egy physiologus sem mutatta ki ellenmondás nélkül vagy épen meggyőzőleg.

Szóval, ha az anyag halhatatlan, a szerves alkat is szint' az, és még több más halhatatlanságok is vannak, melyeket ha valaki nem tud vagy nem akar látni, az ő dolga, de hogy másokat kény-szergessen, hogy ők is hűnyják be a szemöket, arra se joga se szabadalma nincs.

BRASSAI.

MAGYAR TUDOM. AKADEMIA.

Mielőtt folytatnók tudósításunkat akadémiánk tudományos tárgyalásairól: lássuk előbb a f. 1863. évi január 17-én tartott ünneplés közlés tárgyait.

E közlés a muzeum dísztermében tartatott, válogatott közönség előtt.

Az elnök, gróf Dessewffy Emil megnyitván az ülést, a titoknok előadta az akadémia történeteit 1862-ről. Ime ez előadás bevezetése és befejezése.

I.

SZALAY LÁSZLÓ TITOKNOKI ELŐADÁSA.

Magyar akadémiát,—olytén tudományos intézetet bírnunk, minő a Szajnál az Académie Française: vágyuk volt a XVIII-ik század második felében mindazoknak, kik francia minták szerint művelték irodalmunkat, vágyuk első sorban azon délczag férfiaknak, kik Mária Theresia udvarában, mint a magyar királyi testőrhad színe, a hazai műveltségnek nemzeti alapon emelkedésén irodalmi eszközökkel fáradoztak. Nekik alkalmuk volt azon lépésekről is értesülni, melyeket akkoron egy német tudományos akadémiának Bécsben alkotására Németország elsőrendű írói, köztök Wieland és Lessing — az utóbbiak személyesen — a császárné udvarában tettek vala: nemzetünknek e nemzetekkel, Európa első nemzeteivel versenyzésére törekedtek Bessenyei és társai. Vágyuk általánossá vált, valósításában a nemzet életszükségét látott, mihelyt II-ik József kormányrendszere nemcsak az ősi alkotmánynak üzent hadat, hanem magát a nemzetiséget is veszélylyel fenyegette. Révai Miklós már nem annyira a francia műveltségű magasabb köröknek, mint magának az országos közvéleménynek volt szószólója, midőn 1785-ben II. József színe előtt egy magyar akadémia alkotásának szükséges voltát fejte-

gette; midőn 1790-ben Bessenyei György javaslatát ez ügyben kinyomtatván, a nemzet egyéb égető szükségeinek nagyszámu tolmácsaival, kik azon egy időben a koronával Budára jöttek, az országgyűléshez fordult ő is. A Rendek lelkesedéssel karolták fel az ügyet, de a közbenjött francia háborúk, melyek a subsidiu-mok kérdésén kívül majdnem minden egyebet leszorítottak a két tábla szőnyegéről, elhalasztották a foganatosítást. Az irodalom ápoló kezei mindazáltal melegen tartották az árva eszmét, s a törvényhozó testület is legalább gravameneiben, ott hol a nemzeti nyelv bünnös elmellőzését panaszolja be, talált egy kis helyecskét számára. Még 1807-ben is sürgette az akadémia felállítását, a tagok lajstromát is felterjesztvén. E lajstrom megelevenedésének ünnepe oly annyira áhította minden kebel, hogy midőn a következett évben Fábich, ő a jövőnek akadémikusa, az általa fordított görög lyricusok czimlapjára neve után önérettel oda írta: „a felállítandó Magyar Tudós Társaságnak 11-ik szám alatti rendes tagja,“ — még gravis olvasók is helyeslést mosolyogtak. S az ügy csakugyan annyira érlelődött ez években, annyira kivált az alkotmányellenes kísérletek 1821—23-diki éveiben, hogy midőn 1825-ben elvégre a pozsonyi országház kapui megnyitáltak, egy szónok lángbeszéde, s egy hallgató, kinek lelkében a beszéd tüzet gyújtott, — Nagy Pál és Széchenyi István, egy rövid óra alatt vethették alapját akadémiánknak. Az 1830-diki országos rendek már életben látták az intézetet. Működése megindult, s 1832-től fogva évről évre számot adott sáfárkodásáról a közülés. Egy időben úgy látszott, mintha rokonszenvét valamennyire megvonná tőle a közvélemény, mintha némi hajlama volna olyan szem-szögből nézni testületünket, mely a tárgyakat könnyen ferdéknek láttatja. Ez annál fogva is történhetett, mert intézetünk valószínűleg nem járt mindig és mindenben a leges-leghelyesebb ösvényen; de történhetett azért is, mert a politikai reform nagyszerű megindulásának gyurusában az egyik ügy fontossága háttérbe sodorta a nem kevésbé fontos ügyet. De következett az 1848 ki év, s ezt követte 49, és a nemzet egy őszi reggel parlagon, le-tarolva látta a mezőt, látta, hogy a mit kegyelt, majdnem minden porba sujtatott. A romokból alig magaslott ki egyikét oszlop, istenfőkkel koszorúzva deus terminusokként még e holttengeri sivatagban is, az útnak a megtett útnak s a megteendőnek egyiránt jelzésére szolgálók — köztök az akadémia. Mint egykoron nehéz napokban a létesítendő eszméhez, úgy most, még nehezebbekben, a létesítetthez, a fenállóhoz simult, támaszkodott a hazafi. Nemcsak azért, mert a tanulmányok, mint az örök szózatosságu ajkak már évezredek előtt hirdették „in adversitatibus solatium praebent“; nemcsak azért, mert a tudomány teje hatalmas orvosság, mely mérges kórságokat is meggyógyít; hanem azon oknál fogva is, mivel ezen időszakban, midőn egy részt méla

fájdalommal magunkhoz öleltük a multnak minden emlékeit, s midőn más részt a sors oczánján mindig tovább és tovább ismeretlen partok felé hanyattatott hajónk: az akadémia noha a napi politikával, mint körén kívül esővel, nem foglalkodva, volt legtermészetesb comitiumunk, az akadémia, mely mint a magyar nyelv akadémiaja, a magyar nemzetiségben s ezzel összes állami életünkben gyökeredzik; mint a tudományok magyar akadémiaja pedig a jövő felé vitorlázásunknál az ép erőt, tehát a tudást, nem a schematologia csontvázát kívánta a kormányhoz.

Az európai polgárisodás minél bensőbb tényezőjévé válnunk, sajátságaink, a bennünket magyarrá, magyar nemzetté idomító sajátságok megőrzésével, ebben rejlik fenmaradásunk legszilárdabb biztositéka, ezen fáradozik fenállása óta híven, ernyedetlenül az akadémia. Kelet népe vagyunk, tanúsítja ezt mind belső mind külső életünk typusának egynél több vonása; tanúsítja értünknek lüktetése, lelkünknek annyi viszontagságok után is ifjusága, nyelvünk, érzelmi világunk zománca, melyet hogy föl ismerjünk, rátette ujját Széchenyi, midőn nyugotról jövő némi sodró áramlástól féltett bennünket. De nyugot népe is vagyunk, — azért fogadtattuk be magunkat kilenczédfél századdal ezelőtt a nyugoti egyházba; nyugot népe is vagyunk, azért hatott át hozzánk oly gyorsan, oly terjedelmesen, oly tartósan a reformatio; nyugot népe is vagyunk, azért bírjuk már századok óta az államéletnek Nyugat-Európában kifejlődött szabad institutióit; nyugot népe is vagyunk, azért ismertük kalauzunkul hosszú éveken át intézetünk alkotóját, őt a nyugoti polgárisodás egyik fényes példányát.

Mint működött a lefolyt évben e kettős irányban az akadémia, világos az igazgató tanácsnak jelentéséből az intézet munkálódásairól s pénztára mibenlétéről, mely a hallgatók között kiosztatott. Olvashatók abban, melyik osztály melyik ülésében mi féle előadások tartattak az év elejétől végeiglen. Én itt nem bocsátkozom ezeknek elősorolásába, s a felebb jelzett irányok constatalására felemlítem mindenekelőtt, hogy a tudományos testületekkel csereviszony, közrebocsátott munkáikra nézve, a lefolyt évben nagyobb mérvben folytattatott; hogy az akadémia tagjai közül az egyiket, Vámbéry Armit Persiába vitte tudományos buzgalma, hogy Dél-Afrikában Magyar László megemlékezett rólunk, és utazásainak második kötetét reméltetik velünk; hogy Xantus János az északamerikai államok tudományos társulatainál és közigazgatási hatóságainál becsesebb munkákat eszközölt ki számunkra; s hogy az akadémia megbizásából Kubinyi Ferencz, Ipolyi Arnold és Henszlmann Imre utazást tettek Konstantinápolyba, melynek első gyümölese könyvtárunknak számossabb turcicákkal nevelése volt, s melynek, ha a szerencse utasaink törekvéseinek kedvez, talán azt is fogjuk köszönhetni, hogy

Mátyás könyvtárának maradványai, e drága ereklyék, ismét viszszerülnek a hazába.

(Itt előadja a titoknok a bizottságok működését, a mint ez az akadémia működéséről s pénztára állapotáról kiadott jelentésben olvasható; azután folytatja:)

Mielőtt előadásomat berekeszteném, öt társnak halálát kell bejelentenem. 1861. nov. 10-én halt meg — tehát még a tavali közülés előtt, de a gyász hír csak később jutott tudomásunkra — Geoffroy-Saint-Hilaire Izidor, fia a híres zoolognak, nagynevű zoolog maga is. A levél, mely az akadémiát elhunytáról értesíté, nem mulasztotta el megjegyezni, hogy a részére kiadott magyar tudományos akadémiai oklevél, „mint drága emlék“ fog családja által őriztetni. — 1862. április 23-án hunyt el Vághy Ferencz igazgató tag. Megalakulásakor az akkori rendiségi formák típusát viselé magán az akadémiai igazgató tanácsa, kellett hogy mind a négy rend legyen benne képviselve. Vághy, akkoron Sopron városának polgármestere és országgyűlési követe, mint a negyedik rend, mint a polgárság képviselője, választatott be, s a szépműveltségű férfiú, vagyonával arányban álló pénzüszlet felajánlásával sietett az akadémia alapítói közt is helyet fogni. — Harmadik halottunk, szintén igazgató tag gróf Reviczky Ádám, a néhai nagyfényű magyar udvari főkancellár, ki állását és befolyását híven használta fel a magyar nyelv és nemzetiség emancipációjára; ki utóbb is, mint a toskanai udvarnál nagykövet, dícsőült társunk Markó Károly segélyezése által a hazai művészet előmozdítását eszközölte, s ki a nemzetiség és művészet ügyeivel gondoskodni csak akkor hagyott fel, mikor általában mind azzal szünet meggondolni, mit a nagy ambíciók s a kised hiúságok e világon felkarolnak; mikor egy magános czella lakosává lett halálaiglan. — Negyedik halottunk Egyed Antal levelező tag, Ovidius és Tibullus fordítója, a magyar irodalomnak negyven éven át, halálaiglan, sőt halála után is — mert ezerötven forintot hagyományozott intézetünknek — hű bajnoka. „Dávid minden zsoltárait hymnusokba öltve bevégeztem — írta 1862. jun. 28-án Dunaföldvárról az akadémiának, — most Jóbot kezdetem versekbe szedni, de 84 éves költésznek tüze langyul s csak lassan halad a munkálat. Bevégezhetem-e? nem tudom.“ Nem végezhetette be, mert néhány héttel később, gyilkos kéznek áldozatul esett. — S ha a 84 éves aggastyánt is még munkássága köréből, még idő előtt ragadta ki a halál, mit mondjak Tóth Sándorról, az ifju leventéről, ki a természeti tudományok mezéjén egyike volt a gazdag aratást ígérő magvetőknek, ki alig tünt fel irodalmunkban, midőn Faunankat már is becses dolgozatokkal öregbítette s ki a mely perczben magára volt vonaandó a közfigyelmet, azon perczben, harminceznég éves korában elhunyt. Hunc tantum populo monstrarunt fata. Bizzunk, hogy az ifjabb nemzedék, ál-

tal és általhatva mint ő a tudomány cultusától, versenyezni fog e veszteség pótlására s általában tudományosságunk érzékenyebb hézagainak kitöltésére. Még sok szerezni való érdem van hátra,— mondá a bardus az ifjak chorusának — fel! számotokra virít a borostyán; érdemeljétek meg!

II.

IPOLYI ARNOLD R. TAG

a középkori magyar szobrászat emlékeiről tartott előadást. A nagy becsű értekezésből legalább mutatóványt fogunk közölni. Addig is hadd álljanak itt a lelkes végsorok.

Tekintetes akadémia, tisztelt Gyülekezet! Önök lelke elé vezettem, ismét azon mesterművek egész új sorát, melyeket egykor nemzetünk alkotott, őseink, apáink buzgósága, fénye, műérzete emelt. Ős tisztos basilikáink, magasztos domjaink szent faragványait, királyaink üres sírjai emlékeit, hőseink és jeleseink szobrait. Megvallom, félérken, habozva tettem azt. Kétkedve minden nyomon: vajjon ugyan érdekelhet e ez még valakit a buzgóságában talán elfogult régészen kívül? Vagy hogy mily hangzatos dízmondatokkal kellessék a tárgy iránt a nemzetben érdeket gerjeszteni? És fűzhetem-e tovább a szót felőle, vagy mennél kevesebbet mennél rövidebben szólva, a tárgyat csak mintegy megérintve és megszaggatva mondom e el.

Es miért?! Mert érzem minden lépten, és ha nem érzem, szólna mindezen emlék, mennyire a nemzet öntudatán kívül állnak már nemzeti napy múltunk ezen egyetlen, végső monumentális emlékei is.

Vagy volnának-e másképp egytől egyig annyira feledve, annyira elhagyatva vagy csak a gondatlanságnak kitéve, míg lassan egymásután elenyésznek, mint elenyészett már eddig mellőlők más száz meg száz; mint enyésznek most is mintegy saját szemink láttára.

Azután rajongunk a nemzet mult nagyságáról! álmodunk jövő dicsőségéről! örökíteni akarjuk nagy történeti eseményeink emlékeit. Oszlopot, emléket ohajtunk hőseinknek. Szobrokat akarunk nekik emelni — míg fenálló emlékeiket nem ismerjük, meglevő szobraikat veszni hagyjuk.

Ime, itt van történetünk leguevezetesebb, nemzetünk legkitünőbb férfainak nehény száz szobra. Óriznök csak ezeket, állítanók csak fel méltón vagy állítanók ki legalább méltó kiadásban, rajz és leírásban a világ elébe, s mily méltó emléket emelnek nekik s emelnék magunknak; mily önérettel mondhatnók rámutatva: ime mily emlékei vannak, mily monumentális művilága volt a magyaroknak.

Mert hiszen hasonló egyes emlékek egybegyűjtéséből, apró

darabok nagy gyűjteményéből áll a művelt nemzetek műtörténetének nagysága.

Panaszkodhatunk-e még azután, hogy műemlékeink nincsenek!? Igen, panaszolhatjuk azt, hogy azokat sem ismerjük a mik vannak; panaszolhatjuk, hogy azokat rendre veszni hagyjuk; panaszolhatjuk, hogy a műigénynek s a nemzeti kegyeletnek megfelelő méltó kiadásai nincsenek; hogy azokat a nemzeti történelemnek, a hazai művészetnek, hogy általában a nemzetnek kezébe nem adhatjuk!

Volna csak rájuk nemzeti gond, mint más szerencsésebb népeknél, hol ily emlékek országos felügyelet alatt állanak. Volna csak hazafiai részvét és műérzet köztünk irántok, mely nemzeti pantheont állíthatnánk fel velök. Vagy csak mely pantheonszerű albumokat tölthetnénk meg képeikkel; melyek méltóbban díszíthetnék társalgási teremeink asztalait, mint a mai ephemer becű és kétes értékű divatos fényképalbumok. De míg ezeket a személyes hiúság ápolja, amazokat a hazafiai kegyelet s műismeret hiánya veszni hagyja.

Vagy nem volna-e méltó legalább ezen szobortöredékeket felszednünk ott, hol már tuladtak vagy csak tuladnának rajtok, hol a romközhalmazokban porladoznak és a lomtárakban lappanganak? Adjunk nekik muzeumot! Míg monumentalis építészetünk alkotmányait ott a hol állnak, vagy nagy költséggel kell fentartanunk, vagy ha ezt nem akarjuk s nem bírjuk, ott kell veszni hagynunk. Míg nemzeti építészeti emlékeink egyik legdrágább gyöngyét Vajda-Hunyadot ott kell romba dőlni látnunk épen napjainkban és csupán nehány ezer forint hiánya vagy szűkkeblű megvonása miatt; addig ezen szoboremlékekre nézve, még csak ezen nehézséggel sem kell küzdenünk. Mert a veszélyben levőt országos figyelem és tekintély mellett egytől egyig akár ingyen meg lehetne szereznünk.

De a sybilla-könyvek régi és mégis mindig új története itt is ismétlődik. Majd csak akkor fogjuk ezen emlékeinket is megkivánni, ha majd nem lesznek. A végső percz azonban, melyben valamit tenni kellene értök, ha nem akarjuk, hogy végleg elpusztuljanak, már szinte itt volna.

Pedig úgy látszik, hogy nekünk egyelevelé, hogy még sokáig majdnem egyedüli félreismerhetlen feladatunk ezen a téren is, azt fentartanunk a mi őseinktől ránk maradt, miután jobbat alkotni úgy sem tudunk. Vagy végzeties-e az, hogy a mióta alkotni nem bírunk, multunk alkotmányait sem vagyunk képesek fentartani! Íme a nemzeti fönmaradásnak, a fentartásnak s folyvást emelkedésnek közös érdeke az, mely ezen emlékek fentartását is igényli. Mert azon nemzet, mely emlékeit veszni hagyja s rombolja, azáltal már is saját síremlékét készíti.

Azért vélem: őrizzük emlékeinket, gyűjtjük össze töredé-

keinket, nehogy végleg elveszszének, s azáltal is türesembb legyen a múlt, szegényebb a jelen, s kétesebb a jövő!

III.

LONOVICS JÓZSEF TISZT. TAG

EMLÉKBESZÉDE

ID. MAJLÁTH GYÖRGY VOLT IGAZG. TAG FÖLÖTT.

Szabályszerű szép szokása az a tek. akadémiának, hogy elhunyt tagjai fölött, midőn hamvaik már kihültek, midőn éltök folyama működésök érdeme s értéke iránt az eszmék kitisztultak, és így oly távolságban, melyből egyedül képes a néző úgy a nagyobb mérvű épületek egyetemét, mint a festményekben az egyes alakok színét, arányait s művészeti összhangzását s becsét fel-fogni, az ünnepélyes közgyűlések valamelyikén emlékbeszédek tartassanak.

S ezt téve, a tek. akadémia egy részről önmagát tiszteli meg a szerint, mit egykor Cícero a Caesar dicséretére mondott, hogy ez felállítván a Pompejus ledöntött szobrait, ezekben a magáéit állítá fel; másrészt pedig szívemelő, nagyhatásu látványt nyújt a nemzetnek; mert a tudomány s irodalom hősei az őket ily alkalommal dicsőítő, a műveiket, érzelmeiket s érdemeiket hirdető szónok szavára kikelnek sirjaikból, miszerint kor- s pályatársaik még egyszer kéjelegjenek arc- s jellemvonásaikon, az ifjabb nemzedék pedig ily példák szemléletéből meleget s ösztönt merítsen, s követésökre, és ha lehet, túlhaladásukra gyuladjon.

A tudomány s műveltség köre mérhetlen, s nagysága azon mesés lényhez hasonlítható levén, mely a költő szerint:

„Parva metu primo, mox sese attollit in auras
Ingrediturque solo, et caput inter nubila condit:“

az ily lélekidézö, psychagóg szónoklatokkal ünnevelt férfiak ama elérhetlen magaslat felé törekvöknek útmutatókul, mértöld kövekül s arra szolgálnak: miként nemzetünk ingadozhatlanul bizék s higgyen saját jobb, szebb, dicsőbb jövőjében, — higgyen azon erős hittel, mely míg a vallás terén hegyeket képes egy helyről a másokra áttenni, nálunk csak minap nagyérdemü elnökünk lelkesítő szavára a hegyekről fát, meszet, márványt hozott át, hogy a már munkába vett nagyszerü palotában a nemzet bőkezűségének hálaemléket, műveltségének csarnokot, tudósainak pantheont emeljen.

Az emberi nemzet általában hisz fajának halhatlan létében. Innen ered az eldődöknek az utódokról gondviselészertü, kioltatlan gondoskodási vágya: innen a maradéknak az ősök iránti bálás emlékezése; innen azon művek, ama könyvek, melyek által azok, kik néhány nap mulva nem lesznek többé, keresik, becsületnek tartják oktatni, buzdítani, gyönyörködtetni azokat, kik a jövő századok folytán egykor lesznek; innen ered végre a t. akadémiának azon már érintett intézkedése, hogy időnkinti nagygyűlésein ünnepélyes szónoklatokkal áldozzék elhunyt tagjai emlékezetének, s ezekben letegye sirhalmukra azon pálmaágat, melynél, minden egyszerűsége mellett is, becsesb s drágább pályabért a görög nép nem nyújthatott, s mely Horáczként a győztes hírt a halhatlanok dicsőségeig fokozta fel, „quos palma nobilis Terrarum dominos evehit ad deos.“

Egyébként is ezen rostrumról nyújtott ama pálmaág s a magasb műveltségü honi tudósok s íróknak, akademikusok legyenek aztán vagy nem, mindinkább növekedő száma még felséges fejedelmeink történelmi dicsőségéhez is lényegesen tartozik, úgymint kiknek kormányzását boldogítóvá, országlását dicsővé, főleg azon férfiak fényesportja teszi, kik magasb tehetségek s hivatásuknál fogva a közszolgálat minden nemében, az érdemgyűjtés minden irányában kitüntetvén magokat, fejenként saját hír s nevökből készítik az ő számukra a szobortalapot, saját babérjaikból fonják, saját bogláraikkal ékesítik az ő koszoruikat s azt eszközlik, hogy egy Pericles a szabad Athénében, egy Augustus a világhódító Rómában, egy Medici Leo a Vaticánban, míg a hálatelt utókor által valóban dicsőeknek hirdettetnek, önmaguk neveit títék a századokra, melyekben annyi dicső férfi által környezve éltek.

A férfiú, kiről szólni szándékozom, székhelyi idősb Major György, egykori felejthetlen országbiránk, felséges apostoli királyunk belső titkos tanácsosa, sz. István király jeles vitézrendjének nagykeresztese, — nagy s fényes érdemeiről tanuskodó, magas, fencsengő, habár a halál által már üressé vált címek, de melyek mind nem szülheték a neki szentelt mai emlék-ünnepélyt. Ennek egyedüli oka az, hogy ő testületünknek kezdet óta köztiszteltü s munkás igazgató tagja volt.

Hogy ez alkalommal a szónoki tisztet én annyira érdemesb, tügyesebb, s erre nálamnál hívatottabb férfiak közt fél mertem vállalni, szolgáljon mentségemül az, hogy arra az ünnepelt nagy férfinak honszerte kedvelt s magasztalt fia s a tegnapelőtti szerencsés választás után ma már akadémiánk igazgató tagja által is és pedig sürgetően kérttem fel, irántai őszinte tiszteletemnél fogva ekként azon szorongatott helyzetbe esvén, hogy vagy a tiszteletlenség vádját vonjam magamra, ha bizalmas kérését mellőzöm, vagy biúnnak s önhittnek találtassam, ha azt elfogadom. Elfogad-

tam mégis, inkább akarván túlbizakodónak mint akaratosnak tekintetni, s ekként elmondhatván magamról Vegetiussal: „Miro more in parendo audax factus sum, dum metuo videri audacior, si negassem.“

De ha saját merészségemet mentenem kell, kell a kérő bizalmát s tévedését is. Tudva volt s van előtte azon szeretet, csodálat s ragaszkodás, mely engem dicső atyjához csatolt, s azon tisztelő jóság, figyelem s barátságos érzés, melylyel ez csekély személyem iránt évek óta viseltetett, — akkor is, midőn ő magas állásánál fogva a fejedelem s a nemzet tanácsában, a hongyülés s az igazságszolgáltatás élén hazánk sorsára lényeges befolyást gyakorlott, s én is a közpályán elfoglalt szerény polczomnál fogva hozzá közelebb álltam, azaz, miként a nagy költő mondja:

„Dum stabat regno incolumis, regumque vigeat
Conciliis, et nos aliquod nomenque decusque

Gessimus“; — s akkor is, midőn ő a közbejött gyászos események folytán félrevouulván, egy keresztény bölc s nyugalmával élte hátra volt napjait; magam pedig, Isten úgy akarván, eredeti jelentéktelenségembe vissza s ezzel hozzá ismét közel estem. Ezek birhaták az igen tisztelt férfit arra, hogy e mai szónoklatra engem kérjen fel, fiúi kegyelele hihetőleg némi súlyt helyezvén abban is, hogy e diszes tisztet épen az teljesítse, ki egyéb, e tekintetben szükséges tulajdonok hiánya mellett is, boldogult atyja iránti tisztelet s szeretetben egyedül csak neki enged.

Majláth György 1786-ki april hó 22-én Zavaron, Pozsonymegyében született. Atyja a törvénytudományáról, cátói komolyságáról, s úgy birói mint több hongyülésen elnöki minőségében tanusított kitünő ügyességéről ismeretes s ma is tisztelettel említett György, kir. személynök és tolnamegyei főispán volt; kinek is nagybátyja József minister s borsodmegyei főispán, ennek fia József a magyar kir. kincstár elnöke, ennek ma is élő s honszerte tisztelt gyermeke Antal magyar királyi főkanzellár s zemplénmegyei főispán levén, miután ezekhez, hogy más jeles Majláthfiakat mellőzzek, még Györgyünk egyetlen fia György, Baranyának egykori derék követje, al- és főispánya, 1860-ban hazai állapotink jobbra fordultának egyik lényeges tényezője, s honunknak még nem rég „főtárnokmestere“ s általában egyik legtehetségdúsabb polgára is járul: úgy látszik, hogy a Majláthok azon kiváltságos családinkhoz tartoznak, melyeknek tagjai őseiktől valamint az észtehetséget, úgy azon képességet is, hogy a királyt s hazát a legfényesb polczokon szolgálják, izről izre öröklük, reájok levén alkalmazhatók Claudiusnak eme szavai:

„ — — — quemcunque requiras

Hac de stirpe virum, certum est de consule nasci.

Per fascés numerantur avi, semperque renata

Nobilitate vigent.“

Ha életírás volna feladatomban, illőnek főgnám talán tartani, hogy Majláth György legközelebbi vérei mellett még családjának ősrégiségével is foglalkozzam. Azonban noha mi tisztelettel tekintünk azon tősgyökeres nemzetségek ivadékira, melyeknek eredete a magyar ó századok homályában enyészik el, vagy talán éppen a honalapító hősök egyikéig nyulik fel,

„Egregias animas, qui sanguine nobis

Hanc patriam peperere suo:“ mindamellett is, hogy a Majláthok nemes családja méltán a legrégebbekhez számíttathatik, ezt be is bizonyítanom valamint czélomon kívül fekszik, úgy fölösleges is volna. Egyébként is ámbár hazánkban az alkotmány-nyal együtt minden intézmény s minden ember lényegesen aristocraticus szellemű volt, s a nemzeti czím mindennemű köz- és magántestületek neve előtt diszlett: azonban nálunk kezdet óta soha egyetlen oly méltóság, hivatal, javadalom vagy alapítvány nem létezett, melynek elérhetésére szükséges volt volna valamely Libro d'oro, vagy az ősöknek, mint az Incáknál, fel éppen a napig, vagy a spártai Heraklidáknál fel egészen Herculesig nyúló lajstroma: hanem a ki ma nálunk nemes lett, másnap már alispán, nádor, szóval minden lehetett.

*Tanulmányait kitünő sikerrel végezte, és pedig az alsóbbrendűeket a győri gymnasiumban nagybátyjának, Majláth Antal ottani nagyprépostnak házában s felügyelete alatt, a felsőket a helybeli kir. egyetemen Szücs, Tomcsányi, Mitterpacher, Kelemen s több más ma is tisztelt nevű jeles tanárok vezetése mellett. A hajdankor remekíróival bátyja s atyja ismerteté meg a serdülő, a tudományszomjas ifjút; és innen azon előszeretettel, melylyel irántuk mindvégig viseltetett; — innen talán azon komolyabb irány is, mely őt első ifjusága óta kortársai közt megkülönböztette. Ez időszaktól számítandó azon kegyelet is, melyet az angol institutiók iránt vallott. T. i. a minden jóért s nemesért bevülni indult kebel mélyen érezte az I. Napoleon önkényének az európai szárazföldre nehezült szegényítő uralmát, s ennek ellensúlyát egyedül az angol nemzetben lelta föl. Pitt, Fox, Burke, Sheridan halhatlan beszédei az ő gyönyörűségének, csodálatának, tanulmányozásának tárgyai, önképzési törekvéseiben mintái s saját szónoki nagyságának is hathatós eszközei s emeltyüi voltak.

Iskolai s curiai pályáját a derék ifju lefutván, noha családi viszonyai őt a közszolgalat minden neménél biztató kilátással kecsegtethették, ő hajlamát követve, a megyeit és így azt választotta, mely nemzetünknel századok óta minden alkotmányos hivatal s méltóság pitvara, s minden sorsu s rangu államférfi kiképzésére szolgáló iskola s pálya volt.

T. i. nálunk, hogy valamely tehetséges ifju a trón és hon

szolgálatához kívánt ismereteket, ügyességet s tapasztalást magának megszerezze, nem volt sem bureaucratia hosszas, dermesztő, mintaszerű idomítására, sem valamely hierophant rejtélyes avatásaira szüksége, hanem a megyei élet s névszerint a közgyűgytilés volt azon nagy iskola, melyben kiki a tanárt, irányt s példányt szabadon választhatván, a lehetőleg legnyilvánosabb téren, a megyei tarka s mozgékony élet termékeny mezején úgy elméletileg mint gyakorlatilag művelhette ki magát, s melyben veték meg egykor honunk egyházi s polgári legfőbb méltóságai s legjelesb emberei állambölcséségük, alkalmas voltuk s valódi nagyságuk alapját.

Az emberiség sem mélyebbre nem sülyedhetett, mint az emberáldozatban, sem magasbra nem emelkedhetett, mint az önfeláldozásban. Méltán keresem tehát én Majláthunk egyik dicsőség címét azon önként választott szép, fényes, de terhes az épígónok által kellően már alig méltányolható megyei pályájában, melyet ő 1809- és 1810-ben mint az al- s főjegyző s 1817-ik óta 25 éves korában mint első alispán annyi erély, érdem s eredménynyel futott, ama nagyfontosságu s csaknem egészen díjatlan hivatalokat viselve, melyeknél, minthogy csak szabad emberek szabad választása útján valának elnyerhetők, különösen minden alispán nemes büszkeséggel emlékezhetett Lucanus eme szavaira:

„Quo potuit civem populus perducere liber,

Ascendit,“ s melyeknél a hivatalos működés folytonos önfeláldozásban, az ösztön a jobbagyi hűség s a honszeretet érzelmében e a jutalom az eredmény örömeiben, a teljesített kötelesség öntudatában s a közelismerés vigasztalásában állt: „dignum solumque par pretium tanti laboris.“ A jó hazafiak az ó-szövetségi papokhoz hasonlíthatók, úgymint kik merő áldozatokból éltek.

Megyebeli pályafutása alatt, miként többször sajnálkodva emlité előttem, igen kellemetlenül érinté őt az, hogy mint jegyző 1809-ben tagja levén a Pozsony városát megszállott francia örsereg élelmezése iránt intézkedő bizottmánynak, e minőségében vérző szívvel volt kénytelen és pedig diszöltözetben megjelenni a hatalmas császár majd névnapjának, majd győzelmeinek alkalmából tartott „Te Deum“-okon; s részt venni az e miatti általános kivilágításban, úgyszinte az ellenségi tábornok s helyparancsnoknál rendezett örvendező ünnepélyekben. Tekintve érzelmeit, mindezen különféle helyzetekben reá valának alkalmazhatók Tacitusnak ama komoly s oly jelentékeny szavai: „Burrhus landans et moerens.“

Nem hallgatom el, hogy alispánná választatván, a főjegyzői hivatalban Bartal Györgyöt, mindvégig hön szeretet barátját, nyerte utódu, azon férfiat, kiben nemzetünk egyik legértelmeseb s legérdemesb veteránját, akadémiánk pedig az ő igazgató taná-

csának s törvénytudományi osztályának egyik legrégebb, legkitünőbb tagját tiszteli, s kinek a magyar törvényhozás és alkotmány történelmét illető megbeesülhetlen commentárait szintoly kegyelet s buzgalommal fogja nálunk tanulmányozni egykor a maradék, miként tanulmányozzák az ő Blackstonjokat az angolok. Ő a régi intézményeinket elsodort özön árjaiból mind személyében, mind ama művében ma is magasan kinyulik, nem mint valamely rom, hanem mint tisztos emlék, s él s élni fog köztünk nem mint sirató dalnoka, hanem mint dicsőítő történésze mulatunknak.

Mint alispán 1819-ben azon kintüntetésben részesült Majláthunk, mely szerint a királyi felség őt néhai gróf Cziráky Antal mint királyi biztos mellett albiztosi minőségben Erdélybe küldötte, hogy az ottani földesurak és jobbágyok közti rendezetlen viszonyokat közelebről megvizsgálván, azoknak ohajtott szabályozása végett czélszerű javaslatokat terjesszen elé.

T. i. az urbér, Mária Terézia halhatlan nevü királynénk kormányzói bölcseségének s anyai szívének ezen tán legönkéntesb, de kétségtelenül legnagyobb, legnemesebb, legáldásosb műve, s az ur és jobbágy kölcsönös jogainak s kötelességeinek 1791-től kezdve épen 1836 ig minden országgyűlés által, habár csak ideiglenesen, szentesített Codexe, Erdélybe behozva soha sem volt. E szerint az ottani jobbágyság sorsa noha általában a birtokos nemesség keresztény érzelme s szelid bánásmódja mellett türhetlennek nem tekintethetett, de mivel az egyes földesurak szeszélye s jótetszésétől függött, elutasíthatlanul rendezést, oltalmat, biztosítást kívánt.

E miatt fáradozott Erdélyben Majláth, ereje teljes megfeszítésével. A mit e czélből ő s a fenemlített nagynevü főbiztos közös munkálatukban javaslatba hoztak, mindaz annak idejében az ottani törvényhozás számára megbecsülhetlen anyag volt volna: azonban ha fáradozásaikat méltó eredmény közvetlenül nem követte is, érdemüket ez nem érintheté, úgymint melyet a siker nem föltételezhet. A nagy férfiak, a lángelmék úgy vannak műveikkel, mint a hódítók birodalmukkal. Ez halálukkal rendszert feloszlik, de dicsőségek enyészhetlen marad.

A pozsonyi rendeknek ugyanazon bizalma mely Majláthunkat a legalsó megyei polczról csakhamar az elsőre emelé, választá el őt 1811-ben országgyűlési követté is. Pályatársai által örömmel tödvözölve, alig foglalá el törvényhozói székét, s már a legjelesb képviselők első sorában tündöklött. Állását nem kevésse nehezité az őt megelőzött kedvező közvélemény, melyet igazolnia kellett; kényessé a reá bizott kerületi jegyzői tiszt, mely az akkori súlyos körülmények közt szintannyi észet s tudományt, mint ildomot s tapintatot kívánt; végül sajtászerüvé s mindenkire néz-

ve érdekessé az, hogy a képviselői tábla elnöke az ő tiszteletre-méltó atyja volt.

Nem lehet nem különös élvezet nélkül az akkori országgyűlési „Napló“ban olvasni a közhatározatokra döntő befolyással bírt nyilatkozatait, főleg pedig az elnöki mindig nyomos, de mindig ovatos előadásoknak majd támogatására, majd czáfolatára czélzó kísérleteit, melyek közt valamint amazok az ő tudományát s törvényhozói teljes képzettségét fennen hirdetik, úgy az utóbbiak fényes bizonyosságát nyújtják azon épületes szerénységnek, mely a vitakozások hevében sem téveszti szem elől a gyermeki kegyeletnek az apai tekintély iránti köteles, gyöngéded szent figyelmeit, — azon szerénységnek, mely Lacordaire helyes észrevétele szerint általában épen úgy emeli a dicsőséget mint a szemérem a női szépséget.

Az ekként megedzett s teljes értékében kiismert férfi ez időtől fogva a közhivatalok s méltóságok lépcsőzetén rendkívüli sebvel haladt; 1821-ben helytartósági tanácsossá nevezetvé ki, már 1822-ik évben mint ítélőmester a kir. ítélőtáblánál s nemsokára mint udvari tanácsos a magyar udvari kir. kancelláriánál lön alkalmazva, nyájas, ügyes, jártas voltával mindenütt mindenkit személye iránti szeretet s csodálatra ragadván, önmagának pedig életszabályul tűzvé ki azon elvet: a hivatalos teendőkből mitsem halasztani holnapra, a mi ma elvégezhető, „nil actum credens, dum quid superesset agendum.“

Nagyemlékezett atyjának, s a ki ennek rövid ideig méltó utódja volt, a jeles Szögyényi Zsigmondnak halála után 1825-ik évi decemberhó 30-án kir. személynökké nevezetvé ki, e tisztét s evvel a karok és rendek táblájánál elnöki székét az akkori nagyfontosságú, de viharos országgyűlés folyama alatt foglalta el, s az ez időbeli országos irományok örökös tanu- emlékei lesznek azon államférfiúi bölcseségnek s elnöki ügyesség s tapintatnak, melylyel ő az akkori heves s vádakban, panaszokban s követelésekben, pártatlanul áradozott vitakozásokat mérsékelni, a szenvedélyeket csilapítani, a kormány jogos szándokait támogatni, szóval a tanácskozásokat annyi szirt és vész közt czélhoz vezetni tudta. Az 1828-ki nevezetes országgyűlésen alkotott fontos, üdvös s alkotmánybiztosító törvényekben, s az ezek rendeletéhez képest majd az ő elnöklete alatt, majd lényeges részvéte mellett készült országos választmányi munkálatokban fekszik az ő legszebb érdeme s dicsősége.

A működésével legfelsőbb megelégedésnek fényes tanuságát akkori jó urunk s királyunk I. Ferencz ő felségétől mindjárt az országgyűlés után sz. István király jeles rendjének közép-keresztjében s a belső titkos tanácsnoki méltóságban, 1823 ik évben pedig Honthmegye főispánságában nyerte.

Mint királyi személynök ezen hongyülésen nyerte meg bol-

dog emlékezetü József főherczeg nádor teljes bizalmát is, kinek az alkotmány megörzése s fokonskénti fejlesztésére irányzott törekvéseit Majláthunk ez idő óta híven s ernyedetlenül támogatta. Lehet is mondani, hogy 1825-től 1847-ig ő a központi kormány-nak Magyarországot illető intézkedéseire határozott befolyással volt, hathatósan segítve herczeg Metternich Kelemen személyes s törhetlen bizalma által, kinek ez időszakból származó számos, sajátkezü levelei, úgy e bensőbb viszony-nak mint egyúttal annak is fényes, nagybecsü tanuságai, miként a nagynevü s tekintélyü országlár honunk irányában szorosán az alkotmány terén állott, és valamint ennek a történeti alapokon eszközöndő kifejlését őszintén ohajtá, úgy másrészt a kormányzat erélyének a törvény korlátai közt alkalmazását következetesen sürgette.

Míg a Majláth magasztalásától az egész hon viszhangzott, én, mint követ, az 1830-ki koronázási országgyűlésen valék először szerencsés őt személyében s nagyságának teljes dimensióiban látni s felismerhetni. Joggal mondhatám: „auxit praesentia famam.“ És ez idő óta sok év folyt le, s ezek hosszú során módóm volt hazánkön kívül is nem egy jeles, magasztalt, sőt világhírü államférfival találkozni: de az ezekkel egybehasonlítás s az időfolyama nemcsak nem esökkentek, sőt inkább szilárdíták s növelék azon tiszteletet s csodálatot, melyet személye iránt ama hongyűlés alatti tapasztalásomban keblemben keltett.

Az 1830-ki országgyűlésről szólván, nem lehet említettlenül hagynom, hogy az, akadémiánkra nézve örökre nevezetes marad, miután azon nyerte létét, biztosítását s szabályainak szentesítését. Zengzetes szép nyelvünk még akkor jobbára szabálytalan, irodalmunk pedig különféle jeles terményei mellett is, olyan volt, mint a spártaiak vas pénze, mely csak Laconia szük határin belül birt forgalommal. Nyelvünk művelésének s nemzeti irodalmunk emelésének szüksége sugallá halbatlan Széchenyinknek akadémiánk létesítésének nagy eszméjét, s szülé csakhamar ezen eszme valósítását is. Hazafüi lelkesedéssel üdvözlé s karolá fel azt Majláth György, s lényeges részt vevén akadémiánk szervezésében, részt szabályainak kidolgozásában s törvényesítésében is: méltó volt, ki mindjárt kezdetben az akadémia Igazgató-Tanácsának tagja legyen, — méltó, kinek neve ekként maradandó diszül akadémiánk évkönyveinek első lapján tündököljék.

Ezen országgyűlés után 1831-ki november hó 7-én I. Ferencz urunk s királyunk által államtanácsossá neveztetvén ki, ezen fényes s fontos polcon is teljes mértékben igazolá a véleményét, melyet ő irányában nagy multjánál fogva úgy a fejedölem mint a nemzet táplált. Egyik tanácsos társától hallám azon dicséretét, hogy míg e téren mindnyájokat felülmulja, még a szorgalom szerény körében sem lehet vele versenyezniök, nem még az alsóbb hivatalnokoknak sem, ő levén a hivatali termekben mindég az

első, ő mindég az utolsó. T. i. a munkás jó hazafi, mint a buzgó keresztyén, szüntelenül fárad, izzad s harczol, s hogy kipihenje magát, az örökkévalóságra vár.

A királyi felség kinevezésétől függő legmagasb alkotmányos méltóság, (minthogy a nádor választása a nemzet jogaihoz tartozik), az országbiró volt, s miután ez akadémiánk halhatlan nevű s diszú egykori tagjának, gróf Cziráky Antalnak ministrere kinevezése által megüresedett, arra 1839-ki aprilhó 4 én Majláthunk lón V. Ferdinánd ő felsége által felemelve. Míg a nemzet e választást tapsaival üdvözlé, ő aggódott, mert hivatalt s kötelességet szemlélt ott, hol mások csak csillámló fényt, magas polcot, országos méltóságot láttak. Mi még minduyán az ő kortársai levén, bizton állíthatjuk, hogy sem ezen méltóság tisztább s ügyesb kezekre bizva soha nem volt, sem a hongyülésen az avval járt elnöki s törvényhozói tisztet mélyebb bölcsesség, finomabb tapintat s nagyobb dicsőséggel, mint ő tevő, teljesíteni nem lehetett; s ha egy részt kétségtelenül hihetjük, miszerint ő mint országbiró a kir. Curia élén tudománya, éles elméje s lelkiismeretes pontossága s szorgalmánál fogva utódjainak örök példánya leend; — másrészt az 1840 ki hongyülésen szerzett magasb érdemei közt méltán kiválólag magasztalhatjuk azt, hogy az annak végén kieszközöltt amnestia és a magyar nyelv iránt hozott törvényes határozatok főleg gróf Majláth Antal akkori tehetségdús s nemeslelkű főkancellár és az ő fáradozásinak tulajdoníthatók, valamint ugyancsak nyelvünk ügyének annyi nehézség daczára hosszu de kitartó harcz után nyert végdiadala is.

Miként főlebb mondám, feladatomban nem életírás, hanem lehetőleg rövid emlékbeszéd levén, e kettős pályáni működésért nem fogom részletesen elemezni, hanem e helyett szándékom inkább nemes jellemének egyes vonásait kiemelni. Még a történelem is, míg a jelesb férfiak egyes életeseményeinek rajzában többnyire csak mulatságot nyújt: épületes, oktató s szívképző csak élethű jellemzésökben lesz. Merő töredék ugyan, mit ekként adandok; azonban valamint a Cuvier lángesze bármily csontdarabból képes volt a hajdani őslényt szervezete s roppant alakjának teljes voltában kiismerni, valamint a vaticáni torso, minden csonkasága mellett, az egykori szobor tökélyére mutat, úgy e töredékek is Majláthban egy a rendes emberméretet haladó egyént, s egy valóban nagy embert s nagy hazafit tüntetnek elénk.

Azon időben, melyben Majláth pályáját futá, hazánk kitérő férfiakban talán gazdagabb volt mint valaha. Ismertük s csodáltuk, — és pedig csak holtakról szólok, — a kir. Curiaán Ürményi Józsefet, Láncozy Józsefet, Szerencsy Istvánt; a kancelláriánál báró Eötvös Ignácot s gróf Reviczky Adámot; a törvényhozásnál gróf Dessewffy Józsefet s Aurélt, Vay Józsefet s Nagy

Pált; a tevékenység terén id. gr. Zichy Ferenczet és Széchenyi Istvánt, s mindezek közt s talán mindezek fölött nádorunkat főherczeg Józsefet. Azonban ezen jelesek dicsősége az övét nem homályosítja, hanem növelé, s mikép a Volta oszlopának lemezkötegeiben minden tányérka saját villanyosságával s a többivel is bír, épen úgy ő saját dicsősége birtokában a másokéhoz is járult, s a másokéban is osztozott, a közös haza levén az, melynek szeretete mindnyájokat egyiránt lelkesítette, mint az égi testek rendszerében a planeták egymástól függetlenül futván ellipticájokat, valamennyien ugyanazon középpont vagyis nap felé gravitálnak, s ugyanazon nap fényes melegében úsznak s tündöklének.

E világ nyomorusági közé tartozik, hogy az emberek mindent, még az erényt s érdemet is politikai pártjok prismáján át szokván nézni, a dicséretet s gyalázást azon szenvedély súlymértéke szerint osztogatják, mely Sainte-Beuve szerint nem egyéb, mint az exclusiv szeretet irigy szegénysége, s melynek csalfényénél öntvén, vésvén, alkotván nagy embereiket, csak ezek kultusát üzik, miként a régiek, kik isteneiket önmagok teremtvén, saját agyrémeikkel népesíték be az olympot, s oltárikon saját szenvedéleiknek gyújtottak tömjént.

Nem így volt ez Majláthunkkal, úgymint, kit a honban még az is nagy embernek vallott, ki az ő politikájában nem osztozott, s nagy törvénytudónak, mély belátásu s téveszthetlen bírónak még az is, ki ügyét előtte elvesztette. A ki őt látta, természetes volt benne a nagy embert sejténie, s reá alkalmaznia a klasszikus ama szavait: „Bonum virum facile crederes, magnum libenter.“

A hír s név és a valódi dicsőség közt szerintem nagy a különbség. Ez a tudományokban nagyszerű fedezéseket tehetett; az talán új s az eddigieknél öldöklőbb fegyveremeket talált fel, csatákat nyert, országokat hódított, népeket igázott le; emez utakat készített, posványokat szárított, roppant gulákat s pompás emléképületeket emelt; amaz a művészet szárnyain a tökély magaslatáig hatván, majd vásznon, majd kőben az eszmének valóságot, az erénynek testet, az égi lényeknek látható, fogható alakot adott, miként Parrhasius és Scopaszról oly szépen írja Horácz:

„Hic saxo, liquidis ille coloribus

Sollers nunc hominem ponere, nunc deum:“

— az ily férfiak kétségtelenül növelni fogják saját becsületökben a nemzetökét, s kortársaiktól magasztaltatva, élni fognak a történelemben: azonban mindez — hír, nevezetesség s becsület, de még nem valódi dicsőség. Az ily dicsőség, miként egy korunkbeli jeles francia író helyesen jegyzi meg, a magasságban az Istené, itt a földön — nem a lángelméje, hanem az áldozatkész, a jótékony, az önzetlen a hősiek erényé; — osztályrésze az ama

fejedelemnek, ki Istent félve, s saját boldogságát a másokéban keresve, Titusként elveszettnek tekinti a napot, melyen jót senkivel sem tett; — osztályrésze azon honpolgárnak, ki nem kételkedett a közjót vagyona s élte árán is biztosítani, — s azon népnek, mely míg egyrészt a halált a szabadságnak elébe teszi, másrészt, ha szorongatott fejedelme nála segílyt keres, tántoríthatlan hűsége tanuságaul felhívó szózatára a „*moriatur pro rege nostro*“ halhatlan kiáltozásaival válaszol; — osztályrésze s sajátja az nem egy Sándornak vagy Timurlengnek, hanem egy Aristidnek, egy Regulusnak, egy Marc Aurelnek s egy Hunyadynak.

Ilyen volt a Majláth dicsősége, úgymint mely az erényen alapult s ekként a sors s szerencse kegyétől független levén, „*intaminatis fulget honoribus.*“

Benne mindenekelőtt mély vallásosságot kell kiemelnem. — Ő oly időben növekedett, melyben a tudomány többnyire vallástalan s magának a társadalomnak léte is problematicus volt. Egy nagy vajadásban szenvedett az emberiség, s a forradalom hősei, miután trónokat forgattak fel, bűnös diadaléretükben, mint új Titánok, az eget akarák meghágni. A francia *corrosiv* bölcselém adeptjei másfél századig hirdeték, mily boldog lesz az emberiség, ha majd egykor teljesedvén a Plátó álma, a *philosophia* a trónra ül. S a mint ama *philosophia* arra ült, ez megújítja a kereszténység ellen mindazt, mit a Nérók s Déciusok vérengző dühe, a Celsusok s Juliánok álbölcselme s *sophismái*, s a Lucianók leleményes s boszús gúnyora felhasználta, s e célra nem hiányzott nála sem a forradalmi nyaktíló, sem az *encyclopaedistáknak* szövirágba burkolt lassu mérge, sem a *Voltairek* szédítő gúnya.

Ide járult még ama csak igen is gyakran tévirányu tudvány vizsketege, mely szerint az emberek elolthatlan tudományos szomjuk enyhítése végett mohón iszszák az olykor roszul választott vagy önmagok által felzavart források habjait; hogy egy szemnyi igazságot találjanak, minden mocsáron átgázolván, az új ismeretet hitők árán vásárolják: s míg pihenés nélkül nyomozzák az utólérhetetlent, felfogni szeretnék a megfoghatlant, bonczolni a testetlent, szóval midőn mindent vágnak tudni, olyanok lesznek, mint sz. Bernárd jellemzése szerint Abeldard; „*homo egrediens sui ipsius mensuram, nihil nescit quae in coelo et terra sunt, praeter seipsum.*“

Ha voltak is az időben a papságon kívül, kik a mindenfelőlről ostromlott keresztényen hit védelmére sorompóba léptek, de szózatuk olyannak tetszett, mint egy végképen lettint multnak bágyadt, haldokló, tompa vizshangja.

Mindezen veszélyt szerencsésen meglábolta Majláthunk. Valóságos ismereteit s érzelmeit atyja oktatásiból s példájából meritvén, jókor megtanulá ismerni s tisztelni saját egyházában azon

egyetlen hatalmat, mely előtt Montalembert szavai szerint az ember midőn meghajol, magasodik; jókor megtanulá az őt is kísértett tudvágy csábjainak ellentállni; a fölöslegest a szükségesnek alárendelni, s hit kincsét az ész túlkapásai s a bölcelem tévedései ellen a kijelentés szent várfalai mögtil védeni; szóval elmondhatni róla: „retinuitque, quod est difficillimum, ex sapientia modum,“ Istenben bizván mindent tőle származtatván s hozzá vezetvén vissza, s úgy a birodalmak történelmében mint saját élte folyamában Istent keresvén, inuen érthető azon szende nyugalom, mely arczán el vala hintve, azon méltóságteljes komolyság, mely egész lényét áthatotta, és azon elmefenség, mely Bossuet szép kifejezése szerint az ő derültségét saját magasságában találja, „trouve sa sérénité dans sa hauteur.“

Példás vallásosságához járult még az ő valódi t i r e l m e i s azon igazság bizonyosságaul, miszerint erős hitűnek kell annak lenni, ki a mások meggyőződését tisztelni, — a keresztény szeretettől áthatottnak, a ki minden emberben saját testvérét látni, — s mélyen vallásosnak, ki a vakbuzgalmat kárhoztatni s a türelmet s a lelkiismereti szabadságot ennek józan értelmében hirdetni akarja.

Egyéb jeles tulajdonai közt nem lehet nem névszerint megemlítenem még é k e s s z ó l á s á t i s, mely, úgy látszik, a Majláthoknak örökségül jutott.

Az embert, úgymond, egy korunkbeli jeles író, semmi sem különbözteti meg annyira az állattól, mint a beszéd, miután ez közvetlenül a gondolkodó ész szüleménye. Eme bámulatos tehetség mindig rejtélyes erővel hat reánk, akár aztán a csacsogó gyermek rebegésében, akár a fellengző szónok menydörgésében nyilatkozzék, s a szó akár halk lépttel az elmélkedés lassu menetét kövesse, akár az ének melodicus lejtésénél az éposz magaslatáig emelkedjék, vagy az andalgó lant bűvös körében kéjelegjen. Moore Tamás szerint a nehéz dolgok a ritkább ajándokok egyike levén, ezek előtt állva gondolkodni s a gondolatokat rögtön s folyvást logicialag rendezni s kellő szavakba öltöztetni: a művelt s valódi szónokok mindig s mindenütt nagy hatályu s becsü férfiak voltak: — szónokokokat értek s nem demagóg s sophista szájhősöket, hanem oly férfiakat, kik természetes tehetségöket az ő és új világ örök példányinak tanulmányozásában képezvén ki, azt csak a rend, az ősi intézmények, a korszerű józan haladás, szóval a közjólét érdekében szeretik használni, irtözva azon gondolattól, hogy hatalmuk hazájok káráig fajuljon: „vile nefas, plus patria potuisse sua;“ — oly férfiakat, kik tárgyuktól áthatva s hevítve lelkükben a meggyőződés nyugalma, szívökben a közlés ösztönét, ajkukon a Cháriszok sejtes mézét viselik, s kiket, ha polgártársaikra jótékony hatást s evvel eredményesb befolyást gyakorolnak: az emberek igazolt büszkeséggel szemlélik bennök

önmagok felmagasztaltatását, s azok hirében s nevében saját dicsőségeket helyezik.

A szó, a beszéd ezen ajándokával Majláthunk különösen meg volt áldva, s ha gondolatit papiron betűkben testesítette, minden irománya egy tökéletes s mintaszerti mű volt, ha pedig közhelyeken, a megyei törvényhozás, vagy bizottmányi tanács-termekben akár mint elnök, akár mint vezérszónok vagy az előharczosok s protagonisták egyike emelt szót, logikájának élesvolta, érveinek döntő súlya s keresetlen ékesszólásának varázsa által mindvégig feszültén tartva a hallgatók figyelmét, ezek közt azokat is bámulatra ragadá, kiknél az áttérésnek a pártszellem útját állta. Nem volt oly abstract tárgy vagy száraz ügy, melynél beszédje közben ki nem tört volna belőle az ékesszólás villogó szikrája, mint ama hűs s üdítő vizek, melyek a tikkadt vándor szomjának enyhítésére a sivatag szikláiból fakadnak.

A józan szabadság embere lévén, nem szerette azokat, kik Tocqueville szavai szerint a szolgaság izét az erény alkatrészenek tekintik, s épen azért, mert a vitatkozásban a szabadság nyilatkozatát s haladását szemlélé, azt minden téren kedvelte, és pedig nem saját fölebbsége öntudatában, hanem egyedül az igazság érdekében, mely, miként mondá, a józan vitatkozás által mindig nyer, nyer még akkor is, ha nem győz, s mely a legélénkebb harcban is inkább győzelmet keres, mint diadalt.

Eszmemenetében s okoskodásiban védveit önmagából merítvén, ezeket, mint a selyemrovar az ő fonalszárait, saját szerű ügyességgel egy természetes, de szét alig bontható gombolyaggá tudta kerekíteni, „totus teres, atque rotundus“, s minthogy mindig a résen állt, sajátjává tévé, hogy ne hiányozzék nála soha — sem a harc előtt a csataakézség, sem a harc alatt a hidegvérűség.

Egyébiránt az ő ékesszólásának jelleme s hatalma nem a csengő szavakban s keresett pompás képekben, hanem a gondolatok új-, egészséges- s magas voltában, s az egybefüggő érvek ereje mellett a kifejezés egyszerűségében s azon sajátágságos festői tehetségben állott, mely szerint midőn a multról vagy a jelenről szólott, szavaiban egy kristálytisza s hű tükör mutatkozott; ha pedig olykor a jövőre is kiterjeszkedett, többnyire bús sejtelmiei a látnokok hárfájának jós hangjaiként tüntek fel.

Evvél nyerte s érdemlette ki ő, hogy a világ legszabadabb népének határozatira úgy az illető megyékben, mint a hongyülés mindkét táblájánál, sőt bírói minőségében még honunk legfőbb ítélőszékének végzéseire is oly lényeges befolyást gyakorolt, s hogy ekként teljes joggal reá alkalmazhatók a római költőnek Pompejusra vonatkozó ama szép szavai:

„ — — — salva

Libertate potens, rectorque Senatus

Sed regnantis erat.“

Az 1843-ki és 1848-ki országgyűlések alatt gondjai közt némi enyhülést a pozsonyi regényes vidékek bejárásában keresvén, igen gyakran nekem juttasztá a szerencsét, hogy sétáiban őt kísérjem. Ezen órák előttem felejthetlenné lesznek. Ha Seneca szerint: „habes, quod ex sapiente viro vel tacente proficias,“ könnyű megítélni, mily nyereség, mennyi élvezet volt rám nézve ily bölcs férfival fesztelentül s meghittén társaloghatnom.

Beszédjei a római irodalombani bámulatos jártasságánál fogva classicus idézményekkel voltak fűszerezve s azon elmés s gyakorlati észrevételekkel töltve, melyeket csak egy az övéhez hasonló műveltség, komoly elmélkedés, nehéz s vészterhes időkben futott pálya s valódi életbölcesség nyújthat. Azonban beszélgetéseinek tárgya, miként ily államférfihez illlett, főleg honunk sorsa, multja s jövője volt, s egy ily alkalommal történt, hogy midőn ő a társalgás alatt szebbnél szebb idézményekben áradoznék, s én magyar fajunk csaknem páratlan honszeretetének okát hazánk sokszoros előnyei mellett különösen még egykori nagyságának s az őt ért annyi inség s szenvedésnek bús emlékezetében is keresvén, erre vonatkozólag egy középkori írónak Rómát illető eme distichonját hoznám fel:

„Par tibi Roma nihil, cum sis prope tota ruina,

Et quanta fueris integra, fracta doces,“

hevesen felkiáltott, miként ezen, oly igen hazánkra illő verspárért az napi valamennyi idézményeit örömet átengedi, s egyszerűsmind azt nemcsak rögtön jegyzékbe vevé, hanem előttem később is gyakran ismétélé. Ez magában ugyan csekélység, de jellemzi mégis benne azon fenlobogó honszeretetet, melyről egyébként egész élte tanuskodik.

A királynak s a hazának egyiránt hiva levén, ebbeli loyális érzelmének kifejezését az ősi alkotmány iránti ragaszkodásban kereste s ép oly kevéssé helyeselte azt, a mi a kormány intézkedéseiben avval ellenkezhett, mint azt, a mi a honfiak részéről annak lényeges s rögtöni átalakítására czélzott, nem úgy miként a Terencz fősvénye mondá: „Etiam araneas mihi servari volo,“ hanem inkább figyelmeztvén Plinius ama szavaira: „Difficile est addere vetusti novitatem, novis auctoritatem,“ — azt, a mi bár honnan eredő visszaélésnek mutatkozott, orvoslani; a mi elavult, ovakodva kimetszeni; a mi a nemzet közkivánalma szerint szűkésesnek tetszett, elfogadni; erősbíteni saját érdekünkben a kormány hatalmát, hogy rendeltetésének megfelelőhessen; fékezni a megyéknek — nem alkotmányos autonómiaját, hanem igénybe vett minden hatóságát, s daczban s tisztválasztási szánandó jele-
netekben nyilatkozott ama rakoncátlanságait, melyekre oly igen alkalmazhatók Tacitus eme szavai: „Ob certamina potentium invalido legum auxilio, quae vi, ambitu, postremo pecunia turbabantur“ szervezni az országgyűlést, hol az egyik táblánál a szava-

zók száma határtalan, a másiknál pedig a szavazatok nagyobb része sülytalan s számítottatlan volt; érvényesíteni a kir. városok törvényhozási jogát, s növelni s biztosítani politikai nyomatékoságát; korszerű törvények s intézetek által emelni a nép vagyonságát és értelmiségét, s ezekben itthon a többi nemzetiségek jogainak teljes méltánylása mellett igazoltaknak mutatni ki fajunk igényeit; szilárdítani a törvényes függetlenség fentartása mellett hazánknak Ausztriávali szorosb egyességét, mint a birodalom nagyhatalmi állásának s nemzeti létünk, haladó műveltségünk s szebb jövőnk lényeges feltételét; végre alkotmányunk további kiképzésénél az idegen szokások s intézmények üdvtelen utánzása helyett egyedül történelmi multunkat, nemzeti sajtásyunkat, valódi szükségünket s a birodalom másik fele iránti viszonyainkat s az avvali felbonthatlan kapesot szemmel tartani: — ezek voltak azon politikai elvek, melyeket ő úgy a magánkörökben mint a nyilvános helyeken, úgy a fejedelem, mint a nemzet tanácsában mindvégig a magáéinak vallott.

Alkotmányunknak, miként Majláth ohajtá, békés, zajtalan átalakítására minden készen állott. Már törvény által volt 1843-ban megállapítva a nem-nemesek hivatal s birtokképesége; a vallásbeli viszályok czélszerű intézkedések által meg voltak szüntetve; ki volt a közterhek közös viselésének, ki a jobbágytelkek s az urbéri terhek megválthatásának nagy elve mondva, s már működött csekély személyem részvételével is azon országos bizottmány, mely eme megváltás s a kármentesítés módja, mértéke s eszközei iránt véleményadás végett ugyancsak a Majláth elnöklete alatt mindjárt az 1847-ki hongyülés kezdetén ki volt küldve.

Bekövetkeztek az 1848-ki események, melyek fölötti elbúsultában nem azt fájlalta ő, a mi az akkori hongyülésen a nép közérdekében történt, hanem azon szánandó rohamot, melylyel a törvényeket rögtönöztük, alig sejtven, hogy a nagy sebben a kitűzött czélt túlhaladtuk, s az ősi rendszer romjain egy egészen új alaku, de tarthatlan (?) épületet emeltünk.

Méltó, hogy e helyen felemlítsem azon bátorságot, melyet Majláth ez országgyűlés alatt épen azon alkalommal tanusított, midőn a rendek tábláján már elfogadott legfontosb reform-javaslatok kerültek a főrendek elé. A nádor ezek tárgyalása végett a rendes ülés bevégezése után hirtelen az esteli órákra második ülést rendelt, melyre, mivel a kellő hirdetés hiánya miatt a főrendek igen gyéren jelentek meg, Majláth hivatkozva a szőnyegen volt tárgyak fontosságára, a tagok csekély számára s az esteli idő késő voltára, a már akkor kárhozatos befolyást nyert s gyakorolt karzatok zajos, gúnyos s fenyegető kiáltozásának daczára is az ülések más napra való halasztását sürgette, eredménytelenül ugyan, azonban bátorságának érdemét épen az tünteti ki, hogy senki által sem támogattatva, a jog, rend s házszabály mellett,

és pedig több ízben egymaga szólalt fel, s elmondhatni róla, mit megfutamodott polgártársainak fedezésére a hídon egyes-egyedül ellenszegült Horátius Coelesről mond Livius: „ingenti pontem occupavit gradu.“

Ugyanazon évben a pozsonyi után a pesti hongyülés csakhamar egybehivatván, ő a királyi Felség által a felső ház elnökévé lön kinevezve: azonban az akkori körülmények közt e minőségben nem jutott magas tehetségének kellő hatáskör, s szokott tevékenységét még azon betegeskedés is korlátozó, melynek gyakori jelenségei őt annyi fáradalmi után a nyugalom s visszavonulás szükségére mindinkább figyelmeztették.

Nyílt ez alatt mégis a fejedelem és hona iránti igaz szeretetének tanusítására egy különös s szinte végső alkalom, midőn fájdalom, a koczka el levén már vetve, a császári hadseregek közeledtével az akkori törvényhozó testület által azon országos bizottmány élére lön állítva, mely a kiegyenlítés eszközlése végett teljhatalommal ellátottan a császári hadsereg főparancsnokához, s esetleg ő cs. királyi apostoli Felségéhez küldetett ki. — Magának ama testületnek állása több mint kétséges, a helyzet válságos, a feladat nehéz s sikamlós volt: azonban Majláth legottan felismervén, hogy itt azon végzetszerű pillanatok egyike tünt fel, melyek a népek s birodalmak életében csak igen ritkán, de mindig sorsdöntőleg állnak be, „imminentium periculorum remedium ipsa pericula ratus,“ minden töpreny s habozás nélkül elszánta magát arra, mit lelkiismerete sugallata szerint tőle a trón és hon érdeke követelt.

Magam is tagja levén ezen küldöttségnek, tanubizonyságot tehetek azon hűség s buzgalomról, melylyel abban eljárni törekedett, és ha a bicskei főhadi szálláson felkeresett tábornagy, a nemzetünkhez egyébként azelőtt is s később is mindig méltányosnak mutatkozott herczeg Windischgrätz, akár biztosítóbb választ ad, akár megengedi, hogy a küldöttség, miként ohajtá, közvetlenül Ollmützbe, urunk s királyunk felséges személyéhez, s s atyai szívéhez járuljon, hinnünk lehet, hogy a köztgy a fenforgott nehézségek mellett is a fejedelem és a nemzet megelégedésére volt volna elintézhető. Sorsunk úgy hozta magával, hogy ezen küldöttséghez kötött gyenge remény is eltűnjék, miként eltűnik a szivárvány a viharban.

És azután csakhamar bekövetkeztek a mindnyájunk előtt ismeretes napok, s ezek folytán életbe lön léptetve egy új s a mi ősi intézményeinktől teljesen eltérő rendszer, melylyel Majláthunknak sem alkotmányos érzelme, sem alkotmányos méltósága meg nem fért.

Nemzeti legérzékenyebb veszteségeink egyikének tekinthető, hogy ő e szerint, de még gyöngélkedése által is kényszerítve lön magas hivatalától megválni. Azonban ő magányában is önmagá-

hoz hasonló maradt, lelkét a régi s újabb kornak s saját, dicsőségesen lefutott pályájának nagy emlékezetein legeltetve, hazánk sorsát szünetlenül szívében hordva s jobbra fordultának minden még oly bágyadt reménysugarát is örömmel üdvözölve, — annak szebb jövőjét Isten jóságánál, a fejedelem kegyességénél s az elévülhetlen jog örökvoltánál fogva rendületlenül hitte.

A történelem magasztalva szól némely bölcs s nevezetes férfiakról csendes félrevonultságukban; de nem mutathat fel szebbet, nagyobbat, mint a Majláth méltósága az ő magányában. Idejét könyvei, gazdászata s Istene közt osztván fel, kies, zajtalan lakában nyugodtan tölté ő élte végszakát, s innen, mint valamilyen biztos révparttól, nézven az ádász szenvedélyek küzdelmeit, ott érte be az újra feléledt alkotmányosság hajnalának oly sokat ígért első sugarait s ezzel egyszersmind azon örömet, hogy egyetlen fiát, kit 1847-ben mint főispánt látott, most mint főtárnokot szemlélje s sejttesse, miszerint a Majláth névnek általa öröklött s gyarapított dicsősége, növekedő fényben továbbá is családjának biztos sajátja marad, s az ő szelleme, miként Elizeusra az Illés lelke, fiára Györgyre át fog szállni.

Betegsége folyvást haladván, a porszemek a homokórában mindinkább ritkulnak, s ő azokat rettegés nélkül számítá, miként, habár fájdalommal, de Isten szent akaratáni teljes megnyugvás s keresztény odaadással viselé hön szeretett nejének azelőtt pár évvel történt halálát is, példájában tanusítván azt, hogy a jámbor kereszténynél a fájdalom színig megtöltheti ugyan a keserűség ürömkelyhét, azonban mindig hiányzani fog abban azon csepp, melytől az megcsordulhatna.

Az 1861-ki április hó 11-ke volt a nap, melyen Bécsben egy jobb létre átszenderült, szeretett hazájára végperceiben is áldást mondván,

„Et dulces moriens reminiscitur Argos.“

Emlékezetét Zavaron, egykori ősi birtokán, a temetésére messze vidékekről egybesereglett nép ezrei hazafiai érzékeny részvétökben, — itt Pesten az országgyűlés mindkét házbeli tagjai a kívánatukra tartott ünnepélyes gyászmisében tisztelték meg. A halálában szenvedett veszteség nagyságát a bekövetkezett nehéz napok még érezhetőbbé tevék, s teljesen reá alkalmazható, mit a korunkbeli nagybíró angol költő a jeles Pittől ir: — habár, úgymond, hatalomfosztottan is, vajha csak élnél, hogy legalább mint magányos toronyőr örködnél a magasból polgártársaid felett, s ha vést látsz vagy ármányt jöni, őket kürtöd barsány szavával ébreszd, buzdítsd, riaszd! De most már a sudar oszlop letört; a toronyfény kialudt; a kürt ezüst hangja elcsendesedett, s az ő a dombon néma lett.

Walter Scott, Introd. to Marmion.

Kétségkívül a jeles férfiak hazánkban ezentúl sem fognak hiány-

zani: azonban míg ezek közül sokan csakhamar felejtve lesznek, a Majláth György neve a történelem lapjain legnemesbjeink közt élni fog: „nam multos—velut inglorios oblivio obruet: Agricola posteritati narratus et traditus, superstes erit.“

IV.

NENDVICH KÁROLY R. TAG

a Bánság földéről értekezett természettudományi és ipari tekintetben.

V.

TREFORT ÁGOSTON LEV. TAG

EMLÉKBESZÉDE

FALLMERAYER JAKAB FÜLÖP FELETT.

Ki életének nagyobb és szebb részét már túlhaladta, a természet kérlelhetlen törvénye szerint, számos veszteséget tapasztalt rokoni, baráti, ismerősei körében. De mi valamennyien menyki európai híri férfiak kimúltának valánk tanui az utolsó évtizedben!—Részt vettünk a német nemzet fájdmában, midőn a nagy tudóst s természetvizsgálót Humboldt-ot sírjához követte, azon férfit, kit két világ rész magáénak tartani dicsőségének vallotta. Láttunk a politikai s irodalmi láthatárról két fényes egyéniséget eltűnni: Tocqueville-t s Macaulay-t. Keseregünk egy nagy magyar sírja felett, ki egyénisége varázs erejével egy halottnak tett szett s a nagy világ által elfelejtett népet új életre tudta ébreszteni; s ki bennünket oly váratlanul elhagyott. Hogy a magy. akadémia egyik külföldi tagja, Fallmerayer, a múlt évben, tavasszal meghalálozott, azt a magyar közönség talán észre sem vette. Pedig e férfiú nemcsak nagy szellemi tehetség, kitűnő író, hanem mi talán még többet ér, tökéletesen tiszta jellem volt. Mit akkor elmulasztottunk, pótoljuk azt mai nap, szentelve nekie a részvét s hála néhány könyecsepeit — hogy valamint a nyári meleg eső a földet termékenyítve, új növényeket s virágokat életre ébreszt, így a részvét tanúsága nekünk ott is, hol jelenleg talán nincsenek, barátokat teremtsen.

A magyar nemzetnek s a magyar ügynek a külföldön kevés oly meleg barátja volt mint Fallmerayer. Ő rokonszenvét és tiszteletét irántunk számtalanszor nyilvánítá, akár jól, akár rosszul állottak dolgaink; úgy 1852-ben, mikor a magyar ügy hévmé-
rője a jégponton alul állott, ő ekként szólott: hogy a magyar

nemzet, mint a centaurus a mesében, lovával össze van növe, s a kard tudományát kittingő mértékben bírja, azt a németek már a 10-ik században tudták. De hogy ezen urali lovasok férfiak büszkeségtől s a magas érzület által elragadtatva, a dicsőséget s uralkodást nagyobbra becsülik mint az életet, azt csak később vetjük észre. De az előnyt, nemzeti büszkeségeért bátran menni a halál elébe, nem irigylenők tőlök, ha csak fényes és sok más helyen nélkülözött természeti adományok s főleg a hadvezéri lángész az utolsó időben nem jöttek volna oly váratlanul napfényre. 1859-ben pedig, midőn akadémiánkba 1858-ban történt megválasztásaért köszönetet mondott, ekként nyilatkozik: e kittingetés nagy jelentőségű, s megkettőzteti hálám és tiszteletem súlyát a magyar nemzet iránt; ugyanis vitézségének hajdanán menekvésemet a hanau csatában köszönhetém, s most aggkorom küszöbén e megtiszteltetés szellemileg fel fog frissíteni, s új erőt kölcsönözni.

Ha nem is tartoznék az akadémia szokásaihoz, elhunyt külföldi tagjainak emlékét megünnepelni; ha F. nem foglalna is el oly fényes helyet a történelmi irodalomban: őt mégis megilletné részünkről ily megtiszteltetés; mert, mint már mondtam, ő Magyarország s a magyar ügy hű s meleg barátja volt. Tudom ugyan, hogy valamint az egyeseknél, úgy az egész nemzeteknél is, nem a barátság s pártfogás szerzi meg a magas helyeket az érdem s kittingetés sorozatában, ily helyekre csak saját erő kifejtés által lehet jutni, s kiben erő van, az élni s díszelni fog minden gyűlölet, minden gúny s rágalom daczára. De nemcsak szabadságunkban áll, hanem tartozó kötelességünk, barátaink szeretetét s rokonszenvét elismerni, s meghálálni. Igaz, hogy hiú s gyöngé hálanyilvánítás egy rövid emlékbeszéd; de hasonló ahhoz, midőn egyszerű zöld koszorút teszünk barátink sírjára, a mi igen jelentéktelen cselekvény magában, de mély érzelmek jelképe.

Fallmerayer Jakab Fülöp egyszerű falusi család ivadéka, született Tyrolisban, közel Brixen városához, egy kis parasztházban, december 10-én 1790-ben, — oly időben tehát, mely annyi ember sorsát felforgatta, sok magasan állót lesodort, és sok alant állót felemelt. De vajjon gondolták-e azok, kik e gyermek bölcsőjét környezék, hogy a világ nagy eseményei az ő sorsára is annyira be fognak hatni?! — A 18-dik század utolsó tizedében e század eszméi életet s alakot követeltek, s fölemelkedett azon romboló vihar, mely francia forradalomnak nevezetik; melylyel oly különböző fogalmak köttetnek össze, s mely oly különböző érzelmeket ébreszt az emberek kebelében, hogy több mint 70 év lefolyta után, még kortársaink is, majd szeretettel, majd gyűlölettel tekintenek vissza reá, s majd átkot, majd áldást látnak benne, s melyben főleg azon társadalmi válságok egyikét kellene látni, melyben az emberi természet gyarlóságai és szen-

vedélei, jó s rossz tulajdonai egész meztelenségökben mutatkoznak, mert az új eszmék s új érzületek a fennállott régi viszonyokkal harcra kelvén, s mind a két oldalon érdekekkel szövetkezvén, — észszerü közvetítést elutasítanak, s mind a két fél csak a másiknak megsemmisítésével akar diadalmaskodni; azon válságok egyikét, melynek kicsapongásai felett nem lehet elég szigorú ítéletet mondani, de melynek történetéből mindenkinek tanulni kellene, hogy kerülje mindazt, mi okvetlenül oda vezet. — F. gyermeksege éveit a hegyek közt, a szép s nagyszerü természet benyomásai alatt, juhok őrzésével tölté; de korán már eleven észet mutatván, az egyház férfiai észrevették s hívék, hogy őt az egyház diszére s használatára fogják felnevelhetni. — Helyes eljárás, mert az egyház anyagi korunkban, s annyi ellen-seégeivel szemközt, semmi által se biztosíthatja annyira jövőjét, mint ha fényes tehetségek által hatályos szónoklatokkal isten ígését hirdetteti s oktatja az embereket erkölcsiségre, mérsékletre, türelemre s felebaráti szeretetre minden ember iránt.

A fiatal növendék azonban nem érte magában hivatást e szent tisztnek teljesítésére s odahagyva a papi növendét, 1809-ben Salzburgba költözködött, magát egész szenvedélylyel a tudományak szentelvé. Ez vala természetével öszhangzóbb hivatás; de azon nagyszerü események következtében, melyek közt F. a napvilágot megpillantá, pályája is egyidőre más fordulatot vett. 1813-ban Némethonban a hosszú megaláztatás után, melyet vele az idegen hódító éreztetett, ki Nagy-Károly *occidentalis imperiumát* a szinpadra akarta hozni, habár a félvilág a harc közt véreznék el, — felébredett azon szellem és lelkesedés, mely mindenütt esodákat mivel, melynek hatálya minden számításokon kívül fekszik, s mely a leghidegebb s leghiggadtabb emberek combinatióit is meghazudtolja, s végre a legkitünőbb seregek felett is diadalmaskodik. Az ifju tudós is katona lett, s tábornoki századosig emelkedett. De a hadjárat végével a régi hajlamok ismét felébredtek benne, s talán hatott reá Göthe jóslatának teljesedése is, ki a német hadi lelkesedés irányában mondani szokta: meg fogjátok buktatni az egy óriási zsarnokot, s helyébe száz törpe zsarnokot fogtok kapni; — s talán a bécsi congressus művei sem maradtak benyomás nélkül az ifju kapitány kedélyére. 1818-ban hagyta el a katonai pályát, magát a közoktatásnak szentelvé, s még ez évben Augsburgban az ottani gymnasiumnál alkalmazást nyert; 1821-ben mint tanár Landshutba tététt át. — Ezzel F. életsorsa lett eldöntve s még lett alapítva egy oly élet, melyet sok viszontagságok s külváltoztatás daczára benső egység tekintetében kevés ember életével lehet összehasonlítani.

Tanulmányai F.-ert a byzanci történetekhez vezették, s azok között képződtek nézetei nemcsak a régi s halott, hanem az új politikai byzantinismusról is, melyek általában sajátságos

nézet- s érzület-módot ébresztettek benne, mely életének vezér-iránya lett, s egész szellemi munkásságán s élte történetén vonul át.

Történelmi tudományának első, de kitünő gyümölcse volt a Trapezunti császárság története; oly mű, mely F.-nek rögtön nagy nevet szerzett, mert e művel első lépésre a mesterek soraiban helyet nyert. E mű tartalom, forma s felfogás által egyiránt érdekes s becses, mondhatom, remek-mű. A trapezunti császárság már magában tekintve, hatályos, tragikus költemény. Borzasztó büntettek és szerencsétlenségek következtében szülemlött meg a trapezunti görög császárság 1202-ben, a borzasztó kegyetlenségek közt buktatták meg a törökök a görögök ezen utolsó államát 1462-ben. A trapezunti történelem jelleme tragikus, mint egész története a hellen nemzetnek, így szól F.— ez képezi az utolsó fonalat a szerencsétlenség nagy szövegében, mely a fénynek rövid korszaka után e népet körülfogta, s a mai napig behálózva tartja. Egyenlő dühvel — mintegy titkos ösztön által hajtva — siettek a királyok azonképen, mint a népek e szellem- s fénydúsan organisált osztályát az emberi nemnek megalázni s elnyomni. A királyok megbosszulni akarák a gyalázatot, mely a régi időkben, a görög köztársaságokból a trónusokra áradott ki. A népek pedig büntetni akarák a szellemi felsőbbiséget, melylyel a természet Görögország lakosait, más éghajlatok népeinek rovására ruházta föl. S addig, míg e hon a leszülyedés legmélyebb fokozatára nem nyomatott le, s idegen gyarmatokkal, idegen erkölcsöket, idegen nyelvet, idegen bűnöket fel nem vett, s lealáztatásához mit sem lehetett többé hozzá csatolni, addig nem bocsátották meg régi nagyságát. A száanalom csak azon perczen kezdődött, mikor az anyag a gyűlöletre s üldöztetésre elenyészett volt. Annyira türelmetlen az emberi természet idegen érdemek iránt, s annyira veszélyes még a jóban is, megsérteni az erkölcsi egyenlőség törvényét.

Ha a világ eseményeinek menete által nem volna bebizonyítva, hogy az emberi nem a szükségesség örökre változhatlan, s az istenségből kifolyt törvényei által kormányoztatik; hogy egy gyöngé, magában meghasonlott, félénk, habár egyházilag ájtatos nép, vallásossága daczára, küzdelemben egy erős, bátor, habár gonosz ellenség által legyőzetik, egyedül, mert az erőnek a gyengeség, az egyetértésnek a meghasonlás, a vitézségnek a gyávaság felett a természet törvényei szerint diadalmaskodni kell: a trapezunti görögök catastrophája meg fogná erősíteni megczáfolhatlan okokkal ezen állítás igazságát; s a híres atheneinek tökéletes igaza van, ha úgy vélekedik, hogy egészen közömbös, tisztelni az isteneket vagy nem, ha oltáraik előtt nem valami nemesebb ösztönből borulunk le, s csak kivételes törvényekért esedezünk a természet változhatlan folyama ellen.

F. byzantinus tanulmányainak folytatása más művet is eredményezett: *Morea történetét a török elfoglalás idejéig.* A szerző elbeszéli azon forradalmakat, melyek a görög félszigeten átvonultak; s mindent pusztítva a régi népességet is kipusztították. F. felfogása szerint az új görög nép főleg szláv s albániai eredetű; e felfogás s különösen a következtetések, melyeket e felfogásból levont, sok ellenségeskedés s keserűséget árasztottak életére. — F. tévedhetett, midőn a görögök jogosultságát önálló állami léthez kétségbe vonta; de tévedése onnan eredett, mert meg volt győződve, miszerint a török birodalom felbomlása, tisztán a Szt. Péterváron székelő új byzantinismus hasznára, tehát a szabadság s műveltség kárára fog válni. A byzantinismus eszméje annyira bevészte magát eszméinek járatába, hogy alig van egy értekezése vagy kisebb czikke is, melyben az nem érintetnék. De az új byzantinismus valóban nem csekély mozzanat korunk politikájában; s mennyivel nagyobb súlylyal bírt az a krími háború előtt, Miklós czár esetében, ki arbiter et praeses orbis terrarum akart lenni, s kinek udvari sophistái azon tant állíták fel, miszerint nyugati Európa a mostani socialis problémák megoldására többé nem képes, miszerint minden szellemi, egyházi, s világi kútforrások kimerültségét már elérte s üdvét csak az orosz czártól s az ős erejű orosz néptől várhatja.

Mi legyen tulajdonképen a byzantinismus — arról F. egyik értekezésében ekként szól:

„A két főtényező, s egyszersmind a két legelevenebb ellentét, melyeknek kölcsönös hatásából a mai Európa, erkölcsével, művészetével s irodalmával kifejlődött — eredetileg a pontificalis Róma, s az orthodox autocraticus Byzantium. — Byzantiumban fennmaradt a mozdulatlanság törvénye, a régi pogány imperium mint államelv, és szövődött ezerévi életben, minden félbeszakítás nélkül, a megmerevedés s önfelemésztés legszélsőbb következményeig. A kereszttyénység a byzanti államhatalmat se erősebbé, se igazságosabbá, se humanusabbá, a népet pedig se boldogabbá, se derültebbé nem tudta tenni; mert a Tiberis régi városa a maga állampraxisával, kérlelhetlenségével, erkölcsatlenségével, ficsusával, codexével s törvényszékeivel, minden enyhülés nélkül tovább élt a Bosphoruson, s ezen légkörben az új tan soha sem tudott emelkedni azon életet kölcsönző, önálló valódi erőhöz, melylyel mindjárt kezdetben, megjelenése tavaszában, nyugoti Európát felfrissítette. Azon *problemát*: miként lehessen a szellemek folyamát, s az emberi viszonyokból fejlődött törekvést a haladás s javítás útján megállapítani s megtörni, s magát a kívánságot a változás után az alattvalók sziveiben megfojtani — csak az orthodox Byzancz tudta megoldani. Azon szellemi dagály közepett, mely az egyik oldalon a keletet, a másikon a nyugatot megrohanta — csak Byzancz maradt mozdulatlan, né-

ma s elzárkozva — egy világ magának, mint Confucius petrificált hazája.

Ugyanazon időben az ellenkező látvány tűnik elénkbe, a pontificalis Rómában, a nyugaton. Itt a régi pogánysággal, annak szellemével s emlékeivel egészen szakítottak; itt a földből egy új világ nő ki — egy világ tele élettel, egy világ, mely küzd, alkot s előre törekszik.

Minden a culturát előmozdító, a világot átalakító találmányok, új világrészek felfedezése, s polgárosítása, minden tudományok s művészetek, melyek a közboldogságot növelik, az életet széptítik, a latin nyugotnak sajátjai. Byzantium nem talált fel semmit, nem alkotott semmit, csak felejteni, pusztítani, eltemetni s elfojtani tudott.

Byzantiumnak soha ki nem mulandó szelleme — miután bosphorusi hullája róla lehámlott — a Moskwa s Néwa partján ismét testté lett, s óriásilag feldagasztva áll a messze térségben Archangeltól Cap Matapanig, kezében rabszolga-lánczokat tartva, hogy visszabilincselje a szabadság-büszke s felkelt szolgát a nyugoton.

A sláv bizantinismus tulsúlyát az egész földtekén, s örök időkre megalapítani, s a nyugotot s a nyugoton a latin egyház szelleméből fejlődött szabad terjedését s folyamát a szellemi népéletnek megállítani — azt mindenütt egyetlen ember akaratának alávetni, s ha úgy, jó byzantinus módon elfojtani — azaz orosz monarchiának utolsó, hihetlen nyugalommal, jeges hidegséggel, s a legszivtelenebb szívóssággal követett czélja.

Hogy e czélt a szt. pétervári autocratia nem fogja elérni, mutatta a krimi háború s mindaz, mi azóta a birodalom belsejében történik. Hogy az autocrati experimentumok terének Németország volt kiszemelve, arról F. erősen meg vala győződve. Azért nála a byzantinismus s a német politika szoros összeköttetésben állott.

E tárgyról 1845-ben megjelent egyéb munkájában ekként szól:

„Hasztalanul törekszünk azt eltakarni, hogy mi németek Európa közvéleményében nullára süllyedtünk le. — Hazai határainkon kívül, mint nemzeti egység semmibe sem vétettünk, s a világügyekben számításba sem jövünk. Időnk cselekvést követel, nem terméketlen eszmét és üres szót — mint az Németországban mindig szokásban volt. Hogy mi elmorzsoltt állapotaink közt, két mozgékony óriás közé szorítva, sokáig fennállhassunk, azt a németeken kívül senki se hiszi Európában.

Valamennyi politikai számtani mesterek közt legkevesebbre becültettünk az oroszok által. A legnyugodtabb szemtelenséggel szóban s arczkifejezésben, sőt a nélkül, hogy sejtének, hogy bennünket sérthetnek, állítják az oroszok, hogy mi németek a

szolgaság, a politikai tehetlenség s elsatnyulás bélyegét nyíltan s olvashatólag homlokunkon viseljük, s a kérdés csak az, hogy mikor, mikép s kinek kell robotolnunk. A törököket birtokaikból kinyomni s az aesthetikailag érzelő Niemetz-törzsököt a hurkba vonni, az a moscovitismuskak élete s lelke.“

Mennyi keserűséget kellett érezni egy őszinte mély érzelmű német hazafinak, hogy ily kifakadásoknak engedje át magát. — Mit kellett volna tehát tenni a németeknek, hogy ily merész rágalmozókat meghazudtoljanak s terveiket semmivé tegyék?

Segíthet e ily tekintetben a közhatalom s a kormányforma megváltoztatása?

E kérdésemre feleletet találok Fallmerayer irataiban:

A kormányformának bármí változtatása nem maradandó — így szól F. s nem hozza meg a kívánt gyümölesöt, ha az átalakulás nem alulról, nem magánál az individuumnál kezdődik. A meddig a közhatalom mindenütt megvesztegethető s minden gonoszra kész eszközöket talál, s mig minden körülötte s mellette állazatos szolgálatait áruba bocsátja, természetéről, a kellő korlátokon magát túl tenni, nem fog soha lemondani. A közhatalom soha sem volt minta és példány, de tükre a közerkölesiségnek. Legyen bátorságtok magatoknak igazságosaknak lenni, s a közhatalom is igazságosabb leend.

A harc a világosság, s a sötétség a személyes szabadság s gyalázatos moscovitismus közt soha sem nyugodott s nem fog soha nyugodni, mig az erény s becsületesség csirái tökéletesen elfojtva és kiirtva nem lesznek. Csak ne kérdezze senki, mikor leend vége e harcnak? A kislelkűek rögtön kívánják a nyugalmat, s a rövidlátók állandó győzelemről ábrádoznak. Erősebb kedélyek ily reményekről lemondottak, de azért derült kedvtiek s készek a tette, mert erős akarat, tiszta felismerése az állapotoknak, s természetünk gyarlóságaiból kifolyó sorsunknak, lemondást, egykedvíséget s erőt teremt.

Nagy tévedés volna, azt hinni, hogy oly eleven szellem, mint F., 1848-tól fogva életét tisztán tanári hivatással s az irodalommal tölté be.

Ő 1831-ben nagy útat tett a keletre, ismételte azt 1840-ben. Ezen útazás valódi nyeremény a német irodalomra; mert „Törédékek a keletről“ című munkája állandó értékű mű. 1847-ben harmadízben útazott a keletre, s 1848-ban aprilisban, Smyrnában lepetett meg a németországi események hírével. Münchenbe visszatérve, képviselőnek választatott a német parlamentbe. A német nemzet hibáit s gyöngéit ismerve, a Pál templomból írt levelei tanusítják, hogy nem volt reménysége, miszerint a német ügy ez ízben már diadalmaskodjék. Ő azonban az utolsó stuttgarti catastrophaig maradt a parlamentben, magát ez által sok üldöztetésnek s kellemetlenségnek tevén ki. Ezen események

folytán hosszabb ideig kénytelen volt Schweizban időzni. Végre Münchenbe visszatérhetett, s élte utolsó tizedét kisebb utazásokkal s irodalmi munkálatokkal tölté be. E vegyes iratok halála után 3 kötetben jelentek meg, szellemdus, tanulságos irányra s tartalomra nézve eredeti dolgozatok. A vörös fonal, mely azokon szövődik át, a német egység eszméje. F. nem lép fel valami kész organismussal, vagy programmal. Gyakran valódi scepticusnak mutatkozik ezen eszme irányában is; de sok szellemmel, történelmi tudománnyal, finom ironiával, sőt éles gúnynyal ostorozza a német nép azon tulajdonait, melyek őt politikai súlya s jelentősége kivívásában hátráltatják. Mint a hadfi a csatamezőn, úgy F. életét irodalmi munkássága közepett végezte be Münchenben, 1862-ben, april 25-én.

A mennyire kegyetlennek, megközelíthetlennel s malitiosusnak látszott a szó-csatában — mennyire irgalmatlanul ütött ellenfele gyengéire, írja biographusa s apró dolgozatainak kiadója, Thomas: annyira nyájas, megközelíthető, sőt gyermekded s lány volt a társalgásban. Kár-örömmel telt elleneinek a rosztal mindig jóval jutalmazta. Kedélye ezen hajlamában fektűt nagy-részt azon elbájoló hatás, melyet F. a társalgásban gyakorlott, mely által a nők kedvenczévé vált, kik az űldözött tanárt mindig tisztelték s kitűntették; mert nem szokása a nőknek jellemöket a a miniszterialis légvonal szerint változtatni.

De F. nemcsak nyájas s becsűletes, szellemdus ember vala, hanem ő azon kiváló természetekhez tartozott, kik életöket nagy eszméknek szentelik, s ily élet nem meddő, nem gyümölestelen. Elérte ő a byzantinismus megaláztatását nemcsak fegyver által, hanem az occidentalis eszmék benyomulása által az éjszaki szláv byzantinismus világába. De ily vigaszban nem részesűlhetett a német ügyre nézve.

Mert a nagy eszmék keresztűlvitele időt, erőt s nehéz munkát követel. Hogy időnk pedig a szabadságot viseli méhében, arról biztosít bennűket azon szellemi tehetség, s anyagi erő gazdag tőkéje, melyet valamennyi európai nemzetnél találunk. Azért legyen szabad F.-rel ismételnem: mondjunk le túlzó reményekről, de legyűnk derűtek s készek a tetre.

IRODALMI SZEMLE.

M. CHEVALIER A LONDONI MŰTÁRLATRÓL.

A mult évi nagy iparműtárlat a föld majd minden népét mozgásba hozta. Mindenik igyekezett ott terményével vagy gyártmányával feltűnni, az egyik, hogy eladó árujának piacztot találjon, a másik ezen felül, hogy biztosítsa magának a polgárosult világban a helyet, a melyet munkája után igényelhet. A francia kiállítást egy bizottmány rendezte, mely császári rendeletre alakult Napoleon herceg elnöksége alatt. Már maga e császári beavatkozás elég kezesség, hogy a francia nemzet nem jelenhetett meg pusztán mint egyszerű vásáros, hanem mint olyan, kinek az elsőség felett kell versenyezni a Kensington-palotában. Franciaország legügyesebb iparosai s legjelesebb államgazdái ott voltak e bizottságban, hogy megtegyenek mindent mi a kiállítás sikerét biztosíthatja, hogy legyen berendezve a kiállítás ügy, a hogy csak ismeret rendezhet, s legyen kizsákmányolva ügy, a mint az iparos vizsga tekintetével s az államgazda magasabb szempontjából kizsákmányolható. E bizottság belértékét eléggé tanúsítja az, hogy a belőle szakadt jury 99 tagja különböző szakokban dolgozva 99 jelentést tett a kiállításról. Ezen jelentések Franciaország első államgazdájának, a jury elnökének Chevalier-nek kezében öszpontosultak, ki azokat még a kiállítás bezárása előtt hat kötetben közrebocsátotta. A közlemény, melyet itt az olvasóval vázlatban megismertetünk, e nagyszerű mű bevezetését képezi.

I. EGY TEKINTET A LONDONI TÁRLATRA.

Az 1862-diki tárlatnak roppant hatása volt; majd minden nap ötven — hatvan ezer ember tolongott a Kensington palota karzatain

és hajóiban. E nagy részvétet több okból lehet kimagyarázni, de mindenek előtt abból, hogy e tárlat nevének teljesen megfelel. Ez valóban általános kiállítás, mert itt az ipar minden ága képviselve van, s csaknem minden nép kitünő buzgalommal járult hozzá.

Figyelmes vizsgálót alig ragadhat meg valami annyira, mint e tágas termék szakértéssel s ízléssel berendezett gazdag tartalma. A látogatóra itt minden lépten új meglepetés várakozik, a palota egyszerű külseje után, váratlan a fény és gazdagság, mely a küszöbön átlépve feltárul szemünk előtt; s nyomban rá mily meglepetés, az egyszerű durva nyers termények szomszédságában ott látni, az ipar műveit, melyek annyira tetszetősek kellemes formáikkal s a kidolgozás által fokozott természetes fényökkel. Így a californiai és australian arany tartalmu kovacs, csekély távolságra van elhelyezve, az aranyműves és ékszeráros finom s vakító fényű műveitől. Az oly közönséges kinézésű ezüsttartó kövek egypár lépésre vannak azoktól a nagyszerű ezüstművektől, melyek az újkori Croesusok asztalai ékesítésére készítvék; az igénytelen kinézésű vaskó mellett, ott vannak a gépek meglepő alakjai, a fényes aczél alkalmazása ezer meg ezer formájában. Az agyag különböző fajtája mellett, az alakra, fényre és színre annyira változatos edények sokasága lep meg; s a figyelemre alig méltatott főveny, hamuszír és óloméleg mellett, ott állnak az azokból készült nagyszerű tükrök, a ragyogó színes vagy fehér jegeczek, csiszolt üvegek, melyek most oly olcsók, hogy a leg-egyszerűbb háztartást is díszesíthetik, s a világító tornyok lámpája, melyet a polgárisult államok kormányai nagyszámmal állítanak fel a partokon a hajósok biztosítására.

E termekben a vizsgálóra még más meglepetés is várakozik: a mit az emberi társaság első alakulásától fogva jelen kifejlett szervezetéig a műiparban előhozott, azt itt mind képviselve találjuk. Aztán korunkban is a polgárosultságnak minden fokozata létezik e földön; még most is vannak vadak, kiknek mindennyi élelme a vadászat és halászat eredményétől függ, vannak vándor népek, szakasztott másai azoknak, kiket a szentírás a patriarchák családjáiban és sátrak alatt mutat be nekünk, és vannak népek, melyek oly hűbéri viszonyok között élnek, a milyenek divatoztak Európában öt-hat század előtt. És mindezek iparműveikkel képviselvék e termekben, még pedig igen érdekes s eredetiségök által meglepő, sőt bámulatos alakokkal. India, China, Japan kiállítása megérdemli a figyelmes tanulmányozást.

A gyarmatok kiállításában a nyers termékek a túlnyomók, míg a régibb s népesebb államok műipari készítményeiknek sokasága, tökélye által tűnnek fel.

Egy ily vegyületű kiállításnak multhatatlanul festőinek kell lennie. De a mi még többet ér, az, hogy ez különösen érdekes a tudósoknak, ki örömet kíséri szemmel a mesterségek fejlődését, az iparosnak, ki okuini s tökéletesedni ohajt. Itt egy tekintettel végig futhatni történetét mindazon erőfeszítésnek, melylyel az emberiség a föld termé-

keit szükségéhez idomítani törekedett. E kiállítás mértéke a roppant térnek, melyet az emberiség kezdet óta a mai napig áthaladt.

Még a kevés ismerettel bíró néző is tanulságos összehasonlításokat tehet itt a különböző társadalmi viszonyok között. Én a sok közül csak azt idézem, melynek tárgya a hajó lenne, a melyre az ember kereskedelmi érdekeit és olykor a nemzeti függetlenség védelmezését is bizza. E tekintetben a kiállítás a két szélsőséget tartalmazza. Itt láthatni a fakéreg-csónakot, melylyel az amerikai indus a folyókat és tavakat hasítja át, és a mely oly könnyű, hogy a hajós fáradság nélkül veszi vállára, midőn a partra ér; egy szomszéd teremben pedig a gőzpostahajók állanak előttünk, s a bámulatos nagy hadi- és vértés hajók. Így képviselvék a kiállításban a „Persia“ postahajó, az Achilles, Warrior és Agincourt hadihajók, vagy mintákban vagy gőzgépeik főbb alkatrészei által.

Valóban nem kis élvezet, körüljárni a földet, a nélkül hogy kilépnénk ezekből a művészet és ipar mesterműveivel megrakott s idegen égalji növényekkel díszített s bővizű szökőkutaktól hűsen tartott termekből. Én nem nagyítom e kiállítás becsét, midőn azt mondom, hogy a tanulmányozásra nagy mezőt nyit a bölcselőnek, történetírónak és az államférfinak. Mert itt pontos, való, legújabb adatokat találhatni a népek állapotáról, szokásairól, erkölceiről s előhaladásukról a tudományokban és szépművészetekben, mint szintén vagyonosságukról. A mint lehetséges az egybehasonlító boncztanban jártas embernek egyetlenegy csontból valamely özvíz előtti állatnak egész test-szerkezetét meghatározni, épen úgy, sőt még inkább lehetséges leírni egy társadalmat, s meghatározni polgárisultsága jellemző vonásait, midőn előttünk van minden, csaknem minden a mit az készíteni képes, midőn láthatjuk, érinthetjük házi szereit, butorait, öltözetét, s izlelhetjük legalább szemünkkel a tápszereket, melyeket ő otthon palotáiban élvez.

Van egy tárgy-e kiállításban, mely talán többet ígér, mint a mennyit teljesíthet, de azért mégis végtelen érdekes. Nem czélzok a gépekre, nem azokra az új testekre, melyek annyira el voltak rejtőzve az illető anyagokban, hogy létezésüket is alig leheté gyanítani, hanem azokra a távol éghajlatok alatt elszórt különböző nyers terményekre, melyeket alig ismerünk, a melyeknek eddigelé kevés hasznát vettük, de a melyekről remélhetjük, hogy sajátóságos tulajdonaikért egykoron az ipar által nagy mérvben fognak feldolgoztatni. Ilyen a rugony-mérga: egy fa nedve, melyet a vad vagy félig polgárosult népek gyűjtenek egybe, mely a szabad légen összemenne puha rugalmas anyag lesz. Hosszú évek során ugyan mire tudták ezt használni? Egy kis eszköznek az íróasztalon, hogy a papírról a pecsétet letisztítsák vele, s labdának a gyermekek multságára.—De most az ipar vette kezébe, s bámulatos sokféle cikket gyártott belőle. A sebészet felhasználja a rugony-mérgát eszközöknek, vagy köteléknek a beteg tag bepótlására. A ruházatban alkalmazása változatos, az

átázhatatlan köpeny, mely oly könnyű és olcsó, szinte rugony-mézgával készül. A gőzkocsiknak összeütközés kori rázkódását hasonlóan rugony-mézgával szelidítik. A gépésznek a kerekek forgatására szíj-ját, a tengerésznek a mentő eszközt, az útasnak vánkost, könnyen szállítható ágybelit szolgáltat, s az építésznek a kamptulicont, a padlat bevonására kitünő anyagot, mely nem kopik, s a legnehezebb léptek alatt is zajtalan. E változatos lajstromba korán sincs feljegyezve mindenféle alkalmazása; s mégis naponként újakkal szaporodik. Isten tudja, hogy az ilyenmü tárgyak körül még mily felfedezéseket érünk meg, ha a tudósok a földet jobban kikutatják.

II. AZ EGYÉN ÉS TÁRSADALOM TERMELŐ EREJE.

Minden félreértés kikerülése végett kijelentjük, hogy a termelő erő alatt, az ipar minden ágában egy bizonyos minőségű készítménynek azt a mennyiségét értjük, melyet az ember határozott idő — például egy nap vagy év alatt átlagosan készíteni képes. Így például a vas-iparban, ha egy száz munkással dolgoztató hámorban egy év alatt előállítanak 10,000 tonna vagy 10 millió kilogramme vasat, egy ember egy évi termelő ereje 100 tonna, vagy 333 kilogramme naponként, ha 300 műves napot számítunk egy évre.

A termelő erő együtt növekszik, fejlik a polgárosodással.

Az embernek egyik ereje az esze, hasonlíthatatlanul értékesebb a többinél. Ennek köszönheti minden — nevezetesen ipari elsőségét, más szókkal termelő erejét.

Az ember az ő nyomorult- és tömérdek szükségétől ostromlott testével, a legszerencsétlenebb s a termelést illetőleg a legtehetetlenebb teremtmény volna, ha csupán a testében létező erőre volna utasítva; de szelleme erejével kilesi a természet titkait, s a termelésnek átad tömérdek tárgyat, melyek együttvéve alkotják az egyesek és a társadalom gazdagságát.

A hatalommal, melyet szelleme által a természetre gyakorol, munkáihoz is többféle segítséget biztosított magának. Először az állatokat szelidítette meg, azután a föld felületén elszórt természeti erőket vette hatalma alá. Az ember képes ez erőeknek soha ki nem fáradó tevékenységet kölcsönözni. Azt hinné az ember, hogy a mesebeli óriások, kiket egy felsőbb hatalom lekötve tartott, szabadultak fel a jó szellem segítsége által. Mi sorba fogjuk állítani ez erőket, melyek így kiállítva egy hadsereget képeznek, mely számra, de méginkább erőre hatalmas.

Itt helye lesz egy megjegyzésnek az emberi erőt illetőleg, mely igen korlátolt, ha végtagjai mellett eszközök nem állanak szolgálatára. Az eszközök, kisegítő szervei az embernek, melyekkel sok oly munkát hajthat végre, melyet szerveivel úgy a mint a természettől alkotvák, végre nem hajthat. Például, az ember hasztalan kísérleten meg fogaival és körmeivel úgy elfűrészelni a fát, mint a Castor; de melyik

állat volna képes úgy kifaragni egy gerendát, mint az ember, ha szerkezzével fel van fegyverkezve.

Nem idézünk több példát, mert valamennyi csak azt bizonyítaná, a mit az idézett, hogy az ember saját szerveire utálva gyenge, tehetetlen, de a szelleme által feltalált eszközök új, az övénel sokkal nagyobb erőt kölcsönöznek neki. Az embernek ezáltal végtelenül növekszik termelő ereje, s roppant számra növekszik lelkes és lélektelen munkatársa. Mint engedelmes szolgálóinak parancsol a folyónak, a szélnek, a tenger apályának, dagályának, továbbá a víz s egyéb folyadékok rugalmas gőzének. A villany, a föld delejessége, a napsugár az újabb időben segédei lettek az embernek és most csudával határos szolgálatot tesznek nekik.

Harmincz év előtt kezdték a vegműhelyekben az érdekes kísérletet mutogatni, melynek tárgya bebizonyítani, hogy a gőzzévaló folyadékok nagy mennyiségű meleget emésztenek fel. E kísérlet végett a szivattyú légüres üveg harangja alá két edényt tettek, a melyeknek egyikébe vizet, a másikba kénsavanyt töltöttek. E légüres helyen a víz oly gyorsan párolog el főleg miután gőzét a kénsavanyt mohón veszi magába hogy a víznek az a része mely az edényben marad, megfagy. Ezen érdekes kísérletet a tudósok addig változtatták, módosították, míg végre ipari alkalmazást nyert, oly eszközöket készítettek, melyben az aether, majd utóbb az ammoniak elpároltatásával nagy hideget és igen kevés költséggel állítottak elé, úgy hogy már ma ez eszközök segítségével a szükséghez képest bármely pillanatban lehet jeget gyártani.

Azonban az új erőket felfedezni még nem elég, épen oly szükséges eszközökről gondoskodni, hogy ez erők sokat dolgozzanak. E végre gondolta ki az ember a gépeket, melyek által a legváltozatosabb alakban a természeti erőket, s teszi oly hatalmassá működteti hogy a szemlélő megdöbben látásukra. Egyetlen egy példát idézek ez állítás bebizonyítására. A hadihajókra mostanság 1400 lóerejű gépeket alkalmaznak, de a melyek oly hatalmasak, hogy szükség esetében 7,000 lóerőt is képesek kifejteni. Miután a gőzlő kétszerre erősebb a hús és csontból álló lónál, és miután a gőzlő huszonnégy órát dolgozik minden nap, míg az igás lovat csak nyolcz óra hosszáig lehet fársztani, következőleg egy gőzlő ugyanazt a szolgálatot képes tenni a mit hat másféle ló. Így számítva, egy ily gép maga negyvenkétezer lovat képvisel. I-ső Napoleon hadseregét kivéve, melylyel 1812-ben átkelt a Niemenen, alig hiszem, hogy az újabb időben lett volna egy is, melyben ennyi ló lett volna.

Az ipar kifejtésére az értelmén kívül, bizonyos erkölcsi erőkre is van szükség, mert egyedül csak ezek által valósíthatók a felfedezések, s csak is ezek által lehetséges a létesítéshez szükségelt anyagi eszközök összegyűjtése. Míg az ember egyfelől a tudomány segítségével által kitalálta hogyan dolgoztassa maga helyett az állatokat, a vegytani, természettani erőket, más felől önmaga feletti uralkodás által módját találta a fölke összegyűjtésének, mely multhatatlan szükséges, hogy

felfedezéseit gyakorlatilag létesitse. Ezért az ember termelő ereje, egy kettős erőnek az ő szellemi és erkölcsi erejének eredménye.

A tőkének a termelő erő kifejtése körüli szerepe, megérdemli az államférfiak leggondosabb figyelmét. Hogy egy államban az ipar fejlődjék, a tőke képződését és megtartását szokások s törvények által elő kell mozdítani, és szükség hogy a magánosok szokásai, s az állam politikája ne nyelje el terméketlen kiadásokra, a szegényebb osztály ne vesztesse csapszékben úgy is kevés vagyonát, a vagyonosabbak mérsékeljék fényüzési hajlamaikat, és a kormányok ne engedjék magokat elragadtatni a tönkretevő katonai dicsőség által.

Az államok politikai s társadalmi szerkezete s a termelő erő között bámulatos egybefüggés van. A polgárosultság első korszakában csekély volt a termelő erő is, a földhöz lánczolt tömeg csak annyit termel, mennyivel a társadalom legsürgetőbb szükségeit kielégíthette. Görögországban, Rómában a rabszolgák száma nagy volt a szabad emberekkel összehasonlítva. A rabszolgaság az egyén és társadalom csekély termelő erejével egyjelentésű, s létezésére nincs ok, nincs ürügy, míhelyt a termelő erő nagy, vagy ha csak középszerű is. A termelő erő fejlettsége lehetségessé teszi, hogy az állam politikai s társadalmi szerkezete az egyenlőség s szabadság elvei szerint rendeztessék.

A mint a termelő erő növekszik, kétségtelen, hogy az egyeseknek mind több több jut a növekedett termelés áldásaiból, olcsóbbak lesznek a gyártmányok, csekélyebb vagyonú ember is vehet belőlök, nagyobb lesz a munkabér, az élet kényelmeit mind többen többen fogják élvezni, és így a növekedő termelő erővel karöltve fejlődik, terjed az egyenlőség is.

Hogy hová fejlődik e termelő erő ahhoz képest a mi eredetileg volt, meghatározni nem lehet. Ha összehasonlítjuk az ember termelő erejét például az őrlési iparban, a trójai háború idejéből és korunkból ezek úgy állanak egymáshoz, mint az 1 a 150-hez, más szókkal Ulissesnek egy rabszolgája csak 150 ed részét volt képes összezúzni annak a gabonamennyiségnek, a melyet egy ember most egy jól felszerelt malmon le tud jártni.

A vasiparban a termelő erő hatszáz év óta harminczszorosodott; a pamut-fonásban a változás még meglepőbb, miután itt a gép orsói mellett egy ember 3—400 annyit fon, mint a mennyit valaha a legjobb fonónő képes volt fenni. Az aranymosásban még ennél is feltünőbb a haladás: eredetileg egy köb meter aranytartalmú homok kimosása belekerült 75 frankba, egy Californiában mostanság gyakorlatba vett rendszer szerint ugyanannyi homok kimosása 3 centimebe kerül. Itt a termelő erő 1-ről 2500-ra növekedett.

Ilynemű változást, javítást egyik vagy másik iparágban majd minden nap hoz, minden nyomou meglepnek oly ujdonsággal, hogy ma már tíz, öt vagy talán egy ember végzi a munkát, melyhez még tegnap 20-nak karja szükségeltetett. A mint növekedik az emberi

munkaerővel gazdálkodás, úgy lesz napról napra feltünőbb az időbeni gazdálkodás is. Egyik legmeglepőbb példa e nemben a cukorfinomítás. A sebesen körülforgó turbin által lehetségessé lőn most is annyi nap alatt megtisztítani a cukrot, mint a mennyi hónap kellett ugyane munkára ötven év előtt.

A tükörgyártásban is egyéb előnyöket mellőzve, roppant időnyerés, hogy a legnagyobb tükröt, melynek 5—6 hét kellett higanyos ónnalí bevonására, ma már 40 percz alatt ezüst lemezzel tökéletesben el lehet készíteni, mint ezelőtt az eddig használt anyaggal.

III. A TERMELŐ ERŐ NÖVEKEDÉSE MULT KIÁLLÍTÁS ÓTA.

Az egyik kiállítást a másiktól oly kis időköz választja el, hogy a termelő erőben jelentékeny növekedés ez alatt nem történhetett. Az 1862-diki és 1851-diki kiállítás között első tekintetre nem találunk oly meglepő ipari újdonságokat, a milyenek voltak a mult század végén s a mostaninak kezdetén Watt gőzgépe, és 1830-ban a Stephenson-é, mely lehetségessé tette a vaspályákoni szállítást. Azonban az ipar ez idő alatt is egy pillanatig se állapotodott meg fejlődésében.. Hogy mily nemű volt e fejlődés, ezt némi részletekbe bocsátkozással fogjuk feltüntetni.

A gőzgép-tökélyesítése. A gőzgép, az ember termelő erejének legfőbb eszköze, néhány év óta különböző úton módokon tökélyesített. Szóljunk először is a helytálló gépről, mely a legközségesebb s a leggyakrabban alkalmaztatik.

Módját találták, hogy kevesebb tüzelő-szerrel is oly erőt fejtsen ki mint eddig. A gép most kisebb, könnyebben elfér kis helyiségben mint régebben. A Watt gépének, mely annak idejében oly feltünő eredménnyel dolgozott, a gépezeten felálló hengere volt, s nagy géme (balancier) s öntött vas oszlopaival megdöbentő benyomást tett az emberre. Ma már a gépeknek többnyire vízszintesen fekvő hengere van, s az egész gépezet igen csekély kőmives munkára támaszkodik. Úgy látszik, hogy e nemben legjobbak a F a r c o t és S a i n t - O w e n francia gépészek gépei. Most jobban el tudják készíteni az egyes részeket, nevezetesen a dugót, mely egyik leglényegesebb része a gépnek. A kazának jobbak, jobban elhelyezvék és nem romlanak meg oly könnyen. És ennyi tökélyesülés mellett bámulatos arányban szállott le ára a gőzgépnek. Ezelőtt negyven évvel Párisban egy 50 lóerejű Watt-féle gép elhelyezve, katlannal, kéménnyel együtt 100,000 franknál többre került volna, ma már egy ily erejű gép ára kevesebb lenne 50,000 franknál.

A gőzgépnek egyik tökélyesítése az is, hogy rendkívül mozghatóvá tették, mint azt a földmivelés használatára készült vonczolható gépeken (locomobile) látjuk. Ezt a mezőn ideoda lehet vontatni, ereje csekély, 2—5 lóerejű, de ezen rendeltetésének megfelel, s ára is ahhoz képest 2000—7000 frank. Miután a vonczolható gép a gazdaságban feltünő sikerrel működött, a gyárnok otthon műhelyében is

alkalmazni kezdte. Így aztán e gép 1855. óta rendkívül közönséges lett. Nagy előnye e gépnek, hogy se katlant se kéményt nem kell hozzá építeni, mert ez mindent magával hord. A vonszolható gőzgép által a gőz a legdolgosabb házi cseléddé válik, mely az alsó rendű iparosnál is elvégez minden rábizott munkát földszint épen úgy, mint a felsőbb emeletekben.

A gép, melyben vizgöz helyett gázt alkalmaznak, e tekintetben még tökélyesebb. Ezt mindenütt fel lehet állítani, a szoba földén, a negyedik ötödik emeleten ép oly jó hely van számára mint bárhol egyebütt. Nagy baj, hogy dolgoztatása drága, mert sokba kerül a gáz, melyet elfogyaszt, hanem mintegy kárpótlásul akárhol is dolgozik, belekezd s felhagy a munkával abban a pillanatban, a melyben akarjuk. Ez különösen oly iparosoknak alkalmas mozgóerő, kik otthon szobájokban gyermekeikkel s legfőlegb egyikét segéddel dolgoznak.

A hajók gőzgépe még többet tökélyesedett a közelebbi évek alatt mint a gyárak helyi álló gépe. Erejét többszörözték, nagy fokra emelték a nélkül, hogy ugyanazon arányban növelték volna súlyát és terjedelmét.

A közelebbi időben a kereskedőhajókon is nagyon közönséges kezd lenni a gőzgép. Oly hajókat készítenek, mely vitorlával s gőzzel is evez. Angolországban a szén e csekély értékű terhet szállító hajók közül is igen sok van így felszerelve. Az angol kereskedőhajók között 2000 gőzös van összesen 460,000 tonnával.

A vasúti gőzgép alkatrészeiben is történt olyas változás, a mely által a vele bánás könnyebb, hiba nem oly könnyen történik, s ereje meglepőleg nagyobbodott. Az 1855-diki kiállításon megbámulták egy gőzgép erejét, melyet Engerth austriai gépész állított ki. Meglepő volt a teher, melyet nagy emelkedésre felvont. Az 1862-diki kiállításon jóval túl volt haladva az, mi az 1855-dikin meglepett. Itt lehetett egy gépet látni, mely kettősen, t. i. a vonatnak elejére és végére felállítva képes volt egy minden meterre 140 millimetert emelkedő pályán 165 tonna terhet czipelni. Ma már ennyi emelkedés meg van engedve a császári vonalokon, és így a hegyek nem emelkednek többé gátkép a vaspályák elébe, kimondhatjuk, hogy nincs többé Pyreneus, nincsenek Alpok. E gépet a francia éjszaki vaspályatársulat állította ki, készítője Gouin Ernest.

A vaspálya befolyása. A vaspályák 1851. óta szaporodtak, s tökélyesedett rajtuk a szolgálat. A vaspálya a gyors helyváltoztatásnak hatalmas eszköze, s egyiránt alkalmas az út és árú szolgálatára, s egyiránt gazdaságos mindkettőre nézve, mert időt és pénzt gazdálkodik meg vele az ember. Az iparosnak meg van könnyítve az utazás, körültekinthet a piaczkokon, hol elad és vásárol s csakhamar ismét üzleténél teremhet. Az árúszállítással, kivált oly országban mint Anglia, hol ez nagy pontossággal s gyorsan hajtatik végre — a kereskedésnek roppant szolgálatot tesz, — az iparost pe-

dig azáltal, hogy művét hamar kézhez szolgáltatja, oly állapotba helyezi, hogy kisebb tökével is dolgozhatik. A vaspálya által a termelők közti verseny élénkebb általánosabb lett, s már most kénytelen mindenik kétszeresen iparkodni.

A viz t a n i g é p e k. A gőzgép kivívta magának az elsőséget a viztani gépek felett, de azért ezek is tökélyesedtek. A nagy mozgató kerék s gépezet egyéb részei is jobbak most mint régen voltak; de valamennyi gép között, melyeken a víz az ő súlya esése vagy nyomása által működik, legérdekesebb a kiállításban a viztani sajtó, melylyel roppant hatást lehet előidézni. Úgy látszik, az angolok különös előszeretettel viseltetnek e gép iránt; hogy erejét növeljék, rendkívül terjedelmeseket építenek. Egy mellé alkalmazott gőzgép szivattyuzza számára a vizet, legszebb s legmeglepőbb alkalmazása, hogy vele egy pár negyedóra alatt egy hajót ki lehet emelni a vízből. E találmányért, mely oly nagy jótétemény a hajózatra nézve, Clark Edwint illeti a dicsőség.

A kiállításban még más elmés alkalmazása is látható a viztani sajtónak. Egyike a legérdekesebbeknek az, melylyel a kemény fa művészi faragványait gyártják, úgy hogy e sajtó segítségével a fűrészport a kívánt formákban összenyomják.

G é p e k ö s s z e n y o m o t t l é g r e. Ily gép kevés volt a kiállításban. Nem lehet megjósolni, hogy az összenyomott lég alkalmazása mily terjedelmű leend. Ez ideig kevés reményt nyújt, de bizonyos esetekben oly segítséget szolgáltat, mely semmivel se pótolható.

A Cenis hegy átfúrása, a legmerészebb vállalatok egyike, egészen az egybenyomott levegőn alapul, mert csak ez által lehetséges szelelő lyukak nyitása nélkül tiszta levegővel látni el a munkásokat, a sziklát egyszerre több ponton megtámadni. Egy viztani gép nyomja össze és hajtja a levegőt csöveken az alagut azon részébe, hol a repesztő löpor gőze megrontotta a levegőt; maga az összenyomott levegő ennél is többet tesz: ez hozza mozgásba a sziklát romboló szerszámokat. Sajnálni lehet, hogy e gép mintája nincs a kiállításban, míg több példányban ott találjuk mintáját vagy rajzát egy gépnek, mely az összenyomott légnak egy másik alkalmazását teszi lehetségessé, t. i. hogy vele folyamokon átvezető hidak építésekor a felettébb laza földbe a cölöpöket beverjék.

A z e s z k ö z - g é p e k. A gépgyártás sokat tökélyesült és olcsódott egy új iparág, az eszköz-gépek ipara által. Hogy mily jelentékenységre emelkedett ez iparág, némi fogalmat szerezhetünk magunknak a kiállítás nyugoti mellék épületének változatos és bámulatos szép tartalma után. Az eszköz-gépek arra valók, hogy a fémekből elkészítsék a gépek különböző alkatrészeit — és ehhez képest száz százféle eszköz-gép van. Az eszköz-gépek, melyeket rendszeren gőzgép hoz mozgásba, gyorsan s bámulatos pontosággal végzik a munkát, melyet ezelőtt nagyon fáradságosan emberi kéznek kellett nagyon is elemi eszközökkel, a reszelővel s a kalapáccsal igen tökélytelenül

végrehajtani. Ezáltal a gépgyártás tökéletesen átalakult. Minden készítmény jobb most mint régen, sőt oly tárgyakat is képesek elkészíteni, melyekre hajdan még gondolni se lehetett. A gerendelyek, kormányrudak, melyeket John Penn és Maudslay kiállítottak, és a melyek nagy hadigőzösök alkatrészei, soha el nem készülnek, ha nincsenek eszköz-gépek. Egy ily gerendely, melynek hossza 9 meter, átmérője 50 centimeter, a kiállításban is látható. Ez kétszer van meggörbesztve, mi tetemesen növelte a gyártás nehézségeit, de azért gömbölyítése és csiszolása hibátlan. Úgy néz ki mint valami ékszer, de olyan, milyen csak a Titanok számára készülhet. Reszelővel nem is érintették, minden munkát a gép végzett el rajta.

A nagyobb eszközöket gyártó gépek mellett ott vannak azok a kisebbek, melyeket ott találunk minden műhelyben, és a melyek segítik az iparost, hogy időt és pénzt kimélve tökéletesebb műveket alkosson.

A vas- és aczél-gyártás tökéletesülése. A vasgyártás tökéletesülése nagy hatással volt a gép-gyártás emelkedésére, és megfordítva a gépészet szembetűnőleg visszahatott a vas-gyártás tökéletesülésére. Most már erősebb gőzgépeket készíthetnek, hogy mozgásba hozzák a nyújtó és lapító hengereket, és e gépek, midőn egyfelől erősebbek lettek, könnyebben kezelhetők s kevesebb tüzelőszert igénylenek. Ezáltal a lapított és lemezvas olcsóbb és igen jó minőségű lett, úgy hogy gépek, hajók, hidak készítésénél lehetséges lön alkalmazása. Az ily vaslemezekből, úgynevezett láncszemekből való hidépítés mostanság roppant mérvben gyakoroltatik.

A vaslemezek, melyekkel az úgynevezett vértés hajókat fedik be, 10 — 12 centimeter vastagok, és oly gőzgépek segítségével készülnek, melyek több száz lóerejűek.

Az aczélgyártásban még nagyobb a haladás mint a vasgyártásban. Különösen két aczélgyártó művei tűntek fel a kiállításban, a porosz Krupp és az angol Bessemeré, Krupp finom aczélt gyárt, 1851-ben egy csinos kis aczél ágyút állított ki, 1855-ben egy 5¹/₂ tonna (110 mázsa) aczélból öntött rudat, most egy 20 tonnást állított ki egy görbesztett gerendely mellé, mely még meglepőbb miután egy 25 tonnát nyomó rudból készült.

Bessemer aczélgyártása egészen új, roppant sok tüzelőszert meggazdálkodásával jár, s rendkívül egyszerű, mert csak annyiból áll, hogy légfolyamot vezetnek át az olvadt állapotban levő vastómegeken, mely épen most folyt ki az olvasztó kemenczéből. Ily módon egyszerre 40 mázsányi anyagot is munkába lehet venni s azt egy negyed óra alatt aczéllá változtatni. Az olvadt tömegeken átvonuló levegő a helyett, hogy meghűtené, vegytani egyesülés által fölmelegíti a tömeget, és így fölöslegessé teszi az aczélgyártás más módjaival együttjáró szén-tüzelést. Ezen nagy előnyhöz még az is járul, hogy Bessemer gyártási módjával a legsilányabb minőségű öntött vasat is, ha kén vagy phosphor tartalma nem túlságos, haszonnal és gyorsan át

lehet aczéllá változtatni. Az aczél ezáltal több és olcsóbb lesz, s az ipar változatos szükségéinek megfelelő minőségben fog gyártatni. — Alkalmazása növekedni fog, mert oly tulajdonok ajánlják, melyekkel más fém nem bír. Egyesíti magában az öntött és a rúd vas tulajdonait, a nélkül, hogy egyik vagy másiknak rossz tulajdonai megvolnának benne.

Az aczél árának csökkenése rendkívül előnyös lesz a vasútakra nézve, azonkívül, hogy a gépek erősebbek, tartósabbak, könnyebbek lesznek, a pálya is számítás szerint háromszor fog tovább tartani mint az eddigi vaspályák.

Az iparnak az aczél tömeges és olcsó gyártásánál nem lehetett volna kedvezőbb ajándékot adni; ezért tett oly nagy benyomást a juryre Bessemer találmánya. Az emberiség hatalma s jóllétére vonatkozólag sokkal nagyobb horderejű mint a californiai és australian aranybányák. Kétségen kívül e találmány még tökélyesíthető, de hogy mennyire biznak már eddig is benne, mutatja az, hogy már több vasgyárnok Bessemer módszeréhez alakítja át kohóit.

Az iparnak a vegy- és természettannal kapcsolatban álló emelkedése. Nehány év óta több vegygyártmány ára folytonosan esik, e gyártmányok épen azok, melyek számos vegyipárnak alapjait képezik. Ilyen pl. a kénsavany, melyet ma igen sokat készítenek kén helyett vas-kénegből, egy nagy mennyiségben található anyagból. A szén- és kénsavanyos natron, melyet a kelmfestés s egyéb vegytani műveletek nagy mennyiségben fogyasztanak, azon a ponton állanak hogy rendkívül megolcsódnak a Carré fent említett jégkészítő gépének alkalmazása által. Ezen gép segítségével a tengervizéből külön lehet választani a kénsavanyos natront, mely ott készen alakulva van, s az ipar jelen fejlődési fokán anyagul szolgál a szénsavanyos natron (sziksó) gyártásra. Ugyanazon eljárással több kali-sót vesznek ki a tengerből, jelesen a chlorkaliumot. Ez utóbbi termelés is nagy reményekkel kecsegteti az ipart. A hamuzsirt eddigelő fa hamuból készítették, a világot az Egyesült-államok és Oroszország látták el vele, mint oly helyek, hol a tömredék erdőség miatt a fát helyben értékesíteni nem lehet. Mostanában hozzáférhető helyeken az erdők kipusztultak, s az annyi iparágban szükséges hamuzsír nélkül maradunk, ha Carré ur találmánya oly olcsóvá nem teszi e sónak a tenger vizéből kiválasztását. Igaz, hogy a tenger vizében aránylag kevés van, de miután a tenger kimeríthetetlen, az emberiség örök időre fedezve van, bármily nagyok legyenek is szükségletei.

A vegytan valóban csodával határos átalakulásokat képes előidézni, mint ezt azon változatos ragyogó színű festékeken látjuk, melyeket a gázgyártáskor képződő kátrányból készítenek. Hogyan is juthatott valakinek eszébe ezeket az annyira élénk és finom színeket abban a fekete folyadékban keresni, melynek kinézése s eredete után ily kincset várni nem lehet-e? A véletlennek lehet köszönni egyedül

e rendkívüli fölfedezést. A tény az, hogy ezen kátrányból előállítanak sárga, veres, kék, violaszin veres festéket mind a legszebb színűeket; de mit mondok? mert hiszen nem egyet, hanem többféle vereset, többféle kéket, többféle violaszint.

És mintha még ez se volna elég, a kátrányba elrejtett anyagokból egy nagyon értékes tulajdonokkal bíró test készíthető, az t. i., melylyel meg lehet akadályozni az állati testek rothadását. A folyadék, melynek ez anyag csak századrészét képezi, elegendő erős az állati anyagot a rothadás ellen biztosítani. Ezt különösen a húsféléknek a hosszas tengeri útakon a rothadástól megóvására használják.

Egy másik kitünő s szép jövővel kecsegtető felfedezés a Sainte-Claire Deville-é,—az alumínium. Helyesen mondják e fémről, hogy az arany és ezüst között középen áll; de úgy látszik, hogy ez új fémnek különösen fémvegyületei fognak alkalmazást nyerni: rézzel vegyítve bronzzá válik, mely jóval felülmulja azokat, melyekből a szobrokat, s az iszonyú eszközt „a királyok utolsó érvét“ öntik. Ez a bronz réz- és ón-vegyület. Az alumíniummal készült bronz sokkal finomabb, keményebb, a surlást ütést jobban kiállja. Készíthetnek belőle a hadsereg számára könnyű sisakokat, a tudomány számára pontos és tartós eszközöket, s ha ára alább száll, az eddigieknél hasonlíthatatlanul derekabb tábori ágyúkat. De meglesz-e ezen áresökkenés? Erre nézve csak annyit mondhatunk, hogy a midőn Deville készíteni kezdette, egy kilogramme ára 3,000 frank volt, s ma csak 80 frank.

Az ipar a vegytannak köszönettel tartozik még azokért a felfedezésekért is, melyek által lehetséges lön a munkást bizonyos ártalmas befolyások ellen, melyekkel némely iparág mivelése jár—megmenteni. Ismeretes hogy az ólmos festék gyakori érintésétől a festők ólom kolikát kapnak, és hogy a zinkoxydtól nem támad ily betegség. Ez okból egy idő óta terjedni kezd a zinkoxyd használata.

Alig néhány éve, hogy felfedezték nem létezését, hanem hasznosságát egy anyagnak, mely a vegyműhely polczain várakozott, hogy az ember javára, szüksége fedezésére fordítsa. A szén kéneget értem. Ezt ma arra használják, hogy eddig értéktelen hulladékokból a zsiranyagot kivonják, s legújabbán a gabona eltartását biztosítják vele, minthogy a vermekben vagy magtárakban a zsiszik azonnal eldöglük tőle. Említésre méltó érdekes körülmény, hogy ez anyag, mielőtt alkalmazása volt, 200 frankon árultatott kilogrammeonként, s mióta nagy alkalmazást nyert, ára 48 centimre esett le.

A vegyészek tanulmányozzák a módokat, a melyeken olcsón lehetne készíteni az ammoniákos sókat, mint a föld termékenynyé tételére hatalmas anyagokat. Azonban egy másik kérdéssel is foglalkoznak, melynek megoldása rendkívüli horderejű leend: hogy t. i. a levegőből vétessék az azot, a trágya leghathatósabb alkotórésze. Több ízben azt hitték, hogy a megoldás megvan, s valóban meg is volt,

de csak elméletileg, mert maga a művelet igen költséges és meglehetősen bizonytalan. A múlt kiállítás óta újabb kísérletek tétettek e tárgyban.

A vegytani készítmények ára az egymást érő felfedezések következtében rendkívül alászállt. Így pl. a kénsavany tizszerte olcsóbb mint a múlt század végén. Egy rakás só, s az oly anyagok mint a phosphor, jód, hasonló árcsökkenést szenvedtek. A natrium tiz év előtt még 1000 frankon adatott el kilogrammeonként, most az aluminiomot vele gyártják, s ára 8 frankra szállt.

A természetanból kifejlett művekből rendkívül érdekeseket tartalmaz a kiállítás. Ezek közül a villanytelegraph egyike az újkori polgárosodás csodáinak. A kiállításban látható a tökély, melyre ez már eljutott, azonban Froment párisi gépésznél ezt szintűgy meglehet látni. Fromentnek van egy telegraphja, mely a sürgönyt betűről betűre és sokkal sebesebben lenyomja mint egy nyomdász. Franciaország néhány távirdái vonalán most folynak a kísérletek egy oly eljárással, mely — mindent a szó teljes értelmében a mi a papíron van — mindent tova szállít, a rajzot épen úgy mint az írást, s egy arczképet csak úgy mint egy nevet.

A villany-folyam egyéb szolgálatokat is tesz. Az óráknak szabályos s bármely távolságban öszhangzó pontos járatása könnyű játék a villany folyamnak. A tudományos eszközöknek az eddigiénél sokkal pontosabb bevonalozását és felosztását Froment a villany folyam által hajtattja végre. Nagy erőt kifejteni a villany folyam által még eddigelő nem sikerült, de idővel kétségtelenül sikerülni fog. Mily messze haladtunk az idő óta, midőn az első consul bámulatos sejtelemmel látta, hogy a Volta oszlopa nagy felfedezések, gyakorlati eredményekre vezetend, s a feltalálónak jutalmat tűzött ki! A mint kezeskedik a jövőért, és már is több mechanikai alkalmazása van a villanynak. A *Chardur* egy készület mintáját állította ki, melyel rögtön meg lehet állítani a vasúti vonatot. A *Bonelli* villany által hajtott osztóvátája *) szabályosan mozog és szövi a selymet.

A villany-folyamot sikerrel alkalmazták rendkívül nagy fény előállítására, de az egész mind ez ideig csak vegyműhelybe való kísérlet maradt. A vilannyali világítás kérdése nagy lépést tett előre, miután fölfedeztetett a delej és villany ugyanazonsága. A delej mozgatása által előállított villany-folyam fénye nemcsak élénk, hanem állandóan egyenlő marad és rendkívül olcsó. Csak egy hiánya van, és ez igen nagy hiány a közéletbeni alkalmazást tekintve, hogy t. i. fénye igen nagy, s nem lehet szétosztani. Csupán világító toronyban van helyén. A mozgató gőzgép alá szükséges tüzelőszerre tett kiadásal több száz vagy ezer gyertya világához hasonló fényt állítunk elő, mely Beckerrel, állítása szerint, ki a kiállításban két ily eszközt hasonlított össze, egy ily láng nem kerülne többbe, mint tizedrészébe annak, a mibe Párisban egy gázláng kerül.

*) Ez igazi neve annak, mit a *Weberstuhlt* magyarra fordítók szövíszéknek neveznek.

A fémeknek a villany-folyam hatása által bizonyos formákra lerakódása egy iparágban a galvanoplastikának adott életet. A mostani kiállításban egy új alkalmazása tűnt fel, t. i. a bútorok diszitményeinek bronzal bevonása.

A munka czél szerűbb felosztása. A közelebbi években a munkafelosztás nagyobb tért nyert, még pedig két különböző rendszer szerint, vagy úgy, hogy ugyanazon gyárban osztották el jobban, vagy úgy hogy a felosztás különböző gyárak közt történt s mindenik gyár a munkának csak bizonyos részét hajtja végre.

A gyárnokoknál feltűnő az igyekezet, hogy a munkát egymás között megoszassák; azonban az ellenkező törekvés is mutatkozik, még pedig néha a legerélyesebb módon, és oly gyárakat alkot, melyekből a nyers termény mint kész mű kerül ki a fogyasztó használatára.

A munkafelosztás mindkét rendszerében megjegyzésre méltó tény, hogy a gyárak terjedelme mostanság rendkívül növekszik. Ezt már régebben is lehet tapasztalni a vas és egyéb fémek gyáraiban, valamint azon gyárakban, melyekben a szövetek készülnek. Egy pár példa elegendő fogalmat adand, hogy mily óriási mérvben terjeszkedik a gyáripar. A pamut-fonódákban vannak olyanok melyek 25—30—40 vagy 50 ezer orsóval dolgoznak. Ezen iparágban kiindulási pontja a kézzel fonás, mely nem termel annyit a mennyit egy orsó. Idézhetnék Manchesterből vagy Glasgowból oly gyárakat, melyek festett vagy nyomtatott pamut szövetet oly temérdekű termelnek évenként, hogy a földek nagy részét az egyenlítőnél körül lehetne övezni vele (40 millió métre).

A gyárak közül, melyekben a gyártás minden részlete összpontosítva van, de a melyekben a munkafelosztás annyira keresztül van vite a mennyre csak lehetséges, a saltairei gyárt idézem, mely gyapjával elegy pamutból 500 millió frank áru szövetet készít évenként. Ezen roppant gyárban, hol több dolgozik háromezer embernél, a gyapjút, kecskeszört úgy veszik munkába, a mint lekerül az állat hátáról s kész szövetkép adják ki ismét a gyárból. Itt minden óriási; több gőzgép van 700 lóerőre.

A mely okból nagyobbodnak a gyárak, ugyanazon okból, hogy t. i. olcsóbb legyen a gyártás, kevesedik az apró műhelyek száma. A kézmű-ipar igen sok esetben vonakodik gépeket használni, pedig ez mulhatatlanul szükséges arra, hogy a készítmény pontos, és olcsó legyen.

A társadalom patriarchális korában minden ipar házi volt, s a családok közt kevés vagy éppen semmi a munkafelosztás, minden törzs önállólag gyártotta és használta fel szükségleteit. A rómaiaknál és görögöknél az ipar még házi maradt, azonban a munkafelosztás, mint jelleme a társadalmi fejlődésnek, már mutatkozni kezdett, s hova tovább mindinkább inkább általános lett, midőn a kézmű ipar egyes ágai kenyérkereset módjaiként kezdtek szerepelni. Ezt kiválólag a középkorról s a rákövetkező századokról mondhatni, midőn a czéhek virágzottak: akkoriban sok munkás gyűlt egyegy mester körül; de

gyáripar még nem létezett a munkások közti munkafelosztás alapján. A gyáripar az újkori polgárosultság teremtménye, s alig egy százada még, hogy minden sajátságos jellegével feltűnt, s foglal el naponként mind nagyobb tért.

A XVIII-dik század végén és a XIX-dik elején igen sok iparág, mely ma már gyártás tárgya, csak kicsinyben kézműkép gyakoroltatott. A szerszámzat jelentéktelen és kevés, midőn a fő szerszám az emberi kéz volt, például a gomb csináló csak fém gombokat készítet. A posztó, selyem stb., gombokat a szabó készítette el, beborítván egy kifaragott fadarabocskát az illető kelmével. Ehhez a tü s az olló volt minden szerszám. A hajdankorban a vasgyárnok felütötte tanyáját ott hol erdő közelében vas követ talált, szemet égetett a maga számára egy kis kemenczéből, egyszerű fuvóból, néhány kalapácsból állott minden szerszáma. Ötven év óta roppant változáson ment keresztül az iparnak e neme, óriási olvasztó kemenczében, nagy terjedelmű kohójában, s gőzgépektől mozgatott száz meg százféle szerszámot készítő eszközeiben alig ismerne valaki arra a vándorló kovácsműhelyre, mely hajdan az erdőkben mindegyre költözködött.

A közönséges fajtájú czipőket ma már gyárakban készítik, hol mindennap több ezer készül el. Midőn a Latour gyárát Liancourtban, vagy a Godillot-ét Párisban meglátogatjuk, egy darab bőrre feliratják nevünket, s mire egy-két óra múlva a gyárban körületekintést elvégeztük, hozzák a kész czipőt, melynek bőrén kezünk irását, úgy a mint belépésünkkor irtuk volt, felismerhetjük. A bőr minden mütéten átment, mely a csizmadia kezében éri, csakhogy a gyárban minden embernek egy gép áll szolgálatára. Másfél óra alatt elkészül a mű, melyet a régi rend szerint az emberi kéz egy hét alatt végzett el.

Hasonlóan van a gombbal is. Párisban Welden és Weil gyárában láthatni, hogy különböző alakú gombot használ az emberiség, mióta a gépek segítségével változatossá lehet tenni az alakokat. A katonai egyenruhák gombjai magokban egy véghetetlen nagy családot képeznek. A női öltözetekre használt gombok is sokfélék, mert itt a divat gyakorolja az ő szeszélyes korlátlan hatalmát. A férfi öltözetre már kevesebbféle gomb van, de még ennek is több százra vagy ezerre felmegy a száma. Megközelítő számítás szerint Welden és Weil gyárából, mióta megindult és így ötven év óta legalább hatszázezerféle gomb került ki. A változó divat parancsolta meg e nagy változatosságot, és a gépek, melyeknek kötelességök engedelmeskedni, sorban végrehajtották. Ma már a gépek segítsége nagyon olcsóvá tette a gombokat: igaz, hogy roppant mennyiségben is készülnek, például az említett gyárban mindennap egy millió kétszázezeret készítenek.

A kiállítás, mint fennebb is mondtam, érdekes adatokat nyújt annak, ki a szokásokat, erkölcsöket, tanulmányozni akarja. Még a gombok is e tekintetben igen érdekes megjegyzésekre szolgáltatnak alkalmat. Európában kétségen kívül Spanyolország úz legnagyobb

fényt az egyenruhai gombokkal. Sajátságos nyilatkozata ez a castiliali fitogtatási vágnak! Azt mondtam, hogy Európában Spanyolországban vannak az egyenruhákön a legszebb gombok, de Európán kívül van egy, mely túlesz rajta. És e fényes gombu ország, nem más mint Egyptom, a török államnak hűbérese. Az egyptomi pasa több úton módon vigasztalja magát atyái lealáztatásáért. Ő a leggazdagabb uralkodó, s midön ura annyira jutott, hogy kénytelen volt papirpénzt bocsátni ki érez helyett, ő ezüsből csináltatott olyan tárgyat, melyet a legnagyobb uralkodók rézből szoktak készíttetni. Megrendelt ugyan is húszezer egyenruhát, melyeknek gombjai tiszta s jókora nagyságu ezüsből voltak.

A törekvés mechanikai erőt alkalmazni az emberi kéz és újjak határozatlan tétovázó munkája helyett, egy sereg gépecske felfedezésére vezetett, melyek mig egyfelöl sok munkás kezét kimélnék meg, másfelöl több és tökéletesebb munkát végeznek. Iyenek az itt nagy számban kiállított varró-gépek. Meglepő mindjárt mellettök a gép, mely vonalat, papírzacskókat készít, és az, mely a csokoládét darabokra szeldesi, begöngyölgeti.

A varró-gépek, a mint áruk leszáll, házi eszközökké lesznek, Amerikában már meghonosult a családok körében, a 125—250 frank ár ezt meg is engedi.

JÁNOSI FERENCZ.

REPRESENTATIV MEN, in seven lectures. By Ralph W. Emerson.

A lángész, a gondolat, a tudományvarázs hatalma egyedül az, mely magát a jelen században lenyügözni nem engedi, túlszárnyalja ez a világrészek határait, közösségbe vonja az ellenséges népfajokat, s átbarangolja hódító erejével a világ minden nemzetségét, terjesztvén kisebb nagyobb mérvben áldásdús hatását: s ez értelemben igaz, hogy kizárólagos nemzeti irodalom többé nem létezhetik, a mi egy nemzeté, az — ha életre való — az egész világé. Európa mívelt nemzeteinek elmeszüleményei közös tulajdonává lettek az egész polgárosodott világnak, s csak azáltal lép úgyszólván egy nemzet a míveltség színvonalára, ha egy részről a külföld tudományának, irodalmának birtokába helyezi magát, de más részt ad is helyette cserében a magából, a mit érdemesnek lát a nagy világ, hogy közös jelentőségre emeljen. S e részben nem csekély önelégültséggel tekinthetünk irodalmunk folytonos fejlődésére, melybe a külföldi nevezetesebb elmeszüleményeket rendre átültetve látjuk, de oly eredeti munkákkal is birunk, melyek a külföld által is méltánylattal fogadtattak.

Amerika, hála a gőz varázs erejének, szintén Európa köztársaságába tartozik, s habár a newfoundlandi távirda ez ideig teljesen nem sikerült is, reményleni lehet, hogy a távolság, az idő itt is meg leszen hódítva a tudomány által. Azonban tekintve ez óriási nép politikai fontosságát, socialis állását, aránylag, mondhatjuk, keveset áldozott Amerika a tudomány és irodalom közös gazdagságához. Hiában, a nyugalmas contemplativ észfoglalkozás csak akkor tenyészik, midőn az anyagi küzdelem, napi szükségek megszerzése, az anyatermészet meghódítása a lelkierőt oly mérvben igénybe nem veszi. De másrésről Amerikának mind politikai, mind társadalmi rendszere oly alkotású, óriási dimenziója, változékonysága oly rendkívüli, hogy már ezáltal kiszámíthatlan észtehetséget lefoglal, a concret tárgyak halmaza, a nyílt sorompók, melyek közt mindenkinek tér jut a közvetlen hatásra, a személyes cselekvésre, a közügyekbe való befolyásra, az elvont elmélkedést háttérbe szorítják. — Birunk ugyan amerikai szerzőktől elég becses, nevezetes munkát az irodalom minden ágában; ki nem ismeri Washington Irving, F. Cooper, — Bird, — Seasfield érdekes regényeit, Longfellow bájos költeményeit. Everette munkái nemrég közkézen forogtak. A szatócs órása (The Clockmaker) élces, csipős politikai elmefuttatásai méltán európai hírt nevet érdemlettek. S a történetírás terén is találkozunk oly munkákkal, melyek méltán foglalnak helyet a legjelesebb írók között. Bancroft Amerika története (History of the united states) élvezetdús, tanulságos olvasmány, Prescott munkái, jelesül II. Fülöp története, melylyel a Szemle tisztelt olvasóit oly ügyes kéz ismertette meg, oly kitünő jelenségük, hogy egymaga ezek olvasása bőven jutalmazza azon fáradságot, melyet az angol nyelv elsajátítása igényel.

Jelenleg azonban egy egészen eredeti irányú munkával szándékunk az irodalom barátit megesmérkedtetni, melynek sajátos írásmódja, észjárása, rendkívül meglepő, magában hordozza mégis a számító, elemező yankee jellem külszinét értjük; Emerson képviselői férfait. Nagyon csalódnék az olvasó, ha a cím által tévútra vezetve azt hinné, hogy itt a parlamentáris képviselői rendszer hőseivel fog találkozni. Szerzőnk másképp értelmezi a képviselőt, nagy férfiak alatt azokat érti, kik a korszakot, valamely nagy eszmét, az idő szükségét, a miveltség fejlesztését képviselik, kik a szétszórt eszmék, igények kifolyásain az elzilált, mintegy öntudatlan lappangó eszményeket megfogható concret alakban személyesítették, s jellemök által reá sütik a bélyeget a korszak sajátos irányára. Ezt ugyan vezető fejezetében, melyet „A nagy férfiak haszna“ cím alatt ad, valami világos rendszerben előállítva, vagy kimagyarázva nem találjuk, inkább csak következtetni vagyunk kénytelenek. Rapsodicus modorú, rövid, szaggatott tételekben foglalt előadásában sok új, sok természetszerű, sok meglepő nézettel találkozunk ugyan, de sok paradoxonba is botlunk, mit következetes „általánosítása“ elkerülhetlenné tesz, s a melyek irmodorát, homályossá, nehezen

érthetővé teszik, — oly sok mégis benne a geniálitás, az eredeti fölfogás, hogy bizonyára ki lesz elégitve az olvasó, ha áttekintésétől nem kiméli a fáradságot.

Előlegesen néhány elszórt tételét fogjuk idézni, hogy az olvasó iránya, gondolkozása felett általánosan jobban tájékozassa magát. „A nagy utáni törekvés“ úgymond: „természetes álma az ifjúságnak, legkomolyabb foglalkozása a férfúi kornak, megutazzuk a távol vidékeket, hogy műveit szemlélhessük, vagy megpillanthassuk önmagát. De e helyett anyagi szerencsével lesziünk kielégítve. Mondani szokás, az angol practicus, a német vendégszerető, Valentia éghajlata bájos s Sacramentó hegyei aranyat nyújtanak a keresőnek. Igaz: de én nem azért utaznám, hogy gazdag, vendégszerető népeket lássak. Ha oly iránytú volna, mely kimutatná azon helyet, hol oly egyének vannak, a kik bensőkép gazdagok, hatalmasok, eladnám mindenemet, hogy ezt megszerezhessem, s vele útnak indulnék még ma. Az egész faj vele jár az ilyennel. Annak hire, hogy egy községbe oly ember tartozik, ki a vasutakat föltalálta, az összes lakók hitelét emeli; ellenben roppant néptömeg, ha koldus, undorító, mint az eleven sajt, a hangyabojok, minél több, annál rosszabb. — Én azt tartom nagy embernek, a ki egy magasztosb gondolatkörbe tartozik, a melybe mások csak nagy fáradsággal, nagy munkával tudnak fölkapaszkodni, annak csak szemét kelle kinyitni, hogy a tárgyat igaz világitásban, nagyobb mérvben láthassa, míg emezek kénytelenek sok fájdalmas javításokat tenni, figyelmes szemmel kísérni a tévedés végtelen forrásait. A szolgálat, mit nekünk tesz, hason természetü: valamint a szép alaku személynek nem kerül fáradságába, hájló képét szemünk elé festeni, s mily szép az élvezet, — hasonlóan nem kerül fáradságába az igaz bölcsnek, másokat tulajdonságiba beavatni, mert mindenki legjobban teszi azt, a mit legjobban tud. „Peu de moyens beaucoup d'effet.“ Az az igazi nagy, a ki vagy a mi természettől az — s a ki bennünk másra soha nem emlékeztet. — Szükség azonban, hogy éltünk valami fölvilágosodás ígéretét nyerje tőlök, s valami rokonságban álljon velünk. Érezzük, úgymond továbbá, némely oly kérdések megfejtését, melyeket magunknak föltenni önmagunk nem lettünk volna képesek. A lángész ilyenek megfejtése által használ az emberiségnek, s valamint a folyó megássa önnön csatornáját, úgy az igazság előkészíti fogadtatását, tápszereit, szabályait kifejlésének, fegyvert a küzdségre, tanítványokat, a kik magyarulazzák. Minden hajó mely Amerikába vitorláz, Kolumbusz szabadalmát viszi magával, minden költemény Homernak lesz adója.“

„Mindenkiben meg van a vágy hősökkel társalogni, minthogy fogékonyságunk határtalan, s a nagyokkal társalgás által gondolatunk, modorunk könnyen nagygyá válik. — Királyok, senatusok nem képesek oly kiténtetést adni jeleik, kardok, czímeres leveleik által, mely hasonló volna ahhoz, midőn magas állásukból szót irányoznak az emberhez — s ezáltal értelmiségét föltételezik. — Ezen

kitüntetésben — mely alig fordult elő kétszer az emberi életben, részesít bennünket a lángész folyvást megelégedve, ha az ajánlat, egy évszázad alatt egyszer lesz elfogadva.“

De elég szerző általános nézeteiből, hogy az olvasó észjárását, modorát megismérhesse. Így halad rapsodicus modorban, merész tételekkel, s még merészebb hasonlatosságokban adja elő az emberiség mivelődésének, vagy miveltehetésének fejlődését, mikép van az rendkívüli nagy emberek koronként megjelenése által föltételezve, elősegítve, mik az embernek természetes hajlamai, iránya — mely az ily nagyok által fölfödözött igazságok által lesz csak a jóra, tökéletesre vezérelve. S bevezetését azzal fejezi be: „hogy az emberi nevelődés határai között nagy emberek csak azért léteznek, hogy még nagyobbak támadhassanak. A szerves természet rendeltetése a tökélyesbülés s ki mondhatja meg ennek határait? Az embert illeti meghódítani a Ch a o s t; minden oldalon elhinteni a tudomány magvait, hogy az éghajlat, gabona, állatok, emberek jobbak legyenek — a szeretet, a jótemény útjai szaporittassanak.“

Ez általános bevezető lezcke után önálló független képekben hat jellemet állít elő szerző, a nélkül hogy különösen okadatolná, vagy tételeiből következtetni lehetne, miért egyedül ezek s nem mások a képviselő nagy emberek, s mit képviselnék az emberiség külön phasisaiban. Plato a bölc, Swedenborg a titkos, Montaigne a kételkedő, Shakspeare a költő, Napoleon a világ fia, Göthe az író. Sok eredetiség, önálló mély gondolkozás bősége van fölhalmazva ezen vázlatokban kétségkívül, s meglepő igazságok eredeti modorban előállítva, az érdekesek közt még is legérdekesebbnek véljük a Napoleonról szerkesztett rajzot, részint — mivel e férfiú legközelebb állott, egész Európát közvetlen érdeklött eseményekkel, legáltalánosabb azon enthusiasmus, melyet kisebb nagyobb mértékben minden haladó lélekben ébresztett, — részint mivel épen most jelen pillanatban gyakran történik hivatkozás geniusára, s úgy látszik szelleme van fölidézve a közel multból, s elveinek nagy befolyás jutott a politika irányzatában. — Azért midőn a többiekről csak a legáltalánosabb futólagos említést közlünk, igen közvetőnek tartjuk Napoleon jellemrajzát egész kiterjedésben közölni, mivel abban fény és árnyoldalai igen új, és eredeti modorban vannak kiemelve.

Plato az alapköve Emerson szerint a mivelődésnek, a forrása minden tudománynak. Omárral kiált föl szerző, a mit az a Koránról mondott „Égessétek el könyvtáraitokat, mert azok egész értéke e könyvben van.“ Plátótól ered minden dolog, a mi utána írva vagy vitatva van (!?) még a nagyobb mérvű géniuszok, a képviseleti férfiak, minő Swedenborg, Göthe, osztoznak azon sorsban, hogy Pláto után szöllanak. Meglepő észjárása, alkalmazható minden korra, minden nemzetre. — A calvinismus sőt a keresztényiség Phaedonjában foglaltatik, föl lehet benne találni Európa jelen miveltsége csiráit művészetének történetét. S ezen minden tudományosságot kimerítő te-

hetséget leginkább azon szerencsés tapintatból következteti szerző, melylyet az elemező, a szétválasztó, gyakorlati anyagi Európának irányát, az elmélkedő, abszraháló, szellemítő Ázsiának az egység felé való ügyekezettel kapcsolatba hozni képes volt. Valóban meglepő, s nagyszerű vázlata azon belső ösztönnek, melyet az emberi faj, úgy mint maga az ember, első zsenyéjében a mivelődés után érez, s mikép szerez ez lassanként kielégítést, benső megnyugvást az értelemnek, kifejezhetési tehetségnek fejlődése által, s miután Plátó munkája a mivelt világgal újabb angol fordításban közelebb érintkezésbe hozatott, több és világosabb adatokat lehet gyűjteni, mikép fölhalálható az a tudomány, művészet minden újabb szüleményeiben.

Swedenborg a speculatio szellemek leghatalmasbika, (!) kitünő egyének között Emerson szerint nem mindég a szerző, vagy alkotó legkedvesebb az emberiségnek. A költő, ki az embert a mindennapi-ság salakjából kiragadja, s magasabb körökbe állítja a képzelet országában, a bölcselkedő, ki az észet kecsegteti, ennek újabb meg újabb tehetségeit fedezé föl, magasabb fokozatán állanak a köz becsültetésnek. De ezeken kívül van egy osztálya az erős elméknek, mely az akarat, az elmélet, a morál rejtélyesebb tartományába vezet s ez még magasabban áll. Ezek között legkitünőbb Swedenborg. Nem mindenkinek van tehetségében, műveit érthetni, de a ki ehhez elég tehetséggel bír, egész élete ki van töltve. S épen egy század volt arra szükséges, hogy a mély tudomány e kincse érdemlett méltánylásban részesíttessék, s a homályos latin nyelvből, a criticus fordító, Wilkinson által az eleven az életerős angolba átültetessék -- „Az állati Ország“ (The animal Kingdom) csodás érdemű könyv, melynek az a célja, hogy a lélek, és tudomány — mely egymástól oly soká vala elidegenítve, ismét egyesíttessék. Semmi sem közelíti meg ezen másképp oly száraz tárgy fényes kidolgozását. Elfogadván azon hiedelmet, hogy az ő és új testamentom tökéletes allegóriák, Platónak finom meséjét kölcsönzi „a legrégebb népről, mely jobb volt nálunknál, s közelebb lakott az istenekhez“ s ennek folytán azon folytonos ajándéka, a legfőbb lény és az ember közti viszonyt kimagyarázni. Mi némileg el lön nyomva theologia iránya által.—Ő magát „Az úr Jézus Krisztus szolgájának“ nevezi, s ilykép ő volt a legutolsó szent atya (!?) — s az erkölcsi belátása, az ethikai törvények előadása, népies hibák javítására irányozva, felül-emeli őt minden újabb írónkon. Azonban könyveit nagy elővigyázattal lehet csak használni. Veszélyes a képfaragónak az elmélet tündező képzelete: való az átmenetben, hamis ha állandósíttatik. Az igaz fölfogásához az övéhez majd hasonló lángész kívántatik. — Azonban ha látványai minden lépcsőzetű, korú, s tehetségű személyek sokaságának nyelvén forognak, meg lesznek vesztegetve. A bölcs görög nép szokásba vette, a legeszesebb, s erkölcsösebb ifjait, mintegy nevelésök kiegészítéséül az eleusiai titkokon keresztül vezetni, hol a legnagyobb pompában, fokozatonként a régi bölcsök főbb igazságaik tanítottak. Egy hő vérű fiatal ember 18—20 éves korában elolvashatja

Swedenborg munkáit — a szerelem, a lelkiismeretesség titkait — s aztán félre teheti örökre. Minden lángész kísértve van hasonló álmokkal, midőn a menny a pokol megnyílik előtte. Azonban e rajzokat mint titokteljeseket kell tekinteni, mint önkéntes, esetleges rajzát a valónak, nem pedig mint a valót önmagát. Ő rajta is beteljesült Locke mondása: „Midőn Isten a prófétát teremti, nem rontja el az embert.“ A theologiai színezet, mely elnyomja szabadabb észjárását minden elméleteibe önkéntelenül betolakodik, s ferde követelése a túlvilági nyilvánítás iránt, csak jámborsága s lángesze által érdemel némi figyelmet s nyilvánításai elvesztik hitelüket, mert kicsiségekre terjeszkednek. Az égnek titka rejtve van, egy vigyázatlan vagy barátságos angyal sem ejtett oly szavat, mely a szentek vágyaira a halandók félelmére felelt volna. Ő pedig mindent elemek, s körülte forgó mindennapiassággal lealazza. Angyalai csupa falusi alakok, a menyország az ő felfogása szerint valósággal valamely francia erkölcsös parasztközösség díjosztás, mert ezen férfiú ki a symbolumok fölfogása által fölismerte a tárgyak költői alkotását, meg volt fosztva a költői kifejezés hatalmától. A költészet teljes hiánya ily transcendentalis lényben némi betegességet bizonyít, mint a rekedt hang szép személynél, egy neme az ovakodtató intésnek. De Swedenborg kettős szolgálatot tett az emberiségnek, mely most kezd ismertetni; a tapasztalás, a használat tudománya által észlelte, nyilvánította a természet törvényeit, s ezeknek fénye által elragadtatva fordult a szellemi természet ismertetéséhez.

Montaigneről, a kétkedőről.

Minden dolognak két oldala van. Nincs semmi bármi csekély is, melynek kétféle alakját nem lehetne észlelni, s ha a kémlelő meglátta az egyiket, önkéntelenül megfordítja a tárgyat, hogy a másikat is láthassa. E különbözésnek a bölcsészethen több neveit tudjuk, végleges, végtelen, — látszó, való — relatio, absolut. — Minden ember születésétől túlnyomó irányt hord magában az egyik vagy másik oldalra, egyik rész a tényeket, különbségeket, fölületet nézi, a cselekedet emberei; — a másik az ugyanazonosságot, a következtetéseket észleli, — a gondolat emberei. S midőn mind a két párt túlzásig hajtja irányát, ellenfelének hibáit kémelve, azokat túlzott alakban tünteti föl, e tusában egy harmadik párt támad, mely a kettő között középen állván, azon igyekszik, hogy mindkettőnek túlzásait fölfödözze, kellő mértékre szállítsa, mindkettőnek állításait fontolóra véve, ítéletét egy időre fölfüggeszsze, — és ez a kétkedő.

Senkise fogja ennek életrealitását tagadni, ha meggondolja, hogy nincs egy kérdés is társaséletünkben, melynek több mint megközelítőleg sikeres megoldását lehet találni. Vegyük a házasságot, nemde folyvást nyílt kérdés, (?) miután főállása óta mai napig a ki benne van,

belőle menekülni kívánna, s a ki kivüle áll, magát ismét belé kívánja? Nemde örökké igaz marad Socrates mondása, annak ki tőle kérde, vajjon házasodjék-e? hogy „akár házasodik, akár nem, mindenkép meg fogja banni.“ Nem kérdés-e az állam maga? egész emberi társaság meg van hasonolva elvei felett, s a létező intézményeket mindenki, bár azokat nem szereti is, csak azért türi, mert fél, azok megrontásával a nagyobb rendetlenségtől.—Az egyház nem volt-e a leghevesebb vitának tárgya örök időtől? maga a miveltség haszna, nem volt-e kétely tárgya?

A dolog ily állásában nem lehet tagadni, hogy a kételkedés vagy inkább a fontolgatás az élet legmélyebb valójából van merítve, s ezen szükség érzetének senki lübb kifejezést nem kölcsönzött, mint Montaigne. Ő a legőszintébb, legbecsületesebb író, ki nem szépit semmit, legkevésbé önhibáit, s *essayi* valóságos mulattató magánbeszéd, melyekben mindent, a mi tolla alá kerül, czifrázás nélkül, férfias érzelemmel tárgyal. S a világ meg is adta munkájának az érdemlett tiszteletet azáltal, hogy minden (?) élő nyelvre átfordítva, hetvenöt kiadást ért Európában.

Montaigne 1571-ben 38 éves korában atyja halála után visszavonult a törvény pályájáról, melyet az ideig Bourdeauxban gyakorolt, s jószágára telepedve, noha előbb mint udvaronc szerette az élvezet, most erélylyel karolta fel a gazdaságot s javait lehető legjövendmezőbbekké tette. Egyeneslelkűsége, s egyszerű bánásmódja mellett, kinyerte a közbecsülést. A polgárháború alatt, mely minden kastélyt erősséggé változtatott, Montaigne nyitva tartá kapuit, s házát védelem nélkül. Minden pártfél szabadon járt hozzá, mert becsületessége, bátorsága köz elismerésben részesült. A szomszéd urak irományaikat, kincseiket hozzá vitték biztosítás végett, s Gibbon e túlságos korban csak két szabad gondolkozású férfit nevez, őt és IV. Henriket. Meghalt hatvan éves korában 1592-ben, holtáig hű maradván állításához, hogy legtöbb cselekedetét nem szabad választásból, hanem példa és szokás szerint intézte.

De lássuk egy fejezetét az előttiünk fekvő műnek. Lássuk miként itéli meg egy amerikai, s a mellett önnálló felfogású, olykor paradoxoktól nem ment író századunk egyik legnagyobb emberét, I. Napoleont.

Napoleon, a világ fia.

„A XIX. század kitünő férfiai között Bonaparte volt távolról is a legáltalánosabban ismert s leghatalmasabb egyéniség, és uralmát leginkább azon hűségnek köszönheti, melylyel a munkás mivelt emberek tömegének gondolkodási módját, czélzatait kifejezte. Swedenborg szerint minden szerv hasonnemű részecskékből van alkotva, vagy a mint gyakran kifejezni szokás, minden egész szintazon egészekből áll: a tüdő végtelen szamu tüdőcskékből, a máj hasonlóul számtalan májacskákból, a vese apró vesékből stb. Követve ezen analógiát: ha va-

laki találtatik, ki magában hordozza a nagy tömeg hatalmát, vonzalmát, ha Napoleon Franciaország, ha Napoleon Európa, ez onnét következik, mert azon népek, melyeken uralmát gyakorolja, mind kis Napoleonok.

Társadalmunkban öröktől fogva fenálló surlódás létezik azok közt, kik már szerencsét tettek, s a szegény, az ifjú közt kinek még szerencse után kell fáradnia, — a holt munka érdekei közt azaz oly kezek munkája, melyek már rég a sirban nyugszanak — mely munka jelenleg pénzben, földben, építményekben, henye tőkepénzesek birtokában fekszik öszhalmazva—s az élő munka érdekei közt, mely magát pénzek, földek, építmények birtokába igyekszik helyezni. Az első osztály önző, félték, szabadságellenes, utálja az újításokat, s számban fogy, mindég halál által. A másik szintén önző, bitorló, mérész, önbizalmas, a másikat számban túlhaladja, s minden órában szaporodik az új születések által, folyvást azon törekszik, hogy nyitva tartson minden nyílást mindenki törekvéseinek, sőt ezen nyílásokat szaporithassa is. Az ipar embereinek osztálya Amerikában úgy mint Európában, Angol s Franciaországban, a szorgalomnak, az ügyességnek osztálya. Napoleon ennek képviselője. A derék, munkás, ügyes emberek érzete az egész középosztályból Napoleont jelelte ki, mint a megtestesült democratiát. Megvoltak benne ezek erkölcei, ezek hibái, de mindenek felett megvoltak ezek szelleme, ezek czélzata, czélzat kiválólag anyagi, érzéki sikert tüzvéni ki végczélul, s a leggazdagabb, legkülönbözőbb eszközöket használnván föl ennek elérésére: kítünő értelmességü, hó alapos tudományosságü, ügyes mechanikai hatalmakkal foglalkozva, de alárendelve minden észbeli s szellemi erőket az anyagi sikerre vezető eszközöknek. Gazdag emberré lenni a végczél, „Az isten megadta,“ úgy mondja a Koran, „minden népnek a maga profétáját tulajdon nyelven.“ Páris, London, Newyork a kereskedés, a pénz az anyagi erő szelleme szintén igénylették profétájukat, s Buonaparte erre lön hivatva, küldetve.

Napoleon életírásának, emlékeinek, adomáinak milliányi olvasói közül mindegyik gyönyörködik ama lapokon, mert azokban önnön történelmét tanulmányozza. Napoleon merőben divatszereü, s szerencséjének tetőpontján is a hirlapok szellemét tükrözi vissza. Ó nem szent, saját szavait használva „je ne suis pas capuchin,“ és nem is hó s e szónak magasztosb értelmében. Az utcza embere, földtalálja benne más utcza-emberek tulajdonit. Ót mint születésnél fogva egyszerű polgárt, magához hasonlónak találja, ki igen megfogható érdemek által jutott azon hódító állásra, hogy mindazon izléseit bőven kielégíthette, melyek nagy mérvben megvannak a közönséges emberben, de a melyeket ez kénytelen titkolni, megtagadni; jó társaság, jó könyvek, sebes utazás, jó öltözék, ebéd, szolgálat szám nélkül; személyes súly, képzetekinek foganatosítása, a jótévő szerepe környezetében, szép képeknek, zenének, szobroknak, palotáknak, társadal-

mi tisztelgéseknek finomabb élvezete, minden a mi a XIX-ik században általánosan kedves, kívánatos, megvolt e férfitúrázásában.

Igaz, hogy oly férfitúrázó, ki mint Napoleon annyira tudta magát a körülete lévő tömeg lelkületébe illeszteni, ennek többé nem egyedül képviselője, hanem tetteleg egyedárusa, bitórlója mások szellemének. Így Mirabeau plagiumot követett el minden jó gondolattal, ötlettel, mi akkor Franciaországban elmondott. Dumont beszéli, hogy egykor a Convent karzatán ült, s hallgatá Mirabeau szónoklatát, meg lön lepve, érezvén, hogy képes lenne ehhez alkalmas zárszót készíteni, melyet tüstént leírván, Elgin lordnak, ki mellette ült, meg is mutatott. Elgin lord helyeselvén ezt, Dumont estéin Mirabeaunak is megmutatta. Ez elolvastván, bámulatra méltónak mondá, s kijelenté, hogy másnap szónoklatába kívánja foglalni. — „Ez lehetetlen“ mondá Dumont, „miután szerencsétlenségre már Elgin lordnak megmutattam.“ — „Ha még ötven embernek mutatta volna is ön Elgin lordon kívül, holnap még is el fogom mondani.“ És el is mondotta legnagyobb hatással a másnapi ülésben. Mert Mirabeau túl hatalmu személyességénél fogva érzé, hogy azon dolgok, melyeket jelenléte ébresztett, ép annyira sajátja, mintha önmaga mondotta volna, s hogy csak az adja meg nékik a súlyt, hogy ő azokat a magáéinak elfogadta.

Mennyivel hathatósabb, öszpontosultabb volt Mirabeau népszerűségének, s több mint túlsúlyának utódja Franciaországban. Valóban a Napoleon fajta embernek megszűnik magán véleménye magán beszéde lenni. Ő oly mérvben fogékony és úgy van állítva, hogy mintegy központi irodájává (bureau) válik az egész kora-nemzete értelmiségének, eszének és hatalmának. Ő nyeri a csatákat, ő készíti a codexet, ő állítja föl a súlyok és mértékek rendszerét, ő egyenvonalozza a havasokat, ő építi az utakat, minden kitünő mérnök, tudós, államférfi az ő részére dolgozik, hasonlóul bármily ügyes fő elfogadja a legjobb rendszabályokat, reáüti saját bélyegét nemcsak ezekre, hanem minden szerencsés és emlékezetre méltó kifejezésre. Minden szótag Napoleon által kiejtve, iratainak minden sora megérdemli az olvasást, mert benne van Franciaország érzete.

Bonaparte a közönséges embernek bálványa volt, mert határtalan fokozatban meg volt benne a közönséges ember tulajdona, hatalma. Van abban valami kielégítő, ha a politikának legalsóbb fenekére lebozsátkozunk, mert megmenekszünk a képmutatástól, az idegen szójárástól. Bonaparte közösen küzdött hatalomért, gazdagságért azon osztálylyal, melyet képviselt. De B. az eszközöket tekintve különösen minden kétely nélkül. Félre tett ő minden érzelmet, mely más embernek cél felé haladtát zavarba hozhatják. „Az érzelmek asszonyoknak, gyermekeknek valók.“ Fontanes 1804-ben Napoleon saját lelkületét fejezte ki, midőn őt a senatus nevében imígy köszöntötte „Sire, a tökéletesség vágya a legrosszabb kórállapot, mely az emberi szellemet valaha bántotta.“ A szabadság, haladás bajnokai

„ideologisták“ — szájában gúnykép gyakran megforduló kifejezés; Necker ideologista, Lafayette ideologista.“

Egy igen ismeretes olasz beszéd azt tartja: „ha sikert akarsz, ne légy igen jó.“ Nagy előny bizonyos korlátok közt lemondani a kegyelet, háladatosság, nemes érzés érzelmének hatalmáról, miután az, a mi áthatlan sorompó volt előttünk, s még az mások előtt alkalmas fegyverre válik kezünkben célunk elérésére, valamint a tél a hatalmas folyót — mely legyőzhetlen akadály volt — kényelmes útra változtatja.

Napoleon egyszer mindenkorra lemondott az érzelem és hajlandóságról, csak fejét, kezét kívánta használni. Ő előtte nincs csoda, nincs büvész. Ő egyszerű munkás érzében, vasban, fában, földben, utakban, épületekben, pénzben, seregekben, de edzett, ügyes munkás. Ő soha sem gyenge, vagy tudós, hanem a természet fiának tömörségével, határozottságával dolgozik. Nem vesztette el természetes érzetét, rokonszenvét a körülte lévő tárgyak iránt. Ily férfiúnak helyet enged mindenki, mint a természetszerű eseménynek. Kétségkívül van elég férfiú, ki szakmájában edzett, mint gazda, művész, hajós, s tudjuk mily alaposak, gyakorlatiak az ily emberek a tudósok irányában, de ilyekben többnyire hiányzik a jó fölosztás, olyanok mint a kéz fő nélkül. De Napoleon ezen állati érzebeli erőt belátással, áttekintéssel tetőzte, hogy benne egyesülve lehetett föltalálni a természet s észbeli hatalmat, mintha tenger és föld húst öltöttek volna magukra, s kezdenének számolni. Azért a tenger és a föld is őt látszottak föltételezni. Ben támadt önnön körében, s mint olyant ez elfogadta. Ezen számítási mütét által tudta meg, hanyadán van munkájával, s mi ennek eredménye. Ismerte az arany, vas, hajó, seregek, diplomaták minden tulajdonit, s megkívánta, hogy mindegyik azok szerint cselekedjék.

A hadviselés mestersége volt azon játék, melyben számítási tudományát leginkább gyakorlotta. Ez szerinte abban állott, ellenénél mindég nagyobb erőt alkalmazni azon ponton, melyen ez megtámadtatik, vagy támadást intéz, s egész talentoma végtelen cselek és fordulatok mellett oda volt irányozva, szegletben támadni meg az ellenséget és erejét megtörni egyenkint. Igen megfogható, hogy csekély erő ügyes fordulatokkal úgy vezényelve hogy a küzdés helyén mindég két ember kerüljön egy ellen, könnyen legyőz sokkal nagyobb ellenséget.

Az idők alkata, kora körülményei együtt hatottak benne a minta democratát kifejleszteni. Meg voltak benne osztályának erkölcsi, s munkásságának föltételei. A józan ész, mely alig állapít meg egy végzést, midőn az eszközöket is fölisméri annak elnyerésére: a gyönyörűség eszközeinek használásában, azok megválasztásában, egyszerűsítésében, munkájának egyenessége, teljessége, az okosság, mely mindent meglátott, az erély, mely mindent véghez

vitt, őt természetes közlönyévé tették ama — minek terjedelménél fogva mondani lehet — divatos pártnak.

Hiában — minden sikerben a természet igényli a legnagyobb osztály részt, így az övében is. Ily emberre szükség volt, s ily ember született, vasszikla ember — ki képes lovát tizenhat, tizenhét óra folyásig megülni, napokon át járni nyugalom, eledel nélkül, néha futtában ragadozó tigris falékonyosságával, gyorsaságával kapdosva, kételyek által nem akadályozott férfiú, tömör, rögtönös, önző, eszélyes, fölruházva oly tiszta fölfogással, mely magát mások követelései, vagy önnön előítélete, indulatosága által megzavartatni, tévútra vezetetni nem engedte. „Vas kezem“ mondá „nincs karom végén, hanem közvetlen fejemmel van kapcsolatban.“ Tisztelte a természet, a szerencse hatalmát, ennek tulajdonitá önnön felsőbbségét, a helyett, hogy mint sok alábbvaló ember elbizta volna magát makacsságában vagy a természet ellen küszködött volna. Kedvencz rhetoricája csillagának ismételt fölemlítésében állott, s hízeltt önmagának, valamint a népek is, midőn magát, a „végzet fiának“ nevezte. „Sokan nagy bűnökkel vádolnak:“ úgymondá, „a magam fajtáju emberek bünt el sem követhetnek. Semmi sem volt egyszerűbb fölemeltetésemnél, haszontalanság azt bűnnek, fondorlatnak róvni föl. Egyedül az idők rendkívüliségének, s azon jó híremnek tulajdonítható — hogy hazám ellenségei ellen sikerrel harczoltam. A nagy tömeg véleményével, az eseményekkel együtt haladtam, mi hasznomra lett volna a bűn.“ Ismét fiáról szólva mondá: „Fiam sohasem fogja helyemet betölthetni, valamint én sem tudnám ön magam helyét pótolni, — én a körülmények teremtménye vagyok.

Oly mérvben volt benne a cselekvés egyenessége párosulva a gyors fölfogással, mint még eddig senkiben. Ő realista, rettentés minden szájhősöknek, s a valót is elhámolyosító személyeknek. Meglátja, hol sarkallik a dolog, az ellentállás pontjára veti magát, s megvet minden más tekintetet. Erős ő igazi modorban, legkivált belátása által. Soha sem rohant győzelmeibe, hanem megnyerte előbb fejében, mielőtt a harcz mezőn vívta volna ki azokat. Főbb eszközeit önmagában lelte, mástól nem kért. 1796-ben így ír a directoriumnak: „Bevezettem a hadjáratot a nélkül, hogy mással tanácskoztam volna. Semmire sem megyek, ha magamat mások eszméihez alkalmazni kénytelenítottam, némely előnyöket vívtam túlszámú erő ellenében, akkor, midőn mindennélkül szűkölködtem, mert azon hiedelemben, — hogy bizalmatok reám van ruházva — cselekedeteim oly gyorsak voltak, mint gondolatim.“

A történet le a mai napig telve van a kormányzók gyarlóságai-
val. Szánalomra méltó osztály emberei ők, kik nem tudják mit kelljen cselekedniök. A munkás kenyérért lázong s a miniszterek, nem tudván mit kellessék tenni, szuronynyal fogadják őket. De Napoleon értette dolgát. Itt oly férfiú állott, ki minden pillanatban, minden véletlenben tudta mi a teendő legközelebb. Ez kimérhetlen kényelem, nem csak

királyok, hanem a polgárok elméjének is. Kevés ember tudja, mi legyen azazután, mától holnapra élnek terv nélkül, s mindjárt végére érnek a sornak: s minden cselekvény után kívülről várják a lökést. Napoleon első ember lett volna a világon, ha czélja a köz jó lett volna. Így is a milyen, rendkívüli egyénisége által cselekvésének bizalmat, s eleveniséget ébreszt. Ő szilárd, biztos, önmegtágadó, önmellőző, czéljainak mindent föláldozó, pénzt, seregeket, vezéreket, sőt önnön biztosságát is, nem engedve magát tévútra vezettetni eszközeinek fénye által. „Politika felett,” mondá, „nem az eseményeknek kell uralkodniok, hanem a politikának az események felett. Minden esemény által elragadtatni, annyi, mint semmi politikai rendszerrel sem birni.“ Győzelmei csak kapuként szolgáltak, s körülményei bármily káprásztató lármájában sem feledkezék meg előmenetelének biztos útjáról. Tudta ő mit kell tennie, s egyenesen repült czélja felé, még az egyenes vonalt is megrövidítén, hogy tárgyhöz jusson. Életéből kétségkívül borzasztó adomákat lehetne gyűjteni, mily áron vásárolta sikerét, de azért még sem lehet őt kegyetlennek mondani, hanem olyannak, ki nem ismert akadályt akarátának, nem vérszomjas, nem kegyetlen, — de jaj annak, ki útjában állott. Nem vérszomjas, de nem is vért kiméllő, könyörületlen. Egyedül a tárgyat látta — az akadálnak engedni kellett. — „Sire, Clarke tábornok nem egyesülhet Junotval az osztrák üteg borzasztó tüze miatt!“ — „Vegye be az üteget“ — „Sire minden ezere, mely a tüzérséghez közeledik, föl van áldozva.“ — „Csak előre!“ — Seruziér, egy tüzér ezeredes következő töredéket közöl az austerliczi csata után történt jelenetekből: „Azon pilanathban midőn az orosz hadtest bajosan, de jó rendben eszközlé visszavonulását a tő jegén: Napoleon sebes vágatva lovaglott a tüzérség felé. „Időt vesztetek“ kiáltott „tüzet a tömeg ellen, a vízbe kell azt fúlasztani, tüzet a jégre!“ — A parancs vagy tiz perczig teljesületlen maradt, hiában voltam több tiszttel egy közel hegyoldalra állitva, hogy e szándéknak sükert szerezzünk — a golyók csak elgurultak a jég hátán — a nélkül, hogy bezúzták volna; látván ezt, egy egyszerű módot gondoltam ki, könnyebb ágyúkat felemeltettem, s a csaknem függelékes esetű golyók megtették a hatást. Modoromat tüstént követték a többi ütegek is s egy percz alatt a jég alá temettünk több ezer oroszot és osztrákokot.“

Minden akadály enyészni látszott eszközei bővségében. „Nem lesznek többé havasok,” mondá s fölépítetté tökéletes utait, megmászva legmeredekebb csücsait fokozatos kanyarulatokkal, míg Olaszország szintű megnyilt Páris előtt, mint Franciaország bármely városa. Éltét is kockára tette, s koronájáért küzdött. Eltökélvén mit kelljen tenni, véghez is vitte azt, testtel, lélekkel. Megfeszítette minden erejét, kockára tett mindent, nem kimélt semmit, se készletet, se pénzt, se hadseregeket, se vezereit, sőt önnönmagát se.

Szeretjük látni, hogy minden tegye meg a maga módja szerint kötelességét, legyen bár fejős tehén, vagy csörgő kigyó; s ha a

népek viszáljai kiegyenlítésének csakugyan a harcolás a legjobb módja, mint sokan hiszik, igaza volt Bonapartenak, hogy azt egész erővel követte. „A hadviselésnek nagy elve,” mondá, „az, hogy a sereg mindig készen álljon, éjjel, nappal, s minden pillanatban úgy ellentállhatni, a mint csak tőle telik.“ Ő soha sem kímélte készleteit, hanem a vívás pontján záporát özönlötte a golyóknak, röppentyűknek ellenére, hogy minden védelmet megsemmisítsen. Az ellenállás pontján századot századra halmozott, túlnyomó sokaságban, míg azt el nem seperte. Néhány nappal a jenai csata előtt Lobensteinnál lovas vadászaihoz szóllott: „Fiaim, ne féljete a haláltól, ha a katoná vele szembe száll, azt mindig az ellenség táborába kergeti.“ A támadás hevében magát sem kímélte jobban. A lehetőség végletéig ment. Való, hogy Olaszországban megtett mindent, a mit tehetett. Több ízben egy hajszálnyira közel állott a végveszélyhez s személye majd nem veszte volt. Arcolánál egy mocsárba sülyedt. Az osztrákok a csatározásban ő közé és serege közé nyomultak, s csak a legnagyobb erőfeszítéssel lett megmentve. Lonatonál és más helyeken kicsinyben hogy el nem fogták. Hatvan ütközetet vívott. Soha be nem elégtült. Minden diadala új fegyverre vált. — „Hatalmam megbuknék,” mondá, „ha új merényletekkel nem tartanám azt fen. Győzelem tett azzá, a mi vagyok, győzelemnek kell fentartani.“ Érezte minden okos emberrel, hogy a fentartáshoz szintannyi élet kell, mint a teremtéshez. Mindég veszélyben, mindég rossz állapotban vagyunk épen a végromlás szélén, menthetve egyedül találékonyság, bátorság által.

Erélye mérsékelve, óva volt a leghidegebb számító pontosság által. A támadásban villám, elsánczolásaiiban sérthetetlen volt. Maga támadása se volt pillanatnyi bátorságnak sugallata, hanem okos számítás eredménye. Véleménye szerint a legjobb védelem abban állott, hogy mindig ő legyen a támadó fél. „Nagyravágyásom,” úgymond, „mértéktelen, de mindig hideg természetű.“

Minden számításának biztosságától függött s számításánál még az égi csillagok mozgása sem lehetett szabatosabb. Személyes figyelmé kiterjeszkedett a legparányibb tárgyakra. „Montebellónál meghagytam Kellermannnak, hogy nyolczszáz lovassal támadjon s ezekkel az osztrák lovasság szeme előtt szétválasztott 6000 magyar gránátost. E lovasság csak fél mértföldnyi távolságra állott s nem kellett volna több egy óra negyednél, hogy a helyszínére érkezzék s mindig tapasztaltam, hogy csak ezen óranegyedek határoznak a csata sorsa felett.“ „Mielőtt harcra kelt, Bonaparte keveset gondolkozott a felett, mi teendő legyen a siker esetében, de annál többet arról, mit, ha rozra fordul a szerencse.“ Ugyan e józan ész és okosság bélyegezi mindenkor magaviseletét. Titkárának adott utasításai emlékezetre méltók. „Éjjel oly ritkán jöjjön szobámba, mint csak lehet. Ha jó hirei vannak soha föl ne keltsen, ezekkel nincs mit sietni. De ha rossz hirei vannak, keltsenek föl tüstént, mert akkor

egy pillanatot sem lehet veszteni.“ Hasonló furcsa gazdálkodást gyakorlott mint tábornok Olaszországban terhes levelezései iránt: megparancsolá Bouriennenek, hagyná három hétig fölnyitatlan leveleit, s azután nagy meglepéssel tapasztalá, mikép nagy része a tárgyaknak eligazult magától, a nélkül, hogy többé választ kívánt volna. Roppant volt munkásságának eredménye, s nagyobbnak tünteti föl az embernek eddig ismért tehetségét. Ulyssesstől Oraniai Vilmosig sok munkás király lehetett, de egy sem teljesítette tizedrészét annak mit ez végbe vitt.

A természet ez adományaihoz járult még Napoleonnál, hogy alacsony magánsorsban született. Későbbi napjaiban az a gyengeség szállotta meg, hogy az aristocratia elévülését akarta koronáihoz, jelleihez ragasztani mindamellet elösmérte mégis, mivel tartozott szigorú növeltetésének, s nem titkolta megvetését a született királyok, különösen a Bourbonok iránt. Azt mondá felölök, hogy számkivetésökben se nem tanultak, se nem feledtek semmit. Napoleon keresztül ment a katonai szolgálat minden rangfokozatán, de előbb volt polgár, mint császár s azért bírta a polgárság kulcsát. Észrevételei fölfogása bizonyítják mily alapos és valódi ösméretével birt a közép osztálynak. Azok, kiknek véle dolguk volt, könnyen belátták hogy magát rászedni nem hagyta, hanem épen oly jól tudta az egyszer egyet, mint bárki más. Kitünik ez sz. Ilonán szerkesztett emlékeinek minden részleteiből. Midőn a császárnénál háztartásának, palotáinak kiadásai által adóssága fölszaporodott, önmaga vizsgálta hitelezői számláit. fölfedezte a túlságos árakat, hibákat és levonásokat tett tetemes öszletig.

A hatalmas fegyverét, t. i. a milliókat, kiket kormányzott, azon képviseleti jellemének köszönhette, melylyel föl volt ruházva. Ő úgy érdekel bennünket, a mint Franciaország, Európa helyett áll, s addig van fenmaradása, mint vezérnek, mint királynak, míg a munkás tömeg érdeke benne közlönvét, vezetőjét találta. A társadalmi érdekekben ismerte a munka értelmét, értékét s természetesen ennek részére állott. Érdekes egy életirója által sz. ilonai elvonultságából említett esemény. „Egykor Balcombe asszonynyal sétálván, néhány szolgálta málhákkal terhelve, haladott közel mellette az úton. B.-né feddőleg utasította ezeket félre az útból, de Napoleon meginté őt, mondván: „Aszonyom tiszteld a terhet!“ Császársága idejében figyelmet fordított fővárosa köztereinek ékítésére, csinosítására. „A piac“ mondá „Louvre-je a köznépnek.“ Főbb művei, melyek túléltek, — a nagyszerű utak. Seregeit szellemével tölté el, s egynemo a fesztelenségnek, pajtáságnak fejlődött ki közte és ezek között, melyet udvarának rideg formasága sohasem engedett lábra kapni közte és tisztjei között. Véghez is vitték szemei előtt, a mit más véghez sohasem vihett. Legjobb adat, seregeivel viszonyra nézve, az auszterliczi csata reggelen kiadott napi parancsa, melyben Napoleon igéri ezeknek, hogy távol fogja tartani személyét a lövéstől. Ezen

nyilatkozat, mely épen ellenkezője annak, mit vezérek, katonák a csata előestéjén tesznek, eléggé kimagyarázza a seregnek vezére iránti hódolatát.

De bár részletekben meg volt ezen egyenlőség Napoleon és a néptömeg között, valódi ereje mégis ennek ama meggyőződésén alapult, hogy szellemében, céljaiban ő volt képviselőjük nem csak mikor hízelt, hanem mikor fenytette sőt tizedelte ujonczozásai által. Tudott ő, mint bárminő jacobinus okoskodni a szabadság és egyenlőség felett — s midőn czélzás tétetett azon vérré, melyet ontatott midőn Enghien herceget meggyilkoltatta, azt mondá: „Az én vérem sem pocsolya vize.“ Érezte a nép, hogy a trón nincs elfoglalva, az ország vére kiszíva a legitimisták egy kis számu osztálya által, mely ridegen elzárkozott az emberek minden közlekedésétől, s makacsul ragaszkodott egy rég elfelejtett társadalmi állapot ódonszerű eszméihez, előítéleteihez. Ezen vampyr helyett egy férfiú körükből, az övékéhez hasonló tudományyal, eszmékkel székelt a Tuillériákban, feltárva nékiek s gyermekeiknek a hatalom, a megbízás minden tisztségeit. Az álmos önző politikának, mely mindég fogyasztja az ifjuság alkalmát, eszközeit, napja letűnt és helyébe lépett a rugékonyság, a követelés politikája. Vásár nyílt az emberek minden tehetségeinek, munkásságának s fényes díjak csillogtak az ifjuság, a tehetség szemében. Az agg lebilincselte feudális Franciaország át lön változva egy ifju Ohio- vagy New-Yorkká, s azok, kik nyögtek az új király közvetlen szigora alatt, megbocsáták azt, mint a katonai rendszer szükséges következményét, mely elég szerencsés volt kifizni a zsarnokot. Sőt akkor is, midőn a nemzet többsége kérdeni kezdé, vajjon nyert-e valósággal valamit az új parancsnok pénzt, embert fölemészítő táborozásai mellett: az egész nemzetnek minden nemű tehetsége melléje állott, s pártját fogta, mint természetszerű gyámjának. 1814-ben azon biztatásra, hogy a magasabb osztálybeliekre támaszkodjék, válaszolá: „Uraim, azon állapotban, melyben én vagyok, nemességem a külvárosok pór népében vagyon.“

Napoleon meg is felelt ezen várakozásnak. Helyeztetésének szüksége igénylette mindennemű tehetség befogadását s minden tiszt-ségre való alkalmazását, s érzése igen megegyezett politikájával. Noha mint minden felsőbb ember érzette a vágyat az igazi emberek, s hasonlók után mérközhetni hozzá fogható férfiakkal — s a türelmetlenséget minden ostoba középszerűség iránt. Minden természetes erély biztos lehetett a jó fogadtatás felett udvaránál. Tizenhét férfiú emeltetett idejében, a köz katonák sorából, királylyá, herceggé, tábornagygyá s a becsület rendjelei személyes becs, nem családi összeköttetés után voltak osztogatva. „Ha a katona átmegy tűz kereszt-ségén, a csatamezőn, — szemem előtt mind egyrangú.“

Ha egy természetes király királyi czímet nyer, egész világ meg van elégedve. — A forradalom följosítá az erőteljes sz. Antal külvárost, följosítá minden lovász fiút, vagy újonczot hogy Napo-

leont úgy tekintse mint önnön testét, mint önnön pártja teremtményét; de van még valami a nagy talentom sikerében, mi általános részvétet érdemel. Mert az, hogy a józan ész, szellemi erő, legyőzze az ostobaságot, rossz akaratot, minden okos embernek érdekében áll s miut értelmes lények mintegy tisztúlva érezzük a levegőt azon villanyos rázkodtatás által, midőn a szellemi erő az anyagi fölé emelkedett. Ha kibontakozunk a helybeli, vagy esetleges körülmények hatásköréből, érezni fogjuk, hogy Napoleon érdekünkben küzd, diadalait becsületesen kiérdemelte, s hogy e nagyszerű gőz-gép a mi dolgunkat teljesíti. Akármí az, a mi a képzelődést fölébreszti az által, hogy az emberi tehetség közönséges határait túlszárnyalja — csodálatosan fölbátorítja, fölszabadítja az embert. Im egy nagy tehetségű fő roppant ügyeket rendezvén — s végtelen számú ügynökeit lelkesítvén e szem, mely keresztül lát Európán; e kész föltalálás: — e kimerithetlen találékonyság: — mily költői képletek midőn Sicilia tengerén a havasokat kémleli, midőn a pyramisok alatt seregeit csatára rendezi — s azokat így szólítja: „E gulák csúcsáról negyven század néz alá réatok“ — midőn a Vöröstengerbe hatol, — midőn a suezi földszorosba veszi útját! — Óriási tervek nyugtalaníták őt, a midőn Ptolomais partján veszteglett. „Ha Acre elesik,“ kiálta fel, „megváltoztatom a világ ábrázatát.“ Serege az auszterlitzi csata előestéjén, mely császárrá lett emeltetésének évfordulata volt, őt egy 40 darabból álló zászlócsokorral tisztelé meg, melyeket az ellenségtől szedett el. Talán egy kissé gyermekies azon öröme, melyet ez ellentétek minél szemebetünőbb kiemelésében helyezett, valamint gyönyörködött abban, hogy Tilsit-ben, Párisban, Erfurtban királyokat varakoztatott előszobáiban.

Az emberiség oly általános gyengesége, határozatlansága, különbözősége mellett nem lehet eléggé nem örvideni ezen mindenkor kész szereplőn, ki meg tudta üstökénél ragadni az alkalmat, s megmutatta, mit lehet végezhivni oly erkölcsi tulajdonokkal, melyek kisebb nagyobb mértékben minden emberben megvannak, t. i. pontosság, személyes figyelem, bátorság, s általánosság. „Az osztrákok,“ mondá, „nem ismerik az idő becsét.“ Már ifjabb korában föl lehet őt mutatni mint az okosság példányát. Hatalma nem áll valami vad, rakonezátlan erőben, vagy nagy lelkesedésben, mint Mahomednél, vagy hathatós reábeszéléseben, hanem a józan okosság gyakorlatában minden eseményeknél, inkább mint szabályokhoz, szokásokhoz ragaszkodásban. Azon leczke, mire ő tanít, ugyanaz, a mire az erély mindenkor tanított, t. i. hogy ez tud magának mindenkor érvényt szerezni. A félelmes kétkedések minő halmazára felelt meg ez ember élete! Mikor ő föllépett, mindenki azon véleményben volt, hogy a hadviselésben újat föltalálni nem lehet, valamint az ma is sokaknak véleménye, hogy nincs többé ujdonság se a tudományban, se a gazdálkodásban, vagy társadalmi szokásokban, valamint az emberi társaságnak mindég az a hiedelme, hogy a világ ki van merítve. De Bonaparte jobban tudta, mint az emberi társaság — s a mi több, tudta is, hogy jobban

tudja — valamint hiszem minden ember jobban tudná, mint tesz, tudja hogy azok az intézmények, melyeket mindég ajánlgatunk, csak parányiságok, gyermek játékok, de nem mer saját előérzetében bízni — Napoleon egyedül önmön sejtelmekre támaszkodott, s másokéval nem gondolt. Újtásaival úgy bánt a világ, a mint másokéval is bánni szokott—gáncsolta, számtalan ellenvetést tett, fürkészte az akadályokat, de Napoleon fittyet hányt az ily ellenvetésekre.

A XIX-ik század eme képviselője többi tulajdonihoz még nagy tehetség is járult általános tárgyak felett elmélkedni. Kedvelte a gyakorlati, a tudományos, az elvont kérdések vitatását, s véleménye mindég eredeti mindég talpra esett. Megvoltak a gondolkodás, a bölcselkedés pillanatai. A pihenés nyugalmában Napoleon kitűnik mint lángész, midőn elvont kérdésekre irányozta természetes vágyát a való iránt, s a szavakban azon türelmetlenséget, melyet a csatamezőn szokott mutatni. Ép oly jól tudott élvezni bármi képzeleti játékot, vagy élczet vagy költeményt mint bárminő hadi cselet. Gyönyörködött ha Josephinet és hölgyeit a homályosan világított szobában retegésbe hozhatta a képzelődés hatásával, mihez hangjának dramatikai ereje lehető hatást kölcsönözött.

Én Napoleont a jelen társadalmi közép osztály ügynökének nevezem, azon néptömegének, melylyel a piacok, gyárok, boltok, műhelyek, kalmári irodák telvék, mely mind arra törekszik, mikép lehessen meggazdagodni. Ő volt az agitator, az elévülés lerontója, a szabadelvű, a radical, az eszközök föltalálója, a kapuk föltárája, az egyedárusság, viszaélések fölforgatója. Azért nem szerethette őt a gazdag, az aristocratia; Angolország a tőkének — Ausztria s Róma a hagyomány és megszokás középpontja ellenkeztek vele. A conservatívek zavarodása, a római conclave gyöngye vén embereinek iszonyata, kik rémületökben mindenhez kapkodtak, még az izzó tüzes vashoz is. Megvoltak benne képviseltei tömegének erényei, de még azok hibái is. — Kár azonban, hogy ezen fényes rajznak meg van árnyoldala is. Azonban ez azon veszélyes tulajdonság — melyet a gazdagság hajhászásában fölfödözünk, hogy mindég csalékony s hogy mindég a nemesebb érzések megszégésével, vagy gyengítésével jár, — s így elkerülhetetlen, hogy e hősnék történetében ugyanezen tényre ne adjunk, ki az eszközökre nézve minden megállapodás vagy kétely nélkül egyszerűn fényes pályát tűzött ki magának.

Bonaparteben különösen hiányzott minden nemesebb érzés. Ezen a világ legmiveltebb századában s népében legmagasabban álló egyén nem bir a közönséges becsületesség, őszinteség érdemével. Igazságtalan vezérei iránt, önző, Kellermantól, Bernadottól elorozza nagy tetteik hitelét; fondorkodik hogy hú Junot-ját a bukásig vihesse, hogy őt Párisból eltávolíthassa, hol trónjának büszkeségét ennek fesztelen magaviselete sértette. Határtalanul hazug. Hivatalos iratai, „Moniteur“-je napi parancsai példabeszéddé váltak, midőn valaki azt mondja, a mit másokkal el akar hitetni. De rosszabb midőn ott ült

idő előtti agg korában, magános szigetében tényeket, adatokat, jellemeket hamisítva meg, hogy magát a történelemben kívánt színi világitásba állíthassa. Mint minden francziában, benne is túlságos vágy volt színi hatás után. Minden nemesebbnek látszó tette e számítással volt metelyezve. Csillaga, dicsőség vágya, a lélek halhatatlansága feletti tana, mind francziák. „Meg kell a világot lepnem, elbámitanom. Ha a sajtónak megadnám szabadságát, hatalmam nem tarthatna három napig.“ Nagy lármát ütni, az volt kedvencz-célzata. — „A nagy hírnév nem egyéb nagy zajnál, minél nagyobbat üt az ember, annál távolabbra hallatszik az. Törvények, emlékek, intézmények, nemzetek mind elenyésznek, de a zaj megmarad és áthat a késő korba is. Tana a lélek halhatatlanságáról csupa hirtű. A befolyásról vallott elmélete nem épen kecsegtető. „Két rugója van,“ úgymond, az emberi cselekedeteknek: az önérdek és félelem. A szerelem, ligygyétek, esztelen kábulás, a barátság üres név. Én senkit sem szeretek, még testvéremet se, talán Józsefet egy kissé, szokásból, mert bátyám s Durocot? azt is szeretem: de miért? mert jelleme tetszik, komoly, elszánt, s azt hiszem fölöle, hogy a fű soha sem ejtett egy könyűt. Részemről én is igen jól tudom, hogy egy igaz barátom sincs; addig, míg az maradok a mi vagyok, annyi állítólagos barátom lehet a mennyit csak akarok. Hagyjátok az érzelgést az asszonyoknak, a férfú, szívben, föltételben szilárd legyen, avagy ne tartsa között a hadhoz, kormányhoz.“ Ő teljesen kétely nélkül volt képes lopni, rágalmazni, gyilkolni, mérgezni, ha önérdeke úgy kívánta. Nemes érzés nem volt benne, csak alacsony gyűlölség; túlságig önző, a mellett ravasz, kártyajátékban csalt, bámulatosan pletyka, föltörte a leveleket, s gyönyörködött gyalázatos politiajában s örömtelven dörzsölte kezeit, ha környezetebeli férfiak és nők irányában bármi eselszövényt fődözött fel, dicsekedvén, hogy ő mindent tud, belé avatkozott az asszonyok ruha-szabásába, s titokban hallgatódzott az éljenek után az utczákon. Modora durva volt, a nők irányában aljas fesztelenséggel. Jó kedvében szokása volt arczon csipni őket, vagy fülüket meghúzni, a férfiaknak szakállát megrázni, verekedni, birkózni vélők életfogytáig. Csak arról az egyről nincs tanúság, hogy kulcslyukon hallgatódzott volna, vagy hogy ezen rajta érték. Szóval, ha áthatoltál a hatalom és fény körvonalán, nem akadál valóságos nemes lovagias férfúra, hanem ármányos csalóra, ki igen kiérdemelte csúf nevét — Jupiter Scapin.

Jellemezvén a két osztályt, melyre a jelen társadalom fölöszlík, t. i. a conservatív és democrat osztályt, mondám, hogy Bonaparte az utóbbit képviseli, azaz a foglalatosság embereinek pártját, a megállapodók, fentartók ellenében. De elmulasztám mondani, a mi szintén lényeges, hogy e két párt csak úgy különbözik egymástól, mint az ifju és öreg — a democrata ifju conservatív, míg a conservatív agg democrata. Az aristocrata megérett democrata, ki megtermé a magot, mert mind a két párt a vagyon legfőbb értékesítésének terén áll, me-

lyet az egyik megszerezni ügyekszik, a másik megtartani. Bonapartéról el lehet mondani, hogy e párt egész történetét képviseli, ifjúságát és agg korát; s költői igazsággal annak végsorsát önmagáéban. Az ellenforradalom, az ellenpárt még várja eszközét, képviselőjét, oly férfiban, a ki szeretettel követi a valósággal köz és általános czélokát.

Im itt a kísérlet a legkedvezőbb föltételek között, mit ér az ész hatalma lelkiismeret nélkül. Soha sem volt pártvezér így képezve, így fölfegyverkezve; soha sem talált pártvezér ily segédeket, ily követőket. S mi lett végeredménye e roppant észnek és hatalomnak, a végtelen seregeknek, felpörkölt városoknak, fölálodozott milliányi embereknek, ez elerkölcstelenített Európának? Nem jutott eredményhez. Elenyészett minden mint álgyúinak füstje, nyom nélkül. Franciaországot kisebb, szegényebb gyengébb állapotban hagyta, mint találta, s a küzdelmet a szabadságért újra kelle kezdeni. A kísérlet már elvben öngyilkos volt. Franciaország híven szolgálta éltével, testével, vagyonával mindaddig, míg érdekét ugyanazonosíthatta véle. De midőn látták, hogy minden győzelem után új hadjárat következett, a sereg megsemmisülése után új katonaaállítás, s hogy azok, kik oly kétségbeesetten fáradoztak, soha sem juthattak közelébb jutalmakhoz, sohasem arathatták, a mit vetettek, nem pihenhettek meg dunnás ágyaikon, nem kevélykedhettek kastélyaikban, — akkor elhagyták. Mindenki azt látta, hogy mindent fölemészítő önzése halálos mindenki másnak. Hasonlóan a görcshalhoz, mely folytonos ütésekkel illeti azt, a ki megfogja s ezáltal görcsoket idéz elő, mely a kéz izeit összevonja annyira, hogy az újjakat sem lehet fölnyiítani, s újabb erősebb ütésekkel ad mindaddig míg ellenét képtelenné nem teszi vagy meg nem öli. — Így ezen túlzott egoista elgázoló, elnyelő, elszegényítő mindazokat, a kik néki szolgáltak. S azért Franciaországban 1814. általánosan hangzott a kiáltás: „Assez de Napoléon.“

S ez nem Bonaparte hibája. Ő mindent megtett, a mi tőle kitelt arra, hogy éljen, gyarapodjék erköcsi elv nélkül. A dolog természete, a világ törvénye volt, a mi megrontotta, meghiusította, s az eredmény ezer kísérletekben ugyanaz lesz. Minden, bár sokaság, bár egyesek kísérlete, mely érzéki és önző czélra törekszik, sükertelen — a béke Fourier szintoly eredménytelen lesz, mint a kártékony Napoleon. Mind addig, míg polgárosodásunk lényege a korlátozásban, kizárásban rejlik, meg fog hiusulni. Gazdagságaink betegen hagynak bennünket, s a bor melyet iszunk, szánkat fogja égetni. Egyedül azon jó gyarapszik, melyet tárt ajtónál élvezhetünk s mely minden embernek egyenlőn hasznos.

BEZERÉDJ LÁSZLÓ.

HAZAI KÖNYVÉSZET.

MAGYAR AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ. A philos., törv. és történettudományi osztályok közlönye. Szerkeszti Csengerly Antal. Harmadik kötet. Első füzet. Pest, 1862. — Ára minden 30 ívnyi kötetnek 3 ft. o. é.

A megjelent füzet tartalma: Török-magyar-viszonyok.—Ráth Károlytól. — Kant észbirálatának érvényességéről. Purgstaller K. J. — Pantheismus és személyes isten. — Greguss Ágost.

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMÉNYEK. Kiadja a M. tud. Akadémia nyelvosztályának bizottsága. Szerkeszti Hunfalvy Pál. Első kötet. I. és II. füzet. Pesten, 1862. — Ára egy 30 ívnyi kötetnek 3 frt o. ért.

Az első füzet tartalma: Szabatosság az igeidőkben. Fogarasi János. — A régi magyar írók mire nézve lehetnek igazító mintáink? Hunfalvy Pál. — Szabatosság az igeidőkben. Fogarasi J. — Muhákemet-ül-lugetejn. Wámbery Ármin. Ismertető rész: Tudósítás a nyelvosztályi bizottság üléseiről. Thewrewk Emil. Homerosa. Budenz József. — A II-ik füzet tartalma: Szabatosság az igeidőkben. Fogarasi J. — Csúvas közlések és tanulmányok. I. cikk. Budenz J. — Török példabeszédek. Wámbery Á. — Ismertető rész: Miklosich, Lexicon palaeoslovenicum. I. Fasc. Budenz J.

MAGYAR AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ. A mathem. és természettudományi osztályok közlönye. Szerkeszti Györy Sándor. — Harmadik kötet. Első füzet.

Tartalom: A műnyelvről és műszavakról. Györy S. — Adatok a tenger természettani földiratához. Xantus J.

MAGYAR AKADÉMIAI ÉRTESÍTŐ. A math. és természettud. osztályok közlönye. Szerkeszti Györy S. — Második kötet. I—IV. füzet. Ára 3 frt. osztr. é.

HAZAI KÖNYVÉSZET.

Tartalom: Mennyiségtani elvek. Dr. Lutter Nándor. — A juh Jacobson-szerve. Balogh Kálmán. — Halandósági táblázatok. Weninger V. — A háromszög határozatlan területéről és a külponti szegletek középpontra viteléről. Györy S. — Cardan szabályáról s az egyenletek általános feloldásáról. Györy S. — A növények táplálkozásáról. Benkő Dániel. — A fémbarometerekről. Sztoczek J. — A díjtartalék meghatározásáról. Weninger V. — A vegytan irányelveiről. Than K. — Magyarország terményi állapotáról a középkorban. Rómer Flóristól.

FEJÉR GYÖRGY MAGYAR OKMÁNYTÁRÁHOZ ÉVMUTATÓ. Készítette Knausz Nándor. Kiadta a M. Akadémia történelmi bizottsága. Pest, 1862. — Ára 30 kr.

Czélja ez évmutatónak elutasítani a Fejér György okmánytárát használókat: hol és hány kötetben s mely lapokon kezdődnek valamely év okiratai.

A MAGYAR NEMZETI IRODALOM TÖRTÉNETE. Irta Toldy Ferencz. Harmadik, javított kiadás. Első és második kötet. Pesten, Emich Gusztáv tulajdona, 1862.

E becses mű, melynek egy magyar kézi könyvtárban sem szabad hiányozni, harmadik, javított kiadásban jelenik most meg. Az előttünk fekvő két első kötet az ó- és középkori magyar irodalom történetét foglalja magában.

NEMZETGAZDASÁG ÉS PÉNZÜGYTAN. Rendszeres tan- és kézikönyvül írta Kautz Gyula. Első fele. (A második rész a gyakorlati nemzetgazdaságtant és a pénzügyi elméletet tartalmazza). Pest, 1862. Kiadja Heckenast Guszt. Az egész mű ára 4 ft o. é.

A legnagyobb terjedelmű munka e szakban nyelvünkön, s egyszersmind oly mű, mely a tudomány világirodalmi színvonalán áll.

TARTALOM.

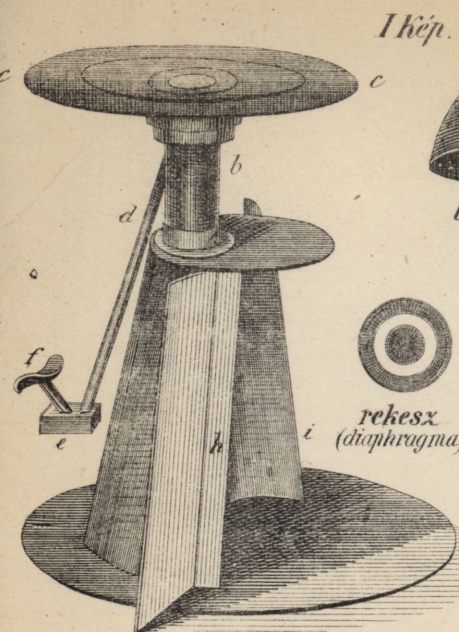
TIZENHATODIK KÖTET.

LI ÉS LII. FÜZET.

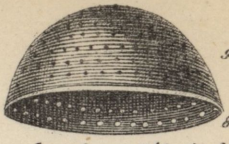
	Lap.
BOD PÉTER ÉLETE ÉS MUNKÁI. — Második közlemény. — Gróf Mikó Imrétől.	3
A SOCIALISMUS ÉS COMMUNISMUS RENDSZEREI. — Ötödik közlemény. — Kautz Gyulától.	88
ÉL-E ÁRPÁD FIÁGA? — Harmadik közlemény. — Botka Tivadartól.	120
A MAGYAR-HORVÁT KÉRDÉS OKLEVELES TÁRA. — Szi- lágyi Ferencztől.	140
A NAP VILÁGÁNAK VEGYTANI HATÁSA. — Takács Já- nostól.	160
MAGYAR TUD. AKADÉMIA. — Az 1862 június—októberi előadá- sok. — Cs. A.	186
IRODALMI SZEMLE. — A carlovingi romance-ok Guessardféle kiadása. (Az Éd. Review után). Tóth D. — Ungarn's Unter- gang und Maria von Österreich, V. L. Ritt. v. Sacher - Masoch. Salamon Ferencztől.	211

LIII. FÜZET.

KÉT ÉPOSZ. Első közlem. — A Nibelungenlied. — Szász Ká- rolytól.	233
A TÁRSADALOMTUDOMÁNYA ÉS RIEHL MUNKÁI. Trefort Ágostontól.	291
MŰVÉSZEK CSARNOKA. — VI. CORREGGIO. — Planche után. — Székely Józseftől.	305
ÉLEDES ÉS ÉLETKEZDET. — Brassaitól.	328
MAGY. TUD. AKADÉMIA. — Az 1863-ban tartott közülés tárgyai IRODALMI SZEMLE. M. Chevalier a londoni műtárlatról. Jánosi Ferencztől. — Representativ men. By. R. W. Emerson. (I. Napoleon jellemzése). Bezerédj Lászlótól.	346
HAZAI KÖNYVÉSZET.	377

I kép.

lyukas félgömb.

rekesz (diaphragma)

rekeszes cső.

Alvány.

